

Хмельницька обласна рада
Хмельницький університет управління та права

**УПРАВЛІНСЬКІ ТА ПРАВОВІ
ЗАСАДИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ
РОЗВИТКУ УКРАЇНИ ЯК
ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ДЕРЖАВИ**

*збірник тез
XXII щорічної звітної наукової конференції
науково-педагогічних працівників,
докторантів та аспірантів
(м. Хмельницький, 24 березня 2018 року)*

**ХМЕЛЬНИЦЬКИЙ
2018**

У 67 **Управлінські та правові засади забезпечення розвитку України як європейської держави:** збірник тез ХХІІ щорічної звітної наукової конференції науково-педагогічних працівників, докторантів та аспірантів (м. Хмельницький, 24 березня 2018 року): Хмельницький : Хмельницький університет управління та права, 2018. – 357 с.

У збірнику представлені тези доповідей, які були подані на ХХІІ щорічну звітну наукову конференцію науково-педагогічних працівників, докторантів та аспірантів, що відбулась у Хмельницькому університеті управління та права 24 березня 2018 року.

Розміщені у збірнику тези доповідей стосуються таких напрямків: «Теорія та історія держави і права», «Філософія та соціально-гуманітарні науки», «Конституційне, адміністративне та фінансове право», «Цивільне право та процес», «Міжнародне та європейське право», «Трудове право та право соціального забезпечення», «Господарсько-правові науки», «Кримінальне право та процес», «Публічне управління та адміністрування», «Менеджмент, фінанси, банківська справа та страхування», «Математика, статистика та інформаційні технології», «Мовознавство», «Природничо-гуманітарні науки та фізичне виховання».

Збірник розрахований на наукових та науково-педагогічних працівників вищих навчальних закладів і наукових установ, студентів, аспірантів та докторантів юридичного, економічного та управлінського напрямку, практичних працівників і широкий читацький загал.

Організаційний комітет ХХІІ щорічної звітної наукової конференції науково-педагогічних працівників, докторантів та аспірантів не завжди поділяє думку учасників конференції.

У збірнику максимально точно збережені орфографія, пунктуація та стилістика, які були запропоновані учасниками конференції.

Повну відповідальність за достовірність та якість поданого матеріалу несуть учасники конференції, їхні наукові керівники, рецензенти, які рекомендували ці матеріали до друку.

УДК 001

© Колектив авторів, 2018
© Хмельницький університет
управління та права, 2018

ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА ФІЛОСОФІЯ ТА СОЦІАЛЬНО-ГУМАНІТАРНІ НАУКИ

*Виговський Леонід Антонович,
завідувач кафедри філософії та соціально-гуманітарних наук
Хмельницького університету управління та права,
доктор філософських наук, професор*

РЕЛІГІЯ ЯК СВІТОГЛЯДНО-ЗМІСТОВНИЙ ЗАСІБ ПОДОЛАННЯ СУПЕРЕЧНОСТІ ДУАЛЬНОГО ІСНУВАННЯ ЛЮДИНИ

В процесі свого розвитку у житті людини фундаментальною подією стало усвідомлення нею дуального (двоїстого) існування власної природи. Адже, з одного боку, вона як будь-яка тварина, змушена відповідати фізіологічним і біологічним умовам власного існування. Але, з іншого – вона одночасно живе у духовному світі, світі соціальних норм, усвідомлення сутності свободи і прагнення до реалізації ідеалів добра, справедливості, краси, істини тощо. Тому сьогодні будь-яка наукова концепція людини вже по визначенню виходить із наявності в ній природного і розумного засад. Такий підхід зумовлює особливість наук, які вивчають людину. Так, філософія та інші гуманітарні дисципліни розглядають свідому, духовну, розумну сторону існування людини. А ось біологія, медицина та інші природничі науки – тваринну, фізіологічну сторону. При цьому ці два аспекти людської природи не визнаються рівними. Так, згідно філософської точки зору, тільки свідомість, розум є визначальним в людині, оскільки він контролює і її тілесну поведінку. Біологія ж, навпаки, вважає головною фізіологічну складову, оскільки виходить з того, що людина є вищою твариною, розум якої генетично або функціонально зумовлюється природою.

Правда, біологія і філософія, незважаючи на нібито принципову відмінність між собою, все ж при оцінці людини користуються одним і тим самим підходом. В його основу вони покладають розум. І хоч філософія оголошує його вищим началом, а людину вершиною творіння, все ж біологія не вважає інтелект якимось надприродним явищем і тому розглядає людину поряд з іншими живими організмами. При цьому обидві однаково “піднімають” людину над іншою природою і визначають, хоч і за різними основами, людську принципову своєрідність. Тому проблема полягає не в тому, щоб примирити ці підходи шляхом простої суми накопичених ними знань, а в тому, щоб вийти на нове визначення людини і знайти її місце в природі без переоцінки її своєрідності: людина протистоїть іншій природі не як житель вищого світу, а як істота, в якій втілюються еволюційні закономірності самої природи.

Варто зазначити, що проблема співвідношення тварин і людей, тваринного й людського гомала своє місце ще в древності. Так, у міфах того часу частим є визнання переваг деяких тварин над людьми, що отримало своє предметне вираження в наділенні власних богів тваринною зовнішністю у зооморфізмі. Загальновідомо, що в Давньому Єгипті боги зображалися у вигляді тварин, зокрема у вигляді сокола зображався бог Гор.

До речі, в історії людства мали місце навіть кардинальні перегляди в розумінні як тваринного, так і людського моментів. Для прикладу, еволюційна теорія (Ч. Дарвін) розглядала людину як продукт закономірного розвитку тваринного світу. Цим самим була заперечена гіпотеза про акт божественного творення людини. Такий підхід призвів до перегляду абсолютного протиставлення людського і тваринного, що зумовило нове розуміння сутності людини.

Нині філософія розглядає людину, насамперед, як носія свідомості і самосвідомості. Тому вона, на відміну від тварин, зобов'язана контролювати і стримувати інстинкти й плотські бажання. Завдячуючи розуму людина здатна вивчати закономірності навколишнього середовища, творити "другу природу" як місце свого проживання. Саме можливість людей

мислити не тільки на чуттєво-конкретному рівні, але й на абстрактному, дозволяє розрізняти такі явища як добро і зло, усвідомлювати конечність власного існування, пам'ятати про минуле і вірити в майбутнє. Такий вихід свідомості людини за межі власного фізичного існування і зумовлює можливість виникнення й функціонування віри в існування потойбічного світу і трансцендентних сил. В цьому контексті у сучасній медицині і психологічній науці все активніше обговорюється гіпотеза так званого "другого буття", в яке потрапляє людина після клінічної смерті. Є документальні свідчення лікарів-реаніматорів про те, що люди після такого стану могли детально розказати про події, які відбувалися в операційній або і за межами цього світу.

Зрозуміло, що сутнісною характеристикою людини і її місця в бутті є наявність у загальній структурі психіки елементів ірраціонального і раціонального, що дозволяє їй діяти, на відміну від тварин, на основі "конструктивного принципу", тобто не задовольняється наявним буттям, а з допомогою інтелекту творити нове, вибудовувати світ у формі необхідного. Через це тільки людина має світ, тоді як тварини лише середовище існування. При цьому спостерігається закономірність: чим більше розвинуті форми життєдіяльності людини, тим ширше і різноманітніше вона бачить світ, тим глибше він нею олюднюється. При цьому і сама людина, "опредметнюючись" результатами власної трудової діяльності, зобов'язана світові своїм розвитком. Тому світ виступає єдністю об'єктивної реальності і "дійсності людських сутнісних сил".

Відсутність всього необхідного для життя, як вже зазначалося, змушує людину конструювати, створювати власний порядок. "...Вихід людської діяльності за межі біологічно-інстинктивної детермінації форм поведінки, – зазначає М.Каган, – ... потребував вироблення особливого "механізму управління" цією діяльністю, ним стала ціннісна орієнтація як сенсо-творна, і ієрархічно організована і динамічно змінювана світоглядна система емоційних і інтелектуальних позицій людини як суб'єкта відносно до світу об'єктів і до інших суб'єктів. Взаємодіючи тим самим і з пізнаючим буття мисленням і з творчим небуття проектуючим уявленням, ціннісна форма свідомості стає, як і вони, відносно самостійною підсистемою людської психіки, піднімаючи її на недоступний психіці тварин рівень духовності" [1, с. 62].

Отже, людина за своєю сутністю дуальна. З одного боку, вона частина природного світу і змушена підкорятись його закономірностям. З іншого – вона соціальна істота. Тому, для того, щоб вижити, вона змушена пристосовуватись як до природних умов, так і до соціальних. Тому для індивіда проблеми буття починаються лише там, де починається людське в людині, тобто, така форма життєдіяльності, яка включає і створення зовнішніх умов існування, і, нарешті, вищу форму самореалізації, коли сенс буття постає для нього вже не в самому бутті, а в наданні йому сенсу життя. При цьому її незавершеність зумовлює відкритість світу. За таких умов об'єктивно завжди існує індивідуальна й соціальна потреба "зняття" суперечності двоїстого буття людини.

Однією із таких світоглядних форм вирішення цієї проблеми виступає саме релігія. "Можна говорити, – слушно зауважує С.Пролєєв, – що релігія у своєму онтологічному смислі є "занурення" в проблему буття (в буття, яке стало проблемою для людини) і певне її вирішення" [2, с.63].

Оскільки людина є суспільною істотою, то їй притаманне суспільне буття. Адже, вже в процесі антропогенезу кожна людина усвідомлювала свою тотожність з соціальним родоплеменним колективом, до якого вона належала за народженням і способом життя. Тоді незмінною умовою виживання первісних людей в тих тяжких природних умовах була саме колективна діяльність, оскільки тільки колективний й організований спосіб життя вів до бажаного результату у боротьбі з частіше могутнішими за нього звірами. Тому облавна діяльність людей, яка за своєю суттю є колективною і певним чином організованою формою полювання, і ставала способом буття родоплеменних груп в тих умовах.

Вся наступна історія людства переконливо свідчить про те, що якби не змінювались форми суспільного буття, воно, як певним чином організована практична діяльність людей,

завжди лишилась колективним, суспільним буттям. Це проявлялося, у першу чергу, у всіх формах праці – землеробстві й скотарстві, ремеслі й торгівлі, а також у війнах, релігійних обрядах, в дозвіллі та іграх, навіть у відтворенні власного роду (полігамія). І якщо брати ті випадки, коли діяльність людини має на перший погляд нібито суто індивідуальний характер, для прикладу, творчість композитора чи філософа, вона все ж в кінцевому підсумку носить по своїй суті колективний характер. Тільки колективною не в просторі, а в часі, тобто опосередкованим спілкуванням митця з його учителями, наставниками, а через них із створеними людьми досягненнями у сфері культури.

Таким чином, індивід, на відміну від тварин, котрі отримують необхідну інформацію про способи їх поведінки в генетично переданій їм програмі, виробляє власну програму поведінки тільки в спілкуванні з іншими людьми (безпосередньо або опосередковано). За таких умов релігія виступає світоглядно-змістовною основою утвердження суспільного буття людини, оскільки утверджує в ній людське, пропонуючи їй безкінечне життя, яке охоплює весь універсум існування і сутності.

У житті особистості світогляд виконує важливу регулятивну функцію. "Здійснення такої орієнтації, – зазначає В.Хмелько, – передбачає, що світогляд містить найбільш загальні цілі діяльності людини, тобто, більш або менш визначене (дійсне або не дійсне) вирішення питання сенсу життя і на цій основі регулює процес будівництва ієрархій часткових цілей діяльності, котрі мають одночасно високий рівень значення для суб'єкта світогляду"[3, с. 30].

Світогляд індивіда суттєво впливає на соціальну направленість його духовних цінностей. Сутність і дієвість механізму такого впливу проявляється, в першу чергу, в тому, що саме світогляд дає розуміння сенсу життя особистості. Тим самим перед нею визначаються конкретні життєві цілі. Тому для їх досягнення людина змушена відповідно скорегувати своє розуміння цінностей. СENS життя виступає найбільшою сутнісною характеристикою і матеріальних, і духовних цінностей буття особистості. Зрештою, сама система цінностей визначається сенсом життя. Світогляд, даючи людині конкретну відповідь про сенс життя, надає цілісності і єдності всім елементам цієї системи, виступає системоутворюючим началом, зумовлює соціальний напрям реалізації її потреб.

Варто вказати на те, що виникнення і розвиток релігійного світогляду зумовило свого роду революцію, оскільки поклало початок новому типу духовності людини. Він існування предметно-речового світу пояснює як "зовнішню видимість" більш функціональної реальності – духовного світу. Тому рішення всіх, у тому числі і нагальних проблем людини переносяться в іншу сферу – сферу духу. З цього часу найвищим критерієм земної реальності виступає саме духовність. Людина, наприклад, у християнстві, на відміну від міфології, розглядається не як нижче створіння, а як створена "за образом та подобою" Бога [Бут. 1; 26]. Вона вже має не тільки смертне тіло, а, що саме найголовніше – безсмертну душу. Такий підхід дозволяє подолати у людини її внутрішню "розірваність", суперечливість двоїстого буття, в якому співіснують неспівмірні складові: тваринне (біологічне) і духовне начало. Тепер це вже насамперед "духовна" за своєю сутністю істота. У масовій свідомості утверджується нова система відносин "людина – вселенський Бог", яка має вертикальний характер. Відповідно до неї переглядається та переосмислюється роль і значення фізичної та духовної діяльності людини на базі кардинальної зміни уявлень про сутність життя і смерті, сенс людського існування, зміст добра і зла, гріха і покарання за нього, винагороди за добрі вчинки в цьому чи потойбічному світі. Вони із сфери буденного піднімаються до загальнолюдських, універсальних цінностей, які базуються на віковому народному досвіді, на кращих досягненнях світових культурних традицій людства. Це стало можливим в результаті абстрагування змісту конкретних чуттєво-предметних уявлень про добро і зло, гріх. Відтепер ці категорії вже носять всезагальний характер. Для язичника, як відомо, добро це або його особисте благо, або благо для власного роду. Тому він заради власного добра мав повне моральне право робити іншому зло. І в цьому контексті стримати його від нанесення зла могла тільки реальна відплата за це з боку іншого, більш сильнішого. На відміну від цього, християнин не повинен

робити зло іншому вже тільки тому, що воно само по собі є злом. Більше того, покарання за таку дію з боку трансцендентних сил має обов'язків характер в цьому житті чи потойбічному. Тому "...релігія завжди має справу з надчасовими і безкінечними істинами, які, ніби "зверху" відкриваються конечній людській свідомості, причому, як правило, являються в живому земному образі, будь-то боголюдина Христос чи Будда, який отримав просвітлення особистими зусиллями і несе звістку стражденному людству" [5, с. 126].

Саме релігія, оскільки вона виражає те, що в людині є щось надлюдське, яке підносить її над насущними проблемами існування і формує світ вищої реальності, джерело якого в суспільній суті самої людини, виступає світоглядно-змістовною основою утвердження суспільного буття людини. Тому її не можна ототожнювати лише з релігійними ідеями, ритуалами, церковними інституціями, оскільки вони є тільки формами її зовнішнього вираження. Насправді, вона є засобом специфічного зняття "розірваного" буття людини шляхом самоусвідомлення нею входження у світ як його атрибуту. В цій якості релігія утверджує в людині людське, чим гуманізує і гармонізує відношення в системі "людина-соціум". Даючи відповідь на основне світоглядне питання про сенс і мету життя, вона виводить людину за межу простого біологічного існування, тобто природного буття, стверджує буття людини іншого, вищого порядку. Сама людина постає "не як окрема істота перед реалією нескінченного, а як щось більше від людського, як внутрішній елемент і учасник вселенського буття"[6, с. 14].

Таким чином, релігія виступає світоглядно-змістовною основою утвердження суспільного буття людини в умовах дуальності її існування. Адже, вирішуючи основне світоглядне питання про сенс і мету життя особистості, релігія у системі "людина-світ" "акцентує насамперед увагу на співвідношенні "людина-індивід-світ", прагне з'ясувати місце людини як відокремленого індивіда у світі, і не просто людини як фізичного тіла чи мислячої істоти, а людини як носія вселенської суті в собі". Тому релігія як світоглядна система, пропонуючи людині пріоритет потойбічного вічного життя, тим самим виводить її за межі форм земної життєдіяльності, які є загальними як для тварин, так і для людей. Через те, релігії притаманний рух до всезагальності і єдності надбіологічного типу. В цьому контексті вона виступає засобом подолання конечності людського життя і самоусвідомлення особистості як безпосереднього учасника вселенського буття.

Список використаних джерел:

1. Каган М.С. И вновь о сущности человека / М.С. Каган // Отчуждение человека в перспективе глобализации мира. Сб. статей. – Вып.1. / Под ред. Маркова А.Б., Солонина Ю.Н., Парцвания В.В. – СПб., 2001. – С.62.
2. Пролеев С.В. Духовность и бытие человека / С.В. Пролеев / АН Украины: Институт философии; Отв.ред. Е.К.Быстрицкий. – К., 1991. – С.64
3. Хмелько В.Є. Світогляд особи: психологічна структура і функції / В.Є. Хмелько // Філософська думка. – 1977. – № 3. – С.30.
4. Біблія або Книги святого письма старого і нового авіту: Із мови давньоєвр. та грецької на укр. наново перекл. – К.: Бібл. т-во, 1995. – 957 с.
5. Иванов А.В., Фатиева И.В., Шишкин М.Ю. Духовно-экологическая цивилизация: устои и перспектива. Монография / А.В. Иванов, И.В. Фатиева, М.Ю. Шишкин. – Барнаул, 2001. – С.126.
6. Колодний А.М. Феномен релігії / А.М. Колодний. - К.: Світ знань. 1999. – 52 с

*Вовк Вікторія Миколаївна,
професор кафедри теорії та історії держави і права
Хмельницького університету управління та права,
доктор юридичних наук, професор*

СВОБОДА ЯК ЕТИЧНА НАСТАНОВА СУЧАСНОГО ЦИВІЛЬНОГО ПРАВА УКРАЇНИ

Сучасний цивілізований світ за основу свого облаштування проголошує систему морально-етичних орієнтирів, навколо яких і вибудовуються теорії, доктрини і робляться спроби реалізації їх на практиці. Цивільне право не є винятком, з цієї точки зору. Більше того, цивільне право, на відміну від інших галузевих юридичних наук, є гуманним, за означенням, що підвищує його етичну цінність. Йдеться про те, що норми цивільного права захищають особистість у сфері того, що їй належить – від майна до результатів інтелектуальної роботи.

Перше, що звертає на себе увагу, так це етична спрямованість норм чинного українського цивільного законодавства, в яких декларується орієнтація на загальнолюдські моральні цінності: в Ст. 3 чинного Цивільного кодексу України наводиться перелік загальних засад цивільного законодавства, серед яких «свобода договору», «свобода підприємницької діяльності, яка не заборонена законом», «справедливість, добросовісність та розумність» (що у відповідності із жорсткими вимогами легізму є оціночними поняттями).

Звернемо увагу на таку моральну категорію, як свобода та її місце в сучасному чинному вітчизняному цивільному праві. Сучасний англійський філософ ХХ століття Ісає Берлін так визначає зміст ідеї свободи: «Фундаментальне розуміння свободи – це свобода від ланцюгів, від ув'язнення, від поневолення іншими. Все решта – розширення цього сенсу, якщо не метафора. Той, хто хоче бути вільним, прагне усунути перешкоди; боротися за особисту свободу означає прагнути покласти край втручанням, експлуатації, поневоленню з боку людей, чії цілі відрізняються від твоїх. Свобода, принаймні в її політичному розумінні, пов'язується з відсутністю залякування чи домінування» [1, с. 52]

Ідея свободи в цивільному праві набуває зримих предметних обрисів у таких явищах як свобода договору, безперешкодність у здійсненні своїх цивільно-правових прав, неприпустимість втручання в приватні справи, свобода розпорядження своєю власністю та ін. Свобода в цивільно-правовій інтерпретації є регламентованою ідеєю свободи волі кожної особистості, яка має власну гідність. Звичайно ж, що найбільш фактурним виявом свободи волі у цивільному праві є свобода договору. Сучасний відомий теоретик права Ю. Тихомиров виділяє такі ознаки будь-якого договору: вільне волевиявлення, рівність сторін, партнерські відносини контрагентів згода у всіх аспектах договору та ін. [2, с. 147], тобто свобода дій суб'єкта є головною умовою здійснення дій щодо укладання договору.

Про який вид свободи йдеться в розрізі цивільного права: про позитивну чи негативну свободу? Негативна свобода виражається формулою «свобода від», натомість позитивна має вигляд «свобода для». Виділення двох видів свободи є надзвичайно важливим моментом, оскільки демонструє нерозривний зв'язок поведінки людини з її особистою відповідальністю за свої вчинки. Вчинок (а саме вчинок і є значимим у правовому полі) конструє і перетворює дійсність, а тому «автор» вчинку має оцінювати наслідки своїх дій та нести за них відповідальність. Свобода є, насамперед, можливістю вибору одного варіанта дій серед сукупності наявних.

«Свобода від» визнається найбільшим досягненням людства та асоціюється із ліберальною доктриною, оскільки вона означає свободу від будь-яких виявів дискримінації. У контексті цивільного права, цей вид свободи особливо фактурний: він дає можливість особі реалізувати свою вільну волю в межах простору, який визначається невтручанням інших у дії окремої людини. Але. «Свобода від» не означає безмежність такого простору вільних дій окремої людини, оскільки це призвело б до свавілля. А це означає, що в межах «простору віль-

ної дії» мають місце регулятивні механізми, які набувають о-предметнення у нормах, міжсоціальних відносинах тощо.

Сьогодні в Україні функцію регуляції і «дозатора» «негативної свободи» у сфері цивільно-правових відносин виконує Цивільний кодекс, який за своєю сутністю є законом. Будь-який закон не можна сприймати і трактувати як дозвіл, це, швидше, набір можливих дозволених дій, який дозволяє діяти не боячись бути покараним. Контекст вільної дії, передбачений нормами чинного Цивільного кодексу України, дозволяє безперешкодне волевиявлення у чітко встановлених випадках.

Список використаних джерел:

1. Берлин И. История свободы. Россия. 2-е изд. / Исая Берлин; предисловие А. Эткінда. — М.: Новое литературное обозрение, 2014. — 544 с.
2. Тихомиров Ю.А. Публичное право. Учебник. — М.: Издательство БЕК, 1995. — 496 с.

*Гуменюк Оксана Григорівна,
доцент кафедри філософії та соціально-гуманітарних наук
Хмельницького університету управління та права,
кандидат психологічних наук, доцент*

ВНУТРІШНЬООСОБИСТІСНИЙ КОНФЛІКТ ЯК КРИЗА ГАРМОНІЗАЦІЇ ОСОБИСТОСТІ

Актуальність дослідження. Сучасне суспільство розвивається динамічно в усіх сферах життя. Нестабільна соціально-економічна ситуація, проблеми соціального, політичного, економічного характеру викликають у багатьох невпевненість у майбутньому, негативні емоційні стани, внутрішню напруженість. У соціальній взаємодії поширеними стають конфлікти, конфліктні ситуації, що породжують об'єктивні і суб'єктивні труднощі, унеможливають досягнення важливих для спільнот цілей. У зв'язку з цим у багатьох людей посилюється емоційна нестабільність, виникають внутрішньоособистісні конфлікти. Психологічні конфлікти поступово ослаблюють життєву енергію, викликають негативні емоції, почуття, призводять до психічних захворювань.

Мета дослідження. Відповідно, метою дослідження є аналіз внутрішньоособистісного конфлікту, як кризи гармонізації особистості.

Результати теоретичного аналізу проблеми. У психології особистості існують різні погляди на внутрішньо особистісний конфлікт, як явище:

- конфлікт породжує сама людина в процесі свого предметного існування (С.Л. Рубінштейн);
- комплекс неповноцінності, який протистоїть прагненню до досконалості (А. Адлер);
- несумісні невротичні потреби, які одночасно спонукають людину прагнути до інших людей, проявляти агресивність до них і прагнути бути від них незалежними (К. Хорні);
- психосоціальні кризи, які виникають в процесі формування ідентифікації особистості (Е. Еріксон).

Конфлікт – це завжди порушення психологічної гармонії, яке тягне за собою деструктивність, ускладнює розв'язання життєвих проблем, завдань. Причинами внутрішньоособистісного конфлікту можуть бути:

- усвідомлення своєї неповторності, унікальності і в той же час, особистої нереалізованості;

– потреба в повазі, захопленні, поклонінні зі сторони оточуючих і відсутність можливості довести це.

Поштовхом до виникнення внутрішньоособистісного конфлікту стають такі особливості людини, як:

- високий рівень особистісних домагань, самооцінки;
- акцентуовані домагання особистісного самоствердження;
- необґрунтованість домагань особистості;
- невідповідність очікуваних самооцінок з реальними.

В якості деструктивних наслідків такого конфлікту **розглядаються ситуації коли:**

- затяжний внутрішній конфлікт знижує ефективність діяльності;
- постійна рефлексія та сумніви послаблюють особистісні якості, спотворюють її творчий потенціал, зменшують активність, занурюють у постійне роздвоєння;
- довготривалі внутрішні конфлікти уповільнюють розвиток особистості – така людина не стримана у своїй поведінці, не вміє досягати свідомо поставлених цілей і буде психологічно незрілою;
- часті внутрішньоособистісні конфлікти формують стійкий комплекс неповноцінності та втрату сенсу життя;
- порушуються відносини на роботі, в сім'ї, виникають міжособистісні конфлікти;
- особистість стає агресивною, тривожною, у неї частіше з'являються депресії та нервові розлади.

На сучасному етапі розвитку суспільства, в період криз, людство, більш ніж коли-небудь, починає шукати способи виходу зі стану нестійкості, замислюється над своїм психологічним станом і здоров'ям. Тому одним із способів подолання внутрішніх і міжособистісних конфліктів стає гармонізація стану людини. Внутрішня гармонія є механізмом нашої психіки, яка забезпечує психічне та психологічне здоров'я на всіх рівнях.

Соціально успішна людина є психологічно зрілою особистістю, творчо сприймає життя, здатна створити або «оживити» зовнішній і внутрішній світ завдяки спонтанній активності власних психічних сил, має перспективний і об'єктивний погляд на реальність, що передбачає звільнення від внутрішніх деструкцій. Особистість, яка здатна до розкриття власного потенціалу, є психологічно здоровою. Сутність гармонійного розвитку людини найбільш повно розкривається у вивченні досвіду психологічно благополучних осіб, які мають здатність відчувати щастя, задоволення від процесу творчої самореалізації, розвитку власних ресурсів і потенціалу.

Висновки. Вирішення внутрішньоособистісних конфліктів передбачає застосування основних принципів і способів, які з урахуванням індивідуальної специфіки можуть використовуватись у різних ситуаціях. До них належать:

- адекватна оцінка ситуації і прагнення виявити ті суперечності, які послугували причиною конфлікту і викликали відчуття тривоги, страху або гніву;
- усвідомлення екзистенціального сенсу конфлікту, аналіз міри його важливості, оцінка місця і ролі з погляду наслідку;
- локалізація причини конфлікту, виявлення його суті;
- аналіз причин внутрішньоособистісного конфлікту;
- використання фізичних вправ, творчих занять;
- вивчення можливості зниження рівня домагань, якщо здібності та можливості не відповідають прагненням та інтересам;
- відпрацювання уміння прощати не лише інших, але й себе;
- підвищити рівень впевненості;
- вміти виділити пріоритетні мотиви й потреби і зосередитись на їх виконання в першу чергу.

*Куліш Наталія Стефанівна,
доцент кафедри філософії та соціально-гуманітарних наук
Хмельницького університету управління та права,
кандидат філософських наук*

ОКРЕМІ АСПЕКТИ ПРАКТИЧНОГО ВИМІРУ РЕЛІГІЙНОСТІ СУЧАСНИХ УКРАЇНЦІВ

Зняття ідеологічних заборон стосовно релігії та релігійного комплексу на початку 90-х років ХХ століття, формування в українському суспільстві позитивного стереотипу щодо релігії, високий рівень довіри до релігійних інституцій призвели до того, що впродовж останніх двадцятиліть українці заявляють про стабільно високий рівень релігійної самоідентифікації у межах 76,0% - 57,8%. Бути релігійним у сучасному розумінні престижно, така позиція автоматично відносить індивіда в суспільно позитивну категорію моральних, бездоганних, чесних, справедливих, добрих, щирих, совісних громадян, які апріорі «не можуть бути» корупціонерами, злочинцями, недобросовісними сім'янинами тощо. Однак декларовані позиції «віруючий», «просто православний», «невоцерковлений християнин» почасти у реальному житті ні до чого не зобов'язують, більш того, можуть навіть не передбачати належності до певної конфесії, але водночас роблять для інших рефлексовану позицію заздалегідь позитивною та привабливою. На значній різниці між декларуванням релігійності й фактичним практичним рівнем релігійності її розмитості, необ'єктивності неодноразово акцентували увагу релігієзнавці та соціологи, вказували на значно скромніші показники релігійності ієрархи церков та духовенство, зрештою і практика реального життя українського суспільства засвідчує реалії далекі від реалій так би мовити «релігійного суспільства».

У сучасному релігієзнавстві виділяють три основні рівні, на яких відбувається практична реалізація віруючої людини як суб'єкта релігії. Перший рівень – функціональний, другий рівень – рівень безпосередньої активної участі віруючої людини в релігійній діяльності, третій рівень – рівень опосередкованої участі, або ж позиція пасивного спостерігача [1, с.39]. При цьому слід розуміти, що на рівень практичної активності віруючої особистості впливає її біосоціальний статус, сформованість і повнота релігійного світогляду, власні цілі, цінності, стереотипи, мотиви потреби та інтереси, психологічні та біологічні елементи, тощо [1, с. 39]. Таким чином включеність в практичний вимір релігії, набуття статусу релігійної людини, на нашу думку, передбачає: дотримання в особистій поведінці, способі життя релігійних приписів; молитовну практику, сповідь; відвідування богослужінь, участь у релігійних святах, обрядах, церемоніях; вивчення основ власного віровчення, історії церкви; участь у місіонерській діяльності; солідаризована участь у акціях, які демонструють позицію власної конфесії з важливих суспільних проблем; публічна підтримка своєї релігійної організації конфесії; сприяння культурно-освітній діяльності власної конфесії; волонтерський рух, проекти милосердницького спрямування; біляцерковна активність тощо.

В аспекті реалізації практичної релігійності, варто звернути увагу на молитву, бо саме вона є чи не найбільш змістовним показником практичного вияву релігійності, можливо, навіть і більшими, ніж ідентифікація осіб з вірою в Бога на словах, бо такі заяви почасти бувають досить таки суб'єктивними. Перебуваючи у статусі смислосначних життєвих потреб, культові дії здебільшого виконуються за покликом душі, а відтак, знання молитви та її практичне втілення стають невід'ємними компонентами реального вияву релігійності. «Якщо ви серйозно ставитесь до свого духовного життя. Тоді у вас немає вибору: молитися чи не молитися. Християни повинні поставити молитву першою у списку важливих справ» [2, с. 8]. На початку 90-х років ХХ століття 46,8% опитаних українців систематично молилися і вдома, і в храмі; 25,3% - декілька разів у житті, коли вирішувалася особиста доля або доля близьких людей; 12,3% респондентів не молилися ніколи [3, с. 43]. У відповідність до соціологі-

чного дослідження 2008 року, часто і дуже часто моляться (47,1%) віруючих респондентів, дуже рідко – (13,4%), ніколи чи майже ніколи (23,4%) [4, с. 42]. У 2016 році 44,2 % респондентів молилися вдома один раз у тиждень, не молилися ніколи 16,7 % [5]. Соціологічні дані 2017 року засвідчують, що щоденно моляться лише 29% українців [6, с. 30].

Кожен п'ятий українець не знає жодної молитви [7, с. 45] серед віруючих таких – 9,2%. Одну молитву знають (32,4%) віруючих і (21,3%) невіруючих. Дві-три молитви трохи більше (30%), а понад 10 молитов знають лише (2%) віруючих українців [7, с.45]. Незважаючи на те, що сучасний віруючий має великі можливості для ознайомлення з молитвою, з можливостями її вивчення, адже релігійна література вільно доступна, у державі щорічно збільшується кількість одиниць друкованих видань релігійного змісту, невпинно зростає кількість недільних шкіл, та й зрештою немає нагального дефіциту культових та пристосованих під молитовні споруд, проте, за останні десятиліття лише 6% українців приклали зусиль для вивчення однієї молитви та 6% - для двох молитов. Така популяризація молитви, аж ніяк не може слугувати свідченням навернення мирян до віри та релігії загалом, адже дійсне місце молитви визначається дійсною потребою у ній. «Коли людина дійде до тієї межі, що серце її дійсно наповниться вірою (вірою досконалою, базованою на досвіді), тоді їй відкриється, що все багатство духовних благ робиться для неї доступним молитвою». [8, с. 128].

Ще одним, не менш важливим компонентом релігійної поведінки віруючого є відвідування храму (молитовного будинку), участь у діяльності релігійних громад. На початку 1990 рр. систематично, кілька разів на тиждень відвідували культову споруду 12,9% вірян, щотижня 21,6%, у дні великих релігійних свят 42,9% і зовсім не відвідували 22,6% опитаних [3, с. 44]. У 2000 р. таких було 4,4%; 15,9; 52,0%; 0,3% відповідно. У 2010 році частіше ніж раз на тиждень відвідували релігійні служби лише 3,5% віруючих, щотижня 15,7%, на релігійні свята 50,4% і зовсім не відвідували 0,9% респондентів [7, с. 39]. У 2017 році 4% віруючих частіше ніж раз на тиждень відвідували культову споруду, 17,7% раз на тиждень, 49,8% на релігійні свята 0,4% ніколи, або майже ніколи [9, с. 35]. Отже, має місце парадоксальний випадок, впродовж двадцяти років, перебуваючи в достатньо сприятливих умовах для задоволення своїх духовних потреб, сучасний віруючий не сповна їх використовує. В сьогоденні лише 3,5% віруючих на противагу 12,9% у 1990 –х рр. відвідують культову споруду частіше ніж раз на тиждень, значною меншою їх кількість є під час відвідувань щотижневих богослужінь (15,7%,) проти (21,6%), більш менш стали тенденцію мають відвідування віруючими храмів у дні великих свят (42,9%), (52,0%), (50,4%) відповідно, і лише тенденція стосовно невідвідування віруючими релігійних служб – ніколи, впродовж двадцятиліття значно зменшила свої позиції з (22,6%) до (0,4%). Примітним є той факт, що на релігійні свята навіть 63,6% з невіруючих, вважають за потрібне сходити до храму. Домінуючими мотивами пояснення відвідування релігійних служб вважаються: спілкування з Богом (47,1%), відвідування з мотивів душевного спокою (24,9%), для того щоб сповідатися та причащатися (21,2%) тому, що це данина традиції (30,9%). Все частіше, зустрічаються пояснення причин відвідування релігійних служб, які не зовсім співвідносні з релігійними мотивами, зокрема, 9,4% відвідують релігійні служби за компанію з друзями, родичами; 9,4% з відчуття естетичного задоволення; 1,4% просто, заради цікавості [7, с. 40]. Досить суттєве місце займає позиція відвідування релігійних служб 12,9% з мотиву «тому, що нині відвідування релігійних служб є прийнятним, так роблять усі люди». Як слушно підмічає Марина Миронова: «Так прийнято» — це перепустка на вихід з території, що охороняється Богом. Традиційна «народна віра», яка склалася з марновірств і прикмет, домислів та невігластва, нагадує тупі механічні рухи запрограмованої машини, що не включає навіть бажання дізнатися, наскільки увічнена традиція припадає до смаку Богу...»[10].

Причинами такого наповнення практичного виміру релігійності можуть вважатися:

- переривання традиції практичної релігійності, не одне покоління українців народжене і виховане в атеїстичному світогляді, базованому на відвертому несприйнятті релігійних догматів, практик, цінностей;

- брак розуміння чималою кількістю сучасних віруючих природи церкви, сприйняття її у якості суспільно-політичного інституту;
- слабка катехизаторська ініціатива більшості сучасних традиційних конфесій, формальний підхід до проблеми воцерковлення, організації парафіяльного життя;
- секуляризаційні процеси, які акцентують увагу на приватизації релігії, її переході у приватну сферу особи тощо.

Відтак має місце істотний розрив (що й засвідчують вищенаведені дані) у позиціях віруючих між заявленою релігійністю та практичними діями, тому, зміни позицій відбуваються не на користь реального вияву релігійності, хоча, як зазначалось вище, для цього є всі умови. Тому напрошується висновок, практикуючих віруючих в сучасному українському суспільстві все-таки залишається надзвичайно мало.

Список використаних джерел:

1. Виговський Л. А. Функціональність релігії: природа і вияви / монографія . Київ-Хмельницький, 2004. 340с.
2. Як часто треба молитися // Вірую 2011. №1(144). С. 8
3. Сучасна релігійна ситуація в Україні: стан, тенденції, прогнози : у 2 ч. / П. І. Косуха (відп. ред.), В. Є. Єленський, А. М. Колодний. К. : Відділення релігієзнавства Інституту філософії НАН України, ч. 1. 1994. 175 с.
4. Паращевін М. Релігія та релігійність в Україні / за ред. С. Макеєва. К. : Інститут політики, Інститут соціології НАН України, 2009. 68 с.
5. Релігійна самоідентичність і молитва в Україні. Аналітичний звіт http://kiis.com.ua/materials/pr/20161807_religion/UKR%20Report%20on%20Religion%2018.07%20KIIS%20revised.pdf
6. Религия и национальная принадлежность в Центральной и Восточной Европе [10 мая 2017 г.] / Исследовательский центр Пью (Pew Research Center). URL : <http://assets.pewresearch.org/wp-content/uploads/sites/11/2017/05/10104852/CEUP-Overview-Russian-FOR-WEB.pdf>.
7. Державно-конфесійні відносини в Україні, їх особливості і тенденції розвитку : інформаційні матеріали до Круглого столу [«Релігія і влада в Україні проблеми взаємовідносин»], (м. Київ, 8 лютого 2011 р.) / Центр Разумкова, Представництво Конрада Аденауера в Україні. К. : Центр Разумкова, 2011. 82 с.
8. Добротолубие избранное для мирян / По благословению Митрополита Санкт-Петербургского и Ладожского Владимира. – С.-П.: Сатись, 2008. 446 с.
9. Церква, суспільство, держава у протистоянні викликам і загрозам сьогодення: інформаційні матеріали до Круглого столу [«Релігія і влада в Україні: проблеми взаємовідносин»], (м. Київ, 24 травня 2016 р.) / Центр Разумкова, Представництво Фонду Конрада Аденауера в Україні. К. : Центр Разумкова, 2017. 48 с.
10. Миронова М. Традиція - це не віра // Благовісник. URL : http://www.blag.org.ua/2vira_ta_zitya/2011_4_25.html

*Мельник Надія Володимирівна,
доцент кафедри теорії та історії держави і права
Хмельницького університету управління та права,
кандидат юридичних наук*

ОСНОВНІ ВИДИ САМООРГАНІЗАЦІЇ СУСПІЛЬСТВА

Еволюція будь-якої системи починається з поступових змін, що мають упорядкований характер. Залежно від того, чим визначається прийнятий порядок, розрізняють організацію та самоорганізацію. При самоорганізації упорядковані зміни системи викликані внутрішніми факторами та силами, що їй властиві, отже, їх причина полягає в самій системі. У свою чергу, організацію пов'язано з дією зовнішніх у відношенні до системи сил, факторів та причин [1, с. 282].

Самоорганізація – це здатність системи самостійно підтримувати чи вдосконалювати рівень своєї організації при зміні зовнішніх або внутрішніх умов її існування, діяльність з урахуванням минулого досвіду, спрямована на збереження її цілісності, підвищення стійкості, забезпечення нормального функціонування або розвитку [2, с. 596].

Перебіг процесів самоорганізації громадянського суспільства і соціуму в цілому стає можливим за виконання певних умов, основними з яких є:

- часткова однаковість атрактивних утворень, принаймні в одному – національному – аспекті, що забезпечує відносну спільність їх інтересів у масштабі країни;
- взаємна відмінність і навіть унікальність соціальних угруповань за деякими критеріями, що забезпечує структурованість, диференційованість громадянського суспільства, яка є неодмінною умовою самоорганізації;
- взаємопов'язаність елементів громадянського суспільства, що знижує рівень соціальної ентропії;
- подолання атомізації громадянського суспільства, зумовленої, не в останню чергу, фрагментарністю та амбівалентністю суспільної свідомості [3].

На думку І. Гороховського громадянська самоорганізація, це в першу чергу процес, в рамках якого важливими є умови його протікання та результати. Стосовно результатів, то в своїй сукупності вони утворюють те, що ми можемо назвати громадянським суспільством, принаймні в його мінімалістському сенсі, або важливу його складову, в більш широкому сенсі. Значення цих складників для політичної стабільності суспільства є дещо відмінним. Стосовно умов, то їх значення полягає в тому, що громадянська самоорганізація демонструє саму їх наявність і можливість результативного та ефективного їх використання, і таким чином пропагує їх. Тобто наявність процесу самоорганізації в рамках певної групи чи спільноти демонструє усім наявність у її членів певних якостей, надає зразок діяльності як членам цієї групи так і усім тим, хто став свідком даного процесу.

Громадянське суспільство динамічно розвивається в тому випадку, коли особа бере повну відповідальність за своє майбутнє, планує своє життя і намагається досягти успіху, покладаючись перш за все на власні сили, а вже потім на державу. Не слід вбачати процес громадянської самоорганізації обов'язково як діяльність рівномірно активних та ініціативних громадян. Рівень активності людей природно різний. Проте через ці особливості процес не втрачає статусу громадянської самоорганізації [4, с. 9-10].

Людина, котра організовує життя за певним планом, дотримується поміркованих звичок, живе скромно, піддається менше страху, ніж людина, яка живе тільки теперішнім і не здатна організувати ні працю, ні відпочинок [5, с. 319]. Таким чином, аналізуючи індивідуальну самоорганізацію кожної окремої людини, можна сказати що все геніальне дуже просте. І однозначно можна сказати, що від індивідуальної самоорганізації залежить загальна самоорганізація народу.

Громадянське суспільство характеризується встановленням елементарних соціальних зв'язків між індивідами, – кожна приватна особа, переслідуючи свій власний інтерес, вступає у взаємовідносини з іншим суб'єктом, який, у свою чергу, пов'язаний подібним чином з іншими. Тобто рішення вступати чи не вступати в ті чи інші форми соціальної інтеграції в межах громадянського суспільства є виключною прерогативою самого індивіда. Натомість у місцевому самоврядуванні вже сам факт проживання на певній території має наслідком залучення особи у відповідні соціальні відносини, що спрощує залученість та ідентифікацію кожного з числа мешканців міста. Факт належності до територіальної громади міста важко піддати сумніву. Активнішого залучення громадян до участі в місцевому самоврядуванні можна досягти завдяки впровадженню на основі статутів територіальних громад нових форм участі громадян у здійсненні місцевого самоврядування, які б стимулювали розвиток місцевої демократії, які б базувалися на інших засадах, ніж існуючі наразі, і давали б змогу проводити ефективні консультації з громадянськістю та залучати її до спільного прийняття рішень [4, с. 17].

Як зазначає відомий український юрист О. Скакун [6], досліджуючи питання демократії і самоврядування, що самоврядування народу – вид соціального управління, який ґрунтується на самоорганізації, саморегулюванні та самодіяльності учасників суспільних відносин. Саму самоорганізацію визначає як самостійне здійснення організаційних дій. Щодо саморегулювання то це самостійне встановлення норм, правил поведінки. А самодіяльність це – самостійна діяльність з прийняття рішень та їх реалізації. Отже при самоврядуванні об'єкт і суб'єкт управління збігаються, тобто люди самі управляють своїми справами, приймають спільні рішення і спільно діють із метою реалізації прийнятих рішень. В умовах самоврядування його учасники визнають над собою владу лише свого об'єднання. Таким чином самоорганізація, саморегулювання та самодіяльність є основними факторами у самоврядуванні народу.

Також, доцільно виокремити соціальну самоорганізацію, яка здійснюється упродовж життя під впливом соціального середовища, системи виховання, предметно-практичної та особистісно-рольової діяльності людини. Вона, за твердженням К.К. Платонова, обов'язково передбачає процес самопізнання, самовизначення, саморозвитку та самореалізації і має вирішальний вплив на формування світогляду та морально-етичних переконань на практичний вияв громадянських почуттів. Самоорганізація особистості людини виявляється в цілеспрямованості, активності, обґрунтованості мотивації та плануванні діяльності, самостійності й швидкості прийняття рішень, оцінюванні наслідків праці, почутті обов'язку [7, с. 104].

Підтвердження цих слів знаходимо у праці І. Письменного, який стверджує, що служіння людям повинно бути – не тільки через страх, або задля грошей, а насамперед через відчуття внутрішньої потреби в якісному виконанні своїх обов'язків заради самовдосконалення та принесення користі суспільству [8].

Доцільно також виділити тезу, яку прописали у Законі України Про вищу освіту [9], де одним із завдань вищого навчального закладу передбачається формування особистості шляхом патріотичного, правового, екологічного виховання, утвердження в учасників освітнього процесу моральних цінностей, соціальної активності, громадянської позиції та відповідальності, здорового способу життя, вміння вільно мислити та самоорганізовуватися в сучасних умовах. Отже, з цього можна зробити висновок, що вже з юних років необхідно навчати і прививати у молодих людей буквально звичку до самоорганізації. Оскільки від того наскільки людина буде вміти вміло самоорганізуватися буде залежати її успіх у майбутньому.

На нашу думку, індивідуальна самоорганізація породжує колективну, яка в свою чергу веде до максимальної солідарності – взаємної підтримки один одного. А вже звідси формується самоорганізація народу, яка перетворюється в широкий громадський рух. Таким чином, можна виділити 3 рівні самоорганізації суспільства відносно її суб'єктів:

- індивідуальна самоорганізація;
- колективна самоорганізація;

- загальнонародна самоорганізація.

Також самоорганізацію народу можна класифікувати за різними сферами інтересів, а саме: військова, політична, економічна, соціальна та інформаційна самоорганізація. За ієрархічним рівнем можна виділити самоорганізацію на мікро- та макрорівнях.

Отже, дослідження різних підходів до визначення сутності поняття «самоорганізація народу» та проведені нами дослідження дозволили сформулювати власне трактування самоорганізації народу як у вузькому, так і широкому розуміннях.

У вузькому розумінні самоорганізація народу розглядається як один з проявів спонтанних процесів у певних групах, колективах чи суспільстві. У широкому розумінні – це певна діяльність людей, які солідарно спрямовують свої позитивні емоції, силу та бажання на протидію загрозам та небезпекам, які виникають у суспільстві, а також реалізують свої інтереси та можливості.

Водночас, від чіткого визначення сутності самоорганізації народу залежить формування громадянського суспільства загалом, оскільки без системного підходу самоорганізація не зможе оцінити перспективи власного зростання, розробити тактику і стратегію розвитку задля успішної побудови громадянського суспільства і держави зокрема.

Список використаних джерел:

1. Рузавин Г.И. Методология научного исследования. М., «Мысль», 1999, С. 282.
2. Філософський словник. За ред. В.І. Шинкарука., УРЕ, 1986, 596 с.
3. Нестеренко Г. О. Українська політична нація: самоорганізаційні засади становлення : монографія / Г. О Нестеренко. – К., 2007. – 360 с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://npu.edu.ua/ebook/book/html/D/ispu_ksue_Nesterenko/120.html.
4. Гороховський І. Л. Громадянська самоорганізація як чинник стабільності політичної системи України : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. політ. наук : спец. 23.00.02 «Політичні інститути та процеси» / І. Л. Гороховський. – Дніпропетровськ, 2008. – 20 с.
5. Колос Богдан. Управління державою III тисячоліття, або Стратегія і тактика побудови Української національної держави. – Львів: Ініціатива, 2004. – 976 с.
6. Скакун О. Ф. Теорія держави і права: Підручник / Пер. з рос. – Харків: Консум, 2001. – 656 с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://pidruchniki.ws/1019020943040/pravo/>
7. Прудникова О. В. Синергетика як нова методологія прогнозування майбутнього / Прудникова О. В. // Наукові записки Харківського військового університету. Соціальна філософія, психологія. – Харків : ХВУ, 2003. – Вип. 3 (18). – С. 104.
8. Письменний І. Індивідуальна самоорганізація посадових осіб органів публічної влади: синергетичний підхід / І. Письменний // . [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://archive.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/Dums/2009-01/Pismenniy.pdf.
9. Про вищу освіту: Закон України // Відомості Верховної Ради України від 01.07.2014 р. № 1556-VII. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.zakon.rada.gov.ua>.

ЕВОЛЮЦІЯ МЕТОДОЛОГІЧНИХ МОДЕЛЕЙ ВИВЧЕННЯ ПОЛІТИЧНОГО

Розвиток політичної науки доводить, що поняття політики і політичного в принципі не мають і не можуть мати однозначного трактування. Т. Карадже справедливо вказує на те, що «політичне є складним, багаторівневим, різноманітним і разом з тим динамічно мінливим явищем, яке неможливо досліджувати за допомогою чітко окресленої схеми. Будь-яка спроба вичерпно визначити зміст політичного неминуче зазнає краху ... » [1, с. 6]. Саме тому, варто вести мову про формування та динаміку еволюції методологічних моделей вивчення політичного на рівні політичних теорій.

Неопозитивістська модель структури наукового знання про політику, що спирається на гіпотетико-дедуктивний метод, домінувала в західній політичній філософії майже до 60-х рр. ХХ ст. і навіть була окреслена як «стандартна модель». У процесі дискусій щодо об'єктивності такого розуміння процесу вироблення нового теоретичного знання, Н. Хенсон справедливо наголосив, що ця модель дає можливість аналізувати тільки готові результати наукового дослідження, формує підстави для прийняття гіпотези, але не показує, яким шляхом вона підтверджується: «Звичайні посилання на інтуїцію, талант і досвід вченого, звичайно, необхідні для розуміння нових відкриттів в науці, але це не означає, що роздуми, які призводять до таких відкриттів, мають ірраціональне підґрунтя» [7, р. 102].

Після відмови від домінування «стандартної моделі» розвитку політичної науки виникло безліч різних концепцій розвитку політологічного знання, які орієнтують враховувати історичні, соціальні та психологічні аспекти розвитку процесу наукового пізнання. Найбільший інтерес представляють ідеї Нобелівського лауреата Г. Саймона, який пропонує процес появи нових теорій описувати не як логіку відкриття, а як методологію дослідження – «сукупність нормативних стандартів, необхідних для аналізу процесів, що ведуть до відкриття наукових теорій або до їх перевірки, або до з'ясування формальної структури самих теорій» [2, с. 22].

В сучасній науці сформувалося три методологічних напрямки аналізу чинників та передумов виникнення нового теоретичного знання: (1) інтерналізм, представники якого вважають, що розвиток і функціонування наукових ідей детермінується і управляється внутрішньою притаманними науці закономірностями; (2) екстерналізм виходить з того, що підставами розвитку науки є зовнішні чинники; (3) діалектичний (системний) напрям заснований на тому, що розвиток і функціонування наукових ідей визначається як внутрішніми, так і зовнішніми чинниками, закономірностями і факторами, та є складним, діалектично суперечливим процесом [9, р. 281]. Проте жоден з наведених методологічних напрямів не заперечує, що наукова теорія є найбільш організованою формою наукового знання, яка надає цілісне уявлення про закономірності та сутнісні зв'язки у певній сфері, у нашому випадку – політичній, вона є стрункою логічною системою, яка виступає як сукупність наукових законів, категорій, принципів і концепцій.

Наукова теорія відрізняється від інших форм наукового пізнання «потенційною можливістю переходити від одного визначення до іншого уникаючи безпосереднього звернення до чуттєвого досвіду. У цьому – найважливіше джерело пізнавальної сили теорії» [6, р. 71]. Важливо наголосити, що теоретичний розвиток будь-якої науки, і політичної зокрема, визначається й тим, що опираючись на стійке концептуальне ядро теорії, тоді як її периферія залишається досить мінливою та більшою мірою залежною від спостережень дослідника.

Поняття політичного як предмет пізнання політичної науки багато в чому є результатом розвитку громадських дискусій кінця ХІХ – початку ХХ ст. щодо автономії політичного як особливої сфери людської життєдіяльності, яка тісно пов'язана та взаємодіє з іншими сферами функціону-

вання суспільства – релігійною, моральною, економічною, але є незалежною від них. Таким чином, політичне в характеристиках політичної думки Нового часу отримує чітко окреслені межі, віддаляючи його, перш за все, від моральної і релігійної сфер [3, с. 66–67].

У 1927 р. К. Шміт видав найбільш відоме своє дослідження «Поняття політичного», в якому наголошує по-перше, на неможливості зведення політичного до сфери діяльності держави: «прирівнювання державного до політичного стає неправильним і починає вводити в оману тим більше, чим більше держава і суспільство починають пронизувати одне одного; всі питання, що колись були державними, стають суспільними, і навпаки: всі справи, що колись були лише громадськими, стають державними, як це необхідним чином відбувається за демократично організованого суспільного устрою [5, с. 18]; по-друге, на «предметності і самостійності політичного», що виявляється в особливому «екзистенційному» протистоянні Друга і Ворога – причині неможливості ліквідації чи витіснення політичного з життя людини та суспільства [5, с. 39].

К. Шмітт вказує на те, що політичне – це поняття, пов'язане з епохою, це історичне поняття, оскільки не існує універсального поняття політичного. Те поняття політичного, яке панувало в Європі упродовж XVI – XIX століть, втрачає релевантність, оскільки воно було пов'язане тільки з ідеєю держави. На початку XX ст. стара модель європейської держави, з якою був пов'язаний зміст поняття політичного у попередні історичні періоди зникає, то політична наука має запропонувати нові теоретичні моделі політичного, адекватні сучасності. За К. Шміттом «поняття держави припускає поняття політичного. ... держава є політичним статусом народу, організованого в територіальній замкненості. ... Обидві ознаки: статус і народ, – отримують сенс лише завдяки ширшій ознаці, тобто політичному ... » [5, с. 37]. Насамперед, К. Шмітт визначає різницю між політичним, державним і громадським (суспільним), щоб, поставивши поняття політичного як незалежного, базового, потім визначити зміст поняття держава в контексті політичної єдності і встановити його співвідношення з громадським простором.

Визначення політичного за наявністю трьох необхідних і достатніх критеріїв (держава, значимі соціальні групи, варіативність інтересів) розширює сферу політичного до реальних меж, що включають і політичне як сферу домовленостей і компромісів. Водночас таке розуміння меж політичного дає можливість більш чітко усвідомити і його взаємозв'язок з тими сферами, що межують з ним (соціальною, економічною і духовною) таким чином, що їх сукупність стає повною, такою що включає всі сфери життєдіяльності суспільства, зокрема і діяльність державних органів примусу.

Список використаних джерел:

1. Карадже Т. В. Проблема определения «политического» в политической науке // Вопросы политологии. – 2013. – № 3. – С. 5–13.
2. Саймон Г. Рациональность как процесс и продукт мышления // THESIS. – 1993. – Вып. 3. – С. 16–38.
3. Федорова М. М. Понятие политического в контексте феноменологической критики философии истории // Полис. Политические исследования. – 2007. – № 4. – С. 66–82.
4. Шейко Ю. Возможность приложения парадигмальной модели к политической науке // Научные ведомости Серия История. Политология. Экономика. Информатика. – 2014 № 1 (172). – Выпуск 29. – С. 150–153.
5. Шмитт К. Понятие политического. – М.: НИЦ «Инженер», 2012. – 172 с.
6. Dewey J. How we think. New York: Dover, 1998. – 244 p.
7. Hanson N. R. Patterns of discovery: An Inquiry Into the Conceptual Foundations of Science. – Cambridge, 2010. – 256 p.
8. Lakatos I. The methodology of scientific research. Programmes Philosophical Papers Volume I. / Ed. by J. Worrall, G. Currie [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://strangebeautiful.com/other-texts/lakatos-meth-sci-research-phil-papers-1.pdf>

9. Strauss A., Corbin J.. Basics of Qualitative Research: Techniques and Procedures for Developing Grounded Theory. – London: Sage, 2015. – 456 p.

Налуцишин Віктор Володимирович,
професор кафедри кримінального права та процесу
Хмельницького університету управління та права,
кандидат юридичних наук, доцент

СПВВІДНОШЕННЯ СОЦІАЛЬНОГО ТА ПРАВОВОГО ПОРЯДКУ

Правовий порядок є серцевиною соціального порядку і характеризує у ньому ті властивості впорядкованості, які є результатом дії (реалізації) права. Правовий порядок є частиною і одночасно правовою формою способу життя, маючи на увазі правове опосередкування (правові аспекти) окремих форм і методів життєдіяльності. Таке розуміння правового порядку дозволяє трактувати правовий порядок як щось правильне, налагоджене, організоване. Переважною є позиція, що термін «правовий порядок» застосовується для характеристики стану організованості, упорядкованості правових відносин, що виникає в результаті їхньої регламентації правовими нормами і реалізації таких норм [1, с. 457].

Незважаючи на близьку спорідненість правового та соціального порядку, правовий порядок слід відрізнити від подібного, але не ідентичного йому явища – соціального порядку. Соціальний порядок, як і правовий, характеризується організованістю, впорядкованістю суспільних відносин, але соціальний порядок, на відміну від правового порядку, утворюється під впливом не тільки правових, а й інших соціальних норм: норм моралі, звичаїв, корпоративних норм і т.д. Соціальний порядок є стан урегульованості суспільних відносин, заснований на реалізації всіх соціальних норм і принципів та забезпечується переважно силою суспільного впливу. Поряд з тим, зв'язок соціального порядку та правового порядку двосторонній: з одного боку, найважливішою частиною соціального порядку є правовий порядок, а з іншого – стан соціального порядку обумовлює багато в чому стан правового порядку [2, с. 383].

Слід погодитись з дослідником правового порядку С.С. Сенчуком, який вважає, що «досягти стабільного правового порядку виключно юридичними засобами – складне, якщо правильніше, – неможливе завдання. Правовий порядок повинен ґрунтуватися на стабільному соціальному порядку, на системі наявних, дієвих, витребуваних суспільством на певному етапі його розвитку суспільних відносин і засобів їх регулювання. Лише за таких умов можливий стабільний правовий порядок у державі, а завданням держави у цьому випадку є гарантування, забезпечення цих соціальних регуляторів силою держави» [3, с. 44].

Поряд з тим, хотілося б звернути увагу на відмінності між правовим і суспільним порядком. Такі відмінності полягають у наступному:

По-перше, правовий порядок та соціальний порядок не збігаються за своїм генезисом, еволюцією. Так, соціальний порядок історично виникає разом з виникненням і становленням людського суспільства як його органічна частина і умова існування, а правовий порядок як правове явище зароджується набагато пізніше, а саме тоді, коли виникає право, закони, держава.

По-друге, у правовому порядку та соціальному порядку різна нормативна основа. Так, правовий порядок базується на праві і є в кінцевому рахунку результатом його реалізації, а суспільний порядок є наслідком дотримання не тільки правових, але і всіх інших соціальних норм суспільства.

По-третє, правовий порядок та соціальний порядок по-різному забезпечуються. Так, правовий порядок спирається на особливий апарат примусу, який забезпечується державою, а соціальний порядок – на силу суспільної думки, заходи недержавного впливу, які забезпечуються соціальними інститутами та всім суспільством.

По-четверте, при порушенні правового і соціального порядку виникають різні наслідки, оскільки в першому випадку застосовуються юридичні санкції, а в другому – тільки заходи морального характеру.

По-п'яте, правовий і соціальний порядок не тотожні за своїм обсягом, змістом, елементним складом, оскільки останній із зазначених вище причин ширший від першого [4, с. 213–214].

Необхідно додати до відмінностей між правовим та соціальним порядком, окрім названих вище, наступні:

1) соціальний порядок – це переважно природна самоорганізація суспільства, а правовий порядок – це чітка організованість, впорядкованість, узгодженість, що створена таким інститутом, як держава;

2) сфера контролю соціального порядку значно ширша, аніж правового порядку, адже регулює не тільки правовідносини, але і сімейні, релігійні, моральні відносини тощо;

3) правовий порядок, на відміну від соціального порядку, залежить від влади, правової ідеології, правового режиму в тій чи іншій державі.

Аналізуючи відмінності між соціальним та правовим порядком, В.І. Поклад стверджує, що «правовий порядок, на відміну від природної самоорганізації суспільства, завжди є штучно створеним, свідомо проєктованим. По-друге, якщо соціальний порядок формується більшістю, то правовий порядок створюється меншістю: закони, що накладають заборону на певні форми поведінки і зобов'язують громадян чинити інакше, приймаються законодавцями, які отримали місце за підтримки груп, які лобюють свої інтереси, або, зовсім відверто: закони – це норми, що визначаються владою як принципи, яким повинні слідувати громадяни. По-третє, соціальний порядок підтримується виключно дією громадської думки, добровільною конформністю більшості, а правовий порядок – силою державного примусу» [5, с. 76].

Попри ці відмінності, хотілося б підкреслити, що соціальний порядок та правовий порядок не можуть існувати один без одного. І на це є декілька причин:

1) правовий порядок виник на основі соціального порядку;

2) правовий порядок є підвидом соціального порядку;

3) правовий порядок залежить від дотримання соціального порядку;

4) правовий порядок не повинен суперечити соціальному порядку, оскільки такий конфлікт рано чи пізно підірве авторитет правового порядку у суспільстві;

5) мета правового та соціального порядку повинна бути одна і та ж;

6) правовий порядок та соціальний порядок повинні переплітатись, і точкою перетину повинен бути двосторонній соціальний контроль. Так, з одного боку, правовий порядок повинен застосовувати правові засоби впливу на людину, тобто правовий контроль, але, з іншого боку, суспільство також повинно впливати на державу і здійснювати воно повинно це через правову самоорганізацію (через окремих уповноважених на це людей, організації, інститути).

Список використаних джерел:

1. Проблемы общей теории права и государства: учебник для вузов / под общ. ред. академика РАН, д.ю.н., проф. В.С. Нерсисянца. – М.: Норма, 2004. – 832 с.
2. Теория государства и права / С.С. Алексеев, С.И. Архипов и др. – М.: Норма, 1998. – 456 с.
3. Сенчук С.С. Соціально-правові засоби забезпечення правового порядку: теоретико-правовий вимір: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01 / С.С. Сенчук. – 2015. – С. 44.
4. Григорьева И.В. Теория государства и права: учебное пособие / И.В. Григорьева. – Тамбов: Изд-во ТГТУ, 2009. – 304 с.
5. Поклад В.И. О соотношении социального и правового порядка / В.И. Поклад // Сучасний правопорядок: національний, інтегративний та міжнародний виміри: тези Міжнар. наук.-практ. конф. (13–14 черв. 2008 р.) / М-во освіти і науки України, ОНЮА. – Одеса, 2008. – С. 76.

*Місінкевич Леонід Леонідович,
перший проректор з наукової роботи,
професор кафедри теорії та історії держави і права
Хмельницького університету управління та права,
доктор історичних наук, професор*

НАЦІОНАЛЬНІ АСПЕКТИ РЕПРЕСІЙ 1930 РР. НА ХМЕЛЬНИЧЧИНІ

Процес реабілітації жертв тоталітарного режиму викликав підтримку громадськості і особливо істориків, які найбільше зацікавлені у відновленні правди та об'єктивної оцінки подій беззаконня та свавілля. Після видання шести книг тому «Реабілітовані історією. Хмельницька область» вперше на регіональному рівні робиться спроба дослідити політичні репресії щодо конкретних національних груп Хмельниччини на основі аналізу кількісних статистичних показників, які характеризують відповідні процеси та їх наслідки.

Джерельною базою означеного дослідження є група матеріалів, до якої необхідно віднести директивні матеріали вищих органів влади та управління, органів НКВС, офіційні відомості про репресованих, які зберігаються у фондах державного архіву Хмельницької області та галузевому державному архіву Служби безпеки України м. Хмельницького, матеріали Хмельницької обласної редколегії «Реабілітовані історією».

Розгляд національних аспектів політичних репресій означеного періоду необхідно розпочати із започаткування соціалістичної реконструкції села. Наприкінці 1929 р. після публікації 7 листопада в газеті «Правда» статті Сталіна «Рік великого перелому», в якій стверджувалося, що селянин-середняк масово пішов до колгоспів, а компартія та радянський уряд створили умови для проведення масової колективізації настав новий виток насилля над селянами. Підтримуючи настанови ЦК ВКП(б), керівництво УРСР на Листопадовому 1929 р. пленумі ЦК КП(б)У було прийнято рішення про збільшення в 1930 р. посівних площ удвічі, а колгоспів – у 3,5 раза [1, с. 47].

Селян, які не підтримували політику колективізації, відмовлялися від усуспільнених форм ведення господарства, оголошували куркулями, мали ліквідувати як «класово ворожу» соціальну групу. Куркульська спрямованість репресій регламентувалась відповідними оперативними наказами та директивними листами. Оперативний наказ № 42167 від 7 лютого 1930 р. по ДПУ УРСР щодо репресій та виселення куркулів передбачав очищення України від активних контрреволюційних куркульських елементів шляхом утриманням у концтаборах й застосуванням до найактивнішої частини куркульства, терористів, повстанців, організаторів масових виступів вищої міри соціального захисту [2. арк. 2].

Процес розкуркулення за масштабами, рівнем підготовки та залучення підрозділів ДПУ УСРР нагадував військову операцію з перевезення розкуркулених селян ешелонами на північ. У Кам'янець-Подільському окрузі було виселено 230 господарств, Проскурівському – 1281 господарство. [1, с. 205 – 206]. Такі дії призвели до селянських заворушень. Селянські «волинки» прокотилися селами Плужнянського, Антонівського, Ганнопільського, Грицівського, Ізяславського, Полонського, Судилківського та Теофіпольського районів.

У Шепетівській округ відрядили начальника ДПУ України В.Балицького. Весь округ був розбитий на 5 оперативних секторів для проведення операцій по виявленню осіб, які були причетні до побиття партійно-господарського активу, розбирання колгоспного майна, ініціаторів "волинок". Затримано 427 чоловік, в тому числі в Ляховецькому районі - 63, в Аннопільському та Плужнянському районах - по 49, Старокостянтинівському – 45. [3, арк. 6].

Восени 1930 р. ВКП(б) ініціювала другу хвилю колективізації та розкуркулення. На початок літа 1931 р. в УСРР була проведена друга, наймасштабніша за розмірами депортація

селянських господарств. З України в 1930 – 1931 рр. у «куркульську силку» було відправлено 63 817 сімей. Основна маса спецпереселенців 32 127 сімей (50,4 відсотка) вислана на Урал, 19 658 сімей (30,8 відсотка) – в Північний край, 12 032 сім'ї (18,8 відсотка) відправлені на спецпоселення в Західну та Східну Сибір, Далекосхідний край та Якутію. [4, арк. 205]

З Хмельниччини в період «куркульської силки» вислано 12 818 суспільно небезпечних осіб. За матеріалами обласної редакційної колегії «Реабілітовані історією» основна маса куркульського елементу була вислана із прикордонних районів. Понад тисячу суспільно небезпечних осіб попали у спецпоселення з Городецького, Ізяславського, Кам'янець-Подільського та Теофіпольського районів. У Білогірському, Чемеровецькому, Хмельницькому, Шепетівському, Славутському та Волочиському районах кількість спецпоселенців визначалась від 980 до 605 осіб.

Колективізація та масові депортації куркульського елементу спричинили кризу сільськогосподарського виробництва. У 1929 – 1932 рр. було знищено половину поголів'я худоби в селянських господарствах та колгоспах [5, с. 32]. Наприкінці 1931 – у першій половині 1932 рр. Україну охопив широкомасштабний голод. Селяни, щоб не померти від голоду, намагалися приховати збіжжя та продовольство.

Застосовуючи голодомор і розправи над населенням Поділля, органи ДПУ, які вважали, що населення Поділля за контрреволюційною засміченістю посідало одне з перших місць в Україні, упродовж листопада – грудня 1932 р. «ліквідували» 121 «контрреволюційну групу» в складі 548 осіб. [6, арк. 15]. Всього в Україні органи держбезпеки заарештували у 1932 р. 74 849 осіб, а в 1933 р. – 124 463 особи [7, с. 119]. Якщо до цього додати масові арешти та депортації 1930 – 1931 рр., цілком логічно є теза Ю. І. Шаповала, що для України великий терор 1937-го р. розпочався саме 1932 – 1933 рр. [8].

На масштаби політичних репресій у країні впливало ускладнення міжнародної ситуації. Передусім це стосувалось населення прикордонного Поділля, що межувало з Польщею та Румунією, а численні компактні етнічні групи на західному кордоні УСРР розцінювалися як потенційна п'ята колона, від якої надходить загроза широкомасштабного зрадництва та шпигунства. Проведений у вересні 1933 р. культпропом ЦК КП(б)У комплексний аналіз польської меншини у Київській та Вінницькій областях засвідчив зростання активності куркульських, клерикальних, націоналістичних елементів, агентів польського фашизму [9, с. 117].

Наприкінці 1933 – на початку 1934 рр. органами ДПУ була сфальсифікована справа Подільського обласного центру «Польської організації військової» (ПОВ). Керівником організації оголосили А. Григоровича – польського інспектора Вінницького облвнв. Згодом місцевий апарат ДПУ звітував перед керівництвом республіки, що викрито і ліквідовано на Поділлі розгалужену мережу організації «ПОВ» [9, с. 123]. Основним осередком організації стала «наросвіта», представники якої звинувачувалися у шкідництві на національно-культурному фронті, вихованні польської молоді в національному дусі, полонізації українських шкіл [10, с. 88].

За нашими підрахунками кількість репресованих освітян та культпрацівників у зазначений період складав 1198 осіб. Найбільше репресованих (від 60 до 110 осіб) було серед освітян Волочиського, Городецького, Дунаєвського, Ізяславського, Кам'янець-Подільського, Славутського, Староконстантинівського, Чемеровецького районів та м. Кам'янець-Подільського.

Однією з форм політичних переслідувань національних меншин у Подільському регіоні стали масові депортації. 23 січня 1935 року політбюро ЦК КП(б)У прийняло постанову про переселення з прикордонної смуги 8300 господарств у зв'язку з оборонними міркуваннями. Всього виселили 8329 сімей «ненадійного елементу» з прикордонних районів Київської і Вінницької областей у східні райони УРСР, зокрема з Вінницької області – 2854 родини поляків та німців [11, арк. 14]. Інформуючи, Голову Раднаркому СРСР В. Молотова, про здійснену операцію, нарком внутрішніх справ СРСР Г. Ягода зазначав, контингент переселенців з прикордонних районів Вінницької області був порівняно невеликий, там, на його думку, залишилося чимало контрреволюційних польських націоналістичних елементів, перебування яких у прикордонних районах потрі-

бно визначити небажаним [11, 14 –15]. Вже 4 листопада 1935 р. політбюро ЦК КП(б)У прийняло рішення про переселення 1500 польських сімей з Вінницької області з подальшим розселенням у Харківській, Донецькій і Дніпропетровській областях.

У відповідь на ініціативи керівництва УСРР 17 січня 1936 р. політбюро ЦК ВКП(б) прийняло рішення щодо переселити в Казахстан 5 тисяч господарств, з них 3 тисячі з Київської і 2 тисячі з Вінницької областей. Перший етап депортації польських сімей в Казахстан проходив з 20 травня по 10 червня 1936 р. За цей час було переселено 2047 сімей з 6 районів Поділля: Проскурівського – 249, Волочиського – 500, Шепетівського – 384, Славутського – 303, Берездівського – 273 та Плузненського – 374 польських сімей [12, арк. 49].

За таємною директивою Вінницького обкому КП(б)У від 19 липня 1936 р. була проведена наступна хвиля депортації польського населення із прикордонних районів області в Казахстан. У серпні – вересні 1936 р. з районів Вінницької області в Казахстан було переселено 5233 польські сім'ї. [13, с. 131]. У результаті виселення з географічної карти зникли цілі населені пункти. Одна лише згадка залишилася про село Кастанівку Великолазучинської сільської ради Базалійського району.

За матеріалами обласної редколегії «Реабілітовані історією» з Хмельниччини при реалізації операції очищення районів прикордонної смуги від неблагонадійних, ворожих і класово шкідливих елементів під депортацію потрапили 25 847 осіб, з них 8 472 дітей. Основна маса переселенців 19 407 осіб була відправлена за межі України. Лише з шести прикордонних районів області Городецького, Ізяславського, Кам'янець-Подільського, Теофіпольського, Чемеровецького та Шепетівського було депортовано 12 958 осіб або половина від всіх переселенців.

Другим піком більшовицького терору в Україні стали 1937 – 1938 рр. І знову прикордонний фактор відіграв знану роль у розгортанні масштабів «великого терору». «Велику чистку» було розпочато оперативним наказом НКВС СРСР № 00447 від 30 липня 1937 р. «Про операцію щодо репресії колишніх куркулів, кримінальних елементів та інших антирадянських елементів».

Національна спрямованість політичних репресій регламентувалась наказами НКВС СРСР та директивними листами. За наказом НКВД СРСР № 00439 від 25 липня 1937 р. «Про операцію по репресуванню німецьких підданих, які підозрювалися у шпигунстві проти СРСР» була розпочата «німецька операція», яка зобов'язувала органи держбезпеки провести репресивні заходи щодо німецьких підданих. Фактично були проведені арешти значної кількості німців – громадян СРСР. За підрахунками обласної редколегії «Реабілітовані історією» в Ізяславському, Полонському, Славутському та Шепетівському районах було репресовано 874 особи німецької національності, що складає 84 відсотки загальної кількості арештованих представників німецької общини.

Оперативний наказ № 00447 №00485 від 11 серпня 1937 р. «Про фашистсько-повстанську, шпигунську, диверсійну, пораженську і терористичну діяльність польської розвідки в СРСР» вимагав від державно-каральних органів розпочати з 20 серпня 1937 р. і впродовж 3-х місяців закінчити широку операцію, спрямовану на повну ліквідацію місцевих органів «ПОВ» і перш за все, її диверсійно-шпигунських та повстанських кадрів.

У грудні 1937 р. в Україні за телеграмою НКВС СРСР № 50499 було розпочато «латиську операцію». У телеграмі пропонувалося протягом 48 годин зібрати, перевірити і подати відомості щодо латиських офіційних установ і організацій на території республіки, краю, області. Підготувати арешти всіх керівників та активістів та раніше встановлених латиських шпигунів, перебіжчиків і антирадянського активу. Операцію провести в один день. Телеграма НКВС УРСР від 29 грудня 1937 року за № 83921 передбачала розгортання операції проти єврейських активістів.

За нашими підрахунками національний склад репресованих з політичних мотивів складав 24594 особи або 41,2 відсотка. Найчисельнішу групу репресованих серед національних меншин становило польське населення, частка репресованих серед них складала 36,1

відсотка (21 507 осіб). Значна чисельність репресованих поляків на Хмельниччині пояснюється двома основними моментами: прикордонне розташування та значний відсоток поляків серед місцевого населення. Кількість репресованих осіб німецької національності склало 1,7 відсотка (1044 особи), а єврейської національності – 1, 67 відсотка (996 осіб).

Ці обставини дають можливість зробити висновки, що політичні репресії щодо поляків, німців та євреїв були значно жорсткішими ніж проти інших національностей. Адже кількість репресованих білорусів, росіян, чехів, словаків, латишів, литовців, естонців та представників інших національних меншин в сумарній кількості були рівнозначними 1,7 відсотка (1047 осіб).

На основі аналізу архівних слідчих справ редакційно-видавнича група редакційної колегії «Реабілітовані історією» встановила, що упродовж 1930 – 1950 рр. на Хмельниччині було репресовано 59 651 особа, при загальній кількості населення України, згідно з Всесоюзним переписом 1937 р., 28 387 609 осіб. [14, с. 77] Майже 60 відсотків становили мешканці Волочиського, Городокського, Ізяславського, Кам'янець-Подільського, Славутського, Теофіпольського, Хмельницького, Чемеровецького та Шепетівського районів. При аналізі звинувачень щодо репресованих хмельничан можна виділити два напрями. Перший – за політичним забарвленням, який складався з чотирьох груп: 1) антирадянські партії та течії; 2) контрреволюційні націоналістичні організації; 3) репресії по національній приналежності; 4) заарештовані за наказом НКВС № 00447 від 30 липня 1937 р. «Про операцію по репресуванню колишніх куркулів, кримінальних та інших антирадянських елементів».

Другий – за характером злочинів: 1) шпигунство (німецьке, польське, румунське, англійське, чеське та ін.), 2) контрреволюційна діяльність (зрада батьківщини, терор, диверсії, шкідництво, повстанська контрреволюційна діяльність, контрреволюційна агітація). Зважаючи на абсолютні показники можемо відмітити, що репресіям було піддано всі групи національних меншин. Загальна чисельність серед репресованих українців була на 10 435 осіб більшою, ніж сумарна кількість всіх національних меншин. Означена тенденція повністю відображає стан репресивної політики серед титульної нації та національних меншин в Україні.

Список використаних джерел:

1. Васильєв В., Віола А. Колективізація і селянський опір на Україні (листопад 1929 — березень 1930 рр.) Вінниця : «ЛОГОС», 1997. 536 с.
2. Центральний державний архів громадських об'єднань України (далі ЦДАГО України) – Ф. 1, оп. 2. спр. 3190. Арк. 2.
3. Державний архів Хмельницької області – Ф.П.458, оп.1, спр.324. -Арк.. 6.
4. Державний архів Російської Федерації (далі ДАРФ) – Ф. 9479. оп. 1. спр. 89. Арк. 205.
5. Данилов В. Феномен первых пятилеток. / Горизонт. 1988. № 5. С. 28 – 38.
6. Державний архів Вінницької області (далі ДАВін.О). Ф. П 136, оп. 1, спр. 371. Арк. 15.
7. Нікольський В. М. Репресивна діяльність органів державної безпеки в Україні (кінець 1920-х – 1950-і рр.): історико-статистичне дослідження. Донецьк: Вид-во Донец. ун-ту, 2003. 624 с.
8. Шаповал Ю. В очікуванні Нюрнбергу / Критика. Вид-во Канадського інституту Українських Студій. 1998. Березень. С. 18 – 20.
9. Рубльов О., Репринцев В. Репресії проти поляків в Україні у 1930-ті роки / 3 архівів ВУЧК-ГПУ-НКВД-КГБ. №1/2. 1995. С. 117.
10. Войналович О. О. Організація шкільної освіти для національних меншин України: 20 – 30-х рр. Київ – Полтава, 1992. 149 с.
11. ДАРФ. – Ф. 5446, оп. 11, спр. 265 – Арк. 14 – 15.
12. ЦДАГО України. – Ф. 1, оп. 16, спр. 12. – Арк. 49.

13. Жезицький В. Й. Масові депортації населення Поділля //3 архівів ВУЧК-ГПУ-НКВД-КГБ. 1997. – № 1/2. – С 128 – 134.
14. Нікольський В. М. Національні аспекти політичних репресій 1937 р. в Україні. // Укр. іст. журн., 2001, № 2. – С. 74 – 88.

*Олійник Ірина Володимирівна,
старший викладач кафедри філософії та соціально-гуманітарних дисциплін
Хмельницького університету управління та права*

ГЕНДЕРНА ДИФЕРЕНЦІАЦІЯ ПРАЦІ У СЕЛЯНСЬКИХ ГОСПОДАРСТВАХ ПОДІЛЬСЬКОЇ ГУБЕРНІЇ НАПРИКІНЦІ ХІХ – НА ПОЧАТКУ ХХ СТ.

Антропологізація історичних досліджень, прагнення поставити людину та її досвід у центр наукового пошуку дедалі частіше знаходять своє відображення в розширенні "території історії" за рахунок уваги до проблематики, пов'язаної з діяльністю жінок. Домінуючі до недавнього часу подієва, політична, економічна історії ігнорували ту частину життя суспільства, яку зазвичай називають "приватною" і де традиційно важливу роль відігравали жінки.

Якщо йдеться про селянське господарство, де виробництво, споживання та родинні стосунки були міцно між собою переплетені, то андроцентристський підхід у його дослідженні ажніак не припустимий. Досить актуальним є вивчення гендерного розподілу праці у традиційному селянському господарстві, бо саме з ним пов'язують підпорядковане становище жінки, закутої у приватному жіночому просторі хати та городу.

Диференціації господарських ролей та влади в українській селянській родині ще у ХІХ та на початку ХХ століття свої дослідження присвятили М. Зібер [1], Т. Рильський [2]. Гендерний розподіл праці в українському селянському господарстві дослідила сучасна українська вчена та громадська діячка О. Кісь, підкресливши значну автономію жінки [3, с. 164]. Інший український дослідник Р. Чмелик притримується думки, що гендерна диференціація праці, прав та обов'язків між чоловіком та дружиною була характерною для всієї етнічної української території і саме чоловік мав панівне становище у господарстві, а жінка виконувала роль його помічниці [4, с. 99].

Можна впевнено стверджувати про наявність певної економічної незалежності й авторитету подільської господині в межах традиційного селянського господарства. Гендерна диференціація господарських ролей, а отже й економічних прав, розпочиналась, власне, ще до утворення нової сім'ї. За місцевим звичаєм доньки майже ніколи не успадковували земельного наділу, живого та мертвого господарського інвентарю, а отримували тільки придане у вигляді телички, овець, кожуха, подушок та ін. Окрім того, коштом родини дівчини мало бути влаштоване весілля. Згідно з цим і визначалась її участь у господарстві. [2, с. 34].

Родинне життя ставало для молодого подружжя неабияким випробуванням, адже доводилось поступатися частиною індивідуальної свободи на користь родинної господарської солідарності, налагоджувати стосунки зі «старими», розв'язувати відомий антагонізм свекрухи та невістки, часто шляхом повного відокремлення, «щоб відступитися від гріха». Недарма народні прислів'я стверджували: «оженився – зажурився», «зажурилась молодиця і ложкою, і мискою, і третьою коліскою» [2, с. 40].

Якщо у Швейцарії доїння корів для жінки вважалось принизливою справою, а в Херсонській губернії на початку ХХ ст. можна було побачити жінку з косою на полі, то нічого схожого не спостерігаємо на Поділлі. Місцеві господині вважали непристойним і навіть шкідливим, коли доїти корову буде чоловік. Водночас, тут неможливо було зустріти жінку,

яка б косила у полі. Подільському селу була притаманна сувора гендерна диференціація праці в родині. Так, фізично важку роботу – косовиця, молотьба, вивіз на поле гною, оранка, засів, поїздка до млина, до лісу за дровами, звезення снопів, спорудження та ремонт будівель, перекриття дахів – виконували чоловіки. У випадку вдівства жінки звертались за допомогою до сусідів чи наймитів. Вдови майже ніколи не тримали коней, бо на їхнє стійке переконання коні пасували виключно чоловікам. Якщо чоловіка немає, то й коней не потрібно [5, с. 11-12].

. На відміну від селянок, панянки могли мати кінні екіпажі, незалежно від наявності чи відсутності чоловіка. Так, у місцевій польській пресі часто зустрічаємо візуальну рекламу від виробників карет та фаєтонів, із зображеннями жінки у ролі погонича є [6, с.4]. Сам по собі соціальний статус селянки накладав чимало обмежень і не тільки у випадку відмови від володіння кіньми.

Диференціація праці залежала й від місця її виконання. Польові роботи та все, що виконувалось за межами садиби, перебувало у компетенції чоловіка, а майже всі присадибні справи залишались за дружиною. Поле, догляд за ним та, відповідно, й всі прибутки від нього, були цілковито в руках чоловіка-господаря.

З іншого боку, робота на городі, а часто й пов'язані з нею витрати, були виключно турботою господині. Всі продукти з городу перебували у її розпорядженні, саме вона займалася їх переробкою та приготуванням їжі. Кошти від реалізації залишків городини утворювали своєрідний запасний капітал дружини, який зазвичай не був значним.

Переробкою коноплі та льону на пряжу і полотно займались виключно господині: тільки насіння іноді потрапляло до рук господаря, якщо не перероблялося у власному господарстві на конопляне масло. Цілком зрозуміло, чому якась відважна Олена Козак вважала, що має право, віднести полотно на селянську виставку-ярмарок, незважаючи на протести чоловіка. Останній побоювався, очевидно, посилення земських податків, бо усвідомлював, що він – господар, і саме до нього прийдуть за податками, а не до дружини, яка похвалиться полотном [7, с. 57-58].

Молочне господарство перебувало поза впливом господаря, якому часто доводилось продавати щойно придбану корову, тільки тому, що господині вона не сподобалась. Нерідко на містечкових ярмарках можна було зустріти селянок, котрі самостійно купували собі корів [5, с.13].

Ведення птахівництва на Поділлі також було обов'язком жінки. Серйозне значення воно мало в малоземельних або жіночих господарствах. Щорічно з Подільської губернії за кордон вивозилось курячих яєць на суму більше 4 мільйонів карбованців [8, с. 48].

Бджільництвом та садівництвом майже завжди займався господар. Виключення становили хіба що вишні, черешні та ягідні кущі. У приміських районах садівництво цим і обмежувалося, тому тут воно становило одну зі статей прибутку господині. Вона особисто носила в містечко фрукти та реалізовувала їх [5, с. 13].

Піклуватись про опалення хати мав чоловік. Мисткинею у селянській родині була жінка: вона білила та прикрашала хату. Справа чоловіка – "щоб було затишно", а дружини – "щоб і препишно".

Отже, родинне селянське господарство на Поділлі було поєднанням двох досить відокремлених господарств – чоловічого та жіночого. Якщо між подружжям існувало порозуміння, то ці господарства функціонували у тісному взаємозв'язку: чоловік рахувався з потребами господарства дружини і навпаки. Тоді напевно виходило, що «найкраща спілка – чоловік та жінка» [9, с. 32] Однак, підтримувати міф про цілковиту гендерну рівність у селянській родині не варто. Згідно закону від 9 листопада 1906 року одноосібну власність на землю мав господар.

Подільський селянин відрізнявся і значно вищим рівнем трудової мобільності. Коли на початку ХХ століття губернію охопила хвиля трудової міграції до Америки, то тут з'явилися села, де залишились тільки жінки, старенькі та діти [10, с. 50-51].

Чи впливав досвід роботи чоловіків за кордоном на гендерну диференціацію праці та в якій мірі? Це питання залишається все ще недослідженим. На певні роздуми з цього приводу наштовхують повідомлення з Чернігівської губернії про те, що там можна зустріти селян, котрі побували в Америці, з традиційними косою та граблями, зате в американських "штиблєтах" і котелку.

Отже, гендерна диференціація праці у селянських господарствах Подільської губернії відбувалась за закономірностями, притаманними усім європейським народам. Чоловіки виконували фізично важчу працю зі застосуванням складніших знарядь та механізмів, їхня діяльність була більше зорієнтована на регіональну торгівлю. Жінки займались переважно домашньою працею, обробітком присадибних ділянок, делікатними та монотонними видами робіт з мистецькою складовою. Суворе дотримання гендерної диференціації праці порушувалось лише за виняткових обставин. Якщо ж таких обставин не було, то виконання чоловіком жіночої роботи, а жінкою – чоловічої селянською традиційною ментальністю сприймалось як щось ганебне, принизливе і шкідливе. Головні види робіт у багатоземельних селянських господарствах виконував чоловік, натомість, за умов малоземелля зростала роль жіночої праці. Зрештою, господиня володіла важливими господарсько-виробничими функціями та певною економічною незалежністю. Загалом, є недоцільним екстраполювати практику гендерної диференціації праці у традиційному селянському господарстві на сучасну українську родину, не беручи до уваги змін у структурі життєдіяльності сім'ї та функціях її членів, а отже, підтримувати ідею гендерного розподілу приватної-жіночої та публічної-чоловічої сфер активності, самореалізації й відповідальності.

Список використаних джерел:

1. Зибер, Н.И. Избранные экономические произведения: В 2 т. / Н.И. Зибер. – М.: Изд-во социально-экономической литературы, 1959. – Т. 1. – 465 с.
2. Рьльский Ф. К изучению украинского народного мировоззрения. Экономические отношения. – К., 1903. – 136 с.
3. Кісь О. Жінка в традиційній українській культурі (друга половина ХІХ – початок ХХ ст.). – Львів: Інститут народознавства НАН України, 2008. – 272 с.
4. Чмелик Р. Мала українська сім'я другої половини ХІХ – поч. ХХ ст. (структура і функції). – Львів: ІН НАНУ, 1999. – 144 с.
5. Хамардюк А.П. Общественная агрономия и хозяйственное положение женщин в подольской деревне // Экономическая жизнь Подолии. – 1914. – №3. – С.8-16.
6. Dziennik Kijowski. – 1906. – № 187. – S.4.
7. Выставка в с.Стратиевка Ольгопольского уезда // Экономическая жизнь Подолии. –1914. – №20. – С.56-58.
8. Коль В. Праздник сельского хозяйства // Экономическая жизнь Подолии. – 1914. – №21. – С.47-49.
9. Лець-Запартович И. А. Образцовые крестьянские хозяйства Подольской губернии // Экономическая жизнь Подолии. – 1913. – №24. – С. 34 –38
10. ЦДІАК України. – Ф.442. – Оп.708. – Спр.618. – 54 арк.

*Олійник Уляна Миколаївна,
асистент кафедри теорії та історії держави і права
Хмельницького університету управління та права*

ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ГАРАНТІЙ РЕАЛІЗАЦІЇ ПРАВА НА СВОБОДУ ДУМКИ, СОВІСТІ ТА РЕЛІГІЇ

Вийшовши на міжнародний рівень, українська держава проголосила право на свободу думки, совісті та релігії основною правовою цінністю. В сучасному світі немає більш значимішої і разом з тим проблемно реалізованої на практиці ідеї, ніж це право. В ньому втілюються концепції різних релігійних, політичних, економічних, етичних і найменш досліджених філософсько-правових вчень різних народів.

Після розпаду Радянського Союзу в Україні відбулося кардинальне переосмислення базових людських цінностей, внаслідок чого право на свободу думки, совісті та релігії визнали одним з фундаментальних природних прав людини. Необхідність законодавчого врегулювання даного права зумовлена тим, що воно має особливу специфічну сферу свого поширення – особистісно-інтимну.

На сьогоднішній день розвиток права на свободу думки, совісті та релігії відбувається за певною ланцюговою реакцією. Свобода релігії логічно обумовлює свободу совісті, яка вкрай неможлива без свободи думки. Але зі свободи думки невелика користь без свободи обмінюватися думками, бо думка - здебільшого суспільний продукт, і тому свободу думки супроводять свобода слова і свобода письма, друку і мирних дискусій. Продовжуючи цей ланцюг, можна пояснити, що для того, аби привести свободу совісті, думки і слова в дію, необхідна свобода зборів і свобода об'єднань громадян.

Нажаль, так склалося, що на сьогоднішній день реальну загрозу утвердженню прав людини, в тому числі й праву на свободу думки, совісті та релігії в XXI ст. представляють:

а) численні локальні війни і акти насильства. Їх було чимало у другій половині минулого століття, не виключається їх активізація та в майбутньому. Такий прояв пов'язано з ігноруванням прав людини на світ і безпеку, на життя і інші види прав людини;

б) голод і злидні, несправедливий розподіл доходів. На земній кулі є регіони, де існує голод, а злидні мільйонів людей стала нормою життя. За останні десятиліття абсолютне число людей, що живуть в умовах голоду і крайнього зубожіння значно зростає;

в) агресивність авторитарних і тоталітарних режимів влади. Як уже зазначалося, боротьба між демократією і авторитаризмом і тоталітаризмом позначиться не тільки на політичній карті світу, а й на самому процесі утвердження прав людини;

г) відроджується релігійна агресивність (наприклад, активність ісламського фундаменталізму проявляється не тільки на Близькому і Середньому Сході, а й на Кавказі, в Середній Азії та інших регіонах світу). Ісламський фундаменталізм в принципі виключає ідею прав людини з цінностей ісламського суспільства. І це не випадково, так як практика на його основі призводить до порушень прав жінок; виключається принцип свободи совісті та ін.;

д) нова небезпечна концепція - так зване виняткове «Право свого народу», в ім'я якого зневажаються права народів інших країн [1, с. 59].

Це право є однією з фундаментальних загальнолюдських цінностей. Тому воно визнано всім цивілізованим світом і закріплене міжнародними актами з прав людини. По-перше, у Загальній декларації прав людини прийнятої Генеральною Асамблеєю ООН 10 грудня 1948 р. проголошується, що кожна людина має право на свободу думки, совісті й релігії. Це право передбачає свободу змінювати свою релігію чи переконання – як одноосібно, так і разом з іншими, публічно або приватно. Ст. 19 цього документа додає, що кожен має право дотримуватися своїх переконань і свобод, шукати, одержувати і поширювати інформацію та ідеї

будь-якими засобами, незалежно від державних кордонів. Ст. 29 застерігає, що під час реалізації своїх прав і свобод кожна людина може зважати лише на ті обмеження, які встановлено законом з метою забезпечення належного визнання і поваги прав і свобод інших та задоволення справедливих вимог моралі, громадського порядку й загального добробуту в демократичному суспільстві [2].

По-друге, Європейська конвенція з прав людини (Міжнародний пакт про громадянські і політичні права). Цей документ, прийнятий Генеральною Асамблеєю ООН 16 грудня 1966 р., підтвердив право кожної людини на свободу думки, совісті та релігії, підкресливши, що воно включає свободу мати чи приймати релігію або переконання на власний розсуд і свободу сповідувати свою релігію і переконання як одноосібно, так і спільно з іншими, публічно чи приватно. Також діють Підсумковий акт наради з безпеки та співробітництва в Європі, прийнятий 30 липня – 1 серпня 1975 р.; Паризька хартія для нової Європи, підписана 21 листопада 1990 р. Ці документи так само проголошують право кожної людини на свободу думки, совісті, релігії. Спільним для них є визначення свободи релігії як свободи приймати і змінювати за власним бажанням релігію будь-якого напрямку та свободи сповідувати свою релігію одноосібно чи спільно з іншими, виконувати релігійні обряди.

По-третє, Декларація про ліквідацію всіх форм нетерпимості та дискримінації на підставі релігії чи переконань – проголошена Генеральною Асамблеєю ООН 25 листопада 1981 р. [3]. Визначає дискримінацію на ґрунті релігії чи переконань, як будь-які розрізнення, винятки, обмеження або переваги, базовані на релігії або переконаннях (ст. 2), як образу гідності людської особистості, заперечення принципів Статуту ООН, і засуджує як перешкоду для дружніх та мирних відносин між державами (ст. 3). Декларація закликає всі країни вживати ефективних заходів для запобігання і ліквідації дискримінації на ґрунті релігії і переконань та сприяти реалізації прав людини і основних свобод в усіх сферах громадського, економічного, політичного, соціального, культурного життя (ст. 4).

По-четверте, Підсумковий документ Віденської зустрічі представників держав – учасниць Наради з безпеки і співробітництва в Європі ухвалений 19 січня 1989 р [4]. Згідно з цим правовим актом країни, що його підписали, зобов'язуються вживати ефективних заходів задля запобігання та ліквідації дискримінації осіб або об'єднань на ґрунті релігії чи переконань, забезпечувати реальну рівність між віруючими і невіруючими. При цьому відповідно до міжнародного права свобода релігії чи переконань підлягає лише обмеженням, які встановлено законом і які необхідні для охорони громадської безпеки, порядку, здоров'я і моралі, як і основних прав і свобод інших осіб.

По-п'яте, Закон України «Про свободу совісті та релігійні організації» [5]. Цей документ деталізує положення Конституції щодо свободи совісті, свободи церкви тощо. Згідно зі Законом (ст. 3) свобода совісті – це гарантована державою (йдеться не лише про правові та юридичні, а й про економічні, соціальні, політичні, організаційні гарантії тощо) можливість людини вільно і незалежно визначати своє особисте ставлення до релігії й виконувати пов'язані з ним дії, дотримуючись встановленого правопорядку.

Ратифіковані міжнародні документи з питань свободи совісті стали поштовхом для зміни державно – церковних відносин в нашій країні. Так, у 90-ті роки цей процес набув якісно нові форми. Верховною Радою СРСР був прийнятий Закон від 1 жовтня 1990 р. “Про свободу совісті та релігійні організації”, який приводив радянське законодавство у відповідність з міжнародними правовими актами і гарантував права громадян на визначення, і вираз свого ставлення до релігії, усунув численні обмеження в діяльності та суперечності, що перешкождали практичному здійсненню свободи совісті. Чинне українське законодавство про свободу совісті та релігійні об'єднання являє собою сукупність нормативних правових актів, що відносяться до забезпечення прав і свобод людини, до діяльності релігійних об'єднань. Це багаторівнева система: Конституція України, Цивільний Кодекс, нормативно – правові акти Президента, Уряду України, міністерств і відомств. Однак слід зауважити, що на шляху змін сучасного законодавства стосовно релігійних організацій виявляються певні незрозумілості.

При цьому Закон «Про свободу совісті та релігійні організації» чітко не визначає види і форми державного контролю у цій сфері. Зазначено лише, що такий контроль повинен здійснюватися в межах компетенції відповідних органів. Таке формулювання виводить контролюючі повноваження за межі дії законів, відсилаючи до підзаконних актів (насамперед, до указів Президента України), якими деталізується компетенція органів виконавчої влади.

Узагальнюючою фіксацією цього права є ст. 34-35 нашої Конституції. Зокрема, ст. 34 звертає увагу нашу на те, що «кожному гарантується право на свободу думки і слова, на вільне вираження своїх поглядів і переконань. Кожен має право вільно збирати, зберігати, використовувати і поширювати інформацію усно, письмово або в інший спосіб - на свій вибір», ст. 35 вказує, що «кожен має право на свободу світогляду і віросповідання. Це право включає свободу сповідувати будь-яку релігію або не сповідувати ніякої, безперешкодно відправляти одноособово чи колективно релігійні культу і ритуальні обряди, вести релігійну діяльність. Здійснення цього права може бути обмежене законом лише в інтересах охорони громадського порядку, здоров'я і моральності населення або захисту прав і свобод інших людей. Церква і релігійні організації в Україні відокремлені від держави, а школа – від церкви. Жодна релігія не може бути визнана державою як обов'язкова. Ніхто не може бути увільнений від своїх обов'язків перед державою або відмовитися від виконання законів за мотивами релігійних переконань».

Підсумувавши чинне законодавство в сфері свободи думки, совісті та релігії, можна виділити основні його риси:

По-перше, лібералізм всієї нормативно-правової бази щодо свободи думки, совісті та релігії, і як наслідок релігійних організацій. Слід звернути увагу, що наше законодавство, а зокрема обмежувальні санкції, які в ньому встановлені, мають доволі лояльний характер, що не знаходить собі аналога у всьому європейському континенті. Так, норми нашого законодавства мають демократичний характер, але, на нашу думку, вони не зовсім відповідають українській культурно-демократичній традиції, яка формувалася під впливом православ'я та греко-католицизму.

По-друге, конфліктогенність конфесій. Територія української держави завжди була ареною боротьби представників різних конфесій, чим породжувалися значні бар'єри для нормальної реалізації цього права, що широко, на жаль, у нас проявляється і сьогодні.

По-третє, криза православ'я. Після прийняття незалежності нашою державою виникли три потужних механізми: Українська православна церква Московського патріархату, Українська православна церква Київського патріархату, Українська автокефальна православна церква, які, на превеликий жаль, не можуть досягти взаєморозуміння і примирення сьогодні. Поглиблення протиріч між ними, відсутність конструктивного діалогу, заважає не лише вільній реалізації права на свободу думки, совісті та релігії, але й унеможлиблює сприйняття української держави на міжнародній арені як повноправного самостійного суб'єкта міжнародних відносин.

По-четверте, клерикалізація суспільства, що знаходить свій вияв у самочинстві релігійних організацій, відвертому порушенні закону між ними, їхньому впливі на органи державної влади. Що веде в кінцевому рахунку до тиску на всі сфери суспільного життя, розколі українського суспільства, примусу до реалізації свого права на свободу думки, совісті та релігії не в тому напрямку, що б хотілося.

Свобода думки, совісті та релігії на сьогоднішній день є важливою філософсько-правовою категорією, яка характеризує фундаментальні основи буття людини, і поза котрою індивід вже не може вести повноцінної діяльності. Цілком можна підтримати думку, що в сучасному суспільстві реалізація цього права передбачає:

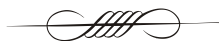
- 1) усвідомлення особою необхідності свободи думки, совісті та релігії й узгодження своєї діяльності з цією необхідністю;
- 2) вільної можливості робити обґрунтований вибір змісту на напрямку власних дій;

3) знаходити можливість змінювати існуючу необхідність на таку, що розкриває перспективи для розширення свободи думки, совісті та релігії.

Філософсько-правовий зміст свободи думки, совісті та релігії на сучасному етапі визначає їх як передумову демократичного суспільства, без наявності якої особа позбавляється можливості самостійно формувати свої моральні принципи, визначати обов'язки, здійснювати моральний самоконтроль та самооцінку своїх дій.

Список використаних джерел:

1. Котляр И.И. Права человека: Учеб. пособие для студентов высш. учеб. заведений / И.И.Котляр. - Мн.: Тесей, 2002.- 256 с.
2. Загальна декларація прав людини від 10.12.1948 р. – [Електронний ресурс] – режим доступу: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/995_015
3. Декларація про ліквідацію всіх форм нетерпимості та дискримінації на підставі релігії чи переконань від 25.11.1981 р. – [Електронний ресурс] – режим доступу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_284
4. Підсумковий документ Віденської зустрічі представників держав – учасниць Наради з безпеки і співробітництва в Європі від 19 січня 1989 р. – [Електронний ресурс] – режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/994_081
5. Закон України «Про свободу совісті та релігійні організації» від 23.04.1991 р. – [Електронний ресурс] – режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/987-12>

Стеньгач Надія Олександрівна,
*професор кафедри теорії та історії держави і права
Хмельницького університету управління та права,
кандидат історичних наук, доцент*

ФОРМУВАННЯ КОНЦЕПЦІЇ «РУССКОГО МИРА» У СЕРЕДОВИЩІ УКРАЇНСЬКОГО ПРАВОСЛАВНОГО ДУХОВЕНСТВА В ПЕРШІЙ ПОЛОВИНІ XVII СТ.

Польсько-Литовська держава (Річ Посполита) в XVI ст. теоретично була "республікою шляхти", без будь-якого розрізнення її етнічного походження чи релігійної приналежності — римсько-католицької, протестантської чи православної. Шляхта, як повноправний політичний народ Речі Посполитої, користувалася своїми винятковими правами політичного представництва на території всієї держави. А тому ідентифікація української знаті за формулою *gente Ruthenus, natione Polonus* (руського племені, польської нації) була цілком природною і містила в собі перспективи для розвитку. Втім, утворення Польсько-Литовської держави перетворювало українські землі в прикордонну периферію Корони Польської, позбавляючи значну частину напівпривілейованих соціальних верств і прошарків українського (в тогочасній лексиці — руського) суспільства певних, здавна закріплених за ними де-факто прав і вільностей, що несло в собі потенційні передумови серйозної системної кризи нового державного утворення.

Не менш серйозними були й наслідки проголошення в Бересті в 1596 р. церковної унії. Їй передувало невпинне наростання впродовж другої половини XVI ст., за визначенням Зенона Когута, інтелектуальної загрози православному суспільству українських земель як з боку католицької контрреформації, так і з боку протестантизму. Адже, за пануючим у середовищі польської правлячої еліти переконанням, озвученим єзуїтським ідеологом Петром

Скаргою, конфесійна єдність була необхідною умовою політичної єдності, а східне православ'я було не лише хибним, а й таким, що підривало державу. Зростаючий політичний тиск, що супроводжувався піднесенням польської культури, призводив до відмови частини православної шляхти з українських земель від віри батьків, переймання ними польської культури та мови, навернення до католицизму. Саме як спробу гальмування цих негативних, з точки зору українського суспільства, процесів варто й розцінювати церковну унію, яка мала виробити таке визначення руської ідентичності, що було б цілком прийнятним для політичної, соціальної та культурної структури Речі Посполитої [1].

Однак об'єднання східної та західної церков, покликане, за задумом ідеологів вищого православного кліру, повністю ліквідувати міжконфесійні суперечності в Україні та Речі Посполитій, лише суттєво поглибило їх, загостило конфронтацію та серйозно послабило позиції православ'я. В умовах же розгортання в суспільстві конфронтаційних настроїв Річ Посполита з початку XVII ст. все більше перетворювалася на спільність римсько-католицької шляхти польської культурної приналежності. Політична шляхетська нація мала бути католицькою за віросповіданням і польською за культурою.

За таких умов саме представники вищих церковних кіл України першими звернули свої погляди на Москву, сподіваючись отримати від православного царя моральну та політичну підтримку в стосунках з польською елітою. Найвідомішим щодо цього безперечно є лист київського митрополита Іова Борецького до царя Михайла Федоровича від 3 вересня (н.с.) 1624 р., який містив прохання про допомогу в боротьбі з унією та католицизмом [2]. Вихідці з чернецтва київські митрополити Й. Борецький, І. Копинський, архимандрити козацьких терехтемирівського Хрестовоздвиженського, межигірського Спаського, самарського Пустинно-Миколаївського монастирів, ченці-однодумці київських та "задніпровських" монастирів, які, з огляду на релігійну, політичну та військову ситуацію в Україні з 20-х років XVII ст., вбачали в Московській державі реального гаранта захисту православної церкви на українських землях, через чернецтво перебували у постійному спілкуванні з Москвою, запевняючи російського царя в готовності чернецтва, українських козаків у разі подальших репресій з боку Польщі перейти в Московську державу чи служити йому зі "своими городами".

Для цієї групи характерні було безкомпромісно негативна позиція щодо Речі Посполитої з її католицькими пріоритетами, рішуча протидія унізації та латинізації українського православного простору, апеляція до козацької сили. Не можна допустити, писав Й. Борецький, "аби нас, як німе бидло, не різано, а щоб і свої, і народи землі відали, які люди і нащо та яким претекстом і способом за віру нас переслідують, в'язнять і мучать". З переконаннями названих ієрархів, обраних на посади за військової підтримки "черкаських молодців", пов'язана концептуально обґрунтована думка щодо орієнтації козацтва на одновірну, кровно споріднену Москву, а також перебільшені запевнення північного сусіда в промосковській позиції українського козацтва у дилемі "Москва - Річ Посполита", плани міграції православного населення, чернецтва з України до Московії у разі зростання загрози з боку католицької Польщі, акцентація на духовно-релігійній єдності України та Московської Русі ("родом плоти и родом духа единая") тощо.

Участь козаків у переможній для Речі Посполитої Смоленській кампанії (1633 р.) на боці польських військ, козацьке "добичництво", здобуття козацького "хліба" у московському прикордонні, готовність козаків служити "за жалування" господарям на теренах від Москви до Ватикану і Порту, участь у військових акціях антимосковського спрямування (чого вартий рейд 1619 р. на Москву гетьмана П. Сагайдачного) породили в північній столиці недовіру не лише до прагматично налаштованих, свавільних козаків, а й до щирості переконань та обізнаності названих ієрархів з реальними настроями козацтва [3]. Шукаючи зовнішньої опори в справі захисту своєї віри, київський митрополит І. Борецький обґрунтував ідею релігійної та кровної (спорідненої) єдності обох частин Русі. За спостереженням С. Плохія, саме І. Борецький вперше назвав українців-малоросіян молодшими братами, а московитів-великоросів — старшими, котрі, втім, створюють одну сім'ю. Водночас на ряді етапів Боре-

цький балансував між російською і польською орієнтаціями, тоді як Петро Могила і Сильвестр Косів були лояльнішими щодо Речі Посполитої. Сильною промосковською орієнтацією вирізнявся Ісайя Копинський, якого Петро Могила усунув з митрополичої кафедри [4].

Як і східні православні ієрархи, що мешкали на підвладних турецькому султанові землях, українське духовенство з підвладних польському королеві земель звертається до російського царя за допомогою в справі поліпшення свого матеріального становища, підірваного в протистоянні з греко-католиками (уніатами), і за коштами, необхідними для побудови й утримання шкіл і колегій.

Розвиток освіти на українських землях, наукові контакти освіченого українського духовенства з провідними європейськими науковими центрами, добре знання київськими монахами грецької і латинської грамоти започатковують ще один вид українсько-російських контактів — поїздки в Москву українських учених-монахів для виправлення тамтешніх богослужбових книг, заснування при російських монастирях шкіл і училищ. Одним із перших переїхав до Москви на запрошення Михайла Федоровича та патріарха Філарета ще в 1624 р. ієромонах Памво Беринда. В наступні десятиліття подібна практика стає звичною і сприяє культурній інтеграції двох народів [5].

Як слушно зазначають дослідники, процес нав'язування українським духовенством контактів з російською правлячою елітою (а саме так і сприймається згадана культурна інтеграція) був жорстко детермінований політико-культурними передумовами, а саме — потребою українського духовенства відповісти на виклик католицької контрреформації в Речі Посполитій. Адже на початку XVII ст. православне відродження могло опертися лише на московську династію, котра правила хоч і доволі відсталою в культурному, проте найпотужнішою з-поміж православних країн у військово-політичному відношенні державою. Плекаючи ідею відродження православного слов'янського світу (*Slavia Orthodoxa*), православні церковні діячі України, як, наприклад, Мелетій Смотрицький, хотіли принести в Російську державу виплекану в протидії з католицизмом та протестантизмом православну вченість, аби створити тим самим базу для відродження православ'я у всьому слов'янському світі та православній Молдавії [6].

З другої половини 1620-30-х рр., відколи козацтво починає усвідомлювати себе окремою соціальною верствою, покликаною захищати релігійні та національні інтереси українського населення, принципових змін зазнає і його ставлення до Москви та правлячої московської династії. Суттєвого поживлення українсько-російські контакти набувають у часи збройного протистояння козацтва та Речі Посполитої, прикладів яких було чимало впродовж 20-30-х рр. XVII ст. Рятуючись від переслідувань та репресій з боку польських каральних військ після поразок козацьких повстань в Україні, а також підчас істотних скорочень козацького реєстрового війська, певна частина так званих виписчиків (служилих людей, яким було відмовлено в праві перебування на військовій службі в короля) шукає лицарського хліба в сусідніх правителів, а насамперед у православного московського государя. Як правило, в таких випадках шляхи втікачів пролягали або на Дон, на землі Вільностей Війська Донського, або на прикордонні з Диким полем малозаселені провінції Російської держави, що потребували козацької допомоги в захисті від нападів татарських орд.

В подальшому, як показав розвиток подій, в Україні під впливом постійних міжконфесійних конфронтацій відбувається послаблення етнічної самосвідомості, протиставлення релігійного «ми» національному. Значною мірою до цього призвело колоніальне поневолення України Росією, а також включення Київської митрополії до Московського патріархату, після чого православна церква в Україні, з одного боку, вже слугувала засобом денационалізації українців, а з іншого — боротьбою проти греко-католиків, протестантських течій і залишків язичництва сприяла дезінтеграції української народності. Акцентуючи на православності як ідентифікованому йменуванні українців, російська православна церква цим самим знімала питання національної приналежності як неістотне, що призвело до підміни почуття

національної самосвідомості почуттям абстрактної конфесійної належності: «Ми — православні» [7].

Список використаних джерел:

1. Євсєєва Т.М. Церковна еліта та її роль у процесі формування політичної самосвідомості в Україні // УІЖ, 1999. — С. 13-19.
2. Історія православної церкви в Україні (за редакцією П. Яроцького, С. Головащенко, В. Климова). — К.: Знання, 1997. — 420 с.
3. Плохій С. Наливайкова віра: козаки та релігія в ранньомодерній Україні. (пер. Софія Грачова). — Київ: Критика, 2005. — 495 с.
4. Нічик В. Петро Могила в духовній історії України. — К.: 1997. — 328 с.
5. Українське суспільство на зламі Середньовіччя і Нового часу: нариси з історії ментальності та національної свідомості. — К.: Знання, 2001. — 317 с.
6. Когут З. Коріння ідентичності. Студії з ранньомодерної і модерної історії України. Київ : Критика. — 2004. — 252 с.
7. Колодний А. Християнські засади національної культури / Історія Української культури. Т.3.- Київ: Наукова думка, 2003, С. 43-66.

Тополь Юрій Олексійович,
*доцент кафедри теорії та історії держави і права
Хмельницького університету управління та права,
кандидат історичних наук, доцент*

ПИТАННЯ МОРАЛІ В ПОЛІТИЧНІЙ ТЕОРІЇ Н. МАКІАВЕЛЛІ

Макіавеллі – один з найбільш знаних представників політико – правової думки західноєвропейського середньовіччя. Його праці, особливо знаменитий трактат «Державець», перекладалися і видавалися багато разів, різними мовами. Важко перелічити всіх мислителів, державних і політичних діячів, які зачитувалися і зараз читають його праці.

Разом з тим це найбільш спірний мислитель усіх часів. Протягом шістьох століть особистість та ідеї Макіавеллі є предметом гострої політики і дискусій у науковому середовищі. В силу складності, суперечливості і багатогранності політичної концепції мислителя одні його цінують і вихваляють, інші засуджують, рахуючи його вчення нелюдським і аморальним.

Проте більшість науковців переконані в тому, що Макіавеллі – видатний мислитель, автор класичних праць з політології, родоначальник політичної науки, який вперше в історії політико – правової думки висвітлив закони політичного життя, довів, що політика – це особлива сфера людської діяльності, що має свої закономірності, котрі треба вивчати і осмислювати, а не виводити з Святого писання чи формулювати на основі абстрактних умовиводів.

Макіавеллі був першим серед представників політико – правової думки, який став розглядати політику людськими очима і виводити її закони з людського розуму і досвіду історії, а не з теології.

На його переконання політика, політичне життя і політична діяльність – це особлива сфера прояву інтересів, прагнень, настроїв людей і тих, хто при владі, боротьби і протистояння різних політичних сил, де діють особливі правила, не тотожні нормам моралі.

Макіавеллі не відкидав мораль як важний чинник суспільного життя, але сфери політика і мораль необхідно розмежувати. Чому? Тому, що політична діяльність – це окрема сфера, спрямована на завоювання і утримання влади будь – якою ціною. Протягом століть державу розглядали втіленням Божої волі, мудрості і моралі. Але визнання людської приро-

ди держави є протиставлення політики і моралі. Мораль залишається виразником волі Божої, політика – проявом людської волі. Мудрий державець, політик повсякчас шукає такого способу дій, який би відповідав часу та обставинам. Це й визначає успіхи чи не успіхи їх дій. Моральним стає все те, що дає можливість досягти успіхів будь – якою ціною.

Розуміючи мораль у її світському прояві як певну сукупність інтересів, виховних у співжитті громадян у державі, коли загальнодержавне благо є вищим мерілом вчинків громадян, Макіавеллі заперечував можливість поєднати норми високої особистої моралі політика й успіх в політиці. Пізніше це добре визначив Гегель: «Не може бути й мови про вибір засобів, гангренозні члени не можна лікувати лавандовою водою. Стан, при якому отрута, вбивство з – за роту стали звичайною зброєю, неможливо усунути м'якими засобами протидії. Життя, що ледь жевріє, відродиться завдяки насильницьким діям» [1, с. 152].

Макіавеллі не заперечував, що для політики похвально було б виконувати дане слово і жити правдою. Однак історичний досвід свідчить про те, що великі справи вершили ті нововладці, котрі ігнорували принципи моралі, не пам'ятали про свої обіцянки, не покладалися на чесність. Як прихильник міцної національної держави, Макіавеллі радив правителям не зупинятися на виборі засобів, які можуть служити цій благій справі. Серед цих засобів підступний принцип недотримання своїх обіцянок є найголовнішим. Розумний правитель не може і не повинен бути вірним даному слову, якщо його виконання шкідливе і коли вже немає тих причин, які змусили його дати обіцянку. «Не гріх володареві, - писав він – заради збереження держави піти проти свого слова». У своє виправдання мислитель наводить такі міркування: «Якби усі люди були чесними, подібну пораду можна було б вважати аморальною, але оскільки люди часто не вирізняються виконанням своїх обіцянок, той правитель відносно них може бути не дуже точним» [2, с. 440]. Він заявляє: «Досвід таких днів доводить, що граціозні справи творять якраз ті правителі, які не рахувалися з обіцянками, діяли хитрістю та обманом» [2, с. 439].

Макіавеллі був переконаний (і небезпідставно), що наявність чеснот і добродійності у правителя і дії відповідно до вимог добродійності можуть бути небезпечні для їх носія. Він стверджував: «Той, хто хотів би завжди сповідувати віру в добро, неминуче загине. Тому державцеві, політику, щоб удержатися, необхідно навчитися вмінню бути не добродійним і користуватися чи не користуватися цим, виходячи з потреби» [2, с. 440]. Політику треба навчитися панувати над собою – здаватися і бути, якщо це обумовлено потребами часу і обставинами, милосердним, вірним, людяним, щирим, побожним і, при потребі, вміти стати зовсім іншим. Коли йдеться про збереження влади, коли йдеться про існування або не існування держави часто буває необхідним діяти не так, як велить вірність, милосердя, людяність, релігія і мораль. По змозі треба робити добро, але вмінючи вдаватися, якщо це необхідно до зла: бути безжалісним і віроломним, жорстоким і суворим, діяти на підданих страхом розправлятися з усіма, хто стане на шляху до здійснення мети.

На переконання мислителя будь – який засіб є добрим, якщо він веде до досягнення мети і вжитий з розум. Взірця, за яким можна було б оцінювати вчинки правителя, не має: єдиний критерій – успішність тих заходів, яких він вживає. «Нехай звинувачують його вчинки, - писав Макіавеллі, - лише б виправдали їх результати, і він завжди буде виправданий, якщо результати будуть успішними» [2, с. 461]. Бувають ситуація, особливо коли йдеться про збереження держави, що те, що на позір злочинне, може обернутися благодаттю і добробутом.

Таким чином, про правила політичного мистецтва Макіавеллі розмірковував не з позиції справедливості і моралі. Заради політичної мети, заради досягнення загального успіху це критерії є другорядними. Тобто: мета виправдовує засоби.

Чому ж мислитель давав правителям такі аморальні поради? А тому, що така практика – саме політичне життя того часу, активним учасником і свідком якого був Макіавеллі. Жорстокість, політична корупція, моральна деградація, сила, розпуста, егоїзм, підступність – це норми в системі державного управління і політики в суспільстві на етапі радикальних, тран-

сформаційних змін, ставлення національних держав. Політик, який за таких умов керувався би добрими намірами і моральними стандартами, приречений на загибель.

Якості політика, потрібні для виконання великих соціальних ролей, таких як побудова та захист національної держави, боротьба проти реакціонерів, які гальмують соціальний процес, посягають на права і свободи громадян, використовують владу для власного збагачення, які не бажають розмовляти жодною мовою, крім мови отрути й кинджала, несумісні з поняттям моралі. Моральні настанови не спрацюють у суспільстві, де розпуста й гультьяйство, де сила і спритність – єдиний ключ до успіху, де відвертий егоїзм, а не загальний інтерес, загальнодержавне благо, домінує в системі цінностей пріоритетів людини. За таких обставин тільки рішуча та без вагань політика і надзвичайні заходи гарантують реалізацію великих цілей.

Чи можна назвати аморальною політику, яку пропонував Макіавеллі? Чи поради і рекомендації мислителя корисні тільки для політиків віроломних, жорстоких, тиранів, демагогів і узурпаторів влади? Більшість науковців заявляють, що «великі і шляхетні цілі потребують шляхетних засобів для їх вирішення» [3, с. 142]. Вони категорично засуджують ту політику, яку пропонував правителю Макіавеллі. Вони заявляють, що «цінні думки і поради» мислителя взяли на озброєння такі постаті, диктатори сучасності, як Муссоліні, Гітлер, Ленін та Сталін. Однак треба мати на увазі, що сам Макіавеллі не узводив в абсолют такі засоби і методи політичної діяльності, як підступність і насильство, безжалісність і жорстокість. Більш того, він зрозумів, що вказані засоби були злом, але злом неминучим, повернутим проти набагато більшого зла. Вони виправдані лише тоді, коли на порядку денному питання існування або не існування держави, спасіння вітчизни. Коли ж вони використовуються систематично і тільки для пригнічення громадян, то їм немає виправдання.

Завершуючи, відзначмо, що праці Макіавеллі – це революція в політичному мисленні. Ця точка зору абсолютно домінує в науковому середовищі і вона поза будь – яким сумнівом. Однак стверджувати, що праці мислителя вплинули на реальну політику тільки низки феодальних, буржуазних і пролетарських діячів буде помилково. Його ідеї поза часом і є дороговказом для всіх, причетних до великої політики. Якщо вони реалісти, а не безнадійні мрійники. Якщо абстрагуватися від епохи, в яку жив і був безпосереднім учасником політичного життя Макіавеллі, проблема цілей і засобів політики вічна. Святим немає чого робити в політиці якщо розуміти підхід Макіавеллі як безпринципність, цинізм, то він заслуговує на засудження. Але мислитель не безпринципний. Він висуває дві вимоги для слідування своїм максимам: правильно обрана висока ціль і неможливість її досягнення без посягань на мораль. Якщо ці вимоги дотриманні, якщо при цьому аморальність засуджується і викликає муки совісті, то така позиція не заслуговує на засудження. Як справедливо стверджують окремі автори, «вона недосконала, а людина, яка усвідомлює трагізм історії і представляє її такою, якою вона була, є і ще довгий час буде» [4, с. 105]. Макіавеллі не радів від тих методів, що він пропонував. Він сформував суперечливий, не бездоганний, але вічний принцип «ціль виправдовує засоби».

Тільки в країнах розвинутої демократії високої культури і сталих традиції політичного життя, наявності досконалих, опробуваних часом інститутів громадянського суспільства, аморальний потенціал політики певним чином невілюється, відходить на задній план. Але не зникає.

Список використаних джерел:

1. Гегель. Политические произведения. – М : Мысль, 1978. – С. 152
2. Мак'явеллі, Ніколло. Флорентійські хронічки: Державець / Ніколло, Мак'явеллі. – К. : Основи, 1998. \ с. 440, 439, 461.
3. Орач Е. М. Історія політичних і правових вчень: навчальний посібник / Е. М. Орач. – К. : Атіка, 2005. – с. 141
4. История политических учений / Под ред. Проф О. М. Мартошин. – М. : юрист, 1994. – с.105

КОНСТИТУЦІЙНЕ, АДМІНІСТРАТИВНЕ ТА ФІНАНСОВЕ ПРАВО

Берцюх Мирослава Зіновіївна,

*старший викладач кафедри конституційного, адміністративного та фінансового права
Хмельницького університету управління та права, магістр права*

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ОСКАРЖЕННЯ ДІЙ ТА БЕЗДІЯЛЬНОСТІ СТАРОСТИ ОБ'ЄДНАНОЇ ТЕРИТОРІАЛЬНОЇ ГРОМАДИ

Після прийняття Закону України «Про добровільне об'єднання територіальних громад» [1] в Україні з'явилась нова виборна посадова особа місцевого самоврядування – староста, який наділений широким колом повноважень. Відповідно до ч. 2 ст. 19 Конституції України [2] органи місцевого самоврядування, їх посадові особи зобов'язані діяти лише на підставі, в межах повноважень та у спосіб, що передбачені Конституцією та законами України. Згідно з ч. 1 ст. 16 Закону України «Про звернення громадян» [3] скарга на дії чи рішення органу державної влади, органу місцевого самоврядування, підприємства, установи, організації, об'єднання громадян, засобів масової інформації, посадової особи подається **у порядку підлеглих вищому органу або посадовій особі**, що не позбавляє громадянина права звернутися **до суду** відповідно до чинного законодавства, а в разі відсутності такого органу або незгоди громадянина з прийнятим за скаргою рішенням - **безпосередньо до суду**. Відповідно до ч. 2 ст. 55 Конституції України [2] кожному гарантується **право на оскарження в суді** рішень, дій чи бездіяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування, посадових і службових осіб.

Отже, можливий судовий порядок (подається адміністративний позов до суду, застосовуються норми Кодексу адміністративного судочинства України [4] (далі – КАС України) та позасудовий порядок оскарження дій, бездіяльності старости (відповідно до Закону України «Про звернення громадян» [3]). Згідно з ч. 4 ст. 3 Закону України «Про звернення громадян» **скарга** - звернення з вимогою про поновлення прав і захист законних інтересів громадян, порушених діями (бездіяльністю), рішеннями державних органів, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ, організацій, об'єднань громадян, посадових осіб. **Позовна заява**, що подається у порядку адміністративного судочинства, - документ, який пред'являється позивачем до адміністративного суду в установленій процесуальним законом формі та містить вимогу про примусовий захист порушеного права чи інтересу шляхом визнання протиправним та скасування індивідуального акта чи окремих його положень; визнання дій суб'єкта владних повноважень протиправними та зобов'язання утриматися від вчинення певних дій; визнання бездіяльності суб'єкта владних повноважень протиправною та зобов'язання вчинити певні дії.

Доцільно розглянути, що саме (рішення, дії чи бездіяльність старости об'єднаної територіальної громади) є предметом оскарження? Так, відповідно до ст. 4 Закону України «Про звернення громадян» [3] до рішень, дій (бездіяльності), які можуть бути оскаржені, належать такі у сфері управлінської діяльності, внаслідок яких: порушено права і законні інтереси чи свободи громадянина (групи громадян); створено перешкоди для здійснення громадянином його прав і законних інтересів чи свобод; незаконно покладено на громадянина які-небудь обов'язки або його незаконно притягнуто до відповідальності.

Дія - активна поведінка старости, який усвідомлює свої вчинки і здатен керувати ними. Бездіяльність - пасивна поведінка старости, тобто невчинення дій, які він повинен був і міг вчинити. Рішення - окремі акти, якими староста приймає рішення з питань, що віднесені до його компетенції. Оразу слід зазначити, що Закон України «Про місцеве самоврядування в Україні» [5] не містить прямої норми, яка б передбачала можливість прийняття рішень ста-

ростою, як і форми таких рішень, разом із тим ми маємо розуміти, що акт, прийнятий старостою в межах своїх повноважень, є за своєю суттю рішенням. Наприклад, до старости надійшло письмове звернення мешканця села у формі клопотання, яке має бути розглянуто старостою в порядку і строки, визначені Законом України «Про звернення громадян», та за наслідками розгляду якого відповідно до ст. 15 вказаного законодавчого акта має бути прийнято рішення. Таким чином, предметом оскарження може бути будь-яка діяльність (у тому числі прийняте рішення) або бездіяльність старости, яка, на думку заявника, не відповідає вимогам чинного законодавства [6].

Одним із принципів місцевого самоврядування є принцип підзвітності та відповідальності перед територіальними громадами їх органів та посадових осіб (ст. 4 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні» [5]). Згідно з ч. 3 ст. 54¹ Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні» [5] староста не рідше одного разу на рік звітує про свою роботу перед жителями відповідного села, селища на відкритій зустрічі з громадянами. На вимогу не менше половини депутатів сільської, селищної, міської ради староста інформує раду про свою роботу. Отже, про час і місце проведення цієї зустрічі жителі мають бути завчасно повідомлені. Така **інформація є публічною** і не може бути обмеженою у доступі [7], виходячи з положень ч. 1 ст. 1 та ст. 5 Закону України «Про доступ до публічної інформації» [8].

Старосту можна віднести до розпорядника інформації щонайменше в частині вчинення ним нотаріальних дій та державної реєстрації актів цивільного стану (звісно, якщо його на такі дії було уповноважено відповідним рішенням сесії ради). Звітуючи про свою діяльність, староста повинен вказати у своєму звіті кількість вчинених ним нотаріальних дій та державну реєстрацію актів цивільного стану. Таким чином, такий **звіт прирівнюється до публічної інформації**, яка створюється її розпорядником, тому мають бути дотримані вимоги Закону України «Про доступ до публічної інформації», що полягає у формуванні звіту у письмовій формі та забезпеченні його оприлюднення відповідно до приписів ст. 5 зазначеного Закону. Крім того, згідно з положеннями ст. 19 та 20 Закону України «Про доступ до публічної інформації» громадянину надається можливість звернутися до розпорядника (старости) із **запитом на інформацію**, що міститься у звіті старости або для отримання всього звіту. Староста зобов'язаний надати відповідь на цей запит **не пізніше п'яти робочих днів з дня його отримання**. Отже, якщо староста зобов'язаний звітувати перед органами місцевого самоврядування об'єднаної територіальної громади та перед жителями відповідного села (селища) у певні строки, то **порушення строків звітування або взагалі незвітування** можуть стати предметом для оскарження.

Відповідно до ч. 2 ст. 19 Закону України «Про адміністративні послуги» [9] **дії або бездіяльність посадових осіб**, уповноважених відповідно до закону надавати адміністративні послуги, адміністраторів можуть бути оскаржені до суду в порядку, встановленому законом. Зі ст. 50 Закону України «Про нотаріат» [10] випливає, що предметом оскарження безпосередньо до суду може бути **нотаріальна дія або відмова у її вчиненні, нотаріальний акт**.

Важливим питанням є те, хто саме може оскаржити дії чи бездіяльність старости об'єднаної територіальної громади. Так, у законодавстві України **немає обмежень щодо суб'єктів оскарження дій, бездіяльності старости**. У частині 2 ст. 2 КАС України [4] визначені критерії оцінки адміністративними судами рішень, дій чи бездіяльності суб'єктів владних повноважень у справах щодо їх оскарження. Тому можна стверджувати, що оскаржити дії, бездіяльність старости може будь-хто, хто вважає, що староста прийняв рішення чи вчинив дії (бездіяльність): не на підставі, не у межах повноважень та у спосіб, що визначені Конституцією та законами України; з використанням повноваження не з тією з метою, з якою це повноваження надано; необґрунтовано, тобто без урахування усіх обставин, що мають значення для прийняття рішення (вчинення дії); упереджено; недобросовісно; нерозсудливо; без дотриманням принципу рівності перед законом, застосовуючи всі форми дискримінації; непропорційно, зокрема без дотриманням необхідного балансу між будь-якими

несприятливими наслідками для прав, свобод та інтересів особи і цілями, на досягнення яких спрямоване це рішення (дія); без урахування права особи на участь у процесі прийняття рішення; несвоєчасно.

З огляду на те, що староста є представником інтересів жителів села, селища у виконавчих органах сільської, селищної, міської ради, скоріше за все, саме **мешканці села, селища** у більшості випадків і будуть виступати суб'єктами подання скарг на дії чи бездіяльність старости. В окремих випадках скаржитися можуть **суб'єкти подання звернення, запиту, або навіть органи місцевого самоврядування, їх виконавчі органи** [6]. Відповідно до ч. 2 ст. Закону України «Про нотаріат» [10] право на оскарження нотаріальної дії або відмови у її вчиненні, нотаріального акта має **особа, прав та інтересів якої стосуються такі дії чи акти** .

Варто також розглянути, які саме суб'єкти розглядають скарги на дії, бездіяльність старости об'єднаної територіальної громади. Враховуючи те, що староста є підзвітним, підконтрольним та відповідальним перед жителями відповідного села, селища (ст. 75 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні» [5]), **територіальна громада** в першу чергу сама може вирішувати питання відповідності чи невідповідності діяльності старости вимогам чинного законодавства шляхом проведення загальних зборів громадян за місцем проживання або громадських слухань. Важливо пам'ятати, що рішення загальних зборів громадян враховуються органами місцевого самоврядування в їх діяльності, а пропозиції, які вносяться за результатами громадських слухань, підлягають обов'язковому розгляду органом місцевого самоврядування.

Староста також є відповідальним перед відповідною сільською, селищною радою та її виконавчим комітетом. Отже, скарга на дії чи бездіяльність старости може бути подана до **відповідної ради або її виконавчого комітету** . Згідно з ч. 6 ст. 14¹ Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні» [5] староста є членом виконавчого комітету ради об'єднаної територіальної громади за посадою. Таким чином, вищим органом для старости буде відповідна рада, а в частині повноважень, які покладені на нього як на члена виконавчого комітету, - відповідний виконавчий комітет.

Як випливає зі 55 Конституції України [2], незалежно від наявності органів, які б могли розглянути скаргу на дії чи бездіяльність старости, Конституцією гарантоване право **безпосереднього звернення до суду** . У разі, якщо старостою вчиняються нотаріальні дії, то згідно зі ст. 50 Закону України «Про нотаріат» [10] нотаріальна дія або відмова у її вчиненні, нотаріальний акт оскаржуються безпосередньо **до суду** . Враховуючи, публічно-правову природу спору та те, що в даному разі оскаржуються рішення, дії чи бездіяльність старости як посадової особи місцевого самоврядування, то позовна заява подається саме до адміністративного суду.

Національна поліція має право розглядати скарги на дії чи бездіяльність старости, проте предметом її розгляду можуть стати лише кримінальні правопорушення, вчинені конкретно особою.

Отже, скарги на дії чи бездіяльність старости розглядають: 1) територіальна громада – скарги на дії чи бездіяльність, які стосуються територіальної громади, її членів; 2) сільська чи селищна рада – скарги на рішення/дії/бездіяльність з питань виконання покладених на старосту обов'язків або виконання наданих поточних доручень; 3) виконавчий комітет – скарги на рішення/дії/бездіяльність щодо виконання старостою своїх обов'язків як члена виконавчого комітету або делегованих ним повноважень; 4) суд – скарги на будь-які рішення/дії/бездіяльність старости; 5) правоохоронні органи – скарги з питань вчинення старостою кримінального правопорушення [6].

Отримавши скаргу на дії чи бездіяльність старости, суб'єкт розгляду скарги має провести попередній аналіз поданої скарги, відповівши на питання: чи відповідає скарга за формою, чи подано скаргу належному суб'єкту (якщо скарга не може бути розглянута, вона повертається заявнику із наведенням обґрунтування причин або направляється відповідному

суб'єкту для розгляду по суті), чи підлягає скарга розгляду (не розглядаються повторні скарги одним і тим же органом від одного і того ж громадянина з одного і того ж питання, якщо перше вирішено по суті), чи не порушено строки для звернення. Залежно від наявності чи відсутності підстав для задоволення скарги рішення може бути таким: 1) вважати дії чи бездіяльність старости такими, що відповідають вимогам закону, а скаргу такою, що не підлягає задоволенню; 2) скаргу задовольнити, визнати дії чи бездіяльність старости протиправними, а рішення незаконним: а) рішення скасувати; б) зобов'язати старосту вчинити такі-то дії; в) зобов'язати старосту утриматися від вчинення таких-то дії; г) визнати роботу старости незадовільною [6]. Рішення за наслідками розгляду скарги може бути оскаржене до суду, а якщо скаргу розглядав суд - до суду апеляційної інстанції в порядку перегляду судових рішень. Рішення має бути обґрунтованим та вмотивованим. Вказівки селищної/сільської ради або виконавчого комітету для старости є обов'язковими. Рішення суду, яке набрало законної сили, також підлягає обов'язковому виконанню в повному обсязі.

Негативним способом оцінки роботи старости може бути ініціатива територіальної громади, яка у будь-який час може достроково припинити повноваження посадових осіб місцевого самоврядування (у нашому випадку старости), якщо вони порушують Конституцію або закони України, обмежують права і свободи громадян, не забезпечують здійснення наданих їм законом повноважень (ч. 2 ст. 75 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні») [5]. Щоправда, станом на сьогодні це спірне питання. Окрім цього, не слід забувати і про встановлені ст. 20 Закону України «Про службу в органах місцевого самоврядування» [11] підстави припинення служби в органах місцевого самоврядування, до яких у тому числі належать підстави, визначені Кодексом законів про працю України, порушення присяги або притягнення до відповідальності за корупційні правопорушення [6].

Отже, можливий судовий порядок та позасудовий порядок оскарження дій, бездіяльності старости. У законодавстві України немає обмежень щодо суб'єктів оскарження дій, бездіяльності старости. Скарги на дії чи бездіяльність старости розглядають: 1) територіальна громада – скарги на дії чи бездіяльність, які стосуються територіальної громади, її членів; 2) сільська чи селищна рада – скарги на рішення/дії/бездіяльність з питань виконання покладених на старосту обов'язків або виконання наданих поточних доручень; 3) виконавчий комітет – скарги на рішення/дії/бездіяльність щодо виконання старостою своїх обов'язків як члена виконавчого комітету або делегованих ним повноважень; 4) суд – скарги на будь-які рішення/дії/бездіяльність старости; 5) правоохоронні органи – скарги з питань вчинення старостою кримінального правопорушення.

Список використаних джерел:

1. Про добровільне об'єднання територіальних громад: Закон України від 05.02.2015р. № 157-VIII [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/157-19>
2. Конституція України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР (редакція від 30.09.2016 р.) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр/find?text=%EE%F1%EA%E0%F0%E6>
3. Про звернення громадян: Закон України від 02.10.1996 р. № 393/96-ВР (редакція від 05.10.2016 р.) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/393/96-вр>
4. Кодекс адміністративного судочинства України від 06.07.2005 р. № 2747-IV (редакція від 07.01.2018 р.) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/2747-15/page>
5. Про місцеве самоврядування в Україні: Закон України від 21.05.1997 р. № 280/97-ВР (редакція від 24.02.2018 р.) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/card/280/97-вр>

6. Сербіна А. Оскарження дій, бездіяльності старости / А. Сербіна // Радник старости. – 2016. - № 2 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://old.decentralization.gov.ua/pics/attachments/radnik_starosti_02.pdf
7. Брусенцова Я. Звіт старости: як, про що та коли? / Я. Брусенцова // Радник старости. – 2017. - № 3. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://i.factor.ua/ukr/journals/rs/2017/november/issue-3/article-33137.html>
8. Про доступ до публічної інформації: Закон України від 13.01.2011 р. № 2939-VI (редакція від 01.05.2015 р.) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2939-17>
9. Про адміністративні послуги: Закон України від 06.09.2012 р. № 5203-VI (редакція від 11.06.2017 р.) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/5203-17>
10. Про нотаріат: Закон України від 02.09.1993 р. № 3425-XII (редакція від 11.10.2017 р.) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/3425-12>
11. Про службу в органах місцевого самоврядування: Закон України від 07.06.2001 р. № 2493-III (редакція від 11.10.2017 р.) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/2493-14>

Брожик Юрій Петрович,
*аспірант кафедри конституційного,
адміністративного та фінансового права
Хмельницького університету управління та права*

ПРОБЛЕМНІ АСПЕКТИ НОРМАТИВНО-ПРАВОВОЇ РЕГЛАМЕНТАЦІЇ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО МЕХАНІЗМУ ДОСТУПУ ДО ПУБЛІЧНОЇ ІНФОРМАЦІЇ В ОРГАНАХ ПРОКУРАТУРИ

Актуальність теми дослідження, на наш погляд, обумовлена тим, що сьогодні у правовій системі України дієвим механізмом контролю громадян за діяльністю органів державної влади та органів місцевого самоврядування стало проголошене право кожної людини на отримання безперешкодного доступу до інформації, яка знаходиться у володінні та розпорядженні державних органів і яку зараз прийнято називати «публічною». При цьому, наголошуємо, що значення належної регламентації та забезпечення реальної реалізації права на доступ до публічної інформації саме в органах прокуратури важко переоцінити. Реалізація права на інформацію, і, зокрема, на доступ до публічної інформації, є одними із ключових у забезпеченні прав і свобод людини, при чому не лише в сфері інформації, але й усіх інших. Адже саме через безперешкодний доступ до інформації реалізується інформаційна взаємодія між людиною, суспільством та державою, функціонують механізми громадського контролю над органами публічної влади, в тому числі і прокуратурою.

Визначення проблем регулювання адміністративно-правового механізму доступу до публічної інформації в органах прокуратури є особливо важливим в контексті здійснення постійної глобалізації суспільного простору, в результаті чого підвищується роль та значення інформації для суспільства в цілому, так і для життя кожного громадянина. Прозорість та відкритість органів прокуратури можливо забезпечити виключно при належній регламентації механізму доступу до публічної інформації. Вказаний механізм є передумовою публічного контролю та головним елементом розвитку громадянського суспільства. В цьому і полягає актуальність дослідження.

За часів незалежності України лише деякі аспекти проблеми забезпечення права особи

на інформацію, зокрема права на доступ до публічної інформації в загальному контексті, були предметом дисертаційних досліджень, які здійснили Арістова І.В., Грищенко А.В., Гуза А.М., Горобцов В.О., Захарова Є.Ю., Колісник В.П., Костецька Т.А., Кузенко А.В., Кушакова Н.В., Логінов О.В., Марущак А.І., Марценюк О.Г., Почепцов Г.Г., Слінько Т.М., Тодика Ю.М. та інші. Однак слід констатувати, що проблеми адміністративно-правового механізму доступу до публічної інформації в органах прокуратури системно та комплексно не досліджені у вітчизняній доктрині юриспруденції.

9 травня 2011 року набув чинності Закон України «Про доступ до публічної інформації», а також новий Закон України «Про інформацію». Це відкрило новий простір можливостей участі громадян України в політичних процесах всередині країни. Громадяни отримали змогу значно сильніше контролювати дії влади та уряду. Суспільство отримало широкі можливості контролю більшості бюджетних процесів. Закон означає появу швидкого доступу до значного обсягу державної та урядової інформації. Він дозволяє громадськості суттєвим чином впливати на рівень корупції шляхом контролю ефективності використання бюджетних коштів. Новий закон розкрив нові горизонти для громадянського суспільства [1, с. 340].

Український законодавець визначив поняття публічної інформації у статті 1 Закону України «Про доступ до публічної інформації», закріпивши, що публічна інформація – це відображена та задокументована будь-якими засобами та на будь-яких носіях інформація, що була отримана або створена в процесі виконання суб'єктами владних повноважень своїх обов'язків, передбачених чинним законодавством, або яка знаходиться у володінні суб'єктів владних повноважень, інших розпорядників публічної інформації, визначених цим Законом. Публічна інформація є відкритою, крім випадків, встановлених законом [2].

На наш погляд, під правом на доступ до публічної інформації слід розуміти конституційно-процесуальне право на участь кожної людини та громадянина (індивідуально або колективно) у процесі реалізації державою своїх функцій, насамперед, при ознайомленні із оприлюдненою інформацією або шляхом звернення із запитом на отримання публічної інформації, яка створена або отримана в процесі здійснення суб'єктами владних повноважень своїх законодавчо врегульованих обов'язків, знаходиться у володінні суб'єктів владних повноважень чи інших розпорядників, визначених чинним законодавством, і обмеження якої чітко визначено Законом України «Про доступ до публічної інформації».

Належна регламентація адміністративно-правового механізму доступу до публічної інформації суттєво впливає на реалізацію органами прокуратури своїх конституційно-правових функцій. Так, зокрема, відповідно до ст. 131-1 Конституції України в нашій державі діє прокуратура, яка здійснює: 1) підтримання публічного обвинувачення в суді; 2) організацію і процесуальне керівництво досудовим розслідуванням, вирішення відповідно до закону інших питань під час кримінального провадження, нагляд за негласними та іншими слідчими і розшуковими діями органів правопорядку; 3) представництво інтересів держави в суді у виключних випадках і в порядку, що визначені законом. Організація та порядок діяльності прокуратури визначаються законом [3].

Таким спеціальним нормативно-правовим актом є Закон України «Про прокуратуру», згідно з положеннями якого прокуратура України становить єдину систему, яка в порядку, передбаченому цим Законом, здійснює встановлені Конституцією України функції з метою захисту прав і свобод людини, загальних інтересів суспільства та держави [4]. Вказаний спеціальний закон, який регламентує правовий статус органів прокуратури в нашій державі, передбачає, що однією з засад діяльності прокуратури є принцип прозорості діяльності прокуратури, що забезпечується відкритим і конкурсним зайняттям посади прокурора, вільним доступом до інформації довідкового характеру, наданням на запити інформації, якщо законом не встановлено обмежень щодо її надання.

Відтак, український законодавець при визначенні основоположних засад функціонування органів прокуратури одним із принципів закріпив публічність та прозорість діяльності прокуратури, тим самим підтверджуючи значимість адміністративно-правового механізму

доступу до публічної інформації для органів прокуратури. Вважаємо це досить прогресивною позицією вітчизняного законодавця, оскільки таким чином встановлюються передумови публічного контролю органів прокуратури та підвищуються можливості для розвитку громадянського суспільства.

Більше того, абз. 10 ч. 2 ст. 8-1 Закону України «Про прокуратуру» встановлено, що конкурс на зайняття адміністративних посад у Спеціалізованій антикорупційній прокуратурі проводиться публічно, з вільним доступом представників засобів масової інформації, журналістів на засідання конкурсної комісії та із забезпеченням трансляції у режимі реального часу відео- та аудіоінформації із засідань конкурсної комісії в мережі Інтернет. Інформація про час та місце проведення засідання конкурсної комісії оприлюднюється на офіційному веб-сайті Генеральної прокуратури України не пізніше, ніж за 24 години до початку засідання.

Тобто в контексті функціонування Спеціалізованої антикорупційної прокуратури розширено адміністративно-правовий механізм доступу до публічної інформації, зокрема, надана можливість інститутам громадянського суспільства прозоро та безперешкодно мати доступ до процедури кадрового відбору на зайняття адміністративних посад у вказаному органі.

Схожа суб'єктивна можливість передбачена Законом України «Про прокуратуру» і при проведенні кваліфікаційного іспиту на посаду прокурора, однак в суттєво звуженому вигляді. Так, згідно з ч. 10 ст. 31 вказаного закону, інформація про результати кваліфікаційного іспиту та місце кандидата на посаду прокурора в рейтингу є загальнодоступною і розміщується на офіційному веб-сайті Кваліфікаційно-дисциплінарної комісії прокурорів.

Вважаємо таку практику недоцільною, а тому, на наш погляд, варто розширити ч. 10 ст. 31 Закону України «Про прокуратуру», надавши можливість вільного доступу для представників засобів масової інформації, журналістів та інших представників громадянського суспільства на засідання конкурсної комісії при проведенні кваліфікаційного іспиту на посаду прокурора.

Позитивною для інформування населення про стан діяльності прокуратури вважаємо закріплення законодавцем у ст. 6 спеціалізованого закону, який регламентує функціонування органів прокуратури, положення, відповідно до якого органи прокуратури не менш, як двічі на рік інформують суспільство про свою діяльність шляхом повідомлень у засобах масової інформації. Крім цього, згідно з вказаною нормою Закону України «Про прокуратуру» керівники регіональних та місцевих прокуратур на відкритому пленарному засіданні відповідної ради, на яке запрошуються представники засобів масової інформації, не менш, як двічі на рік інформують населення відповідної адміністративно-територіальної одиниці про результати діяльності на цій території шляхом надання узагальнених статистичних та аналітичних даних. Інформація про діяльність прокуратури оприлюднюється в загальнодержавних та місцевих друкованих засобах масової інформації і на офіційних веб-сайтах органів прокуратури. Органи прокуратури оприлюднюють видані ними нормативно-правові акти з питань організації та діяльності прокуратури України в порядку, встановленому законом [4].

Загалом, погоджуємось із позицією українського науковця А.С. Курися, який наголошує, що відносно органів прокуратури України адміністративне законодавство має визначати принцип гласності дещо ширше, охоплюючи його змістом ще й відкритість, прозорість, публічність, забезпечення чого в умовах демократизації державного управління та розбудови в Україні громадянського суспільства повинно першочергово ставитись перед керівниками відповідних органів прокуратури [5, с. 444].

В той же час зауважимо, що реалізація принципу гласності в діяльності органів прокуратури в нашій державі проявляється не лише в доступу до публічної інформації, але й в інших формах інформаційної діяльності прокуратури. Наприклад, першочергове значення має надаватися висвітленню результатів діяльності прокуратури, які реально можуть вплинути на зміцнення законності та правопорядку і на поновлення прав громадян, захисту інтересів держави.

Закон України «Про доступ до публічної інформації» встановлює, що доступ громадян та юридичних осіб до публічної інформації забезпечується шляхом: 1) її систематичного та оперативного оприлюднення в офіційних друкованих виданнях, на офіційних веб-сайтах у мережі Інтернет, на інформаційних стендах, будь-яким іншим способом; 2) її надання за запитом на інформацію. У загальному вигляді перелік інформації, яка підлягає оприлюдненню будь-яким розпорядником інформації, визначено у ст. 15 вищезазначеного закону. Втім, вочевидь, стосовно органів прокуратури такий перелік потребує певного корегування, зокрема положень, передбачених пунктами 2 та 6 ч. 1 ст. 15.

По-перше, йдеться про можливість оприлюднення нормативно-правових актів та актів індивідуальної дії (крім внутрішньо-організаційних), прийнятих прокурором, проектів рішень, що підлягають обговоренню. У цьому аспекті слід виходити з того, що взагалі свобода інформації про діяльність органів державної влади поширюється на структуру та функції державних органів, процедури прийняття рішень, проекти законодавчих та нормативних актів, протоколи засідань владних структур. Представники громадянського суспільства повинні мати суб'єктивну можливість знати про такі, що готуються, зміни правового та нормативного характеру, мати можливість знайомитися із обґрунтуванням рішення, що пропонується, отримувати персональні дані осіб, відповідальних за розробку та прийняття рішення, розуміти порядок прийняття рішення з тим, щоб брати участь у обговоренні рішення, що приймається, оспорювати його в суді до та після прийняття тощо.

Втім, більшість нормативно-правових актів, які готуються та приймаються Генеральним прокурором України та підпорядкованими йому прокурорами, мають внутрішньо-організаційний характер, тож не підлягають оприлюдненню. Виняток становлять ті, що визначають права й обов'язки громадян та юридичних осіб (ст. 57 Конституції України), зокрема накази про порядок доступу до публічної інформації в органах прокуратури, про організацію роботи із розгляду звернень громадян в органах прокуратури, про затвердження переліку відомостей, що становлять службову інформацію в органах прокуратури та інші. Зважаючи на суспільний інтерес до такої інформації, оприлюдненню підлягають також, зокрема, накази про кадрові призначення, про загальнодержавне значення виявляється опосередковано через забезпечення функціональної спрямованості органів прокуратури.

Що стосується обов'язків, передбачених пунктом 6 ч. 1 ст. 15 Закону України «Про доступ до публічної інформації», вважаємо, що для з'ясування цих питань ключовими є положення ст. 19 Закону України «Про демократичний цивільний контроль над Воєнною організацією і правоохоронними органами держави» [6], відповідно до якої громадяни України беруть участь у здійсненні контролю в цій сфері як через громадські організації, членами яких вони є, через депутатів представницьких органів влади, так і особисто шляхом звернення до Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини та його представника у справах захисту прав військовослужбовців або до іншого державного органу в порядку, визначеному Конституцією України та Законом «Про звернення громадян».

Відтак, питання ж про можливість оприлюднення органами прокуратури іншої інформації, визначеної у ст. 15 Закону, має вирішуватися з урахуванням особливостей функціональної спрямованості органів прокуратури. Тому можна зазначити, що оприлюднення поточної та підсумкової інформації про діяльність органів прокуратури має системний характер, вона підлягає постійному накопиченню й оновленню, а з окремих напрямів така діяльність має взагалі заздалегідь плануватися.

Іншим шляхом доступу громадян та юридичних осіб до інформації є надання інформації за відповідними запитом. Інформаційні запити є особливим видом звернень громадян, провадження з розгляду яких передбачено виключно Законом України «Про доступ до публічної інформації» та Законом України «Про інформацію». Однак, ч. 2 ст. 2 спеціалізованого закону про доступ до публічної інформації необґрунтовано виключає зі сфери його дії лише відносини, засновані на Законі України «Про звернення громадян», залишаючи поза увагою розгляд заяв і скарг громадян у порядку, встановленому кримінально-процесуальним, циві-

льно-процесуальним, адміністративно-процесуальним, трудовим та іншим законодавством. На практиці це призводить до підміни процесуального порядку розгляду зазначених заяв і скарг Законом України «Про доступ до публічної інформації», що є неприпустимим.

Слід відзначити про наявність суперечностей між законами України «Про доступ до публічної інформації» і «Про захист персональних даних». Так, відповідно до ч. 5 статті 6 Закону, що регулює доступ до публічної інформації, «не може бути обмежено доступ до інформації про розпорядження бюджетними коштами, володіння, користування чи розпорядження державним, комунальним майном, у тому числі до копій відповідних документів, умови отримання цих коштів чи майна, прізвища, імена, по батькові фізичних осіб та найменування юридичних осіб, які отримали ці кошти або майно». А відповідно до спеціалізованого закону щодо захисту персональних даних взагалі не допускається доступ до даних фізичних осіб про умови отримання ними коштів чи майна без їхньої згоди (ч. 6 статті 6, ч. 1 статті 11, ч. 1 статті 14) [7]. Щоб зняти цю колізію, законодавець має зробити відповідні застереження в Законі України «Про доступ до публічної інформації», який розглядався та приймався пізніше, ніж Закон України «Про захист персональних даних». Це вдосконалив і адміністративно-правовий механізм доступу до публічної інформації в органах прокуратури та забезпечить представників громадянського суспільства від необґрунтованої відмови у доступі до публічної інформації в прокуратурі.

Виходячи з усього вищевикладеного, на нашу думку, можна дійти висновку, що під правом на доступ до публічної інформації в органах прокуратури слід розуміти конституційно-процесуальне право на участь кожної людини та громадянина (індивідуально або колективно) у процесі реалізації органами прокуратури своїх функцій, насамперед, при ознайомленні із оприлюдненою інформацією або шляхом звернення із запитом на отримання публічної інформації, яка створена або отримана в процесі здійснення органами прокуратури своїх законодавчо закріплених обов'язків, знаходиться у володінні даного правоохоронного органу і обмеження якої чітко визначено Законом України «Про доступ до публічної інформації».

При удосконаленні адміністративно-правового механізму доступу до публічної інформації слухним, на наш погляд, є розширення ч. 10 ст. 31 Закону України «Про прокуратуру», надавши можливість вільного доступу для представників засобів масової інформації, журналістів та інших представників громадянського суспільства на засідання конкурсної комісії при проведенні кваліфікаційного іспиту на посаду прокурора.

Констатуємо, що Закон України «Про доступ до публічної інформації» потребує подальшого удосконалення, у тому числі й щодо диференціації відомостей про діяльність органів прокуратури, які мають публічний характер і підлягають оприлюдненню, з врахуванням особливостей компетенції цих органів.

Список використаних джерел:

1. Карась Є. Проблематика доступу до публічної інформації в громадянському суспільстві України [Текст] / Є. Карась // Гілея: науковий вісник . – 2013. – № 73. – С. 340-342.
2. Про доступ до публічної інформації : Закон України від 13.01.2011 р. № 2939-VI (редакція від 01.05.2015 р.) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2939-17>
3. Конституція України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР (редакція від 30.09.2016 р.) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр
4. Про прокуратуру: Закон України від 14.10.2014 р. № 1697-VII (редакція від 20.01.2018 р.) // Відомості Верховної Ради. – 2015. – № 2-3. – Ст.12.
5. Курись А.С. Нормативно-правове регулювання організації та діяльності прокуратури України: проблеми та шляхи удосконалення [Текст] / А.С. Курись // Форум права. – 2011. – № 3. – С. 443-448.
6. Про демократичний цивільний контроль над Воєнною організацією і правоохоронними

органами держави: Закон України від 19.06.2003 р. № 975-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 46. – Ст. 366.

7. Про захист персональних даних : Закон України від 01.06.2010 р. № 2297-VI (редакція від 30.01.2018 р.) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/2297-17>.

Буханевич Олександр Миколайович,
*голова вченої ради Хмельницького університету управління та права,
доктор юридичних наук, доцент,
завідувач кафедри конституційного, адміністративного та фінансового права*

ПРЕЗИДЕНТ УКРАЇНИ В СИСТЕМІ ОРГАНІВ ДЕРЖАВНОЇ ВЛАДИ

Істотним важелем у механізмі державного управління суспільства, незалежно від держано-правової моделі, є глава держави. Незважаючи на те, що в сучасному світі інститут президентства є досить поширеним, але його функціональний зміст та роль у суспільному житті можуть суттєво різнитись. Між тими значними повноваженнями, якими наділяють главу держави конституції, і тією реальною роллю, яку він відіграє у суспільно-політичному житті конкретної країни, нерідко існує розрив. Ефективність функціонування інституту президента залежить від багатьох чинників: співвідношення повноважень між президентом, урядом та парламентом; наявності у президента достатніх механізмів для впливу на ефективне урядування; політичних традицій, що склались в країні; характером взаємодії між основними політичними гравцями тощо [3, с. 394].

Аналізуючи перспективи України у творенні моделі вітчизняного інституту президентства, можемо зазначити, що за період незалежності Україна пройшла кілька етапів формування президентства, кожного разу вносячи зміни у діюче законодавство шляхом конституційних змін. Відмінялися існуючі закони, вносились зміни до Конституції у контексті змін форм правління, з президентсько-парламентської на парламентсько-президентську й навпаки. Таким чином діяльність органів влади то орієнтувалась на європейські стандарти управління, то поверталась до традиційного централізованого стилю. І власне еволюція конституційно-правового статусу Президента України, формування його компетенції є найбільш яскравою ілюстрацією тривалих пошуків найбільш прийнятної форми правління.

Історія вдосконалення державної форми правління України пройшла довгий шлях і, очевидно, ще не закінчилася. Відновлення дії окремих положень Конституції України, що в черговий раз змінило форму державного правління з президентсько-парламентської на парламентсько-президентську республіку, істотно вплинуло на місце та роль глави держави в системі державної влади в Україні, його конституційно-правовий статус.

На сьогодні функціональне призначення Президента України в державі і суспільстві, яке закріплене в статті 102 Конституції України дозволяє вести мову про визначення його місця в системі державної влади України. По-перше, влада Президента України як глави Української держави є похідною від влади народу України, що забезпечує йому формальну незалежність від інших органів державної влади. По-друге, Президент України в системі поділу державної влади не належить ні до законодавчої, ні до виконавчої, ні до судової влади, займаючи особливе самостійне місце в механізмі державної влади. По-третє, наявність властивих тільки главі держави владних президентських повноважень дозволяє вести мову про здійснення ним особливої влади – президентської. По-четверте, президентські повноваження не можна передавати іншим особам або органам. Таким чином, Президент України як глава держави посідає особливе місце у державно-правовому механізмі влади. Не будучи віднесеним Конституцією України до будь-якої з гілок влади, крім президентської, він бере

активну участь у законодавчому процесі, є ключовим суб'єктом у системі виконавчої влади, наділений деякими організаційними повноваженнями щодо функціонування судової влади [1, с. 144].

У зв'язку з цим виникають запитання: для чого створено інститут Президента в політико-правовій системі України? Якщо цей інститут не належить до жодної з трьох закріплених Конституцією гілок влади, а за своєю правовою природою є органом саме державної влади, то яку ж роль та функції в механізмі державної влади він виконує? І яка саме форма державного правління найбільш прийнятною для нашої держави на сучасному етапі її розвитку?

Необхідно зазначити, що світова тенденція відділення Президента від виконавчої влади і привела до формування інституту президентської влади. Конституційна практика свідчить, що при різних формах правління повноваження глави держави є неоднаковими. В одних країнах вони номінальні, в інших – свідчать про реальну владу. Але при всіх умовах глава держави має свої власні повноваження, які становлять зміст президентської влади [9, с. 309-310]. Хоча формулювання про особливу президентську владу ще ніде не одержало в конституціях свого дослівного вираження, але вже є норми, що відбивають цю тенденцію. Конституція Франції 1958 року, звідки бере початок дана тенденція, встановила, що Президент є арбітром над всією владою, оскільки «забезпечує своїм арбітражем нормальне функціонування публічної влади» [13, с. 122].

Конституції деяких країн ідуть від прямого закріплення юридичної природи президентської влади з погляду поділу влади. Вона не вписується в класичну тріаду влади і не включена яким-небудь чином у структуру однієї з них, а виділена в окрему главу, з якої починається виклад повноважень основних органів державної влади. У цьому полягає головна відмінна риса президентської влади, своєрідність концепції поділу влади, характерна для напівпрезидентських республік.

Слід зазначити, що ідея про необхідність виділення і конституціонування четвертої гілки влади не є новою. Вперше її висловив французький політичний діяч Б. Констан (1767-1830), який розробив вчення про чотири влади з метою перегляду й розвитку уявлень про поділ влади в конституційній монархії. Суть концепції зводиться до того, що три класичні гілки влади (законодавчу, виконавчу й судову) варто доповнити ще однією, котра піклувалася б про безконфліктне, погоджене функціонування іншої влади. «Четверту владу він вважав за необхідне надати королеві для того, щоб усувати конфлікти й згладжувати зіткнення між трьома іншою владою. Тому він назвав її владою, що зрівнює». Як зазначає В. Чіркін, нинішні пропозиції про інститут президентства як про нову гілку влади – по суті варіація констанівського вчення про чотири влади, модифікована до республіканської форми правління. При цьому відбувається специфічна інтерпретація поділу влади, тобто винесення інституту президентства за рамки звичної тріади влади, надання йому «позавладного» статусу. Однак Президент стоїть над гілками влади, над інститутами держави не як особа, що зосереджує у своїх руках владні повноваження іншої влади, а як арбітр у відносинах з ними [12, с. 37].

Серед вітчизняних конституціоналістів цю ідею підтримував Ф. Бурчак, який стояв на позиціях доповнення класичної моделі щонайменше ще однією гілкою влади, якою він називав президентську владу [2, с. 14]. На це ж звертає увагу В. Скрипнюк, яка пише, що в реальності проблема полягає навіть не стільки у визначенні обсягу повноважень глави держави, скільки у «фактичному створенні у загальній системі державної влади нової гілки, що, зрештою, вимагає докорінної перебудови всієї системи стримувань і противаг при поділі державної влади» [10, с. 255]. І це питання має не лише теоретичне але значне практичне значення, адже закріплена частиною 1 ст. 6 Конституції України норма про три гілки влади не дає змоги чітко встановити, у яких саме відносинах перебуває Президент з виконавчою гілкою влади і, власне, до якої гілки влади належить Президент України. На проблематичності цієї

конституційної формули в українських реаліях наприкінці минулого століття акцентували увагу М. Цвік та І. Процюк [11, с. 53].

Враховуючи вищевикладене, об'єктивно необхідним є створення правових умов для більш чіткого визначення повноважень Президента України з посиленням його ролі у забезпеченні збалансованого, стабільного функціонування державного механізму. Крім того, важливим є нормативне врегулювання взаємовідносин Президента з іншими органами державної влади, зокрема, доцільним є закріплення принципів таких взаємовідносин в Основному Законі держави.

Можна стверджувати, що посилення ролі Президента у забезпеченні функціонування державного механізму більшою мірою відповідає сучасним глобальним викликам та внутрішньополітичній ситуації. Як справедливо зазначає О. Олабин, інститут президентства в Україні сьогодні можна розглядати як «результат суспільного запиту населення незалежної України на авторитетного лідера, здатного вивести країну з кризи» [8, с. 80]. Дійсно, назріла потреба запровадження такої форми державного правління, за якої Президент мав би право визначальним чином впливати на формування та функціонування виконавчої влади. Вищезначене має поєднуватись із відповідальністю Президента за ефективність державно-управлінських рішень. Тому найбільш логічною, перспективною і ефективною формою правління на сьогодні в Україні, з урахуванням серйозних внутрішніх і зовнішніх викликів, є президентсько-парламентська форма правління, яка здатна забезпечити розвиток і гідне місце країни в геополітичній системі. Зосередження механізмів управління в руках Президента, встановлення більш дієвого порядку його взаємодії з Урядом надасть можливість ініціювати соціальні реформи та зміни, оперативно реагувати на суспільні запити, вирішувати протиріччя. У Президента повинні бути практичні важелі координації і контролю над реалізацією ключових питань реформ та стратегічного курсу держави.

Але для уникнення небезпеки узурпації влади Президентом мають бути чітко виписані повноваження і обов'язки і Президента, і Кабінету Міністрів і Верховної Ради, повинна насправді діяти система стримувань і противаг.

Важливе місце у реалізації системи стримувань та противаг має займати інститут імпічменту, який повинен сприяти підвищенню ефективності реалізації конституційно-правової відповідальності Президента України. Однак на сьогодні правове регулювання даного конституційно-правового інституту в нашій державі потребує суттєвого вдосконалення. Так, відповідно до ст. 111 Конституції України, Президент України може бути усунений з поста Верховною Радою України в порядку імпічменту у разі вчинення ним державної зради або іншого злочину [4]. Для звинувачення та усунення особи з поста Президента України використовується особлива процедура, яка визначається лише статтею 111 Конституції України.

На основі наведених конституційних норм усунути Президента України з поста практично неможливо, тобто інститут імпічменту Президента України є конституційним міфом. Причому і як засіб притягнення його до відповідальності, і як стримувальний чинник у системі стримувань і противаг, засіб впливу парламенту на главу держави.

І причин цього декілька. По-перше, підставою для усунення Президента України з поста визнається тільки вчинення ним державної зради або іншого злочину (що для глави держави малоймовірно), але не порушення Конституції і законів України. В зв'язку з цим цілком виправдана полеміка в юридичній літературі з приводу зміни підстав імпічменту Президента. Зокрема, О. Мельник відзначає необхідність закріпити у ч. 1 ст. 111 Конституції України, що «Президент України може бути усунений з поста Верховною Радою України в порядку імпічменту у випадку порушення ним Конституції і законів України» [7, с. 9]. Р. Мартинюк пропонує формулювати цю підставу, як «умисне порушення Конституції України» [6, с. 108]. На нашу думку, ця позиція цілком аргументована, оскільки таку підставу імпічменту містять конституції багатьох зарубіжних країн (наприклад, Білорусії, Болгарії, Італії, Литви, Словенії, Угорщини, ФРН, Хорватії та ін.).

Другою причиною неможливості функціонування інституту імпічменту в Україні на думку Г. Малкіної є невиправдано завищені вимоги щодо парламентської більшості, необхідної для реалізації процедури імпічменту: питання про усунення Президента України з поста ініціюється більшістю від конституційного складу Верховної Ради України (щонайменше 226 народних депутатів); рішення про звинувачення Президента України приймається не менш як двома третинами від конституційного складу Верховної Ради України (щонайменше 300 народних депутатів); рішення про усунення Президента України з поста приймається не менш як трьома четвертими від конституційного складу Верховної Ради України (щонайменше 338 народних депутатів). Потрійне голосування в однопалатному парламенті та ще й з такими вимогами щодо більшості не застосовується у демократичних державах. У більшості зарубіжних країн для ініціювання процедури імпічменту необхідна одна третина голосів парламентаріїв, а для прийняття відповідного парламентського рішення – дві третини [5, с. 116].

По-третє, надмірно широким є коло учасників процедури імпічменту. Крім народних депутатів як членів Верховної Ради України та її спеціальної тимчасової слідчої комісії, до нього належать ще «спеціальний прокурор і спеціальні слідчі», статус яких не визначено ні в Конституції, ні в законі, а також Конституційний Суд України і Верховний Суд України, кожний з яких з тих чи тих причин (у тому числі через симпатії суддів до глави держави) зможе звести нанівець усю процедуру імпічменту [5, с. 117].

Таким чином, характеризуючи конституційно-правовий статус Президента України, слід визнати як у конституційній історії незалежної України, так і сьогодні він був і залишається одним з найвпливовіших інститутів державного механізму. В умовах конституційних перетворень в Україні важливим є удосконалення цього інституту в напрямку формування сучасного українського конституціоналізму з метою утвердження України як демократичної, правової держави. Одним із визначальних напрямів конституційної модернізації в Україні має стати вдосконалення інституту глави держави в частині більш чіткого конституційно-правового визначення статусу Президента України з посиленням його ролі у забезпеченні збалансованого, стабільного функціонування державного механізму. На нашу думку, цей шлях має реалізовуватись насамперед через більш чітке визначення повноважень Президента України щодо трьох гілок державної влади, нормативне врегулювання взаємовідносин Президента з іншими органами державної влади, зокрема, з виконачою владою, закріплення принципів таких взаємовідносин у Конституції.

Звісно, процес удосконалення конституційно-правового статусу Президента України як глави держави є складним і багаторівневим, що включає у себе не лише модернізацію Конституції України, але й розробку цілого ряду законодавчих актів. Справді, наразі видається необхідним не лише загальне конституційне визначення місця і статусу Президента України в конституційній моделі організації і функціонування державної влади, але й розробка тих норм, які б могли визначити майбутні перспективи розвитку системи державної влади, оскільки інститут Президента є одним з ключових у конституційному розвитку незалежної України. Для більш детальної регламентації статусу Президента України, окрім розділу 5 Конституції України, необхідно прийняти Закон України «Про Президента України», в якому необхідно конкретизувати статус і повноваження Президента України, визначити його місце у політико-правовій системі України, а також основні засади конституційно-правової відповідальності глави держави, зокрема, підстави та порядок усунення його від посади в порядку імпічменту, що створить умови для правомірного й ефективного виконання ним своїх функцій.

Список використаних джерел:

1. Бориславський Л.В. Президентська влада і перспективи її розвитку [Текст] / Л.В. Бориславський // Інститут Президента України в системі державної влади України : ма-

- теріали наукової конференції. – К. : Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2014. – С. 140-146.
2. Бурчак Ф. Г. Президент України : [наук.-попул. вид.] [Текст] / Ф. Г. Бурчак ; Нац. акад. наук України, Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького. – К. : Ін Юре, 1997. – 24 с.
  3. Гончарук В.П. Проблеми оптимізації інституту виборів Президента України [Текст] / В.П. Гончарук // Інститут Президента України в системі державної влади України : матеріали наукової конференції. – К. : Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2014. – с. 393-397.
  4. Конституція України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР (редакція від 30.09.2016 р.). [Текст]. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : [_zakon.rada.gov.ua/go/254k/96-вр](http://zakon.rada.gov.ua/go/254k/96-вр)
  5. Малкіна Г.М. Імпічмент президента : міф і реальність [Текст] / Г.М. Малкіна // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. – 2008. – № 89-90. – С. 116-118.
  6. Мартинюк Р. Інститут імпічменту в Україні : вади вітчизняної моделі [Текст] / Р. Мартинюк // Право України. – 2008. – № 2. – С. 105-108.
  7. Мельник О. В. Конституційно-правова відповідальність вищих органів державної влади : авторефер. дис... канд. юрид. наук: 12.00.02 [Текст] / О. В. Мельник. – Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. – К. 2000. – 17 с.
  8. Олабин О. Інститут президента в системі органів державного управління [Текст] / Олабин О. В. // Інститут Президента України в системі державної влади України : матеріал. наук. конф. – К. : Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2014. – С. 78-81.
  9. Скрипнюк О.В. Курс сучасного конституційного права України : академічне видання [Текст] / О.В. Скрипнюк. – Х. : Право, 2009. – 468 с.
  10. Скрипнюк В. М. Розвиток системи державної влади в Україні : конституційно-правові аспекти : [монографія] [Текст] / В. М. Скрипнюк. – К. : Логос, 2010. – 504 с.
  11. Цвік М. Про державно-правову природу влади Президента України в системі розподілу влад [Текст] / М. Цвік, І. Процюк // Вісн. Акад. прав. наук України. – 1999. – № 1 (16). – С. 51-61.
  12. Чиркин В.Е. Президентская власть [Текст] / В.Е. Чиркин // Государство и право. – 1997. – № 5. – С. 33-37.
  13. Шмавонян Г.А. Президентская власть и разделение властей в полупрезидентской республике : опыт Армении [Текст] / Г.А. Шмавонян // Государство и право. – 2000. – № 1. – С. 119-125.

*Василенко Катерина Олександрівна,
аспірант кафедри конституційного,
адміністративного та фінансового права
Хмельницького університету управління та права*

ПРАВОВІ ПРОБЛЕМИ ПОСВІДЧЕННЯ ЗАПОВІТІВ ТА ДОВІРНОСТЕЙ ПОСАДОВИМИ ОСОБАМИ ЗАКЛАДУ ОХОРОНИ ЗДОРОВ'Я ЯК СКЛADOVA КОНСТИТУЦІЙНОГО ПРАВА КОЖНОГО НА ОХОРОНУ ЗДОРОВ'Я

Відповідно до ст. 49 Конституції України кожен має право на охорону здоров'я, медичну допомогу та медичне страхування [1]. Положеннями п. к ч. 1 ст. 6 Закону України "Основи законодавства України про охорону здоров'я" [2], закріплено, вищевказане конституційне право передбачає, зокрема, право пацієнта, який перебуває на стаціонарному лікуванні

в закладі охорони здоров'я, на допуск до нього нотаріуса.

Актуальність теми дослідження, на наш погляд, обумовлена, у першу чергу, тим, що на практиці в ряді випадків виникають ситуації, коли немає можливості чи часу, щоб запросити до лікувального закладу нотаріуса, у зв'язку з чим існує нагальна потреба звернутись до інших "доступних" осіб, які є в даний час на місці, зокрема - до головного лікаря, який наділений відповідними повноваженнями в таких випадках [3, с. 45].

Загальні проблеми охорони здоров'я та необхідності належного дотримання конституційного права особи на охорону здоров'я, зокрема в аспекті реалізації можливості вчинення заповіту та/або довіреності від імені особи, яка перебуває на стаціонарному лікуванні в закладі охорони здоров'я, досліджували Волинець Т.В., Антонов С.В., Сенюта І.Я., Курило Т.М., Терешко Х.Я., Роханський А.О., Стеценко С.Г., Майданик Р.А., Зражевська Н.О., Коробцова Н. та ін.

У ч. 1 ст. 1233 Цивільного кодексу України [4] закріплено, що **заповітом** є особисте розпорядження фізичної особи на випадок своєї смерті. Право на заповіт має фізична особа з повною цивільною дієздатністю. Право на заповіт здійснюється особисто. Вчинення заповіту через представника не допускається (ст. 1234 Цивільного кодексу України).

Як зазначено у ч. 1 ст. 1252 Цивільного кодексу України [4], заповіт особи, яка перебуває на лікуванні у лікарні, госпіталі, іншому стаціонарному закладі охорони здоров'я, а також особи, яка проживає в будинку для осіб похилого віку та інвалідів, може бути посвідчений головним лікарем, його заступником з медичної частини або черговим лікарем цієї лікарні, госпіталю, іншого стаціонарного закладу охорони здоров'я, а також начальником госпіталю, директором або головним лікарем будинку для осіб похилого віку та інвалідів. Заповіти, посвідчені вищевказаними посадовими, службовими особами, прирівнюються до заповітів, посвідчених нотаріусами (ч. 9 ст. 1252 Цивільного кодексу України) [4].

Згідно зі ст. 1247 Цивільного кодексу України [4] заповіт складається у письмовій формі, із зазначенням місця та часу його складення. Заповіт має бути особисто підписаний заповідачем. Якщо особа не може особисто підписати заповіт, він підписується відповідно до ч. 4 ст. 207 Цивільного кодексу України (*"якщо фізична особа у зв'язку з хворобою або фізичною вадою не може підписатися власноручно, за її дорученням текст правочину у її присутності підписує інша особа. Підпис іншої особи на тексті правочину, що посвідчується нотаріально, засвідчується нотаріусом або посадовою особою, яка має право на вчинення такої нотаріальної дії, із зазначенням причин, з яких текст правочину не може бути підписаний особою, яка його вчиняє. Підпис іншої особи на тексті правочину, щодо якого не вимагається нотаріального посвідчення, може бути засвідчений відповідною посадовою особою за місцем роботи, навчання, проживання або лікування особи, яка його вчиняє"*). Заповіти, посвідчені вищевказаними посадовими, службовими особами, підлягають державній реєстрації у Спадковому реєстрі в порядку, затвердженому Кабінетом Міністрів України.

Окрім цього, п. 15 Порядку посвідчення заповітів і довіреностей, що прирівнюються до нотаріально посвідчених, затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України від 15 червня 1994 р. № 419 "Про порядок посвідчення заповітів і доручень, прирівнюваних до нотаріально посвідчених" [5], передбачено, що посадова, службова особа посвідчує заповіти дієздатних фізичних осіб у присутності свідків. Присутність не менш як двох свідків є обов'язковою умовою при посвідченні заповітів (п. 18 Порядку посвідчення заповітів і довіреностей, що прирівнюються до нотаріально посвідчених) [5]. Не допускається вчинення заповіту через представника. Заповіт складається однією фізичною особою (крім заповіту, що складається подружжям).

Заповіт складається у письмовій формі із зазначенням місця і часу його складення, дати та місця народження заповідача і підписується заповідачем власноручно. Заповідач може написати заповіт власноручно або надрукувати за допомогою технічних засобів. Посадова, службова особа може на прохання заповідача записати заповіт з його слів власноручно або надрукувати за допомогою технічних засобів. У такому разі заповіт вголос зачитується запо-

відачем, який робить запис перед своїм підписом.

Текст заповіту складається так, щоб розпорядження заповідача не викликало непорозуміння чи сумнівів під час оформлення спадщини.

Заповіт складається і посвідчується у двох примірниках. Один примірник заповіту видається заповідачу. Другий примірник у той самий день передається до державного нотаріального архіву за постійним місцем проживання заповідача.

Довіреністю, відповідно до п. 25 Порядку посвідчення заповітів і довіреностей, що прирівнюються до нотаріально посвідчених [5], є письмовий документ, що видається однією особою іншій особі для представництва перед третіми особами. Посадові, службові особи посвідчують довіреність, складену однією особою на ім'я одного або кількох представників або осіб, яких представляють, з чітко визначеними юридичними діями, що належить вчинити.

Довіреність на вчинення правочину, який відповідно до його змісту може бути вчинений лише особисто довірителем (наприклад, довіреність на вчинення заповіту або на подання повіреним до державної нотаріальної контори заяви про прийняття спадщини), посадовою, службовою особою не посвідчується. Довіреність на укладення договору дарування, у якій не встановлено імені обдаровуваного, є нікчемною.

У тексті довіреності зазначаються місце і дата її складення (підписання), прізвище, ім'я, по батькові, місце проживання представника і особи, яку представляють, а в разі потреби - посади, які вони займають. У довіреності на ім'я адвоката зазначаються місце і дата її складення (підписання), прізвище, ім'я, по батькові, місце проживання особи, яку представляють, у разі потреби - посада, яку вона займає, а також прізвище, ім'я, по батькові адвоката, номер і дата видачі свідоцтва про право на заняття адвокатською діяльністю, організаційна форма здійснення адвокатської діяльності.

Батьки (усиновлювачі) є законними представниками своїх малолітніх та неповнолітніх дітей. Опікун є законним представником малолітньої особи та фізичної особи, визнаної недієздатною. На вчинення неповнолітньою особою довіреності щодо транспортних засобів або нерухомого майна повинна бути письмова нотаріально посвідчена згода батьків (усиновлювачів) або піклувальників і дозвіл органу опіки та піклування. Неповнолітня особа вчиняє інші правочини за згодою батьків (усиновлювачів) або піклувальників і органу опіки та піклування.

Довіреності фізичних осіб, цивільна дієздатність яких обмежена, можуть бути посвідчені за згодою піклувальника. Посадова, службова особа не приймає для посвідчення довіреність, що укладається представником батьків (усиновлювачів) малолітньої дитини або одного з них (п. 27 Порядку посвідчення заповітів і довіреностей, що прирівнюються до нотаріально посвідчених) [5].

У довіреності зазначається строк, на який вона видана. Якщо строк довіреності не встановлений, вона зберігає чинність до припинення її дії. Строк дії довіреності зазначається словами. Довіреність, у якій не зазначена дата її посвідчення, є нікчемною.

Посадова, службова особа під час посвідчення довіреності повинна роз'яснити особі, яка звернулася за її посвідченням, що представник зобов'язаний вчиняти правочин особисто згідно з наданими йому повноваженнями. Представник може передати свої повноваження частково або в повному обсязі іншій особі у випадках, встановлених договором або законом між особою, яку представляють, і представником, чи у разі, коли представник був вимушений до такої передачі з метою охорони інтересів особи, яку він представляє (п. 30 Порядку посвідчення заповітів і довіреностей, що прирівнюються до нотаріально посвідчених) [5].

Довіреність посвідчується в одному примірнику. Посвідчена довіреність вручається особі, від імені якої вона посвідчена, або на прохання такої особи і за її рахунок надсилається за зазначеною нею адресою особі, на ім'я якої видана така довіреність (п. 31 Порядку посвідчення заповітів і довіреностей, що прирівнюються до нотаріально посвідчених) [5].

Відповідно до п. 2 Порядку посвідчення заповітів і довіреностей, що прирівнюються

до нотаріально посвідчених [5], посадові, службові особи, які посвідчують заповіти і довіреності, керуються Конституцією і законами України, актами Президента України, Кабінету Міністрів України, наказами Мін'юсту, а також цим Порядком.

Посадові, службові особи при посвідченні заповітів і довіреностей зобов'язані зберігати нотаріальну таємницю та не розголошувати відомості, отримані під час їх посвідчення.

Згідно з ч. 1 ст. 8 Закону України "Про нотаріат" нотаріальна таємниця - сукупність відомостей, отриманих під час вчинення нотаріальної дії або звернення до нотаріуса заінтересованої особи, в тому числі про особу, її майно, особисті майнові та немайнові права і обов'язки тощо [6]. Обов'язок дотримання нотаріальної таємниці поширюється на осіб, яким про посвідчення заповіту та довіреності стало відомо у зв'язку з виконанням ними службових обов'язків чи іншої роботи, на осіб, залучених для їх посвідчення як свідків, та на інших осіб, яким стали відомі відомості, що становлять предмет нотаріальної таємниці. Особи, винні в порушенні нотаріальної таємниці, несуть відповідальність у порядку, встановленому законом.

Довідки про посвідчені заповіти і довіреності видаються посадовою, службовою особою виключно фізичним особам, за дорученням яких або щодо яких вчинялися дії, що прирівнюються до нотаріально посвідчених. У разі смерті особи чи визнання її померлою довідки про посвідчені заповіти і довіреності видаються спадкоємцям померлого.

Довідки про посвідчені заповіти і довіреності надаються посадовою, службовою особою протягом десяти робочих днів на обґрунтовану письмову вимогу суду, прокуратури, органів досудового розслідування, оперативних підрозділів у зв'язку з кримінальним провадженням, цивільними, господарськими, адміністративними справами, справами про адміністративні правопорушення, що перебувають у провадженні зазначених органів, з обов'язковим зазначенням номера справи (кримінального провадження) та прикладенням гербової печатки відповідного органу.

Довідки про наявність складеного заповіту, за винятком заповідача, видаються тільки після смерті заповідача за умови подання свідоцтва (нотаріально засвідченої копії) про його смерть (п. 3 Порядку посвідчення заповітів і довіреностей, що прирівнюються до нотаріально посвідчених) [5].

Тексти заповітів і довіреностей повинні бути написані зрозуміло і чітко; дати в тексті посвідчуваних заповітів і довіреностей щонайменше один раз позначаються словами. У заповітах і довіреностях прізвища, імена та по батькові фізичних осіб, а також місце їх проживання зазначаються повністю.

Не заповнені до кінця рядки та інші вільні місця прокреслюються. Виправлення вносяться у присутності заповідача або довірителя та застерігаються посадовою, службовою особою перед підписами заповідача або довірителя, повторюються в кінці посвідчувального напису та скріплюються підписом посадової, службової особи і печаткою установи, закладу, судовою печаткою, печаткою установи виконання покарань, слідчого ізолятора, печаткою служби експедиції, яка застосовується для посвідчення офіційних документів.

На заповітах і довіреностях заборонено проставляти печатку для рецептів, листків непрацездатності, довідок тощо.

Виправлення вносяться за згодою заповідача або довірителя до всіх примірників заповіту чи довіреності так, щоб усе помилково написане, а потім закреслене можна було прочитати. Якщо в тексті заповіту слова "житловий будинок" виправлено на слова "одна друга частина житлового будинку", то виправлене слід застерегти так: "Закреслені слова "житловий будинок" не читати, написаному "одна друга частина житлового будинку" вірити".

Якщо заповіт чи довіреність викладено неправильно або неграмотно (чи складено з порушенням вимог законодавства), посадова, службова особа пропонує фізичній особі, що звернулася за вчиненням нотаріальної дії, скласти новий заповіт чи довіреність

Посадова, службова особа відмовляє у посвідченні заповіту чи довіреності, якщо: вчинення такої дії суперечить законодавству; не подано документи, необхідні для вчинення

нотаріальної дії; дія не підлягає вчиненню посадовою, службовою особою; у неї є сумніви у тому, що фізична особа, яка звернулася за вчиненням нотаріальної дії, усвідомлює значення, зміст, правові наслідки цієї дії або ця особа діє під впливом насильства; з проханням про вчинення нотаріальної дії звернулася недієздатна фізична особа або фізична особа, цивільна дієздатність якої обмежена.

Виходячи з усього вищевикладеного, на нашу думку, можна дійти висновку, що питання належної реалізації та втілення на практиці можливості вчинення заповіту та/або довіреності від імені особи, яка перебуває на стаціонарному лікуванні в закладі охорони здоров'я, як складова конституційного права кожного на охорону здоров'я, завжди залишається актуальним та потребує подальшого розвитку й вдосконалення. Зокрема, мова може йти, у першу чергу, про "технічну якість" того чи іншого заповіту та/або довіреності, яка посвідчується, наприклад, головним лікарем відповідної медичної установи. На нашу думку, окрім того, що законодавче підґрунтя стосовно даної проблематики повинно бути розвинуте на належному рівні, враховуючи новітні зміни та сучасні реалії, але й рівень підготовки вищевказаних посадових осіб, враховуючи той факт, що вони не мають належної юридичної освіти, також заслуговує на неабияку увагу.

Слушним може бути, з нашої точки зору, проведення на базі лікувального закладу, у тому числі, й практичних занять за участі діючих нині практикуючих нотаріусів, які у своїй повсякденній діяльності постійно мають справу з вчиненням аналогічних юридично значимих дій, та зможуть надати якісну професійну консультацію з приводу тих чи інших нюансів, враховуючий їхній фаховий рівень підготовки та відповідний досвід.

Окрім цього, безумовно корисним є надання певних методичних рекомендацій, роз'яснень на законодавчому рівні, що надасть змогу значно розширити межі розуміння та тлумачень існуючих на сьогодні положень чинних нормативно-правових актів тощо.

Список використаних джерел:

1. Конституція України від 28 червня 1996 р. № 254к/96-ВР [Електронний ресурс]. - Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/254k/96-vr/page>
2. Основи законодавства України про охорону здоров'я: Закон України від 19 листопада 1992 р. № 2801-ХІІ [Електронний ресурс]. - Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2801-12/page>
3. Курило Т.М. Вчинення нотаріальних дій у лікарській практиці [Текст] / Т.М. Курило // Ліки України плюс = Medicine of Ukraine plus : науково-практичний журнал для лікарів та провізорів / Нац. мед. акад. післядиплом. освіти ім. П.Л. Шупика, ВГО "Асоц. превентивної та антейджинг медицини," Нац. мед. ун-т ім. О.О. Богомольця ; редкол.: Вороненко Ю.В., Барна О.М., Ветютнева Н.О. [та ін.]. – Київ, 2010. - № 4. – С. 45-48
4. Цивільний кодекс України від 16 січня 2003 р. № 435-ІV [Електронний ресурс]. - Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/435-15?info=1>
5. Про порядок посвідчення заповітів і доручень, прирівнюваних до нотаріально посвідчених: Постанова Кабінету Міністрів України від 15 червня 1996 р. № 419 [Електронний ресурс]. - Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/419-94-%D0%BF>
6. Про нотаріат: Закон України від 02 вересня 1993 р. № 3425-ХІІ [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/3425-12/page>

Галус Олена Олександрівна,
*доцент кафедри конституційного, адміністративного та фінансового права
Хмельницького університету управління та права,
кандидат юридичних наук, доцент*

МІСЦЕВІ РЕФЕРЕНДУМИ В УКРАЇНІ: ПРОБЛЕМИ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ

Однією із пріоритетних форм місцевого безпосереднього народовладдя виступають місцеві референдуми. Стаття 38 Конституції України передбачає право громадян брати участь у всеукраїнському та місцевих референдумах.

Місцеві референдуми відіграють важливу роль, оскільки дозволяють членам територіальної громади, що мають право голосу, приймати або затверджувати нормативні положення та інші найважливіші рішення місцевого значення шляхом таємного голосування.

Однак 6 листопада 2012 року Верховна Рада України прийняла Закон України «Про всеукраїнський референдум». Він викликав неоднозначну реакцію як у політиків, так і у науковців. В п. 4 Прикінцевих положень зазначено, що «визнати з дня офіційного оприлюднення цього Закону таким, що втратив чинність, Закон України «Про всеукраїнський та місцеві референдуми»». Закон України «Про всеукраїнський референдум» був оприлюднений 28 листопада 2012 р. і потрібно констатувати, що відтоді правове регулювання порядку проведення місцевих референдумів в Україні відсутнє.

Вдалішою була норма проекту цього Закону від 29.04.2010 року, що передбачала втрату чинності Законом України «Про всеукраїнський та місцеві референдуми» лише в частині його положень стосовно організації та порядку проведення всеукраїнського референдуму. Однак народні депутати цю норму не підтримали. Тому потрібно погодитися із А. Ставнійчук, яка стверджує, що у правовому полі України утворився вакуум в питанні проведення місцевих референдумів [1, с.24].

Як слушно зазначає О. В. Скрипнюк, особливої уваги заслуговує інститут місцевого референдуму, адже, насправді, демократія завжди починається не згори, а з територіальної громади. Власне, саме з індивіда і територіальної громади починається і громадянське суспільство [2, с.38].

Згідно із статистичними даними, зібраними в ході дослідження, яке було проведено протягом липня-листопада 2016 року Лабораторією законодавчих ініціатив в рамках Програми USAID «РАДА: відповідальність, підзвітність, демократичне парламентське представництва», з 1991 по 2012 роки було проведено 153 імперативних місцевих референдумів. 22 ініціативи не відбулися. Консультативні референдуми (дорадчі опитування) не проводилися, хоча ініціювалися двічі [3].

На сьогодні правове регулювання референдумів в Україні зводиться до Розділу 3 Конституції України та Закону України «Про всеукраїнський референдум».

Конституція України визначає лише основні засади проведення референдумів. Відповідно до п. 20 ч. 1 ст. 92 Конституції України виключно законами України визначаються організація та порядок проведення виборів та референдумів. Постає нагальне питання, як на законодавчому рівні належним чином врегулювати порядок проведення місцевих референдумів?

Закон України «Про місцеве самоврядування в Україні» містить неузгодженості щодо того, яким законом має регулюватися організація та проведення місцевого референдуму. Так, ч. 5 ст. 7 вказує на те, що порядок призначення та проведення місцевого референдуму, а також перелік питань, що вирішуються виключно референдумом, визначаються законом про референдуми. А у ч. 2 ст. 78 передбачено, що порядок проведення місцевого референдуму

щодо дострокового припинення повноважень ради визначається законом про місцеві референдуми.

Слушною є думка О. В. Скрипнюка про те, що прийняття двох спеціальних законів про референдуми різних рівнів є кроком у напрямі деконсолідації вітчизняного законодавства про референдуми. Справді, питання підготовки, проведення та встановлення результатів всеукраїнського і місцевого референдумів є однорідними за своєю правовою природою та характером регулювання, а переважна більшість процедур при проведенні двох вищезазначених референдумів є подібними. Виходячи з цього, було б доцільно відповідні питання вирішувати в межах одного законодавчого акта [2, с.43].

Кардинально іншої точки зору щодо необхідності законодавчого регулювання інституту місцевих референдумів притримуються автори Громадської експертної доповіді «Досвід застосування місцевого референдуму в Україні як складової місцевої демократії». На їх думку, сама необхідність спеціального закону для проведення місцевого референдуму є сумнівною, він, наприклад, відсутній у таких країнах як Бельгія, Люксембург, Італія, Португалія, Фінляндія та Швеція. У цих країнах, як стверджують автори, достатньо конституційного закріплення та окремих розділів у національному законодавстві щодо організації влади на місцях. З огляду на це, відсутність вичерпно виписаної процедури ініціювання та проведення місцевих референдумів за наявності конституційного закріплення та закріплення законом повноважень Ради місцевих депутатів їх проводити, є серйозною підставою для легітимізації кримського плебісциту [3].

Важко погодитися з викладеною позицією, оскільки відсутність належного законодавчого регулювання порядку організації та проведення місцевих референдумів є прямим порушенням конституційного права громадян вирішувати питання місцевого значення. При цьому це також обмежує й ряд інших муніципальних прав та свобод. Зокрема, відповідно до Закону України «Про добровільне об'єднання територіальних громад» від 5.02.2015 року рішення про добровільне об'єднання територіальних громад приймається сільською, селищною, міською радою або на місцевий референдум виноситься питання щодо підтримки об'єднання територіальних громад. За відсутності правового регулювання порядку проведення місцевих референдумів члени територіальної громади позбавлені права безпосередньо вирішувати питання про входження їх територіальної громади до складу об'єднаної. Крім цього, відсутність прописаного в згаданому законі механізму виходу зі складу об'єднаної територіальної громади може в майбутньому спровокувати практику проведення народних віче, зборів громадян щодо такого виходу і т. п., що не є відображенням волі більшості членів територіальної громади. Адже, відповідно до п. 7 Прикінцевих та перехідних положень до Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні» до прийняття закону про адміністративно-територіальний устрій України територіальні громади села, селища, міста, що добровільно об'єдналися в одну територіальну громаду, шляхом місцевого референдуму можуть прийняти рішення про вихід з цієї громади лише за умови наявності фінансово-матеріальної бази, достатньої для забезпечення здійснення кожною з цих громад функцій і повноважень місцевого самоврядування відповідно до цього Закону.

Окрім цього Закон України «Про місцеве самоврядування в Україні» передбачає низку питань, які вирішуються на місцевому референдуми. Зокрема, це рішення про наділення міських рад правами щодо управління майном і фінансовими ресурсами, які є у власності територіальних громад районів у містах (ч. 4 ст. 16), питання про дострокове припинення повноважень сільської, селищної, міської, районної в місті ради (ч. 3 ст. 78), питання про дострокове припинення повноважень сільського, селищного, міського голови (ч. 3 ст. 79).

В зарубіжних країнах законодавче закріплення місцевих референдумів можливе на трьох рівнях: конституційному, національного законодавства та місцевих актах. Вибір способу регулювання залежить від розподілу повноважень між національним, регіональним та місцевим рівнями управління в державі, а також від об'єктивних вимог політичного процесу [4, с.154].

У переважній більшості країн ЄС підготовка та проведення виборів і референдумів регламентується різними законами. Навіть у тих випадках, коли виборче законодавство кодифіковано (Іспанія, Люксембург, Нідерланди, Фінляндія, Франція, Швеція), відповідні кодекси не містять положень, які б визначали порядок проведення референдумів. Виняток із цього загального правила складають лише деякі країни – Данія, в якій порядок проведення референдумів визначається законом про парламентські вибори, Великобританія (у Великобританії процедура проведення референдумів регламентується Законом про політичні партії, вибори та референдуми, який визначає порядок створення політичних партій, фінансування виборів і партій, статус органів адміністрування виборів та референдумів, особливості проведення і фінансування референдумів), Словенія (в Словенії одним законом визначено «технічні» аспекти виборчої кампанії на загальнодержавних, місцевих виборах, виборах до Європарламенту та кампанії з підготовки та проведення референдумів – засади висвітлення виборів і референдумів в ЗМІ, особливості фінансування виборів і референдумів та санкції за порушення встановлених вимог) [4, с.46-47]

На думку О. В. Скрипнюка, ключовим напрямом удосконалення нормативної складової реалізації безпосередньої демократії в Україні є оновлення Конституції України та розробка законодавства, яке б гарантувало такий важливий механізм народовладдя, як місцевий референдум за народною ініціативою [2, с. 39].

До прийняття Закону про місцеві референдуми необхідно визначитися також із класифікацією місцевих референдумів за територією проведення. Вважаємо за доцільне погодитися із думкою В. Л. Федоренка щодо доцільності закріплення можливості проведення місцевих референдумів на районному та обласному рівнях. Як стверджує дослідник, якщо обласні та районні ради репрезентують спільні інтереси жителів територіальних громад, розташованих на території відповідної області чи району, то чому тоді жителі цих територіальних громад не можуть вирішувати свої спільні питання через місцеві референдуми [5, с. 68].

Схожої думки притримується Л. Муркович, яка зазначає, що з огляду на європейський досвід проведення місцевих референдумів, в Україні також слід запровадити з урахуванням територіальної ознаки референдуми, що проводяться на регіональному та локальному (громадівському) рівнях [6, с.256].

Проаналізуємо стан нормопроектної роботи в Верховній Раді України щодо правового регулювання місцевих референдумів. 19.04.2011 р. Верховна Рада України прийняла в першому читанні проект Закону України «Про місцевий референдум» № 7082 від 3.09.2010 року [7]. Однак подальших дій щодо розгляду даного законопроекту не відбувалося.

Пізніше до Верховної Ради України VIII скликання було подано ще ряд законопроектів про місцеві референдуми. Так, проект Закону про всеукраїнський та місцеві референдуми за народною ініціативою (реєстр. № 2535 від 3.04.2015 р.), поданий народними депутатами В. І. Німченком, Т. Р. Козаком, І. М. Шурмою та Н. І. Шуфричем [8], було повернуто на доопрацювання ініціаторам. На нашу думку, правове регулювання лише одного виду референдумів в окремому законі є недоцільним.

21.04.2015 р. народним депутатом О. О. Гончаренком був подано проект Закону про місцевий референдум № 2535-1, однак пізніше він був відкликаний.

Наступними до розгляду парламентом надійшли проект Закону про місцевий референдум (реєстр. № 2145а-1 від 3.07.2015 р.), подані народними депутатами України О. Ю. Вілкулом та Д. Ю. Шпенювим [9], проект Закону про місцевий референдум (реєстр. № 2145а-2 від 6.07.2015 р.), поданий народними депутатами України О. П. Бойко, О. В. Ледовських та іншими [10], а також проект Закону про місцевий референдум (реєстр. № 2145а-3 від 8.07.2015 р.), поданий народним депутатом В. Г. Нестеренком [11], які згідно із висновками Головного науково-експертного управління за результатами розгляду в пер-

шому читанні доцільно повернути суб'єктам права законодавчої ініціативи на доопрацювання.

22.02.2017 р. Комітет з питань правової політики та правосуддя на своєму засіданні розглянув зазначені законопроекти і вирішив рекомендувати Верховній Раді України прийняти рішення щодо згаданих законопроектів, визначившись шляхом голосування, беручи до уваги, що проектом Закону про місцеві вибори пропонується заповнити прогалину в українському законодавстві та врегулювати інститут місцевого референдуму.

Згадані законопроекти по-різному пропонують визначати види місцевих референдумів. Зокрема, законопроект № 2145а-3 визначає імперативний та повторний місцевий референдум; законопроект № 2145а-1 - імперативний, консультативний та повторний.

Слушно видається думка О. Б. Онишка, який стверджує, що процес розробки законопроекту «Про місцеві референдуми в Україні» є складним, тривалим і потребує максимального врахування положень і ЗУ «Про всеукраїнський референдум», і низки положень інших чинних Законів України, приміром: «Про Центральну виборчу комісію», «Про місцеві вибори», «Про місцеве самоврядування в Україні» тощо [12, с.62].

О. В. Скрипнюк слушно визначає основні ідеї, які повинні знайти своє відображення у практичному наповненні Закону про місцевий референдум, зокрема, максимальне спрощення процедур ініціювання, підготовки та організації місцевих референдумів; усунення осіб, щодо припинення повноважень яких оголошується референдум, від процесу організації і проведення таких референдумів; чітка регламентація процесу підготовки та проведення місцевого референдуму по строках, деталізація роботи комісій з референдуму (голосування, кворум, рішення); гласність і демократичність усіх процедур; акцентування уваги не просто на встановленні прав і обов'язків, а й на механізмах їх реалізації, введення таких інститутів, як офіційні спостерігачі за проведенням референдуму, деталізація норм щодо агітації у процесі референдуму. При цьому з метою уніфікації схожих за своєю юридичною природою процесу виборів та процесу референдуму ті частини законопроекту, які стосуються процедури діяльності комісій з референдуму і порядку голосування, доцільно максимально наблизити до відповідних положень виборчого законодавства [2, с.40].

Підсумовуючи, варто зазначити, що на сьогодні в Україні питання правового регулювання місцевих референдумів є дуже актуальним, і зважаючи на те, що відбувається реформа місцевого самоврядування, вважаємо, що питання про концепцію майбутнього закону про місцеві референдуми повинно стати предметом обговорення в наукових колах та серед громадськості.

Список використаних джерел:

1. Ставнійчук А. Місцевий референдум — пріоритетна форма прямої демократії у місцевому самоврядуванні / А. Ставнійчук // Юридична Україна. – 2015ю - № 6. – С. 24-28.
2. Скрипнюк О. В. Місцевий референдум як форма забезпечення реального народовладдя / О. В. Скрипнюк // Вісник Національної академії правових наук України. – 2015. - № 1 (80). – С. 37-44.
3. Громадська експерта доповідь у форматі Shadow Report «Досвід застосування місцевого референдуму в Україні як складової місцевої демократії», підготовлена Лабораторією законодавчих ініціатив в рамках Програми USAID “РАДА: відповідальність, підзвітність, демократичне парламентське представництва”, що виконується Фондом Східна Європа. – К., 2016. [Електронний ресурс] Режим доступу : http://parlament.org.ua/wp-content/uploads/2016/11/Shadow_Referendum_Edit.pdf.
4. Референдуми в Європейському Союзі / О. Д. Чебаненко, О. Ю. Гришук, Н. В. Колодяжна, А. Євгенєва; За ред. Д. С. Ковриженка. – К.: ФАДА, ЛТД, 2007. М- 186 с.

5. Федоренко В. Л. Законодавче регулювання місцевих референдумів в Україні: досвід, проблеми та перспективи / В. Л. Федоренко // Вісник Центральної виборчої комісії України. – 2014. - №1 (28). – С. 64-69.
6. Муркович Л. Місцевий референдум як форма безпосередньої участі населення в управлінні місцевими справами / Л. Муркович // Державне управління та місцеве самоврядування. – 2013. - № 4(19). – С. 251-260.
7. Проект Закону про місцевий референдум № 7082 від 3.09.2010 р. [Електронний ресурс] Режим доступу : http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=38447.
8. Проект Закону про всеукраїнський та місцеві референдуми за народною ініціативою № 2535 від 03.04.2015 р. [Електронний ресурс] Режим доступу : http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=54645.
9. Проект Закону про місцевий референдум № 2145а-1 від 3.07.2015 р. [Електронний ресурс] Режим доступу : http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=55896.
10. Проект Закону про місцевий референдум № 2145а-2 від 6.07.2015 р. [Електронний ресурс] Режим доступу : http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=55910.
11. Проект Закону про місцевий референдум (реєстр. № 2145а-3 від 8.07.2015 р. [Електронний ресурс] Режим доступу : http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=55941.
12. Онишко О. Б. Місцеві референдуми в Україні / О. Б. Онишко // Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія юридична. – 2015. - №2. – С. 57-66.

Дука Валерія Володимирівна,

*аспірант кафедри конституційного, адміністративного та фінансового права
Хмельницького університету управління та права*

ПРАВОВІ ТА ОРГАНІЗАЦІЙНІ ЗАСАДИ УСНИХ ЗВЕРНЕНЬ ГРОМАДЯН ЗА ДОПОМОГОЮ ТЕЛЕФОННОГО ЗВ'ЯЗКУ ДО ДЕРЖПРИКОРДОНСЛУЖБИ УКРАЇНИ

Забезпечення високого рівня здійснення та гарантій конституційних прав і свобод людини та громадянина у взаємовідносинах з органами влади – один з пріоритетних напрямків розбудови демократичної країни. Серед найбільш дієвих засобів такого забезпечення є право громадян на звернення.

Загальне дослідження даного питання знайшло висвітлення у працях зарубіжних та вітчизняних вчених: В.Б. Авер'янова, В.І. Новосолова, Ю.П. Битяка, М.П. Міняйла, Ю.І. Кіщак та інших. Але пропонуємо детальний розбір усіх видів звернень громадян, крім того, розглядаючи їх крізь призму правовідносин, що виникають при перетинанні державного кордону України, оскільки це питання гостро стало при введенні в дію системи безвізових відносин з Європейським Союзом.

Право направляти індивідуальні чи колективні звернення або особисто звертатися до органів державної влади, органів місцевого самоврядування та посадових осіб цих органів, що зобов'язані розглянути звернення і дати обґрунтовану відповідь у встановлений законом строк, закріплене у ст. 40 Конституції України [1].

Матеріальне та процедурне втілення ця дефініція знайшла у низці таких нормативно-правових актів, як Закон України «Про звернення громадян», Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Класифікатора звернень громадян» та ін.

Аналізуючи зміст двох вище зазначених документів, можемо виділити, що звернення

може бути усним чи письмовим [2]. В свою чергу, за формою надходження, усне звернення може бути викладено громадянином на особистому прийомі або за допомогою засобів телефонного зв'язку через визначені контактні центри, телефонні "гарячі лінії" та записується (реєструється) посадовою особою [2].

Оскільки розглядаємо це питання, моделюючи звернення особи під час прямування через державний кордон, то, в даному випадку, найефективніше буде застосовувати саме усне звернення за допомогою телефонного зв'язку. Це викликано низкою особливостей, що характерні для правовідносин, які виникають між особою та контролюючими органами та службами в пункті пропуску через державний кордон. По-перше, це обмеженість часу. Усі контрольні процедури здійснюються за визначеними нормативами і становлять, в середньому, до 10-20 хвилин [3]. Тобто саме такий час відводиться на правовідносини, що виникають між громадянином і посадовою особою контрольної служби чи органу. Відповідно, що якщо у громадянина виникне нагальна потреба звернутись з пропозицією (зауваженням), заявою (клопотанням) чи скаргою – найефективніше це буде зробити, використовуючи телефонний зв'язок.

Окрім цього, перевагою усного звернення за допомогою телефонного зв'язку під час перетинання державного кордону є те, що він позбавляє особу бюрократичної процедури подання письмового звернення, а напряму адресує звернення до ланки структури Державної прикордонної служби України, яка уповноважена розглядати звернення чи переадресовувати до органу, до компетенції якого належить розгляд звернення, що надійшло.

Наступним позитивним моментом є те, що інформування про телефон служби «Довіра», який є контактним центром Державної прикордонної служби України, знаходиться на високому рівні, що дає змогу особі без перешкод встановити його.

Так, працівники контрольних органів і служб під час виконання службових обов'язків у пунктах пропуску повинні мати при собі службові посвідчення і представницькі картки [4].

Представницька картка посадової особи контрольного органу (служби) (далі - представницька картка) - це документ посадової особи контрольного органу (служби), що функціонує (здійснює свою діяльність) у пункті пропуску через державний кордон, внутрішній митниці або іншому визначеному законодавством України місці для здійснення державних видів контролю під час перетинання державного кордону особами, транспортними засобами, вантажами (товарами) та іншим майном.

Керівники контрольних органів (служб), що функціонують у пунктах пропуску через державний кордон, внутрішніх митницях або в інших місцях контролю, забезпечують обов'язкове носіння представницьких карток посадовими особами на верхньому одязі під час виконання ними службових обов'язків [5]. Що забезпечує безперервний доступ особі, яка перетинає кордон, до інформації, що міститься на представницькій картці.

Представницька картка має розмір 95x66 мм і включає в себе інформацію про назву міністерства або іншого центрального органу виконавчої влади, від якого функціонує контрольний орган (служба), фотокартку власника, його прізвище українською та англійською мовами, ім'я (українською мовою), особистий реєстраційний номер співробітника контрольного органу (служби) та серію належності до пункту пропуску через державний кордон, внутрішньої митниці, іншого місця контролю відповідно до його розташування та адміністративно-територіального поділу, номер телефону довіри відповідного контрольного органу (служби) [5].

Окрім цього, в пунктах пропуску діє система інформаційного забезпечення, яка включає в себе інформування про контакти служби телефону «Довіра» на інформаційних стендах в пункті пропуску через державний кордон та ідентифікаційних картках, що знаходяться в прозорих кишнях кабінки паспортного контролю.

Також повну інформацію про контактний центр Державної прикордонної служби України та час його функціонування можна отримати на офіційному сайті Держприкордонслу-

жби за допомогою мережі Інтернет.

Варто пам'ятати, що всі телефонні розмови за телефоном служби "Довіра" з абонентами записуються (здійснюється аудіофіксація).

Звернувшись за телефоном служби «Довіра», особа може отримати консультацію щодо перетинання державного кордону та необхідних документів тощо; отримати інформацію про події на державному кордоні; здійснити усне звернення [6].

У зверненні має бути зазначено прізвище, ім'я, по батькові, місце проживання громадянина, викладено суть порушеного питання, зауваження, пропозиції, заяви чи скарги, прохання чи вимоги.

Звернення, оформлене без дотримання зазначених вимог, повертається заявнику з відповідними роз'ясненнями не пізніше як через десять днів від дня його надходження [2]. У разі, коли громадянин застосовує ненормативну лексику, вдається до образ, а також якщо його дзвінок містить заклики до розпалювання національної, расової, релігійної ворожнечі, співробітник Контактного центру Державної прикордонної служби України має право припинити спілкування з громадянином [6].

Громадяни мають право звертатися до органів державної влади, місцевого самоврядування, підприємств, установ, організацій незалежно від форм власності, об'єднань громадян, посадових осіб українською чи іншою мовою, прийнятною для сторін [2]. І знову помічаємо особливість відносин, які виникають при зверненні осіб, що перетинають державний кордон України. Кількість іноземців та осіб без громадянства, що прямують з/в Україну, доволі значна. Особи, які не є громадянами України і законно знаходяться на її території, мають таке ж право на подання звернення, як і громадяни України, якщо інше не передбачено міжнародними договорами [2]. І, відповідно, далеко не кожен з них володіє українською мовою. Законодавче визначення «мова прийнятна для сторін» - жодним чином не визначає шляхів вирішення спірних питань і є абсолютно недієвою. Аналіз законодавства про мови також не дає вичерпної відповіді, які мови вважати «прийнятними» для обох сторін.

Вбачаємо вирішення даної проблеми в удосконаленні програмно-технічного комплексу Національної системи опрацювання звернень громадян до органів виконавчої влади. Ця сукупність програмно-технічних засобів, що складається з апаратних і програмних елементів, які забезпечують функціонування Національної системи, забезпечує в режимі реального часу:

1) приймання, переадресацію телефонних дзвінків, що надходять до Національної системи, та запис технічними засобами розмов між працівниками суб'єктів Національної системи і заявниками;

2) автоматизовану реєстрацію звернень, що надходять за допомогою засобів телекомунікації, з можливістю обміну документами між суб'єктами Національної системи та органами виконавчої влади, наявними базами даних;

3) здійснення автоматичного контролю за дотриманням строків виконання, формування повідомлень для забезпечення якісного зворотного зв'язку із заявниками;

4) отримання детальної статистичної інформації у текстовому та графічному зображенні для проведення її аналізу та підготовки висновків щодо прийняття управлінських рішень;

5) зворотний зв'язок із заявниками;

6) захист інформації [7].

Пропонуємо доповнити її програмним забезпеченням, що розпізнавало б іноземну мову та здійснювало автоматичний переклад тексту. Таке технічне облаштування вирішило б мовне питання стосовно усних звернень іноземців та осіб без громадянства.

Далі усі пропозиції, заяви і скарги, що надійшли, повинні прийматися та централізовано реєструватися у день їх надходження, а ті, що надійшли у неробочий день та час, - наступного після нього робочого дня на реєстраційно-контрольних картах, придатних для об-

роблення персональними комп'ютерами, або в журналах, після чого розглядаються в законодавчо визначеному порядку [8].

Отже, підсумовуючи все вище викладене, можемо дійти висновку, що усне звернення за допомогою телефонного зв'язку під час перетинання державного кордону України – найоптимальніший спосіб, враховуючи обмежений час контрольно-пропускних операцій, складну структуру Державної прикордонної служби України та розвинену інформаційну систему в пункті пропуску через державний кордон.

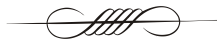
Також варто відмітити необхідність удосконалення програмно-технічного забезпечення Національної системи, а саме впровадження перекладача в контактний центр Держприкордонслужби, службу «Довіра», що пришвидшить прийняття та розгляд звернення по суті.

Список використаних джерел:

1. Конституція України від 28.06.1996 р. (редакція від 30.09.2016 р.) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр
2. Про звернення громадян: Закон України від 02.10.1996 р. № 393/96-ВР (редакція від 05.10.2016 р.) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/393/96-%D0%B2%D1%80>.
3. Про затвердження Часових нормативів виконання контрольних операцій посадовими особами, які здійснюють контроль осіб, товарів і транспортних засобів у пунктах пропуску через державний кордон України: Наказ Державної митної служби України, Адміністрації Державної прикордонної служби України, Міністерства транспорту та зв'язку України, Міністерства охорони здоров'я України, Міністерства аграрної політики України, Міністерства охорони навколишнього середовища України, Міністерства культури і туризму України, Державної служби України з нагляду за забезпеченням безпеки авіації від 28.11.2005 р. № 1167/886/824/643/655/424/858/900 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/z1557-05>.
4. Про затвердження Порядку дій посадових осіб органів охорони державного кордону Державної прикордонної служби України щодо установа режиму в пунктах пропуску через державний кордон, здійснення контролю за його додержанням, а також організації і забезпечення взаємодії та координації контрольних органів і служб, що здійснюють різні види контролю або беруть участь у забезпеченні режиму в пунктах пропуску через державний кордон: Наказ Адміністрації Державної прикордонної служби України від 29.08.2011 р. № 627 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z1117-11>
5. Про затвердження та введення в дію Порядку виготовлення представницьких карток та забезпечення ними співробітників контрольних органів (служб), що функціонують у пунктах пропуску через державний кордон (внутрішніх митницях, інших визначених законодавством України місцях для здійснення державних видів контролю під час перетинання державного кордону особами, транспортними засобами, вантажами (товарами) та іншим майном): Наказ Адміністрації Державної прикордонної служби України, Державної митної служби України, Міністерства транспорту та зв'язку України, Міністерства охорони здоров'я України, Міністерства культури і туризму, Міністерства аграрної політики України, Міністерства охорони навколишнього середовища України від 16.05.2005 р. № 370/396/208/173/219/294/205 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z0567-05>.
6. Державна прикордонна служба України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://dpsu.gov.ua/ua/Sluzhba-DOVIRA/>.
7. Про затвердження Положення про Національну систему опрацювання звернень до органів виконавчої влади та Типового положення про контактний центр Автономної Рес-

публіки Крим, області, мм. Києва і Севастополя: Постанова Кабінету Міністрів України від 18.01.2012 р. № 21 [Електронний ресурс]. - Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/21-2012-%D0%BF>.

8. Про затвердження Інструкції з діловодства за зверненнями громадян в органах державної влади і місцевого самоврядування, об'єднаннях громадян, на підприємствах, в установах, організаціях незалежно від форм власності, в засобах масової інформації: Постанова Кабінету Міністрів України від 14 квітня 1997 р. № 348 (редакція від 12.02.2016 р.) [Електронний ресурс]. - Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/348-97-%D0%BF>.

Івановська Алла Миколаївна,
*професор кафедри конституційного, адміністративного та фінансового права
Хмельницького університету управління та права,
кандидат юридичних наук, доцент*

РЕФОРМУВАННЯ АДМІНІСТРАТИВНО-ТЕРИТОРІАЛЬНОГО УСТРОЮ: ЄВРОПЕЙСЬКИЙ ДОСВІД

Проблема територіальної організації влади останнім часом є досить актуальною, оскільки для створення ефективної системи державного управління на місцях і системи місцевого самоврядування, яка побудована відповідно до міжнародних стандартів, яка якісно змінить політичне життя українського суспільства, необхідним є вдосконалення та реформування адміністративно-територіального устрою в Україні. Однак успішне проведення заходів реформування адміністративно-територіального устрою країни неможливе без детального вивчення та аналізу як позитивного так і негативного досвіду зарубіжних країни. Саме тому актуальним є дослідження передумов та основних напрямків реформування та основних тенденцій розвитку адміністративно-територіального устрою в країнах Європи. Адже проблеми, з якими стикнулася влада європейських країн, є подібними до тих, що зараз очікують вирішення в нашій державі. Йдеться передусім про питання адміністративно-територіального поділу країни й ефективного розмежування повноважень як центральної та місцевих влад, яке б створило ефективний державний механізм, гарантувало цілісність держави і водночас зміцнило систему державного управління в питаннях врахування особливостей та інтересів усіх національностей і спільнот, що проживають на території України.

На даному етапі, який проходить Україна у своєму розвитку, та країни Європи мають такі спільні риси, як положення на геополітичній мапі світу, державні та правові характеристики, чисельність населення тощо. Деякі європейські країни мають аналогічну або схожу форму правління, політичний режим та державний устрій. Водночас рівень економічного розвитку в європейських країнах значно вищий, ніж в Україні, і це свідчить про наявність значних ресурсів для подальшого розвитку цих країн. Саме тому в країнах Європи демократичні перетворення відбуваються значно швидше, про що можна зробити висновок, виходячи із внутрішньої стабільності, зростання якості життя та добробуту населення, та збільшення авторитету цих країн.

Здійснюючи децентралізацію, європейські держави так чи інакше стикалися із проблемою вдосконалення свого адміністративно-територіального устрою, але по-різному підходили до її розв'язання. Так, деякі з них проводили відповідні реформи адміністративно-територіального устрою, інші лише частково змінювали певні його елементи або взагалі не проводили жодних змін. Оскільки для багатьох європейських держав, які мали на меті децентралізацію чи автономізацію громад, характерною була відсутність у місцевих органів влади достатньої територіальної, демографічної і матеріальної бази для надання належного рів-

ня публічних послуг і утримання сучасних громад – численні реформи публічної адміністрації, в таких країнах розпочиналися з укрупнення адміністративно-територіальних одиниць, створення різноманітних регіональних форм управління.

Відповідні реформи територіального устрою проводились у 1980-1990 рр. у Бельгії, Данії, Німеччині, Швеції та інших європейських державах. Зокрема у Бельгії в 1975 році за ініціативи міністерства внутрішніх справ число муніципалітетів з 2 359 було скорочено до 596. Наприкінці 80-х років у країні функціонувало лише 589 муніципалітетів. Така їх чисельність збереглася і до сьогоднішнього дня.

В інших державах Європи впродовж 1952-1992 років загальна чисельність муніципалітетів також скоротилась: у Данії – на 80%, Великій Британії – 76%, Німеччині – 67%, Австрії – 42%, Норвегії – 41%, Нідерландах – на 6%. Данія двічі проводила масштабні адміністративно-територіальні реформи. Після першої реформи, яка відбулася в період з 1962 р. по 1970 р., кількість муніципалітетів скоротилася з 1388 до 275, а регіонів – з 25 до 14. Після другої реформи (2003–2007 рр.) теж зменшилася кількість адміністративно-територіальних одиниць: муніципалітетів з 275 до 98 і регіонів – з 14 до 5. При цьому 30 муніципалітетів не були об'єднані з іншими [2, с. 191].

Реформа публічної адміністрації у Польщі відбувалася у кілька етапів, першим із яких стало відродження гмінного самоврядування Законом від 8 березня 1990 року «Про територіальне самоврядування» (згодом він був перейменований у Закон «Про самоврядування в гмінах»). Наступним етапом стала реформа адміністративно-територіального устрою, що передбачала: по-перше, запровадження нового трирівневого поділу; по-друге, створення органів самоврядування на рівнях повіту та воєводства. Повна децентралізація була досягнута за рахунок формування повітових владних структур, що мали надавати публічні послуги понадгмінного характеру, а також регіонального самоврядування на рівні воєводства.

У результаті повітової реформи, що відбувалася з 1993 по 1998 роки, на території Польщі було утворено 373 повітові одиниці, в тому числі 308 повітів і 65 міст зі статусом повіту. По її завершенні у 1998-1999 роках була проведена реформа воєводська. Так, відповідно до Закону «Про запровадження основного триступеневого територіального поділу держави» від 24.07.1998 р., який набрав чинності з 1 січня 1999 року, територію країни було поділено на 16 воєводств.

Проведені у Польщі реформи надали можливість сформувати цілісну систему публічної адміністрації, засновану на широкій децентралізації. Так, усі три рівні адміністративно-територіального устрою держави представлені органами територіального самоврядування: гміни і повіти – органами місцевого самоврядування, воєводства – органами регіонального самоврядування [1].

Новітня хвиля реформування адміністративно-територіального устрою охопила Європу з початком ХХІ століття. Оновлення конституційно-правового регулювання стало запорукою ефективності реформ у країнах Східної та Центральної Європи, де Основний Закон заклали необхідні основи територіальної організації влади [4]. Так, в процесі реформування адміністративно-територіальної системи знаходиться Румунія. Необхідність реформувати адміністративно-територіальну систему Румунії виникла в результаті входження країни до Європейського Союзу, який наполягає на необхідності впровадження реформи для більш ефективного адміністрування і розвитку місцевого самоврядування. Окрім цього реформа розглядається в якості інструмента для вирішення питання зі статусом угорської меншини в Румунії, яка наполягає на необхідності утворення національно-територіальної автономії. В Румунії спостерігається тенденція до укрупнення адміністративно-територіальних одиниць, яка спричинена необхідністю передати значну частину повноважень і ресурсів на місця для більш ефективного адміністрування [6].

Однак адміністративно-територіальні реформи в країнах Західної Європи, пов'язані з внесенням змін до Основного Закону, мала місце лише в окремих державах і стосувалися регіонального рівня територіальної організації влади. Наприклад, в Італії був прийнятий Консти-

туційний закон № 3 від 18 жовтня 2001 р. «Про зміну розділу V частини другої Конституції», присвяченого територіальній організації країни, що закріпив крок країни у напрямку регіоналізованої держави. Перегляд Конституції Франції також був пов'язаний з процесами децентралізації та деконцентрації публічної влади.

Втілення реформ адміністративно-територіального устрою, зазвичай, здійснюється на підставі окремого закону. Так, у Польщі було прийнято декілька законів для забезпечення реформи: у 1990 році – закон про самоврядування гмін, у 1994 році – закон про територіальне планування, у 1998 році – закон про повітове самоврядування, закон про самоврядування воєводств, внесення змін до законодавства, що регламентує перерозподіл владних повноважень, законодавство про реформу державного управління, у 2002 році було прийнято закон про реформу адміністрації столиці.

Дослідження процесів реформування адміністративно-територіального устрою європейських держав у XX-XXI ст.ст. дає підстави стверджувати, що основним вектором вдосконалення адміністративно-територіального устрою є укрупнення базових адміністративно-територіальних одиниць. Більшість країн Західної Європи провели відповідні реформи у другій половині XX століття. Норвегія скоротила число своїх муніципалітетів на 40%, Німеччина – на 41%, Швеція – 74%, Данія – 75%, Об'єднане Королівство – на 79%.

Більшість причин реформування діючої системи адміністративно-територіального устрою знаходяться «на поверхні» і слугують офіційним приводом початку перетворень – неспіврозмірність адміністративно-територіальних одиниць за людністю, господарсько-економічним потенціалом, низька ефективність бюджетних відносин. Досить часто за сучасних умов перетворення стають відповіддю держави на виклики фінансово-економічної кризи, передбачаючи способи консолідації матеріально-фінансового потенціалу територій та перерозподілу завдань щодо надання публічних послуг населенню. Криза поставила питання про спрощення управлінської структури, раціональність та більшу ефективність регіонального управління.

Для укрупнення муніципалітетів використовуються два основних методи: стимулювання добровільного об'єднання муніципалітетів; адміністративне укрупнення. При чому є держави, які надають перевагу виключно одному з таких методів, в той час як деякі застосовують їх на альтернативній основі.

Наприклад, у Фінляндії політика укрупнення муніципалітетів ґрунтується на широкому фінансовому заохоченні об'єднань. Державою, по-перше, надавалися дотації з Державного бюджету на етапі так званого інтеграційного обстеження на можливість утворення об'єднаної громади. Більше половини підтриманих державою обстежень через деякий час призвели до повного або часткового об'єднання комун. Також надавалися дотації на об'єднання та компенсувалася так звана частка державної участі у місцевих бюджетах. При цьому розмір дотації був диференційований – він збільшувався, у разі: 1) об'єднання комун з чисельністю населення більше 20 тис.; 2) збільшення числа комун, що об'єднувалися; 3) здійснення об'єднання у перші роки реалізації реформи.

Виключно адміністративного характеру укрупнення були застосовані в Данії, Швеції, Норвегії, Польщі, Болгарії. Злиття комун та перегляд їх територій хоча і проводилося за рішенням державних органів, але після попередніх консультацій з зацікавленими комунами та їх населенням.

Слід зазначити, що в країнах Європи, де проводилась децентралізація, мав місце опір укрупненню адміністративно-територіальних одиниць. Навіть у Польщі, де адміністративно-територіальну реформу з укрупнення воєводств підтримали практично всі парламентські політичні сили, чинився опір на регіональному та локальному рівнях. Як наслідок, замість запланованих 12 великих воєводств було утворено 16 (при цьому за основу фактично був узятий адміністративно-територіальний поділ Польської Народної Республіки до 1976 р.), а кількість повітів порівняно із проектом було збільшено майже вдвічі. Унаслідок цього плани уряду щодо створення фінансово сильних повітових бюджетів залишилися значною мірою

нереалізованими [5, с. 31]. Укрупнення ж територіальних громад (гмін) відбулося у примусовому порядку ще у 1990 р. Натомість у Франції примусове укрупнення взагалі не здійснювалося і сьогодні в країні гостро стоїть проблема фінансової спроможності дрібних громад [3, с. 65, с. 74-75].

У Латвії поетапно застосовувалися обидва методи: з початку реалізації реформи 4 роки надавалося на утворення добровільних об'єднань муніципалітетів з фінансовим їх заохоченням шляхом надання разової дотації з державного бюджету у розмірі 1-5% від загальної суми бюджету муніципалітету, після чого протягом наступного року після завершення цього періоду було поведене адміністративне укрупнення решти муніципалітетів.

Зарубіжний досвід свідчить, що в основу визначення критеріїв укрупнення базових адміністративно-територіальних одиниць покладаються: територія і чисельність населення; функції (завдання, компетенція), що виконуються органами влади різного територіального рівня; ступінь політичної та фінансової автономії територіальних органів; механізм надання публічних послуг (через державні або муніципальні служби або із залученням приватного сектора) [4].

Необхідно зазначити, що не існує якоїсь універсальної моделі територіальної організації адміністрування щодо вимог членства у ЄС, однак Європейський Союз висуває «вимогу результативності», тобто головний принцип полягає у тому, що система державного управління мусить працювати ефективно [1]. Реформування також має забезпечувати реалізацію базових принципів, які лежать в основі проведення регіональної політики Європейського Союзу [7, с. 61]. Першочергове значення у контексті реформи державного управління належить субсидіарності – принципу, згідно якого рішення у державі приймаються на найнижчому можливому рівні, і верхні ланки управління можуть розв'язувати лише ті завдання, які не можуть виконувати структури нижчого рівня. Другий базовий принцип – децентралізація – означає перерозподіл функцій і повноважень між центром та регіонами з метою їх ефективного використання та заохочення регіональних ініціатив, оптимізації практичного вирішення питань саме на місцевому рівні [7, с. 62]. Виходячи з зазначеного, проведення адміністративно-територіальної реформи повинно забезпечувати реалізацію принципів децентралізації та субсидіарності, які передбачають утворення в рамках держави самостійних одиниць – носіїв місцевого самоврядування, а також надання їм широкого кола прав та повноважень.

Загалом, з огляду на проголошений курс на європейську інтеграцію, досвід реформування адміністративно-територіального устрою країн Європи має особливу цінність для України. Адже окремі європейські держави дуже схожі на Україну за соціальними, географічними чи історичними ознаками, що дозволяє скористатися їхніми методами і формами організації публічної влади як в центрі, так і на місцях і дає змогу уникнути помилок та швидше пройти шлях до ефективної системи територіальної організації влади. Аналіз реформ, проведених у країнах Європи дає змогу з'ясувати, по-перше, що тенденція збільшення розміру адміністративно-територіальних одиниць має загальноєвропейський характер; по-друге, сучасні тенденції розвитку висувають жорсткіші вимоги щодо укрупнення адміністративно-територіальних одиниць і одночасно дають інструменти для їх ефективного функціонування, які, в свою чергу, також виступають стимулами проведення реформ.

Список використаних джерел:

1. Адміністративна реформа : польський досвід [Текст] // Інформаційний бюлетень Міжнародного центру перспективних досліджень. – 2000. – № 88 – 4 грудня.
2. Адміністративно-територіальний устрій країн Європейського Союзу : [навч. посіб] [Текст] / за заг. ред. Ю. В. Ковбасюка, М. К. Орлатого. – К. : НАДУ, 2015. – 628 с.
3. Бабінова О. О. Державна регіональна політика і регіональний розвиток: сучасні реалії України та європейських досвід [Текст] / О.О. Бабінова. – К. : Фенікс, 2011. – 268 с.

4. Бодрова І.І. Європейський досвід удосконалення адміністративно-територіального устрою [Текст] / І.І. Бодрова. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : cau.in.ua/.../jevropijskij-dosvid-udoskonalennja-administrati...
5. Журек Л. Доходи територіальних одиниць самоврядування та система податків [Текст] / Л. Журек // Узагальнення польського досвіду місцевого самоврядування та перспективні напрямки розвитку самоврядування в Україні: збірник праць / [упорядник Т. Шамайда, О. Дмитренко]. – К. : Агентство «Україна», Фонд підтримки молодіж. демокр. ініціатив, Молоді консерватори акції виборчої «Солідарність» (Польща), 2001. – С. 29-41.
6. Новіков М. Європейський досвід адміністративно-територіального реформування : політичний аспект [Текст] / М. Новіков, О. Гайко – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.niss.gov.ua/articles/844
7. Федонюк С. В. Адміністративно-територіальна реформа у процесі інтеграції з ЄС (на прикладі Польщі) [Текст] / С. В. Федонюк // Досвід вступу Польщі до Європейського Союзу: уроки для України : мат-ли Міжнар. круглого столу (21 травня 2009 р.) / за ред. С. В. Федонюка. – Луцьк : Волинський нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2009. – С. 60-72.

Кувіла Олександр Іванович,
*аспірант кафедри конституційного, адміністративного та фінансового права
Хмельницького університету управління та права*

НОРМАТИВНО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ ДОСТУПУ ОСІБ З ОБМЕЖЕНИМИ МОЖЛИВОСТЯМИ ДО ПРАВОСУДДЯ

Доступ особи до правосуддя гарантується статтею 55 Конституції України, яка встановлює, що права і свободи людини і громадянина захищаються судом. Кожному гарантується право на оскарження в суді рішень, дій чи бездіяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування, посадових і службових осіб. А стаття 124 Конституції передбачає, що юрисдикція судів поширюється на будь-який юридичний спір [1].

Норми Конституції є нормами прямої дії, тобто кожен громадянин України має гарантоване право на звернення до суду та отримання чесного та об'єктивного рішення своєї проблеми чи спору.

На жаль, це лише номінальне право, тому що на практиці реалізувати своє конституційне право може не кожен громадянин нашої держави. Мова йде про осіб з обмеженими можливостями. Для них проблеми життя в нашій державі переростають у виживання та намагання хоча б частково наблизитись до повноцінного члена суспільства. Що вже казати про реалізацію гарантованого конституційного права на правосуддя.

Вагомою проблемою нашого суспільства є бажання не помічати таких людей, не замислюватись про їх проблеми та нічого не знати про них. Наші громадяни потребують тотального перевиховання у своєму ставленні до людей з інвалідністю. Вже у молодших класах школи учням важливо пояснювати, що людина з обмеженими можливостями має такі ж права, як і інші громадяни. Виправляти цю ситуацію повинна в першу чергу держава.

Першим кроком на шляху подолання означеної проблеми є належне нормативно-правове забезпечення статусу особи з обмеженими можливостями.

В 2009 році Верховна Рада України ратифікувала Конвенцію ООН про права інвалідів, метою якої є заохочення, захист й забезпечення повного й рівного здійснення всіма особами з інвалідністю всіх прав людини й основоположних свобод, а також у заохоченні поважання притаманного їм достоїнства. Відповідно до Конвенції держави-учасниці зобов'язуються забезпечувати й заохочувати повну реалізацію всіх прав людини й основопо-

ложних свобод всіма особами з інвалідністю без будь-якої дискримінації за ознакою інвалідності.

Питання доступу до правосуддя визначено окремою статтею Конвенції, що вимагає від держави-учасниці забезпечення особам з інвалідністю нарівні з іншими ефективний доступ до правосуддя, зокрема передбачаючи процесуальні та відповідні вікові корективи, які полегшують виконання ними своєї ефективної ролі прямих і опосередкованих учасників, у тому числі свідків, на всіх стадіях юридичного процесу, зокрема на стадії розслідування та інших стадіях попереднього провадження [2]. Для якісної реалізації цієї норми особи, які працюють у сфері правосуддя, поліції та пенітенціарній системі, повинні пройти відповідне навчання.

Особа з обмеженими можливостями не завжди може звернутися до суду у зв'язку з фізіологічними або психологічними особливостями.

Коли мова йде про громадян недієдатних або дієдатність яких є обмеженою, тобто вони мають порушення інтелекту чи психічні захворювання, тоді процесуальне законодавство надає можливість реалізувати право на правосуддя через своїх батьків, представників, опікунів чи піклувальників.

Наприклад, Цивільний процесуальний кодекс України надає суду право залучати у справи, в яких дієдатність одного з учасників є обмеженою, законного представника. Особи, цивільна дієдатність яких обмежена, можуть особисто здійснювати цивільні процесуальні права та виконувати свої обов'язки в суді у справах, що виникають з відносин, у яких вони особисто беруть участь. Права, свободи та інтереси недієдатних фізичних осіб захищають у суді відповідно їхні опікуни чи інші особи, визначені законом. Права, свободи та інтереси осіб, цивільна дієдатність яких обмежена, можуть захищати у суді відповідно піклувальники чи інші особи, визначені законом. Суд може залучити до участі в таких справах неповнолітню особу чи особу, цивільна дієдатність якої обмежена. У разі відсутності у сторони чи третьої особи, визнаної недієдатною або обмеженою у цивільній дієдатності, законного представника суд за поданням органу опіки та піклування ухвалою призначає опікуна або піклувальника і залучає їх до участі у справі як законних представників [3].

Також ці норми гарантуються Законом України «Про прокуратуру», відповідно до якого встановлено, що прокурор здійснює представництво в суді інтересів громадянина (громадянина України, іноземця або особи без громадянства) у випадках, якщо така особа не спроможна самостійно захистити свої порушені чи оспорювані права або реалізувати процесуальні повноваження через недосягнення повноліття, недієдатність або обмежену дієдатність, а законні представники або органи, яким законом надано право захищати права, свободи та інтереси такої особи, не здійснюють або неналежним чином здійснюють її захист [4].

Крім того, особи з обмеженими можливостями належать до категорії громадян, що мають право на безоплатну правову допомогу, тобто на інформування особи про її права і свободи, порядок їх реалізації, відновлення у випадку їх порушення та порядок оскарження рішень, дій чи бездіяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування, посадових і службових осіб [5].

Загалом, керуючись принципом рівності усіх перед законом, законодавство, що регулює діяльність судової гілки влади, та процесуальне законодавство чітко вказівки на особливий правовий статус особи з обмеженими можливостями не дає, тому тут можемо послатися лише на норми, що регулюють правовий статус всіх учасників цих відносин.

Закон України «Про судоустрій і статус суддів», визначаючи принципи здійснення правосуддя в Україні, встановлює, що суд створює такі умови, за яких кожному учаснику судового процесу гарантується рівність у реалізації наданих процесуальних прав та у виконанні процесуальних обов'язків, визначених процесуальним законом. Правосуддя в Україні здійснюється на засадах рівності всіх учасників судового процесу перед законом і судом незалежно від раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічно-

го та соціального походження, майнового стану, місця проживання, мовних та інших ознак [6].

Проте, варто звернути увагу на норми процесуального законодавства щодо участі в судовому процесі осіб з порушенням функцій слуху (глухі та слабочуючі), а саме для таких осіб в судових засіданнях встановлюється обов'язкова участь перекладача, а саме:

- Кодекс адміністративного судочинства України гарантує обов'язкову участь кваліфікованого перекладача, який володіє технікою спілкування з глухими, німими чи глухонімими [7];

- Кримінальний процесуальний кодекс України встановлює, що у разі необхідності у кримінальному провадженні перекладу пояснень, показань або документів сторони кримінального провадження або слідчий суддя чи суд залучають відповідного перекладача (сурдоперекладача), компетенція якого повинна бути перевірена [8];

- Цивільний процесуальний кодекс України також гарантує участь перекладача в цивільному процесі та встановлює, що участь перекладача, який володіє технікою спілкування з глухими, німими чи глухонімими, є обов'язковою при розгляді справи, одним із учасників якої є особа з порушенням слуху. Кваліфікація такого перекладача підтверджується відповідним документом, виданим у порядку, встановленому законодавством [3].

Нормативно-правове регулювання правового статусу особи з обмеженими можливостями в правосудді на належному рівні. В законодавстві приділено достатньо уваги способам реалізації особи з обмеженнями свого права на звернення до суду та участі у судових засіданнях. В законодавстві максимально акцентується увага на можливості залучення у процес представників особи з обмеженими можливостями. Але, якщо людина, яка змушена користуватися для пересування допоміжними пристосуваннями або не здатна до самостійного пересування, є абсолютно свідомою, обізнаною та бажає самостійно брати участь в судовому засіданні, то як їй туди потрапити? З цим запитанням люди, що обмежені в пересуванні, зустрічаються кожного дня. На практиці особа з обмеженими можливостями фізично не може самостійно, без сторонньої допомоги потрапити до зали судового засідання або до центру надання безоплатної правової допомоги, тому що будівлі не оснащені спеціальними засобами для пересування осіб з фізичними вадами.

Хоча, в Законі України «Про основи соціальної захищеності осіб з інвалідністю в Україні» у розділі 5 встановлюються вимоги щодо створення умов для безперешкодного доступу осіб з інвалідністю до соціальної інфраструктури, де вказується, що планування і забудова населених пунктів, формування мікрорайонів, проектування, будівництво і реконструкція об'єктів фізичного оточення без пристосування для використання особами з інвалідністю не допускаються. Зазначена діяльність здійснюється з урахуванням думки громадських організацій осіб з інвалідністю. Підприємства, установи та організації зобов'язані створювати умови для безперешкодного доступу осіб з інвалідністю (у тому числі осіб з інвалідністю, які використовують засоби пересування та собак-поводирів) до об'єктів фізичного оточення. Власники та виробники транспортних засобів, виробники та замовники інформації (друковані засоби масової інформації, телерадіоорганізації тощо), оператори та провайдери телекомунікацій повинні забезпечувати надання послуг і виробництво продукту з урахуванням потреб осіб з інвалідністю [9].

Отже, нормативно-правове забезпечення реалізації прав та свобод осіб з обмеженими можливостями в нашій державі на належному рівні, проте носить лише декларативний характер, оскільки не забезпечене матеріальними ресурсами та механізмами управлінського впровадження. Незважаючи на зазначені чинні законодавчі норми, суспільство лише останніми роками усвідомлює необхідність створення доступних для осіб з обмеженими можливостями умов, щоб ці люди могли бути безпосередньо учасниками судового процесу та мали можливість самостійно захищати свої права та інтереси. Вважається, що такі особи повинні самостійно вирішувати питання своєї участі у судовому процесі та шукати можливості для

захисту своїх прав за допомогою родичів, законних представників, адвокатів, однак така позиція не є правильною та ставить у нерівні умови осіб з обмеженими можливостями та по суті позбавляє їх права використання всіх дозволених законодавством механізмів захисту своїх прав. Особливим моментом, на який слід звернути увагу, є потреба у належному правовому регулюванні процедури залучення сурдоперекладачів для німих та глухонімих осіб, питання ознайомлення з матеріалами судових справ та судовими рішеннями сліпих осіб та осіб з вадами зору, ідентифікація підпису незрячої людини та інше. Тому існуюча система правового та соціального захисту осіб з обмеженими можливостями потребує суттєвих змін, доповнень та модернізації.

Список використаних джерел:

1. Конституція України від 28.06.1996 р. (редакція від 30.09.2016 р.) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр.
2. Конвенція про права осіб з інвалідністю від 13.12.2006 р., ратифікована Законом України від 16.12.2009 р. № 1767-VI [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_g71.
3. Цивільний процесуальний кодекс України від 18.03.2004 р. № 1618-IV (редакція від 24.02.2018 р.) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1618-15/page3>.
4. Про прокуратуру : Закон України від 14.10.2014 р. № 1697-VII (редакція від 20.01.2018 р.) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1697-18/page2>.
5. Про безоплатну правову допомогу : Закон України від 02.06.2011 р. № 3460-VI – (редакція від 07.01.2018 р.) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/3460-17>.
6. Про судоустрій і статус суддів : Закон України від 02.06.2016 р. № 1402-VIII (редакція від 15.12.2017 р.) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1402-19>.
7. Кодекс адміністративного судочинства України від 06.07.2005 р. № 2747-IV (редакція від 07.01.2018 р.) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2747-15>.
8. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13.04.2012 р. № 4651-VI (редакція від 07.01.2018 р.) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/4651-17/page3>.
9. Про основи соціальної захищеності осіб з інвалідністю в Україні : Закон України від 21.03.1991 р. № 875-XII (редакція від 20.01.2018 р.) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/875-12/page2>.

*Литвиненко Ірина Леонідівна,
доцент кафедри конституційного, адміністративного та фінансового права
Хмельницького університету управління та права,
кандидат юридичних наук, доцент*

РЕАЛІЗАЦІЯ КОНСТИТУЦІЙНОЇ СВОБОДИ ПЕРЕСУВАННЯ ТА ВІЛЬНОГО ВИБОРУ МІСЦЯ ПРОЖИВАННЯ В СУЧАСНИХ УМОВАХ

Зміст національного законодавства про свободу пересування та вибір місця проживання ще не в повній мірі відповідає об'єктивним тенденціям розвитку сучасних суспільних відносин. Не дивлячись на скасування в Україні інституту прописки та запровадження механізму реєстрації, зміст і процедури такої дії майже не змінилась. Реалізація аналізованого конституційного права в сучасних умовах також ускладнюється у зв'язку з особливою військово-політичною ситуацією в нашій країні. Триваючий конфлікт на Сході України, запровадження режиму окупованої території неминуче призвело до обмеження свободи пересування значної частини громадян. Поява в наслідок військового конфлікту внутрішньо переміщених осіб, які змушені залишати місця свого постійного проживання, призводить до порушення конституційного права на вільний вибір місця проживання.

Крім того, до останнього часу не існувало фундаментальних наукових досліджень змісту і гарантій забезпечення реалізації цього права в Україні. Необхідність такого аналізу зумовлена також потребою вдосконалення чинного законодавства відповідно до Конституції України; і, насамкінець, створенням ефективних механізмів забезпечення реалізації свободи пересування в Україні.

В сукупності названі проблеми обумовлюють актуальність обраної теми доповіді, метою якої є розкриття змісту та сутності гарантій свободи пересування та вибору місця проживання в Україні, аналіз чинного законодавства в цій сфері і вироблення необхідних пропозицій щодо його вдосконалення.

Конституційно-правова природа більшості норм, що складають право на свободу пересування в Україні, дозволяє розглядати її в якості інституту конституційного права. Включення до змісту цього інституту деяких окремих норм інших галузей права не означає, що даний інститут позбавляється конституційно-правового змісту. Як справедливо зазначає О.Ф.Динько «право на свободу пересування в Україні слід *розглядати як змішаний функціональний конституційно-правовий інститут*» [1, с. 5].

Нормативний зміст свободи пересування відповідно до ст. 33 Конституції України включає в себе два аспекти: внутрішній і зовнішній. Під *внутрішнім аспектом* необхідно розуміють право будь-якої фізичної особи вільно пересуватися по території України та на власний розсуд обирати місце проживання (постійне чи тимчасове). *Зовнішній аспект* полягає у праві кожного залишати територію України, а для лише громадян України — свободу повернення в Україну.

Також доцільно розглядати свободу пересування у вузькому та широкому значеннях. У *вузькому значенні* вона є конституційно-правовою категорією, яка полягає у самостійному виборі фізичної особи варіанту здійснення будь-якого переміщення. Свобода пересування у *широкому понятті*, крім переміщень, охоплює вільний вибір місце проживання в межах держави, право вільно залишати територію держави, в тому числі свого громадянства або постійного перебування, право в будь-який час повертатися до держави свого громадянства або постійного перебування [2, с. 66].

Свобода пересування, зважаючи на конституційний статус, потребує багатопланової юридичної регламентації. Система такої регламентації охоплює два рівні: а) нормативно-правову регламентацію, яка здійснюється за допомогою власне Конституції України, звичай-

них законів, а також підзаконних нормативно-правових актів; б) правову регламентацію, яка забезпечується індивідуальними (правозастосовчими) актами, що діють по відношенню конкретних суб'єктів.

Однак у формуванні законодавчої бази про свободу пересування є низка проблем. Всупереч вимогам Конституції України механізми реалізації права на свободу пересування часто визначаються підзаконними нормативно-правовими актами. Щоб законодавство ефективно регулювало відповідні відносини, у ньому *панівною формою правового регулювання має стати закон*, який повинен постійно вдосконалюватися, відображати ті зміни, що відбуваються у політичній та соціально-економічній сферах держави.

Іншою проблемою виступає наявність розгалуженої системи обмежень реалізації аналізовано права. Всі вони є виправданими, проте, передбачені у близько десяти різних законах, що створює труднощі в процесі їх застосування та не виключає можливість колізії окремих законів.

В цілому, закони та інші нормативно-правові акти в сфері свободи пересування розрізнені, неузгоджені і не кодифіковані. Не всі відповідні загально визнані принципи і норми міжнародного права впроваджено у національне законодавство України. Зокрема, у сфері паспортної системи, щодо запровадження механізму реєстрації, захисту прав депортованих народів, біженців, внутрішньо переміщених осіб, тощо потребують свого подальшого вдосконалення.

Не дивлячись на те, що з 2016 року в Україні діють нові правила реєстрації місця проживання особи [3-4], все ж система реєстрації не працює ефективно і не дозволяє всім, хто проживає в Україні, користуватися своїми правами. Для того, щоб процедура працювала в інтересах людей варто запропонувати *наступні заходи*:

- відв'язати адміністративні послуги та права від реєстрації місця проживання. Це вимагає реформ у галузі охорони здоров'я, виборчого законодавстві, податковій сфері та соціальному забезпеченні [5];

- спростити процедуру реєстрації місця проживання, відмовитись від значного переліку документів, який має подавати людина при реєстрації, а перейти на декларативний (повідомчий) спосіб: коли людина повідомляє про місце проживання і в неї не вимагають додаткових заяв. Але тоді слід передбачити адміністративний штраф в разі подання свідомо неправдивої інформації;

- разом з тим, слід відмовитися від адміністративної відповідальності для тих, хто не реєструє місце проживання, оскільки це є право, а не обов'язок особи. В разі не реєстрації свого місця проживання людина і так зазнає обмеження своїх прав, оскільки надання медичних, соціальних послуг, субсидій прив'язано до місця реєстрації;

- стимулювати реєстрацію фактичного місця проживання, що вимагає реформування у сфері приватизації житла, набуття права власності на житло (яке не повинно ставитись в залежність від реєстрації місця проживання особи в цьому житлі), впорядкування та виведення з тіні орендних відносин.

В процесі інтеграції до світового, а особливо європейського співтовариства, слід зважати, що в зарубіжних країнах право людини вільно пересуватись розглядається як її природна, невід'ємна можливість.

Таким чином, свобода пересування та вільного вибору місця проживання набула належного правового закріплення в українському законодавстві. Вдосконалення організаційно-правових механізмів його реалізації стане запорукою наповнення цього права реальним змістом та наближення його до міжнародних та європейських стандартів із збереженням загальної тенденції – зменшення кількості обмежень щодо його реалізації. Загальним критерієм має стати оптимальне поєднання інтересів особи та держави, проте, на перше місце має висуватись саме ідея всебічного захисту прав і свобод людини.

Список використаних джерел:

1. Динько О. Ф. Зміст і гарантії забезпечення реалізації свободи пересування людини та громадянина в Україні: Автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.02 / Національна академія внутрішніх справ України. – К., 2003. – 221 арк. – Електронний ресурс. – Режим доступу: www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/
2. Любченко М. О. Конституційно-правове регулювання права на свободу пересування на території України / М. О. Любченко // Судова апеляція. – 2015. – № 3. – С. 65-75.
3. Про свободу пересування та вільний вибір місця проживання в Україні: Закон України від 11.12.2003 р. // Офіційний вісник України. – 2004. – №1. – Ст. 4.
4. Про затвердження Правил реєстрації місця проживання та Порядку передачі органами реєстрації інформації до Єдиного державного демографічного реєстру: Постанова Кабінету Міністрів України від 02.03.2016 р. № 207 // Офіційний вісник України. – 2016 р. – № 28. – Ст. 1108.
5. Система реєстрації місця проживання в Україні: виклики для суспільства та наслідки для держави – Електронний ресурс. – Режим доступу: <http://www.irf.ua/allevnts/news/>

Панчук Микола Валерійович,
*аспірант кафедри конституційного, адміністративного та фінансового права
Хмельницького університету управління та права,
суддя Кременського районного суду Луганської області*

ПРОВЕДЕННЯ СУДОВИХ ЗАСІДАНЬ В РЕЖИМІ ВІДЕОКОНФЕРЕНЦІЇ: ПРОБЛЕМНІ АСПЕКТИ РЕАЛІЗАЦІЇ

Забезпечення належного доступу до правосуддя є забезпеченням доступу до незалежного і неупередженого вирішення спорів за установленою процедурою на засадах верховенства права. З огляду на сучасні соціально-економічні умови у нашій державі, це вимагає новітніх підходів до врегулювання можливості учасників справи брати участь у судових засіданнях з мінімальними матеріальними та часовими витратами.

Першим кроком, спрямованим на удосконалення доступу до правосуддя у вітчизняних реаліях, стало втілення ідеї проведення судових засідань в режимі відеоконференції. 4 липня 2012 року було прийнято Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо участі у судовому засіданні в режимі відеоконференції» № 5041-VI, який набрав чинності 15.08.2012 року [4]. Даним законом внесено зміни у Господарський процесуальний кодекс України, Кодекс адміністративного судочинства України, Цивільний процесуальний кодекс України, Закон України «Про судоустрій і статус суддів», які спрямовані на забезпечення технічної модернізації судового процесу з використанням під час судових засідань систем відеоконференцзв'язку. Окрім того, 13 квітня 2012 року прийнятий Кримінальний процесуальний кодекс України № 4651-VI, відповідно до якого у кримінальному провадженні також впроваджено режим відеоконференції.

Зазначеними кодексами встановлюється єдиний порядок вирішення питання щодо участі особи в судовому засіданні в режимі відеоконференції. Зокрема, передбачено, що:

- підставою для такої участі є власна ініціатива суду або клопотання сторони чи іншого учасника процесу;
- питання вирішується ухвалою суду;
- відеоконференція проводиться в приміщенні іншого суду;

- ухвала про участь особи у судовому засіданні в режимі відеоконференції має містити: найменування суду, якому доручається забезпечити проведення відеоконференції; ім'я (найменування) особи, яка братиме участь у судовому засіданні в режимі відеоконференції, та її процесуальний статус; дату і час проведення судового засідання;

- копія ухвали про участь особи у судовому засіданні в режимі відеоконференції негайно надсилається до суду, який зобов'язаний організувати її виконання, та особі, яка братиме участь у судовому засіданні в режимі відеоконференції.

Проте, незважаючи на значну суспільну важливість порушеного питання, або навпаки, з огляду на останнє, законодавець не відважився закріпити законом поняття «відеоконференція». Відтак нормативне його визначення сформоване у Інструкції про порядок роботи з технічними засобами відеозапису ходу і результатів процесуальних дій, проведених у режимі відеоконференції під час судового засідання (кримінального провадження), що затверджена 15 листопада 2012 року наказом Державної судової адміністрації України № 155. Відповідно до вказаної інструкції, відеоконференція – це телекомунікаційна технологія інтерактивної взаємодії двох або більше віддалених учасників судового провадження з можливістю обміну аудіо- та відеоінформацією у реальному масштабі часу з урахуванням керуючих даних [9]. Відзначаючи позитивний аспект ліквідації Державною судовою адміністрацією України правової прогалини законодавця, варто зауважити, що наведене поняття відеоконференції у судовому провадженні потребує серйозного доопрацювання і удосконалення, оскільки нормативно закріплене поняття правового явища повинно містити усі суспільно значимі ознаки, у тому числі ті, що стосуються інформаційної безпеки.

Проте, при прийнятті 03.10.2017 року Верховною Радою України процесуальних законів у нових редакціях, відповідно до Закону України «Про внесення змін до Господарського процесуального кодексу України, Цивільного процесуального кодексу України, Кодексу адміністративного судочинства України та інших законодавчих актів» № 2147-VIII, який набрав чинності 15.12.2017 року, дана новела українського судочинства 2012 року, хоч і далека від досконалості, але уже була закріплена як практичний спосіб забезпечення участі осіб у розгляді справ.

При цьому у згаданих нових редакціях законодавцем зафіксовано ряд декларативних положень, відсутність можливості реалізації яких на практиці може розцінюватися як порушення державою права особи на доступ до правосуддя. Зокрема, у частині 3 статті 212 Цивільного процесуального кодексу України передбачена можливість учасників справи брати участь у судовому засіданні в режимі відеоконференції поза межами приміщення суду з використанням власних технічних засобів та електронного цифрового підпису згідно з вимогами Положення про Єдину судову інформаційно-телекомунікаційну систему [12]. Норма аналогічного змісту передбачена у частині 3 статті 195 Кодексу адміністративного судочинства України від 6 липня 2005 року № 2747-IV [6], частині 3 статті 197 Господарського процесуального кодексу України [2]. Зі змісту наведених норм вбачається необхідність отримання електронного цифрового підпису для реалізації можливості брати участь у судовому засіданні дистанційно у режимі відеоконференції зв'язку. При цьому правила практичної реалізації даного права мають бути визначені Положенням про Єдину судову інформаційно-телекомунікаційну систему, яке на даний час не прийняте. Тобто дана норма декларує можливість особи брати участь у судових засіданнях у режимі відеоконференції поза межами судових приміщень, які на даний час технічно забезпечені засобами відеоконференції зв'язку, однак до запровадження Єдиної судової інформаційно-телекомунікаційної системи така практична можливість відсутня.

Окрім з того, події останніх років у системі світового кіберпростору вивели на чільне місце проблему ефективного захисту даних, у тому числі і тих, що отримані під час проведення судових засідань в режимі відеоконференції, запобігання їх коригування, спотворення чи знищення на будь-якому етапі існування, забезпечення ефективного зберігання. Адже ризик втручання у такі дані через програми-віруси, здійснення несанкціонованого доступу до

отриманого ресурсу зростає із розвитком цифрової комунікації. Зазначений ризик існує як на стадії підготовки до забезпечення відеоконференцз'язку, так і його здійснення під час ведення судового розгляду справи, збереження отриманої інформації на ресурсах-носіях тощо.

Такі інформаційні загрози можуть бути у вигляді: 1) порушення адресованості і своєчасності інформаційного обміну, протизаконного збору та використання інформації; 2) здійснення несанкціонованого доступу до інформаційних ресурсів та їх протиправного використання; 3) розкрадання інформаційних ресурсів із банків і баз даних; 4) порушення технології обробки інформації [8, с. 20].

Технічні засоби відеоконференції, якими забезпечується зв'язок між учасниками процесу у судовому засіданні, мають здійснюватись на належній якості зображення та звуку, а також забезпечувати інформаційну безпеку.

У разі ж неналежного забезпечення якості відеоконференції суд має можливість відкласти розгляд справи та продовжити її слухання у інший час, що гарантує доступ до правосуддя, право на справедливий суд. Адже учасники провадження мають процесуальні права, зокрема, ставити запитання та чути відповіді на них, можливість реалізації яких необхідно забезпечувати у нормальній якості. Так, Європейський суд з прав людини, розглянувши справу «Стенфорд проти Великобританії», встановив порушення ст. 6 Європейської конвенції про захист прав і основоположних свобод людини 1950 р. Суд мотивував своє рішення тим, що обвинувачений не зміг взяти ефективну участь у провадженні, оскільки не мав можливості чути і стежити за ходом судового засідання через погану акустику в залі суду [1].

Тобто забезпечення інформаційної безпеки характеризується діяльністю щодо недопущення шкоди об'єктам безпеки, зумовленим інформацією та інформаційною інфраструктурою, а також засобами та суб'єктами цієї діяльності [10, с. 37].

Створення та практичне впровадження застосування спеціального програмного забезпечення електронного суду покладено на державне підприємство «Інформаційні судові системи», яке діє при Державній судовій адміністрації України. І якщо поступ у даній сфері спостерігається, то розробка нормативно-правового забезпечення згаданих процесів гостро потребує ґрунтовного теоретико-прикладного дослідження цієї системи суспільних відносин.

Чинний Закон України «Про захист інформації в інформаційно-телекомунікаційних системах» від 5 липня 1994 року № 80/94-ВР (в редакції від 19.04.2014 р.) [3] та Правила забезпечення захисту інформації в інформаційних, телекомунікаційних та інформаційно-телекомунікаційних системах, затверджені Постановою Кабінету Міністрів України від 29 березня 2006 р. № 373 [11], на даний час не забезпечать ефективного захисту інформації, що оброблятиметься в судовій інформаційно-телекомунікаційній системі, та програмного забезпечення, яке призначено для обробки цієї інформації з огляду на його спеціалізацію об'єкту захисту.

Отже, проведення судових засідань в режимі відеоконференції - це важливий і необхідний інструмент у доступі до правосуддя, при застосуванні якого в українській реалії здійснення судочинства покращилася можливість розгляду справ у найкоротші строки. Однак та кількість проблемних аспектів, що виявляються лише при поверхневому огляді порушеного питання, стверджують переконання про необхідність створення якісно нового правового підґрунтя у забезпеченні належного доступу до правосуддя, що буде спонукати до впровадження, перш за все, ефективного інформаційно-правового захисту, спрямованого на запобігання будь-яких протиправних дій, які можуть впливати на функціонування режиму відеоконференцз'язку під час підготовки, проведення судового засідання, обробки отриманих даних та належного зберігання. Що у свою чергу потребує проведення глибокого, комплексного теоретико-прикладного аналізу із врахуванням досвіду країн, які користуються режимом відеоконференцз'язку порівняно довгий час, обговорення проблемних питань та пошуку шляхів їх вирішення.

Рижук Ірина Володимирівна,
*доцент кафедри конституційного, адміністративного та фінансового права
Хмельницького університету управління та права,
кандидат юридичних наук*

ПРОБЛЕМИ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВОГО СТАТУСУ КОАЛІЦІЇ ДЕПУТАТСЬКИХ ФРАКЦІЙ

Ефективна та якісна робота будь-якого об'єднання залежить від правильно побудованої внутрішньої організаційної структури з чіткими правилами формування та функціонування. Відсутність злагодженої організації у вищих органах державної влади призводить до неузгодженості у прийнятті рішень, різноманітності поглядів тощо.

Верховна Рада України є колегіальним органом, саме тому формування народними депутатами більшості, яка буде об'єднана спільними поглядами, цілями є запорукою ефективної роботи парламенту в цілому.

Вперше про коаліцію депутатських фракцій почули при внесенні змін до Конституції України у 2004 році [1]. На той час це питання знайшло своє нормативне закріплення не тільки на конституційному рівні, а й в нормах Регламенту Верховної Ради України [2]. В вересні 2010 року дані зміни було визнано неконституційними згідно з Рішенням Конституційного Суду у зв'язку з порушенням конституційної процедури його розгляду та прийняття.

Вдруге норми, які регулюють окремі питання функціонування коаліції депутатських фракцій з'являються в тексті Конституції в 2014 році.

Не дивлячись на те, що коаліція депутатських фракцій є не новим інституційним парламентським утворенням, Конституція України досить фрагментарно закріплює її статус. Зокрема в ч. 6 ст. 83 Основного Закону зазначено, що у Верховній Раді України за результатами виборів і на основі узгодження політичних позицій формується коаліція депутатських фракцій, до складу якої входить більшість народних депутатів України від конституційного складу Верховної Ради України [3]. Окреслено нормою й строк формування коаліції депутатських фракцій, який не повинен перевищувати одного місяця з дня відкриття першого засідання Верховної Ради України, що проводиться після чергових або позачергових виборів Верховної Ради України, або протягом місяця з дня припинення діяльності коаліції депутатських фракцій у Верховній Раді України.

Конституція також закріплює, що засади формування, організації діяльності та припинення діяльності коаліції депутатських фракцій у Верховній Раді України встановлюються Конституцією України та Регламентом Верховної Ради України. Не дивлячись на відсильний характер конституційної норми, в Регламенті Верховної Ради України до цього часу статус даного суб'єкта залишається нерегульованим. Це в свою чергу призводить до того, що на законодавчому рівні не закріпленими залишаються не тільки правові засади діяльності, а й конституційно-правовий статус даного суб'єкта парламенту.

Це при тому, що повноваження даного депутатського об'єднання є досить суттєвими, зокрема в Конституції передбачено, що коаліція депутатських фракцій у Верховній Раді України вносить пропозиції Президенту України щодо кандидатури Прем'єр-міністра України, а також вносить пропозиції щодо кандидатур до складу Кабінету Міністрів України. Окрім того даний суб'єкт в подальшій діяльності тісно пов'язаний із Кабінетом Міністрів України, про що свідчить навіть те, що Програма діяльності Кабінету Міністрів України базується на узгоджених політичних позиціях та програмних завданнях коаліції депутатських фракцій у Верховній Раді України [4].

Окрім того, однією з підстав дострокового припинення повноважень парламенту України Президентом є не формування коаліції депутатських фракцій протягом одного

місяця. Саме така підстава стала причиною дострокових виборів Верховної Ради України у 2014 році [5].

Відповідно до Рішення Конституційного Суду України від 17 вересня 2008 року № 16-рп/2008 (справа про коаліцію депутатських фракцій у Верховній Раді України), коаліція депутатських фракцій – це сформоване на встановлених Конституцією України та Регламентом Верховної Ради України засадах об'єднання за результатами виборів кількох депутатських фракцій, кількість народних депутатів України в яких становить більшість від конституційного складу Верховної Ради України (226 народних депутатів), які (депутатські фракції) на основі узгодження політичних позицій погодились на спільну парламентську діяльність.

Таким чином, конституційними підставами формування коаліції депутатських фракцій є: 1) формування коаліції депутатських фракцій за результатами виборів; 2) узгоджена політична позиція депутатських фракцій, які формують коаліцію; 3) входження більшості народних депутатів України від конституційного складу Верховної Ради України до коаліції депутатських фракцій. Також важливо зазначити, що відповідно до підпункту 3.3 мотивувальної частини Рішення Конституційного Суду України від 17 вересня 2008 року № 16-рп/2008, підставами припинення діяльності коаліції депутатських фракцій є, зокрема, зменшення чисельного складу коаліції депутатських фракцій до кількості народних депутатів, меншої ніж визначено Конституцією України (226 парламентарів), шляхом виходу із неї однієї або кількох депутатських фракцій (народних депутатів) [6].

Одним з нововведень, яке пов'язано із формування коаліції депутатських фракцій у 2014 році стало підписання коаліційної угоди, в якій закріплено принципи її діяльності, завдання, політичну спрямованість тощо [7]. Безсумнівно це є суттєвим кроком до розвитку сучасного парламентаризму, але попри все, даний документ носить переважно формально-декларативний характер. Про що свідчить аналіз її виконання (антикорупційна реформа, судова реформа, реформа виборчого законодавства тощо).

Аналізуючи фактичні правовідносини та політичну складову, можемо констатувати, що парламентська коаліція має значний вплив на уряд України, вона є відповідальною за його формування й далі за належне функціонування. Коаліція депутатських фракцій надає пропозиції щодо кандидатур на посаду членів уряду, в подальшому ця сама коаліція через депутатів, які входять до складу фракцій, що утворюють коаліцію, голосує за ці пропозиції, призначаючи на посади відповідних міністрів. Саме конкретні політичні партії, які утворюють коаліцію, повинні відповідати за належну роботу уряду, як суб'єкт який його сформував та має певні важелі впливу. В іншому випадку на наступних виборах до Верховної Ради України виборці можуть зменшити або навіть виключити присутність тієї чи іншої політичної сили в парламенті. У цьому виражається політична складова відповідальності фракцій, що утворюють коаліцію.

Як бачимо, на сьогодні в Україні невисокий рівень розвитку парламентаризму та політичної культури, це проявляється в нестійких та неефективних парламентських зв'язках, відсутності стратегічного бачення зовнішньої та внутрішньої політики держави, конфліктності прийняття важливих рішень тощо.

Звертаючись до досвіду зарубіжних країн, варто зазначити, що процес формування коаліції є мало регламентований. До прикладу, у країнах з досить тривалою історією парламентаризму (Великобританія, Німеччина, Франція) правовий статус парламентської більшості та опозиції не знайшов свого нормативного оформлення. Законодавство даних країн не містить положень про формування більшості на партійній основі.

Але ж на практиці країни з сталим та високим рівнем парламентської культури дотримуються принципу внутрішнього розподілу парламентаріїв на більшість (коаліцію) та меншість (опозицію), при цьому обов'язково забезпечується чітке дотримання прав останньої. До прикладу, у Чехії партія, яка є переможцем на виборах або створена коаліція за погодженням із президентом країни висуває кандидата на посаду прем'єр-міністра, коаліція

повинна його підтримати більшістю голосів під час голосування, після чого сформувати уряд.

Цікавим є той факт, що обраний прем'єр-міністр має право поєднувати посаду в уряді з керівництвом правлячої партії. Схожа політична традиція існує й у Німеччині, Австрії. В Іспанії коаліція за погодженням з королем призначає голову уряду, який вже призначає міністрів. Є приклади європейських країнах (Швеція, Данія, Фінляндія) в яких уряд може бути сформований опозицією депутатів парламенту (такий уряд отримав назву «уряд меншості»). Право сформувати уряд у цих країнах має політична сила, яка отримала найбільшу кількість голосів на парламентських виборах, але при цьому дана політична сила не обов'язково має мати більшість у парламенті.

Наприклад, у Швеції уряд був сформований коаліцією партій, які складають менше ніж 50% від його загального складу. При формуванні уряду застосовується система «негативного парламентаризму», сутність якої полягає у тому, що для обрання прем'єр-міністра достатньо, щоб за його кандидатуру не проголосували більше половини депутатів від загального складу парламенту.

Прикладом країни, де нормативно-правове регулювання функціонування парламентської більшості не апробовано значною кількістю років є Польща. Лише в 1997 році з прийняттям нової конституції розпочався процес формування парламентської більшості. Внаслідок змін було сформовано політичну систему, відповідно до якої партія-переможець формує уряд, у разі браку голосів, до неї можуть приєднатись інші партії зі схожими політичними поглядами. Однак уряди Польщі не можна назвати стабільними через те, що їх формує саме партія-переможець, не враховуючи при цьому інтереси інших партій коаліції.

У країнах Латинської Америки президент, задля ефективної власної політики, повинен мати підтримку більшості в парламенті. Заради отримання якої можуть використовуватися адміністративні методи тиску, фінансові ресурси, посадові заохочення тощо. Не дивлячись на це, протистояння президента та парламенту є типовим для країн даного регіону [8, с.32].

Сьогодні спостерігається відсутність парламентської уваги до законодавчого розв'язання окреслених проблем. Зокрема, питання щодо діяльності коаліції фактично перейшли у сферу політичних домовленостей, що стало своєрідною заміною належного законодавчого регулювання окреслених вище питань. Такий стан нормативно-правового регулювання функціонування коаліції депутатських фракцій не можна визнати задовільним, оскільки він негативно впливає як на структурування парламенту України, так й на здійснення депутатами своїх конституційних повноважень.

Отже, підсумовуючи вище окреслене питання, вважаємо за потрібне як найшвидше юридично оформити існування та діяльність коаліції депутатських фракцій, зокрема, доцільним є прийняття окремого Закону України "Про коаліцію депутатських фракцій у Верховній Раді України", в якому закріпити її конституційно-правовий статус.

Список використаних джерел:

1. Про внесення змін до Конституції України Верховна Рада України : Закон України від 08.12.2004 р. (втратив чинність з 30.09.2010 р.) // Відомості Верховної Ради України.– Офіц. вид. – 2005. – № 2. – Ст. 65.
2. Регламент Верховної Ради України від 19.09.2008 р. (втратив чинність з 26.11.2009 р.) // Відомості Верховної Ради України.– Офіц. вид. – 2009. – № 1, / №№ 1-2, 3-4 . – Ст. 2.
3. Конституція України : чинне законодавство зі зм. та доп., станом на 1 січня 2017 р. : (офіц. текст). – К. : ПИЛИВОДА, 2017. – 64 с.
4. Про Кабінет Міністрів України : Закон України від 27.02.2014 р.(набрав чинність з 02.03.2014 р.) (зі зм. і доп.) // Відомості Верховної Ради України.– Офіц. вид. – 2014. – № 13. – Ст. 828.

5. Про дострокове припинення повноважень Верховної Ради України та призначення позачергових виборів Президент України : Указ Президента України від 27.08.2014 р. (набрав чинність з 27.08.2014 р.) // Офіційний Вісник України.– Офіц. вид. – 2014. – № 70. – Ст. 11.
6. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 105 народних депутатів України щодо офіційного тлумачення положень частин шостої, сьомої, дев'ятої статті 83 Конституції України (справа про коаліцію депутатських фракцій у Верховній Раді України) від 17 вересня 2008 р №16–рп/2008 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ccu.gov.ua/uk/doccatalog/list?currDir=19872>
7. Угода про Коаліцію депутатських фракцій «Європейська Україна» Верховна Рада України від 27.11.2014 р. // [Електронний ресурс]. — URL : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/n0001001-15>
8. Проблеми регламентації коаліції та опозиції у Верховній Раді України. Рекомендації експертів / Крижанівський В., Паршикова А., Лінецький С. – К.: [ФОП Москаленко О.М.], 2017 – 124 с.

Самсін Ігор Леонович,
*професор кафедри конституційного, адміністративного та фінансового права
Хмельницького університету управління та права,
доктор юридичних наук, доцент,
заслужений юрист України*

ВИМОГИ ПРИНЦИПУ ВЕРХОВЕНСТВА ПРАВА ДО ЗМІСТУ ЗАКОНІВ

Принцип верховенства права включає в себе низку вимог до Конституції, законодавчих та інших нормативно-правових актів. Усі ці акти не можуть скасувати або обмежити права людини, що за природою належать їй у вільному, демократичному суспільстві. Інші вимоги принципу верховенства права до законодавства є такими: 1) засада правової визначеності (чіткість і визначеність нормативних положень, доведення їх до відома населення, недопустимість зворотної дії актів законодавства); 2) закон має визнавати усіх рівними; 3) наявність повноваження судів здійснювати контроль за законодавством щодо його відповідності Конституції, а підзаконних актів – закону.

Слідуючи принципу верховенства права, ст. 22 і ст. 157 Конституції [1] забороняють скасовувати або обмежувати права і свободи шляхом внесення змін до Конституції, а також приймати закони, що звужують зміст та обсяг існуючих прав і свобод.

Якщо вести мову про правотворчість, то принцип верховенства права забороняє скасування і обмеження тільки громадянських і політичних прав. Їх скасування і обмеження суперечило б принципу верховенства права, як він розуміється міжнародною спільнотою на цей час, і було б несумісним з членством України в Раді Європи. Проте спроби скасувати чи обмежити такі права шляхом внесення змін до Конституції та законодавчих актів в Україні не здійснюються.

І все ж, як пише М. І. Козюбра, державна влада завжди має тенденцію до виходу з-під контролю суспільства [5, с. 36]. В Україні «права людини все ще не вписалися в конкретні політичні і соціальні умови нашої країни, вони залишаються якщо й не зовсім чужими, то принаймні й не визначальними для правосвідомості значної частини населення. Це одна з вирішальних причин різкого погіршення стану з їх дотриманням і забезпеченням в Україні, яке ми спостерігаємо нині» [5, с. 37].

Принцип верховенства права, як неодноразово зазначав Європейський Суд з прав людини, висуває певні вимоги до текстів законів. «Абсолютна точність текстів законів є недосяжною» [6, с.58]. «Вираз “передбачене законом”... має на увазі і якість конкретного закону. Він вимагає, щоб закон був доступним для зацікавлених осіб, і щоб формулювання мало достатній рівень чіткості, щоб зацікавлені особи могли, отримавши за необхідності юридичну консультацію у справі, передбачити з розумним для даних умов рівнем визначеності ті наслідки, які може тягти за собою певна дія» [6, с. 57]. У рішенні в іншій справі ці вимоги до законів Європейський суд з прав людини доповнив більш широкою за змістом думкою про те, що закон не повинен суперечити принципу верховенства права [6, с. 54].

Стосовно конституційних норм Європейський суд з прав людини в одному із своїх рішень зазначив: «Беручи до уваги загальний характер конституційних норм, рівень чіткості, що вимагається від них, може бути меншим того рівня, який вимагається від іншого законодавства» [6, с. 61]. Слід виявляти необхідну гнучкість при вирішенні питання про застосування в Україні викладених тут правових позицій Європейського суду з прав людини як джерела права. Багато науковців не вважають за прийнятне виявляти надмірну жорсткість при оцінці положень національного законодавства як таких, що не підлягають застосуванню через недостатню їх чіткість. І все ж проблему треба позначити. Вона полягає у необхідності реформування законодавчого процесу з метою забезпечити чіткість законів, їх доступність для розуміння.

Одним із проявів правової визначеності є забезпечення стабільності законодавства. Попри всю важливість утвердження в Україні принципу верховенства права, що вимагає, зокрема стабільності законодавства, врахування соціального контексту застережує проти відмови суду від застосування певного законодавчого положення з причини нестабільності законодавства. Проте час застосування тих законодавчих положень, які допускають внесення зміни до певних законів у відповідній частині лише завчасно, настав. Відомо, що положення ч. 9 ст. 1 Закону «Про систему оподаткування» [3] про те, що широкий спектр змін до податкових законів можуть прийматись не пізніше, ніж за шість місяців до початку нового бюджетного року, і набирають чинності з нового бюджетного року, не виконувалось законодавцем, а суди на такі порушення уваги не звертали.

У Податковому кодексі [2] ми зустрічаємо положення аналогічного змісту: «стабільність – зміни до будь-яких елементів податків та зборів не можуть вноситися пізніше як за шість місяців до початку нового бюджетного періоду, в якому будуть діяти нові правила та ставки. Податки та збори, їх ставки, а також податкові пільги не можуть змінюватися протягом бюджетного року» (п. 4.1.9 ч. 4.1 ст. 4). Воно назване основною засадою (у заголовку статті), принципом (у тексті статті).

І все ж, видається, що настав час витлумачити це законодавче положення як таке, що формулює норму прямої дії, яка виключає застосування тих законодавчих положень, що не відповідають її вимогам.

У частині другій ст. 57 Конституції [1] встановлюється вимога, згідно з якою закони та інші нормативно-правові акти, що визначають права і обов'язки громадянина, мають бути доведені до відома населення у порядку, встановленому законом.

Не доведені до відома населення у порядку, встановленому законом, закони та інші нормативно-правові акти відповідно до частини третьої ст. 57 Конституції [1] є нечинними. Але до цього часу порядок офіційного оприлюднення нормативно-правових актів визначається Указом Президента України [4]. Проте відмова у застосуванні законів та інших нормативно-правових актів, що оприлюднені в порядку, що встановлений не законом, а Указом Президента, призвела б до повної руйнації правопорядку, до правової невизначеності, запобігання якої вимагає принцип верховенства права.

Наведена ст. 57 Конституції [1] свідчить, що і серед принципів, які входять до змісту принципу верховенства права, є певна субординація. Видається, що доцільно було б визнати принципи добросовісності, справедливості та розумності такими, що мають найвищу юриди-

чну силу серед інших принципів, що складають принцип верховенства права. Цей висновок враховує ту обставину, що принцип верховенства права включає до себе як принципи, що пов'язані з державно-правовою організацією суспільства, так і принципи, що виражають природу людини як розумної істоти, яка наділена моральними почуттями. Цілком очевидно, що друга група принципів повинна переважно застосовуватись перед першою групою принципів.

Правові норми, що встановлені ст. 58 Конституції [1], відповідно до частини другої ст. 8 Конституції є нормами найвищої юридичної сили. І все ж є одна правова норма, що верховенствує і над правовими нормами вищої юридичної сили. Це принцип верховенства права, що вимагає, зокрема, правової визначеності. Цей принцип виключає застосування у відповідній частині наведених вище положень ст. 57 Конституції [1], а закони та інші нормативно-правові акти, оприлюднені в порядку, що встановлений відповідним Указом Президента України, а не законом, як того вимагає ст. 58 Конституції [1], підлягають застосуванню.

Сталість у часі – це також важлива вимога до законів та інших нормативно-правових актів, що включається до змісту принципу верховенства права. Але складні умови формування в Україні правової держави, становлення верховенства права змушують визнати припустимими часті зміни в законодавстві. На цей час було б нерозумним визнавати нечинними закони чи їх окремі положення, до яких навіть для умов сучасної України зміни вносяться занадто часто (є випадки внесення змін до одного і того ж закону двічі на день).

Вимога сталості законодавства для України переважно є лише метою, до якої має прагнути законодавець. У змісті принципу верховенства права є і такі положення, що виражають наміри, які повинен мати законодавець. Це підкреслює багатогранність принципу верховенства права та неоднакове юридичне значення засад, що входять до його змісту, існування ієрархії між цими засадами. При застосуванні засад, що входять до змісту принципу верховенства права, слід завжди вести пошук тієї міри, що має бути визнана добросовісною, справедливою та розумною.

Список використаних джерел:

1. Конституція України від 28.06.1996 р. (редакція від 30.09.2016 р.) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр
2. Податковий кодекс України від 02.12.2010 р. 2755-VI // Офіційний вісник України. – 2010. – № 92.
3. Про систему оподаткування: Закон України від 25.06.1991 р. № 1251-XII (втратив чинність) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/1251-12>
4. Про порядок офіційного оприлюднення нормативно-правових актів та набрання ними чинності: Указ Президента України від 10.06.1997 р. № 503/97 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/503/97>
5. Козюбра М.І. Верховенство права і Україна [Текст] / М.І. Козюбра // Право України. – 2012. – № 1–2. – С. 30–63.
6. Де Сальвіа М. Прецеденты Европейского суда по правам человека. Руководящие принципы судебной практики, относящейся к Европейской конвенции о защите прав человека и основных свобод : судеб. практика с 1960 по 2002 гг. / М. де Сальвіа. – СПб. : Юрид. центр Пресс, 2004. – 1072 с.

Стеценко Семен Григорович,
*професор кафедри конституційного, адміністративного та фінансового права
Хмельницького університету управління та права,
доктор юридичних наук, професор, член-кореспондент НАПрН України,
заслужений діяч науки і техніки України*

ПРАВОВА СОМАТОЛОГІЯ В КОНТЕКСТІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ РОЗВИТКУ УКРАЇНИ ЯК ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ДЕРЖАВИ

Європейський вектор розвитку України задекларований на рівні чинного законодавства. Це обумовлює необхідність здійснення системних кроків, спрямованих на приведення чинного законодавства у відповідність до стандартів Європейського Союзу. І не тільки це. На переконання автора, необхідним також є інтенсифікація в Україні юридичних наукових досліджень, спрямованих на пошук відповідей стосовно тенденцій та явищ, викликів та невирішених проблем, які стоять перед державою та суспільством. У царині медичного права, без всякого сумніву, такі риси притаманні обґрунтуванню здійсненню біомедичних досліджень, медичних втручань з позицій права людини на життя.

Як видається, перспективним напрямом наукових пошуків у вказаному напрямі є біоюриспруденція. Ми розуміємо під цим феноменом новітнє науково-правове утворення, в основі якого лежить сприйняття життя людини у якості найвищої біосоціальної цінності, метою якого є забезпечення та захист правовими засобами життя людини у зв'язку з інтенсивним розвитком біології та медицини. Таке визначення дозволяє чітко усвідомити життя людини у якості альфи та омеги біоюриспруденції, а також окреслити її практичну спрямованість - забезпечення та захист життя людини у зв'язку із інтенсивним розвитком нових біомедичних технологій.

Термін «біоюриспруденція» в науковий обіг вперше увів польський дослідник Роман Токарчик, професор Люблінського університету імені Марії Кюрі-Складовської. У 2008 році світ побачила його монографія «Біоюриспруденція. Засади права для XXI століття» [1]. У самому широкому розумінні походження поняття біоюриспруденції пов'язане із грецьким словом «bios» - життя та латинським «juris prudentia» - знання про право.

Нами пропонується виокремлювати три складових частини біоюриспруденції:

- 1) правова перинатологія;
- 2) правова соматологія;
- 3) правова танатологія.

Говорячи про правову перинатологію (від др.-грецького *peri* - навколо + лат. *natus* - народження + др.-грецького. *λόγος* - вчення, наука), ми маємо на увазі складову частину біоюриспруденції, котра досліджує правові аспекти життя людини з моменту запліднення до народження.

Говорячи про правову соматологію (від грецького *soma* - тіло), ми маємо на увазі складову частину біоюриспруденції, котра досліджує правові аспекти життя людини з моменту народження до моменту смерті, в основі якої знаходиться право людини за життя вільно розпоряджатися своїм тілом.

Говорячи про правову танатологію (від грецького *θάνατος* - смерть + *λόγος* - вчення, наука), ми маємо на увазі складову частину біоюриспруденції, котра досліджує правові аспекти кінцевого етапу життя людини, процесу помирання та періоду часу, поки смерть людини продовжує мати певні біосоціальні наслідки.

Більш детально зупинимося на правовій соматології. Осердям правової соматології як науки є соматичні права людини, завдяки наявності яких вона може мати певні права стосо-

вно свого тіла. Узагалі, актуалізація соматичних прав людини сталася завдяки появі, розвитку та правовому регулюванню таких явищ, як:

- трансплантація органів і тканин людини;
- клонування;
- одностатеві шлюби, зміна статі;
- наркоманія, проституція;
- штучне переривання вагітності;
- сурогатне материнство тощо.

Своїм розвитком дані процеси ставили правові та морально-етичні питання, котрі не завжди могли бути вирішеними у рамках традиційного правового інструментарію. Перелік наукових думок є досить різнобарвним: від абсолютизації до розумних обмежень соматичних прав.

Нам видається, що соматичні права як явище мають подвійну природу: з одного боку дійсно тіло належить людині і вона нібито-то, за логікою, повинна мати право беззастережно цим тілом розпоряджатись. З іншого боку, як у випадку із свободою, котра носить не абсолютний характер і повинна закінчуватись / обмежуватись там, де починається свобода іншої людини, соматичні права не повинні і не можуть бути абсолютними. Тіло не може бути об'єктом комерціалізації, і у цьому сенсі закон має обмежувати беззастережну експлуатацію власного тіла. Крім того, такі соціально та медико-біологічно негативні явища, як наркоманія чи проституція, значною мірою теж пов'язані із максимальною мірою реалізації соматичної свободи. Наскільки це корисно для окремої людини, котра отримує задоволення чи кошти, а після вимушена лікуватися від наркотичної залежності чи безпліддя? Проте абсолютно шкідливою є соматична свобода для суспільства. Абсолютизоване соматичне право людини на вживання наркотиків (попри те, що розповсюдження їх може бути заборонено законом) призводить до виникнення протизаконної індустрії, котра задовольнятиме такого роду бажання людини. В таку індустрію залучається все більше коло осіб. Попит народжує пропозицію. Як результат – від абсолютизації соматичних прав людини програє все суспільство.

Як справедливо зазначає О. Старовойтова, «аргумент, що «моє тіло - моє», є лише частиною належного розуміння проблеми власності на тіло. Цей аргумент вимагає занадто багато чи занадто мало. Занадто багато, тому що це більше, ніж просто «моє». Занадто мало, тому що не у змозі охопити взаємозв'язок наших тіл з тілами інших людей та із зовнішнім світом» [2, с. 59].

Досліджуючи правову соматологію у якості складової біоюриспруденції, важливо зупинитись на аналізі права на життя у якості онтологічного підґрунтя правової соматології. Реалізація на практиці соматичних прав нерідко може бути обґрунтована правом на життя людини, причому останнє фактично стає своєрідним індикатором відношення суспільства до соматичних прав. У цьому зв'язку важливо вказати на сутність сучасного розуміння права на життя та його змісту.

Відомий дослідник проблематики особистих немайнових прав людини М. Малєїна вважає, що зміст права на життя складається із права на збереження життя (індивідуальності) та права на розпорядження життям. В цьому ж ракурсі автор розглядає збереження людської індивідуальності з позицій відмежування людини від інших осіб (проблеми трансплантології, генної інженерії, зміна статі) [3, с. 62-63]. Є точка зору, згідно з якою зміст права на життя має декілька аспектів: право на народження, право на гідне існування, право на збереження життя та право на нормальне протікання завершення життя. Причому право на збереження життя (індивідуальності) проявляється у можливості самостійно вирішувати питання (давати чи не давати згоду) на зміну статі, пересадку органів чи тканин [4, с. 41].

Як видається, доцільно прийняти за основу, що право на життя - це природне і невід'ємне право людини, яке включає:

- 1) право на збереження життя;
- 2) право на особисту недоторканність;

- 3) право вимагати від держави здійснення заходів, спрямованих на підтримку життя;
- 4) право на розпорядження життям;
- 5) право на охорону здоров'я і медичну допомогу.

У цьому зв'язку соматичні права охоплюються проявами права на збереження життя, права на особисту недоторканність та права на розпорядження життям. Соматичні права не можуть носити абсолютний характер. Вони повинні обмежуватись там, де починаються права іншої особи чи наноситься шкода інтересам суспільства.

Ще одна характеристика правової соматології як складової частини біоюриспруденції – проблематика права людини розпоряджатись своїм тілом та здоров'ям крізь призму її гідності. Дійсно, реалізація на практиці низки соматичних прав потенційно вступає у конкуренцію із гідністю людини. Під останньою в контексті біоюриспруденції ми розуміємо антропологічну основу соматичних прав людини. Мова йде про такі складові гідності людини, як неповторність, свобода, рівність, самостійність у прийнятті певних рішень у сфері біомедицини. Прояви права розпоряджатись своїм життям та здоров'ям будуть лише тоді такими, які заслуговують на сприйняття, коли вони не суперечать сутності людської гідності.

Нестача органів для трансплантації є постійною проблемою в багатьох країнах. Неминуча смерть і страждання, пов'язані із цим, вимагають пошуку потенційних способів розв'язання проблеми. Основною проблемою сучасної трансплантології є постійний дефіцит донорських органів. Їх завжди менше, ніж потрібно. Особливо гостро етичні й правові проблеми, пов'язані із трансплантацією органів, постали в останні 20 років, що безсумнівно зумовлено значним розвитком технологій трансплантації. Зараз пересадити можна фактично будь-який орган, проте основна проблема в тому, що кількість органів для трансплантації значно менша, ніж кількість тих, хто їх потребує. Це, природно, обумовлює інтенсивний розвиток комерційної складової при здійсненні трансплантації. Натомість, на переконання автора, навпаки, важливим є імплементація іншого підходу - принципу максимального забезпечення декомерціалізації операцій, спрямованих на трансплантацію. Ми не повинні забувати, що все ж таки медична діяльність належить до соціально обумовлених сфер суспільного життя.

Здійснюючи аналіз сутності правового принципу максимального забезпечення декомерціалізації операцій, спрямованих на трансплантацію, необхідно дати відповіді на такі запитання:

1. Чи вигідно для держави зробити трансплантацію органів та інших анатомічних матеріалів людині оплатною для реципієнта, який очікує такої операції?
2. Трансплантація органів та інших анатомічних матеріалів людині – це типова медична операція?
3. Чи є схожість з донорством крові, де донор отримує кошти за кроводачу?
4. Платні медичні послуги у сфері трансплантології – це можливо, і чого вони повинні торкатись?
5. Чи можуть послуги з трансплантації органів та інших анатомічних матеріалів людині надаватись у рамках прогнозованих програм обов'язкового медичного страхування?
6. Чи можна надати приватним медичним установам право на здійснення трансплантацій? [5, с. 44].

Всі ці питання наразі не мають однозначної відповіді. І свої пропозиції варто обговорювати на наукових форумах, здійснюючи пошуки істини.

Таким чином, підсумовуючи, вкажемо, що право людини розпоряджатись своїм тілом та здоров'ям у світлі людської гідності може тлумачитись як необхідність у кожному конкретному випадку реалізації на практиці людиною своїх соматичних прав вирішувати питання щодо прийнятності таких дій. Універсальних рецептів на всі можливі прояви права людини розпоряджатись своїм тілом (життям, здоров'ям) не може на сьогодні дати ні правова наука, ні міжнародні нормативно-правові акти, ні практика судів. Сучасна біоюриспруденційна практика має виходити із поваги до життя та гідності людини, інтереси якої мають

бути вищими інтересів науки та суспільства та того положення, що право людини розпоряджатись своїм тілом та здоров'ям не є абсолютним.

Список використаних джерел:

1. Tokarczyk R.A. Biojurisprudencja: podstawy prawa dla XXI wieku / R.A. Tokarczyk. - Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Sklodowskiej, 2008. - 109 s.
2. Старовойтова О.Э. Основы правовой соматологии: Монография / О.Э. Старовойтова // [Под общ. ред. и вступ. ст. В.П. Сальникова]. – СПб.: Фонд «Университет», 2006. – 416 с.
3. Малеина М.Н. Личные неимущественные права граждан: понятие, осуществление, защита / М.Н. Малеина. – М.: МЗ Пресс, 2000. – 244 с.
4. Бабаджанов И.Х. Право на жизнь как юридическая квинтэссенция витальных возможностей человека: Монография / И.Х. Бабаджанов. – Душанбе: Ёл, 2010. – 440 с.
5. Стеценко С.Г. Медичне право України (правові засади трансплантації органів і тканин людини): монографія / С.Г. Стеценко, О.Г. Пелагеша. – К.: Атіка, 2014. – 144 с.

Сторожук Ірина Петрівна,

*доцент кафедри конституційного, адміністративного та фінансового права
Хмельницького університету управління та права*

АНАЛІЗ ІНФОРМАЦІЙНОГО НАПОВНЕННЯ ГРОШОВИХ ЗНАКІВ

Державність незалежної країни це її особливий стан, який створює вплив на місце країни на політичній карті світу. Особливою ознакою держави є її суверенітет, але атрибутами (символами) держави виступають її герб, гімн та прапор.

Однак герб, гімн та прапор можуть мати будь-які інші структурні частини держави, наприклад, місто, район, мікрорайон тощо. Разом із тим винятковість рівня державності пов'язана безпосередньо з таким її головним атрибутом, як національні гроші, які функціонують винятково на державному рівні та сприяють соціально-економічному розвитку країни за наявності їх сталості і надійності.

Державні символи це не просте обличчя держави, це історія й показник відношення до своєї країни.

Роль грошей переоцінити дуже важко. Кожен з нас знає, що гроші є кровносною системою державного організму. У народі кажуть, що природа дала людині все, крім грошей. Те ж стосується і держави: немає національної валюти – немає й справжньої незалежності. Оскільки однією з основних ознак суверенітету будь-якої держави є наявність в неї власної національної валюти.

Адже саме національна грошова одиниця є першим елементом грошової системи.

Грошова система як складне соціальне явище складається з низки взаємопов'язаних елементів (ланок), які історично змінюються. Такими елементами (ланками) є: грошова одиниця, види грошових знаків, що наділені державою платіжною силою, порядок емісії грошей та її забезпечення, правовий режим валютних цінностей, статус національної та іноземних валют, форми і режими готівкового та безготівкового грошового обігу, масштаб цін, державні органи, які регулюють і контролюють грошовий обіг (особливості організації регулювання грошового обігу).

Крім того тісно взаємопов'язані з національною грошовою одиницею і податкова і бюджетна і фінансова система держави.

Саме тому, одним з перших питань які стали перед Україною як незалежною державою – це питання стосовно введення в обіг власної національної валюти та її забезпечення.

Грошова одиниця – це встановлений законодавством номінал грошового знака, який служить для порівняння цін усіх товарів у даній країні. Вона виражається в грошових знаках певного номіналу і є цінним папером держави.

До грошових знаків є ряд вимог дотримання яких необхідне для визнання їх державними казначейськими білетами.

Перше це найменування грошової одиниці.

Вибір назви національної валюти України мав історичне підґрунтя. Аналізуючи історію можемо стверджувати, що лише в періоди коли українська держава була незалежна вона мала власну валюту – гривню.

На українських землях карбування власної валюти, златників та срібляників, започаткував київський князь Володимир Великий. Ці монети – перші державні документи, що зберегли зображення тризуба – знака київських князів.

На відміну від країн Заходу, які починали карбування власних монет, копіюючи римські, з чужими портретами та написами, златники і срібляники містять виключно давньоруські написи і зображення своїх князів.

У XII-XIV століттях Київська Русь переживала період феодалної роздробленості, а карбування монет припинилося. Роль грошей виконували переважно срібні злитки, що називалися "гривнями".

У часи національно-визвольних змагань у 1917-1921 роках велике значення у розбудові самостійної і суверенної Української держави мало впровадження національної валюти й створення незалежної банківської системи.

22 грудня 1917 року Центральна Рада прийняла закон про перетворення Київської контори Держбанку Росії на Український державний банк. Його першим директором став Михайло Кривецький. Саме він підписав першу банкноту самостійної Української держави – державний кредитовий білет вартістю 100 карбованців, який було емітовано 5 січня 1918 року. Його вартість дорівнювала 17,424 долі щирого золота (1 доля = 0,044 г золота).

А 1 березня 1918 року Центральна Рада прийняла закон про запровадження нової грошової одиниці – гривні, яка поділялася на 100 шагів і дорівнювала 1/2 карбованця.

Після переходу влади в Україні у грудні 1918 року до рук Директорії на чолі з Володимиром Винниченком та Симоном Петлюрою основною грошовою одиницею відновленої УНР знову проголошено гривню.

Із здобуттям Україною незалежності надзвичайно важливим було створення національної грошової системи. Уже 10 січня 1992 року Національний банк ввів в обіг купони багаторазового використання. Правову підтримку купонокарбованці отримали 20 березня 1991 року з прийняттям Закону України «Про банки і банківську діяльність».

Деякий час одночасно в обігу перебували і рублі, і купонокарбованці. А з 12 листопада 1992 року єдиним засобом платежу України у готівковому і безготівковому обігу став український карбованець.

З 2 по 16 вересня 1996 року в Україні відбулася грошова реформа, у наслідок якої національною валютою стала гривня.

В Україні відповідно до ст. 99 Конституції України грошовою одиницею є гривня. Введення гривні як національної валюти України було здійснено в ході проведення грошової реформи у вересні 1996 року. Здійснення грошової реформи базувалося на положенні розділу VI Декларації про державний суверенітет України, яким було закріплено право Української РСР самостійно формувати банківську, цінову, фінансову, митну, податкову систему, формувати Державний бюджет, а при необхідності вводити свою грошову одиницю. Аналогічним чином законодавством закріплювалося право республіки на самостійну організацію грошового обігу на її території.

Друга ознака грошової одиниці це внутрішня будова, тобто поділ на дрібніші пропорційні частини. В більшості країн існує десяткова система ділення. Наприклад, 1 гривня рівна 100 копійкам, 1 долар – 100 центам, 1 фунт – 100 пенсам.

Відповідно до Указу Президента України "Про грошову реформу в Україні" Національний банк України з 2 вересня 1996 року випустив в обіг банкноти номіналом 1, 2, 5, 10, 20, 50 і 100 гривень і розмінну монету номінальною вартістю 1, 2, 5, 10, 25 і 50 копійок. Відповідно до цього ж Указу Національний банк припинив емісію українських карбованців, а безготівкові розрахунки (включаючи переведення) здійснювалися тільки в гривнях. Таким чином, з 2 по 16 вересня 1996 року в готівковому обігу були наявні і гривня, і український карбованець; і лише з 24 годин 16 вересня 1996 року єдиним законним засобом платежу на території України стала гривня, що привело до припинення функціонування українського карбованця в готівковому обігу. А ще пізніше були випущені в обіг банкноти номіналом 200 гривень, а потім 500.

Окрім назви і номіналу на банкноті обов'язково повинно бути зазначено дату друку та номер даної купюри.

Крім того обов'язковою умовою є прив'язка даної купюри до держави, яка може бути виражена в написах: «державний казначейський білет», «державний кредитний білет», «знак державної скарбниці», «білет державного банку», «банкнота емітована державним банком», «є легальним платіжним засобом на всій території державі».

На жаль на українських грошах дана ознака (чи не найголовніша з ознак грошей) відсутня. Натомість є напис «Національний банк України» і підпис голови НБУ та віршовані рядки наших класиків. Треба зауважити, що даний напис не є ознакою цінного паперу емітованого державою.

Раніше обов'язковою умовою було зазначення на купюрі її забезпечення (так званий «золотий стандарт»), що виражалось в написах: «1 карбованець містить 17,424 долі щирого золота», «1 гривня містить 8,712 долі чистого золота», «забезпечуються золотом, дорогоцінними металами та іншими активами державного банку», «забезпечуються всім надбанням держави» та ін.

Остаточний крах золотого стандарту як грошової системи було прискорено економічною кризою 1929-1933 рр., яка охопила всі сфери суспільного відтворення - виробництво, торгівлю, грошово-кредитну та валютну системи. Світова грошово-кредитна криза тривала 3,5 роки - з осені 1929 до весни 1933 р. і характеризувалася надзвичайною глибиною та гостротою. Наприклад, у США депозити банків зменшилися на третину, їх обліково-позичкові операції – в 2 рази. З початку 1929 до липня 1933 р. збанкрутувало більш як 10 тис. банків (40% загальної чисельності банків у країні).

Особливістю світової грошово-кредитної кризи 1929-1933 рр. було збереження низької норми відсотка за кредит. У 1930-1933 рр. облікова ставка Банку Англії була в середньому на рівні 3,1% проти 5,5% у 1929 р., Федерального резервного банку Нью-Йорка – 2,6% проти 5,2%.

Збіг економічної та грошово-кредитної кризи з валютною призвів до скасування золотого монометалізму та масового знецінення валют (на 50-84%) Золотий стандарт було скасовано в усіх країнах (наприклад, у Великобританії, Німеччині та Японії – у 1931р., у США – в 1933р.).

Безпосередніми причинами ліквідації золотого стандарту були дефіцитність державних бюджетів, пасивність платіжних балансів, зменшення офіційних золотих запасів.

Після кризи золотий стандарт певний час зберігався лише у країнах так званого "золотого блоку": Франції, Бельгії, Голландії, Швейцарії, Італії та Польщі. У 1935 р. від золотого стандарту відмовилися Бельгія та Італія, а в 1936 р. – і всі інші країни. З того часу утвердилася система паперово-кредитних грошей.

Крім офіційно необхідних написів на грошових знаках є й інші написи і зображення які також несуть певне інформаційне навантаження.

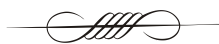

Значення цих зображень майже не досліджується ні науковцями ні практиками. Ми сприймаємо їх як даність і навіть не намагаємось зрозуміти ту інформацію яку закладено в ці зображення.

Однак, не для всіх це залишається поза увагою, так експерти Міжнародного фінансового банку проводять конкурс на найкращу валюту світу. І крім естетичного оформлення, перевірки на міцність експерти оцінюють історичне значення зображень на купюрах та їх інформаційність. Так українська гривня в 2013 році була визнана найкрасивішою валютою світу. А в 2008 році найкращим грошовим знаком світу було визнано нашу купюру номіналом 200 гривень яка обійшла австралійський долар, євро та американський долар.

Список використаних джерел:

1. Гривня – найкрасивіша валюта світу – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.volynpost.com/news/18437-gryvnia--najkrasyvisha-valyuta-svitu>
2. Сутність грошової системи – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://pidruchniki.com/16520205/finansigrashova_sistema
3. Історія національної валюти України – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : https://bank.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=36714
4. Основні етапи розвитку грошових систем – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://buklib.net/books/27226/>

Токар Алла Миколаївна,

*ст. викладач кафедри конституційного, адміністративного та фінансового права
Хмельницького університету управління та права*

ПОВНОВАЖЕННЯ СТАРОСТИ У ПРОВАДЖЕННІ В СПРАВАХ ПРО АДМІНІСТРАТИВНІ ПРАВОПОРУШЕННЯ

У 2015 році система місцевого самоврядування була доповнена новою посадовою особою – старостою, який може приймати участь у провадженні в справах про адміністративні правопорушення. Аналізуючи повноваження старости, відмічаємо можливість його участі у даному провадженні на різних стадіях.

Так, при порушенні справи та адміністративному розслідуванні староста уповноважений на складання протоколу про адміністративне правопорушення та направлення матеріалів справи за підвідомчістю. Згідно до п. 2 ч. 1 ст. 255 Кодексу України про адміністративні правопорушення (далі – КУпАП) протокол можуть складати посадові особи, уповноважені на те виконавчими комітетами сільських, селищних, міських рад [1]. Відповідно, староста може складати протокол про адміністративне правопорушення, лише за умови уповноваження його на це виконавчим комітетом відповідної ради. Таке уповноваження обов'язково повинно фіксуватись у рішенні виконавчого комітету. При оформленні протоколу про адміністративне правопорушення староста повинен керуватись ст.256 КУпАП та обов'язково зазначати дату і місце його складення, свою посаду, прізвище, ім'я, по батькові; відомості про особу, яка притягається до адміністративної відповідальності (у разі її виявлення); місце, час вчинення і суть адміністративного правопорушення; нормативний акт, який передбачає відповідальність за дане правопорушення; прізвища, адреси свідків і потерпілих, якщо вони є; пояснення особи, яка притягається до адміністративної відповідальності; інші відомості, необхідні для вирішення справи. Якщо правопорушенням заподіяно матеріальну шкоду, про це також староста повинен зазначити в протоколі. Форма ж протоколу, що складається старостою затверджується, як правило, рішенням виконавчого комітету відповідної ради. Староста

повинен дотримуватись порядку обліку протоколів про адміністративні правопорушення, який також затверджується рішенням виконавчого комітету відповідної ради [2]. Слід пам'ятати, що протокол про адміністративне правопорушення, у разі його оформлення, згідно ч. 2 ст. 254 КУпАП обов'язково складається у двох екземплярах, один з яких під розписку вручається особі, яка притягається до адміністративної відповідальності.

Необхідно наголосити, що староста, уповноважений виконавчим комітетом сільської, селищної, міської рад може оформляти протоколи щодо вчинення лише окремих адміністративних правопорушень. Перелік цих правопорушень визначений п. 2 ч. 1 ст. 255 КУпАП, а саме: ч. 1-4 ст.41 «Порушення вимог законодавства про працю та про охорону праці», ст. 103-1 «Порушення правил користування енергією чи газом», ст. 103-2 «Пошкодження газопроводів при провадженні робіт», ст. 104 «Потрава посівів, зіпсуття або знищення зібраного врожаю сільськогосподарських культур, пошкодження насаджень колективних сільськогосподарських підприємств, інших державних і громадських чи фермерських господарств», ч. 1 ст. 106-1 «Невжиття заходів щодо забезпечення охорони посівів снотворного маку чи конопель, місць їх зберігання та переробки», ст. 106-2 «Незаконний посів або незаконне вирощування снотворного маку чи конопель», ст. 149 «Порушення порядку взяття на облік та строків заселення жилих будинків і жилих приміщень», ст. 150 «Порушення правил користування жилими будинками і жилими приміщеннями», ст. 151 «Самоправне зайняття жилого приміщення», ст. 152 «Порушення державних стандартів, норм і правил у сфері благоустрою населених пунктів, правил благоустрою територій населених пунктів», ч. 1 ст. 152-1 «Порушення правил паркування транспортних засобів (щодо несплати водієм транспортного засобу вартості послуг з користування майданчиками для платного паркування, обладнаними паркувальними автоматами або автоматичними в'їзними та виїзними терміналами)», ч. 2 ст. 152-1 «Порушення правил паркування транспортних засобів (щодо паркування транспортних засобів на місцях, призначених для безоплатного паркування транспортних засобів, особами, які не мають відповідних пільт)», ст. 154 «Порушення правил тримання собак і котів», ст. 155 «Порушення правил торгівлі і надання послуг працівниками торгівлі, громадського харчування та сфери послуг, громадянами, які займаються підприємницькою діяльністю», ст. 155-2 «Обман покупця чи замовника», ст. 156 «Порушення правил торгівлі пивом, алкогольними, слабоалкогольними напоями і тютюновими виробами», ст. 156-1 «Порушення законодавства про захист прав споживачів», ст. 156-2 «Порушення встановленого порядку промислової переробки, зберігання, транспортування або знищення конфіскованих спирту, алкогольних напоїв чи тютюнових виробів», ст. 159 «Порушення правил торгівлі на ринках» ст. 160 «Торгівля з рук у невстановлених місцях», ст. 175-1 «Куріння тютюнових виробів у заборонених місцях (за порушення, вчинені у місцях, заборонених рішенням відповідної сільської, селищної, міської ради)», ст. 183 «Завідомо неправдивий виклик спеціальних служб», ст. 185-1 «Порушення порядку організації і проведення зборів, мітингів, вуличних походів і демонстрацій», ст. 186-5 «Порушення законодавства про об'єднання громадян», ст. 197 «Проживання без паспорта громадянина України або без реєстрації місця проживання», ст. 198 «Умисне зіпсуття паспорта чи втрата його з необережності».

Слід зауважити, що старости можуть уповноважуватись виконкомом на складання протоколів щодо окремих правопорушень з наведеного переліку. Це питання вирішується самостійно виконкомом стосовно кожного старости. Тому у рішеннях виконкомів можуть зазначатись різні статті з наведеного переліку, за якими той чи інший староста індивідуально уповноважується на складання протоколів про адміністративне правопорушення.

Після складання протоколу про адміністративне правопорушення староста повинен направити його за підвідомчістю. Протягом якого ж строку староста зобов'язаний направити матеріали справи до уповноваженого органу для розгляду?

Слід зауважити, що в ч. 2 ст. 257 КУпАП зазначається, триденний строк направлення протоколу про вчинення тільки корупційного правопорушення, однак старости не уповноважені на їх складання. Що ж до протоколів про вчинення інших правопорушень, то в КУпАПі

встановлена лише вимога надсилання їх органу (посадовій особі), уповноваженому розглядати справу про адміністративне правопорушення. Водночас, староста повинен пам'ятати про короткі строки накладення адміністративного стягнення (ст.38 КУпАП), пропущення яких звільняє особу від адміністративної відповідальності, та якнайшвидше направити матеріали до підвідомчого органу (посадової особи). Звертаємо увагу, що виконкомом відповідної ради при затвердженні Порядку обліку протоколів про адміністративні правопорушення, може самостійно визначатись процедура направлення протоколу на розгляд до уповноваженого органу або посадової особи. Наприклад, виконавчий комітет Макарівської селищної ради вирішив, що протокол не пізніше наступного дня після його складання реєструється уповноваженою посадовою особою в журналі реєстрації протоколів про адміністративні правопорушення, а після реєстрації він разом із супровідним листом направляється на розгляд до уповноваженого органу або посадової особи [2]. В даному випадку, слушно було б закріпити не лише строк реєстрації протоколу, а й строк його направлення за підвідомчістю, наприклад, протокол не пізніше наступного робочого дня після його складання реєструється уповноваженою посадовою особою в журналі реєстрації протоколів про адміністративні правопорушення та не пізніше наступного робочого дня після реєстрації він разом із супровідним листом направляється на розгляд до уповноваженого органу або посадової особи.

Для з'ясування підвідомчості розгляду справ про адміністративні правопорушення, протоколи щодо яких можуть бути уповноважені складати старости, необхідно проаналізувати главу 17 розділу III КУпАП. Так, якщо староста уповноважений на складання протоколів про адміністративні правопорушення, що передбачені ст. 103-1, 103-2, 104, 149 — 152, ч. 1 та 2 ст. 152-1, ч. 1 ст. 154, ст. 155, 155-2, ч. 2 ст. 156, ст. 156-1, 156-2, 159, ст. 175-1 (за порушення, вчинені у місцях, заборонених рішенням відповідної сільської, селищної, міської ради), ст. 183, то він разом із супровідним листом направляється на розгляд *адміністративній комісії при виконавчих органах міських рад* (ч. 1 ст. 218 КУпАП). Якщо староста уповноважений на складання протоколів про адміністративні правопорушення, що передбачені ст. 103-1, 103-2, 104, 150 — 152, ч. 1 та 2 ст. 152-1, ст. 155, 155-2, ч. 2 ст. 156, ст. 156-1, 156-2, 159, 175-1 (за порушення, вчинені у місцях, заборонених рішенням відповідної сільської, селищної, міської ради), 183, то матеріали справи направляються відповідно до *адміністративних комісій при виконавчих комітетах сільських, селищних рад* (ч. 2 ст. 218 КУпАП). Якщо староста склав протокол про адміністративне правопорушення, що передбачене ст. 104, 152, 159, 175-1 (за порушення, вчинені у місцях, заборонених рішенням відповідної сільської, селищної, міської ради), 183, 197, 198, то матеріали справи, відповідно до ст.219 КУпАП, направляються до *виконавчого комітету сільської, селищної, міської рад*. Як бачимо у старости існує альтернатива вибору суб'єкта розгляду справи при складанні протоколів за окремі правопорушення (ст. 104, ст. 152, ст. 159, ст.175-1, ст. 183 КУпАП). У випадках, уповноваження старости на складання протоколу за правопорушення передбачені ч. 1 - 4 ст. 41, ч.1 ст. 106-1, 106-2, ч.2 ст.154, ч.1, 3,4 ст.156, ст. 160, ст. 185-1, ст. 186-5 КУпАП він разом із супровідним листом направляється на розгляд виключно до *районного, районного у місті, міського чи міськрайонного судів (суддів)*. Також, незалежно від виду правопорушення староста повинен направити матеріали справи до районного, районного у місті, міського чи міськрайонного судів (суддів), якщо протокол складено щодо неповнолітньої особи віком від 16 до 18 років.

Чинним законодавством не передбачений прямий обов'язок посадової особи, що склала протокол бути присутньою при розгляді справи про адміністративне правопорушення. Водночас, під час провадження у справах про адміністративні правопорушення адміністративна комісія чи виконавчий комітет відповідної ради, відповідно до ст.280 КУпАП, може мати потребу у з'ясуванні деталей правопорушення, які не відображені у документах. Тоді староста може бути викликаний для надання пояснень.

Що ж до повноважень старости *на другій стадії провадження в справах про адміністративні правопорушення*, то чинним законодавством не передбачена можливість самостій-

ного розгляду справи і винесення постанови старостою. Водночас, відповідно до ст.213 КУпАП староста може приймати участь в даних процесуальних діях як член виконавчого комітету сільської, селищної, міської ради, до складу якого він входить за посадою. Згідно до ст. 283 КУпАП постанова виконавчого органу сільської, селищної, міської ради по справі про адміністративне правопорушення приймається у формі *рішення*. Постанова приймається простою більшістю голосів членів виконавчого комітету, присутніх на засіданні та підписується головуєчим на засіданні і секретарем цього органу. Староста, як член відповідного виконавчого комітету може приймати участь при розгляді справ про адміністративні правопорушення передбачені ст. 104, 152, 159, 175-1 (за порушення, вчинені у місцях, заборонених рішенням відповідної сільської, селищної, міської ради), 183, 197, 198 КУпАП. Види постанов, які може винести виконавчий комітет ради об'єднаної територіальної громади визначені ст.284 КУпАП: про накладення адміністративного стягнення; про застосування заходів впливу, передбачених ст. 24-1 КУпАП; про закриття справи.

На *третьій стадії провадження* староста може приймати участь лише як член виконавчого комітету до якого оскаржується постанова по справі про адміністративне правопорушення адміністративної комісії. Скарга на постанову по справі про адміністративне правопорушення розглядається виконкомом відповідної ради, відповідно до ст. 292 КУпАП, в десятиденний строк з дня її надходження, якщо інше не встановлено законами України. Виконавчий комітет сільської, селищної, міської ради при розгляді скарги на постанову по справі про адміністративне правопорушення перевіряє законність і обґрунтованість винесеної постанови і, згідно ст.293 КУпАП, приймає одне з таких рішень: залишає постанову без зміни, а скаргу без задоволення; скасовує постанову і надсилає справу на новий розгляд; скасовує постанову і закриває справу; змінює захід стягнення в межах, передбачених нормативним актом про відповідальність за адміністративне правопорушення, з тим, однак, щоб стягнення не було посилено. Якщо буде встановлено, що постанову винесено органом (посадовою особою), неправомочним вирішувати цю справу, то така постанова скасовується і справа надсилається на розгляд компетентного органу (посадової особи).

На стадії *виконання постанови по справі про адміністративне правопорушення* староста може приймати участь як відповідальна за правопорушником особа лише при виконанні постанов про накладення громадських робіт (ст.30-1 КУпАП) і суспільно корисних робіт (ст.31-1 КУпАП). Також староста як член виконавчого комітету сільської, селищної чи міської ради дотичний до затвердження переліку об'єктів та видів суспільно корисних робіт, на яких порушники відбуватимуть дані стягнення.

Підсумовуючи зазначене, відмічаємо, що у провадженні в справах про адміністративні правопорушення староста як самостійна посадова особа приймає участь лише на стадії порушення справи, що ж до інших стадій даного провадження, то в них староста може приймати участь лише як член виконавчого комітету відповідної ради.

Список використаних джерел:

1. Кодекс України про адміністративні правопорушення // Відомості Верховної Ради УРСР. – 1984. – Додаток до № 51. - Ст. 1122.
2. Про затвердження форми протоколу про адміністративне правопорушення та Порядку обліку протоколів про адміністративні правопорушення, складених посадовими особами, уповноваженими виконавчим комітетом Макарівської селищної ради на складання протоколів про адміністративні правопорушення: Рішення виконавчого комітету Макарівської селищної ради сьомого скликання від 15 березня 2016 року №021 [Текст]. - [Електронний ресурс]. - Режим доступу : <http://www.makrada.org.ua/.../46/021%20Про%20затв%20форми%20адмін%20протоколу.doc>

ЦИВІЛЬНЕ ПРАВО ТА ПРОЦЕС

*Анікіна Галина Володимирівна,
доцент кафедри цивільного права та процесу
Хмельницького університету управління та права,
кандидат юридичних наук*

УЧАСТЬ СТАРОСТИ В ДОГОВІРНИХ ВІДНОСИНАХ ТЕРИТОРІАЛЬНОЇ ГРОМАДИ

Староста - це лідер, якому громада села виказала підтримку. Він - нова посадова особа місцевого самоврядування, нова інституція, створена для того, щоб інтереси всіх жителів сіл в об'єднаних територіальних громадах були належним чином представлені. Щоб соціальні, побутові та інші потреби мешканців села були задоволені.

Староста, має право і повинен відстоювати права громади, у тому числі і у фінансовій площині. Одними з основних джерел отримання доходів територіальної громади є майнові операції, які здійснюються з об'єктами права комунальної власності. До таких належать: доходи від відчуження об'єктів права комунальної власності, від передання їх у оренду, тощо. Від ефективного використання об'єктів комунальної власності залежить матеріальне благополуччя всієї територіальної громади. Кошти вилучені від таких операцій зараховуються до відповідних місцевих бюджетів і спрямовуються на фінансування заходів, передбачених бюджетами розвитку. Усе це свідчить про важливість договірних відносин у функціонуванні територіальної громади.

Відповідно до пп. 16 п. 4 ст.42 ЗУ "Про місцеве самоврядування в Україні" повноваженням укладати від імені територіальної громади договори наділений сільський голова [6].

Серед повноважень сільського старости визначених в ст.54¹ згаданого закону, можливість укладення договорів від імені територіальної громади не зазначається. Проте відповідно до Закону на староста:

- представляє інтереси жителів відповідного села, селища у виконавчих органах сільської, селищної, міської ради;
- бере участь у пленарних засіданнях сільської, селищної, міської ради та засіданнях її постійних комісій;
- має право на гарантований виступ на пленарних засіданнях сільської, селищної, міської ради, засіданнях її постійних комісій з питань, що стосуються інтересів жителів відповідного села, селища, тощо.

Окрім цього, сільський староста бере участь в організації та проведенні зборів членів відповідної внутрішньої громади, може погоджувати проекти рішень ради та її виконавчого комітету щодо майна об'єднаної територіальної громади розташованого на території відповідного старостинського округу. Аналізуючи її потреби, може ініціювати укладення договорів з метою забезпечення інтересів своєї громади.

Таким чином, вважаємо, що незважаючи на те, що закон не надає можливості сільським старостам виступати стороною договірних відносин від імені територіальної громади, це не означає що до старости договірні відносини не мають жодного відношення. Сільський староста може ініціювати укладення від імені та в інтересах територіальної громади, скласти їх проекти та виносити їх на розгляд та затвердження селищної ради, а також здійснювати моніторинг їх виконання.

Особливо важливими для вирішення питань місцевого значення є договори купівлі-продажу комунального майна, в тому числі шляхом приватизації, договір оренди комунального майна, договори підряду, договори про надання послуг, що спрямовані на розвиток інфраструктури, благоустрою соціального розвитку територіальної громади, тощо.

Що стосується договору купівлі-продажу, слід зазначити, що доцільність, порядок та умови відчуження чи передачі об'єктів права комунальної власності територіальної громади визначаються відповідною селищною радою [10, с.8].

Укладання договорів купівлі-продажу комунального майна врегульоване спеціальним законодавством. Головними нормативними актами, відповідно до яких здійснюється приватизація на території України є: Закон України «Про приватизацію державного і комунального майна» [8], Закон України «Про публічні закупівлі» [9], Закон України «Про місцеве самоврядування в Україні» [6].

Що стосується придбання майна для потреб територіальної громади укладається відповідно до норм Цивільного кодексу України [11] та Господарського кодексу України [1] з урахуванням особливостей, визначених Законом України «Про публічні закупівлі». Саме цей закон встановлює правові та економічні засади здійснення закупівель товарів, робіт і послуг для забезпечення потреб територіальної громади.

Окрім того, пп. 1-3 п. а ст. 35 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні» територіальним громадам надано право укладати зовнішньоекономічні контракти у сфері придбання та реалізації продукції, виконання робіт, надання послуг та залучення інвестицій. Відповідно до ч. 1 ст. Відповідно до ст.169 Цивільного кодексу України територіальні громади діють у цивільних відносинах на рівних правах з іншими учасниками, територіальна громада має можливість укладати й інші договори.

Поза сумнівами, що найбільш економічно доцільною (після володіння майном самостійно для власних потреб), є передача його у тимчасове платне користування третім особам, що здійснюється за договором оренди. При передачі комунального майна у цей спосіб, необхідно забезпечити конкурентність при прийнятті відповідного рішення радою чи виконавчим комітетом.

Основним нормативним актом, що здійснює правове регулювання укладення зазначеного договору здійснює Закон України від «Про оренду державного та комунального майна» [7].

Для того, щоб передати комунальне майно в оренду, органи місцевого самоврядування проводять конкурс відповідно до вимог постанови КМУ «Про затвердження Порядку проведення конкурсу на право оренди державного майна»[5], або на підставі власного Порядку проведення конкурсу на право оренди комунального майна, розробленого на основі згаданого документа.

Конкурс на право оренди вільних об'єктів нерухомого майна комунальної власності територіальної громади проводиться з метою ефективного використання комунального майна, поповнення місцевого бюджету. Основним критерієм визначення переможця конкурсу є максимальний розмір орендної плати при обов'язковому забезпеченні виконання інших умов конкурсу. Конкурс оголошується за ініціативою орендодавця або за наявності заяви про оренду від фізичної або юридичної особи за умови відсутності заяви від особи, яка відповідно до даного Положення має право на отримання відповідного комунального майна в оренду поза конкурсом чи аукціоном (бюджетні установи, релігійні організації тощо).

Орендодавець протягом 15 днів після затвердження результатів конкурсу має надіслати рекомендованим листом або вручити під розписку особисто переможцю конкурсу (уповноважений ним особі) проект договору оренди. Переможець конкурсу або уповноважена ним особа після отримання проекту договору протягом 5 робочих днів особисто повертає орендодавцю підписаний проект договору оренди.

Із урахуванням специфіки майна та з огляду на потенційні доходи від його використання, затрати по його утриманню та з інших економічних міркувань, у кожному конкретному випадку, орган місцевого самоврядування може прийняти рішення про передачу у строкове користування таким майном і на безоплатній основі з обов'язком користувача підтримувати таке майно у належному стані за власний рахунок.

У цьому випадку економічною вигодою територіальної громади буде те, що майно не втрачатиме своєї економічної вартості, а сама громада залишатиметься його власником.

Важливе значення для функціонування і розвитку територіальної громади є забезпечення її побутових та соціальних потреб. Будівництво та проведення ремонту доріг, дитячих садочків, шкіл, будинків культури, дитячих майданчиків, адміністративних будівель, облаштування територій, усе зазначене є також неможливим без укладення договорів підряду.

Підрядні відносини при здійсненні будівництва за державні кошти мають свою специфіку. У цих відносинах замовник — суб'єкт, уповноважений розпоряджатися певною сумою територіальної громади, які мають заздалегідь визначене цільове спрямування та природу капітальних вкладень [2, с. 27]. Тобто законодавець, встановив спеціальний порядок укладання договорів із закупівлі робіт за державні кошти.

Законодавством також передбачено певні обмеження, що стосуються в основному підрядника. Такі обмеження зокрема визначені гл. 61 ЦК України (ч. 3 ст. 837), насамперед стосуються такої підприємницької діяльності підрядника. Так, відповідно до ч. 3 ст. 837 ЦК України для виконання окремих видів робіт у випадках, встановлених законом, підрядник (субпідрядник) зобов'язаний одержати спеціальний дозвіл, що свідчить про можливість виконання цих робіт лише особисто тим підрядником, який має на це дозвіл. Вказане стосується, наприклад, виконання авіаційно-хімічних робіт, виготовлення, монтажу несучих конструкцій, монтажу конструкцій в будівельній, ремонтно-будівельній діяльності тощо [3, с. 368].

На сьогоднішній день актуальним залишається питання укладання договорів у сфері житлово-комунальних послуг: водопостачання, вивезення побутових відходів тощо. Основні засади організаційних, господарських відносин, що виникають у сфері надання та споживання житлово-комунальних послуг між їхніми виробниками, виконавцями і споживачами, а також їхні права та обов'язки визначає Закон України “Про житлово-комунальні послуги” [4].

Таким чином договірні правовідносини мають важливе значення для забезпечення належного функціонування територіальної громади і вона є учасником договірних відносин на рівні з іншими суб'єктами зобов'язальних правовідносин.

Територіальна громада може укладати переважну більшість цивільних договорів, за винятком тих, що не можуть бути нею укладені, або не відповідають чи суперечать меті існування територіальної громади як об'єднання населення певної території.

Оскільки головним обов'язком сільського старости є представництво інтересів своєї громади, він повинен виявляти потребу громади в укладенні договорів, ініціювати їх укладення, розробляти проекти договорів, подавати їх на розгляд сільської ради, а також здійснювати контроль за виконанням взятих договірних зобов'язань усіма сторонами.

Список використаних джерел:

1. Господарський кодекс України: Закон України від 16 січня 2003 року // Відомості Верховної ради України. – 2003 . – № 18. – Ст. 144.
2. Гриценко Г. М. Правове регулювання капітального будівництва за державні кошти : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.04 / Г. М. Гриценко ; Ін-т економіко-правових досліджень НАН України. — Донецьк, 2011. — С. 27.
3. Панченко М. І. Цивільне право України: навч. посіб. / М. І. Панченко. — К. : Знання, 2005. — С. 368—369.
4. Про житлово-комунальні послуги: Закон України від 9 грудня 2017 року // Відомості Верховної ради України. – 2018 . – № 1. – Ст. 1.
5. Про затвердження Порядку проведення конкурсу на право оренди державного майна: Постанова КМУ від 31 серпня 2011 року // Офіційний вісник України. – 2011 . – № 67. – Ст. 2567.

6. Про місцеве самоврядування в Україні: Закон України від 25 червня 1997 року // Відомості Верховної ради України. – 1997 . – № 24. – Ст. 170.
7. Про оренду державного та комунального майна: Закон України від 10 квітня 1992 року // Відомості Верховної ради України. – 1992 . – № 30. – Ст. 416.
8. Про приватизацію державного і комунального майна: Закон України від 18 січня 2018 року // *Голос України*. – 2018. — № 44.
9. Про публічні закупівлі: Закон України від 25 грудня 2015 року // Відомості Верховної ради України. – 2016 . – № 9. – Ст. 89.
10. Сербіна А. ¹Здійснюємо контроль за використанням об'єктів комунальної власності / А. Сербіна // *Радик старости: інформаційно-аналітичне видання для старост та органів місцевого самоврядування*. – № 3.– 2017. – С.8.
11. Цивільний кодекс України: Закон України від 16 січня 2003 року // Відомості Верховної ради України. – 2003 . – № 40. – Ст. 356.

***Бондаренко-Зелінська Надія Леонтіївна,**
професор кафедри цивільного права та процесу
Хмельницького університету управління та права,
кандидат юридичних наук, доцент*

ВРЕГУЛЮВАННЯ СПОРІВ ЗА УЧАСТЮ СУДДІ В ЦИВІЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ УКРАЇНИ

Одним з пріоритетних напрямків стратегічного розвитку України є забезпечення відповідності національної правової системи стандартам світової (в т.ч. європейської) спільноти та створення справді ефективного механізму захисту прав та свобод людини і громадянина зокрема. Невипадково процес реформування національної системи захисту цивільних прав та свобод особи орієнтовано на удосконалення існуючих та створення нових процедур, інститутів й механізмів, покликаних забезпечити справедливий, неупереджений та своєчасний захист суб'єктивних прав і охоронюваних законом інтересів фізичних, юридичних осіб, державних та громадських інтересів.

Важливим кроком на цьому шляху стало набуття чинності новою редакцією ЦПК України наприкінці 2017 року. Серед запроваджених законодавцем новел цивільного процесуального законодавства особливо слід відмітити нову процедуру – врегулювання спорів за участю судді.

В юридичній доктрині, неодноразово наголошувалось, що найбільш ефективним для захисту прав особи є застосування способів мирного врегулювання конфліктів, на противагу тривалому та затратному судовому провадженню [1; 3, с. 41–44; 4; 7, с. 69–70; 8; 9, с. 74; 10; 13, с. 11–14, 14; 15]. При цьому більшість науковців, досліджуючи цю проблематику, способи мирного врегулювання спорів розглядаються як альтернативу правосуддю, а не його елемент.

Ще в 2009 році спільною програмою Європейського Союзу та Ради Європи «Прозорість та ефективність судової системи України» проводився ряд заходів щодо впровадження в системі судочинства України такої примирної процедури як медіація. Зокрема на базі чотирьох пілотних судів: Вінницького окружного адміністративного суду, Донецького апеляційного адміністративного суду, Івано-Франківського міського суду, Білоцерківського міськрайонного суду Київської області, було проведено експеримент щодо застосування медіації при розгляді адміністративних, господарських та цивільних справ в судах України [6]. Проте ідея запровадження медіації в судовий процес не знайшла підтримки серед суддів і не отримала подальшого розвитку. Законодавство в цій сфері розвивається в напрямку формування в

України позасудової моделі [11; 12]. І це логічно, адже основними засадами медіації є конфіденційність та добровільність, що не узгоджується з процесуальною формою цивільного судочинства і зменшує ефективність цієї примирної процедури при застосуванні її в судовому процесі.

З огляду на вищевказане логічним став висновок про необхідність пошуку таких способів мирного врегулювання спорів, які б гармонійно інтегрувалися в судовий процес. І з квітня 2012 року у чотирьох пілотних судах України: Івано-Франківському окружному адміністративному суді, Малиновському районному суді міста Одеси, Одеському окружному адміністративному суді, Івано-Франківському міському суді Івано-Франківської області почав реалізовуватися канадсько-український проект «Освіта суддів заради економічного зростання», одним з компонентів якого стала процедура досудового врегулювання спорів за участю [5].

Сутність запропонованого інституту полягала в тому, що пілотних судах України було визначено окремих суддів зі складу суду, які були уповноважені на застосування примирної процедури. Вибір судді для проведення переговорів відбувався автоматизовано системою документообігу. В подальшому цей суддя не міг виступати в якості головуючого судді при розгляді цієї справи у загальному порядку. Такий суддя проводив попередню зустріч зі сторонами, щоб дізнатися про їх аргументи. Надалі, для кращого розуміння процесу сторонами і отримання повної інформації, суддя міг проводити окремі наради з кожною зі сторін. Таким чином він міг з'ясувати, на які поступки готові піти сторона для вирішення справи і спрямувати їх до прийняттого результату. У разі врегулювання розбіжностей на стадії переговорів, сторони підписували умови примирення, які в обов'язковому порядку підлягали затвердженню ухвалою суду. [16]

На відміну від медіації, процедура проведення якої, як і особа посередника-медіатора визначається сторонами, досудове врегулювання спорів за участю судді підпорядковане вимогам процесуальної форми та проводиться кваліфікованим юристом – суддею. При чому, якщо посередник-медіатор лише сприяє комунікації сторін і останні самостійно повинні визначити найбільш оптимальне для них рішення, посередник – суддя може запропонувати сторонам можливий шлях мирного врегулювання спору.

Очевидно, що враховуючи особливості української ментальності, звичку покладатися на авторитетну позицію посадової особи чи фахівця, примирення за участю судді стало більш зрозумілим та прийнятним для українських громадян. Тож не дивно, що з деякими змінами саме ця процедура отримала формальне закріплення в новій редакції ЦПК України.

Водночас, попри переваги інституту врегулювання спорів за участю судді, його процедура залишається нечітко визначеною цивільним процесуальним законодавством України. Серед основних недоліків правового регулювання ЦПК слід визнати наступні:

Так, положення ч. 1 ст. 201 ЦПК України «врегулювання спору за участю судді проводиться за згодою сторін до початку розгляду справи по суті» в запропонованій редакції *тлумачаться неоднозначно*, що може призвести до певних непорозумінь при їх застосуванні. Зокрема із змісту цієї статті не зрозуміло, хто може виступати ініціатором примирної процедури, тільки сторони, чи суддя також може з власної ініціативи запропонувати сторонам врегулювати спір і, за їх згоди, провести процедуру. Спірним видається і обмеження можливості врегулювання спору за участю судді початком розгляду справи по суті та терміном не більше тридцяти днів з дня постановлення відповідної ухвали й без можливості його продовження (ч. 1 ст. 205 ЦПК).. В той час як право сторін на укладення мирової угоди може здійснюватися на будь-якій стадії судового процесу (ч. 2 ст. 207 ЦПК).

Критично сприймається і норма ч. 2 ст. 201 ЦПК щодо недопустимості проведення врегулювання спору за участю судді у разі, якщо у справу вступила третя особа, яка заявляє самостійні вимоги щодо предмета спору. Виникає питання, що заважає судді проводити наради як за участю сторін, так і такої третьої особи? Адже на боці сторони не завжди виступає один суб'єкт правовідносин, в одній справі можуть брати участь співучасники. При цьому

кількісний показник сторін не впливає на можливість застосування цього способу примирення. Більше того, згідно вимог ст. 52 ЦПК треті особи, які заявляють самостійні вимоги щодо предмета спору, користуються усіма правами і несуть усі обов'язки позивача, а отже і право сприяння судді у врегулюванні спору.

Суперечливим є і зміст ст. 203 ЦПК. Так, відповідно до ч. 3, 4 вказаної статті, під час проведення спільних нарад суддя здійснює дії, спрямовані на мирне врегулювання сторонами спору, в т.ч. може запропонувати сторонам можливий шлях мирного врегулювання спору. А під час закритих нарад, поряд з цими повноваженнями, суддя має право звертати увагу сторони на судову практику в аналогічних спорах. А з іншої сторони положення ч. 6 ст. 203 забороняє судді надавати сторонам юридичні поради та рекомендації.

Також, на нашу думку потребує розширення перелік осіб, які можуть залучатися до участі в нарадах. Наразі ч. 8 ст. 203 до складу таких осіб віднесено тільки перекладача, в той час як практика застосування примирних процедур в позасудовому порядку (в т.ч. медіації) свідчить про доцільність залучення і інших фахівців (наприклад психолога у справах щодо прав дитини).

Дискусійним є й використання законодавцем застосовуваної в пілотних судах концепції розмежування повноважень щодо врегулюванням спору та щодо розгляду справи між різними суддями.

Поряд з означеними потребують більш ґрунтовного дослідження та виправлення й інші недоліки. Водночас слід визнати, що попри критику окремих положень ЦПК, значення самого факту законодавчої регламентації врегулювання спорів за участю судді важко переоцінити. Адже запровадження цього інституту не тільки розширює можливості сторін та допомагає останнім знайти найбільш прийнятний для них спосіб врегулювання спору на засадах примирення, але є й першою реальною спробою інтегрування примирної процедури в сучасний судовий процес України.

Список використаних джерел:

1. Бардаченко Л. Медіація в Україні: практика застосування світових тенденцій // Правовий тиждень. – 2010. – №1-2 (179-180). [Електронний ресурс] – URL: <http://www.legalweekly.com.ua/article/?uid=1677>
2. Головченко В. Стан і проблеми третейського судочинства // Право України. – 2005. – № 9. – С. 83-86.
3. Давыденко Д. Л. Вопросы юридической терминологии в сфере «альтернативного разрешения споров» // Третейский суд. – 2009. – № 1. – С. 40–53.
4. Дрофенко І. В. Домовимося чи посудимося? // Юридична газета. – 2008. – № 47 (120). – С. 6-8
5. Канада пропонує служителям вітчизняної Феміди вирішувати спори поза судовою процедурою // Закон і бізнес. 2015. № 3 2 (1226). 8–14 серпня.
6. Красіловська З. Теоретичні основи медіації як альтернативного способу вирішення спорів: поняття, види, принципи // Актуальні проблеми державного управління. – 2013. – Вип. 3 (55). – С. 12–13.
7. Кузина В. И. Понятие, отличительные черты, преимущества и недостатки альтернативного разрешения споров // Государство и право. – 2012. – № 4. – С. 69–73.
8. Навроцька Ю. В. Правові механізми досудового врегулювання спорів за участю судді: концепція запровадження в Україні // Проблеми модернізації приватного права в умовах євроінтеграції / за заг. ред. Ю. В. Білоусова. – Хмельницький, 2015. – С. 369–374.
9. Огречук Г. О. Правове регулювання застосування медіації при вирішенні цивільно-правових спорів : дисер. ... канд. юрид. наук: 12.00.03. – К., 2016. – 213 с.
10. Паркинсон Л. Семейная медиация. – М. : Межрегиональный центр управленческого и политического консультирования, – 2010. – 400 с.

11. Про медіацію : Проект Закону України № 3665 від 17.12.2015 р. / [Електронний ресурс] Верховна Рада України. – URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=57463.
12. Про медіацію : Проект Закону України № 3665-1 від 29.12.2015 р. / [Електронний ресурс] Верховна Рада України. – URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=57620.
13. Романенко М. А. Альтернативные формы разрешения правовых конфликтов в сфере прав человека и гражданина : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Саратов, 2008. – 18 с.
14. Теория и практика медиации (посредничества) в экономической сфере / И. А. Бельская [и др.] ; под ред. У. Хелльманна [и др.]. Мн. : Изд. центр БГУ, 2015. 231 с.
15. Штепан П. Альтернативные способы разрешения споров / П. Штепан // [Електронний ресурс] – URL: <http://www.lawclinic.ru/download/0003.zip>.
16. Що таке процедура досудового врегулювання спорів за участю судді [Електронний ресурс] – URL: <http://adm.if.court.gov.ua/sud0970/dvs/whatis>.

Бориславська Марина В'ячеславівна,
*доцент кафедри цивільного права та процесу
Хмельницького університету управління та права,
кандидат юридичних наук, доцент*

ЗНАЧЕННЯ НАМІРУ НАРЕЧЕНИХ, ПОДРУЖЖЯ, ОДНОГО ІЗ НИХ ДЛЯ ВИЗНАННЯ ШЛЮБУ ФІКТИВНИМ

Про фіктивні шлюби чули усі. Більше того, не усвідомлюючи повною мірою їх правові наслідки, значна частина наших громадян допускає, а то й свідомо прагне для себе їх укладення. Саме тому, на наш погляд, цей найбільш поширений вид фіктивних сімейно-правових станів потребує окремої уваги та дослідження.

Згідно ч. 2 ст. 40 СКУ фіктивним визнається шлюб, укладений жінкою та чоловіком або одним із них без наміру створити сім'ю та набути прав та обов'язків подружжя. Це визначення при його застосуванні на практиці, на думку науковців, викликає багато спірних та неоднозначних питань, які викликають варіативність при пошуку відповіді на них. Чим активно й користуються учасники спірних правовідносин, їх представники. Зупинимося на окремих із цих проблем.

Так, фіктивний шлюб відрізняється від недійсного чи такого, що може бути визнаний недійсним тим, що в ньому дотримані усі умови його укладення, але має місце невідповідність між його формою та змістом, оскільки наречені (один із них), що вступають у фіктивний шлюб, початково не мають наміру створювати сім'ю. Традиційно мета створення сім'ї визначається як народження та виховання дітей, взаємодопомога та підтримка членів сім'ї, ведення домашнього господарства тощо [1, с. 3]. Згідно із законодавством, однією з умов дійсності шлюбу є наявність взаємної згоди осіб, які беруть шлюб. Проте, в якості умови його укладення не передбачено таку мету шлюбу, як створення сім'ї. Тобто, в ситуації, якщо при укладенні шлюбу є очевидним, що наречені (один із них) не мають наміру створити сім'ю, посадові особи органів ДРАЦСу не вправі за власною ініціативою перешкоджати державній реєстрації фіктивного шлюбу. Але зазначена мета все ж має юридичне значення: її відсутність у подружжя при укладенні шлюбу є однією з підстав визнання шлюбу недійсним у судовому порядку [2, с. 128]. Тому слід погодитись із твердженням, що фіктивний шлюб використовується як легальний, і тому невразливий з формального боку засіб для досягнення мети, несумісної з основним призначенням інституту шлюбу [3, с. 73]. Не можна сказати, що

фіктивний шлюб не має мети, він лише передбачає якусь іншу мету, що й дозволяє розглядати його саме як фіктивний [2, с. 128].

Тому зазвичай при аналізі фіктивного шлюбу акцентують увагу на неспівпадінні волі та волевиявлення [4, с. 17; 2, с. 128]. Зазвичай наречені створюють видимість наявності у них наміру створити сім'ю, а з'ясування їх дійсної волі створює значні складнощі. Подекуди в юридичній літературі можна побачити твердження, що особливо це складно зробити у випадках, коли наміру створити сім'ю не було тільки у одного із подружжя [5, с. 164]. Не погоджуємося з цим. Аналіз судової практики показує, що відносно будь-якого фіктивного шлюбу є значні труднощі з доведенням та з'ясуванням дійсних намірів сторін. При тому, що необхідно довести, що *наміру створити сім'ю у одного з подружжя не було до реєстрації*, і намір створити сім'ю *не виник після реєстрації* шлюбу [6, с. 311]. А висновок про це суд робить на підставі дослідження доказів та оцінки наданих пояснень, правдивість яких, втім, не гарантована.

Які ж обставини і факти враховує суд? Щодо цього питання є різні підходи. Зокрема, М. С. Каменецька виділила основні та факультативні ознаки відсутності наміру створити сім'ю [7, с. 84-85]. Основними вона вважає ознаки, наявність яких практично завжди є безперечним доказом фіктивності: роздільне проживання; відсутність спільного господарства, відсутність спільного майна та матеріальної взаємодопомоги подружжя; відсутність особистого спілкування подружжя, яке може проявлятися у відсутності інтимних відносин та спільних дітей, у відсутності взаємної моральної підтримки подружжя, у незнанні очевидних фактів з життя один одного; підтвердження відсутності подружніх відносин третіми особами; явна очевидність іншої цілі, ніж створення сім'ї; нетривалий період перебування у шлюбі. За висновком М. С. Каменецької зазначені ознаки найбільш часто зустрічаються у судовій практиці [7, с. 84-85].

Інша група ознак - додаткові (факультативні), на думку науковця, можуть вказувати на фіктивність шлюбу тільки у сукупності з іншими, основними ознаками [7, с. 84-85]. До них, на думку М. С. Каменецької, можна віднести наступні обставини: нетривалий період знайомства подружжя до шлюбу; відсутність весільних урочистостей; відсутність факту знайомства одного з подружжя із родичами та друзями другого; наявність фактичних шлюбних відносин з іншою особою; велика різниця у віці подружжя; індивідуальні особливості подружжя, що призводить до неможливості виникнення духовної єдності між ними [7, с. 84-85].

Щодо розробленої М. С. Каменецькою теорії можна зазначити наступне. Вважаємо, що кожна з цих обставин (як з основних, так і з додаткових ознак) сама по собі однозначно не завжди може підтверджувати відсутність наміру створити сім'ю. Такі докази характерні для фіктивних шлюбів, які є такими за спільною змовою обох з подружжя, і то тільки тоді, коли вони не приховують фіктивність свого шлюбу від оточуючих. Лише виникнення конфлікту між ними у багатьох випадках може відкрити оточуючим справжню природу такого шлюбу. Не слід забувати й про те, що, згідно з СКУ (ч. 2 ст. 3, ч. 1 ст. 56) подружжя не зобов'язане проживати разом, тому їх роздільне проживання ще не свідчить про відсутність наміру створити сім'ю. Окрім того, роздільне проживання подружжя може бути обумовлено характером їх професійної діяльності, труднощами з придбанням житлової площі, наявністю в одного з подружжя небезпечного інфекційного захворювання, що вимагає його ізоляції від оточуючих. Відсутність дітей може пояснюватися наявністю в одного з подружжя захворювання, що перешкоджає народженню дитини, або звичайним небажанням мати дітей з будь-яких причин, насамперед, поважного віку, матеріальних труднощів, своєрідного укладу цінностей у подружжя.

При розгляді такої категорії справ слід враховувати і те, що «недобросовісний» із подружжя зазвичай намагається ввести в оману другого з подружжя, створити видимість сім'ї. А це, навпаки, може супроводжуватися підтриманням інтимних стосунків, показовою увагою до іншого з подружжя чи сім'ї в цілому. Для такої особи треба «виграти» час для вирішення питань, заради яких і укладався фіктивний шлюб. За словами В. О. Рясенцева, короткочасна

близькість між подружжям не перешкоджає визнати шлюб фіктивним, якщо вона призначалася для створення видимості шлюбу [8, с. 144]. В такій ситуації важливо встановити, із чим пов'язане фактичне припинення зазначених відносин. Якщо це обумовлене набуттям недобросовісним із подружжя бажаного блага, для чого і укладався такий шлюб, і у зв'язку з чим відпала необхідність у підтриманні видимості сім'ї, то очевидно, що це фіктивний шлюб. А якщо мали місце звичайна сварка чи типовий конфлікт, такий шлюб не може бути визнаний недійсним, але подружжя вправі його розірвати [2, с. 130]. Справжні наміри жінки та чоловіка важко виявити ще й тому, що одні і ті ж обставини кожна зі сторін трактує по-своєму. Тому у подібних випадках суд, не порушуючи закон, може винести діаметрально протилежні рішення у ззовні схожих справах [9, с. 151]. Усе це, на нашу думку, нівелює теорію виділення основних та додаткових (факультативних) ознак відсутності наміру створення сім'ї, розроблену М. С. Каменецькою. Відповідно, виступаємо проти пропозицій щодо законодавчого закріплення критеріїв, що дозволяють визначити наявність/відсутність наміру створити сім'ю [2, с. 129-130]. На нашу думку, під фіктивним шлюбом слід розуміти юридичне оформлення шлюбу без наміру створення сім'ї, проте спрямоване на досягнення інших цілей [1, с. 3]. Саме ця дефініція чітко підкреслює основні особливості даного виду недійсного шлюбу.

Як вже зазначалося, відповідно до ч. 3 ст. 40 СКУ суд не може визнати шлюб фіктивним, якщо на момент розгляду справи судом відпали обставини, які засвідчували відсутність згоди особи на шлюб або її небажання створити сім'ю (наприклад, виникнення між подружжям фактичних шлюбних відносин, народження дітей). Однак, слід визнати, що висновки суду у цьому випадку будуть носити, скоріше, ймовірний характер, позаяк з етичних міркувань він навряд чи буде встановлювати наявність чи відсутність фактичних відносин між подружжям. Слід також зауважити, що подружжя може створити перед судом видимість виникнення у них подружніх відносин, для того, щоб зберегти силу фіктивного шлюбу. Тому суд при вирішенні питання про визнання шлюбу фіктивним дійсно повинен керуватися усіма можливими засобами доказування, які підтверджують істинність намірів подружжя та тривалість відносин, що виникли між ними [2, с. 128]. При цьому мають бути забезпечені права на таємницю особистого життя їх учасників, їхнього права на особисту свободу та недопустимості свавільного втручання у сімейне життя (підп. 1 ч. 1 ст. 3 ЦКУ, ч. 4 ст. 7 СКУ).

Можливою є ситуація, коли подружжя створили сім'ю вже після визнання шлюбу недійсним. У такому разі судові рішення про визнання шлюбу недійсним не може бути оскаржене, оскільки для цього немає підстав, встановлених ЦПКУ. Однак закон не забороняє цим особам вступати у новий шлюб [2, с. 128].

Фіктивні шлюби несуть і приховані небезпеки для самого подружжя, пов'язані з їх правовими наслідками. Основні серед них:

- кожен з «фіктивного» подружжя має право на утримання з боку іншого (ст. 75 СКУ), у тому числі після розірвання шлюбу (ст. 76 СКУ), а також право на участь дружини, чоловіка у витратах на лікування другого з подружжя (ст. 90 СКУ),

- «фіктивна» дружина може народити дитину (в тому числі і не перебуваючи в інтимних стосунках з «фіктивним» чоловіком). А в шлюбі діє презумпція батьківства. Відповідно, за загальним правилом, такий чоловік буде записаний батьком дитини з усіма правовими наслідками, які випливають із цього: стягнення з нього аліментів на дитину (ст. 181-184 СКУ), участь у додаткових витратах на дитину (ст. 185 СКУ), обов'язок утримувати повнолітніх непрацездатних дочку, сина (ст. 198 СКУ), в тому числі тих, які продовжують навчання (ст. 199 СКУ). Окрема група обов'язків пов'язана з утриманням дружини під час вагітності та утриманням дружини, чоловіка у зв'язку з проживанням з ними дитини (ст. 84, 86, 88 СКУ);

- майно, набуте під час перебування у шлюбі, якщо інше не передбачено шлюбним договором, стає спільною сумісною власністю, з перспективою подальшого поділу між «фіктивним» подружжям (ст. 60 СКУ).

Поширеним небезпечним наслідком фіктивного шлюбу є здирицтво, яке може мати місце як між подружжям, так і між подружжям (одним із них) та іншими особами. Виходячи з того, що будь-який фіктивний стан – явище небажане, у багатьох державах світу (США, Німеччина, Бельгія, Еквадор) передбачена адміністративна, і навіть кримінальна відповідальність за укладення фіктивного шлюбу для «недобросовісного» з подружжя та особам, які сприяли його укладенню. Тобто, держава повинна вживати заходів, спрямованих на запобігання фіктивним шлюбом. В тому числі шляхом удосконалення діяльності органів ДРАЦСу і можливого розширення повноважень їх працівників як в момент подання заяви про реєстрацію шлюбу, так і безпосередньо при укладенні шлюбу. Звичайно, не на шкоду передбаченим законодавством та міжнародними стандартами правам людини.

Список використаних джерел:

1. Альбиков И. Р. Некоторые особенности и тенденции современного развития фиктивного брака в Российской Федерации. *Семейное и жилищное право*. 2014. № 3. С. 3-6.
2. Закурка А. В. Фиктивный брак как одна из распространенных форм неправомерного поведения участников семейных отношений / А. В. Закурка // *Актуальные проблемы современных общественных наук: диалог общества и власти* : материалы IV Междунар. науч.-практ. Интернет-конф. Уфа : БАГСУ, 2014. С. 127-133.
3. Максимович Л. Фиктивный брак // *Закон*. 1997. № 11. С. 73-75.
4. Поссе Е. А., Фадеева Т. А. Проблемы семейного права. Л.: Изд-во Ленингр. ун-та, 1976. 145 с.
5. Маркосян А. В. Юридические факты в семейном праве Российской Федерации : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03. Москва, 2007. 203 с.
6. Семейне право : Нотаріат. Адвокатура. Суд : Наук.-практ. посіб. з інформ. додатком на лазерному носії : У 2 кн. / Драгневич Л. Ю., Пульнева О. С., Фурса Є. І., Фурса С. Я. та ін. / За заг. ред. С. Я. Фурси. К.: Видавець Фурса С. Я., 2005. Кн. 1. 896 с.
7. Каменецкая М. С. Признаки фиктивного брака. *Законы России: опыт, анализ, практика*. 2009. № 5. С. 82–85.
8. Рясенцев В. А. Семейное право : учебник. М.: Юридическая литература, 1971. 296 с.
9. Нечаева А. М. Семейное право: актуальные проблемы теории и практики. М.: Юрайт-Издат, 2007. 280 с.

Ватрас Володимир Антонович,
*професор кафедри цивільного права та процесу
Хмельницького університету управління та права,
кандидат юридичних наук, доцент*

УЧАСТЬ СТАРОСТИ У ЖИТЛОВИХ ПРАВОВІДНОСИНАХ

Конституція України закріплює право кожного на житло. Держава створює умови, за яких кожний громадянин матиме змогу побудувати житло, придбати його у власність або взяти в оренду (ст. 47). На старост покладається широке коло повноважень у цій сфері. Основними нормативно-правовими актами у цій сфері є: Житловий кодекс УРСР, Цивільний кодекс України, Закон України «Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень» від 01.07.2004 р., Закон України «Про захист персональних даних» від 01.06.2010 р., Закон України «Про свободу пересування та вільний вибір місця проживання» від 11.12.2003 р., Закон України «Про інформацію» від 2.10.1999 р., Постанова Кабінету Міністрів України від 02.03.2016 р. «Про затвердження Правил реєстрації місця проживання та

Порядку передачі органами реєстрації інформації до Єдиного державного демографічного реєстру», Постанова Кабінету Міністрів України від 11.03.2011 р. «Про Єдиний державний реєстр громадян, які потребують поліпшення житлових умов».

Щодо участі старости у житлових правовідносинах виділимо два основних блоки питань: по-перше, реєстрація місця проживання/перебування особи або зняття з реєстрації місця проживання особи; по-друге, облік громадян, які потребують поліпшення житлових умов.

В першу чергу, виникають питання щодо порядку проведення реєстрації місця проживання або перебування особи. Реєстрація місця проживання або перебування та зняття з реєстрації місця проживання особи здійснюється в день подання особою або її представником документів. Реєстрація місця проживання за заявою особи може бути здійснена одночасно із зняттям з попереднього місця проживання [1].

У випадку коли особа не може самостійно звернутися до органу реєстрації, реєстрація може бути здійснена за зверненням її законного представника (ст. 242 Цивільного кодексу України) [2] або представника на підставі довіреності (ст. 244 Цивільного кодексу України) [2], посвідченої в установленому законом порядку.

Реєстрація місця проживання здійснюється тільки за однією адресою. У разі коли особа проживає у двох і більше місцях, вона здійснює реєстрацію місця проживання за однією з цих адрес за власним вибором. За адресою зареєстрованого місця проживання з особою ведеться офіційне листування та вручення офіційної кореспонденції [1].

У випадку, не подання необхідних документів, або подання недостовірних відомостей, або звернення особи, яка не досягла 14 років староста відмовляє в реєстрації або знятті з реєстрації місця проживання [1].

Варто вказати на особливості при реєстрації новонародженої дитини та дитини віком до 14 років. Відповідно до чинного законодавства батьки або інші законні представники зобов'язані зареєструвати місце проживання новонародженої дитини протягом трьох місяців з дня державної реєстрації її народження.

Реєстрація місця проживання або перебування особи або зняття з реєстрації місця проживання скасовуються в разі їх проведення з порушенням вимог законодавства (пункт 28) [1].

У разі виявлення такого порушення керівник органу реєстрації проводить перевірку підстав реєстрації або зняття з реєстрації місця проживання або перебування особи, за її результатами складає висновок та приймає рішення про скасування реєстрації або зняття з реєстрації місця проживання/перебування особи.

Про прийняте рішення особі надсилається письмове повідомлення, в якому зазначаються підстави його прийняття. Особу запрошують на прийом до органу реєстрації для внесення відповідних відомостей до документа, до якого вносяться відомості про місце проживання або перебування.

Староста: а) формує і вносить дані про скасування реєстрації або зняття з реєстрації місця проживання або перебування особи до реєстру територіальної громади; б) формує інформацію про скасування реєстрації або зняття з реєстрації місця проживання або перебування особи для її передачі до реєстру.

У разі виявлення порушень законодавства органом реєстрації під час здійснення реєстрації або зняття з реєстрації місця проживання або перебування особи такому органу надсилається повідомлення щодо необхідності проведення відповідної перевірки. У разі підтвердження зазначених порушень реєстрація або зняття з реєстрації місця проживання або перебування особи підлягає скасуванню (пункт 29) [1].

Важливе місце в роботі старост займають питання щодо порядку обліку громадян, які потребують поліпшення житлових умов. Відповідно до Житлового кодексу Української РСР облік громадян, які потребують поліпшення житлових умов, здійснюється, як правило, за місцем проживання у виконавчому комітеті районної, міської, районної в місті, селищної,

сільської рад, також громадян може бути взято на облік і не за місцем їх проживання (ст. 36) [3].

Відповідно до ст. 34 Житлового кодексу Української РСР [3] потребуючими поліпшення житлових умов визнаються громадяни: 1) забезпечені жилою площею нижче за рівень, що визначається в порядку, встановленому законом; 2) які проживають у приміщенні, що не відповідає встановленим санітарним і технічним вимогам; 3) які хворіють на тяжкі форми деяких хронічних захворювань, у зв'язку з чим не можуть проживати в комунальній квартирі або в одній кімнаті з членами своєї сім'ї [4]; 4) які проживають за договором піднайму жилого приміщення в будинках державного або громадського житлового фонду чи за договором найму жилого приміщення в будинках житлово-будівельних кооперативів; 5) які проживають тривалий час за договором найму (оренди) в будинках (квартирах), що належать громадянам на праві приватної власності; 6) які проживають у гуртожитках. Громадяни визнаються потребуючими поліпшення житлових умов і з інших підстав.

Отже, староста наділений широким колом повноважень у сфері житлових правовідносин, які чітко визначені в чинному законодавстві.

Список використаних джерел:

1. Про затвердження Правил реєстрації місця проживання та Порядку передачі органами реєстрації інформації до Єдиного державного демографічного реєстру: постанова Кабінету Міністрів України від 11.03.2011 р. // ОВУ. 2016. № 28. Ст. 1108.
2. Цивільний кодекс України від 16.01.2003 р. № 435-IV ... // Офіційний вісник України. 2003. № 11. Ст. 261.
3. Житловий кодекс Української РСР від 30.06.1983 р. № 5464-X // ВВР УРСР. 1983. № 28. Ст. 573.
4. Про затвердження переліку хронічних захворювань, при яких особи, що на них страждають, не можуть проживати у комунальній квартирі або в одній кімнаті з членами своєї сім'ї: Наказ МОЗ України від 08.02.1985 р. №52 // URL : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/v0052282-85>
5. Про затвердження Правил обліку громадян, які потребують поліпшення житлових умов, і надання їм жилих приміщень в Українській РСР Постанова Рада Міністрів УРСР 11.12.1984 № 470 // URL <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/470-84-%D0%BF>

Гарієвська Мирослава Богданівна,
доцент кафедри цивільного права та процесу
Хмельницького університету управління та права,
кандидат юридичних наук

ЗАГАЛЬНІ ПРАВИЛА ВЧИНЕННЯ НОТАРІАЛЬНИХ ДІЙ СТАРОСТОЮ ОТГ

Відповідно до ст. 1 Закону України «Про нотаріат» нотаріальні дії в Україні вчиняються державними та приватними нотаріусами, а у населених пунктах, де немає нотаріусів, нотаріальні дії вчиняються уповноваженими на це посадовими особами органів місцевого самоврядування [1].

Відповідно до пп. 5 п. б. ч.1 ст. 38 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні» вчинення нотаріальних дій з питань, віднесених законом до їхнього відання є делегованим повноваженням сільських, селищних, міських рад щодо забезпечення законності, правопорядку, охорони прав, свобод і законних інтересів громадян і належать до відання

виконавчих органів цих рад [2]. Тому уповноважувати на вчинення нотаріальних дій старосту повинен виконком відповідної ради, членом якого, зокрема, є староста, а не сесія відповідної ради.

Відповідно до ст. 37 Закону України «Про нотаріат» уповноважені особи ОМС:

- 1) вживають заходів щодо охорони спадкового майна;
- 2) посвідчують заповіти (крім секретних);
- 3) видають дублікати посвідчених ними документів;
- 4) засвідчують достовірність копій (фотокопій) документів і виписок з них;
- 5) засвідчують справжність підпису на документах;
- 6) видають свідоцтва про право на спадщину;
- 7) видають свідоцтва про право власності на частку в спільному майні подружжя в разі смерті одного з подружжя [1].

Законом встановлені певні обмеження щодо вчинення нотаріальних дій старостою. Так, видавати свідоцтва про право на спадщину та свідоцтва про право власності на частку в спільному майні подружжя в разі смерті одного з подружжя, можуть старости, які мають вищу юридичну освіту, досвід роботи у галузі права не менше трьох років, пройшли протягом року стажування у державній нотаріальній конторі або приватного нотаріуса, завершили навчання щодо роботи з єдиними та державними реєстрами, що функціонують в системі Міністерства юстиції України, та склали іспит із спадкового права.

Не вправі вчиняти нотаріальні дії на своє ім'я і від свого імені, на ім'я і від імені свого чоловіка чи своєї дружини, його (її) та своїх родичів (батьків, дітей, онуків, діда, баби, братів, сестер), а також на ім'я і від імені працівників виконавчого комітету.

Старости також не мають права на оформлення документів, призначених для використання за межами державного кордону.

Примірники всіх нотаріально посвідчених заповітів, що залишаються у справах старости, формуються в наряд.

Документи, на підставі яких вживаються заходи щодо охорони спадкового майна, приєднуються до актів опису спадкового майна, які залишаються у справах старости, і формуються в наряд (справу).

Оригінали документів (свідоцтва про народження, шлюб, смерть тощо) повертаються особам, що їх подали, а в старости залишаються їх копії. Копії подаються заінтересованими особами або на їх прохання виготовляються старостою, про що робиться напис «Згідно з оригіналом», зазначаються дата, посада особи, проставляється підпис.

Документи, на підставі яких встановлюється особа громадянина, його представника, повертаються особам, що їх подали. У реєстрі для реєстрації нотаріальних дій записуються назва документа, серія, номер, дата його видачі і найменування установи, яка його видала. Копія цього документа долучається до справ старости.

Формування справ (нарядів) здійснюється відповідно до Правил ведення нотаріального діловодства.

В окремих випадках, коли громадянин не може з'явитися в зазначене приміщення, нотаріальні дії можуть бути вчинені поза вказаним приміщенням.

Якщо нотаріальна дія вчиняється поза робочим місцем старости, то в посвідчувальному написі на документі і в реєстрі для реєстрації нотаріальних дій записується місце вчинення нотаріальної дії із зазначенням адреси, а також причини, з якої нотаріальна дія вчиняється поза приміщенням органу місцевого самоврядування [2].

Як правило, особа повинна підписати документ самостійно, у присутності старости.

Якщо фізична особа внаслідок фізичної вади або хвороби не може власноручно підписати документ, то за її дорученням у її присутності та в присутності старости цей документ може підписати інша особа. Про причини, з яких фізична особа, яка звернулася за вчиненням нотаріальної дії, не могла підписати документ, зазначається у посвідчувальному написі. До-

кумент за особу, яка не може підписати його, не може підписувати особа, на користь або за участю якої його посвідчено.

У разі, якщо за фізичну особу, яка внаслідок фізичної вади, хвороби не може власноручно підписати заповіт чи заяву, підписується інша фізична особа, староста встановлює особу громадянина, що бере участь у нотаріальній дії, і особу громадянина, який підписався за нього. Копія документа, за яким встановлюється особа, долучається до документів, які залишаються у справі органу місцевого самоврядування.

Глуха, німа або глухоніма фізична особа, яка звернулася за вчиненням нотаріальної дії, сама читає заповіт чи заяву і підписує його (її). Якщо така особа у зв'язку з хворобою або фізичною вадою не може підписати документ, то при вчиненні нотаріальної дії обов'язково повинна бути присутня особа (сурдоперекладач), яка може порозумітися з глухою, німою або глухонімою особою і підтвердити своїм підписом, що зміст заповіту, заяви відповідає волі учасника нотаріальної дії. Підпис особи (сурдоперекладача) проставляється після тексту заповіту, заяви. Від зазначеної особи вимагається документ, що підтверджує її кваліфікацію.

Якщо заповідач через фізичні вади не може сам прочитати заповіт, посвідчення заповіту має відбуватися в присутності не менш як двох свідків. Свідками можуть бути лише особи з повною цивільною дієздатністю (досягли 18 років та розуміють значення своїх дій). Свідками не можуть бути староста, який посвідчує заповіт, спадкоємці за заповітом, члени сім'ї та близькі родичі спадкоємців за заповітом, особи, які не можуть прочитати або підписати заповіт. Текст заповіту має містити відомості про особи свідків, а саме: прізвище, ім'я, по батькові кожного з них, дату народження, місце проживання, реквізити паспорта чи іншого документа, на підставі якого було встановлено особу свідка. Свідки, при яких посвідчено заповіт, зачитують його вголос та ставлять свої підписи на ньому.

У разі втрати або зіпсування заповіту, посвідченого старостою, за письмовою заявою заповідача видається дублікат втраченого (зіпсованого) заповіту.

Дублікат заповіту може бути виданий вказаним у заповіті спадкоємцям лише після подачі ними свідоцтва про смерть заповідача. У разі смерті спадкоємців, які були вказані в заповіті, дублікат може бути виданий їх спадкоємцям після пред'явлення ними свідоцтв про смерть заповідача і померлого спадкоємця. Дублікат заповіту повинен містити весь текст посвідченого документа.

На дублікаті заповіту робиться відмітка про те, що він має силу оригіналу, і вчиняється посвідчувальний напис. Крім того, про видачу дублікату староста робить відмітку на примірнику документа, який зберігається в наряді (справі) органу місцевого самоврядування, із зазначенням дати, підпису посадової особи, яка видала дублікат документа, та прикладенням печатки старости [4].

Так, кожний староста веде окремий реєстр для реєстрації нотаріальних дій. Кожному реєстру для реєстрації нотаріальних дій присвоюється свій індекс, який має збігатися з номером печатки старости. При цьому запис на оформленому старостою документі здійснюється у вигляді такого набору цифр: 1-2, 3-4, 12-1 тощо, де перша цифра означає індекс реєстру для реєстрації нотаріальних дій старости, а друга цифра - порядковий номер запису нотаріальної дії у реєстрі для реєстрації нотаріальних дій.

Записи в реєстрі для реєстрації нотаріальних дій повинні бути повними і скороченню не підлягають, крім загальноприйнятих скорочень. Наприклад, місто - м., район - р-н, селище міського типу - смт, вулиця - вул., будинок - буд., квартира - кв. Дописки і виправлення, зроблені в реєстрі для реєстрації нотаріальних дій, повинні бути застережені посадовою особою органу місцевого самоврядування і скріплені її підписом та печаткою органу місцевого самоврядування.

Список використаних джерел:

1. Про нотаріат: Закон України від 02.09.1993 р., № 3425-XII // ВВР. — 1993. — № 39. — Ст. 383.
2. Про місцеве самоврядування в Україні: Закон України від 21 травня 1997 року № 280/97-ВР // Офіційний вісник України. — 1997 р. — № 25. — стор. 20.
3. Про затвердження Порядку вчинення нотаріальних дій посадовими особами органів місцевого самоврядування: Наказ Міністерства юстиції України № 3306/5 від 11.11.2011 р. // <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/z1298-11>.
4. Порядок вчинення нотаріальних дій нотаріусами України: Наказ Міністерства юстиції України № 282/20595 від 22.02.2012 р. [Електронний ресурс] — Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/z0282-12>

Гринько Світлана Дмитрівна,
*завідувач кафедри цивільного права та процесу
Хмельницького університету управління та права,
доктор юридичних наук, професор*

ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ ВІДШКОДУВАННЯ ШКОДИ, ЗАВДАНОЇ СТАРОСТОЮ ОРГАНУ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ

За загальним правилом правове регулювання цивільно-правової відповідальності здійснюється Цивільним кодексом України (статті 610-625, 1174, 1191, 1212, 1215, 1231). Суб'єктом цивільно-правової відповідальності можуть виступати юридичні та фізичні особи, держава, АРК, територіальна громада. Водночас виникають питання щодо можливості притягнення до цивільно-правової відповідальності старости органу місцевого самоврядування за шкоду, завдану іншим особам.

Чи відшкодовує староста шкоду, завдану іншим особам внаслідок прийняття рішень, дій чи бездіяльності при здійсненні ним своїх повноважень?

Шкода, завдана фізичній або юридичній особі незаконними рішеннями, діями чи бездіяльністю старости як посадової особи органу місцевого самоврядування при здійсненні ним своїх повноважень, відшкодовується органом місцевого самоврядування.

Особливість цивільно-правової відповідальності органу місцевого самоврядування полягає у такому:

а) орган місцевого самоврядування несе відповідальність незалежно від вини у прийнятті незаконного рішення, дії чи бездіяльності. Вина органу місцевого самоврядування виявляється через вину старости, який як посадова особа представляє його інтереси. Це означає, що орган місцевого самоврядування відповідає як у разі наявності вини старости у такій поведінці, так і у разі відсутності його вини;

б) староста є посадовою особою органу місцевого самоврядування, тому незаконною слід вважати таку його поведінку, коли староста її вчинив в межах наданих йому повноважень, так і тоді, коли він вийшов за межі своїх повноважень;

в) обов'язковим є встановлення зв'язку між поведінкою старости та шкідливим наслідком, тобто він має завдати шкоди як посадова особа органу місцевого самоврядування – вчиняє діяння від імені органу місцевого самоврядування, а не від свого імені;

г) орган місцевого самоврядування, який відшкодував шкоду, завдану старостою, має право зворотної вимоги (регресу) до старости у розмірі виплаченого відшкодування. Таке правило діє лише за умови встановлення вини старости у завданні шкоди (ч. 1 ст. 1191 ЦК України). Водночас орган місцевого самоврядування не має права зворотної вимоги до ста-

рости щодо відшкодування виплат, пов'язаних з трудовими відносинами та відшкодуванням моральної шкоди (ч. 4 ст. 1191 ЦК України).

Чи буде староста відшкодовувати шкоду, завдану при здійсненні діяльності, пов'язаної із транспортним засобом, що належав на правовій підставі органу місцевого самоврядування?

Якщо було завдано шкоду фізичній або юридичній особі діяльністю, пов'язаною із використанням старостою транспортного засобу, що належав на правовій підставі органу місцевого самоврядування, обов'язок відшкодувати таку шкоду покладається на орган місцевого самоврядування, який виступає його володільцем (ч. 1 ст. 1187 ЦК України).

Така норма застосовується за умови, що шкода була завдана під час виконання старостою своїх посадових обов'язків, тобто під час «виконання ним роботи, зумовленої трудовим договором (контрактом), посадовими інструкціями, а також роботи, яка хоча і виходить за межі трудового договору чи посадової інструкції, але доручається юридичною або фізичною особою, або спричинена необхідністю, як на території роботодавця, так і за її межами. Це можуть бути дії виробничого, господарського, технічного та іншого характеру, вчинення яких безпосередньо входить до службових обов'язків працівника» (п. 6 постанови № 4 від 1 березня 2013 р.; постанова Верховного Суду України від 28 січня 2015 р. у справі № 6-229цс14) [1-2].

Староста може бути притягнутий до відповідальності органом місцевого самоврядування лише у регресному порядку відповідно до статті 1191 ЦК України.

Орган місцевого самоврядування несе цивільно-правову відповідальність за завдану шкоду незалежно від вини старости, який управляв транспортним засобом (як у разі наявності вини старости у такій поведінці, так й у разі відсутності його вини). Це зумовлено тим, що діяльність, пов'язана з транспортними засобами відноситься до джерел підвищеної небезпеки (ст. 1187 ЦК України).

Обов'язок відшкодувати шкоду, завдану діяльністю, пов'язаною із використанням старостою транспортного засобу, покладається на нього у таких випадках:

а) староста неправомірно заволодів транспортним засобом, та діяльністю щодо його використання завдав шкоди життю чи здоров'ю потерпілого (ч. 3 ст. 1187 ЦК України; п. 6 постанови № 4 від 1 березня 2013 р.) [1]. Наприклад, якщо староста викрав транспортний засіб або був відсторонений власником від керування транспортним засобом, був позбавлений водійського посвідчення тощо. При цьому має значення, що стало об'єктом завдання шкоди. Верховний Суд України покладає такий обов'язок на працівника лише в разі завдання шкоди життю чи здоров'ю потерпілого (п. 6 постанови № 4 від 1 березня 2013 р.) [1];

б) староста завдав шкоду діяльністю, пов'язаною із транспортним засобом, який використовував не у зв'язку з виконанням своїх трудових (службових) обов'язків, тобто в особистих цілях (постанова від 28 січня 2015 року у справі № 6-229цс14 та Пленуму Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ (п. 6 постанови № 4 від 1 березня 2013 р.) [1-2].

На кого покладається обов'язок відшкодувати шкоду, завдану старостою у разі вчинення корупційного діяння?

Відповідно до ст. 68 Закону України «Про запобігання корупції» шкода, завдана фізичній або юридичній особі внаслідок незаконних рішень, дій або бездіяльності суб'єкта, який здійснює заходи щодо запобігання і протидії корупції, відшкодовуються з Державного бюджету України (державного або місцевого) в установленому законом порядку.

Староста як посадова особа органу місцевого самоврядування відноситься до суб'єктів, на яких поширюється дія Закону України «Про запобігання корупції». Це означає, що у разі завдання шкоди старостою вчиненням корупційного діяння вона відшкодовується органом місцевого самоврядування за рахунок місцевого бюджету.

Водночас до старости може бути пред'явлено органом місцевого самоврядування, який відшкодував збитки, шкоду, зворотну вимогу (регрес) у розмірі виплаченого відшкоду-

вання (крім відшкодування виплат, пов'язаних із трудовими відносинами, відшкодуванням моральної шкоди).

Специфіка відшкодування шкоди, завданої внаслідок корупційних діянь полягає у такому:

- а) шкода була завдана фізичній або юридичній особі, а не державі;
- б) староста використав надані йому службові повноваження та пов'язані з цим можливості для отримання неправомірної вигоди для себе чи інших осіб;
- в) шкода підлягає відшкодуванню лише на підставі рішення суду.

Які правові наслідки настають у разі набуття, збереження майна старостою без достатньої правової підстави?

Староста, який набув майно або зберігав його у себе за рахунок іншої особи (потерпілого) без достатньої правової підстави (безпідставно набуто майно), зобов'язаний повернути потерпілому це майно (ст. 1212 ЦК України). Наприклад, староста одержав заробітну плату, допомоги, грошові кошти тощо внаслідок рахункової помилки; староста набув майно у свою власність чи у власність членів сім'ї за рахунок грошей органу місцевого самоврядування (недобросовісна поведінка старости).

Повернення безпідставно набутого майна здійснюється такими способами:

- а) повертається саме майно, якщо воно збереглося в натурі (ч. 1 ст. 1213 ЦК України);
- б) відшкодовується вартість майна, що визначається на момент розгляду судом справи про повернення майно, якщо його неможливо повернути в натурі (ч. 2 ст. 1213 ЦК України);
- в) сплачуються проценти за користування безпідставного одержання чи збереження грошей (ч. 2 ст. 1214 ЦК України);
- г) відшкодовуються всі доходи, які одержав староста або міг одержати від цього майна з часу, коли він дізнався або міг дізнатися про володіння цим майном без достатньої правової підстави (ч. 1 ст. 1214 ЦК України).

Безпідставно набуто майно не підлягає поверненню старостою у таких випадках: якщо виплата заробітної плати і платежів, що прирівнюються до неї, пенсії, допомоги, стипендії, відшкодування шкоди, завданої каліцтвом, іншим ушкодженням здоров'я або смертю, аліменти та інші грошові суми, надані як засіб до існування, проведена органом місцевого самоврядування добровільно у двох випадках: а) за відсутності рахункової помилки з його боку; б) за відсутності недобросовісності з боку набувача (ст. 1215 ЦК України).

Це означає, що безпідставно набуто майно підлягає поверненню старостою у разі наявності рахункової помилки з боку органу місцевого самоврядування, а також за наявності недобросовісності з боку старости.

Вищезазначене дозволяє зробити висновок, що у положеннях про старост, затверджених більшістю територіальних громад є таким, що суперечить змісту цивільного законодавства, пункт такого змісту: «Шкода, заподіяна юридичним і фізичним особам в результаті неправомірних рішень, дій або бездіяльності старости, відшкодовується за рахунок його власних коштів у порядку, встановленому законом».

Староста за шкоду, завдану фізичній або юридичній особі в результаті незаконних рішень, дій або бездіяльності не несе цивільно-правової відповідальності, тобто не відшкодовує шкоду за рахунок власних коштів. Обов'язок відшкодувати шкоду покладається на старосту лише тоді, коли він її завдав не у зв'язку з виконанням службових обов'язків, а також у разі його відповідальності у порядку регресу (перед органом місцевого самоврядування).

Список використаних джерел:

1. Про деякі питання застосування судами законодавства при вирішенні спорів про відшкодування шкоди, завданої джерелом підвищеної небезпеки : постанова Пленуму Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ № 4 від

2. Постанова Верховного Суду України від 28.01.2015 у справі № 6-229цс14 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : [http://www.scourt.gov.ua/clients/vsu/vvsu.nsf/\(documents\)/E55A43CCBD355A7FC2257DE400239E37](http://www.scourt.gov.ua/clients/vsu/vvsu.nsf/(documents)/E55A43CCBD355A7FC2257DE400239E37)

Сердечна Ірина Леонідівна,
*в.о. доцента кафедри цивільного права та процесу
Хмельницького університету управління та права,
кандидат юридичних наук*

ДО ПИТАННЯ ПРО УЧАСТЬ СТАРОСТИ У СІМЕЙНИХ ПРАВОВІДНОСИНАХ

Сімейні правовідносини – це конкретний сімейно-правовий зв'язок, який базується на шлюбі, родинності, усиновленні та інших підставах, передбачених у законі, що виникає між його суб'єктами, які наділені суб'єктивними правами і юридичними обов'язками, передбаченими нормами сімейного права .

Староста як суб'єкт владних повноважень може бути наділений широким колом прав та обов'язків у сфері сімейних правовідносин. Це, в першу чергу, можливість старости реєструвати укладення та розірвання шлюбу, реєстрацію народження, ми ж зосередимо основну увагу на повноваженнях старости, що стосуються питань захисту прав дитини.

Основними нормативно-правовими актами, які регулюють питання, щодо повноважень старости у цій сфері є: Сімейний кодекс України [1], Цивільний кодекс України [2], Закон України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» від 07.12.2017 р. [3], Закон України «Про охорону дитинства» від 26.04.2001 р. [4], Закон України «Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування» від 13.01.2005 р. [5], Положення про прийомну сім'ю, затверджене постановою Кабінету Міністрів України від 26.04.2002 р. [6], Положення про дитячий будинок сімейного типу, затверджене постановою Кабінету Міністрів України від 26.04.2002 р. [7], Порядок провадження органами опіки та піклування діяльності, пов'язаної із захистом прав дитини затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 24.09.2008 р. [8], Деякі питання здійснення патронату над дитиною, затверджені постановою Кабінету Міністрів України 16.03.2017 р. №148 [9].

Відповідно до статті 30 Закону України «Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування» [5] особа, якій стало відомо про дитину, яка залишилася без батьківського піклування, зобов'язана негайно повідомити про таку дитину.

Відповідно до постанови Кабінету Міністрів України від 24.09.2008 року особи, яким стало відомо про факт залишення дитини без батьківського піклування, зобов'язані негайно повідомити про це службу у справах дітей за місцем виявлення дитини (пункт 4) [8].

Служба у справах дітей або виконавчий орган сільської, селищної ради, до яких надійшло повідомлення про дитину, яка залишилась без батьківського піклування, повинні з'ясувати місце знаходження дитини, її вік, відомості про батьків або осіб, які їх замінюють, обставини, за яких дитина залишилась без батьківського піклування, прізвище, ім'я, по батькові та адресу особи, від якої надійшло повідомлення, та отримати іншу інформацію, що має істотне значення.

Староста протягом доби після надходження інформації про дитину, яка залишилась без батьківського піклування, передає її службі у справах дітей.

Коли дитина виявлена на території села, селища, – виконавчий орган сільської, селищної ради разом з працівниками уповноваженого підрозділу органу Національної поліції та охорони здоров'я протягом доби після надходження повідомлення про дитину, яка залишилась без батьківського піклування, проводять обстеження умов її перебування, стану здоров'я та з'ясовують обставини, за яких дитина залишилась без батьківського піклування.

За результатами обстеження умов перебування дитини складається акт, в якому зазначається дата, місце проведення обстеження, відомості про дитину, її батьків, інших осіб, з якими вона проживає, умови утримання дитини та стан її здоров'я, за яких обставин та з яких причин дитина залишилась без батьківського піклування, а також заходи, що були вжиті для захисту прав дитини.

Якщо до старости надійшла інформація про загрозу життю або здоров'ю дитини, яка проживає на території сільської, селищної ради, виконавчий орган сільської, селищної ради протягом одного дня приймає рішення про негайне відібрання дитини у батьків, забезпечує її тимчасове влаштування та у день відібрання дитини письмово повідомляє про це службу у справах дітей (пункт 8) [8].

Важливе значення для захисту особистих немайнових та майнових прав дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування є основні форми їх влаштування, такі як усиновлення, створення дитячого будинку сімейного типу, прийомної сім'ї, укладення договору про патронат над дитиною. У свою чергу староста як посадова особа відіграє опосередковану роль при встановленні цих форм влаштування та лише в загальному розумінні сприяє їх функціонуванню.

Список використаних джерел:

1. Сімейний кодекс України від 10 січня 2002 року № 2947-III // Відомості Верховної Ради України. 2002. № 21-22. Ст. 135.
2. Цивільний кодекс України 16.01.2003 № 435-IV // Відомості Верховної Ради України. 2003. №№ 40-44. Ст.356.
3. Про запобігання та протидію домашньому насильству : Закон України від 07.12.2017 р. № 2229-VIII // Відомості Верховної Ради. 2018. № 5. Ст.35.
4. Про охорону дитинства : Закон України від 26.04.2001 р. № 2402-III // Відомості Верховної Ради України. 2001. № 30. Ст.142.
5. Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування : Закон України від 13.01.2005 р. № 2342-IV // Відомості Верховної Ради України. 2005. № 6. Ст. 147.
6. Про затвердження положення про прийомну сім'ю: постанова Кабінету Міністрів України від 26 квітня 2002 р. № 565 // ОВУ. 2002. № 18. Ст. 926.
7. Про затвердження положення про дитячий будинок сімейного типу: постанова Кабінету Міністрів України від 26 квітня 2002 р. // ОВУ. 2002. № 18. Ст. 925.
8. Питання діяльності органів опіки та піклування, пов'язаної із захистом прав дитини від 24 вересня 2008 р. № 866 // ОВУ. 2008. № 76. Ст. 2561.
9. Деякі питання здійснення патронату над дитиною : постанова Кабінету Міністрів України 16.03.2017 р. №148 // ОВУ. 2017. № 26. Ст.739.

Трач Оксана Михайлівна,
*доцент кафедри цивільного права та процесу
Хмельницького університету управління та права,
кандидат юридичних наук, доцент*

ОКРЕМІ АСПЕКТИ РОЗГЛЯДУ СУДОМ СПРАВ ПРО ВИЗНАННЯ СПАДЩИНИ ВІДУМЕРЛОЮ

У разі відсутності спадкоємців за заповітом і за законом, усунення їх від права на спадкування, неприйняття ними спадщини, а також відмови від її прийняття, спадщина може бути визнана в судовому порядку відумерлою [1]. Ця категорія справ розглядається в цивільному судочинстві в порядку окремого провадження [2]. Суд ухвалює рішення про визнання спадщини відумерлою та про передачу її територіальній громаді.

Визнання спадщини відумерлою слід відмежовувати від спадкування за законом, заповітом. Територіальна громада не може виступати спадкоємцем за законом, однак може бути спадкоємцем за заповітом в особі її органів. Якщо щодо спадкування за заповітом це право, то відносно ініціювання визнання спадщини відумерлою – це обов'язок.

Відповідно до ст. 1277 ЦК України орган місцевого самоврядування за місцем відкриття спадщини, а якщо до складу спадщини входить нерухоме майно - за його місцезнаходженням, зобов'язаний подати до суду заяву про визнання спадщини відумерлою. Відповідно до закону України від 20 вересня 2016 року «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо правової долі земельних ділянок, власники яких померли» [3] заява про визнання спадщини відумерлою може також бути подана кредитором спадкодавця, а якщо до складу спадщини входять земельні ділянки сільськогосподарського призначення - власниками або користувачами суміжних земельних ділянок. У такому разі суд залучає до розгляду справи органи місцевого самоврядування за місцем відкриття спадщини та/або за місцезнаходженням нерухомого майна, що входить до складу спадщини. Отже, провадження у справі про визнання спадщини відумерлою відбувається за участі органу місцевого самоврядування. Він може виступати у якості заявника, заінтересованої особи.

Відповідно до ч. 4 ст. 58 ЦПК України від імені органу місцевого самоврядування діє його керівник або представник. Тобто, від імені органу місцевого самоврядування діє сільський, селищний, міський голова. Він наділяється такими повноваженнями також на підставі ст. 42 закону України «Про місцеве самоврядування» [4]. Разом з тим в ст. 58 ЦПК України в редакції від 03.10.2017 року «Участь у справі представника» вказується, що через представника можуть діяти сторони, треті особи, а також особа, якій законом надано право звертатись до суду в інтересах інших осіб, й відсутня вказівка на заявників та заінтересованих осіб (на відміну від попередньої редакції ЦПК України), які виступають учасниками справи окремого провадження. Ч. 2. ст. 58 ЦПК України вказує на те, що особиста участь у справі особи не позбавляє її права мати в цій справі представника. Законодавець застосовуючи термін «особа», що не є категорією цивільного процесуального права, не конкретизує його. Очевидно, що фактично сільському, селищному, міському голові в силу значної кількості покладених на нього повноважень, досить утруднено буде брати участь у цивільному процесі. У зв'язку із наведеним вважаємо за необхідне доповнити ч. 1 ст. 58 ЦПК України вказівкою на те, що представників можуть мати заявники, заінтересовані особи.

Слід звернути увагу на недосконалість цивільного процесуального законодавства, який відповідно до ст. 46 ЦПК України надає цивільній процесуальній правоздатності лише фізичним та юридичним особам, залишаючи поза увагою державу, територіальну громаду, однак визначаючи у ст. 30 ЦПК України, що держава може бути позивачем, відповідачем.

Відповідно до ст. 18 закону України «Про місцеве самоврядування» орган місцевого самоврядування є юридичною особою. Відповідно до ч. 3 ст. 58 ЦПК України юридична особа бере участь у справі через свого керівника або члена виконавчого органу, уповноваженого діяти від її імені відповідно до закону, статуту, положення (самопредставництво юридичної особи), або через представника. Вважаємо, що поширення положень вказаної частини ст. 58 чинного ЦПК України (з урахуванням вищенаведених прогалин правового регулювання правоздатності, представництва органів місцевого самоврядування, представництва в окремому провадженні), на орган місцевого самоврядування є більш прийнятним, оскільки у великих містах створюють значна кількість виконавчих органів: департаментів, управлінь з певною спеціалізацією їх компетенції. До прикладу, управління комунального майна може бути наділено компетенцією для вирішення значного кола питань майнового характеру. На думку О.О. Первомайського уявляється, що згідно рішення міської ради певний виконавчий орган місцевого самоврядування також може бути наділений компетенцією подання заяви про визнання спадщини відумерлою [5]. Однак якщо виходити із положень ч. 1, 4 ст. 58 ЦПК України, то такі відсутні у нього у справах окремого провадження.

Разом з тим, Єдиний державний реєстр юридичних осіб, фізичних осіб-підприємців та громадських формувань вказує, наприклад, в графі повне найменування юридичної особи - управління комунального майном Хмельницької міської ради; організаційно-правова форма - орган місцевого самоврядування; зазначається ідентифікаційний код юридичної особи. Вказане зумовлює виникнення дискусії щодо того чи це орган місцевого самоврядування (виконавчий орган ради) чи юридична особа, і відповідно, який статус матиме у цивільному процесі.

На нашу думку, надання їм права на звернення до суду з цієї категорії справ шляхом закріплення таких повноважень у відповідному положенні, виступало б логічним завершенням здійснення їх компетенції щодо виявленого ними спадкового майна, яке потенційно може бути визнано відумерлим.

У зв'язку із запровадженням в місцевому самоврядуванні нової посади – старости, який є виборною посадовою особою органу місцевого самоврядування, виникає питання чи вправі він виступати у якості самопредставника органу місцевого самоврядування. З вище наведеної аргументації випливає, що ЦПК України не дає чіткої відповіді на це запитання.

Єдиний державний реєстр судових рішень містить посилання на справи, в яких староста був залучений як представник органу місцевого самоврядування. Разом із тим ні закон України «Про місцеве самоврядування», ні сам статус старости, не робить старосту автоматично представником органу місцевого самоврядування [6].

Участь в процесі безпосередньо старости по цій категорії справ є надзвичайно важливою з наступних обставин. Він, представляє інтереси жителів відповідного населеного пункту, він достатньо обізнаний або йому найлегше отримати інформацію щодо обставин, на підставі яких спадщина може бути визнана відумерлою, в силу своїх повноважень (він може виступати суб'єктом виявлення такого спадкового майна; входить до складу постійно діючої комісії з обстеження потенційно відумерлої спадщини, яка проводить облік безхазяйного нерухомого майна, розташованого на території ОТГ, спільно з селищною радою готує заяву про визнання спадщини відумерлою; є суб'єктом надання відповідної інформації щодо спадкодавця, спадкоємців (наприклад, чи проживали за зареєстрованою адресою, із ким проживали), чи перебувало спадкове майно у фактичному користуванні.

Виконавчими органами сільських, селищних, міських, районних у містах (у разі їх створення) рад є їх виконавчі комітети. До його складу входить за посадою староста (старости). Тому доцільно його було б уповноважувати на самопредставництво органу місцевого самоврядування у суді з цієї категорії справ, (інших - на розсуд), з метою захисту інтересів жителів відповідного старостинського округу, шляхом вказівки на це у Положенні про старосту, затвердженому сільською, селищною, міською радою.

Якщо відповідні положення відсутні у Положенні про старосту, він може виступати представником органу місцевого самоврядування за умови наявності довіреності. З 1 січня 2020 року представництво органів місцевого самоврядування в судах здійснюватиметься виключно прокурорами або адвокатами (підпункт 11 п. 16-1 розділу XV "Перехідні положення" Конституції України). Відповідно до п.18 ч.1 Розділ XIII «Перехідні положення» ЦПК України положення цього Кодексу застосовуються з урахуванням підпункту 11 пункту 16-1 розділу XV «Перехідні положення» Конституції України [7].

Доступності правосуддя у цій категорії справ органом місцевого самоврядування у якості заявника слугують положення щодо звільнення від сплати судового збору.

Разом з тим, аналіз судової практики свідчить про те, що мають місце непоодинокі випадки не звернення органів місцевого самоврядування до суду із заявами про визнання спадщини відумерлою за наявності усіх підстав для їх задоволення та відповідно визнання спадщини відумерлою. Тому закріплення у Положенні про старосту його обов'язку про доведення інформації про спадщину, яка може бути визнана відумерлою в судовому порядку, до відома голови органу місцевого самоврядування, виконкому, та уповноваження його на самопредставництво органу місцевого самоврядування у суді з цієї категорії справ, з метою захисту інтересів жителів відповідного старостинського округу, сприятиме виправленню ситуація, що склалась.

При складанні заяви про визнання спадщини відумерлою слід мати на увазі, що до спадщини, яка не охоплена заповітом, відноситься також і спадщина, щодо якої спадкодавець склав заповіт, але особа, на користь якої був цей заповіт, померла до дня відкриття спадщини. Таку спадщину варто вважати вільною від заповіту, а тому право на спадкування цієї частки майна одержують спадкоємці за законом. Спадкоємець, який помер до відкриття спадщини, не може вважатись таким, що не прийняв спадщину або відмовився від неї.

В заяві про визнання спадщини відумерлою до складу спадкового майна не можна включати право користування земельною ділянкою, яке підтверджується актом на право користування померлої особи.

При ініціюванні провадження по цій категорії справ слід враховувати те, що відсутність свідоцтва про право на спадщину не позбавляє спадкоємця права на спадщину.

Заява про визнання спадщини відумерлою подається до суду після спливу одного року з часу відкриття спадщини. Часом відкриття спадщини є день смерті особи або день, з якого вона оголошується померлою. Разом з тим ЦК України не містить граничного строку, протягом якого після спливу одного року має бути подана заява про визнання спадщини відумерлою.

Із метою єдності правозастосовної практики і уникнення колізій щодо спадкування державою (ст. 555 ЦК УРСР) та переходу спадщини, визнаної судом відумерлою, у власність територіальної громади (ст. 1277 ЦК України) вплив однорічного строку, встановленого ч. 2 ст. 1277 ЦК України та абз. 2 п. 5 Прикінцевих та перехідних положень ЦК України, може підлягати обчисленню, починаючи не раніше 1 липня 2003 року.

Спадщина, визнана судом відумерлою, переходить у власність територіальної громади. Причому вона може перейти не лише у власність однієї, але декілької територіальних громад. Спадщина, визнана судом відумерлою, переходить у власність територіальної громади за місцем відкриття спадщини, а нерухоме майно - за його місцезнаходженням. Якщо на об'єкті нерухомого майна на момент відкриття спадщини знаходиться рухоме майно, що входить до складу спадщини, таке рухоме майно переходить у власність територіальної громади, якій передано нерухоме майно. Тобто, досягається визначеність у відносинах власності.

Список використаних джерел:

1. Цивільний кодекс України від 16 січня 2003 року № 435-IV // ОВУ. 2003. № 11. Ст. 461.
2. Цивільний процесуальний кодекс України від 18.03.2004 р. у редакції Закону № 2147-VIII від 03.10.2017 р. // ОВУ. 2004. № 16. Ст. 1088; ВВР. 2017. № 48. Ст.436; ОВУ. 2018. № 6. Ст. 245; 246.
3. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо правової долі земельних ділянок, власники яких померли: закон України від 20.09.2016 р. № 1533-VIII // Відомості Верховної Ради України. 2016. № 44. Ст. 747.
4. Про місцеве самоврядування: закон України від 21.05.1997 р. № 280/97-ВР // Відомості Верховної Ради України. 1997. № 24. Ст. 170.
5. Цивільний кодекс України: науково-практичний коментар (пояснення, тлумачення, рекомендації з використанням позицій вищих судових інстанцій, Міністерства юстиції, науковців, фахівців). Т. 12: Спадкове право / За ред. І.В. Спасибо-Фатеєвої. Серія «Коментарі та аналітика». Х.: ФО-П Колісник А.А., 2009. – 544 с.
6. Староста як представник ОМС // Радник старости. 2017. № 3. Грудень. С. 45.
7. Конституція України. Прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28.06.1996 р. // Відомості Верховної Ради України. 1996. № 30. Ст. 141; 2005. № 2. Ст. 44; 2011. № 10. Ст. 68; 2014. № 11. Ст. 142, 143; 2016. № 28. Ст. 532.

Чорна Жанна Леонтіївна,
*доцент кафедри цивільного права та процесу
Хмельницького університету управління та права,
кандидат юридичних наук, доцент*

ОКРЕМІ АСПЕКТИ ДОГОВОРІВ ЩОДО РОЗПОРЯДЖАННЯ МАЙНОВИМИ ПРАВАМИ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ВЛАСНОСТІ

Особливою правовою формою використання творів науки, літератури, мистецтва і об'єктів промислової власності є цивільно-правові договори, що їх називають договорами на розпорядження майновими правами інтелектуальної власності [1, с.998].

Вони характеризуються такими особливостями.

По-перше, їх об'єктами виступають нематеріальні блага, а саме: твори науки, літератури, мистецтва, винаходи тощо. При цьому вони можуть бути об'єктом договору за умови, якщо виражені в такій об'єктивній формі, яка дає змогу не тільки відтворювати, а й розмножувати їх.

По-друге, договори у сфері інтелектуальної власності мають відповідати загальним цивільно-правовим вимогам, установленим для договорів. Так, відповідно до ч.1 ст. 626 Цивільного кодексу України (далі - ЦК України) [2] договором є домовленість двох або більше сторін, спрямована на встановлення, зміну або припинення цивільних прав та обов'язків.

По-третє, використання об'єкта інтелектуальної власності можливе лише на підставі договору користувача з власником зазначеного об'єкта. Будь-яке позадоговірне використання об'єкта чинне законодавство розуміє як порушення прав на цей об'єкт. Наступним є положення про те, що договори на використання об'єктів інтелектуальної власності носять оплатний характер, за винятками, встановленими законом. Так, наприклад, у ст.444 ЦК України передбачає випадки правомірного використання твору без згоди автора.

Також, слід звернути увагу на те, що законодавство містить суттєві обмеження щодо використання об'єктів інтелектуальної власності, визнаних в установленому порядку, секрет-

ними. Так, відповідно до ст.1 Закону України «Про охорону прав на винаходи і корисні моделі» від 15.12. 1993р. [3] секретний винахід (секретна корисна модель) – винахід (корисна модель), що містить інформацію, віднесену до державної таємниці. Відповідно до ч.3 ст.12 Закону України «Про охорону прав на винаходи і корисні моделі» віднесення інформації, яка міститься у заявці, до державної таємниці здійснюється згідно із Законом України "Про державну таємницю" та прийнятими на його основі нормативними актами. Якщо винахід (корисну модель) створено з використанням інформації, зареєстрованої у Зводі відомостей, що становлять державну таємницю України, чи цей винахід (корисна модель) згідно із Законом України "Про державну таємницю" [4] може бути віднесений до державної таємниці, то заявка подається до Установи через режимно-секретний орган заявника чи через компетентний орган місцевої державної адміністрації за місцем знаходження (для юридичних осіб) або місцем проживання (для фізичних осіб). До заявки додається пропозиція заявника щодо віднесення винаходу (корисної моделі) до державної таємниці з посиланням на відповідні положення Закону України "Про державну таємницю".

Також, відповідно до ч.8 ст.16 Закону України «Про охорону прав на винаходи і корисні моделі» [3] під час проведення попередньої експертизи заявка, яка не містить пропозиції заявника щодо віднесення винаходу (корисної моделі) до державної таємниці, розглядається на предмет наявності в ній відомостей, які можуть бути віднесені згідно із Зводом відомостей, що становлять державну таємницю, до державної таємниці. За наявності в заявці таких відомостей, а також якщо заявка містить пропозицію заявника про віднесення винаходу (корисної моделі) до державної таємниці, матеріали заявки надсилаються відповідному Державному експерту з питань таємниць для прийняття рішення щодо віднесення винаходу (корисної моделі) до державної таємниці. Якщо Державний експерт прийняв рішення про віднесення заявленого винаходу (корисної моделі) до державної таємниці, він визначає коло осіб, які можуть мати доступ до нього, і все наступне діловодство за заявкою здійснюється у режимі секретності.

Ще однією характерною особливістю даних договорів є те, що відповідно до ч.2 ст.1107 ЦК України вони укладаються у письмовій формі. У разі недодержання письмової форми такі договори є нікчемними. Причому, як зазначає І.Є. Якубівський, обов'язковою з точки зору закону в цьому випадку є проста письмова форма, оскільки ні ЦК України, ні спеціальним законодавством не встановлено вимоги щодо нотаріального посвідчення цих договорів [5, с.818]. Водночас, за домовленістю сторін договори щодо розпорядження майновими правами інтелектуальної власності також можуть бути нотаріально посвідченими (ч.1 ст.209 ЦК України).

Разом з тим, законом можуть бути встановлені випадки, в яких договір щодо розпорядження майновими правами інтелектуальної власності можуть укладатися усно. Так, ч.1 ст.33 Закону України «Про авторське право і суміжні права» від 23.12. 1993 р. [6] в усній формі може укладатися договір про використання (опублікування) твору в періодичних виданнях (газетах, журналах тощо).

У ч.1 с. 1107 ЦК України передбачається, що розпорядження майновими правами інтелектуальної власності здійснюється на підставі таких договорів:

ліцензії на використання об'єкта права інтелектуальної власності;

ліцензійного договору;

договору про створення за замовленням і використання об'єкта права інтелектуальної власності;

договору про передання виключних майнових прав інтелектуальної власності.

Цей перелік не є виключним, оскільки п.5 ч.1 ст.1107 ЦК України передбачається і «інший договір щодо розпорядження майновими правами інтелектуальної власності». Така позиція законодавця впливає із принципу свободи договору, одним із проявів якого є право сторін укладати як договори, що прямо передбачені актами цивільного законодавства, так і договори, які актами цивільного законодавства не передбачені, але відповідають загальним

засадам цивільного законодавства (ст.6 ЦК України). До таких «інших» договорів щодо розпорядження майновими правами інтелектуальної власності можна віднести, наприклад, договір про передачу ноу-хау.

А.В. Кирилук пропонує ще запровадити ліцензійні договори на використання літературних творів у системі договорів користування правами на об'єкти авторського права. Мета такої пропозиції – усунення подвійного правового регулювання відносин із використання літературного твору такими договірними конструкціями як ліцензійний договір на використання твору та договір про передачу виключного та невиключного права на використання твору [7, с. 5].

Найпоширенішим різновидом договорів на використання об'єктів права інтелектуальної власності є ліцензійні договори.

Аналізуючи історичні засади та передумови розвитку ліцензійних відносин у сфері цивільно-правового обігу, зокрема, об'єктів промислової власності, В. М. Крижна наголошує на тому, що «Використанню ліцензійного договору передував досить тривалий етап соціально-економічних перетворень». На її думку, «По мірі впровадження у виробництво досягнень науки і розвитку техніки, стало доцільним використовувати переваги, які надає охоронний документ також у формі видачі на підставі договору зацікавленим особам дозволу на застосування об'єкту. Основою такого використання ліцензійного договору стала науково-технічна революція та зростання виробництва, що відбулося після Другої світової війни. У зв'язку із цим у США було утворено Міжнародне ліцензійне товариство (1965 р.), яке на сьогоднішній день об'єднує 25 національних та регіональних товариств. Тому в літературі період з середини 60-х років ХХ ст. пропонується називати «золотим віком» в історії зазначеної угоди [8, с. 7].

О. А. Підпригора, вважає, що «Перехід до ринкової економіки і саме функціонування ринкового механізму можливе лише за умови, що основна маса товаровиробників – підприємств, громадян має свободу господарської діяльності та підприємництва. Результати ж цієї діяльності реалізуються на ринку товарів і послуг на договірних засадах. Перехід до ринку супроводжується звуженням планово-адміністративного впливу держави на майнові відносини і, отже, розширюється свобода вибору партнерів у господарських зв'язках і визначення змісту договірних зобов'язань». На думку вченого, «Із запровадженням патентної системи охорони прав на винаходи, корисні моделі і промислові зразки підвищується роль ліцензійних договорів як основної правової форми передачі права на використання цих результатів технічної творчості. Договірна форма використовується і для відступлення виключного права на знаки для товарів і послуг, права на нерозкрити інформацію (ноу-хау). Отже, сфера застосування договору розширюється, як у відносинах між юридичними особами, між останніми та фізичними особами, так і між самими фізичними особами [9, с.28-29].

Що стосується сучасного доктринального розуміння ліцензійного договору то, наприклад, І.Є. Якубівський вказує, що «Ліцензійний договір можна розглядати як універсальну договірну конструкцію, сфера застосування якої включає поряд із промисловою власністю авторське право і суміжні права» [10, с. 414].

І.Д. Іванов та Ю.А. Сергеев, «Під ліцензійним договором розуміють правочин, відповідно до якого одна особа – ліцензіар, яка є носієм виключного права (на винахід, на торговельну марку тощо), видає дозвіл (ліцензію) іншій особі – ліцензіату – за обумовлену винагороду і у визначених межах використовувати об'єкт цього права» [11, с.55]. Такої точки зору притримується і І. Безклубий [12, с.251].

Відповідно до ч.1 ст.1109 ЦК України за ліцензійним договором одна сторона (ліцензіар) надає другій стороні (ліцензіату) дозвіл на використання об'єкта права інтелектуальної власності (ліцензію) на умовах, визначених за взаємною згодою сторін з урахуванням вимог цього Кодексу та іншого закону.

Проаналізувавши поняття ліцензійного договору, ми можемо навести власне його визначення: «Ліцензійний договір це спосіб розпорядження виключним майновим правом за

яким одна сторона ліцензіар зобов'язується надати другій стороні (ліцензіату) дозвіл на використання об'єкта права інтелектуальної власності на умовах, визначених за взаємною згодою сторін з урахуванням вимог цього Кодексу та іншого закону».

Список використаних джерел:

1. Договірне право України. Особлива частина: навч. посіб. / Т.В. Боднар, О.В. Дзера, Н.С. Кузнєцова [та ін.]; за ред. О.В. Дзери. – К.: Юрінком Інтер, 2009. – 1200 с.
2. Цивільний кодекс України від 16.01.2003 р. № 435-IV // ВВРУ. – 2003. – №40-44. – Ст. 356.
3. Про охорону прав на винаходи і корисні моделі: Закон України від 15.12. 1993р. № 3687-ХІІ // ВВРУ. – 1994. – №7. – Ст. 32.
4. Про державну таємницю: Закон України від 21.01.1994 № 3855-ХІІ // ВВРУ. – 1994. – №16. – Ст. 93.
5. Науково-практичний коментар Цивільного кодексу України / За ред. В.М. Коссака. – К.: Істина, 2004. – 976 с.
6. Про авторське право і суміжні права: Закон України від 23.12. 1993 р. 23.12.1993 № 3792-ХІІ // ВВРУ. – 1994. – №13. – Ст. 64.
7. Кирилюк А.В. Ліцензійний договір на використання літературних творів (цивільно-правовий аспект): автореф. дис... на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спеціальність 12.00.03 „Цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право” / А.В. Кирилюк / Нац. ун.-т "Одеська юридична академія". – Одеса, 2010. – 20 с.
8. Крижна В.М. Ліцензійний договір – правова форма реалізації патентних прав: автореф. дис...на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спеціальність 12.00.03 „Цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право” / В.М. Крижна / Національна юридична академія України імені Ярослава Мудрого. – Харків, 1999. – 20с.
9. Підпригора О.А. Цивільне право [підручник для студентів юридичних вузів та факультетів]. – К.: Вентурі., 1997. – 480 с.
10. Актуальні проблеми цивільного, сімейного та міжнародного приватного права (Матвєєвські цивілістичні читання): матеріали міжнародної науково-практичної конференції, присвяченої пам'яті професорів Г.К. Матвєєва та Ю.Г. Матвєєва (Київ, 10 листопада 2011 року): зб.наук. праць / КНУ ім. Тараса Шевченка. - Київ : Алерта, 2012. – 432 с.
11. Иванов И.Д., Сергеев Ю.Д. Патенты и лицензии в международной капиталистической торговле / И.Д. Иванов, Ю.Д. Сергеев. – М., 1966. – 93 с.
12. Безклубий І.А. Договори про використання промислової власності / Цивільне право України : Підручник : У 2 кн. Кн. 2. / О.В. Дзера (кер. авт. кол.), Д.В. Боброва, А.С. Довгерт [та ін.]; За ред. О.В. Дзери, Н.С. Кузнєцової. – 2-е вид., допов. і перероб. – К.: Юрінком Інтер, 2004. – С.251 – 259.

Якимчук Світлана Олексіївна,
*доцент кафедри цивільного права та процесу
Хмельницького університету управління та права,
кандидат юридичних наук*

ПОВНОВАЖЕННЯ СТАРОСТИ ЩОДО КОМУНАЛЬНОГО МАЙНА

Відповідно до ст. 1 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні» від 21 травня 1997 року право комунальної власності – право територіальної громади володіти, доцільно, економно, ефективно користуватися і розпоряджатися на свій розсуд і в своїх інтересе-

сах майном, що належить їй, як безпосередньо, так і через органи місцевого самоврядування.[1]

Аналізуючи діюче законодавство щодо об'єктів права власності територіальної громади, а саме ст. 142 Конституції України, ст. 327 Цивільного кодексу України [2] та ст. ст. 16, 60 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні» такими об'єктами є: рухоме і нерухоме майно, доходи місцевих бюджетів, інші кошти, земля, природні ресурси, підприємства, установи та організації, в тому числі банки, страхові організації, а також пенсійні фонди, частка в майні підприємств, житловий фонд, нежитлові приміщення, установи культури, освіти, спорту, охорони здоров'я, науки, соціального обслуговування, інше майно та майнові права на нерухоме майно, а також кошти, отримані від їх відчуження. Спадщина, визнана судом відумерлою, переходить у власність територіальної громади за місцем відкриття спадщини.

Відповідно до п. п. 6, 7, 8, 9 ч. 1 ст. 54 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні» староста уповноважений брати участь у підготовці проекту місцевого бюджету в частині фінансування програм, що реалізуються на території відповідного старостинського округу; вносити пропозиції до виконавчого комітету сільської, селищної, міської ради з питань діяльності на території відповідного старостинського округу виконавчих органів сільської, селищної, міської ради, підприємств, установ, організацій комунальної власності та їх посадових осіб; брати участь у підготовці проектів рішень сільської, селищної, міської ради, що стосуються майна територіальної громади, розташованого на території відповідного старостинського округу; брати участь у здійсненні контролю за використанням об'єктів комунальної власності, розташованих на території відповідного старостинського округу.[1] Окрім даних повноважень, які зазначені в Законі, старосту можуть уповноважити і на інші повноваження територіальні громади, зазначивши його повноваження в положенні про старосту об'єднаної територіальної громади. Це можуть бути такі повноваження як: погоджувати проекти рішень сільської (селищної, міської) ради об'єднаної територіальної громади, що стосуються майна територіальної громади, розташованого на її території. З огляду на те, що староста є членом виконавчого комітету, то він може сприяти збереженню мережі соціально-культурних закладів, які належать до комунальної власності об'єднаної територіальної громади; сприяти також охороні, збереженню, утриманню та належному використанню пам'яток архітектури; вносити пропозиції до виконавчого комітету щодо використання нежилых приміщень, будинків, споруд, що належать до комунальної власності; пропозиції щодо залучення коштів підприємств, установ та організацій незалежно від форм власності, розташованих на відповідній території, на будівництво, розширення, ремонт і утримання об'єктів соціальної інфраструктури.

На перший погляд може здатися у недостатності повноважень старости для участі у відносинах власності територіальної громади. Однак це зовсім не так. Адже для розвитку територіальної громади є дуже важливим здійснювати моніторинг за станом об'єктів власності територіальної громади, контроль за їх належним використанням, складенням проектів рішень виконавчих органів щодо майна певної територіальної громади, що буде прийняте на користь територіальної громади і сприятиме її розвитку в подальшому.

Як староста може сприяти збільшенню об'єктів комунальної власності?

Відповідно до Закону України «Про передачу об'єктів права державної та комунальної власності» від 3 березня 1998 року з державної у комунальну власність передаються безоплатно такі об'єкти: цілісні майнові комплекси підприємств, установ, організацій їх структурних підрозділів; нерухоме майно (будівлі, споруди, у тому числі приміщення (після виділення їх в окрему облікову одиницю (інвентарний об'єкт) на підставі розподільного балансу), об'єкти незавершеного будівництва); інше окреме індивідуально визначене майно підприємств; акції (частки, паї), що належать державі або суб'єктам права комунальної власності у майні господарських товариств; об'єкти житлового фонду (у тому числі гуртожитки як об'єкти нерухомого майна, житлові комплекси та/або їх частини) та інші об'єкти соціальної

інфраструктури (навчальні заклади, заклади культури (крім кінотеатрів), фізичної культури та спорту, охорони здоров'я (крім санаторіїв, профілакторіїв, будинків відпочинку та аптек), соціального забезпечення, дитячі оздоровчі табори), які перебувають у повному господарському віданні чи оперативному управлінні державних підприємств, установ, організацій (далі – підприємств) або не увійшли до статутного капіталу господарських товариств, створених у процесі приватизації (корпоратизації), у тому числі не завершені будівництвом.[3]

Ініціатива щодо передачі об'єктів перерахованих вище з державної у комунальну власність може виходити відповідно від органів, уповноважених управляти державним майном, Національної академії наук, інших аналогічних самоврядних організацій, яким передано в користування державне майно, місцевих органів виконавчої влади, відповідних органів місцевого самоврядування. А з цього слідує, що така ініціатива може виходити від старости з обґрунтуванням необхідності передачі певного об'єкта у комунальну власність для блага певної об'єднаної територіальної громади, що буде подана до органу місцевого самоврядування, який в свою чергу звернеться з відповідною ініціативою відповідно до положень ст. 3 Закону України «Про передачу об'єктів права державної та комунальної власності». Відповідно до ст. 6 даного Закону передача об'єктів здійснюється комісією з питань передачі об'єктів, до складу якої входять представники виконавчих органів відповідних рад, місцевих органів виконавчої влади, органів, уповноважених управляти державним майном, самоврядних організацій, фінансових органів, підприємств, трудових колективів підприємств, майно яких підлягає передачі. Утворює комісію з питань передачі об'єктів та призначає її голову виконавчий орган відповідної сільської, селищної, міської, районної у місті ради, якщо інше не передбачено законом, - у разі передачі об'єктів у комунальну власність територіальних громад сіл, селищ, міст, районів у містах. Староста може входити до такої комісії і навіть очолити її як член виконавчого комітету відповідної ради, якщо виконавчий орган відповідної ради уповноважить його на це.

Які повноваження старости при передачі земельних ділянок сільськогосподарського призначення державної власності у комунальну власність об'єднаних територіальних громад?

31 січня 2018 року Кабінет Міністрів України доручив Державній службі з питань геодезії, картографії та кадастру своїм розпорядженням № 60 з 1 лютого 2018 року розпочати передачу усіх земельних ділянок сільськогосподарського призначення державної власності в комунальну власність відповідних об'єднаних територіальних громад, крім тих земельних ділянок, які не можуть бути передані у комунальну власність.[4] На Державну службу з питань геодезії, картографії та кадастру покладається обов'язок:

- з формування земельних ділянок сільськогосподарського призначення державної власності в межах, визначених перспективним планом формування територій громад, шляхом проведення інвентаризації земель сільськогосподарського призначення державної власності з подальшою передачею зазначених ділянок у комунальну власність відповідних об'єднаних територіальних громад згідно з ст. 117 Земельного кодексу України [5];
- з передачі земельних ділянок сільськогосподарського призначення державної власності, включених до переліку земельних ділянок державної власності, права на які виставлені на земельні торги, в комунальну власність об'єднаних територіальних громад після оприлюднення результатів земельних торгів та укладення договорів оренди таких земельних ділянок;
- по здійсненню до передачі земельних ділянок сільськогосподарського призначення державної власності у комунальну власність розпорядження землями сільськогосподарського призначення державної власності під час передачі в користування (виключно шляхом проведення аукціонів) або у власність за погодженням з об'єднаними територіальними громадами (шляхом прийняття відповідною радою рішення згідно із ст. 26 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні»).

Така передача земельних ділянок сільськогосподарського призначення державної власності в комунальну власність відповідних територіальних громад буде сприяти формуванню

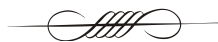

дохідної частини місцевих бюджетів в частині плати за землю, сприятиме розвитку об'єднаних територіальних громад.

Староста, як лідер, якому громада виказала підтримку повинен буде сприяти належному використанню за призначенням земель сільськогосподарського призначення. Також староста відповідно до своїх повноважень може ініціювати утворення сільськогосподарських кооперативів у межах свого старостинського округу. Староста може розповсюджувати ідеї створення сільськогосподарського кооперативу серед сільськогосподарських виробників, які працюють на території старостинського округу, надавати певні консультації з цього приводу і всіляко підтримувати таке утворення як член виконкому відповідного органу місцевого самоврядування. Що сприятиме розвитку об'єднаної територіальної громади і сільського господарства в цілому.

Список використаних джерел:

1. Закон України «Про місцеве самоврядування в Україні» 21.05.1997 № 280/97-ВР //Відомості Верховної Ради. – 1997. - № 24. – ст. 170.
2. Цивільний кодекс України 16.01.2003 № 435-IV // Відомості Верховної Ради України.- 2003.- № 40-44.- Ст.356.
3. Закону України «Про передачу об'єктів права державної та комунальної власності» 03.03.1998 № 147/98-ВР // Відомості Верховної Ради України.- 1998.- № 34.- Ст.228.
4. Розпорядження Кабінету Міністрів України «Питання передачі земельних ділянок сільськогосподарського призначення державної власності у комунальну власність об'єднаних територіальних громад» 31.01.2018 №60-р // Урядовий кур'єр. – 2018. - № 31.
5. Земельний кодекс України 25.10.2001 № 2768-III // Відомості Верховної Ради України. - 2002.- № 3-4. – Ст. 27.

МІЖНАРОДНЕ ТА ЄВРОПЕЙСЬКЕ ПРАВО

*Димінська Олена Юрївна,
завідувач кафедри міжнародного та європейського права
Хмельницького університету управління та права,
кандидат юридичних наук, доцент*

«М'ЯКЕ ПРАВО» ЯК ЕФЕКТИВНИЙ МЕХАНІЗМ ЄВРОПЕЇЗАЦІЇ КОНТРАКТНОГО ПРАВА ЄС

Контрактне право в Європі характеризується його різноманітністю. У межах ЄС існує принаймні три різних типи режимів контрактного права. По-перше, кожна держава-член має свій власний національний контрактний закон, що означає, що в ЄС в даний час їх існує 28. На додаток до цих національних режимів існує сукупність правил щодо договірного права, яка має європейське походження. Цей набір складається з швидко зростаючої кількості директив та регламентів, розроблених ЄС. По-друге, існує міжнародний режим, створений, в тому числі, Конвенцією про договори міжнародної купівлі-продажу товарів 1980 року. Хоча цей режим не є спеціально європейським, він відіграє важливу роль у правовому полі ЄС.

Європеїзація договірного права нерозривно пов'язана з такими термінами як уніфікація та гармонізація, обсяг, співвідношення та види яких до сьогодні викликають жваві дискусії в науковій сфері. У зв'язку із чим для розуміння процесів, що відбуваються в ЄС щодо створення єдиних правових норм у сфері договірного права, важливим є глибокий аналіз цих явищ в контексті тих правових та політичних явищ, що мають місце на сьогодні в ЄС.

Існуючі різновиди договірного права в європейських країнах та різкі розбіжності між правовими системами цивільного права та загальним правом, особливо у сфері приватного права, стають спеціальним видом торговельних обмежень, які перешкоджає вільному обігу товарів, послуг, осіб та капіталу. Для того, щоб створити глобальний спільний ринок, необхідно забезпечити правові інструменти, які будуть уніфіковані на найвищому рівні. Важливо також зазначити, що термін «європеїзація» стосується процесів уніфікації або гармонізації європейського контрактного права, де, в свою чергу, до європейських країн належать не тільки країни-клени ЄС, але й ті, що стануть її членами або ж мають інший тісний зв'язок із ЄС. Проте одноманітності правового регулювання особливо у приватно-правовій сфері важко досягти через те, що існуюче різноманіття законів перешкоджає мобільності європейського ринку не тільки тому, що важко розуміти іноземні закони, а й тому, що вони значно різняться.

У зв'язку із чим протягом останніх десятиліть набуває популярності позиція, що законодавство ЄС не завжди є найкращим і єдиним способом реалізувати європейську інтеграцію, і що крім традиційних законодавчих, а саме нормативних актів та директив, потрібен диференційований асортимент інструментів. Посилення уваги спостерігається щодо використання альтернативних регуляторних інструментів, включаючи саморегулювання, спільне регулювання, відкриту координацію, порівняльний аналіз, стандартизацію та «soft law» (м'яке право).

Саме існування м'якого права є спірним питанням. На основі традиційної теорії правових актів прибічники позитивізму вказують, що закон може бути або твердим, або взагалі акт не є законом, відкидаючи власне ідею про м'яке право. Разом із тим існує позиція, що обґрунтування реальності та доцільності м'якого права варто розпочати з припущення про існування певного юридичного поля, що складається між неправовими позиціями та зобов'язаннями, які є юридично обов'язковими та контрольованими судовою діяльністю, - власне між цими двома протилежними типами норм існують зобов'язання, які можна назвати «м'яким правом».

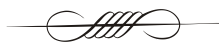
М'яке право не є чіткою та безперечною категорією. Це не дивно, зважаючи на те, що м'яке право, як категорія норм, є доктринальним творінням, яке не має підстав у позитивному. У ст. 288 Договору про функціонування ЄС не згадується про м'яке право як вид вторинного законодавства ЄС. З одного боку можна припустити, що м'яке право розмиває різницю між правовими нормами та політикою, а не з'ясовує природу та наслідки закону. Однак ми переконані, що м'яке право варто визнати певною абстракцією, яка допомагає усунути складність та багаторівневість європейського правопорядку.

Фактично, м'яке право варто визнати не тільки юридичним, але й політичним процесом, який відповідає сучасному етапу розвитку ринкової економіки та пов'язаними із нею змінами у законодавстві та управлінні як окремих країн, так і цілих регіонів, а подекуди і континентів. М'яке право відображає і в той же час бере участь у формуванні двох основних тенденцій глобалізації права: по-перше, у зростаючому розповсюдженні суб'єктів законотворчих ініціатив і, по-друге, у «приватизації правових режимів» – процесі відступу держави від прийняття законів у багатьох сферах. З цієї точки зору, інструменти м'якого права відіграють важливу роль у поточному процесі денаціоналізації, що відбуваються на глобальному рівні та одночасно в межах окремої країни. Тому розуміння природи м'якого права може допомогти нам виокремити зміну стилів управління та пролити світло на нові форми глобальних правових механізмів, що суперечать традиційному розумінню права та законності в традиційному просторовому масштабі держави.

Варто зазначити, що саме недостатність політичної волі інститутів ЄС, ефективна робота професійних об'єднань, спеціалізованих організацій, груп науковців сприяє розробці та поширенню приватних кодифікацій, в тому числі в сфері договірного права. Однак варто вказати, що не варто покладати на такі приватні кодифікації силу та значення автономних правових систем, їх варто розцінювати лише як засіб міжнародного комерційного праксису ліквідації прогалів між національними правовими режимами. Незважаючи на все це, вони мають істотне значення, оскільки вони документують суспільні потреби в правовому регулюванні і можуть служити імпульсом для подальшої правотворчої діяльності.

Також необхідно вказати, що процес гармонізації договірного права ЄС не є легким процесом, він потребує значних економічних, політичних, часових витрат. Для того, щоб вдало розробити і впровадити спільний європейських акт у сфері договірного права, інститутам ЄС потрібно буде: зібрати достатню кількість достовірних свідчень про фактичний стан відносин, які потрібно врегулювати; розглянути певний діапазон альтернатив для кожного інституту договірного права; оцінити ймовірний вплив регуляторних альтернатив на позицію відповідних осіб та груп; розробити єдиний акт, що може бути вартісним залежно від виду та тривалості його розробки; інвестувати політичний капітал, щоб переконати суспільство в перевагах розробленого законодавства та подолати опозицію з боку тих груп, яким може бути завдана шкода таким оновленим регулювання. Тому, варто констатувати, що на сьогодні розробка м'якого права є єдиним ефективним механізмом європеїзації договірного права, що може впливати на договірні відносини і не обмежувати правосуб'єктність країн-членів ЄС та третіх країн.

Іванова Роксолана Юріївна,
*доцент кафедри міжнародного та європейського права
Хмельницького університету управління та права*

ЕКОНОМІЧНА СУТЬ ФІНАНСОВОЇ БЕЗПЕКИ ДЕРЖАВИ В СИСТЕМІ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ

Сучасний стан та перспективи соціально-економічного розвитку національного господарства значною мірою залежать від сформованої економічної безпеки держави, де головну роль відіграє фінансова безпека.

Негативний вплив зовнішніх та внутрішніх чинників на вітчизняний фінансовий сектор зумовлює актуалізацію досліджень у напрямі визначення місця фінансової безпеки в системі економічної безпеки держави.

Світова фінансово-економічна криза першого десятиліття XXI ст., котра охопила своїм впливом усі аспекти економічного життя суспільства більшості країн та в умовах якої спостерігалися наростання проблем вітчизняних комерційних банків із ліквідністю, затяжне падіння фондового ринку, скорочення доходів експортерів, ускладнення доступу українських позичальників до зовнішніх фінансових ринків, девальвація національної валюти, зниження реальних доходів населення тощо, свідчить про посилення впливу в умовах глобалізації зовнішніх загроз на фінансову безпеку України, слабкість механізму її забезпечення та про необхідність підвищення рівня захищеності фінансової системи держави.

Ще в 1997 р. голова КНР Цзян Цземінь підкреслив, що економічна безпека країни не може бути забезпечена без фінансової безпеки [2, с. 21].

На важливості фінансової безпеки наголошує і М. Єрмошенко, який констатує: «..фінансова безпека є ґрунтовним складником економічної безпеки держави. На фінансах базується будь-яка економіка, фінанси – кров економічної системи держави». У продовження своєї думки він зазначає: «...підтримка фінансової безпеки держави є найактуальнішою. Вона зачіпає не лише державу загалом, а й усі галузі національного господарства, приватних підприємців, усі прошарки населення, суспільство» [3, с. 68].

Нехтування станом фінансової безпеки може призвести до підриву системи життєзабезпечення держави з подальшою втратою її фінансової незалежності та суверенітету. Фінансова безпека є досить новою як для науки, так і для практики та не отримала належного всеосяжного осмислення. Вона належить до категорії тих, які, з одного боку, всім зрозумілі, а з іншого важкі для визначення у достатньо вичерпній формі.

Отже, поняття фінансової безпеки так само широке, як, власне, і тлумачення фінансів як економічної категорії. Сьогодні відсутнє єдине усталене визначення поняття «фінансова безпека». Наявні формулювання відображають лише окремі аспекти фінансової безпеки і не можуть претендувати на її однозначне та виключне трактування. Фінансова безпека як дефініція розглядається з різних позицій під такими різними кутами.

Підходи до трактування дефініції «фінансова безпека»:

- з позицій ресурсно-функціонального підходу фінансова безпека – захищеність фінансових інтересів суб'єктів господарювання на всіх рівнях фінансових відносин; забезпеченість домашніх господарств, підприємств, організацій і установ, регіонів, галузей, секторів економіки держави фінансовими ресурсами, достатніми для задоволення їх потреб і виконання відповідних зобов'язань;

- з погляду статички фінансова безпека – такий стан фінансової, грошово-кредитної, валютної, банківської, бюджетної, податкової, інвестиційної, митно-тарифної і фондової систем, які характеризуються збалансованістю, стійкістю до внутрішніх і зовнішніх негативних впливів, здатністю попередити зовнішню фінансову експансію, забезпечити ефективне фун-

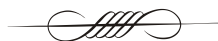
кціонування національної економічної системи і економічне зростання;

- у контексті нормативно-правового регламентування фінансова безпека передбачає створення таких умов функціонування фінансової системи, за яких, по-перше, фактично відсутня можливість спрямовувати фінансові потоки в незакріплені законодавчими нормативними актами сфери їх використання і, по-друге, до мінімуму знижена можливість зловживання фінансовими ресурсами.

Отже, фінансова безпека відіграє одночасно роль окремої системи і підсистеми економічної безпеки держави, яка, своєю чергою, є складником національної безпеки та міжнародної економічної безпеки.

Список використаних джерел:

1. Мелих О. Фінансова безпека держави: сутність, критерії оцінки та превентивні заходи зміцнення / О. Мелих // Економічний аналіз. – 2013. – Т. 12(2). – С. 266–272.
2. Барановський О.І. Фінансова безпека : [монографія] / О.І. Барановський. – К. : Фенікс, 1999. – 338 с.
3. Єрмошенко М.М. Фінансова безпека / М.М. Єрмошенко // Віче. – 1998. – № 11. – С. 61–73.
4. Калач Г. Фінансова безпека держави в умовах глобалізації / Г. Калач // Науковий вісник Національної академії державної податкової служби України. – 2004. – Вип. 4(26). – С. 115–120.
5. Шлемко В.Т. Економічна безпека України: сутність і напрями забезпечення : [монографія] / В.Т. Шлемко, І.Ф. Бінько. – К., 1997. – 143 с.
6. Геєць В.М. Концепція економічної безпеки України / В.М. Геєць ; Ін-т екон. прогнозування ; кер. проекту В.М. Геєць. – К. : Логос, 1999. – 56 с.
7. Юрій С.І. Фінанси : [підручник] / С.І. Юрій, В.М. Федосов [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://westudents.com.ua>.

*Лозінська Світлана Володимирівна,
доцент кафедри міжнародного та європейського права
Хмельницького університету управління та права,
кандидат юридичних наук, доцент*

ОКРЕМІ АСПЕКТИ СОЦІАЛЬНОЇ ПОЛІТИКИ АВГУСТА В СТАРОДАВНЬОМУ РИМІ

Питання соціальної політики давньоримського імператора Октавіана Августа завжди викликали інтерес у сучасних істориків та романістів, з огляду на спроби встановити ефективний правопорядок та забезпечити нормальне функціонування господарського та суспільного життя в державі, яке підірване громадянськими війнами.

Соціальні аспекти у внутрішній політиці Давньоримської держави періоду імператора Октавіана Августа (63 р. до н.е. – 14 р. н.е.) досить часто заслуговують на увагу. Правління Августа тривало більше 40 років, завдяки проведеним реформам військова організація імперії стала однією з найкращих в античному світі, з успіхом виконувалися необхідні державні завдання. Сам Октавіан, склавши з себе звання тріумвіра, 29 р. до н.е. отримав пожиттєве імператорство і приступив до реорганізації Римської республіки [1; с. 401].

Однією з найважливіших причин падіння республіканського режиму була неефективність його соціальної політики, яка призвела до загострення усіх груп протиріч між різними соціальним верствами та прошарками римського суспільства. Тому перед Августом стояло

першочергове завдання послабити суспільні протиріччя, шляхом нейтралізації причин, що їх породжували, та встановити соціальний консенсус.

Вирішення складних питань соціальної політики здійснювалося через інтенсивну правотворчість, шляхом видання значної кількості законів та едиктів.

Одним із напрямів впорядкування відносин у римському суспільстві була сфера сім'ї та шлюбу. Тому велика кількість імператорських конституцій стосувалася питань взаємовідносин подружжя, батьків та дітей, римської сім'ї загалом. Текст самих законів до наших часів не зберігся. В працях античних авторів (Проперція, Горація, Веллея Патеркула, Тацита, Флора, Діона Кассія) містяться лише загальні зауваження щодо них. Сімейне законодавство Августа насамперед спрямовано на консолідацію пануючого класу Римської імперії та слугувало своєрідним стимулом збільшення кількості громадянського населення, яке скоротилося за час військових походів. Прийняті закони були направлені на відродження старої аристократії, яка мала на меті володарювати над підкореними завойованими народами. Тому правляча верхівка мала бути високоморальною, так як в цьому випадку завоювання Римом інших народів виправдовувало себе в очах самих римлян та з точки зору *jus gentium* [2; с. 126 - 144].

Деякі вчені розглядають шлюбно-сімейне законодавство Августа як складову частину усього комплексу заходів, направлених на створення гармонізованого суспільства ("республіки") шляхом політичного врегулювання та морального очищення, тобто відродження "звичай предків" [3; с. 138]. Моральний занепад Римської держави античні автори (Сципіон, Катон Цензор, Луцилій) вбачали у втраті "страху перед ворогом" (*metus hostilis*), або як наслідок впливу завойованих країн: Греції, Пергама, Віфінії, Селевкідського царства. Все ці чинники, на думку римських моралістів, призвели до втрати в римському суспільстві давніх батьківських чеснот – благочестя (*pietas*), мужності (*virtus*), віри (*fides*), на зміну яким прийшли такі вади – жадібність (*avaritia*), марнославство (*vanitas*) та розпуста (*impudicitia*). Такі негаразди стали причиною занепаду держави та породжували безперервні громадянські війни, які тривали все I ст. до н.е. [4; с. 225]. Пануючою в римському суспільстві була думка, що лише моральне оздоровлення суспільства, яке є можливим внаслідок реформування сімейного законодавства, зможе покласти кінець постійним війнам та покращити становище в державі.

У 18 р. до н.е. за часів правління Августа було видано декілька законів, зокрема *Lex Iulia de maritandis ordinibus* (закон про порядок укладення шлюбу) та *Lex Iulia de adulteriis coercendis* (закон про припинення перелюбу) [5; с. 324]. Ці закони стосувалися лише осіб сенаторського стану та вершників. Сенаторам заборонялося укладати шлюби з доньками вільновідпущеників, але це дозволялося представникам інших станів.

В законі про порядок укладення шлюбу (*Lex Iulia de maritandis ordinibus*) безпосередньо ставилося за мету боротися з безшлюбністю та бездітністю, зокрема дозволялися навіть шлюби вільнонароджених з вільновідпущениками (за винятком шлюбів сенаторів). Батькам і родичам заборонялося чинити перепони одруженню молодих. Чоловіки у віці від 25 до 60 років та жінки від 20 до 50 років повинні були перебувати у шлюбі. Ті, хто порушував цю вимогу закону, позбавлялися права вільно передавати своє майно за заповітом. Незаймані жінки обкладалися податками у розмірі 1% з їхнього майна. Ці обмеження відпадали після одруження, а народження кожної дитини давало нові пільги [1; с. 413].

Другим законом щодо припинення перелюбу (*Lex Iulia de adulteriis coercendis*) встановлювалося покарання у вигляді заслання на острови поблизу Італії у випадку зради дружини чи перелюбу вдови. Виняток у цьому законі робився лише для повій, акторок, вільновідпущениць та інших жінок легкої поведінки. Такому покаранню підлягали лише жінки. Що стосується чоловіків, то вони переслідувалися за звідництвом, за розпусту, прикладом якої вважалося шлюбне співжиття з жінкою, від якого не зможуть народитися римські громадяни. [5; с. 324]. Видозмінюючи давньоримський звичай, цей закон у деяких випадках, надавав батькові заміжньої жінки право вбити свою доньку разом з її коханцем. Знеславлений чоловік також отримував право вбити коханця своєї дружини, але не її саму. Згідно цього закону усі

подібні справи ставали предметом судового розгляду. Право порушення справи за звинуваченням у перелюбстві належало в першу чергу чоловікові і батькові винної, а потім, після 60-денного терміну, – будь-якому громадянину старшому 25 років. Проте, якщо чоловік вибачав провину дружині і не розлучався з нею, проти цієї жінки не можна було порушувати судову справу, за винятком випадків, коли було доведено, що чоловік, вибачаючи їй, діяв з корисливою метою. Засуджені за цим законом піддавалися вигнанню на маленькі острови поблизу узбережжя Італії та конфіскації частини (до третини) майна. Крім цього, жінка позбавлялася права вийти заміж за вільно народженого. Усі інші прояви статевої розпусти, які не потрапляли під категорію перелюбства (*adulterium*), належали до розряду безчестя, ганьби (*stuprum*) та суворо каралися.

В 9 р. до н.е. приймається закон *Lex Papia Poppaea*, який класичні юристи коментують як один нормативний акт – *Lex Iulia et Papia*. В назві закону відображені імена його авторів – імператора Августа і консулів: Марка Папія Мутила та Квіта Пуппея Секунда. Цим законом заборонялося вільнонародженим громадянам укладати шлюби з повіями, звідницями і вільновідпущеницями, з жінками, поміченими у перелюбах, а також з актрисами і жінками, засудженими за *iudicium publicum*. Сенаторам також заборонялися шлюби з вільновідпущеницями, акторками та з їх доньками. Закони забороняли отримувати спадщину неодруженим чоловікам шлюбного віку та вдівцям такого ж віку (25 – 60 років) та вдовам (20 – 50 років), які не уклали нового шлюбу. Одруженим, але бездітним, дозволялося отримати лише половину спадщини. Закони передбачали звільнення від опіки матері трьох дітей, при цьому також передбачалося звільнення з під влади чоловіка.

В цей же період імператором Августом були прийняті закони, не пов'язані із сім'єю, але скеровані щодо моральних засад римського суспільства, зокрема найбільшу критику викликав *Lex sumptuana* (закон про витрати на розкіш) [6; с. 426]. Відповідно до нього, не можна було витратити на проведення святкувань більше 400 сестерціїв, якщо це був звичайний день, більше 800 сестерціїв – якщо це урочистість, більше 1000 сестерціїв – якщо це було весілля. Особливим законом *Lex Iulia de vestitu et habitu* заборонялася розкіш, притаманна жіночому одягу. Ще один закон лімітував витрати при будівництві будинків [6; с. 426].

Зазначені закони викликали сильний спротив вищих станів римського суспільства – сенаторів та вершників. Одним із аргументів щодо небажання укласти шлюб серед заможних громадян була непомірна розкіш у побуті, до якої звикли римські жінки. Кількість неодружених та бездітних серед знаті та середнього стану швидко збільшувалася, натомість кількість народжень зменшувалася. У прийнятому законі *Lex Papia Poppaea* імператор погодився на певні поступки, щодо осіб, які мають дітей. Закон розширив рамки родинних відносин, в їх межах дозволялася свобода заповітів. Збільшувався також термін – до 2,5 років в межах якого, розлучена жінка чи вдова повинна була вдруге вийти заміж. Бездітні громадяни отримали право передавати по спадщині половину тієї суми, якою вони могли розпоряджатися в тому разі, якби мали дітей. Закон встановлював ряд переваг для багатодітних батьків при проходженні цивільної служби, і для багатодітних матерів – при розпорядженні своїм майном.

Отже, згадані закони приймалися з метою збільшення народжуваності населення в державі. Встановлювався податок на чоловіків, які ухилялися від укладення шлюбу (податок на холостяків) та запроваджувалися пільги, у вигляді звільнення від сплати податків, багатодітним матерям (так зване "право трьох дітей"). Таким чином, вперше в римській історії імператор надав сім'ї правовий захист з боку держави. Хоча бажаного ефекту, зокрема останній закон, як і інші акти, і не викликав, проте здійснили суттєвий вплив на все законодавство у цій галузі аж до часів прийняття кодексу Юстиніана (VI ст. н.е.).

Список використаних джерел:

1. Балух В. О. Історія античної цивілізації : [у 3-х т.]. – Т.2. Стародавній Рим : підручник. – Чернівці : ТОВ «Видавництво «Наші книги», 2008. – 848 с.
2. Galinsky K. Augustus legislation on morals and marriage / K. Galinsky // Philologus. – 1981 – Bd. 125.
3. Csillag P. The Augustan laws of family relations. / P. Csillag – Budapest. – 1976.
4. Токарев А. Н. О целях семейного законодательства Октавиана Августа / А.Н. Токарев. // Вісник Харківського національного університету. – 2004. – № 633: Історія. – Вип. 36. – С. 222 – 231.
5. Дождев Д. В. Римское частное право: Учебник для юрид. вузов и факультетов / Д.В.Дождев ; Под общ. ред. В.С. Нерсисяна. – [2-е изд.] – М. : изд-во НОРМА – ИНФРА М. – 2000. – 784 с.
6. Машкин Н. А. Принципат Августа. Происхождение и социальная сущность. / Н. А.Машкин – М.; Л.: изд-во АН СССР. – 1949.

Нагнибіда Володимир Іванович,
доцент кафедри міжнародного та європейського права
Хмельницького університету управління та права,
кандидат юридичних наук, доцент

ПРАВОВІ ПІДСТАВИ ОСПОРЕННЯ ЗДАТНОСТІ СТОРІН ДО УКЛАДЕННЯ АРБІТРАЖНОЇ УГОДИ

Як відомо основною передумовою розгляду і вирішення спору в порядку міжнародного комерційного арбітражу є наявність дійсної, чинної та виконуваної арбітражної угоди. Відповідно до ст. II Нью-Йоркської конвенції 1958 року держави-учасниці цієї конвенції визнають письмові угоди, укладені як у формі арбітражного застереження в договорі, так і у формі арбітражної угоди окремо від основного договору чи шляхом обміну листами щодо передачі спорів, які уже виникли між ними чи майбутніх спорів у зв'язку з договірними чи іншими відносинами. Наявність арбітражної угоди є підставою для передачі спору на вирішення арбітражу щодо якого сторони домовились в такій угоді. Суд Держави-учасниці конвенції у разі, коли до нього надходить позов у спорі щодо якого Сторони уклали арбітражне застереження повинен на прохання однієї зі Сторін направити Сторони в арбітраж, якщо не встановить, що таке арбітражне застереження є недійсне, втратило силу чи не може бути виконане (ч. 3 ст. II Конвенції). Таким чином, від дійсності, чинності та виконуваності арбітражного застереження залежить можливість реалізації його положень та формування компетенції міжнародного комерційного арбітражу щодо вирішення спору.

До укладення арбітражних угод застосовуються загальні вимоги їх чинності. З цього приводу п. "а" ч. 1 ст. V Нью-Йоркської конвенції 1958 року передбачає як одну з підстав для відмови у визнанні та виконанні іноземного арбітражного рішення *наявність дефекту дієздатності сторін арбітражної угоди відповідно до застосовуваного до них права* або недійсність угоди згідно з правом, якому сторони таку угоду підпорядкували (у разі відсутності такого — за правом країни, місця постановлення арбітражного рішення). У випадку встановлення вказаних обставин у визнанні та виконанні постановленого арбітражного рішення може бути відмовлено на прохання Сторони, проти якої таке рішення постановлене.

Розглядаючи **дефект дієздатності** сторін арбітражної угоди відповідно до застосовуваного до них права як підставу для відмови у визнанні та виконанні іноземного арбітражно-

го рішення, слід відзначити, що здатність сторін до укладення арбітражних угод є важливою гарантією дійсності арбітражних угод. Відзначена дійсність арбітражної угоди у свою чергу є умовою дійсності арбітражного рішення, постановленого на основі такої угоди та можливості приведення його у подальшому до виконання. Однак питання дефекту дієздатності може порушуватись на практиці не лише на стадії визнання та виконання іноземних арбітражних рішень, але й на більш раніших стадіях. Аналіз правозастосовчої практики показує, що в часі є питання може порушуватись: 1) на етапі оспорення компетенції складу арбітражу (як перед самим арбітражем, так і в державному суді) на підставі недійсності арбітражної угоди через дефект дієздатності; 2) на етапі оспорення, постановленого арбітражного рішення; 3) на етапі визнання та приведення арбітражного рішення до виконання.

Нормативною підставою для заперечень з посиланням на дефект дієздатності Сторін арбітражної угоди є положення міжнародних актів та національних законів про арбітраж. Зокрема:

1. при оспоренні компетенції складу арбітражу, юрисдикційних запереченнях такою підставою є:

— положення ч. 3 ст. II Нью-Йоркської конвенції 1958 року, яким встановлено презумпцію дійсності арбітражної угоди поки не буде встановлено інше;

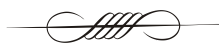
— ч. 1 ст. V та ч. 1, 2 ст. VI Європейської конвенції про зовнішньоторговельний арбітраж 1961 р. якою врегульовано порядок оспорення компетенції міжнародного комерційного арбітражу на підставі оспорення дійсності арбітражної угоди;

2. при оспоренні постановленого арбітражного рішення відповідно до пп. “і” п. а) ч. 2 ст. 34 Типового закону ЮНСИТРАЛ про міжнародний торговельний арбітраж 1985 року (зі змінами 2006 року), п. а ч. 1 ст. IX Європейської конвенції про зовнішньоторговельний арбітраж 1961 р. та пп. 1 п. 1) ч. 2 ст. 34 Закону України “Про міжнародний комерційний арбітраж”;

3. у ході визнання та виконання іноземного арбітражного рішення у відповідності до п. а ч. 1 ст. V Нью-Йоркської конвенції 1958 року, п. а ч. 1 ст. IX Європейської конвенції про зовнішньоторговельний арбітраж 1961 р. та пп. 1 п. 1) ч. 1 ст. 36 Закону України “Про міжнародний комерційний арбітраж”.

Грунтуючись на вказаних положеннях права Сторони можуть заявити заперечення щодо дійсності арбітражної угоди та/або дійсності рішення, постановленого по суті спору.

В практиці розгляду і вирішення спорів в порядку міжнародного комерційного арбітражу подібні заперечення не часто застосовуються. Переважно заперечення сторін зводяться до відсутності належним чином зафіксованої або підписаної належними Сторонами арбітражної угоди.

Романюк Віталія Анатоліївна,
*асистент кафедри міжнародного та європейського права
Хмельницького університету управління та права*

СУТНІСТЬ ТА ВИДИ ПОЗОВНОЇ ДАВНОСТІ В ДОГОВІРНОМУ ПРАВІ ЄС

Позовна давність має важливе значення для правозастосування, особливо, коли мова йде про відносини, ускладнені міжнародним елементом. Розвиток договірному праву ЄС на сьогодні перебуває в активній фазі, що спричиняє розробку нових актів «м'якого права», які впливають на *acquis communautaire* ЄС, та відповідно на сьогодні мають значний вплив на розвиток вітчизняного законодавства.

Питання позовної давності з моменту розробки правового регулювання договірних відносин на рівні ЄС завжди були у центрі уваги, що проявилось у викладенні норм, що регу-

люють поняття позовної давності, встановлення строків, особливостей їх обчислення, в межах розроблених проектів гармонізованих актів. Так, Проект Регламенту про єдиний європейський закон про купівлю-продаж (CESL) зосереджується на позовній давності в статтях 178-186, що містяться в розділі VIII, главі 18 Додатку I. Цей документ систематично аналізує запропоноване регулювання з точки зору гармонізації законодавства в рамках Європейського Союзу.

Окрема увага позовній давності приділена у Главі 14 (ст. ст. 14:101 - 14:601) Принципів європейського договірного права (PECL), а також в главі 7 книги III (статті з III-7:101 до III-7:601) Проекту спільної системи підходів (DCFR) в межах загальної теорії зобов'язань. Варто вказати, що суттєвих відмінностей у вказаних актах немає, хоча слід зазначити, що DCFR замінює назву «Вимоги, на які поширюється позовна давність» на «Права вимоги, на які поширюється позовна давність». Серед міжнародних правових актів варто також виділити Конвенцію ООН від 14 червня 1974 року про позовну давність у міжнародній купівлі-продажу товарів та Принципи УНІДРУА.

У традиційній європейській приватно-правовій термінології поняття позовної давності розуміється як: набуття права власності на майно внаслідок закінчення строку дії («приписна позовна давність») та втрата права в результаті пропущення строку («вичерпана позовна давність») [1, р. 65]. Переважно, поєднання обох типів позовної давності в межах одного доктринального вчення більше не вважається корисним, оскільки в основному вони регулюються різними правилами. Акти гармонізації договірного права ЄС стосуються лише останнього типу позовної давності. Проте термін «вичерпана» позовна давність є неправильним у цьому контексті, оскільки згідно з правилами, викладеними, до прикладу, в DCFR власне право не припиняється. Воно продовжує існувати, але боржнику надано право відмовитися від виконання (ст. III.-7:501). Більш доцільною розробники DCFR, хоч і не дуже описовою, вважають термінологію, запозичену із шотландського права («негативна позовна давність»). Альтернативою може бути «ліберальна позовна давність». Іншим варіантом автори пропонують можливість застосування терміну «обмеження прав», тобто переведення в поняття матеріального права англійської концепції «обмеження дій» [2, pp. 1139-1206]. Однак, на нашу думку, оптимальним для зручності і адекватності розуміння і перекладу є застосування поняття позовної давності без будь-якого кваліфікуючого прикметника.

У DCFR термін «позовна давність» означає правовий вплив на право на строк. Позовна давність відбувається в точний момент.

Центральним для інституту позовної давності є поняття права на виконання зобов'язання. Таким чином, позовна давність сприймається як інститут матеріального права: через проміжок часу боржник має право відмовитися від виконання. Якщо боржник це робить, кредитор фактично втрачає право вимагати виконання. В результаті, звичайно, кредитор позбавляється можливості захистити це своє право у суді, але позовна давність не лише обмежує право подавати позов: вона блокує фактичне право на отримання виконання. Так, наприклад, якщо боржник посилається на позовну давність щодо вимоги про сплату, і коли всі вимоги до позовної давності виконуються, боржник більше не затримує платіж, і тому більше не зазнає наслідків невиконання зобов'язання.

Оскільки позовна давність в договірних відносинах застосовується лише до прав на виконання зобов'язання, це не впливає на право сторони на повідомлення про ухилення від виконання, припинення договору у зв'язку із істотним невиконанням або будь-яким іншим чином вплинути на правовідносини між сторонами. Конкретні правила, що регулюють такі права, зазвичай вимагають їх здійснення протягом розумного строку.

CESL підходить до призначення позовної давності по-іншому, не тільки з термінологічної, але і з предметної точки зору. Об'єкт CESL є більш обмеженим, оскільки він застосовується тільки до купівлі-продажу та окремих договорів про надання послуг, тоді як обсяг PECL та DCFR є загальним і стосується усіх видів договорів. Оскільки CESL є вузькопрофільним, то варто піддати сумніву його спроможність бути застосованим до інших договорів,

крім купівлі-продажу. «Право на виконання зобов'язання» (ст. 178 CESL) – це досить широке поняття, яке потребує певного набору правил; ці правила, у свою чергу, повинні мати сферу застосування, загальну для усього акта. Застосування правил щодо позовної давності лише щодо права на виконання призведе на практиці до незліченних труднощів та перешкод. У зв'язку із цим варто, на нашу думку, правовий режим призначення позовної давності вивести із сфери регулювання CESL до актів, що мають більш широку сферу регулювання договірних відносин. Крім того, правила щодо рецепту вважають «боржник» та «кредитор» замість «покупця» та «продавця».

Питання про об'єкт позовної давності традиційно в центрі уваги науковців. Підтвердженням цього є зміна назв розділів PECL та DCFR, про що нами було вказано вище. Стаття 178 CESL дотримується підходу DCFR, оскільки він визначає об'єктом позовної давності саме право виконання зобов'язання. Така зміна у формулюванні не передбачає додаткового законодавчого врегулювання. Як і в PECL та DCFR, право забезпечити виконання зобов'язання не стосується права власності, а також особистих чи процесуальних прав. Розробники DCFR пояснюють це тим, що об'єктом позовної давності є право на виконання, а не інші права, такі як права власності чи інші [2, р. 1136].

З іншого боку, переклад на національні мови європейських текстів допомагає усвідомити те, що вважається об'єктом позовної давності в кожному національному законодавстві: дії (*actions*) в Законі Великобританії про позовну давність 1980 року; вимога (*créance*), чи просто право (*droit*) у французькому законодавстві; дії (*acciones*) в іспанському законодавстві, борг або право витребувати борг (*credito o diritto di credito*) в італійському законодавстві [3, р. 234]. Для деяких італійських авторів ця термінологічна різноманітність пов'язана з труднощами, з якими стикаються італійські та французькі перекладачі, а також певним запереченням європейським законодавцем традицій римського права; з традиційної точки зору, переконують автори, об'єктом позовної давності є зобов'язання, а не право на виконання [4, р. 805]. На їхню думку, європейське право має упереджене ставлення до системи *common law*, яка не вписується в систему континентального права та традиції італійського та французького права. Проте іспанські та німецькі перекладачі залишалися вірними оригінальному англійському тексту. У *common law* словосполучення «позовна давність» визначається як «*limitation of actions*» (обмеження дії), тому акцент робиться на процесуальному характері інституту. Таким чином, англійська версія Конвенції ООН 1974 року про позовну давність використовує термін «*limitation period*» (обмеження строку), так само як англійська версія Принципів УНІДРУА. З іспанської точки зору, позовна давність має як матеріальний, так і процесуальний характер. Ст. 1930 Іспанського ЦК вказує на позовну давність за правом та дією, а її процесуальний характер полягає у захисті прав відповідача [5, р. 11].

Національні закони встановлюють різні строки позовної давності. Ця різноманітність строків перешкоджає транскордонним контрактам та підвищує кількість претензій. Деякі правові системи встановлюють детальні строки для певних претензій разом із загальним тривалим строком від п'ятнадцяти до тридцяти років. Інші системи здійснили законодавчі реформи протягом останніх років, демонструючи тенденцію до скорочення всіх цих строків та спрощення режиму визначення позовної давності. Цей підхід свідчить про подальшу гармонізацію з європейськими текстами та, зокрема, з CESL. Законопроект нового іспанського Цивільного кодексу, прийнятий урядом 30 травня 2014 року [6, р. 42], чітко відповідає європейському м'якому законодавству, оскільки скорочує та об'єднує строки позовної давності, що впливають на договірні зобов'язання. Зокрема встановлено загальний строк давності на чотири роки, який буде застосовуватися до можливості виконання всіх договірних зобов'язань на території Іспанії, включаючи регіони, які зберегли свій Цивільний кодекс (Наварра чи Каталонія).

Метою PECL та DCFR є спрощення строків позовної давності. Таким чином, стаття 14:201 PECL та Стаття III.-7: 201 DCFR встановлюють загальний строк позовної давності у три роки, який впливає на всі права на виконання зобов'язань, як договірних, так і недоговір-

них. Будучи однією з цілей правового регулювання позовної давності, уникнення нескінченних і дорогих судових процесів, було б неприпустимо, що правила про позовну давність самі по собі призвели до надмірної судової тяганини.

Поряд із загальним трирічним строком у ст.ст. 14:202 PECL та III-7:202 DCFR передбачається спеціальний десятирічний строк, який застосовується до позовних вимог, встановлених рішенням, арбітражним рішенням або іншими документами, які є обов'язковими для виконання, прирівнюючи їх до судових рішень. Це єдиний спеціальний строк позовної давності.

Необхідно підкреслити існуючий тісний взаємозв'язок між встановленням загального строку позовної давності та визначенням початку її перебігу. Визначення способу, за яким встановлюється початок перебігу строку позовної давності (*dies a quo*), впливає на інші складові позовної давності. Якщо *dies a quo* базується на об'єктивному критерії, строк позовної давності повинен бути відносно тривалим, щоб гарантувати, що кредитор у певний момент протягом цього строку зможе забезпечити виконання свого права. І навпаки, за суб'єктивним критерієм тривалість строку позовної давності може бути коротшою, оскільки починає свій відлік лише з дня, коли кредитор взнав про факти, які впливають на виникнення в нього права вимоги.

Підсумовуючи, необхідно зазначити, що короткий огляд актів м'якого права у сфері договірної права ЄС констатує важливість розроблення єдиних підходів до визначення поняття позовної давності, строків її перебігу та наслідків для транснаціональних контрактів. Специфіка європейського права, що поєднує у собі різні правові системи, передбачає необхідність створення таких оптимальних норм у сфер позовної давності, що забезпечуватимуть можливість їх ефективного застосування в усіх країнах ЄС та за його межами.

Список використаних джерел:

1. Reinhard Zimmermann (2002). *Comparative foundations of a European Law of Set-off and Prescription*. Cambridge: Cambridge University Press. 182 p.
2. Christian von Bar, Eric Clive, (eds.) (2009). *Draft Common Frame of Reference. Full Edition, Volume II*. Munich, pp. 1620 p.
3. Ole Lando, Eric Clive, Andre Prum, Reinhard Zimmermann (eds.) (2007) *Principles of European Contract Law, Part III*, Madrid. 293 p.
4. Reinhard Zimmermann. (2009). *Extinctive Prescription under the Avant-projet*. *European Review of Private Law*. Vol 15, Issue 6, pp. 805-820
5. David M. Walker (2002). *Prescription and Limitation of Actions*. 6th ed. Edinburg: W.Green. 200 p.
6. Esther Arroyo i Amayuelas and Antoni Vaquer (2013) *European Review of Private Law*. Volume 9, Issue 1. pp. 38-60.

ЕКОЛОГІЧНЕ, ЗЕМЕЛЬНЕ ТА АГРАРНЕ ПРАВО ТРУДОВЕ ПРАВО ТА ПРАВО СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ГОСПОДАРСЬКО-ПРАВОВІ НАУКИ

*Андрушко Алла Володимирівна,
доцент кафедри трудового, земельного та господарського права
Хмельницького університету управління та права
кандидат юридичних наук, доцент*

ОКРЕМІ АСПЕТИ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ПРАЦІ СТАРОСТ ОТГ

Для забезпечення стабільності трудових правовідносин та захисту прав старости під час реалізації ним здатності до праці важливе значення має чітке закріплення підстав припинення його повноважень. Староста, як у будь-який інший працівник у розумінні трудового законодавства, - на роботу приймається, переводиться на іншу роботу, звільняється. Закон України "Про місцеве самоврядування в Україні" [1] дає спеціальної назви іншим випадкам припинення трудових правовідносин щодо старост, зокрема «припинення повноважень», «складення повноважень», «відкликання з посади», тому саме ці терміни включають у себе випадки припинення трудових правовідносин чи звільнення з роботи. Це підтверджується п.7 ст. 79-1 Закону України "Про місцеве самоврядування в Україні": «повноваження старости припиняються достроково, а відповідна особа звільняється з посади». Ст. 79-1 Закону України "Про місцеве самоврядування в Україні" визначає, що повноваження старости припиняються достроково у разі: 1) його звернення з особистою заявою до сільської, селищної, міської ради про складення ним повноважень старости; 2) припинення громадянства України або виїзду на постійне проживання за межі України; 3) набуття громадянства іншої держави; 4) набрання законної сили обвинувальним вироком суду щодо нього; 5) набрання законної сили рішенням суду про притягнення його до відповідальності за правопорушення, пов'язане з корупцією, яким накладено стягнення у виді позбавлення права займати посади або займатися діяльністю, що пов'язана з виконанням функцій держави або місцевого самоврядування; 6) набрання законної сили рішенням суду про визнання його недієздатним, безвісно відсутнім чи оголошення померлим; 7) його смерті; 8) відкликання з посади за народною ініціативою. Повноваження старости можуть бути достроково припинені за рішенням сільської, селищної, міської ради, якщо він порушує Конституцію або закони України, права і свободи громадян, не забезпечує здійснення наданих йому повноважень. Рішення про дострокове припинення повноважень старости рада приймає таємним або відкритим голосуванням більшістю голосів від загального складу ради.

Староста може бути відкликаний з посади за народною ініціативою в порядку, визначеному Законом України "Про статус депутатів місцевих рад" [2], з особливостями, передбаченими частинами четвертою і п'ятою ст. 79-1 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні», не раніше як через рік з моменту набуття ним повноважень. Рішення про внесення пропозицій щодо відкликання старости за народною ініціативою приймається на зборах виборців у кількості не менше: 1) 10 осіб для відкликання старости села; 2) 15 осіб для відкликання старости селища. На підтримку пропозиції про відкликання старости має бути зібрано кількість підписів, що перевищує кількість голосів, поданих за нього на місцевих виборах, за результатами яких він був обраний старостою. Рішення про дострокове припинення повноважень старости у зв'язку з його відкликанням за народною ініціативою приймається за поданням територіальної виборчої комісії відповідною сільською, селищною, міською радою більшістю голосів від її загального складу.

У Законі України «Про місцеве самоврядування в Україні» встановлено, що староста входить до складу виконавчого комітету сільської, селищної, міської ради за посадою (п. 4 ст. 51); на старосту як члена виконавчого комітету ради поширюються вимоги щодо обмеження сумісності його діяльності з іншою роботою (діяльністю), встановлені цим Законом для сільського, селищного, міського голови (п. 7 ст. 51). Тому особа, яка виконує повноваження старости, не може поєднувати їх виконання з повноваженнями, наприклад, депутата ради об'єднаної територіальної громади.

Слід також звернути увагу на проблему відсторонення від роботи старости, тобто призупинення виконання своїх трудових обов'язків. При відстороненні трудові відносини працівника не припиняються, тому тут не йдеться про звільнення з роботи. Однак при цьому працівник тимчасово не допускається до виконання своїх трудових обов'язків. Залежно від причин відсторонення заробітна плата на цей період не зберігається, хоч у деяких випадках нараховується середній заробіток. Відсторонення від роботи можливе лише у випадках, що передбачені законодавством. Зокрема, невиконання трудових (службово-трудова) обов'язків), що призвело до людських жертв або заподіяло значної матеріальної чи моральної шкоди громадянину, державі, підприємству, установі, організації чи об'єднанню громадян, є підставою для відсторонення особи від виконання повноважень за посадою. У Законі України «Про місцеве самоврядування в Україні» не передбачено норми щодо відсторонення старости від посади. Якщо звертатися до вимог ст. 46 КЗпП України [3], то рішення про відсторонення має прийматися лише роботодавцем (власником або уповноваженим ним органом), у нашому випадку - суб'єктом обрання – територіальною громадою села, селища. Сільський, селищний, міський голова не може відсторонити старосту, оскільки він не є для нього роботодавцем, останній лише відповідальний перед сільською, селищною, міською радою. Крім того, за загальним правилом, при відстороненні має проводитися службове розслідування, підстави та порядок проведення якого доцільно передбачити у Положенні про старосту.

Відповідно до п. 1 ст. 14-1 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні» староста є виборною посадовою особою місцевого самоврядування. Ст. 19 Закону «Про службу в органах місцевого самоврядування» передбачає, що особливості дисциплінарної відповідальності посадових осіб місцевого самоврядування забезпечуються у порядку, передбаченому законом. Наразі такого порядку законодавчо не визначено. Оскільки спеціальним законодавством не передбачено особливих дисциплінарних стягнень, які можуть застосовуватися до старости, тому мова може йти лише про загальні дисциплінарні стягнення, передбачені ст. 147 КЗпП України. Так, до винного у здійсненні дисциплінарного проступку застосовуються такі дисциплінарні стягнення як догана та звільнення (ч.1 ст. 147 КЗпП України). Догана є дисциплінарним заходом особистого немайнового характеру. Це стягнення полягає у негативній оцінці і засудженні поведінки працівника. Такий моральний осуд покликаний спонукати працівника надалі належно виконувати свої трудові обов'язки. Відповідно до ч. 1 ст. 147 (1) КЗпП України дисциплінарні стягнення застосовуються органом, якому надано право прийняття на роботу (обрання, затвердження і призначення на посаду) даного працівника. Таким чином, щодо старости правом на оголошення, наприклад, догани користується лише орган, якому надано право обрання на посаду. Суб'єкт обрання у цьому випадку – територіальна громада села, селища. Відповідно не може бути таким суб'єктом будь-яка інша посадова особа чи орган, наприклад, сільський, селищний, міський голова або сільська, селищна, міська рада, оскільки посада старости є виборною громадою, а не виборною чи затвердженою радою / призначеною відповідним головою за визначеною процедурою (конкурсом). Слід врахувати і положення ч. 3 ст. 147 (1) КЗпП України: працівники, які займають виборні посади, можуть бути звільнені тільки за рішенням органу, який їх обрав, і лише з підстав, передбачених законодавством. Проте відповідно до ст. 79-1 Закону України "Про місцеве самоврядування в Україні" повноваження старости можуть бути достроково припинені за рішенням сільської, селищної, міської ради, тобто органу, який його не обирає. Таким

чином, за рішенням сільської, селищної, міської ради і виключно у випадках, передбачених Законом «Про місцеве самоврядування в Україні» до старости наразі може бути застосована тільки одна санкція дисциплінарного характеру – це дострокове припинення повноважень.

Щодо матеріальної відповідальності старости, то звернемо увагу на наступні правові моменти. На старосту може бути накладена матеріальна відповідальність за наявності одночасно наступних умов: заподіяння прямої дійсної шкоди; протиправності діяння; причинного зв'язку між протиправним діянням і настанням шкоди; вини в заподіянні шкоди. За загальним правилом, матеріальна відповідальність може бути накладена на працівника тільки за заподіяння ним прямої дійсної шкоди (ч.2 ст. 130 КЗпП України). Під прямою дійсною шкодою слід розуміти втрату, погіршення або зниження цінності майна, необхідність провести затрати на відновлення придбання майна чи інших цінностей або провести зайві, тобто викликані внаслідок порушення працівником трудових обов'язків, грошові виплати (п.4 постанови Пленуму Верховного Суду України «Про судову практику в справах про відшкодування шкоди, заподіяної підприємства, установам, організаціям їх працівниками» від 29 грудня 1992 р. № 10) [4]. Разом з тим відповідно до ч.4 ст. 130 КЗпП України на працівників, що є посадовими особами, може бути покладена матеріальна відповідальність за не одержаний підприємством, установою, організацією прибуток. Типовими випадками прямої дійсної шкоди є недостача грошових або матеріальних цінностей; зіпсуття або знищення матеріалів, напівфабрикатів, виробів (продукції), а також інструментів, вимірювальних приладів, спеціального одягу та інших предметів, виданих працівнику у користування. Відповідно до п.1 ст. 134 КЗпП України між працівником і підприємством, установою, організацією відповідно до статті 135¹ КЗпП України цього Кодексу укладено письмовий договір про взяття на себе працівником повної матеріальної відповідальності за незабезпечення цілості майна та інших цінностей, переданих йому для зберігання або для інших цілей. Так як у Переліку посад і робіт, що заміщуються або виконуються працівниками, з якими підприємством, установою, організацією можуть укладатися письмові договори про повну матеріальну відповідальність за незабезпечення схоронності цінностей, переданих їм для зберігання, обробки, продажу (відпуску), перевезення або застосування у процесі виробництва, затв. Постановою Державного Комітету Ради Міністрів СРСР з праці й соціальних питань та Секретаріату ВЦРПС від 28.12.1977р. № 447/24 [5], - посади старости не міститься, - відповідно, буде неправомірно укладати зі старостою договір про повну матеріальну відповідальність за забезпечення цілості майна та інших цінностей, які йому передаються для зберігання або для інших цілей. У свою чергу п. 2 ст. 134 КЗпП України передбачає повну матеріальну відповідальність у випадку, якщо майно та інші цінності були одержані працівником під звіт за разовою довіреністю або іншими разовими документами. Порядок видачі довіреностей на одержання цінностей регламентується ст.ст.244-247 Цивільного Кодексу України [6] та Положенням про документальне забезпечення записів у бухгалтерському обліку, затвердженою Наказом Міністерства фінансів України від 24.05.1995 р. № 88 [7]. Так, відповідно до Положення повноваження на здійснення господарської операції особи, яка в інтересах юридичної особи або фізичної особи - підприємця одержує основні засоби, запаси, нематеріальні активи, грошові документи, цінні папери та інші товарно-матеріальні цінності згідно з договором, підтверджуються відповідно до законодавства. Такі повноваження можуть бути підтвержені, зокрема, письмовим договором, довіреністю, актом органу юридичної особи тощо. Староста, який одержав майно або інші цінності під звіт за довіреністю або за іншими разовими документами, несе повну матеріальну відповідальність у випадку їх зіпсуття, втрати або пошкодження.

Список використаних джерел:

1. Про місцеве самоврядування в Україні: Закон України від 21.05.1997р. № 280/97-ВР [Електронний ресурс] / URL : zakon2.rada.gov.ua/laws/card/280/97-%D0%B2%D1%80
2. Про статус депутатів місцевих рад: Закон України від 11.07.2002р. № 93-IV [Електронний ресурс] / URL : zakon3.rada.gov.ua/laws/show/93-15
3. Кодекс законів про працю України від 10.12.1971р. № 322-VIII [Електронний ресурс] / URL : zakon2.rada.gov.ua/laws/card/322-08
4. Про судову практику в справах про відшкодування шкоди, заподіяної підприємствам, установам, організаціям їх працівниками: Постанова Пленуму Верховного Суду України від 29 грудня 1992 р. № 10 [Електронний ресурс] / URL : zakon0.rada.gov.ua/laws/show/v0014700-92
5. Перелік посад і робіт, що заміщуються або виконуються працівниками, з якими підприємством, установою, організацією можуть укладатися письмові договори про повну матеріальну відповідальність за незабезпечення схоронності цінностей, переданих їм для зберігання, обробки, продажу (відпуску), перевезення або застосування у процесі виробництва, затв. Постановою Державного Комітету Ради Міністрів СРСР з праці й соціальних питань та Секретаріату ВЦРПС від 28.12.1977р. № 447/24 [Електронний ресурс] / URL : zakon5.rada.gov.ua/laws/show/v0447400-77
6. Цивільний Кодекс України від 16.01.2003р. № 435-IV [Електронний ресурс] / URL : zakon2.rada.gov.ua/laws/card/435-15/page5
7. Положення про документальне забезпечення записів у бухгалтерському обліку, затверджене Наказом Міністерства фінансів України від 24.05.1995 р. № 88 [Електронний ресурс] / URL : zakon5

Бляхарський Ярослав Станіславович,

*старший викладач кафедри трудового, земельного та господарського права
Хмельницького університету управління та права*

ДОГОВОРИ У СФЕРІ ОРГАНІЗАЦІЇ БУДІВНИЦТВА: ПРОБЛЕМИ ЗАСТОСУВАННЯ ЧИННОГО ЗАКОНОДАВСТВА

Протягом останніх десятиліть на фоні стрімкого піднесення будівельної галузі спостерігається якісна трансформація та вдосконалення способів та методів організації підприємницької діяльності у цій сфері. При цьому метою суб'єктів правовідносин у сфері будівництва виступає отримання соціального ефекту і одночасно максимального прибутку завдяки використанню найбільш ефективних механізмів організації будівництва.

Поряд з традиційними учасниками процесу капітального будівництва (замовником, забудовником, генеральним підрядником, головним архітектором тощо) постають нові суб'єкти, які здійснюють комплексну діяльність, спрямовану на координацію та об'єднання в одну ефективну логічно завершену та структуровану систему відносно самостійних та відокремлених процесів, робіт і послуг у сфері будівництва.

Як показує світовий досвід, беззаперечною перевагою залучення суб'єктів, які надають послуги з організації будівництва (в науковій літературі їх досить часто називають девелоперами [1, с. 14], девелоперськими компаніями [2; 3]), є забезпечення однією підприємницькою структурою здійснення функцій із комплексного забезпечення професійної підготовки концепції проекту будівництва в цілому та його оцінки, оформлення всіх необхідних документів на земельну ділянку для її подальшої забудови, організації проходження дозвільних

процедур, проектування, будівельного процесу, інвестування, маркетингу, експлуатації, реалізації готового об'єкта тощо. Водночас, наявність у таких суб'єктів стійких ділових зв'язків з іншим суб'єктами ринку нерухомості, зокрема, ріелторськими, консалтинговими, інжиніринговими, підрядними компаніями та іншими підприємницькими структурами сприяє значному скороченню витрат на всіх етапах капітального будівництва, а також терміну окупності інвестицій, підвищенню їх прибутковості, поліпшення споживчих характеристик і ринкової вартості створених об'єктів.

Зрозуміло, що правовідносини між такою великою кількістю учасників будівництва вимагають чіткої регламентації на законодавчому рівні, однак не менш важливим є питання їх договірної регулювання, яке повинно визначати чіткий обсяг прав та обов'язків сторін на кожному етапі їх взаємовідносин. В процесі досягнення кінцевої мети організації будівництва укладається велика кількість договорів спрямованих на забезпечення виконання поставлених завдань на кожному етапі будівництва, проте в цьому дослідженні ми зупинимось на характеристиці тих договірних конструкцій, які використовуються для врегулювання відносин саме між замовником та суб'єктом надання послуг з організації будівництва.

Нажаль, доводиться констатувати, що на сьогодні питання договірної забезпечення відносин з організації будівництва залишається відкритим, оскільки ні в ЦК України [4], ні в ГК України [5], ні в інших нормативно-правових актах не визначено правової конструкції єдиного договору, який би цілісно відображав специфіку відносин в окресленій сфері. Більше того, розрізненість законодавства та широка варіативність форм співпраці між замовником та суб'єктом надання послуг з організації будівництва зумовлюють відсутність єдиної практики врегулювання договірних відносин між ними.

Аналізуючи обсяг прав та обов'язків, якими зазвичай замовник наділяє суб'єкта надання послуг з організації будівництва, а також характер взаємовідносин між ними можна справедливо дійти до висновку, що жоден з поіменованих в ЦК України та ГК України договорів повністю не відображатиме специфіки таких відносин. Адже останні містять в собі елементи багатьох договорів, зокрема агентського договору, договору доручення, договорів про надання послуг, підряду, управління майном тощо.

Незважаючи на очевидну комплексність та складність договірних відносин з організації будівництва, у науковій літературі досить часто висловлюється позиція про доцільність застосування в окресленій сфері саме конструкції агентського договору [6, с. 145-160]. Так, відповідно до ч. 1 ст. 297 ГК України за агентським договором одна сторона (комерційний агент) зобов'язується надати послуги другій стороні (суб'єкту, якого представляє агент) в укладенні угод чи сприяти їх укладенню (надання фактичних послуг) від імені цього суб'єкта і за його рахунок.

Разом з тим, договірне врегулювання відносин між замовником та суб'єктом надання послуг з організації будівництва характеризується низкою особливостей, які часто виходять за межі конструкції агентського договору. По-перше, замовник (суб'єкт, якого представляє агент) на практиці не дає суб'єкту надання послуг з організації будівництва (агенту) доручень на вчинення конкретних дій. Адже інтерес замовника полягає в досягненні кінцевого результату (отримання завершеного будівництвом об'єкта, капіталізації інвестицій, отримання найбільшого доходу тощо). Саме для цього він залучає професійного суб'єкта, який повинен бути вільним у виборі засобів досягнення кінцевого результату. По-друге, на відміну від агента в агентському договорі, суб'єкт надання послуг з організації будівництва безпосередньо виконує низку послуг, що виходять за межі сприяння в укладенні угод (здійснює діяльність зі складання бізнес-плану, розробки системи контролю, отримання комплексу дозвільних документів на будівництво тощо). По-третє, в реаліях українського ринку нерухомості суб'єкт надання послуг з організації будівництва у більшості випадків виступає також співінвестором будівництва, та може укладати низку договорів від свого імені та за власний рахунок, а також в подальшому реєструвати на себе право власності на обумовлену частину нерухомості у зведеному об'єкті будівництва. По-четверте, замовник зацікавлений у встано-

вленні відповідальності суб'єкта надання послуг з організації будівництва за невиконання чи неналежне виконання третіми особами зобов'язань, що випливають з договорів, укладених за участі суб'єкта надання послуг з організації будівництва. Натомість ч. 2 ст. 303 ГК України виключає таку відповідальність агента. Звісно наведені аргументи про неспроможність комплексного врегулювання відносин між замовником та суб'єктом надання послуг з організації будівництва за допомогою виключно агентського договору не є вичерпними і їх перелік можна продовжувати й далі.

Аналогічною є ситуація з договорами доручення та договорами про надання послуг, правові конструкції яких лише частково можуть задовольнити потреби замовника та суб'єкта надання послуг з організації будівництва у врегулюванні відносин між ними.

Вказане вище зумовлює об'єктивну необхідність пошуку нових договірних конструкцій в рамках наявного законодавчого регулювання. Так, залежно від мети договірної регулювання, обсягу та розподілу прав та обов'язків між замовником та суб'єктом надання послуг з організації будівництва, сторони, мають право самостійно визначати, який договір вони мають намір укласти. У зв'язку з цим слід виходити з положень ст. 6 ЦК України та принципу свободи договору (ст. 627 ЦК України), який дозволяє укладати поіменовані і непоіменовані договори, а також договори, що містять елементи різних видів договорів – змішані договори (ст. 628 ЦК України). При цьому, до відносин сторін у змішаному договорі будуть застосовуватись у відповідних частинах положення актів цивільного законодавства про договори, елементи яких містяться у змішаному договорі, якщо інше не встановлено договором або не впливає із суті змішаного договору.

Користуючись такою можливістю суб'єкти відносин з організації будівництва на практиці тяжіють до укладення розроблених ними самостійно змішаних договорів, які в повній мірі врегулюють відносини між замовником та суб'єктом надання послуг з організації будівництва. Назви таких договорів у кожному конкретному випадку визначаються на розсуд сторін, виходячи з їх предмету та змісту. Найбільш поширеним є такі назви: «договір про організацію будівництва», «девелоперський договір», «договір про забудову земельної ділянки», «договір про передачу функцій замовника» тощо.

Використовуючи концепції непоіменованих або змішаних договорів сторонам слід враховувати, що чинним законодавством встановлюються певні правила, за умови дотримання яких виникатимуть договірні зобов'язання, або навпаки недодержання яких призводить до визнання договору недійсним або неукладеним. З огляду на вказане, для того щоб виникало договірне зобов'язання сторони мають відповідно до вимог чинного законодавства правильно сформулювати предмет та погодити істотні умови договору, а також укласти його в належній формі. При цьому слід враховувати, що до змішаних договорів у відповідних частинах застосовуються положення актів цивільного законодавства про договори, елементи яких містяться у змішаному договорі.

Не менш важливе питання, яке постає між замовником та суб'єктом надання послуг з організації будівництва є визначення змісту відповідного договору, з метою захисту своїх прав та інтересів, а також досягнення максимального ефекту від співпраці сторін. Для цього необхідно детально закріпити в договорі обсяг прав та обов'язків сторін на кожному з етапів організації будівництва, порядок взаєморозрахунків, а також відповідальність за невиконання чи неналежне виконання зобов'язань.

Оскільки повноваження суб'єкта надання послуг з організації будівництва досить широкі і діє він самостійно протягом тривалого часу, то необхідно передбачити обов'язок щодо надання звітів перед замовником щодо ходу виконання договірних зобов'язань, з поданням інформації про суми витрат, обсяги та вартість фактично виконаних робіт, ступеня завершеності окремих етапів проекту тощо, оскільки це є важливим засобом забезпечення інтересів замовника. Доцільно також передбачити чітку періодичність подання таких звітів з метою оперативного реагування в разі виникнення ускладнень у виконанні договірних зобов'язань сторін.

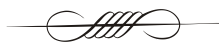
Особливо важливим питанням є узгодження між сторонами концепції та механізмів залучення до реалізації проекту грошових коштів інвесторів. В цьому аспекті слід враховувати, що відправною точкою в обранні механізму інвестування та фінансування будівництва об'єктів житлового будівництва є Закон України «Про інвестиційну діяльність» [7]. Так, в ч. 3 ст. 4 вказаного Закону передбачено, що інвестування та фінансування будівництва об'єктів житлового будівництва з використанням недержавних коштів, залучених від фізичних і юридичних осіб, у тому числі в управління, може здійснюватися лише через фонди фінансування будівництва, фонди операцій з нерухомістю, інститути спільного інвестування, а також шляхом емісії цільових облігацій підприємств, виконання зобов'язань за якими здійснюється шляхом передання об'єкта (частини об'єкта) житлового будівництва. Інші способи фінансування будівництва таких об'єктів визначаються лише законами. Тобто інші способи фінансування житлового будівництва прямо не заборонені законом, але водночас спеціальних законів, що регулюють такі правовідносини досі не прийнято.

Як ми бачимо, предмет договору про організацію будівництва в цілому має передбачати не безпосередньо будівництво об'єкта нерухомості, а оплатну організацію в інтересах замовника повного комплексу юридичних та фактичних дій, спрямованих на забезпечення розробки та безпосередньої реалізації проекту будівництва силами третіх спеціалізованих суб'єктів за рахунок замовника та/або коштів залучених інвесторів з можливим використанням власних фінансових потужностей суб'єкта надання послуг з організації будівництва.

Підводячи підсумки, варто зауважити, що з метою створення науково обґрунтованої бази для подальшої розробки досконалого нормативно-правового регулювання договірних відносин у сфері надання послуг з організації будівництва, необхідно розробити найбільш досконалу конструкцію договору, що опосередковує правовідносини сторін у сфері надання послуг з організації будівництва, визначити його предмет, істотні умови та зміст, здійснити термінологічну систематизацію основних понять тощо. Наявність науково-обґрунтованої законодавчої бази в окресленій сфері надасть поштовх до стабільного розвитку будівельної галузі, зменшення ризикованості правочинів у цій сфері, що в свою чергу сприятиме вирішенню гострої проблеми забезпечення населення доступним житлом; створенню робочих місць; розвитку інфраструктури населених пунктів; впровадженню інноваційних технологій у сферу будівництва; підвищенню комфортності, безпеки, енергозбереження в процесі використання створених об'єктів нерухомості тощо.

Список використаних джерел:

1. Мазур И. И. Девелопмент: Учебн. пособие / И. И. Мазур, В. Д. Шапиро, Н. Г. Ольдерогге – М.: ЗАО «Издательство «Экономика», 2004. – 521 с.
2. Диба М. І. Девелоперські компанії на інвестиційному ринку України: монографія / М. І. Диба, Є. А. Поліщук; ДВНЗ «Київ. нац. екон. ун-т ім. В. Гетьмана». – К.: КНЕУ, 2011. – 422 с.
3. Романенко Л. Ф. Аналіз діяльності девелоперських компаній на ринку нерухомості України / Л. Ф. Романенко, В. Ю. Прокопенко, М. А. Столбова // Бізнес Інформ. – 2015. – № 9. – С. 234-238.
6. Мазав П. А. Гражданско-правовые средства регулирования девелоперской деятельности в Российской Федерации: дисс. ... к. ю. н.: 12.00.03 / Мазав П. А. – М., 2011. – 204 с.
7. Про інвестиційну діяльність: Закон України від 18.09.1991 р. № 1560-ХІІ // Відомості Верховної Ради України. – 1991. – № 47. – Ст.646.
5. Господарський кодекс України від 16.01.2003 р. // Офіційний вісник України. – 2003. – № 11. – Ст. 462.
4. Цивільний кодекс України від 16.01.2003 р. // Офіційний вісник України. – 2003. – № 11. – Ст. 461.

*Грушкевич Тетяна Володимирівна,
доцент кафедри трудового, земельного та господарського права
Хмельницького університету управління та права,
кандидат юридичних наук, доцент*

ПРОБЛЕМИ ТЕРМІНОЛОГІЧНОЇ ВИЗНАЧЕНОСТІ НАЗВИ ПРАВА НА ЕКОЛОГІЧНУ БЕЗПЕКУ

Безпека людини є однією з найбільших цінностей і гарантією її життя і здоров'я. Питання екологічної безпеки чим далі, тим більше актуалізуються, зважаючи на регресивні процеси в довкіллі. Тому відповідне екологічне право людини, закріплене як на міжнародному рівні, так і в національному законодавстві є основою не лише системи екологічних прав, а й інших прав людини. Ми поділяємо думку Ю.С. Шемшученка про те, що концепцію права людини і громадянина на безпечне навколишнє середовище більш ґрунтовно відображено у сучасному національному законодавстві України, ніж у міжнародному праві. Українському законодавцю в цьому розумінні практично немає що імплементувати із Загальної декларації прав людини або Європейської конвенції з прав людини. Тому в літературі і висловлюються пропозиції про доповнення Європейської конвенції з прав людини факультативним протоколом про право людини на безпечне (здорове) навколишнє середовище, а також необхідність безпосереднього закріплення цього права і інших екологічних прав в документах загальносвітового значення [1, с. 125].

Аналіз законодавства та наукових джерел показує, що право на екологічну безпеку знайшло своє закріплення через різні термінологічні форми. В літературі фігурують крім права на безпечне для життя і здоров'я довкілля й інші формулювання: «право на здорове та сприятливе навколишнє середовище», «право на життя у сприятливих природних умовах», «право на сприятливий стан навколишнього природного середовища», «право на безпечне та здорове навколишнє середовище» тощо.

Доцільно з'ясувати, що мається на увазі під категорією «сприятливе навколишнє середовище». Етимологічну основу терміна «сприятливий» складає слово «сприяти», яке у словнику Б. Грінченка визначається як «погоджати, ставитись доброзичливо, сприяти, допомагати» [2, с. 190]. Очевидно, що досить влучним є в російській мові тотожний термін «благоприятный», коренева основа якого пов'язується з терміном «благо». Дійсно, навколишнє природне середовище є природним благом для людини і суспільства в цілому, інших живих організмів, як умова, місце і джерело існування та життєдіяльності. Однак, на даний момент це благо важко охарактеризувати як таке, що сприяє здоров'ю та життю людини, відсутні і мірила даної категорії. Тому поняття «сприятливе навколишнє середовище» має оціночний характер і його зміст залежить здебільшого від суб'єктивних поглядів інтерпретатора. Певні природні умови залежно від стану здоров'я, віку, психічного і психологічного стану, генетичних особливостей можуть визнаватися для одних осіб сприятливими і, водночас, окремими людьми сприйматися як несприятливі з цих же причин.

За таких умов законодавче забезпечення сприятливого навколишнього природного середовища у сучасний період стає неможливим і не доцільним, оскільки бракує чітких критеріїв його визначення. Із цих позицій сприятливість довкілля варто розглядати як одну із змістовних ознак права на безпечне для життя і здоров'я навколишнє природне середовище.

Певний інтерес для нашого дослідження становить і наукова доктрина «право на здорове навколишнє середовище». Однак таке формулювання назви права викликає ряд логічних запитань до термінології та теоретичного обґрунтування його змісту.

На думку прибічників цієї доктрини, здорове навколишнє середовище - це природні умови, які є незабрудненими і дозволяють споживання безпечних для здоров'я природних

благ. Отже, здорове навколишнє середовище пов'язується з відносно чистими природними умовами і безпечністю використання (споживання) благ природи. Тобто, йдеться про прями́й зв'язок такого середовища з безпекою його використання для здоров'я людини. Отже, безпека виступає обов'язковою умовою такого природного стану за логікою «безпечне середовище — здорове середовище» [3, с. 208].

Якщо ж наявні елементи небезпеки, то середовище перестає бути здоровим, а навпаки, є забрудненим, тобто насиченим різними елементами, небезпечними для здоров'я і життя людини. Стале здорове навколишнє середовище є свідченням його безпечності, а відтак, є важливою ознакою останнього, і тому виділення його в самостійну правову категорію недоцільне.

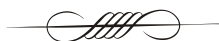
До того ж законодавче визначення поняття «здоров'я», яке міститься в ст. 3 Основ законодавства України про охорону здоров'я (стан повного фізичного, душевного і соціального благополуччя, а не тільки відсутність хвороб і фізичних дефектів) вказує, що його носіями можуть бути біологічні істоти, зокрема людина. І досить сумнівним є застосування даного терміну при характеристиці навколишнього природного середовища.

Щодо нормативного закріплених термінів, то Конституція України оперує поняттям «право на безпечне для життя і здоров'я довкілля» (ст. 50). Дане право закріплене в ст. 9 Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища», відповідно до пункту «а» якої кожний громадянин України має право на безпечне для його життя та здоров'я навколишнє природне середовище, та у низці інших нормативно-правових актів. Крім того, основне фундаментальне екологічне право, згідно з положеннями цивільного законодавства, належить до особистих немайнових прав, що забезпечують природне існування фізичної особи, і на законодавчому рівні закріплене в ст. 293 Цивільного кодексу України як право на безпечне для життя і здоров'я довкілля.

Отже, можна зробити висновок, що практично всі терміни, які вживаються в літературі, пов'язані з поняттям «право на безпечне навколишнє природне середовище». Логічною була б спроба нормативно-правової уніфікації зазначених понять. На нашу думку, найдоцільніше ввести в нормативну базу лаконічну і оптимальну назву цього права, якою оперує більшість науковців – «право громадян на екологічну безпеку». Професор В.І. Андрейцев з цього приводу зазначає: «Звичайно, можна і потрібно дискутувати щодо тотожності цих категорій, однак одне очевидно, що запропонований підхід більш точно відтворює потребу людей і громадян в екологічній безпеці як складовій національної і глобальної безпеки, що охоплює будь-яке середовище перебування людини незалежно від джерел походження небезпеки для здоров'я та життя, а отже, вписується в механізм державно-правового забезпечення національної безпеки України. Це дозволяє чітко і однозначно окреслити межі нормативно-правового регулювання відповідних відносин, у межах яких і реалізується докорінна правова можливість людини і громадянина.» [3, с. 202]

Список використаних джерел:

1. Шемшученко Ю.С. Человек и его право на безопасную (здоровую) окружающую среду / Ю.С. Шемшученко // Государство и право. – 1993. – № 10. – С. 120-125.
2. Словник української мови / [упорядник Б. Грінченко]: У 4 т. – К.: Наук. Думка, 1997. – Т. 4. – 596 с.
3. Андрейцев В.І. Право екологічної безпеки / Андрейцев В.І. – К.: Знання-Прес, 2002. – 332 с.

*Костяшкін Іван Олександрович,
завідувач кафедри трудового, земельного та господарського права
Хмельницького університету управління та права,
доктор юридичних наук, доцент*

ПРАВОВІ ЗАСАДИ РЕФОРМУВАННЯ ВІДНОСИН ВЛАСНОСТІ НА ЗЕМЛЮ В ОБ'ЄДНАНИХ ТЕРИТОРІАЛЬНИХ ГРОМАДАХ

Територіальний поділ України, ґрунтуючись на засадах єдності та цілісності державної території, передбачає відповідно до ст. 132 Конституції України [1] поєднання централізації і децентралізації у здійсненні державної влади, збалансованості і соціально-економічного розвитку регіонів, з урахуванням їх історичних, економічних, екологічних, географічних і демографічних особливостей, етнічних і культурних традицій. Такі підходи передбачають необхідність реформування адміністративно-територіального устрою з метою надання реальної можливості для членів територіальної громади отримати максимальну економічну, рекреаційну, оздоровчу ефективність від використання території адміністративної одиниці та максимальну кількість послуг від органів влади на кожному рівні управління. Адміністративно-територіальний устрій як неодмінний атрибут держави є водночас чинником її динамічного й збалансованого соціально-економічного розвитку, передумовою для практичної реалізації принципів сталого розвитку в межах територіальних адміністративних утворень та держави загалом.

Натомість земля як засіб виробництва та економічний базис значною мірою виведена з-під впливу органів місцевого самоврядування і територіально є сферою реалізації повноважень органів державної влади. Цілком очевидно, що наявний територіальний устрій не сприяє розвитку економічної самостійності територіальних громад. Адже питання розподілу сільськогосподарських земель сконцентровано у сфері повноважень державних органів. Фактично позбавлені засобу виробництва, селяни втратили економічну мотивацію і почався процес урбанізації, оскільки важко говорити про самоврядування, коли сільський бюджет формується виключно із дотацій і складається лише із заробітної плати сільського голови та його секретаря.

Сучасний адміністративно-територіальний устрій України адаптований до командно-адміністративної системи управління, тому декларований за командно-адміністративної системи принцип відповідності систем територіального устрою та економічного районування потребує критичного перегляду. В умовах надзвичайно динамічного економічного розвитку, що великою мірою залежить від мінливої світової економічної кон'юнктури, змінилася суть принципу економічної доцільності. Як відзначається в наукових публікаціях, він полягає не в тому, щоб провести межі адміністративно-територіальних утворень відповідно до сформованих ареалів і центрів господарської діяльності, а в тому, щоб, об'єднавши певні території в одне адміністративно-територіальне (управлінське) утворення, створити в його межах максимально сприятливе соціально-економічне середовище, забезпечення відповідності адміністративно-територіального устрою держави основним європейським принципам побудови системи управління регіональним і місцевим розвитком, розбудови місцевого самоврядування, відповідності об'єктивним тенденціям регіоналізації соціально-економічних процесів [2]. Територіальні громади через органи місцевого самоврядування мають отримати реальні механізми доступу до земельних ресурсів на території сільських рад, а земля повинна стати фактором економічного зростання відповідних територій.

Особливе значення за таких умов матиме проголошена в Україні адміністративна реформа, що передбачає децентралізацію та розширення повноважень територіальних громад. Зокрема, згідно з проектом Закону про внесення змін до Конституції України (щодо децентралізації влади) [3], систему адміністративно-територіального устрою України складатимуть

адміністративно-територіальні одиниці: громади, райони, регіони. Відповідно територія України ділитиметься на громади, які є первинною одиницею у системі адміністративно-територіального устрою України. Закон України «Про добровільне об'єднання територіальних громад» від 05.02.2015 № 157–VIII [4] вже на сьогодні визначив, що територія об'єднаної територіальної громади має бути нерозривною, межі об'єднаної територіальної громади визначаються по зовнішніх межах юрисдикції рад територіальних громад, що об'єдналися. Оскільки територія громади не обмежуватиметься межею населеного пункту, а включатиме територію відповідних сільських, селищних міських рад, то очевидно, що і право власності на землю територіальних громад не повинно обмежуватись межами населеного пункту, а має бути поширено на всі землі в межах таких територіальних громад, або територій відповідних рад, що залишаються на даний час. Такий підхід наповнює реальним змістом пропонувані у законопроекті пропозиції щодо побудови адміністративно-територіального устрою України на засадах децентралізації влади, повсюдності та спроможності місцевого самоврядування, сталого розвитку адміністративно-територіальних одиниць з урахуванням історичних, економічних, екологічних, географічних і демографічних особливостей, етнічних і культурних традицій. Маючи в своєму розпорядженні землі громад, у тому числі виробничого призначення, органи місцевого самоврядування будуть спроможні забезпечити реальну фінансову та економічну незалежність та розвиток відповідних територій.

Проведення відповідних змін передбачає необхідність вдосконалення норм земельного законодавства оскільки на сьогодні відповідно до ст. 83 Земельного кодексу України¹ (надалі ЗК України) [5] до земель комунальної власності відносяться лише землі в межах населених пунктів, крім земельних ділянок приватної та державної власності, а також земельні ділянки, на яких розташовані будівлі, споруди, інші об'єкти нерухомого майна комунальної власності незалежно від місця їх розташування.

Тому у 2014 році вирішення питання передачі права розпоряджатися землею поза межами населених пунктів включено до коаліційної угоди, що зумовило появу відповідних законопроектів у Верховній Раді України. Зокрема, два законопроекти № 3510 від 24 листопада 2015 року «Про віднесення земель державної власності за межами населених пунктів до комунальної власності об'єднаних територіальних громад» [6] та № 3510–1 від 8 грудня 2015 року «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо розмежування земель державної та комунальної власності на територіях об'єднаних територіальних громад та врегулювання інших земельних відносин» [7] передбачали передачу до комунальної власності всіх земель державної власності за межами населених пунктів у межах територій об'єднаних територіальних громад, що створюються згідно із законом та перспективним планом формування територій громад, окрім земель, на яких розташовані об'єкти нерухомості державної власності та зі спеціальним статусом.

На початку грудня 2017 року Президентом ініційовано проект закону №7363 під назвою «Про внесення змін до Податкового кодексу України та деяких законодавчих актів України щодо стимулювання створення та діяльності дрібних фермерських господарств і децентрації повноважень у сфері земельних відносин» [8], яким пропонується передати повноваження із розпорядження землями державної власності, які знаходяться за межами населених пунктів, об'єднаним територіальним громадам, позбавивши цих повноважень Держгеокадастр, за виключенням – земель оборони, природно-заповідного та іншого природоохоронного призначення, та тими, які мають важливе значення для держави.

31 січня 2018р., на засіданні Кабінету міністрів України прийнято Розпорядження "Про передачу земельних ділянок сільськогосподарського призначення державної власності у комунальну власність об'єднаних територіальних громад"[9]. Держгеокадастру доручено забезпечити формування земельних ділянок шляхом проведення їх інвентаризації та передати у комунальній власності ОТГ. До того, як ділянки будуть передані ОТГ, розпорядження

¹ Земельний кодекс України від 25 жовтня 2001 р. № 2768–ІІІ // Офіційний вісник України. – 2001. – № 46. – Ст. 2038.

ними Держгеокадастр здійснюватиме виключно за погодженням з органом місцевого самоврядування відповідної громади. Процедура передбачатиме наступний механізм: клопотання ОТГ до Управління Держгеокадастру щодо проведення інвентаризації земель, що не були передані в користування; здійснення інвентаризації, реєстрація в кадастрі, передача земель із державної власності у комунальну відповідно ст. 117 ЗК України. Відповідно 27 лютого 2018 Кабінет Міністрів України в рамках поглиблення децентралізації передав землю сільгосппризначення поза межами населених пунктів першим семи об'єднаним територіальним громадам. Однак, такий шлях є досить довготривалим і зумовлює як значні фінансові витрати так і технічні можливості, що не сприятиме якнайшвидшому доступу громад до земель що знаходяться на їх території. За таких умов більш прийнятним є перерозподіл земель шляхом внесення змін до ст. 83 та 84 ЗК України, та закріплення норми щодо виключного права комунальної власності на землю в межах громад за виключенням земельних ділянок державної та комунальної власності.

Повноваження щодо розпорядження землями комунальної власності відповідних територіальних громад для всіх потреб законодавець закріплює за сільськими, селищними, та міськими радами (ст. 12, 122 ЗК України). Водночас у зв'язку з об'єднанням територіальних громад в межах окремих населених пунктів, які входитимуть до таких громад запроваджується виборна посада старости, який представляє інтереси жителів відповідного села, селища у виконавчих органах сільської, селищної, міської ради, та бере участь у пленарних засіданнях сільської, селищної, міської ради та засіданнях її постійних комісій, з правом гарантованого виступу. Зокрема, відповідно ст. 54-1 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні» [10], до повноважень старости віднесено сприяння жителям відповідного села, селища у підготовці документів, що подаються до органів місцевого самоврядування; а також бере участь у підготовці проектів рішень сільської, селищної, міської ради, що стосуються майна територіальної громади, розташованого на території відповідного старостинського округу. Вказані повноваження мають бути повною мірою реалізовані у відносинах доступу до права власності та права землекористування фізичних і юридичних осіб на території такого старостинського округу. Однак зміст таких повноважень є надто звуженим і потребує розширення у напрямку безпосередньої участі старости у прийнятті рішення щодо розподілу та перерозподілу земель в межах старостинського округу. Такі повноваження мають передбачати можливість надання обов'язкового висновку щодо прийняття остаточного рішення.

Список використаних джерел:

1. Конституція України : прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 141.
2. Сорокіна Н. Г. Реформування адміністративно-територіального устрою України: проблеми та перспективи / Н. Г. Сорокіна. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.dridu.dp.ua/zbirnik/2010-01/10sngupp.pdf>
3. Про внесення змін до Конституції України (щодо децентралізації влади): проект Закону України від 01 липня 2015 року № 2217а. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=55812
4. Про добровільне об'єднання територіальних громад : Закон України від 05 лютого 2015 року № 157–VIII // ВВР України. – 2015. – № 13. – Ст. 91.
5. Земельний кодекс України від 25 жовтня 2001 р. № 2768–III // Офіційний вісник України. – 2001. – № 46. – Ст. 2038.
6. Про віднесення земель державної власності за межами населених пунктів до комунальної власності об'єднаних територіальних громад : проект Закону України від 24 листопада 2015 року № 3510. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=57179.

7. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо розмежування земель державної та комунальної власності на територіях об'єднаних територіальних громад та врегулювання інших земельних відносин: проект Закону України від 8 грудня 2015 року № 3510-1. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=57336.
8. Про внесення змін до Податкового кодексу України та деяких законодавчих актів України щодо стимулювання створення та діяльності дрібних фермерських господарств і деконцентрації повноважень у сфері земельних відносин: проект Закону України від 06 грудня 2017 №7363. - [Електронний ресурс]. – Режим доступу : w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=63085.
9. Про передачу земельних ділянок сільськогосподарського призначення державної власності у комунальну власність об'єднаних територіальних громад: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 31 січня 2018р. № 60-р [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.rada.gov.ua.
10. Про місцеве самоврядування в Україні : Закон України від 21.05.1997 № 280/97 /ВВР України. – 1997. – № 24. – Ст. 170.

Куц Іван Олексійович,

*аспірант кафедри трудового, земельного та господарського права
Хмельницького університету управління та права*

ПРАВОВІ ЗАСАДИ НАБУВАЛЬНОЇ ДАВНОСТІ ЯК ПІДСТАВИ ВИНИКНЕННЯ ПРАВА ВЛАСНОСТІ НА ЗЕМЕЛЬНУ ДІЛЯНКУ В УМОВАХ ЗЕМЕЛЬНОЇ РЕФОРМИ

До основних завдань земельної реформи в Україні відноситься відновлення, поряд з державною, приватної власності на землю.

На даний момент, здійснюється передача земель із державної власності у приватну власність та користування(оренду).

Одним із механізмів безоплатного набуття у власність громадянами земельних ділянок є набуття права на земельну ділянку за давністю користування.

Такий механізм забезпечує передачу земельних ділянок у користування громадян які мають змогу та бажання обробляти землю та її використовувати, забезпечує сталість економічних відносин у аграрному секторі.

Крім того, поширеними є випадки коли люди користуються земельними ділянками наданими в умовах дії ЗК Української РСР 1970 року [1]. При цьому, ЗК України не врегулював прямо вирішення даного питання. З поміж ряду важливих питань які потребують вирішення, дане питання випало з контексту та й досі потребує врегулювання на законодавчому рівні.

Набуття права на земельну ділянку за давністю користування є одним із можливих механізмів (підходів) для вирішення даного питання.

Дане питання досліджували Андрейцев В.І., Арнаут А.Г., Дремлюга К.О., Захарчук В.М., Когут Н.Д., Костяшкін І.О., Маковій В.П., Носік В.В., Третяк А.М., Яніцький В.П.

Проте, дане питання досліджувалось вказаними науковцями дотично та не було безпосереднім предметом досліджень, з огляду на, що існує необхідність дослідити питання набуття права на земельну ділянку за давністю користування (набувальною давністю).

Набуття права на земельну ділянку за давністю користування, не є у достатній мірі дієвим та ефективним механізмом, з огляду на нижче викладене.

У першу чергу варто зазначити, що згідно ст. 81 ЗК України, набувальна давність не є самостійною підставою для набуття права власності на землю громадянами. Дана підстава віднесена до п. б ч. 1 ст. 81 ЗК України, а саме: безоплатної передачі із земель державної і комунальної власності [2].

Така думка зумовлена механізмом реалізації набувальної давності. З огляду на конструкцію ст. 119 ЗК України дана стаття, за наявності підстав у ній зазначених (добросовісне, відкрите і безперервне користування земельною ділянкою протягом 15 років, але документи, які б свідчили про наявність прав на цю земельну ділянку відсутні), встановлює можливість звернутись до компетентного органу із клопотанням про передачу її у власність або надання у користування [2].

При цьому, згідно ч. 2 ст. 119 ЗК України передача земельної ділянки у власність або у користування громадян на підставі набувальної давності здійснюється в порядку, встановленому цим Кодексом.

Таким порядком є порядок безоплатної передачі із земель державної і комунальної власності (приватизація). При цьому, застосуванню підлягає саме повна модель приватизації.

Громадяни, зацікавлені в одержанні безоплатно у власність земельної ділянки із земель державної або комунальної власності на підставі набувальної давності подають клопотання до компетентного органу виконавчої влади або органу місцевого самоврядування, відповідно до повноважень, визначених статтею 122 ЗК України. До клопотання додаються графічні матеріали, на яких зазначено місце розташування земельної ділянки якою особа користувалась останні п'ятнадцять років [2].

Компетентний орган розглядає клопотання у місячний строк і дає дозвіл на розроблення проекту землеустрою щодо відведення земельної ділянки або надає мотивовану відмову у його наданні [2].

Проект землеустрою щодо відведення земельної ділянки розробляється за замовленням громадян суб'єктами господарювання, що є виконавцями робіт із землеустрою згідно із законом, у строки, що обумовлюються угодою сторін. Такими суб'єктами є сертифіковані інженери землевпорядники або суб'єкти господарювання у штаті яких працюють сертифіковані інженери землевпорядники [2].

Проект землеустрою щодо відведення земельної ділянки погоджується відповідно до закону.

Компетентний орган у двотижневий строк з дня отримання погодженого проекту землеустрою щодо відведення земельної ділянки (а в разі необхідності здійснення обов'язкової державної експертизи землевпорядної документації згідно із законом - після отримання позитивного висновку такої експертизи) приймає рішення про затвердження проекту землеустрою щодо відведення земельної ділянки та надання її у власність [2].

З огляду на викладене вбачається, що ст. 119 ЗК України встановлює окрему підставу для набуття права власності на земельну ділянку в порядку передбаченому для приватизації землі (повної моделі приватизації земельної ділянки).

У другу чергу варто зазначити, що розмір земельної ділянки має відповідати фактичному землекористуванню, але обмежується нормами безоплатної передачі земельних ділянок громадянам.

Таке обмеження не є логічним, з огляду на саме поняття набувальної давності, про те відповідає цілям приватизації земельної ділянки.

По третє, необхідно зазначити, що застосування механізму набувальної давності можливе лише з 01 січня 2017 року відповідно до п. 1 розділу IX "Прикінцеві положення" ЗК України.

Дана обставина розглянута листом Верховного суду України 29.10.2008 року N 19-3767/0/8-08 [3].

Отже, у правозастосовній практиці даний механізм є доволі молодим та тільки починає набувати актуальності.

На противагу цьому, чинне законодавство створює такі умови, що громадяни які мають право на набуття прав на земельну ділянку за давністю користування, фактично позбавлені дієвого та ефективного механізму реалізації власного права.

Отже, існує необхідність розроблення нової концепції набуття права на земельну ділянку за давністю користування або вдосконалення існуючої.

Список використаних джерел:

1. Земельний кодекс Української РСР; Електронний доступ: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2874%D0%B0-07/ed19700708>;
2. Земельний кодекс України; Електронний доступ: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2768-14>;
3. Лист Верховного суду України 29.10.2008 року N 19-3767/0/8-08; Електронний доступ: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/v3767700-08>.

Михайлова Ірина Юрївна,

доцент кафедри трудового, земельного та господарського права

Хмельницького університету управління та права,

кандидат юридичних наук, доцент

УМОВИ УЧАСТІ В НАКОПИЧУВАЛЬНІЙ СИСТЕМІ ЗАГАЛЬНООБОВ'ЯЗКОВОГО ДЕРЖАВНОГО ПЕНСІЙНОГО СТРАХУВАННЯ

Починаючи з 2004 року пенсійна система України, відповідно до Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» від 09 липня 2003 року № 1058–IV [4] складається з трьох рівнів: солідарної й накопичувальної систем загальнообов'язкового державного пенсійного страхування та системи недержавного пенсійного забезпечення. Така модернізація була спрямована на стабілізацію та оздоровлення фінансового стану Пенсійного фонду України, що, перш за все було пов'язане з запровадженням накопичувального рівня, основна мета якого полягала в фінансовому розвантаженні солідарної системи, а також прогнозувала українцям «на перспективу» належне матеріальне забезпечення і як результат — підвищення рівня якості життя. Однак величезним недоопрацюванням було те, що вищезазначений Закон не встановлював строки запровадження накопичувальної системи, а лише передбачав сам механізм накопичення та отримання пенсійних заощаджень.

Лише 3 жовтня 2017 року був прийнятий Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо підвищення пенсій» № 2148-VIII [3], яким передбачено зміни до пункту 9 Розділу XV «Прикінцеві положення» Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування», де зазначається, що перерахування страхових внесків до накопичувальної системи пенсійного страхування запроваджується з 1 січня 2019 року та визначено зобов'язання Кабінету Міністрів України за яким, до 1 липня 2018 року орган повинен забезпечити створення інституційних компонентів функціонування накопичувальної системи пенсійного страхування.

Наразі ще невідомо, яка саме модель функціонування накопичувальної системи пенсійного страхування буде діяти в кінцевому рахунку: централізована (шляхом створення цілового позабюджетного Накопичувального фонду) чи децентралізована (шляхом обрання недержавних пенсійних фондів, в яких застраховані особи зможуть формувати свої обов'язкові пенсійні накопичення).

На наш погляд, варто запроваджувати децентралізовану модель, так як система недержавного пенсійного забезпечення діє в Україні вже понад 13 років і за своїми принципами

— це добровільна накопичувальна складова пенсійної системи. Більш того, законодавча збалансованість та урегульованість забезпечує системі рівновагу та стабільність на тривалу перспективу, так як відповідно до частини 12 статті 6 Закону України «Про недержавне пенсійне забезпечення» 09 липня 2003 року № 1057–IV [7] недержавний пенсійний фонд не може бути оголошеним банкрутом і ліквідований за чинним законодавством України про банкрутство.

Враховуючи це, саме на недержавні пенсійні фонди необхідно покласти функції акумулювання, збереження та інвестування пенсійних коштів у накопичувальній системі пенсійного страхування. Таке рішення не потребуватиме додаткових коштів на створення інституційних компонентів накопичувальної системи [2, с.25]. Однак, необхідно дуже відповідально підійти до питання визначення критеріїв відбору таких недержавних пенсійних фондів та на загальнодержавному рівні закріпити їх перелік для того, щоб особи, які стануть учасниками накопичувальної пенсійної системи, змогли, за допомогою таких фондів, вдало та успішно інвестувати свої накопичення, щоб отримати додатковий дохід з мінімальним ризиком.

Варто зазначити, що будь-хто не зможе брати участь в накопичувальній системі загальнообов'язкового державного пенсійного страхування.

Отже, для того, щоб стати учасником накопичувальної системи, слід дотримуватися трьох умов. По-перше, особа має бути застрахованою в системі загальнообов'язкового державного соціального страхування. Так, в пункті 9 Розділу XV «Прикінцеві положення» Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» передбачено, що учасниками накопичувальної системи пенсійного страхування є особи, які станом на 1 січня 2019 року підлягають загальнообов'язковому державному пенсійному страхуванню згідно з цим Законом (стаття 11).

Якщо проаналізувати статтю 11 Закону, де визначені категорії осіб, які підлягають загальнообов'язковому пенсійному страхуванню, то можна відокремити тих, за яких, відповідно до Постанови Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку нарахування та сплати єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування за деякі категорії застрахованих осіб» від 2 березня 2011 року № 178, сплата єдиного внеску здійснюється в межах та за рахунок загального обсягу видатків, передбачених в Державному бюджеті України на відповідний рік для Пенсійного фонду України [5]. До таких людей, наприклад можна віднести осіб, які доглядають за дитиною до досягнення нею трирічного віку та відповідно до закону отримують допомогу по догляду за дитиною до досягнення нею трирічного віку та/або при народженні дитини, при усиновленні дитини; одного з непрацюючих працездатних батьків, усиновителів, опікуна, піклувальника, які фактично здійснюють догляд за дитиною з інвалідністю, а також непрацюючих працездатних осіб, які здійснюють догляд за особою з інвалідністю I групи або за особою, яка досягла пенсійного віку, встановленого статтею 26 Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування», та за висновком закладу охорони здоров'я потребує постійного стороннього догляду, якщо такі непрацюючі працездатні особи отримують допомогу, надбавку або компенсацію відповідно до законодавства. Тому виникає питання, яким чином і за який рахунок будуть здійснюватись виплати до накопичувальної системи для таких осіб. Чи готова держава брати на себе такі фінансові зобов'язання, адже, якщо солідарна пенсійна система носить розподільний характер і виконує насамперед соціальну функцію, то внески до накопичувальної системи будуть мати персоналізований характер і акумулюватися на індивідуальних пенсійних рахунках.

Другою умовою участі є вимога до віку. Зокрема, не зможуть бути платниками страхових внесків особи, які досягли пенсійного віку визначеного законодавством. На сьогодні, враховуючи приписи статті 26 Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» пенсійний вік залежить від наявного в особи страхового стажу: 60 років за наявності 25 років страхового стажу або ж 63 роки, якщо загальна тривалість страхового

стажу становить від 15 до 25 років. Також залежно від віку допускається можливість сплати страхових внесків не на загальнообов'язкових засадах, а на добровільних. Так, застраховані особи, яким на 1 січня 2019 року залишилося менше 10 років до досягнення пенсійного віку, мають право прийняти рішення не сплачувати страхові внески до накопичувальної системи пенсійного страхування.

Третьою умовою участі у накопичувальній системі є сплата страхових внесків. Відповідно до частини 3 статті 1 Закону України «Про заходи щодо законодавчого забезпечення реформування пенсійної системи» від 08 липня 2011 року № 3668-17 [6] страхові внески сплачуватимуться у таких розмірах: у рік запровадження перерахування — 2 відсотки бази нарахування єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування, встановленого для таких учасників, кожного наступного року — у розмірі, збільшеному на 1 відсоток, до досягнення 7 відсотків і подальшої сплати у зазначеному розмірі.

Отже, сьогодні питання запровадження другого рівня постало дуже гостро, адже це дозволить забезпечити функціонування пенсійної системи повноцінно та ефективно задля втілення в життя тих основних положень та ідей заради яких вона була створена — забезпечення належного рівня життя людей на засадах соціальної справедливості, гармонізації відносин між поколіннями та сприяння економічному зростанню [1, с. 33]. Хоча, однозначно, варто розуміти, що усі перспективи, які прогнозуються для українського населення, шляхом запровадження накопичувальної системи, будуть відчутними не одразу, в будь-якому випадку — коли всі рівні пенсійної системи запрацюють одночасно, злагоджено та збалансовано, це дозволить на початковому етапі хоча б частково вирішити проблеми в сфері пенсійного забезпечення.

Тому, беззаперечно, продовження пенсійної реформи в такому ракурсі необхідно сприймати схвально. Пенсійному фонду України хронічно бракує коштів для виконання пенсійних зобов'язань і лише накопичувальна складова створюватиме довгострокові фінансові ресурси і для достойних пенсій українців у майбутньому, і для стабілізації економічної ситуації в країні через їх інвестування сьогодні.

Список використаних джерел:

1. Михайлова І. Ю. Правове регулювання пенсійного забезпечення за віком у солідарній пенсійній системі України: монограф. наук. ред. Н.М. Хуторян. Хмельницький: Хмельницький університет управління та права, 2013. 188 с.
2. Омельченко М. А. Три кроки до забезпечення старості // Вісник Пенсійного фонду України. 2009. № 10 (88). С. 25–26.
3. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо підвищення пенсій: Закон України від 03.11.2017 р. № 2148–VIII // Відомості Верховної Ради України. 2017. № 40–41. Ст. 5.
4. Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування: Закон України від 09.07.2003 р. № 1058–IV // Відомості Верховної Ради України. 2003. № 49–51. Ст. 356.
5. Про затвердження Порядку нарахування та сплати єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування за деякі категорії застрахованих осіб: Постанова КМУ від 02.03.2011 р. № 178 // Офіційний Вісник України. 2011. № 16. Ст. 666.
6. Про заходи щодо законодавчого забезпечення реформування пенсійної системи: Закон України від 08.07.2011 р. № 3668–VI // Відомості Верховної Ради України. 2012. № 12–13. Ст. 82.
7. Про недержавне пенсійне забезпечення: Закон України від 09.07.2003 р. № 1057–IV // Відомості Верховної Ради України. 2003. № 47–48. Ст. 372.

*Місінкевич Анна Леонідівна,
доцент кафедри трудового, земельного та господарського права
Хмельницького університету управління та права,
кандидат юридичних наук, доцент*

ФІНАНСОВО-ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ПРОВЕДЕННЯ РЕКУЛЬТИВАЦІЇ НА ПОШКОДЖЕНИХ, ДЕГРАДОВАНИХ ТА ЗАБРУДНЕНИХ ЗЕМЛЯХ В УКРАЇНІ ТА В США

Для ефективної розбудови України як економічно сильної держави необхідно в першу чергу забезпечити охорону та відновлення землі, яка за Конституцією України є основним національним багатством, що перебуває під особливою охороною держави.

Сьогодні екологічний стан земельних ресурсів України є вкрай критичним. Велика кількість земель є деградованими, пошкодженими, забрудненими та засміченими внаслідок промислової діяльності. Про це свідчать статистичні дані, які подані Державною службою України з питань геодезії, картографії та кадастру. Загальна площа земельних масивів, які потребують відновлення в державі, становить 1,1 млн. гектарів, з них 644 тисячі – деградованих земель, 435,4 тисячі – малопродуктивних і 11,9 тисяч гектарів – техногенно-забруднених земельних угідь[1]. Серед деградаційних процесів земель України найбільш масштабними є ерозія (близько 57,5 відсотка території)[2]. Найбільш забруднені, деградовані та пошкоджені землі України є у Донецькій, Луганській, Львівській, Запорізькій, Миколаївській та Херсонській областях [3].

Одним з ефективних заходів відновлення таких земель є рекультивация. Вона включає в себе комплекс фінансово-правових, земельпорядних та організаційних заходів, які забезпечують повернення земельної ділянки в якісний попередній стан з відновленням її ландшафтно-ї структури та покращенням ефективності родючості ґрунтів. Проведення рекультивации на землях України забезпечить добробут, здоров'я, та безпеку для українського народу.

У даних тезах здійснюється порівняльно-правовий аналіз правового та фінансового забезпечення рекультивации деградованих, пошкоджених та забруднених земель на основі чинного земельного законодавства України та федерального закону США «SurfaceMiningControlandReclamationAct»[4].

Досліджуючи правову проблему відновлення земель після промислового використання ми можемо сміливо стверджувати, що у сучасному світі однією з передових держав, що ефективно проводить рекультивацию земель є США. Ця держава стала однією з перших держав у світі, яка почала проводити рекультивацию на пошкоджених, деградованих та забруднених землях після видобутку корисних копалин. Рекультивация у США вперше була здійснена в 1918 р. у штаті Індіана [5, с.159]. США також є найпершою країною у світі, яка на законодавчому рівні закріпила правовий механізм проведення рекультивации земель. Одним з перших штатів США, який прийняв закон про рекультивацию став штат Західна Вірджинія у 1939 р. Наступними штатами, які на правовому рівні врегулювали правовідносини з рекультивации земель стали: Індіана у 1941р., Іллінойс у 1943р., Пенсільванія у 1945р. У зв'язку з тим, що велика кількість штатів у США мала такі закони, які різнилися своїм правовим регулюванням проведення рекультивации на пошкоджених, деградованих та забруднених землях, виникла необхідність узагальнити їх правові положення на федеральному рівні в єдиний закон. Тому у 1977 р. Конгресом США був розроблений та прийнятий «SurfaceMiningControlandReclamationAct» (SMCRA)[4]. З моменту дії SMCRA в США було успішно проведено рекультивацию у таких штатах як: Colorado, Iowa, Oklahoma, Alaska, Mississippi, Pennsylvania, Virginia, Illinois, Kentucky, NorthDakota, Indiana, Texas та інших [6].

Сьогодні у чинному законодавстві України відсутній правовий механізм, який би забезпечив врегулювання рекультивацийних правовідносин у державі після видобутку корисних копалин. Тінорми, щоіснують у земельному законодавствімають у більшостідекларатив-

ний характер. Сьогодніодною з проблем проведеннярекультиваціїце відсутність на правовому рівніфінансово-правовоїпроцедурипроведеннярекультивації на пошкоджених, деградованих та забруднених землях. Так у ст. 52 ЗУ «Про охорону земель» зазначено, щороботиіззняття, складування, збереження та нанесеннягрунтовоїмаси на порушеніземельніділянкиздійснюються за рахунокфізичних та юридичнихосіб, з ініціативи або вини яких порушено ґрунтовийпокрив, а роботи з нанесеннязнятоїґрунтовоїмасина малопродуктивніземліздійснюються за бажаннямвласниківабоземлекористувачів, у тому числіорендарів, цихземельнихділянок за їхрахунок[7]. Яким чином і за допомогою якого фінансово-правового механізму це буде здійснюватися у законодавстві не зазначено нічого.

Натомість у федеральному законі США фінансово-правовому питанню деградованих, пошкоджених та забруднених земель приділений цілий розділ. Цим питанням займається створений в США AbandonedMineReclamationFund, яким здійснює керівництво SecretaryofInterior. Закон США встановлює, що цей Фонд, створений за рахунок градових коштів, який встановлюється кожним штатом окремо та відповідно до затверджених державної програм охорони земель у кожному штаті та на федеральному рівні в цілому[4].

Відповідно до федерального закону користувачі земельними ділянками на яких здійснюється видобуток корисних копалин щоквартально вносять плату до AbandonedMineReclamationFund. На кожного суб'єкта рекультиваційних правовідносин відкривається депозитний рахунок у цьому фонді. Відповідно до «SurfaceMiningControlandReclamationAct» користувачі такими земельними ділянками сплачують у відсотковому розмірі суму в залежності від виду корисних копалин, які вони видобувають, в залежності від способу видобутку та в залежності якими розмірами йде видобуток корисної копалини (скільки тон видобувається). Після закінчення гірничодобувних робіт означений фонд надає цим суб'єктам фінансову допомогу на рекультивацію. Ці кошти покриваю потреби на утилізацію промислових відходів та відновлення земельних та водних й інших об'єктів, які були пошкоджені під час видобутку корисних копалин [4].

Землекористувачі, які не сплачують відповідні кошти за видобуток корисних копалин до Фонду притягуються до юридичної відповідальності. Санкцією за таке правопорушення відповідно до Федерального закону є штраф у розмірі 10000 тис. доларів або рік ув'язнення у тюрмі[4].

Такий фінансово-правовий механізм є досить дієвим у США і ми пропонуємо запозичити досвід цієї країни щодо врегулювання рекультиваційних правовідносин в Україні для покращення екологічної ситуації природних ресурсів та врегулювання фінансово-правових прогалин на законодавчому рівні держави. Ці норми у подальшому будуть ефективними для покращення інвестиційного клімату країни та підняття її економіки.

Список використаних джерел:

1. Здійснення заходів з охорони земель протягом 2010–2017 років : Матеріали Державної служби України з питань геодезії, картографії та кадастру.URL : <http://land.gov.ua/zemleustrii-ta-okhorona-zemel/okhorona-zemel/104379-zdiisnennia-zakhodiv-z-okhorony-zemel-protiahom-2010-2012-rokiv.html>.
2. Про основні засади (стратегія) державної екологічної політики України на період до 2020 року : Закон України від 21.12.2010 р. № 2818–VI // Відомості Верховної Ради України. 2011. № 26. Ст. 218.
3. Ерозія / Вікіпедія. URL : <http://uk.wikipedia.org/wiki/Ерозія>.
4. SurfaceMiningControlandReclamationActof 1977 / Wikipedia. URL : https://en.wikipedia.org/wiki/Surface_Mining_Control_and_Reclamation_Act_of_1977.
5. Мосінець В. Н., Грязнов М. В. Гірничі роботи та навколишнє природне середовище. М. – «Надра», 1978. – 158.

6. Office of Surface Mining Reclamation and Enforcement./URL : <http://www.osmre.gov/programs/oversight.shtm>
7. Про охорону земель : Закон України від 19.06.2003 р. № 962–IV // Відомості Верховної Ради України. 2003. № 39. Ст. 349.

Ратушна Сабіна Ігорівна,
*аспірант кафедри трудового, земельного та господарського права
Хмельницького університету управління та права*

ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВІ АСПЕКТИ СПІЛЬНОЇ СУМІСНОЇ ВЛАСНОСТІ НА ЗЕМЛЮ В УКРАЇНІ

На вістрі економічних перетворень, які відбуваються в нашій державі, безперечно, перебуває право власності на основне національне багатство яким є земля. Зважаючи на множинність суб'єктів власності, на практиці, виникають ситуації об'єднання кількох осіб, чи більше суб'єктів права, які об'єднують свої земельні ділянки в єдиний об'єкт права, в результаті чого виникають відносини багатосуб'єктної належності земельної ділянки. Такі відносини власності прийнято називати правом спільної власності на землю [1, с.121]. Відтак серед особливих інститутів права власності на землю є право спільної власності, яке ускладнене множинністю суб'єктів та потребує свого обґрунтування в рамках земельного права з огляду на особливий об'єкт правового регулювання.

Право спільної сумісної власності на землю визначило хід земельної реформи оскільки землі сільськогосподарського призначення були передані у так звану колективну власність членів сільськогосподарських підприємств, розподіл якої продовжується і по даний час. Це право визначає можливість спільно володіти, користуватися і розпоряджатися земельною ділянкою, вести фермерське і особисте селянське господарство, спільно використовувати земельну ділянку для обслуговування житлового будинку чи багатоквартирного будинку в рамках об'єднання співвласників такого будинку.

На жаль земельне законодавство достатньою мірою не розкриває правових механізмів реалізації суб'єктивних прав на земельну ділянку в рамках правового регулювання відносин в сфері спільної часткової та спільної сумісної власності на землю. Законодавча позиція в даному випадку зводиться до необхідності договірної регулювання таких правовідносин, та зумовлює поширення практики судового вирішення відповідної категорії спорів. За таких умов є необхідність комплексного дослідження проблем правового забезпечення права спільної власності на землю в Україні та формулювання пропозицій з метою вдосконалення законодавства у відповідній сфері.

На доктринальному рівні дослідження права спільної власності на майно відбувалось переважно в рамках науки цивільного права, зокрема в роботах Дзери О. В. [2], Христенко Н. Ю. [3], Сібірзянова Н.Н. [4], натомість земельно-правові дослідження у відповідній сфері системно не проводились, за виключенням окремих робіт у сфері спільної часткової власності на землю, що обумовлює необхідність проведення спеціального дослідження.

Тому метою даної роботи є визначення поняття та окремих теоретико-правових засад спільної сумісної власності на земельну ділянку, що стануть основою подальшого дослідження у відповідній сфері.

Право спільної сумісної власності на землю безперечно є складовою частиною інституту права власності на землю загалом, що включає право володіти, користуватися і розпоряджатися земельними ділянками. Загальне поняття права спільної сумісної власності на земельну ділянку, обумовлено нормами цивільного законодавства в сфері спільної сумісної

власності на майно. Зокрема, відповідно ч. 1 ст. 368 Цивільного кодексу України спільна власність двох або більше осіб без визначення часток кожного з них у праві власності є спільною сумісною власністю [5]. Дана норма закладає певні характеристики права спільної сумісної власності, як множинність її суб'єктів (співвласників) та єдність її об'єкта. Множинність суб'єкта права спільної сумісної власності передбачає абсолютно рівні повноваження кожного співвласника у здійсненні володіння користування та розпорядження об'єктом такої власності, яким в нашому випадку є земельна ділянка. При цьому законодавець передбачає саме спільний порядок користування майном якщо інше не встановлено домовленістю між ними, та розпоряджання майном за згодою всіх співвласників, тобто знову таки спільно або ж за домовленістю сторін. Йде мова про певне обмежене право співвласників яке не може бути реалізоване самостійно поза волею інших співвласників. Відповідно, в цивілістичній літературі розрізняють зовнішні правовідносини спільної сумісної власності (між співвласниками з однієї сторони і не –власниками з іншої) та внутрішні правовідносини (між самими співвласниками) [6, с. 102-103]. Відтак якщо у внутрішніх відносинах суб'єкти спільної власності відстоюють власні інтереси щодо порядку користування чи розпорядження земельною ділянкою, то у зовнішніх відносинах усі співвласники мають демонструвати спільне волевиявлення, а всі сторонні особи, незважаючи на множинність співвласників, мають справу не з сукупністю окремих волей чи волевиявлень кожного співвласника, а з єдиною волею і єдиним волевиявленням, подібно до того, як це відбувається в праві власності особистого характеру.

Порядок здійснення права спільної сумісної власності на земельну ділянку визначається Земельним Кодексом України (надалі ЗК України) за договором або законом [7]. Такий підхід дещо конкретизує відносини щодо використання земельної ділянки яка перебуває у спільній сумісній власності шляхом виникнення договірних відносин або через визначення правового режиму земель які виступають об'єктом власності.

Суб'єктами права спільної сумісної власності Згідно норм цивільного законодавства може бути досить широке коло осіб, що включає: фізичних осіб, юридичних осіб, а також державу та територіальні громади. Таке коло суб'єктів носить загальний характер і не відображає специфіки спільної власності. Натомість земельним законодавством не лише обмежено коло суб'єктів спільної сумісної власності фізичними особами, але фактично і визначено коло таких осіб до яких, зокрема, згідно ст. 85 ЗК України законодавець відносить: подружжя; членів фермерського господарства; співвласників жилого будинку; співвласників багатоквартирного будинку. Законодавець допускає можливість і інших випадків виникнення спільної сумісної власності, що можуть визначатись спеціальним законодавством. Тобто законодавець намагається чітко обмежити право спільної сумісної власності з огляду на особливі умови її виникнення та здійснення.

Право спільної сумісної власності за цивільним законодавством не обмежується визначеним колом об'єктів поширюючи можливість виникнення на широке коло речей, включаючи гроші та цінні папери, інше майно, майнові права, результати робіт, послуг, результати інтелектуальної творчої діяльності, інформація, а також інші матеріальні та нематеріальні блага, тобто, всі вищезазначені об'єкти в одиничному чи множинному вигляді будуть виступати єдиним цілим для співвласників, з приводу яких співвласники вступають у відповідні правовідносини [3, с.24]. Натомість земельне законодавство, згідно ст. 79 ЗК України, до об'єктів такої власності, відносить земельну ділянку як частину земної поверхні з установленими межами, певним місцем розташування, з визначеними щодо неї правами. Більше того враховуючи суб'єктний склад права спільної сумісної власності на земельну ділянку можна визначити її цільове призначення, зокрема, подружжя; у членів фермерського господарства це може бути земельна ділянка призначена для ведення фермерського господарства чи товарного сільськогосподарського виробництва, у співвласників жилого будинку – земельна ділянка для будівництва та обслуговування такого будинку у співвласників багатоквартирного будинку – для обслуговування багатоквартирного будинку. У власності подружжя може пе-

ребувати значно ширше коло за цільовим призначенням земельних ділянок, однак при цьому варто враховувати ту особливість, що ділянки набуті особою в процесі безоплатної приватизації є її особистою власністю.

Отже, підводячи підсумки маємо відзначити, що **право спільної сумісної власності на землю** передбачає можливість двох та більше осіб, спільно, у випадках визначених законодавством, володіти, користуватися, та розпоряджатися земельною ділянкою на договірних засадах, з врахуванням обмежень визначених її правовим режимом. Серед ознак, що виділяють право спільної сумісної власності на землю варто вказати наступні: множинність суб'єктного складу, що включає двох та більше осіб як суб'єктів власності на одна земельну ділянку; законодавче обмеження суб'єктів спільної сумісної власності як правило фізичними особами; подвійний характер правового режиму земельної ділянки, що включає договір сторін про порядок її використання та межі визначені земельним законодавством; обмеження об'єктного складу земельною ділянкою з визначеним цільовим призначенням; наявність двох груп правовідносин які реалізуються в процесі здійснення права спільної сумісної власності та включають зовнішні і внутрішні відносини; необхідність досягнення спільного рішення щодо умов відчуження земельної ділянки як об'єкта відповідних прав.

Список використаних джерел:

1. Земельне право України / Підручник / За ред. О.О. Погрібного та І.І. Каракаша. – Вид. 2, перероб. і доп. – К.: Істина, 2009. – 600 с.;
2. Дзера, О. В. (Олександр Васильович) Розвиток права власності громадян в Україні : монографія / О.В. Дзера. К. : Вентурі, 1996. 272 с.
3. Христенко Н. Ю. Право спільної сумісної власності фізичних осіб: Дисертація...н.с.к. юрид. наук спец.: 12.00.03 - цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право / Христенко Н. Ю. – К. : Науково-дослідний ін-т приватного права і підприємництва академії правових наук України., 2006. – 178 с.
4. Сабирзянова Н. Н. Право общей собственности. на земельный участок: Автореферат...н.с.к. юрид. наук спец.: Специальность 12 00 03 - гражданское право, предпринимательское право, семейное право, международное частное право / Сабирзянова Н. Н. – К. : Казанский федеральный университет ., 2008. – 28 с.
5. Цивільний кодекс України від 16.01.2003 № 435-IV // Офіційний вісник України. – 2003. – № 11. – Ст. 461.
6. Червоний Ю. С. Понятие и виды общей собственности по советскому праву. (Вопросы государства и права развитого социалистического общества). – Х., Юрид. лит., 1975. – 357 с.
7. Земельний кодекс України від 25.10.2001 // Урядовий кур'єр.– 2001. – 15 листопада. – № 211 – 212.

Чудик-Білоусова Надія Іванівна,
*професор кафедри трудового, земельного та господарського права
Хмельницького університету управління та права,
кандидат юридичних наук, доцент*

ДОГОВІР СОЦІАЛЬНОГО ЗАМОВЛЕННЯ В СИСТЕМІ НАДАННЯ СОЦІАЛЬНИХ ПОСЛУГ

У 2012 році в Закон України «Про соціальні послуги» [1] внесено низку доповнень та змін, визначено термін «соціальне замовлення» як засіб регулювання діяльності у сфері надання соціальних послуг шляхом залучення на договірній основі суб'єктів господарювання

для задоволення потреб у соціальних послугах, визначених місцевими органами виконавчої влади та органами місцевого самоврядування (ст. 1 Закону) [1]. Його законодавче закріплення мало на меті не лише посилення ефективності використання бюджетних та небюджетних коштів для вирішення соціальних проблем певної території, залучення додаткових ресурсів у соціальну сферу, але й підвищення адресності та масовості надання соціальних послуг особам, що в силу певних обставин опинилися в складній життєвій ситуації.

Згодом законодавством врегульовано процедуру організації та проведення конкурсу з визначення програм (проектів, заходів), розроблених інститутами громадянського суспільства, для виконання (реалізації) яких надається фінансова підтримка за рахунок коштів державного і місцевих бюджетів, та моніторингу їх виконання (реалізації) [2]. Ці акти діяли паралельно, вони не були пов'язані між собою, але були дотичні процедурі залучення бюджетних коштів для підтримки недержавного сектору), можуть сприяти непрозорому процесу надання коштів неурядовим організаціям, так як містять дещо різний перелік суб'єктів — учасників конкурсу, перелік документів, що має бути поданий учасником, кількість етапів конкурсу, склад конкурсної комісії тощо.

Предметом договору соціального замовлення є надання послуг або виконання робіт на користь визначених органами публічної влади бенефіціарів [3, с. 60]. На об'єднані територіальні громади покладено обов'язок щодо укладення договорів з соціального замовлення соціальних послуг у недержавних організаціях [4] з урахуванням потреб населення адміністративно-територіальної одиниці у таких послугах [5] шляхом виявлення та аналіз потреби осіб, сімей, які перебувають у складних життєвих обставинах, або соціальної групи у соціальних послугах; визначення пріоритетів щодо організації надання соціальних послуг; розробка програм розвитку системи надання соціальних послуг на адміністративно-територіальній одиниці. Надавачі соціальних послуг повинні відповідати визначеним законодавством критеріям [6]. Тому впровадження механізму застосування соціального замовлення як засобу забезпечення надання соціальних послуг свідчить про «вирішення пріоритетних соціальних проблем територіальної громади органами місцевої влади з залученням комерційних та некомерційних організацій» [7, с. 2].

Договір соціального замовлення укладається лише на тих умовах, які відповідають умовам конкурсу та конкурсній пропозиції його виконавця. У цьому договорі обов'язково повинні бути вказані перелік соціальних послуг, їх обсяг, зміст, вимоги до якості, строк надання; соціальні групи та/або окремі категорії осіб, які мають право на їх отримання відповідно до умов договору, та їх чисельність (гранична чисельність); зміст і строк передачі виконавцю замовлення інформації про отримувачів, тобто осіб-потенційних отримувачів послуг, із обов'язковим зазначенням місця їх проживання, складної життєвої обставини; прав, обов'язків та відповідальності сторін договору; вартість надання кожної із соціальних послуг (обрахунок, виходячи з вартості надання соціальної послуги одному отримувачу протягом одного дня (однієї людино-години) та обсягу послуг у межах обсягів, установлених державними стандартами їх надання або пріоритетами соціального замовлення; строк подання звітності про надані послуги; порядок подання інформації з питань виконання договору та внесення змін до договору соціального замовлення та припинення його дії [8].

Соціальні послуги, які надаються через систему соціального замовлення, фінансуються, як правило, з бюджетів різних рівнів [9, с. 4]. Замовник виділяє виконавцю попереднє фінансування, надає йому в користування майно та об'єкти нерухомості, потрібні для його виконання. Виконавець за рахунок власних можливостей чи за допомогою спонсорів забезпечує при виконанні проекту залучення обумовленого обсягу додаткових ресурсів [10, с. 30]. Тому важливим завданням замовника на третьому етапі реалізації механізму соціального замовлення є забезпечення контролю за виконанням соціального замовлення виконавцем [11, с. 6]. Моніторинг може проводитися регулярно, періодично або вибірково (опитування отримувачів, відвідування місць реалізації замовлення, аналіз проміжних звітів). Замовник соціальних послуг здійснює контроль без втручання в діяльність виконавця соціального замов-

лення, має право надсилати йому письмові запити про подання інформації та/або документів, пов'язаних з виконанням соціального замовлення. Для підсумкової оцінки якості виконаних робіт та стану цільової соціальної групи, на вирішення проблем якої спрямоване соціальне замовлення, замовником можуть запрошуватися експерти або створюватися спеціальні експертні групи [10, с. 111].

За умови, якщо результати виконаних робіт за кількісними та якісними характеристиками відповідають умовам договору, замовником і виконавцем оформляються підсумковий звіт про виконання соціального замовлення та Акт здачі-приймання виконаних робіт, який підписується представниками суб'єктів соціального замовлення. У підсумковому звіті про виконання соціального замовлення виконавцю доцільно деталізувати перелік виконаних робіт та наданих послуг, суму коштів, яка була використана виконавцем з метою соціального замовлення, економічного та соціального ефекту від реалізації соціального замовлення, а також соціальні проблеми, які залишилися невирішеними або були виявлені в ході виконання соціального проекту. Підсумковий звіт також містить висновки замовника та конкурсної комісії щодо виконання завдань соціального контракту і вирішення соціальної проблеми за підсумками виконання соціального замовлення. За ініціативою хоча б однієї зі сторін підсумки виконання соціальних контрактів можуть бути публічно презентовані виконавцем замовлення громадськості, представникам органів влади. Дані цих досліджень у поєднанні з матеріалами моніторингового контролю можуть стати підставою для підготовки нового завдання на вирішення соціальної проблеми із застосуванням механізму соціального замовлення [10, с. 111]. Порядок проведення моніторингу та оцінки якості надання соціальних послуг зокрема і за договором соціального замовлення передбачає не лише систематичний збір, але й обробку статистичних, адміністративних, оперативних даних з метою визначення відповідності як державним стандартам, наданих за договором соціального замовлення послуг, так і потребам їх отримувача, забезпечення надання якісних соціальних послуг, планування подальшої роботи розвитку системи надання соціальних послуг, формування державної політики у сфері надання соціальних послуг [12].

Вважають, що для соціального замовлення як форми надання соціальних послуг характерні певні ризики, пов'язаних із механізмом реалізації соціального замовлення. Тому для усунення непорозумінь та неточностей при укладенні та оформленні договору Міністерству соціальної політики України доцільно затвердити форму примірного договору на виконання соціального замовлення, що сприятиме водночас не лише належному оформленню договірних відносин, але й покращуватиме роботу територіальних громад з укладення договорів соціального замовлення заради подолання чи пом'якшення наслідків складної життєвої ситуації особи та забезпечення ефективності надання соціальних послуг.

Отже, під *соціальним замовленням* слід розуміти договірні відносини (укладання договору) між державою (замовником) і недержавним суб'єктом, який надає соціальні послуги (виконавцем) щодо надання їх особі, яка перебуває у складній життєвій ситуації за рахунок коштів (з державного або місцевого бюджетів) на основі проведення відкритого конкурсного відбору. Важливою умовою ефективного функціонування механізму соціального замовлення є делегування державою недержавним суб'єктам, що надають соціальні послуги, повноважень і ресурсів в обсягах, достатніх для реалізації визначених договором завдань, покладання на останніх відповідних обов'язків і відповідальності, а також здійснення моніторингу і контролю за якістю цих послуг.

Впровадження механізму соціального замовлення повинно стати однією з найефективніших форм державного приватного партнерства, так як некомерційні організації, як виконавці замовлення на сьогодні виступають рівноправними партнерами влади у вирішенні соціальних проблем територіальних громад. Його запровадження може мати переваги (підвищення адресності, якості, доступності соціальних послуг та охоплення ними отримувачів, що перебувають у складній життєвій ситуації; оптимізацію бюджетних соціальних витрат, заощадження і залучення в соціальну сферу додаткових ресурсів; забезпечення відкритості про-

цедур розроблення та прозорості реалізації цільових соціальних програм), так і недоліки (труднощі у визначенні оптимального співвідношення ціни та якості соціальних послуг, а також у здійсненні контролю за їх якістю).

Список використаних джерел:

1. Про соціальні послуги : Закон України від 19.06.2003 р. № 966–IV // Відомості Верховної Ради України. 2003. № 45. Ст. 358.
2. Порядок проведення конкурсу з визначення програм (проектів, заходів), розроблених громадськими організаціями та творчими спілками, для виконання (реалізації) яких надається фінансова підтримка : затв. постановою Кабінету Міністрів України від 12.10.2011 р. № 1049 / Верховна Рада України. Законодавство України. URL : <https://goo.gl/Nsnb87>.
3. *Кулі-Іванченко К. К.* Конституційно-правова характеристика предмета договору на соціального замовлення органів місцевого самоврядування за колом осіб // Порівняльно-аналітичне право. 2016. № 3. С. 57–60.
4. Про затвердження Методичних рекомендацій щодо виконання власних (самоврядних) повноважень об'єднаної територіальної громади у сфері соціального захисту населення : наказ Міністерства соціальної політики України від 19.01.2016 р. № 26 / Верховна Рада України. Законодавство України. URL : <https://goo.gl/hoiyyJ>.
5. Про затвердження Порядку визначення потреб населення адміністративно-територіальної одиниці у соціальних послугах : наказ Міністерства соціальної політики України від 20.01.2014 р. № 28, зареєстр. в Міністерстві юстиції України 07.02.2014 р. за № 253/25030 // Офіційний вісник України. 2014. № 16. Стор. 173. Ст. 499.
6. Критерії діяльності суб'єктів, що надають соціальні послуги : затв постановою Кабінету Міністрів України від 14.11.2012 р. № 1039 // Урядовий кур'єр. 2012. № 242. 29 грудня.
7. Социальный заказ в Одессе: нормативно-методическое обеспечение. Сборник актов местного самоуправления по социальному заказу / Ассоциация поддержки гражданских инициатив «Ковчег». Одесса, 2003. 65 с.
8. Про забезпечення участі громадськості у формуванні та реалізації державної політики : постанова Кабінету Міністрів України від 03.11.2010 р. № 996 // Офіційний вісник України. 2010. № 84. Ст. 2945.
9. *Дубич К. В.* Соціальне замовлення — ефективний механізм надання соціальних послуг в Україні // Державне управління: теорія та практика. 2013. № 1 / Національна бібліотека України ім. В. І. Вернадського. URL : <https://goo.gl/pDQ3n9>.
10. Соціальне замовлення в Україні: досвід 10 років впровадження / за ред. В. І. Брудного, А. С. Крупника. Одеса : Євродрук, 2011. 156 с.
11. *Дубич К. В.* Сучасна система надання соціальних послуг України // Державне управління: удосконалення та розвиток. 2015. № 3. URL : <https://goo.gl/i7Bftc>
12. Про затвердження Методичних рекомендацій з проведення моніторингу та оцінки якості соціальних послуг : наказ Міністерства соціальної політики України від 27.12.2013 р. № 904 / Верховна Рада України. Законодавство України. URL : <https://goo.gl/UyB7jN>.

КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО ТА ПРОЦЕС

*Берестовська Людмила Володимирівна,
аспірант кафедри кримінального права та процесу
Хмельницького університету управління та права*

СОЦІАЛЬНА ЗУМОВЛЕНІСТЬ КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА НЕЗАКОННЕ ВИГОТОВЛЕННЯ, ЗБЕРІГАННЯ, ЗБУТ АБО ТРАНСПОРТУВАННЯ З МЕТОЮ ЗБУТУ ПІДАКЦИЗНИХ ТОВАРІВ

Соціальна зумовленість конкретної кримінально-правової норми, як одна із найважливіших підстав криміналізації певного діяння, впливає із розуміння соціальної зумовленості права та проявляється в її відповідності основним принципам системи права, об'єктивним тенденціям розвитку суспільства та вимогам соціальної справедливості [1, с. 211]. Проблема соціальної зумовленості кримінальної відповідальності за незаконне виготовлення, зберігання, збут або транспортування з метою збуту підакцизних товарів, досліджувалася багатьма провідними науковцями у сфері кримінального права та кримінології, зокрема, такими фахівцями, як: В.В. Голіна, А.П. Закалюк, В.К. Звірбуль, І.І. Карпець, І.П. Лановенко, А.Г. Лекарь, В.В. Лунєєв, Г.М. Міньковський, І.К. Туркевич. Завдяки їхнім дослідженням була дана не тільки змістовна характеристика основних напрямків і видів профілактики злочинності, але й розглянуті питання організації превентивної діяльності, визначені особливості попереджень окремих видів злочинів.

Історично склалося так, що найважливішим підакцизним товаром та одним із важливих джерел доходу державної казни було виробництво та реалізація алкогольних напоїв. У стародавні часи до появи на Русі винної регалії винокуріння було самогонваріння. Даним виробництвом займалися заможні люди виключно для себе, гостей і подарунків. Сама ж «самогонка» була ілюстратором достатку в домі. В той час коли самогонваріння стає невід'ємним атрибутом життя людей ставлення держави до самогонваріння стало жорсткіше. Вже з 80-тих років 20 століття в СРСР могли притягти до адміністративної, дисциплінарної, кримінальної відповідальності і покупців і продавців самогону. Тих, хто був спійманий на самогонварінні очікував товариський суд за місцем роботи та великий штраф. Передбачено було і більш серйозне покарання – позбавлення волі на строк до 3 років з конфіскацією майна.

В новітній історії України акцизний збір запроваджено з грудня 1991 року, коли було прийнято Закон України «Про акцизний збір», який введено у дію з 1992 року. Разом з податком на додану вартість вони замінили податок з обороту на окремі види товарів. При цьому українські акцизи орієнтувалися не стільки на міжнародну практику і досвід акцизного оподаткування, скільки на попередню практику податку з обороту.

Поліцейськими Хмельницького міського відділу поліції з 2015 року по теперішній час не було внесено відомостей про злочини передбачені ст. 204 КК України, в 2012 році було внесено відомості до ЄРДР за ч. 1 ст. 204 КК України, в 2013 році було порушено два провадження за ч.1 та ч. 3 ст. 204 КК України, та в 2014 році порушено одне провадження за ч. 2 ст. 204 КК України. Однак вище вказані кримінальні провадження до суду не направлялися. Це вказує на те, що норми закону про кримінальну відповідальність стосовно незаконного виготовлення, зберігання, збуту або транспортування з метою збуту підакцизних товарів (ст. 204 КК) потребують вдосконалення.

Прикро, що деякі члени нашого суспільства не усвідомлюють той факт, що збуваючи самогон чи фальсифікат – вони наносять збитки економіці України, сіють проблеми в сім'ях, підвищують рівень вчинення кримінальних правопорушень на ґрунті спожитого алкоголю, і

просто підривають здоров'я українців (споживання самогону завдає максимальну шкоду серцево-судинній системі, печінці, ниркам, легеням, травній системі, головному мозку та статевим органам), адже не завжди добросовісно дотримуються технологій виготовлення додаючи інші небезпечні хімічні речовини.

Отож, наведене свідчить про соціальну зумовленість кримінальної відповідальності за незаконне виготовлення, зберігання, збут або транспортування з метою збуту підакцизних товарів та необхідність протидії таким діянням за допомогою кримінально-правових засобів.

Список використаних джерел:

1. Основания уголовного-правового запрета: Криминализация и декриминализация / В.Н. Кудрявцев, П.С. Дагель, П.С. Злобин и др.; В.Н. Кудрявцев, А.М. Яковлев (отв. ред.) АН СССР. Институт государства и права. М.: Наука. 1982. 303 с.

*Виговський Дмитро Леонідович,
доцент кафедри кримінального права та процесу
Хмельницького університету управління та права,
кандидат юридичних наук, доцент*

ДО ПИТАННЯ ДОЦІЛЬНОСТІ ІСНУВАННЯ ОКРЕМИХ ПОЛОЖЕНЬ ЗУ «ПРО ЗАПОБІГАННЯ ТА ПРОТИДІЮ ДОМАШНЬОМУ НАСИЛЬСТВУ»

Аксіоматичним в сучасній юридичній науці є положення, згідно якого зміни чинного законодавства обумовлені необхідністю оптимізації тих чи інших норм, що регулюють суспільні відношення. Відтак, норма, якою ми плануємо замінити попередню, повинна бути більш ефективною, більш актуальною, ніж та, яку ми нею замінюємо. На жаль, доводиться констатувати, що далеко не всім ця елементарна істина відома. У випадку, коли мова йде про звичайних обивателів, це не дивно. Принцип: «Давай ламати, а що з цього вийде – потім подивимось» є, очевидно, припустимим для пересічних громадян, але категорично неприйнятним для професійних юристів, а тим більше – для осіб, які здійснюють законодавчу діяльність.

Тим більш шокує ситуація, коли, коментуючи прийняття 7 грудня 2017 р. ЗУ «Про запобігання та протидію домашньому насильству» одна з ініціаторів і розробників цього законопроекту в інтерв'ю демонструє повну відсутність уявлення про існуючий до моменту змін стан законодавства в даній сфері.

Рівень фаховості підходу при підготовці законопроекту викликає сумнів вже в частині самої його назви. В сучасній кримінології немає чіткої одностайності в розумінні її термінів, але є певні традиції їх розуміння, без яких неможливою була б будь-яка наукова дискусія. Так, відомий український науковець В.В. Голіна зауважив: «Вільне, а часом і недбале поводження з термінами веде до плутанини і не йде на користь теорії і практиці боротьби зі злочинністю. Термінологічна точність і конкретизація змісту понять у кримінології не менш важливі, ніж в інших науках, оскільки вони сприяють вирішенню теоретичних питань»¹. Важко не погодитись з науковцем, особливо в ситуації, коли законодавче визначення терміну може змінюватись у різних нормативно-правових актах. Наприклад, під терміном «запобігання» дійсно, найчастіше розуміють усунення детермінант злочину/злочинів, що, в цілому відповідає формулюванню п.5 ч.1 ст.1 ЗУ «Про запобігання та протидію домашньому наси-

¹ Голіна В.В. Запобігання злочинності (теорія і практика): навч. по-сіб. / Голіна В.В. – Х.: Нац. юрид. акад. України, 2011. – С. 14.

льству»¹. А от спільне використання термінів «запобігання» і «протидія» вже викликає ряд запитань. До прикладу, у зазначеній праці українського кримінолога зазначається також: «Головний напрям цієї протидії – запобігання злочинності, усунення причин та умов, що її породжують і сприяють її різноманітним проявам»². Таким чином, можна констатувати, що винесення часткового («запобігання») за межі загального («протидія») – є прямим порушенням логічного закону тотожності.

Втім, якби питання по новоприйнятому закону зводились виключно до недоліків понятійного апарату, ситуація була б не критичною. На жаль, вказаний закон України містить стільки спірних, а часто – й просто безглузких, на наш погляд, положень, що викликає сумніви в доцільності свого існування у теперішньому вигляді взагалі. Об'ємність його не дозволяє в нашому виступі навіть просто перерахувати спірні положення, не кажучи про їх критичний аналіз. Очевидно, це стане предметом подальших досліджень, а тепер дозвольте привести хоча б визначення одного з ключових понять ЗУ «Про запобігання та протидію домашньому насильству». Відповідно до п.5 ч.1 ст.1 згаданого закону: «Домашнє насильство – діяння (дії або бездіяльність) фізичного, сексуального, психологічного або економічного насильства, що вчиняються в сім'ї чи в межах місця проживання або між родичами, або між колишнім чи теперішнім подружжям, або між іншими особами, які спільно проживають (проживали) однією сім'єю, але не перебувають (не перебували) у родинних відносинах чи у шлюбі між собою, незалежно від того, чи проживає (проживала) особа, яка вчинила домашнє насильство, у тому самому місці, що й постраждала особа, а також погрози вчинення таких діянь»³. Дозволю собі процитувати зв'язку з наведеним визначенням М.А. Булгакова: «- Кто на ком стоял? - Крикнул Филипп Филиппович, - потрудитесь излагать ваши мысли яснее!» («Собаче сердце»).

Можна констатувати, що таке визначення базового терміну закону дозволить трактувати його, практично, довільно. Надмірна об'ємність та нечіткість окремих дефініцій виключають, на нашу думку, можливість розглядати закон в його теперішньому виді, як потенційно корисний інструмент протидії домашньому насильству.

Волкотруб Сергій Григорович,
*доцент кафедри кримінального права та процесу
Хмельницького університету управління та права,
кандидат юридичних наук, доцент*

ПІДСТАВИ ТА УМОВИ ЗАТРИМАННЯ ОСОБИ ЗА ПІДОЗРОЮ У ВЧИНЕННІ ЗЛОЧИНУ

Серед багатьох проблем, які потребують вирішення в ході здійснення судово-правової реформи, слід окремо виділити проблеми відповідності положень національного законодавства конституційним нормам, які закріплюють основоположні права та свободи людини і громадянина.

Ст. 29 Конституції України нормативно закріплене право кожної людини на свободу та особисту недоторканність. Зауважимо, що розглядуване право не вважається абсолютним і може бути обмежене у певних випадках. На нашу думку, найсуттєвішими обмеженнями права на свободу та особисту недоторканність є кримінально-процесуальне затримання та

¹ <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2229-19>

² Голіна В.В. Запобігання злочинності (теорія і практика): навч. по-сіб. / Голіна В.В. – Х.: Нац. юрид. акад. України, 2011. – С. 4.

³ <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2229-19>

взяття особи під варту. З огляду на цю обставину, потребує особливої уваги питання належного законодавчого регулювання підстав на порядку застосування затримання особи за підозрою у вчиненні злочину.

Ч. 3 ст. 29 Конституції України передбачено лише два випадки, в яких особа може бути затримана: у разі нагальної необхідності запобігти злочині чи його перепинити. Виходячи з аналізу п. 13 Перехідних положень Конституції України дана норма повинна діяти без будь-яких винятків починаючи з 28 червня 2001 року. Положення чинного КПК містять дещо відмінні формулювання підстав затримання особи. Зокрема, ч. 1 ст. 208 КПК України передбачає, що уповноважена службова особа має право без ухвали слідчого судді, суду затримати особу, підозрювану у вчиненні злочину, за який передбачене покарання у виді позбавлення волі, лише у випадках: 1) якщо цю особу застали під час вчинення злочину або замаху на його вчинення; 2) якщо безпосередньо після вчинення злочину очевидець, в тому числі потерпілий, або сукупність очевидних ознак на тілі, одязі чи місці події вказують на те, що саме ця особа щойно вчинила злочин; 3) якщо є обґрунтовані підстави вважати, що можлива втеча з метою ухилення від кримінальної відповідальності особи, підозрюваної у вчиненні тяжкого або особливо тяжкого корупційного злочину, віднесеного законом до підслідності Національного антикорупційного бюро України. Таким чином, у КПК закріплено значно ширше коло підстав до затримання особи, ніж у Конституції України.

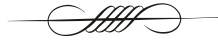
Вихід з ситуації, що склалася, на нашу думку, полягає в наступному. При вдосконаленні відповідних положень КПК загальним правилом щодо обмеження свободи та недоторканності особи слід вважати обов'язковість попереднього постановлення відповідного судового рішення. Таким чином виконуватимуться положення частини другої ст. 29 Конституції і, відповідно, дані обмеження називатимуться триманням під вартою чи взяттям під варту. Обмеження свободи особи без попереднього одержаного дозволу суду можуть мати місце лише у виняткових випадках, коли одержати рішення суду фізично неможливо. Саме такими випадками і є нагальна необхідність запобігти злочині чи його перепинити. Лише в цій ситуації може йти мова про затримання особи. Відповідно, можливість позбавлення волі особи без попереднього судового рішення для припровадження підозрюваного до органу дізнання, досудового розслідування чи суду виключається. Такі дії можуть мати місце лише за рішенням суду. Стосовно затримання з дозволу слідчого судді для забезпечення явки особи до суду, то по суті суперечності нормам Конституції України в даному випадку ми не вбачаємо, зауважимо лише, що дану процесуальну дію слід у подальшому розглядати не як затримання, а як різновид взяття під варту.

Залишається відкритим питання щодо запобігання втечі підозрюваного після вчинення злочину. Якщо мова йде про ситуацію, коли особу застали під час вчинення злочину і вона намагається втекти, а також при подальшому переслідуванні такої особи, то в даному випадку, на нашу думку, має місце підстава для затримання – припинення злочину, а власне переслідування особи є вже реалізацією затримання.

У підсумку вважаємо необхідним сформулювати такий висновок. Усі без винятку випадки застосування до особи тримання її під вартою за судовим рішенням слід розглядати як взяття під варту, а затримання є тимчасовим запобіжним заходом, який застосовується без попереднього судового рішення у виняткових випадках з метою запобігти злочині чи його перепинити.

Список використаних джерел:

1. Конституція України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР /Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 141 / Законодавство України // [Електронний ресурс] – Режим доступу : URL : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80/page>
2. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13 квітня 2012 року № 4651-VI / Відомості Верховної Ради України. – 2013. – № 9-10, № 11-12, № 13 . – Ст.88. // Зако-

*Голдзіцький Казимир Адамович,
доцент кафедри кримінального права та процесу
Хмельницького університету управління та права*

ЩОДО ПИТАННЯ КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА НЕЗАКОННЕ ПОВОДЖЕННЯ ЗІ ЗБРОЄЮ, БОЙОВИМИ ПРИПАСАМИ АБО ВИБУХОВИМИ РЕЧОВИНАМИ

Стаття 263 КК України (далі КК) передбачає кримінальну відповідальність за незаконне поводження зі зброєю, бойовими припасами або вибуховими речовинами. Диспозиція частини першої вказаної КК звучить наступним чином: «носіння, зберігання, придбання, виготовлення, ремонт, передача чи збут вогнепальної зброї (крім гладкоствольної), бойових припасів, вибухових речовин, або вибухових пристроїв без передбаченого законом дозволу», частина друга цієї ж статті КК передбачає відповідальність за носіння, виготовлення, ремонт або збут кинджалів, фінських ножів, кастетів чи іншої холодної зброї без передбаченого законом дозволу.

Вогнепальна зброя – це усі види бойової нарізної зброї, зброї серійного виготовлення, так і саморобної чи переробленої для проведення пострілу з якої використовується сила тиску газів, що утворюється при згоранні вибулої речовини (пороху або інших спеціальних горючих суміші.) Бойовими припасами визнаються патрони до нарізної вогнепальної зброї, артилерійські снаряди, бомби, міни, гранати, бойові частини ракет і торпед та інші вироби в зібраному вигляді, спорядженні вибуховою речовиною і призначенні для стрільби з вогнепальної зброї чи для вчинення вибуху.

До вибухових речовин належить порох, динаміт, тротил, нітрогліцерин та інші хімічні речовини, їх сполуки або суміші, здатні вибухати без доступу кисню.

Під вибуховими пристроями слід розуміти саморобні чи виготовленні промисловим способом вироби одноразового застосування, спеціально підготовленні і за певних обставин спроможні за допомогою використання хімічної, теплової, електричної енергії або фізичного впливу створити вражаючі фактори-спричинити смерть чи заподіяти тілесні ушкодження чи матеріальні шкоду.

Перелічені в диспозиціях статті 263 КК дії щодо зброї утворюють склад злочину лише за одно обов'язкової умови, коли вони є не законними тобто вчиненими без відповідного дозволу, передбаченого законом.

Аналіз статті 263 КК призводить до висновку що вказана правова норма має бланкетний характер тобто бланкетна диспозиція кримінально правової норми лише описує злочин, а для повного визначення його ознак відсилає до іншого закону. Для розуміння змісту такого посилання вбачається за необхідне визначитися з поняттям «закон», що використовується у диспозиції цієї норми. «закон-нормативно правовий акт вищої юридичної сили, прийнятий відповідно встановленої процедури парламентом або безпосередньо народом, який регулює найважливіші суспільні відносини. Диспозиція норми ст. 263 КК посилається сама на закон, який регулює суспільні відносини в сфері обороту зброї, боєприпасів або вибухових речовин, а не на інші нормативні акти, які існують у цій сфері.

Цивільний кодекс України (ст.178) прямо зазначає, що види об'єктів цивільних прав, перебування яких у цивільному обороті не допускається мають бути прямо становленні законом а не іншими нормативними актами.

Вище наведене дає підстави констатувати факт відсутності на сьогодні в Україні закону, що здійснює регуляцію суспільних відносин в сфері обороту зброї, боєприпасів та вибухових речовин, що у свою чергу не дає можливості визначити законність чи незаконність тих інших дій осіб із зазначеними предметами. Не дивлячись на те, що відсутній спеціальний закон що до поводження зі зброєю, органи досудового розслідування реєструють кримінальні провадження за ст. 263 КК, проводять розслідування, а суди постановляють по таким кримінальним справам обвинувальні вироки???

Список використаних джерел:

1. Конституція України від 28 червня 1996 року (зі зм. і доп) // Відомості Верховної Ради України. – Офіц. вид. – 1996. № 30.-Ст. 141.
2. Кримінальний кодекс України: за станом на 1 вересня 2016 р. / Верховна Рада України. - Офіц. вид. – К.: Парлам. Вид-во, 2015. - 285 с.
3. Кримінально процесуальний кодекс України: чинне законодавство зі змінами та допов. станом на 1 лют. 2018 р. : (офіц. текст). – К.: ПАЛИВОДА А. В., 2018. – 404 С. – (Кодекс України)
4. Цивільний кодекс України: Закон від 16.01.2003 № 435-IV [Електронний режим]. Режим доступу: <http://search.ligazakon.ua/1doc2nsh/link1.html.#844135/>
5. Фріс П. Щодо кримінальної відповідальності за незаконне поводження зі зброєю боєвими припасами або вибуховими речовинами (ст.263 КК України) / Фріс П. // Юридичний вісник України – 2017.- № 51-52.- С. 16-17.

Гома Оксана Павлівна,

*аспірант кафедри кримінального права та процесу
Хмельницького університету управління та права*

ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД КОМПЕНСАЦІЇ МОРАЛЬНОЇ ШКОДИ В МЕЖАХ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ

Розглядаючи питання вдосконалення механізму компенсації моральної шкоди в межах кримінального провадження в Україні, важливим є досвід міждержавного правового регулювання, приведення національного законодавства до міжнародних стандартів. Варто виокремити і взяти до уваги накопичену практику зарубіжних країн, які вже успішно реформували своє законодавство у сфері захисту прав потерпілих від злочинів осіб.

Основоположним документом у галузі міжнародного права, що стосується захисту прав людини є Загальна декларація прав людини, яка хоча і прямо не вказує на механізми захисту прав потерпілих від правопорушень, проте в статті 8 декларує, що кожен має право на ефективне поновлення в правах компетентними національними судами у разі порушення його основних прав, наданих йому конституцією або законом.

Спеціально прийнятий документ ООН – Декларація основних принципів Правосуддя для жертв злочинів та зловживань владою 1985 року надає визначення поняттю «жертва злочину» (далі по тексту – Декларація). Згідно із положеннями вказаної Декларації, під терміном «жертва» розуміються особи, яким індивідуально або колективно була заподіяна шкода, включаючи тілесні ушкодження або моральні збитки, емоційні страждання, матеріальні збитки або істотне порушення їх основних прав у результаті дії або бездіяльності, несприятливих чинних національних кримінальних законів, включаючи закони, що забороняють злочинне зловживання владою. У визначенні зроблено акцент саме на факті завдання шкоди

особі кримінальним правопорушенням, безвідносно до тієї обставини, чи була шкода завдана безпосередньо злочинцем чи ні, на відміну від чинного законодавства України. Отже, варто відмітити, що поняття жертви, наведене в Декларації, є значно ширшим за поняття цивільного позивача та потерпілого, згідно КПК України.

Декларація містить важливі положення, які визначають принципи компенсації. Зокрема вона визначає, що у разі якщо неможливо отримати компенсацію в повному обсязі від правопорушника або з інших джерел, держави повинні вживати заходів щодо надання фінансової компенсації жертвам, які в результаті тяжких злочинів отримали значні тілесні ушкодження або суттєво підірвали своє фізичне або психологічне здоров'я та сім'ям, зокрема утриманцям осіб, які померли або стали фізично чи психологічно недієздатними у результаті вчиненого по відношенню до них злочину. Варто підкреслити, що Декларація зобов'язує створювати, розширювати, зміцнювати національні фонди для надання компенсації жертвам.

Зауважимо, що в Україні передбачено компенсацію моральної шкоди від держави лише у випадках завдання такої шкоди правоохоронними органами чи судом, згідно із ЗУ «Про порядок відшкодування шкоди, завданої громадянину незаконними діями органів, що здійснюють оперативно-розшукову діяльність, органів досудового розслідування, прокуратури і суду».

Право потерпілого на відшкодування моральної шкоди від держави, в разі коли неможливо отримати компенсацію від правопорушника декларує і Європейська конвенція щодо відшкодування збитку жертвам насильницьких злочинів, підписана у 1983 році у Страсбурзі. Однак лише десяток країн ратифікували Конвенцію, зокрема Данія, Франція, Німеччина, Чехія, Португалія, Іспанія, Швейцарія, Великобританія, Швеція, Норвегія.

Так, у Великобританії, Франції, Новій Зеландії наразі існує державна підтримка потерпілих, які не мають можливості отримати компенсацію від винного. У США також діє Програма компенсацій жертвам злочину.

У таких країнах як США, Канада, Німеччина, Бельгія, Фінляндія Швейцарія підтримано також концепцію «відновного правосуддя», суть якої полягає у захисті прав осіб, які потерпіли від злочину та осіб, які вчинили злочин за допомогою заходів впливу, заснованих на стимулюванні добровільної правослухняної поведінки, добровільному залагоджуванню шкоди самим злочинцем. Першочерговим завданням «відновного правосуддя» є виявлення та задоволення потреб потерпілого, що виникли у зв'язку із вчиненням злочину та компенсації усіх втрат та моральної шкоди, а не кара злочинця.

Власне відновлювальна процедура суперечить принципу змагальності сторін, який посилює конфлікт між сторонами, головними дійовими особами якого є злочинець та держава, яка одноосібно приймає рішення як реагувати на злочин. Концепція «відновного правосуддя» будується на принципі самовизначення сторін, тобто передачі їм повноважень для прийняття взаємоприйняттого рішення, конфіденційності бесід посередників з учасниками конфлікту, зменшення ролі держави в його вирішенні. Отже, відновне правосуддя, є особливою кримінально-правовою формою, на основі якої сторони кримінально-правового конфлікту вирішують його за посередництва третьої нейтральної сторони шляхом максимального відновлення матеріального, морально-психологічного й соціального статусу, що існував до вчинення злочину.

Загалом, для країн романо-германської правової сім'ї все ж таки основним способом компенсації моральної шкоди в межах кримінального провадження є пред'явлення цивільного позову до правопорушника. Законодавство цих країн дещо відрізняється в плані строків та форми подання цього позову, переліку осіб, які мають право пред'явити цей позов, процесуальними аспектами доказування наявності моральної шкоди та її оцінки.

Зокрема, в Італії цивільний позов про компенсацію моральної шкоди може бути поданий особами, яким нанесено шкоду/завдано збитків безпосередньо або їх наступниками, спадкоємцями, опікунами в ході провадження проти обвинувачених. Уповноваженими на подання цивільних позовів у кримінальному провадженні можуть бути як фізичні, так і юри-

дичні особи. Цивільний позов не допускається в кримінальному судочинстві щодо обвинувачення неповнолітніх правопорушників.

У Франції цивільний позов в межах кримінально провадження може подати лише особам, кому моральна шкода заподіяна злочином, проступком, правопорушенням безпосередньо. Позов може бути подано як на стадії розслідування, так і на стадії судового розгляду справи. Немає обов'язкової форми позову та імперативних вимог до її складання, потерпілий може заявити про компенсацію безпосередньо під час судового розгляду.

В Чехії процесуальний порядок подачі позову більш регламентований. Зокрема, позивачем у кримінальному процесі, за законодавством Чехії є особа, якій в результаті злочину було заподіяно травми, матеріальні збитки, моральну шкоду або інші витрати, які можуть бути виражені у грошовому еквіваленті. І хоча форми заяви законодавчо не встановлено, на практиці це має бути письмова заява, що містить опис обставин, за яких було завдано шкоди, грошова оцінка шкоди та прохання до суду із присудження відшкодування відповідачу/обвинуваченому.

Загалом, практично в усіх країнах континентальної системи права міжнародно-правові принципи захисту прав потерпілих на компенсацію моральної шкоди не втілюються в повній мірі. На нашу думку, важливим кроком щодо посилення захисту прав потерпілих у системі кримінальної юстиції України стало б прийняття закону про компенсацію матеріальної та моральної шкоди фізичним особам, які постраждали від вчинення злочину та розширення процесуальних гарантій цивільних позивачів в межах кримінального провадження.

*Захарчук Віктор Миколайович,
доцент кафедри кримінального права та процесу
Хмельницького університету управління та права,
кандидат юридичних наук, доцент*

СОЦІАЛЬНА ЗУМОВЛЕНІСТЬ КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА ЗАЙНЯТТЯ ГРАЛЬНИМ БІЗНЕСОМ

Невід'ємними та непорушними правами людини є, зокрема, право на вільний розвиток особистості, право власності, право на працю, на підприємницьку діяльність, яка не заборонена законом. При цьому, несумлінне користування окремими особами наведеними правами, неналежне законодавче врегулювання та недостатній контроль з боку державних органів за підприємництвом призводить до протиправної діяльності деяких осіб, котра посягає на права інших громадян та законні інтереси держави і суспільства. Серед видів такої діяльності, слід особливо відзначити гральний бізнес, кримінальна відповідальність за зайняття яким була встановлена у статті 203-2 Кримінального кодексу України відповідним Законом України від 22 грудня 2010 року.

Суспільна небезпечність. Загальновизнаною підставою криміналізації діяння є його суспільна небезпечність, що полягає у здатності певного діяння заподіювати чи створювати загрозу заподіяння істотної шкоди охоронюваним нормами кримінального права об'єктам. Тому суспільну небезпечність зайняття гральним бізнесом слід оцінювати, ґрунтуючись на об'єктивних даних про умови, в яких сьогодні функціонують гральні заклади, а також шкоду, що заподіює такий бізнес правам окремих громадян та інтересам держави.

У наукових дослідженнях традиційно виділяють два основні напрями загроз, за якими гральний бізнес визначається таким, що може заподіяти істотну шкоду: 1) економічна безпека держави та системи господарювання; 2) морально-етична складова життєдіяльності людини та її психічне здоров'я [1, с. 41]. А.В. Савченко зазначає, що небезпечність азартних ігор зумовлена: по-перше, їх здатністю завдати колосальні матеріальні збитки

системі господарювання через неконтрольований, масовий і латентний характер, наявність відповідних корупційних зв'язків і підпорядкованість організованим злочинним угрупованням; а по-друге, способами та формами їх вчинення, наявністю корисливої мотивації, руйнівним впливом на суспільну моральність, здатністю викликати в осіб психічну залежність (ігроманію) тощо [2, с. 40].

Поширеність та прояви грального бізнесу в Україні. За даними статистики, у 2011 році за ст. 203-2 КК України було зареєстровано 952 злочини, у 2012 році – 926 злочинів. Уже за 2013 рік в Єдиному реєстрі досудових розслідувань було обліковано 1248 кримінальних правопорушень за цією статтею, а у 2017 році – вже понад 3000 [3]. У свою чергу, за даними судової звітності в 2011 році за ст. 203-2 КК України було засуджено 58 осіб, у 2012 році – 217, у 2013 році – 200, у 2014 році – 119, у 2015 році – 54, у 2016 році – 37, у 2017 році – 29 осіб [4].

Після заборони грального бізнесу тенденція зайняття незаконним гральним бізнесом суттєво змінилася, а саме:

у приміщеннях колишніх гральних автоматів та казино встановлена комп'ютерна техніка з метою надання послуг азартної гри через використання спеціального програмного забезпечення, водночас обладнується локальна комп'ютерна мережа з доступом усіх комп'ютерів до одного сервера, що розміщується в приміщенні закладу чи в сусідньому приміщенні, непов'язаному з гральним бізнесом, з кожного комп'ютера за допомогою мережі здійснюється доступ до головного сервера, на якому розміщено програмне забезпечення – симулятори ігрових автоматів, що є точними копіями ігрових автоматів та використовуються в казино або ігрових клубах, оплата за послуги здійснюється в касі закладу;

організовані підпільні казино, для чого встановлені столи для карткової гри «покер»; відводиться добре захищене приміщення для обміну грошей на ігрові фішки та навпаки (каса); підбирається персонал (касир, охорона, офіціанти, круп'є (дилер), адміністратор та ін.); ведеться відео- та аудіоспостереження за гравцями та персоналом клубу в усіх без виключення приміщеннях (навіть з використанням прихованої техніки); організовується проведення державних лотерей – масової гри, незалежно від її назви, умовами проведення якої передбачається розіграш призового (виграшного) фонду між її гравцями й перемога в якій має випадковий характер, територія проведення (розповсюдження) якої поширюється за межі однієї будівлі (споруди), незалежно від способу прийняття грошей за участь у такій грі;

злочинці маскують гральний бізнес під виглядом проведення державних лотерей, хоча й порушують установлені законом умови їх проведення [5, с. 126].

Генезис відповідальності за зайняття гральним бізнесом. Зародження азартних ігор сягає найдавнішої історії людства. Так, в останках матеріальної культури Стародавнього Єгипту ще за 3500 р. до н. е. археологи знайшли малюнки людей на камінні та кераміці, які кидають кістки. Гравців, однак, переслідували, застосовуючи стягнення у вигляді тесання каміння для пірамід, хоча, як свідчать результати розкопок, в іграх у кості брали участь і фараони [6, с. 34].

Свій історичний шлях розвитку як явища азартні ігри пройшли і в Україні. Аналіз законодавства та наукової літератури надає можливість запропонувати періодизацію інституту відповідальності за правопорушення у сфері азартних ігор, яку умовно можна поділити на чотири етапи, в основу якої покладено вид правової моделі регулювання ринку азартних ігор залежно від ставлення до них суспільства та впливу держави на ринок гральних послуг.

Перший етап (з давнини до середини XVII ст.) характеризується зародженням ринку азартних послуг в Україні з мінімальним регулюванням державою вказаної сфери, а також побутовим використанням азартних ігор без втручання з боку держави. Найбільш поширеною азартною грою на той час були гральні карти, які прийшли в Україну з Польщі в XVI ст. Д.І. Яворницький повідомляє, що козаки грали в куренях, ночами накриваючись жупа-

нами, щоб вогонь свічки не заважав товаришам, а переможець тягав за чуб переможеного стільки разів, скільки очок залишилося на руках [7, с. 14].

Другий етап (з середини XVII ст. до 1917 р.) характеризується значним розширенням ринку гральних послуг де-факто та періодичними заборонами його де-юре. Так, у середині XVII ст. найбільш поширеними іграми на тих українських землях, які ввійшли до складу Російської держави відповідно до Переяславської угоди 1654 р., були гра в карти та зернь. За часів Петра I, починаючи з 1717 р., спочатку для військових, а потім і для всіх верств населення заборонялися ігри в карти або зернь під загрозою грошового штрафу в потрібному розмірі від ставки.

Третій етап генезису відповідальності за порушення на ринку азартних ігор – радянський (з 1917 р. до 1991 р.) характеризувався значними перетвореннями в суспільстві і за змістом може бути поділений на два періоди. М.І. Кальницький вказує, що під час першого періоду цього етапу (1917 р. – 1920-ті роки) відбулася часткова легалізація азартних ігор, однак згортання радянською владою політичного плюралізму та перехід до планової економіки в кінці 1920-х - на початку 1930-х років призвели до негайного закриття всіх гральних закладів. Другий період (1930-ті - початок 1990-х рр.) третього етапу розвитку відповідальності за порушення в галузі азартних ігор визначається їх заборонаю [7, с. 32].

Четвертий етап генезису інституту відповідальності за правопорушення у сфері азартних ігор пов'язаний зі становленням України як суверенної, незалежної, правової, соціально-спрямованої, цивілізованої європейської держави з ринковою економікою. Перший період четвертого етапу розвитку відповідальності в галузі азартних ігор характеризувався легалізацією азартних ігор, ліберальним законодавством, яке створювало умови для стрімкого розвитку ринку гральних послуг та породжувало масову доступність гральних закладів. Верховна Рада України, розглянувши більше десяти відповідних законопроектів, так і не змогла прийняти відповідний закон з причин різноманітності підходів та поглядів щодо загальної концепції розвитку грального бізнесу. Характерною для даного періоду є загальна тенденція посилення адміністративної відповідальності посадових осіб органів публічної адміністрації в зазначений період, однак за проступки у сфері гральних послуг для організаторів та учасників азартних ігор відповідальність продовжувала врегульовуватися лише ст.181 КУпАП. Така ситуація підтверджувала невідповідність адміністративно-деліктного законодавства суспільним реаліям щодо сфери грального бізнесу.

На початок 2009 року в Україні посилювалися негативні соціальні прояви діяльності з організації та проведення азартних ігор, а пожежа в одному із залів гральних автоматів у травні 2009 року у м. Дніпропетровськ стала приводом для прийняття Верховною Радою України Закону «Про заборону грального бізнесу в Україні» від 15 травня 2009 року.

Другий період (червень 2009 р. до сьогодні) четвертого етапу генезису відповідальності за правопорушення у сфері азартних ігор визначається законодавчою заборонаю даного виду діяльності до прийняття спеціального законодавства, що має передбачити можливість здійснення грального бізнесу в спеціально створених гральних зонах. При цьому гральний бізнес активно працює і надалі, маскуючись під державні лотереї та іншими засобами.

Зарубіжний досвід протидії зайняттю гральним бізнесом. Для нового осмислення шляхів подолання проблеми незаконних азартних ігор в Україні необхідно проаналізувати зарубіжні норми, спрямовані на протидію небезпечним проявам азартних ігор. аналізу норм зарубіжних КК, направлених на протидію незаконним азартним іграм, можна прийти до висновку, що в різних країнах до вирішення цієї проблеми існують різні підходи. Європейські КК та Кримінальні Закони Ізраїлю і США (Звод Законів) містять розгалужену систему норм, направлених на протидію незаконним азартним іграм. Законодавство таких країн містить як дозволені, так і заборонені азартні ігри та передбачає кримінальну відповідальність за порушення ліцензійних умов ведення грального бізнесу та незаконні азартні ігри. За загальноприйнятою міжнародною практикою однією з таких умов є недопущення

неповнолітніх до участі в азартних іграх під загрозою позбавлення ліцензії. Значна кількість країн (наприклад Норвегія, Данія, Ізраїль тощо) містять суцільну заборону на азартні ігри для всього населення під загрозою кримінального покарання. Будь-яка участь у азартних іграх в даних країнах в цілому є протизаконною.

Отож, суспільна небезпека зайняття гральним бізнесом виявляється в організації незаконних азартних ігор, і зумовлена, по-перше, їх здатністю завдавати колосальні матеріальні збитки системі господарювання через неконтрольований, масовий і латентний характер, наявність відповідних корупційних зв'язків і підпорядкованість організованим злочинним угрупованням; а по-друге, способами та формами їх вчинення, наявності корисливої мотивації, руйнівним впливом на суспільну моральність, здатністю викликати в осіб психічну залежність (ігроманію) тощо. Генезис інституту кримінальної відповідальності за правопорушення у сфері грального бізнесу складають чотири етапи, у межах яких виділяються відносно самостійні періоди з характерними особливостями відповідальності залежно від моделі правового регулювання ринку азартних ігор. Гральний бізнес, тимчасово заборонений в Україні до прийняття відповідного закону, потребує запровадження єдиної державної політики у цій сфері, яка б могла забезпечити обмеження впливу азартних ігор на суспільство та максимізацію надходжень до бюджету.

Список використаних джерел:

1. Скулиш В.Є. Правопорушення у сфері грального бізнесу як загроза економічній безпеці країни / Вісник Верховного Суду України. 2004. № 12. С. 41–44.
2. Савченко А.В. Кримінально-правова кваліфікація незаконних азартних ігор / Адвокат. 2010. № 1 (112). С. 40–44.
3. Статистична звітність форми № 1 «Єдиний звіт про кримінальні правопорушення» / Офіційний веб-портал Генеральної прокуратури України [Електронний ресурс]. Режим доступу https://www.gp.gov.ua/ua/stst2011.html?dir_id=113281&libid=100820
4. Статистична звітність форми № 6 (річна) «Звіт про кількість засуджених осіб / Офіційний веб-портал «Судова влада України» [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://court.gov.ua/sudova_statystyka/
5. Пиняга Р.О. Структура способу вчинення злочину, передбаченого ст. 203-2 КК України / Актуальні проблеми кримінального права (пам'яті професора П.П. Михайленка): матеріали III наук.-теорет. конф. (Київ, 7 груд. 2012 р.). К.: Вид-во Європейського ун-ту, 2012. С. 124–126.
6. Брагинский М. Правовое регулирование игр и пари / Хозяйство и право. 2004. № 11. С. 22–37.
7. Шилова Ю.В. Правовое регулирование предпринимательской деятельности и организации игр и пари / Государство и право. 2013. № 7-8. С. 12-15.

*Каліновська Мар'яна Олегівна,
аспірант кафедри кримінального права та процесу
Хмельницького університету управління та права*

ФОРМИ УЧАСТІ СЛІДЧОГО У ПРОЦЕСІ ЗАСТОСУВАННЯ ЗАПОБІЖНИХ ЗАХОДІВ НА СТАДІЇ ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ

Основним суб'єктом здійснення досудового розслідування є слідчий, адже саме на нього покладається виконання всього спектру кримінальної процесуальної діяльності. До того ж, у більшості випадків, слідчий на стадії досудового розслідування бере активну участь у про-

цесі застосування запобіжних заходів. З огляду на це, досить актуальним є питання визначення форм участі слідчого у процесі застосування запобіжних заходів на стадії досудового розслідування.

Так, відповідно до ч. 4 ст. 176 КПК України під час досудового розслідування запобіжні заходи застосовуються слідчим суддею за клопотанням слідчого, погодженим з прокурором, або за клопотанням прокурора. З урахуванням такого положення, у науковій літературі висловлюється думка, що слідчий передбачений як факультативний суб'єкт механізму застосування запобіжних заходів, оскільки відповідне клопотання про їх застосування може складатися прокурором без участі слідчого. Однак, як вірно зазначає М.П. Гультай, фактично саме слідчий, який здійснює досудове розслідування, першим і в найбільш повному обсязі здатний виявити підстави і умови застосування запобіжних заходів у досудовому кримінальному провадженні [1, с. 341]. Отже, оскільки у більшості випадків основне навантаження у встановленні обставин, які підлягають доказуванню у кримінальному провадженні несе слідчий, абсолютно не дивним є те, що складення клопотання про застосування запобіжного заходу здійснюється на стадії досудового розслідування переважно ним. Тому першою формою участі слідчого у процесі застосування запобіжних заходів є складання клопотання про їх застосування.

З аналізу ч. 4 ст. 176 КПК зрозуміло, що чинний КПК України значно обмежує повноваження слідчого як самостійного та основного суб'єкта досудового розслідування у процесі застосування запобіжних заходів. Відповідно до закону більшість своїх процесуальних повноважень слідчий може реалізувати виключно шляхом взаємодії зі своїм процесуальним керівником – прокурором. Відтак, з урахуванням вищезазначеного можна виділити наступну форму діяльності слідчого у процесі застосування запобіжних заходів – звернення до прокурора за погодженням клопотання про застосування запобіжних заходів.

Однак, такими двома формами діяльності участь слідчого у процесі застосування запобіжних заходів не обмежується, оскільки ч. 3 ст. 40 КПК України визначає, що у випадках відмови прокурора у погодженні клопотання слідчого до слідчого судді про застосування заходів забезпечення кримінального провадження, проведення слідчих (розшукових) дій чи негласних слідчих (розшукових) дій слідчий має право звернутися до керівника органу досудового розслідування, який після вивчення клопотання за необхідності ініціює розгляд питань, порушених у ньому, перед прокурором вищого рівня, який протягом трьох днів погоджує відповідне клопотання або відмовляє у його погодженні. Тому третьою формою участі слідчого потрібно визначити оскарження відмови прокурора у погодженні клопотання слідчого про застосування запобіжних заходів до керівника органу досудового розслідування.

Однак, якщо попередня форма участі слідчого – звернення до прокурора за погодженням клопотання про застосування запобіжних заходів є невіддільною від першої та обов'язковою для запуску механізму застосування запобіжних заходів, оскільки без погодження прокурором жодне важливе рішення слідчого на стадії досудового розслідування не набуває юридичної сили. То така форма як оскарження слідчим відмови прокурора у погодженні клопотання про застосування запобіжних заходів є додатковою. Законодавча констатція «має право звернутися» свідчить про те, що таке право реалізовується слідчим на його розсуд, у випадку визнання ним необхідності.

У літературі висловлюється думка відносно того, що необхідно передбачити участь слідчого у розгляді клопотання про застосування запобіжного заходу. Однак є противники такої позиції. Так, А.М. Притула стверджує, що оскільки принцип змагальності сторін та свободи в поданні ними суду своїх доказів і у доведенні перед судом їх переконливості (ст. 22 КПК) передбачає самостійне обстоювання стороною обвинувачення і стороною захисту їхніх правових позицій, прав, свобод і законних інтересів засобами, передбаченими КПК, необхідно вести мову про самостійне обстоювання прокурором клопотання слідчого про обрання запобіжного заходу. Залучивши до судового засідання слідчого, слідчим суддею буде порушено принцип змагальності сторін, оскільки буде порушено баланс сторін та створено

так званий обвинувальний ухил у кримінальному процесі [2, с. 120]. З одного боку такі заваження є правильними, адже присутність слідчого все ж «підсилює» сторону обвинувачення. Однак, не слід забувати, що на слідчого суддю покладається велика відповідальність за прийняття законного, обґрунтованого, вмотивованого та справедливого рішення про застосування запобіжних заходів, оскільки на основі такого рішення застосовується найвища міра процесуального примусу – запобіжний захід, сутність якого стосується такого важливого предмета, як конституційні права та свободи людини. Тому він зобов'язаний повно, об'єктивно та неупереджено дослідити всі обставини, які мають значення для вирішення питання про застосування запобіжного заходу. З огляду на зазначене, вважаємо, що участь слідчого у судовому засіданні з розгляду клопотання про застосування запобіжного заходу є можливою. Насамперед, це пов'язано з тим, що зазвичай слідчий сам проводить процесуальні дії з метою встановлення обставин, які підлягають доказуванню у кримінальному провадженні і добре орієнтується в доказовій базі, а прокурор у багатьох випадках є достатньо віддаленим від процесу безпосереднього збирання, перевірки й оцінки доказів, в якому природно переважає слідчий. Тому для уточнення певних відомостей чи з'ясування обставин кримінального провадження участь слідчого може видаватись досить доцільною. Закон прямо не забороняє, однак і не передбачає такої форми участі слідчого у процесі застосування запобіжних заходів. Тому вважаємо, що у випадках, коли клопотання про застосування запобіжного заходу складав саме слідчий (звичайно з наступним погодженням з прокурором) доцільно буде передбачити, в окремих випадках, також і його участь при розгляді клопотання про застосування запобіжного заходу.

Список використаних джерел:

1. Гультай П. М. Роль прокурора в механізмі застосування запобіжних заходів у досудовому кримінальному провадженні / П. М. Гультай // Часопис Київського університету права. – 2012. - № 3. - С. 338-342.
2. Притула А.М. Змагальність у кримінальному процесі як передумова справедливого суду / А.М. Притула // Юридична наука. – 2014. - № 8. – С. 117-122.

Карнаух Степан Костянтинович,
*аспірант кафедри кримінального права та процесу
Хмельницького університету управління та права*

АСПЕКТЫ НЕДЕЙСТВИТЕЛЬНОСТИ СДЕЛОК С УЧАСТИЕМ НЕДЕЕСПОСОБНОГО ГРАЖДАНИНА

Права та свободи людини і громадянина повинні визначати зміст і спрямованість діяльності всіх державних органів та їх службових осіб, у тому числі і у сфері кримінального судочинства. На теперішньому етапі здійснення судово-правової реформи вкрай важливим завданням є акцентування уваги на питаннях удосконалення гарантій прав та свобод особи при залученні її до участі у кримінальному провадженні у будь-якому статусі, а особливо – при застосуванні до особи заходів, які обмежують її права та свободи.

Верховною Радою України ухвалені закони від 3 жовтня 2017 р. № 2147-VIII і від 16 листопада 2017 р. № 2213-VIII [2; 3], які поміж іншого передбачають положення, що спрямовані на посилення гарантій фізичних і юридичних осіб при провадженні такої слідчої дії як обшук. Одразу варто зробити застереження, що згадані положення отримали зовсім неоднозначні оцінки від науковців та практиків, інколи навіть діаметрально протилежні – від схвальних до звинувачень у намірах паралізувати роботу правоохоронних органів і т.ін. Згадані

закони передбачають істотні зміни стосовно отримання дозволу суду на проведення обшуку та порядку провадження обшуку. Зокрема, внесено зміни до ч. 1 ст. 107 КПК України [0] згідно з якими виконання ухвали слідчого судді, суду про проведення обшуку в обов'язковому порядку фіксується за допомогою звуко- та відеозаписувальних технічних засобів. Разом з тим, законодавцем не враховано, що у виняткових випадках обшук може бути проведено і без ухвали слідчого судді. Зокрема, відповідно до ст. 250 КПК України у виняткових невідкладних випадках, пов'язаних із врятуванням життя людей та запобіганням вчинення тяжкого або особливо тяжкого злочину негласна слідча (розшукова) дія може бути розпочата до постановлення ухвали слідчого судді у випадках, передбачених КПК, за рішенням слідчого, узгодженого з прокурором, або прокурора. Проте у такому випадку прокурор зобов'язаний невідкладно після початку такої негласної слідчої (розшукової) дії звернутися з відповідним клопотанням до слідчого судді. Однак, ч. 10 ст.237 КПК України передбачає, що обшук житла чи іншого володіння особи на підставі ухвали слідчого судді в обов'язковому порядку фіксується за допомогою аудіо- та відеозапису. Таким чином, залишається не вирішеним питання, чи є обов'язковим аудіо- та відеозапис обшуку, який проводиться без ухвали слідчого судді.

Ще однією проблемою, яка виникає у практичній реалізації досліджуваних новел кримінального процесуального законодавства є питання щодо підсудності клопотань про надання дозволу на проведення обшуку. Йдеться про те, згідно з ч. 2. ст. 234 КПК України обшук проводиться на підставі ухвали слідчого судді місцевого суду, в межах територіальної юрисдикції якого знаходиться (zareєстрований) орган досудового розслідування як юридична особа. Вичерпний перелік органів досудового розслідування передбачений у ст. 38 КПК України, зокрема органами досудового розслідування визнаються слідчі підрозділи, які у свою чергу не мають статусу юридичної особи. Більше того, вкрай проблемним є навіть сама можливість набуття такого статусу в майбутньому, оскільки слідчий підрозділ (відділення, відділ, управління) не має типових для юридичної особи ознак, визначених цивільним законодавством. Як правило, статус юридичної особи мають обласні управління (Головні управління) міністерств та відомств, до прикладу – Головне управління поліції області, але не слідчі підрозділи таких управлінь. Таким чином, маємо місце прогалину у правовому регулюванні, що викликає необхідність застосування закону по аналогії. Можливим варіантом вирішення такого питання є звернення з клопотанням до слідчого судді суду, під юрисдикцією якого знаходиться місце реєстрації відповідного територіального управління. Однак, такий підхід призведе до того, що клопотання всіх слідчих області надходитимуть в один суд в обласному центрі. Варто зважити і на територіальні віддаленість населених пунктів в межах області, мова може йти і про 100 і більше кілометрів. Практика подання клопотань та відвідування таких судових засідань викликає закономірні сумніви щодо доцільності таких поїздок з огляду на витрати часу і забезпечення транспортом. Тому, на нашу думку, при подальшому удосконаленні законодавства варто відмовитися від положення про розгляд клопотань за місцем реєстрації органу досудового розслідування як юридичної особи.

Список використаних джерел:

1. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13 квітня 2012 року № 4651-VI / Відомості Верховної Ради України. – 2013. – № 9-10, № 11-12, № 13 . – Ст.88. // Законодавство України // [Електронний ресурс] – Режим доступу : URL : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/4651-17/page>
2. Про внесення змін до деяких законодавчих актів щодо забезпечення дотримання прав учасників кримінального провадження та інших осіб правоохоронними органами під час здійснення досудового розслідування : Закон України від 16 листопада 2017 року № 2213-VIII / Законодавство України // [Електронний ресурс] – Режим доступу : URL : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2213-19/paran14#n14>

3. Про внесення змін до Господарського процесуального кодексу України, Цивільного процесуального кодексу України, Кодексу адміністративного судочинства України та інших законодавчих актів : Закон України від 3 жовтня № 2147-VIII // Законодавство України // [Електронний ресурс] – Режим доступу : URL : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2147%D0%B0-19/paran58#n58>

Ковальов Сергій Іванович,
*доцент кафедри кримінального права та процесу
Хмельницького університету управління та права,
кандидат юридичних наук*

КРИМІНАЛІСТИЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОЗКРАДАННЯ ЕЛЕКТРОЕНЕРГІЇ

Користування електроенергією в Україні регламентується Правилами користування електричною енергією для населення (далі - ПКЕЕН), які затверджені Постановою Кабінету Міністрів України від 26.07.1999 року №1357[5], а також Правилами користування електричною енергією для юридичних осіб (далі - ПКЕЕ), затвердженими Постановою Національної комісії з питань регулювання електроенергетики України від 31.07.1996 року № 28[6].

В ПКЕЕ зазначено, що користування електричною енергією є її споживання з дотриманням споживачем визначених відповідними договорами умов підключення електроустановок споживача до електричних мереж у точці приєднання, умов оплати придбаної електричної енергії та режимів споживання електричної енергії для отримання договірних обсягів електричної енергії та величини потужності.

Отже, будь-які навмисні дії споживача, які не передбачені зазначеними нормативно-правовими документами, визнаються незаконними.

Соціально-економічний стан суспільства і поступове підняття тарифів призводить до значного поширення крадіжок електроенергії, що обумовлює ріст втрат електроенергії в електричних мережах та спричиняє матеріальні збитки енергопостачальним компаніям.

Розкрадання електричної енергії можливе у різний спосіб. Найбільш поширеними є:

1. Самовільне приєднання до лінії електромереж шляхом накидання кабелю на оголені провoda повітряної лінії, прокладення вхідного кабелю в обхід приладу обліку (лічильника) або приєднання відкритої чи замаскованої розетки. Такі способи можливо виявити візуально, методом огляду лінії електропередач та проводів.

2. Інвертування фази струму навантаження, заземлення нульового проводу навантаження, порушення чергування фазного і нульового проводів в мережі із заземленою нейтраллю силового трансформатора або застосування різноманітних видів «відмоток» для часткової чи повної компенсації струму навантаження зі зміною її фази, зміна підключення виводів трансформатора струму проти потоку потужності, що призведе до роботи облікового механізму в зворотному напрямку - можна виявити оглядом схеми підключення приладу обліку (лічильника).

3. Здійснення впливу на лічильник шляхом механічного втручання. Таке розкрадання може здійснюватись: а) шляхом гальмування рухомого алюмінієвого диску, переставляння облікових барабанів лічильного механізму на потрібні значення; б) примусовим скиданням показників лічильника шляхом зворотного обертання шестерень передавального механізму; в) переміщенням лічильника з вертикального в напівгоризонтальне положення для зниження швидкості обертання диску. Виявити зазначені способи розкрадання можна візуально. Ознаками механічного втручання може бути пошкодження корпусу лічильника (розломлений,

розбите оглядове скло, порушена герметичність з'єднань деталей корпусу, просвердлений отвір тощо), неправильне закріплення лічильника або пошкодження пломби.

4. Магнітним полем або частотами радіопередавача. Такі способи розкрадання електричної енергії урізноманітнюються і вдосконалюються залежно від типу та конструкції приладу обліку. Так, в індукційних та електронно-механічних типах лічильників, обліковий механізм зупиняють шляхом впливу магніта чи електромагніта.

В електронні лічильники вмонтовують і підключають до облікового механізму електронні пристрої та електронні схеми з вихідними комутаційними елементами в розріз електричного проводу між кроковим двигуном обліково-барабанного механізму і електронною платою. Обліковий барабанний механізм може зупинитись подачею кодованого радіосигналу, який роз'єднує електричне коло живлення крокового двигуна від електронної схеми, що дозволяє споживати електроенергію безобліково. Сигнал подається спеціальним пультом керування. В залежності від потужності вмонтованої плати і передавача відстань, з якої можливе керування лічильником, коливається від кількох до сотні метрів. Для повного відновлення належної роботи лічильника достатньо подачі повторного кодованого радіосигналу з пульта керування.

Також може монтуватись електромеханічний пристрій, який при впливі магнітного поля розмикається. Таким чином, при піднесенні магніту до місця, де вмонтовано такий пристрій, електричне коло між кроковим двигуном і платою розмикається, що призводить до зупинки обліково-барабанного механізму. Коли магніт знімається, лічильник повністю відновлює свою належну роботу.

Крім цього, на такий вид лічильників впливають спеціальним радіопередавачем, який налаштований на певний радіочастотний діапазон. Радіопередавач, який налаштований на генерування спеціальної частоти, здійснює вплив на генератор тактової частоти самого процесора лічильника і блокує його роботу, що призводить до повного припинення обліку спожитої електроенергії. При вимкненні даного радіопередавача лічильник повністю відновлює свою належну роботу.

Виявити таке «кваліфіковане» розкрадання можливо візуально, оскільки монтування вищезазначених непередбачених заводом виробником пристроїв необхідно розбирати корпус лічильника, що неодмінно призведе до порушення його опломбування або пошкодження самого корпусу, або проведенням трасологічних і електротехнічних судових експертиз чи дослідженням лабораторії заводу виробника.

5. Інценування споживачем несправності чи «самознищення» лічильника (виведення з ладу, спалення способом створення штучного «короткого замкнення» в електропроводці тощо). Це робиться, як правило, після споживання великого об'єму електричної енергії, перед контрольною перевіркою приладів обліку представниками енергопостачальної компанії, з метою приховання фактичної кількості спожитої електроенергії.

Існує ще ряд способів розкрадань електроенергії, які не набули значного поширення.

У всіх випадках виявлення фактів крадіжки електричної енергії шляхом безоблікового користування, самовільного підключення до мереж електропостачальника, пошкодження приладів обліку або пломб та інших неправомірних дій споживача енергопостачальна компанія обчислює розмір завданих збитків згідно з методикою, затвердженою Постановою НКРЕ від 04.06.2006 року №562 «Про затвердження Методики визначення обсягу та вартості електричної енергії, не облікованої внаслідок порушення споживачами правил користування електричною енергією»[4].

Таким чином, першочерговими заходами зі сторони як правоохоронців, так і контролюючих суб'єктів у сфері електроенергетики, є профілактика такого роду правопорушень, і без застосування кримінальної відповідальності в сучасних умовах загострення економічної кризи, практично обійтись неможливо.

Список використаних джерел:

1. Закон України «Про електроенергетику» від 16 жовтня 1997 року № 575/97-ВР – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/575/97>.
2. Ковтуненко Б.М. Посібник з обліку електроенергії в трифазних схемах: Навч.посіб.- К.: ДП НТУКЦ «Аселенерго», 2009.-120с.
3. Інформаційний бюлетень НКРЕКП №4- К.: ДП НТУКЦ «Аселенерго», 2016.-283с.
4. Методика визначення обсягу та вартості електричної енергії, не облікованої внаслідок порушення споживачами правил користування електричною енергією: затверджена постановою НКРЕ від 04.06.06 № 562 , зареєстрована Мінюстом України 04.07.06 за №782/12656 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/z0782-06>.
5. Правила користування електричною енергією для населення: затверджені постановою Кабінету Міністрів України від 26.07.99 №1357 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1357-99-%D0%BF>
6. Правила користування електричною енергією: затверджені постановою НКРЕ від 31.07.96 №28, зареєстровані Мінюстом України 18.11.05 за №1399/11679 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/z0417-96>.

Копанчук Володимир Олександрович,
*доцент кафедри кримінального права та процесу
Хмельницького університету управління та права,
кандидат юридичних наук*

ПРОБЛЕМА ВИЗНАЧЕННЯ ПРАВООХОРОННОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ЯК ЕЛЕМЕНТУ ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ В КОНТЕКСТІ РОЗВИТКУ УКРАЇНИ ЯК ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ДЕРЖАВИ

Українське суспільство на кожному етапі свого розвитку стикається з вибором створення системи його управління через відповідні органи, інституції державно-владного призначення. Їх завдання і функції спрямовані на реалізацію об'єднання зусиль суспільства, органів та інститутів держави із забезпечення добробуту суспільства та кожної людини. Для цього, у ньому здійснюється організація загальної життєдіяльності кожної ланки держави й суспільства за допомогою державного управління на підставі та й у відповідності до Конституції та чинного законодавства.

Діяльність будь-якого елемента держави, членів суспільства завжди має відповідати загальноновизнаним людством принципам природного права, механізм та процедура дотримання якого конкретизується та розкривається у національному законодавстві, як сутнісної ознаки сучасної держави.

Розглядаючи предмет права та держави ми повинні звернути увагу, насамперед, поперше - на загальні і специфічні закономірності виникнення, функціонування, розвитку або трансформації права в юридичні норми (закони); по-друге – на феномен держави, яка складається з цілісної та взаємозумовленої системи інститутів, її політичної та соціальної сутності; по-третє - на юридичні відносини через призму змісту, форм та зв'язків соціальної дійсності, породженої правом. При цьому, право і держава мають єдину соціальну природу та породжують юридичні норми (закони) та інститути, які ми визначаємо як законодавство, а не державно-правові явища, як це зазначено в юридичній літературі.

Враховуючи наведене, ми вважаємо, що у суспільстві відсутнє «правове регулювання», тобто регулювання суспільних відносин нормами права, оскільки право лише впливає на відносини, які народжуються, діють, розвиваються, змінюються у суспільстві. Така категорія

як «регулювання суспільних відносин», що є пануючою в теорії держави та права є неможливою, оскільки суспільні відносини, є передумовою для створення юридичної бази, на підставі та у відповідності до якої такі суспільні відносини виникають, розвиваються та закріплюються виключно в нормах законодавства.

На сьогодні держава повинна чітко визначити, розкрити юридичний зміст та нормативно закріпити, зокрема, таких понять: «правоохоронні органи», «правоохоронні функції», «правоохоронна діяльність», «правоохоронець», та замість них виробити та використовувати повноцінні юридично визначені поняття. Оскільки, наведені термінопоняття не розкривають конституційно визначеної сутності створення та наділення обов'язками і правами таких органів, та потребують свого юридичного визначення і закріплення на рівні конституції та чинного законодавства.

На рівні Конституції України поняття «правоохоронні органи» наводиться у ст. 17, а на рівні законодавства України в таких нормативно-правових актах, як Закон України «Про державний захист працівників суду і правоохоронних органів», в якому визначається, що «правоохоронні органи – це органи прокуратури, внутрішніх справ, Служби безпеки, Військової служби правопорядку у Збройних Силах України, Національне антикорупційне бюро України, органи охорони державного кордону, органи ДФС, органи і установи виконання покарань, слідчі ізолятори, органи державного фінансового контролю, рибоохорони, державної лісової охорони, інші органи, які здійснюють правозастосовні або правоохоронні функції»ⁱ.

Аналіз цього законодавства дає нам підстави зробити висновок про те, що віднесення до правоохоронних органів органів державної влади, на які Конституцією й Законами України покладено здійснення правоохоронних функцій є некоректним, неповним за переліком суб'єктів, що здійснюють охорону і забезпечення чинного законодавства на території України.

Підтвердженням цього, є наукова позиція М.І. Мельника та М.І. Хавронюка щодо визначення напрямків правоохоронної діяльності (головні, другорядні та допоміжні функції), а також висновок про те, що в чинному законодавстві мають бути визначені та закріплені завдання та функції цих органів.ⁱⁱ

На наш погляд, першочерговими завданнями та функціями таких органів є захист життя і здоров'я, прав і свобод людини (громадян), інтересів держави, суспільства від протиправних посягань, що слід досліджувати з метою вдосконалення законодавства.

Під правоохоронною діяльністю розуміємо здійснення конституційно визначеними органами держави діяльності їх представників(посадових та службових осіб), в процесі якої у відповідності до чинного законодавства відбувається регламентація всіх проявів суспільного життя задля недопущення та попередження протиправного впливу на права, свободи й законні інтереси фізичних та юридичних осіб. При здійсненні такої діяльності представники держави (прокуратура, поліція, суд тощо) мають забезпечувати охорону, захист й відновлення прав, свобод й законних інтересів в разі їх порушення та вжити заходи з притягнення винуватих до відповідної юридичної відповідальності.

Ми вважаємо, що поняття «правоохоронна діяльність» поглинає поняття «поліцейська діяльність». В той же час, вважаємо на те, що перелік притаманних поліцейській діяльності ознак не є вичерпним. При цьому, погоджуємось з підходами Р. фон Моля та його послідовників, що предмет поліцейської діяльності обмежується охороною внутрішньої безпеки, порядку і спокою, а діяльність поліції слід розглядати як напрямок державної діяльності, головним завданням якої є охорона суспільства, держави і людини від небезпек і порушень.

На сьогодні одним з найважливіших завдань, що стоять перед юридичною наукою є удосконалення форм і методів управлінського впливу на процеси, які відбуваються в соціумі, передусім питання вдосконалення державного управління як політичного явища в процесі реалізації державою своїх владних повноважень, визначених Конституцією та чинним законодавством. На сьогодні в Україні має місце криза у сфері державного управління, що пот-

ребує створення сучасної науково-обґрунтованої концепції системи державного управління, та функціонального призначення кожного органу держави та державних інституцій.

Сучасний зміст управління як соціальної функції держави проявляється, передусім, у владно-організаційній діяльності. Ми розглядаємо управління як складне соціальне явище, об'єктом якого є вся організація суспільства з притаманними йому соціальною структурою і соціальними процесами. Ефективність державного управління, на наш погляд, залежить від досконалості законодавства та стану його дотримання.

Відносно нашої проблематики ми розглядаємо державний орган (суд, прокуратура, Національна поліція та інші органи державної влади) як самостійну складову механізму держави, наділену законодавчо визначеними владними повноваженнями для здійснення конституційно та законодавчо визначених завдань, які спрямовані на виконання конкретної функції держави. Таке визначення дає підстави створити сучасний механізм охорони і захисту життя і здоров'я та законної діяльності представників таких державних органів.

При здійсненні й реалізації функцій держави важливу роль відіграють органи виконавчої влади (до яких відносяться органи прокуратури, поліції, Служби Безпеки України та більшість інших правоохоронних органів), які є специфічними органами у зв'язку із притаманними їм організаційними та функціональними домінантами та функціональними залежностями. У сучасній науковій літературі відзначається, що органи державної виконавчої влади є однією із складових прояву державної влади, і, незважаючи на їх важливу роль, необхідно забезпечувати правильне їх співвідношення з іншими гілками влади, їх функціональну нейтральність, певну «відстороненість» від політики із збереженням системного характеру діяльності всіх державних інституцій. Саме системний характер функцій держави, зокрема її напрямів і видів діяльності вимагає аналізу їх нормативно-правових основ, серед яких для публічного права особливе місце посідає Конституція України.

Досліджуючи проблему правового статусу осіб, які виконують спеціальні повноваження із забезпечення правопорядку, ми виходимо, насамперед, з принципу розподілу влади між тими органами та інституціями, на які Конституцією та чинним законодавством покладені обов'язки із забезпечення правопорядку в державі.

Щодо системи правоохоронних органів, то вони являють собою в певній мірі механізм, який складається із відповідних органів, об'єднаних єдністю завдань, домінуючих функцій та засобів їх досягнення. Ми підтримуємо підхід, за яким органи держави не можна розглядати у відриві від системи органів держави, оскільки це призводить до втрати їхніх інтеграційних властивостей, які вони набувають тільки в системі.

Зазначимо, що на дисертаційному рівні виказувались пропозиції щодо удосконалення понять та їх співвідношення: «працівник правоохоронного органу», «суб'єкт правоохоронної діяльності», «представник влади», а також «суддя», «адвокат» тощо,ⁱⁱⁱ оскільки на таких осіб покладені спеціальні публічні повноваження, що є їх обов'язками: дотримання прав, свобод та охоронюваних законом інтересів особи, людини, суспільства або держави. Надання державним органам та їх посадовим особам правового статусу створюються реальні умови для реалізації повноважень конкретного органу та, відповідно, удосконалення статусу має сприяти розв'язанню певних проблемних питань їх організації та діяльності, з метою вдосконалення діяльності відповідного державного органу та його посадових осіб.

Зазначимо, що у чинному законодавстві та нормативно-правових актах термінопоняття «працівник правоохоронного органу» широко вживається, але законодавчо це поняття не визначено. А тому, слід оперувати поняттями «спеціальні публічні повноваження із забезпечення правопорядку», обумовлене функціями, правовим статусом, повноваженнями та компетенцією державних органів та установ, представниками яких вони є.

Кримінально-правові норми, які встановлюють механізм охорони життя і здоров'я та діяльності осіб, які здійснюють спеціальні публічні повноваження з дотримання правопорядку передбачені статтями 348, 379, 400 КК України. Вони є складовою частиною системи кримінально-правового захисту життя осіб у зв'язку із виконанням ними службового або

громадського обов'язку та складовою частиною кримінально-правового захисту правоохоронної діяльності (наприклад, ч. 3 ст. 110, ч. 2 ст. 114-1, ч. 3 ст. 258, ст. 348-1, 400, ч. 4 ст. 404, ст. 438, ст. 439, ст. 443 КК України). Деякі науковці відносять до складової частини захисту життя таких осіб й загальну норму, що передбачена п. 8 ч. 2 ст. 115 КК України.

Під правовими формами функції охорони правопорядку, законності, прав і свобод громадян ми розуміємо: нормотворчу – юридичне визначення шляхом видання нормативних (тобто загальнообов'язкових до виконання) актів для зміцнення та охорони правопорядку, законності, визначення змісту і забезпечення здійснення прав і свобод громадян; правозастосовну – діяльність державних органів щодо втілення законів і підзаконних нормативних актів у повсякденну суспільну практику шляхом видання правозастосовних актів, пов'язана з повсякденним вирішенням різних питань керування справами суспільства, що виявляється на практиці яку владна, творча виконавчо-розпорядницька робота державних органів зі здійснення функцій держави шляхом видання актів застосування норми права, які стають підставою для виникнення, зміни чи припинення правовідносин у сфері здійснення функцій держави; правоохоронна – забезпечення безпосереднього реагування на вчинені правопорушення у сфері здійснення функцій держави.^{iv}

Правозахисна функція сучасної держави проявляється у здійсненні органами державної влади своєї діяльності діяти відповідно до Конституції, забезпечувати дотримання законності та правопорядку.

Правоохоронна функція – здійснення безпосереднього реагування на вчинені правопорушення у сфері здійснення державних функцій, встановлення і притягнення до юридичної відповідальності осіб, які їх вчинили.

Виконання таких публічних спеціальних повноважень є «статутним» завданням правоохоронних органів в Україні, по-суті – метою їх створення, є обов'язком держави, яка при створенні системи правоохоронних органів поклала на певні органи зобов'язання на застосування визначених у законі заходів у встановленому порядку, які мають забезпечити виконання та досягнення головного конституційного принципу діяльності держави із забезпечення охорони найвищої соціальної цінності в Україні – людини, її життя і здоров'я, честі і гідності, недоторканності і безпеки, а також здійснення поліцейських функцій в контексті забезпечення правопорядку.

На наш погляд, статті Кримінального кодексу України, якими взяті під охорону і захист публічні особи, які забезпечують охорону правопорядку, мають суттєві термінологічні та змістовні вади, зокрема «охорона громадського порядку», «громадські формування» тощо, потребують свого нормативно-правового визначення, в узгодженості з прийнятими останнім часом нормативними актами щодо регламентації такої діяльності із забезпечення правопорядку. Ми вважаємо, що визначення правоохоронного органу як органу, що здійснює правозастосовні чи правоохоронні функції, є в певному розумінні невдалим, що веде до надання їм непевних функцій.

Слід зазначити, що в юридичній літературі єдності думок щодо того, які органи (та функції) є правоохоронними, не спостерігається. Немає чіткого переліку правоохоронних органів та їх функцій і в чинному законодавстві України. Це вимагає від законодавця провести відповідну організаційну роботу по узгодженості цих юридичних документів між собою та з положеннями Конституції України.

Розглядаючи питання проблем кримінально-правового захисту чи охорони осіб, які здійснюють спеціальні публічні повноваження із забезпечення правопорядку необхідно виходити із позиції захисту найвищої цінності – життя і здоров'я людини – працівника відповідного уповноваженого на здійснення спеціальних публічних повноважень органу.

Ознака публічності у діяльності осіб, які здійснюють спеціальні повноваження вказує на те, що під час виконання своїх обов'язків, такі особи реалізують право уповноваженого законом державного органу змінювати або припиняти права та обов'язки інших фізичних осіб, притягувати їх до відповідальності, застосовувати заходи примусу тощо. Така діяль-

ність здійснюється виключно відкрито, тобто законом встановлена пряма заборона на такі таємні (секретні) дії.

Змістом правового статусу і правосуб'єктності є компетенція особи, наділеної чітким колом повноважень, визначених сукупністю нормативно-владних повноважень соціальної (громадської) особи публічного характеру.

Проблема кримінальної відповідальності за досліджувані злочини полягає в надзвичайній диференціації норм Особливої частини КК, яким передбачена відповідальність за умисне вбивство (ст.ст.112, 348, 379, 400, ч. 4 ст. 404, 443 та п.8 ч.2 ст. 115 КК України тощо).

З метою уніфікації кримінального законодавства, запропоновано встановити відповідальність за посягання на життя і діяльність осіб у зв'язку з виконанням спеціальних публічних повноважень із забезпечення правопорядку частиною 3 ст. 115 КК України у такій редакції: «Умисне вбивство особи у зв'язку з виконанням цією особою спеціальних публічних повноважень із забезпечення правопорядку¹», та доповнити ст. 115 КК України приміткою в такій редакції: «1. Особами, які виконують спеціальні публічні повноваження, є особи, які постійно, тимчасово або за спеціальними повноваженнями відповідно до вимог Конституції України, чинного законодавства та положень конвенційних норм і міжнародних договорів, згоду на обов'язковість яких надала Верховна Рада України, публічно здійснюють функції представника влади чи правоохоронної інституції». З метою усунення наявних вад та невідповідності розміру санкцій ч. 3 ст. 110, ч. 2 ст. 114-1, ч. 3 ст. 258, ст. 348, ст. 348-1, ст. 379, ст. 400, ч. 4 ст. 404, ст. 438, ст. 439, ст. 443 КК України характеру і ступеню тяжкості вчиненого посягання на життя і діяльність вказаних осіб, передбачити санкцією частини 3 ст. 115 КК України покарання у виді позбавлення волі на строк від дванадцяти до двадцяти років або довічного позбавлення волі. Доповнити частиною 3 статтю 63 КК України в такій редакції: «3. Позбавлення волі встановлюється на строк від дванадцяти до двадцяти років за вчинення особливо тяжкого вбивства, передбаченого частиною 3 статті 115 цього Кодексу».

Кравчук Олег Вікторович,

заступник директора центру - завідувач відділу
криміналістичних видів досліджень

Хмельницького науково-дослідного експертно-криміналістичного
центру МВС України, доцент кафедри кримінального права та процесу
Хмельницького університету управління та права,
кандидат юридичних наук

ЩОДО ПИТАННЯ ПРИЗНАЧЕННЯ СУДОВИХ ЕКСПЕРТИЗ СЛІДЧИМИ СУДДЯМИ, СУДДЯМИ В КОНТЕКСТІ ЗМІН ДО КРИМІНАЛЬНОГО ПРОЦЕСУАЛЬНОГО КОДЕКСУ УКРАЇНИ

16.03.2018 вступає в силу Закон України «Про внесення змін до Господарського процесуального кодексу України, Цивільного процесуального кодексу України, Кодексу адміністративного судочинства та інших законодавчих актів» від 03 жовтня 2017 року № 2147-VIII в частині призначення судових експертиз [1].

Згідно вимог цього Закону повноваження з призначення судових експертиз у кримінальному провадженні надаються суду.

Під час розслідування злочинів (кримінальних правопорушень) будь-якої категорії нерідко виникає необхідність у використанні спеціальних знань. У кримінально-процесуальній діяльності спеціальні знання використовуються у двох основних формах: при

залученні спеціалістів у ході окремих слідчих (судових) дій та в межах проведення експертизи.

Уникнувши помилок при вилученні, фіксації та упакуванні слідів та речових доказів, необхідно також дотримуватись певних правил при призначенні експертиз (залученні експерта), адже їх відсутність на цій стадії в подальшому допоможе експерту дати однозначний, повний, обґрунтований та коректний висновок, а слідчому, прокурору чи суду скоротить час проведення досудового розслідування чи провадження в суді. Ось основні з них:

- питання повинні бути конкретизовані, по можливості лаконічними, базуватися на попередньо з'ясованих фактичних обставинах у кримінальному провадженні і не виходити за межі спеціальних знань експертів і фахівців;

- питання викладаються тільки в логічній послідовності. Спочатку формулюються ті з них, від яких залежить рішення інших. Перелік питань повинен бути максимально повним, для того, щоб висновок мав вичерпний характер, але не механічним переписуванням з методичних збірників повного списку питань, які можуть вирішуватися тією чи іншою експертизою;

- неприпустимим є постановка перед експертом питань, які з урахуванням сучасного стану судово-експертної діяльності та криміналістичної науки в державі, не можуть бути вирішені.

Якщо посадова особа, яка залучає експерта (призначає експертизу) не може зорієнтуватися в якісному та кваліфікованому призначенні конкретної експертизи (експертного дослідження), буде доцільним завчасно проконсультуватися в експертній установі за відповідним напрямком, можливо погодити перелік питань, на які можливо буде надати відповідь, виходячи із обставин справи. На цій же стадії можливо уточнити іншу, не менш важливу інформацію стосовно об'єктів дослідження (надання доступу експерту, необхідності застосування руйнуючих методів під час дослідження тощо) та необхідної кількості порівняльних зразків.

Не менш важливим є і вимоги щодо правильного оформлення як ухвали про призначення експертизи (залучення експерта), так і самого висновку експерта відповідно до нормативних документів.

Так, з метою надання правильних та однозначних висновків, дотримання методичних рекомендацій щодо дослідження тих чи інших об'єктів, у розпорядженні експертів є ряд процесуальних механізмів, які прописані в Інструкції з організації проведення та оформлення експертних проваджень у підрозділах Експертної служби Міністерства внутрішніх справ України (далі - Інструкція) [2].

Так, експерт має право застосовувати наступні процесуальні механізми:

1. Довідка про невідповідність.

Документ складається на стадії реєстрації документів про призначення експертизи, які надійшли до експертного підрозділу (або під час отримання матеріалів по пошті) та свідчить про факт відмови працівників документального забезпечення у прийнятті матеріалів. Підставами складання цього документу є неповнота надання матеріалів згідно опису, відсутність чи неналежне упакування об'єкта дослідження, відсутність реквізитів, супровідних листів, інших необхідних документів.

2. Акт про невідповідність.

Документ складається на стадії попереднього дослідження, після розпакування об'єктів дослідження, порівняльного матеріалу та встановлення невідповідності переліку, зазначеному в документі про призначення експертизи.

3. Клопотання експерта.

Клопотання складаються за необхідності:

- уточнення запитань, змісту та обсягу експертного завдання;
- надання дозволу на пошкодження, знищення чи зміну стану чи властивостей об'єкта дослідження;

- надання додаткових чи порівняльних зразків;
- надання доступу до об'єкта дослідження.

Зазначені документи за необхідності складаються на стадії попереднього дослідження, після визначення мети дослідження, проведення оцінки наданих матеріалів, формування уяви про досліджувані об'єкти та планування експертного дослідження.

4. Повідомлення про неможливість проведення експертизи.

Документ складається у разі:

- незадоволення вимог, зазначених у клопотаннях, зазначених у п. 3, якщо це унеможливило надання відповіді на жодне з поставлених запитань у термін від 30 до 45 днів;
- несплати вартості судової експертизи або експертного дослідження впродовж 30 днів з дня отримання розрахунку вартості у порядку, передбаченому чинним законодавством.

Призначення ініціаторами експертиз із допущенням тих чи інших прорахунків породжують в подальшому переписку між ними та експертними підрозділами, чим збільшують термін розслідування провадження чи розгляду справи в суді, адже до виконання клопотання чи отримання відповіді про його незадоволення з тих чи інших причин, виконання експертизи призупиняється на певний термін, а також збільшують суттєве навантаження експертів додатковим документообігом.

Слід зазначити, що виконання клопотань, направлених експертами слідчим підрозділам ГУНП з тих чи інших причин, усуваються в робочому порядку. Однак клопотання, які направляються на постанови чи ухвали, винесені судами, здебільшого не виконуються, внаслідок чого, відповідно, через визначений термін матеріали повертаються без виконання.

Так, з початку 2017 року та по лютий місяць 2018 року до Хмельницького НДЕКЦ МВС України судами Хмельницької області призначено 46 почеркознавчих експертиз, з яких 7 ухвал разом з матеріалами були повернуті без виконання, враховуючи перебування матеріалів дослідження щонайменше по одному разу протягом 45 діб на клопотанні у підрозділі Центру.

Окремим питанням слід згадати зазначення ініціаторами в постановках чи ухвалах про призначення експертизи стосовно строків проведення експертизи наступних формулювань: «у найкоротший термін», «негайно до виконання» тощо. Хоча вказівка щодо строку проведення експертизи, як структурний елемент ухвали суду чи постанови про призначення експертизи є лише у ст. 28 КПК України – в контексті розумних строків проведення слідчих (розшукових) дій у кримінальному провадженні.

Ряд нормативних документів встановлюють строки проведення судової експертизи залежно від складності, яку можуть визначити лише експерт та керівник експертної установи. Крім того, в Інструкції враховано завантаження експерта, і визначається коли в його провадженні перебуває одночасно більше десяти експертиз або менша кількість експертиз, якщо вони складні, то визначені строки можуть бути переглянуті або встановлені додатково з урахуванням необхідного реального (розумного) строку на їх виконання.

Список використаних джерел:

1. Закон України «Про внесення змін до Господарського процесуального кодексу України, Цивільного процесуального кодексу України, Кодексу адміністративного судочинства та інших законодавчих актів» від 03 жовтня 2017 року № 2147-VIII [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2147%D0%B0-19>
2. Інструкції з організації проведення та оформлення експертних проваджень у підрозділах Експертної служби Міністерства внутрішніх справ України (далі - Інструкція), затверджена наказом МВС України від 17.07.2017 № 591, зареєстрована у Міністерстві юстиції України 18.08.2017 № 1024/30892 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z1024-17>

*Крушинський Сергій Антонович,
декан юридичного факультету, доцент кафедри кримінального права та процесу
Хмельницького університету управління та права,
кандидат юридичних наук*

ПОРЯДОК ЗАЛУЧЕННЯ ЕКСПЕРТА ДЛЯ ПРОВЕДЕННЯ ЕКСПЕРТИЗИ В КОНТЕКСТІ РЕАЛІЗАЦІЇ ЗАСАДИ ЗМАГАЛЬНОСТІ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ

15 березня 2018 року відповідно до Закону України «Про внесення змін до Господарського процесуального кодексу України, Цивільного процесуального кодексу України, Кодексу адміністративного судочинства України та інших законодавчих актів» від 3 жовтня 2017 року набули чинності чергові зміни до КПК України. Зазначеним законодавчим актом докорінно змінено порядок залучення експерта у кримінальному провадженні. Достатньо актуальним розгляд цього питання постає у світлі розширення дії засади змагальності, встановлення процесуальної рівноправності сторін та забезпечення балансу їх процесуальних можливостей.

Аналізуючи КПК 1960 року, можна констатувати, що призначення експертизи відносилось до повноважень слідчого, а в окремих випадках, пов'язаних із поміщенням особи до медичного закладу, – суду (ст. 196, 205). Таким чином, сторона обвинувачення у будь-який час могла самостійно вирішити питання про призначення експертизи, в той час як сторона захисту могла лише про це клопотати перед стороною обвинувачення. Зазначене жодним чином не узгоджувалося із засадою змагальності, яка передбачає надання сторонам кримінального провадження рівних процесуальних можливостей.

Новелою КПК 2012 року став допуск сторони захисту до експертних знань. Так, стороні захисту було надано право самостійно залучати експертів на договірних умовах для проведення експертизи (ч. 2 ст. 243 КПК). Подібне положення містить і Закон України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність», наділивши адвоката правом одержувати письмові висновки фахівців, експертів з питань, що потребують спеціальних знань (п. 10 ст. 20).

Такі нововведення були схвально оцінені, адже вони покликані ліквідувати нерівність сторін, за якої висновок експерта мав доказову силу лише тоді, коли проведення експертизи було призначено постановою слідчого, прокурора чи ухвалою суду. Разом з тим, протягом періоду дії КПК 2012 року сторона захисту на практиці вкрай рідко використовувала право самостійного залучення експерта.

Закон України № 2147-VIII від 03.10.2017 року, яким внесено зміни до КПК України, докорінно змінює ситуацію, по-новому врегульовуючи вказане питання. Так, відповідно до ч. 1 ст. 243 КПК України, експерт залучатиметься за наявності підстав для проведення експертизи за дорученням слідчого судді чи суду, наданим за клопотанням сторони кримінального провадження [1]. Отже, вказані зміни до КПК забороняють як стороні обвинувачення, так і стороні захисту самостійно залучати експерта для проведення експертизи, і надають таке право виключно слідчому судді та суду, що розширює дію засади змагальності в стадії досудового розслідування.

Нове регулювання цього питання має як позитивні, так і негативні наслідки для сторін кримінального провадження. Насамперед, зазначимо, що досліджувана новела усуває ряд проблемних моментів. Так, відповідно до ч. 2 ст. 102 КПК, у висновку експерта обов'язково повинно бути зазначено, що його попереджено про відповідальність за завідомо неправдивий висновок та відмову без поважних причин від виконання покладених на нього обов'язків. Враховуючи те, що сторона обвинувачення наділена всіма процесуальними засобами щодо попередження експерта про кримінальну відповідальність, а сторона захисту – ні, це призво-

дило до порушення принципу змагальності та породжувало питання щодо допустимості такого доказу як висновок експерта.

Однак, законодавчі нововведення відповідно до КПК ліквідували «наболілу» проблему попередження стороною захисту експерта про кримінальну відповідальність. Адже, оскільки експертиза буде проводитися за дорученням слідчого судді, суду, до якого звертається сторона кримінального провадження з клопотанням, то саме вказаний суб'єкт у своєму рішенні буде попереджувати експерта про кримінальну відповідальність за завідомо неправдивий висновок.

Однією з проблем під час залучення експерта стороною захисту було надання експерту зразків для порівняльного дослідження, тобто певних речей, документів тощо. Досить часто оригінали документів і предмети, які необхідні для дослідження, знаходилися в матеріалах кримінального провадження та могли бути визнані речовими доказами, а відповідно сторона захисту не мала можливості надати експерту необхідні зразки для проведення експертизи [2, с. 109].

Відповідно до ч. 8 ст. 244 КПК (у новій редакції) при задоволенні клопотання про залучення експерта слідчий суддя у разі необхідності має право за клопотанням особи, яка звернулася з клопотанням про залучення експерта, вирішити питання про отримання зразків для експертизи відповідно до положень ст. 245 КПК. З огляду на це, сторона захисту у кожному випадку звернення з клопотанням до слідчого судді про проведення експертизи може, за потреби, вказувати на необхідність вирішити питання про отримання зразків для експертизи. Такий порядок сприятиме забезпеченню прав сторони захисту, зокрема у випадках, коли оригінали документів знаходяться в матеріалах кримінального провадження, а слідчий, прокурор відмовляються їх надати.

Одним із проблемних під час залучення експерта стороною захисту було питання відносно того, що законодавець не визначав, які документи сторона захисту повинна направити до експертної установи, щоб самостійно залучити експерта для проведення експертизи. Так, у п. 1.8 Інструкції про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень, що затверджена Наказом Міністерства юстиції України № 53/5 від 08.01.1998 року, визначено, що підставою для проведення експертиз відповідно до чинного законодавства є процесуальний документ (постанова, ухвала) про призначення експертизи, складений уповноваженою на те особою (органом), або письмове звернення потерпілого чи сторони захисту кримінального провадження, у якому обов'язково зазначаються реквізити, перелік питань, поставлених експерту, а також об'єкти, що підлягають дослідженню [3].

Між дослідниками цього питання точились жваві дискусії та пропонувалось багато варіантів щодо назви такого документу: заява, клопотання, доручення, договір тощо, у яких би містився перелік запитань, які сторона захисту ставить експерту, зазначається перелік матеріалів (зразків, об'єктів дослідження, документів), що надаються для дослідження тощо. Новий порядок залучення експерта усуває й цю проблему, адже тепер, бажаючи провести експертизу, сторона захисту має подати до слідчого судді, суду клопотання про залучення експерта, і виключно слідчий суддя, суд будуть направляти документи, що будуть підставою проведення експертизи.

Однак, аналізовані зміни до КПК залишають неврегульованими ряд питань. Раніше, коли сторона захисту мала право самостійно залучити експерта і отримати його висновок, вона, з урахуванням відомостей, які містились у ньому, на власний розсуд вирішувала питання відносно можливості подання такого висновку органам досудового розслідування, слідчому судді чи суду, у випадку, якщо встановленні у ньому обставини свідчили на користь сторони захисту. Окрім того, у протилежному випадку, сторона захисту мала право взагалі не надавати висновок експерта вищезазначеним суб'єктам.

На сьогодні, з положень закону не зрозуміло як необхідно вчинити у випадку, коли сторона обвинувачення і сторона захисту звернулись до слідчого судді з клопотаннями про проведення експертизи з метою встановлення одних і тих же обставин, що мають значення

для кримінального провадження. У таких випадках слідчий суддя має призначити одну експертизу (якщо питання поставлені сторонами експерту збігаються) чи відповідно дві, за клопотанням кожної з сторін? Інше питання – висновок експерта у випадку призначення однієї експертизи повинен надаватися обом сторонам?

Вітчизняні науковці, зокрема Н. І. Клименко, вказують на те, що існування в кримінальному процесі конкурентної експертизи є перспективним, бо це впливає на якість розслідування та достовірність оцінювання висновку експерта слідчим і судом. Саме в змагальності експертних висновків закладено об'єктивну можливість їхнього достовірного оцінювання слідчим і судом [4, с. 212].

Новий порядок залучення експерта викликає і певні побоювання стосовно загрози затягування досудового розслідування, що може негативно позначитись на забезпеченні прав учасників кримінального провадження. Маємо на увазі те, сторона захисту раніше могла звернутись безпосередньо до експерта з метою отримання його висновку, а слідчі та прокурори залучали експерта власними постановами. Як уже підкреслювалося, за новим порядком сторони зобов'язані ініціювати це питання перед слідчим суддею чи судом, що, звичайно, вимагає часових затрат, адже потрібно підготувати клопотання, яке розглядається слідчим суддею місцевого суду, в межах територіальної юрисдикції якого здійснюється досудове розслідування, не пізніше п'яти днів із дня його надходження до суду. Окрім того, проведення експертизи, як у більшості випадків показує практика, трудомісткий та тривалий процес, а фактор часу є дуже важливим у питаннях її проведення, оскільки необґрунтована затримка може вкрай негативно позначитись на результатах експертного дослідження. До того ж, успішність проведення експертизи у багатьох випадках зумовлена фактором своєчасності з метою попередження втрати об'єктів експертного дослідження. Однак, це не єдина причина можливого затягування досудового розслідування, адже виконання експертиз у кримінальному провадженні виключно державними експертними установами спричинить значну перевантаженість таких установ, що прямо вплине на швидкість отримання експертного висновку.

Список використаних джерел:

1. Про внесення змін до Господарського процесуального кодексу України, Цивільного процесуального кодексу України, Кодексу адміністративного судочинства України та інших законодавчих актів: Закон України від 3 жовтня 2017 року № 2147-VIII // Відомості Верховної Ради, 2017, № 48, ст.436.
2. Крушинський С. А. Подання доказів у кримінальному судочинстві України: монографія. Хмельницький: Хмельницький університет управління та права. 2017. 247 с.
3. Інструкції про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень, затверджена наказом Міністерства юстиції України від 8 січня 1998 року № 53/5 // Офіційний вісник України, 1998, № 46, ст. 1715.
4. Клименко Н.І. Щодо інституту конкурентної (альтернативної) експертизи. Теорія та практика судової експертизи і криміналістики. 2011. № 11. С. 211–216.

*Лежанська Ганна Василівна,
аспірант кафедри кримінального права та процесу
Хмельницького університету управління та права*

ПРОЦЕСУАЛЬНА ФІКСАЦІЯ РЕЗУЛЬТАТІВ ПРОВЕДЕННЯ ДОПИТУ

Важливе значення для розслідування має правильна процесуальна фіксація результатів проведення допиту, де повинні бути повно і об'єктивно відображені усі дані.

Визначення напрямків підвищення ефективності розкриття та розслідування кримінально караних діянь у нових умовах залежить від чіткого й ефективного правового та науково-технічного забезпечення діяльності органів внутрішніх справ України. Виконання завдань щодо зміцнення законності та вдосконалення діяльності правоохоронних органів не можливе без постійного пошуку та впровадження в практику досвіду застосування новітніх досягнень науки й техніки [1,с.7]. Широке застосування технічних засобів фіксування у кримінальному судочинстві – один із шляхів якісного та ефективного здійснення даної діяльності, а також є однією з невід’ємних умов успіху в кримінальному провадженні. Тим часом на практиці нерідко трапляється, що навіть при необхідності зазначені засоби не використовуються у зв’язку з низьким рівнем знань, умінь і навичок у слідчих з їх застосування. Недостатність їх використання пов’язана і з тим, що правоохоронні органи досить слабо оснащені технічними засобами фіксування. Розробка специфічних приладів, апаратів та прийомів роботи з ними, всебічне впровадження сучасних технічних засобів фіксування у практику розслідування та попередження злочинності приводить до виникнення низки проблемних питань, що потребують невідкладного розв’язання.

З’ясування цього центрального проблематичного питання дасть повніше уявлення про роль і місце технічних засобів фіксування у кримінальному судочинстві. Провідну роль у кримінальному провадженні відіграють різноманітні технічні засоби фіксування, які широко використовують у процесі виявлення, фіксування, збирання та дослідження матеріальних слідів злочину.

Фіксація доказової інформації має декілька форм: вербальна (словесна), графічна, предметна, наочно-образна. Згідно ст. 103 КПК України, слідчі (розшукові) під час кримінального провадження можуть фіксуватися: 1) у протоколі; 2) на носії інформації, на якому за допомогою технічних засобів зафіксовані процесуальні дії; 3) у журналі судового засідання.

За КПК України 1960 р. основним способом фіксації ходу та результатів будь-якої слідчої (розшукової) дії, який проводився в межах відтворення обстановки і обставин події, було протоколювання, а фіксація за допомогою науково-технічних засобів виступала як додатковий спосіб фіксації.

У ході протоколювання допиту можуть бути використані наступні методи протоколювання: одноступенний метод і двуступенний метод.

Суть одноступенного методу полягає в тому, що запис свідчень в протокол відбуватися відразу ж без залучення будь-якого проміжного носія інформації. Темп дачі свідчень при цьому залежить від швидкості фіксації одержуваної інформації і повинен регулюватися допрашиваючим. Недолік даного методу полягає в тому, що темп запису і темп відтворення показань не збігаються, що відволікає допитуваного, змушує його ретельніше обдумувати окремі формулювання та ін.

При двуступенном методі фіксації показання дослівно записуються на проміжний носій, а потім з використанням зафіксованих свідчень складається протокол. Двуступенний метод реалізується за участю фахівця-стенографіста, а також при застосуванні технічних засобів (комп’ютера, аудіо-, відеозаписуючої апаратури) [5,с.84].

У новому КПК України законодавець замість традиційного, але вже дещо застарілого поняття «науково-технічні засоби» вживає більш сучасне і точне – «технічні засоби фіксування».

На мою думку, під технічними засобами фіксування слід розуміти прилади, пристрої, інструменти, матеріали, які використовуються для виконання завдань попередження злочинів, фіксування матеріальної обстановки місць учинення кримінально караних діянь, перебігу та результатів проведення слідчих (розшукових) негласних слідчих (розшукових) дій, збирання речових доказів, їх слідчого огляду й попереднього дослідження, кримінальної реєстрації, розшуку та затримання злочинців, дослідження речових доказів під час проведення судової експертизи.

Основним правилом застосування технічних засобів фіксування є вимога забезпечення повного збереження слідів і речових доказів. Друге загальне правило застосування цих засобів слідчим полягає у забезпеченні максимальної точності фіксування та достовірності результатів, яких можна досягти з допомогою певного засобу чи методу [2, с. 33]. Завдяки новому КПК України, технічний прогрес повинен поліпшити роботу органів досудового розслідування, зокрема, відеоселекторний зв'язок дасть змогу проводити допит свідків без їх безпосередньої присутності та без додаткових витрат.

У ст. 104 КПК України від 13.04.2012 р. зазначається, що у випадках, передбачених КПК України, хід і результати проведення процесуальної дії фіксуються у протоколі. Що стосується вимог до складання протоколу допиту, то в новому КПК України міститься норма (ч. 2 ст. 104 КПК України), яка передбачає можливість не вносити до протоколу текст показань за умови фіксування допиту за допомогою науково-технічних засобів. Відповідно до ч. 2 ст. 104 КПК України, якщо за допомогою технічних засобів фіксується допит, текст показань може не вноситися до відповідного протоколу за умови, що жоден з учасників процесуальної дії не наполягає на цьому. У такому разі в протоколі зазначається, що показання зафіксовані на носії інформації, який додається до нього. Додатками до протоколу допиту можуть бути: запис про проведення фотографування, аудіо- і (або) відеозаписи, кінозйомки; відомості про технічні засоби, про умови фотографування, аудіо- і (або) відеозаписи, кінозйомки і про факт призупинення аудіо- і (або) відеозаписи, кінозйомки, причини і тривалості зупинки їх запису; заяви допитуваного особи з приводу проведення фотографування, аудіо- і (або) відеозаписи, кінозйомки; підписи допитуваного особи і слідчого, що засвідчують правильність протоколу.

У порівнянні з КПК України 1960 р., такий спосіб фіксації є альтернативою класичному способу фіксації показань із занесенням до протоколу.

Однак, вказане не відмінює протоколу форму фіксації, а лише спрощує її за наявності передбачених законодавством підстав. Дане положення сьогодні слід застосовувати в окремих випадках, адже до прикладу, якщо проведення допиту має конфліктний характер, допитуваний є малолітньою чи неповнолітньою особою, особою у тяжкому стані здоров'я, таке спрощення протокольної форми фіксації використовувати не варто.

Процесуальні приписи по складанню протоколу допиту містять те, що свідчення допитуваного особи записуються від першої особи і по можливості дослівно. Питання та відповіді на них фіксуються в тій послідовності, яка мала місце в ході допиту. У протокол записуються всі питання, у тому числі й ті, які були відведені слідчим або на які відмовився відповідати допитуваний, із зазначенням мотивів відводу чи відмови.

Досить вдалим тактичним прийомом, придатним для фіксації показань, є проголошення вголос записуваних слідчим фраз, принаймні, найбільш суттєвих. Це дозволяє зменшити розбіжності і максимально точно відобразити отримані відомості в протоколі [3, с.183].

По закінченні допиту, перед підписанням протоколу учасникам допиту надається можливість ознайомитися із текстом протоколу. Кожна сторінка протоколу підписується допитуваним і особами, які були присутні при допиті. Зауваження і доповнення зазначаються у протоколі перед підписами. Протокол підписують усі учасники, які брали участь у проведенні допиту. Рішення про фіксацію допиту за допомогою технічних засобів приймає особа, яка проводить допит. За клопотанням учасників допиту застосування технічних засобів фіксування є обов'язковим. Про застосування технічних засобів фіксування допиту заздалегідь повідомляються особи, які беруть участь у допиті [4, с.160].

Таким чином, можна зробити висновок, що використання науково-технічних засобів підвищує та розширює тактичні можливості слідчих під час проведення слідчих (розшукових) дій. Сьогодні науково-технічні засоби надають можливість учасникам слідчих (розшукових) дій реалізувати надані їм процесуальні права та виконувати процесуальні обов'язки. Без використання науково-технічних засобів в умовах сьогодення не можливо здійснити жодної з слідчих (розшукових) дій.

Список використаних джерел:

1. Весельський В. К. Сучасні проблеми допиту (процесуальні, організаційні і тактичні аспекти) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 / В. К. Весельський – К., 1999. – 20 с.
2. Гончаренко В.Г. Науково-технічні засоби в роботі слідчого / В.Г. Гончаренко. – К.: Видво Київ. ун-ту, 1972. – 208 с.
3. Кримінальне процесуальне право України : [навчальний посібник] / За редакцією професорів В. Г. Гончаренка та В. А. Колесника. – К.: Юстиніан, 2014. – 576 с.
4. Кримінальний процесуальний кодекс України : наук.-практ. коментар / за заг. ред. професорів В.Г. Гончаренка, В.Т. Нора, М.Є. Шумила. - К. : Юстиніан, 2012. – 1224с.
5. Удалова Л. Кримінальний процесуальний кодекс України – новий етап у розвитку теорії та практики здійснення кримінального провадження /Л.Д. Удалова, В. В. Рожнова // Право України. – 2013. – №11. – С.80–87.

Налуцишин Володимир Вікторович,
*асистент кафедри кримінального права та процесу
Хмельницького університету управління та права
магістр права*

ОСОБЛИВОСТІ ОБ'ЄКТИВНОЇ СТОРОНИ ЗЛОЧИНУ ПЕРЕДБАЧЕНОГО СТ. 382 КК УКРАЇНИ

У науці кримінального права об'єктивна сторона злочину є найбільш складним і об'ємним вченням. Це та сторона злочину, дослідивши яку, створюється певне уявлення, на підґрунті якого визначається й об'єкт посягання, предмет злочину, встановлюється форма вини. Об'єктивна сторона – один із чотирьох обов'язкових елементів складу злочину. Без об'єктивної сторони не може бути посягання на об'єкт злочину, нема і суб'єктивної сторони як певного відображення злочинної поведінки в свідомості суб'єкта, відсутній суб'єкт злочину і тому неможна констатувати наявність складу злочину як єдину юридичну підставу кримінальної відповідальності.

Слід зазначити, що наше дослідження ґрунтується на працях Ю.В. Александрова, П.П. Андрушка, В.І. Антипова, М.І. Бажанова, Х.Х. Абсатарова, Ю.В. Бауліна, Ф.Д. Гребенкіна, В.М. Кудрявцева, П.М. Левіна, О.П. Литвина, В.К. Матвійчука, П.С. Матишевського, М.І. Мельника, В.В. Сташиса, В.Я. Тація, Г.В. Тимейка та ін. Однак, увага науковців, приділена цьому елементу складу злочину не усуває, тим не менш, необхідності продовжити дослідження загальнотеоретичних положень вчення про об'єктивну сторону складу злочину.

З теоретичної точки зору вивчення об'єктивної сторони складу злочину важливо у сучасних умовах, зокрема, тому що останніми роками в цій сфері нагромадилось багато нових питань і намітилось руйнування деяких традиційних уявлень, що необхідне в інтересах подальшого розвитку науки і вдосконалення судової та слідчої практики. Що ми, відповідно, спробуємо продемонструвати в процесі подальшого дослідження. Однак, враховуючи те, що стосовно поняття об'єктивної сторони складу злочину, її складових і змісту в юридичній літературі відсутня єдність поглядів, нам необхідно із цими проблемами визначитись, а вже після цього перейти до характеристики змісту об'єктивної сторони складу злочину «Невиконання судового рішення».

Вчені до пояснення поняття об'єктивної сторони підходили по-різному. Так, А.А. Піонтковський об'єктивну сторону злочину розумів як характеристику кримінальним законом зовнішніх ознак злочинного діяння [1, с. 131]. Хоча погодитись із тим, що кримінальний закон повністю відображає характеристики зовнішніх ознак злочинного діяння, було б невірно. В.М. Кудрявцев стверджував, що об'єктивна сторона злочину – це зовнішній акт суспільно небезпечного посягання на охоронюваний кримінальним правом об'єкт, тобто акт вольової поведінки, який відбувається в об'єктивному світі та втілюється у вчиненні шкоди вказаному об'єкту або створенні загрози завдання йому шкоди [2, с. 128]. П.І. Гришаєв характеризував об'єктивну сторону злочину як таку, що складається із суспільно небезпечного діяння, що завдало або здатне завдати істотної шкоди суспільним відносинам, які охороняються кримінальним законом, а також з умов та обставин завдання цієї шкоди [3, с. 5]. Автором цілком слушно зауважено на умови та обставини, у яких відбувається суспільно небезпечне діяння. М.І. Бажанов пояснював об'єктивну сторону складу злочину як сукупність передбачених законом ознак, що характеризують зовнішній прояв суспільно небезпечного діяння, яке посягає на об'єкти кримінально-правової охорони, а також об'єктивні умови, пов'язані з цим посяганням [4, с. 81]. Визначення, яке наводить автор, на наш погляд, майже не конкретизує форми прояву об'єктивної сторони, а тому не дає характеристики повного змісту – сукупності елементів і процесів, що утворюють це поняття. Ф.Г. Бурчак, та Є.Ф. Фесенко схильні до того, що об'єктивна сторона злочину – це зовнішній прояв суспільно небезпечного посягання на той чи інший об'єкт, що перебуває під охороною кримінального закону (тобто це передбачені кримінальним законом ознаки, які характеризують зовнішній прояв суспільно небезпечного діяння) [5, с. 106]. Викладене визначення частково збігається з поняттям, наведеним М.І. Бажановим, яке, на нашу думку, не є повним. Крім того, у запропонованому Ф.Г. Бурчаком і Є.Ф. Фесенком визначенні не йдеться про умови, шляхом яких завдається шкода суспільним відносинам. Н.В. Чернишова, М.В. Володько, М.А. Хазін до об'єктивної сторони складу злочину відносять сукупність передбачених кримінальним законом ознак, які характеризують зовнішній прояв суспільно небезпечної дії, що посягає на об'єкти кримінально-правової охорони, а також об'єктивні умови цього посягання [6, с. 50]. Натомість авторами в цьому визначенні упущено елемент бездіяльності як обов'язкової ознаки складу того чи іншого злочину, що, на нашу думку, є досить важливим. Найбільш вдалим, на нашу думку, видається поняття запропоноване М.І. Пановим: об'єктивною стороною злочину є «зовнішня сторона (зовнішнє вираження) злочину, що характеризується суспільно небезпечним діянням (дією чи бездіяльністю), суспільно небезпечними наслідками, причинним зв'язком між діянням і суспільно небезпечними наслідками, місцем, часом, обстановкою, способом, а також засобами вчинення злочину» [7, с. 451].

Об'єктивна сторона злочину, передбаченого ст. 382 ККУ, виражається: 1) в умисному невиконанні вироку, рішення, ухвали, постанови суду, що набрали законної сили (ч.ч. 1 – 3); 2) перешкоджанні їх виконанню (ч.ч. 1 – 3); 3) в умисному невиконанні службовою особою рішення Європейського суду з прав людини, рішення Конституційного Суду України та умисному недодержанні нею висновку Конституційного Суду України (ч. 4). Варто детальніше розглянути способи вчинення аналізованого складу злочину.

У кримінально-правовій літературі зазначається, що *невиконання* судового акта є бездіяльністю, яка означає незастосування особою передбачених законом і цим судовим актом заходів, необхідних для його виконання, за умови, якщо: а) на цю особу покладено обов'язок; б) вона має реальну можливість виконати цей судовий акт. Форми (способи) невиконання судового акта можуть бути різними: пряма і відкрита відмова від його виконання, тобто висловлене в усній чи письмовій формі небажання його виконати. Також зазначено, що невиконання може мати і характер ухилення, коли особа відкрито не відмовляється від виконання судового акта, однак вживає певних зусиль, які фактично роблять неможливим його виконання (умисно не отримує пошту, уникає зустрічі з державним виконавцем, надсилає документ не за адресою тощо). Натомість *перешкоджання виконанню* судового акта ви-

являється в активній поведінці особи (дії) і становить протидію реалізації вимог, що містяться в цьому акті, з метою недопущення його виконання (заборона підлеглим виконувати судовий акт (щодо службової особи), підкуп або обман судового виконавця, погрози або насильство щодо нього тощо) [8, с. 1140; 9, с. 950]. Такої ж думки щодо розмежування активної та пасивної дій В. І. Борисов та В. І. Тютюгін [10, с. 111]. Поділяємо позиції зазначених науковців щодо визначення способів вчинення невиконання судового рішення.

Не розмежовуючи невиконання та перешкоджання виконанню судового рішення на дію та бездіяльність як форми діяння, В. А. Головчук зазначає, що невиконання судового рішення полягає у невжитті особою, до якої звернуто виконання вироку, рішення, ухвали або постанови суду, що набрали законної сили, передбачених законом заходів щодо їх виконання. Невиконання може виражатися у прямій відмові виконати судові рішення або ухиленні від його виконання. Невиконання судового рішення може бути підтверджено особою письмово, безпосередньо судді, по телефону тощо (відмова від виконання), але склад злочину буде і тоді, коли жодних заяв з цього приводу не робиться (ухилення від виконання) [11, с. 510–511]. Ухилення – та сама відмова, яка має завуальований характер: особа відкрито не заявляє про відмову виконати судові рішення, але діє таким чином, що фактично унеможливує його виконання [9, с. 993–994]. Водночас зауважимо, що кримінальна відповідальність настає лише за вчинення суспільно небезпечного діяння, а не за висловлені особою думки, погляди та переконання. З огляду на це, висловлена особою відмова від виконання рішення суду не може слугувати підставою для притягнення такої особи до кримінальної відповідальності. Такою підставою є виключно дії або бездіяльність особи, що має своїм наслідком невиконання рішення суду або перешкоджання його виконанню. Під поняттям *недодержання* варто розуміти невиконання чи недотримання певних правил чи вимог. В нашому випадку це буде недотримання службовою особою висновку Конституційного суду України.

У кримінально-правовій літературі зазначено, що склад злочину, передбаченого ч. 1 ст. 382 КК, є формальним, а його об'єктивна сторона вичерпується діянням, з моменту вчинення якого злочин визнається закінченим і яке полягає: а) або в невиконанні судового акта, б) або у перешкоджанні його виконанню. З моменту невиконання судового акта злочин набуває триваючого характеру [8, с. 1139; 10, с. 111]. Звісно, такий висновок, на перший погляд, є цілком логічним, але, зважаючи на те, що судові рішення, що є предметом даного злочину, мають різну процедуру виконання (одні – негайно, інші – після спливу певного часу, що надається для добровільного чи примусового виконання такого рішення), то і момент закінчення злочину у кожному із цих випадків буде різним. Так, для судових рішень, які мають бути виконані невідкладно, злочин уважатиметься закінченим із моменту відмови від виконання такого рішення (коли буде наявне невиконання, ухилення або перешкоджання його виконанню), а для рішень суду, що мають певний визначений судом строк чи термін виконання, злочин буде вважатися закінченим із моменту невиконання, ухилення від виконання чи перешкоджання виконанню рішення після закінчення терміну для його добровільного чи примусового виконання.

Враховуючи все вищевикладене варто зробити наступні висновки:

Об'єктивна сторона злочину – це зовнішня сторона (зовнішнє вираження) злочину, що характеризується суспільно небезпечним діянням (дією чи бездіяльністю), суспільно небезпечними наслідками, причинним зв'язком між діянням і суспільно небезпечними наслідками, місцем, часом, обстановкою, способом, а також засобами вчинення злочину.

Об'єктивна сторона злочину, передбаченого ст. 382 ККУ, виражається: 1) в умисному невиконанні вироку, рішення, ухвали, постанови суду, що набрали законної сили (ч.ч. 1 – 3); 2) перешкоджанні їх виконанню (ч.ч. 1 – 3); 3) в умисному невиконанні службовою особою рішення Європейського суду з прав людини, рішення Конституційного Суду України та умисному недодержанні нею висновку Конституційного Суду України (ч. 4).

Усі зазначені злочини можуть бути вчинені і у формі активної дії, і у формі бездіяльності та, відповідно, вважаються закінченими з моменту вчинення активних дій або невчи-

нення дій, які особи зобов'язані були вчинити на підставі рішення суду. Настання суспільно-небезпечних наслідків не є обов'язковою умовою для притягнення до кримінальної відповідальності за цією статтею (виключення становить ч.3 ст. 382 КК України).

Список використаних джерел:

1. Пионтковский А.А. Объективная сторона состава преступления / А.А. Пионтковский // Курс советского уголовного права. – Т. 2. – М. : Изд-во «Наука», 1970. – С. 131–183.
2. Кудрявцев В.Н. Объективная сторона преступления / В.Н. Кудрявцев // Советское уголовное право. Общая часть. – М. : Изд-во Моск. ун-та, 1974. – С. 128–143.
3. Гришаев П.И. Объективная сторона преступления : [учеб. пособ.] / П.И. Гришаев. – М. : ВЮЗИ, 1961. – 48 с.
4. Бажанов М.И. Объективная сторона преступления / М.И. Бажанов // Уголовное право СССР. Часть Общая. – К. :Вища школа, 1984. – С. 81–97.
5. Бурчак Ф.Г. Объективная сторона преступления / Ф.Г. Бурчак, Е.Ф. Фесенко // Уголовное право Украинской ССР на современном этапе. Часть общая. – К. :Наукова думка, 1985. – 448 с.
6. Чернишова Н.В. Кримінальне право України : тези лекцій і практичні завдання для курсантів Київського училища міліції МВС України / Н.В. Чернишова, М.В. Володько, М.А. Хазін. – К. : Наукова думка, 1995. – 456 с.
7. Вибрані наукові праці з проблем правознавства / М.І. Панов ; передм. В. П. Тихого. – К. : Ін Юре, 2010. – 812 с.
8. Кримінальний кодекс України : науково-практичний коментар / Ю. В. Баулін, В. І. Борисов, С. Б. Гавриш та ін. ; за заг. ред. В. В. Сташиса, В. Я. Тація. – К. : Ін Юре, 2003. – 1196 с.
9. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України. – 9-те вид., перероб. та доп. / за ред. М. І. Мельника, М. І. Хавронюка. – К., 2012. – 1316 с.
10. Злочини проти правосуддя: навч. посіб. / за заг. ред. проф. В. І. Борисова, проф. В. І. Тютюгіна. – Х. : Нац. юрид. акад. України, 2011. – 155 с.
11. Головчук В. А. Протидія невиконанню судових рішень вимагає удосконалення законодавчих приписів / В. А. Головчук // Держава і право : збірник наук. праць. Юрид. і політ. науки. – К. : Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2009. – Вип. 44. – С. 509–515.

Нікіфорова Тетяна Іванівна,
*доцент кафедри кримінального права та процесу
Хмельницького університету управління та права,
кандидат юридичних наук, доцент*

ОБМЕЖУВАЛЬНІ ЗАХОДИ, ЩО ЗАСТОСОВУЮТЬСЯ ДО ОСІБ, ЯКІ ВЧИНИЛИ ДОМАШНЄ НАСИЛЬСТВО

7 грудня 2017 року Верховною Радою України було прийнято Закон «Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України з метою реалізації положень Конвенції Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу з цими явищами». Вказаним законом до КК України було внесено ряд змін та доповнень, що встановлюють кримінальну відповідальність за домашнє насильство. Кодекс було також доповнено розділом XIII¹, яким встановлено новий

інститут кримінального права: Обмежувальні заходи, що застосовуються до осіб, які вчинили домашнє насильство. Зазначені зміни набирають чинності через рік з дня опублікування закону. Однак запровадження такого інституту потребує з'ясування його правової природи вже сьогодні.

Згідно ч.1 ст. 91¹ КК, в інтересах потерпілого від злочину, пов'язаного з домашнім насильством, одночасно з призначенням покарання, не пов'язаного з позбавленням волі, або звільненням з підстав, передбачених цим Кодексом, від кримінальної відповідальності чи покарання, суд може застосувати до особи, яка вчинила домашнє насильство, один або декілька обмежувальних заходів, відповідно до якого (яких) на засудженого можуть бути покладені відповідні обов'язки, передбачені цією ж нормою.

Слід зазначити, що одночасно з прийняттям вищевказаного закону, парламентом було прийнято Закон «Про запобігання та протидію домашньому насильству», яким фактично замінено Закон «Про попередження насильства в сім'ї». Цим законом передбачено спеціальні заходи щодо протидії домашньому насильству, серед яких є обмежувальний припис стосовно кривдника та направлення кривдника на проходження програми для кривдників, які за змістом є майже аналогічними обмежувальним заходам, передбаченим КК. Відповідно вникають питання щодо сфери застосування відповідних заходів та їх співвідношення.

Аналізуючи положення відповідних законів, голова правління Центру сімейно-правових досліджень, член робочої групи з доопрацювання законопроекту «Про запобігання та протидію домашньому насильству» Олег Простибоженко зазначає, що обмежувальні заходи - це по суті аналогічні до обмежувального припису інститути, які підлягають застосуванню до особи, яка підозрюється або яка вчинила пов'язаний з домашнім насильством злочин, у випадку призначення їй покарання, не пов'язаного з позбавленням волі, або звільнення від кримінальної відповідальності чи покарання. Натомість в інших випадках застосуванню підлягає обмежувальний припис. Такими, зокрема, є випадки притягнення кривдника до адміністративної відповідальності та випадки, коли його ще взагалі не притягнуто до відповідальності та не повідомлено про підозру у вчиненні кримінального правопорушення.

Дійсно, передбачені вказаними вище законами заходи є майже аналогічні за змістом і їх розмежування можна здійснити хіба що за підставами застосування. Як зазначалося вище, передбачені КК обмежувальні заходи застосовуються судом або у зв'язку з призначенням особі за злочин, пов'язаний з домашнім насильством, покарання не пов'язаного з позбавленням волі, або у зв'язку зі звільненням від кримінальної відповідальності чи покарання, а заходи, передбачені Законом «Про запобігання та протидію домашньому насильству» - застосовуються судом в цивільному порядку за заявою постраждалої особи або її представника.

Слід зазначити, що у зауваженнях Головного юридичного управління та у висновку Головного науково-експертного управління на проект Закону України «Про внесення змін до деяких законів України у зв'язку з ратифікацією Конвенції Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу з цими явищами» введення до КК інституту обмежувальних заходів піддається значній критиці. Зокрема у зауваженнях зазначається, що в частині пропозиції призначення «обмежувальних заходів» поряд з призначенням покарання, не пов'язаного з позбавленням волі, або звільненням від кримінальної відповідальності необхідно зауважити, що аналіз змісту наведених обмежувальних заходів свідчить, що їх не можна розглядати як заходи кримінально-правового характеру, оскільки їх застосування спрямоване не на реалізацію індивідуальної превенції, а фактично є заходами адміністративно-правового впливу, що мають на меті убезпечити жертву насильства в сім'ї від правопорушника або його впливу, тобто запобігти продовженню чи повторенню такого насильства. Таким чином, наведені положення не є предметом регулювання Кримінального кодексу України і, на нашу думку, повинні регламентуватися положеннями Закону України «Про попередження насильства в сім'ї». У висновку також звертається увага на те, що чинне законодавство, зокрема Закон України «Про пробацію», вже регулює питання застосування

до осіб, засуджених до покарань у виді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю, громадських робіт, виправних робіт пробаційних програм, які, в свою чергу, за змістом частково співпадають із запропонованою у проекті «програмою для кривдників».

Таким чином, введення в КК України інституту обмежувальних заходів, що застосовуються до осіб, які вчинили домашнє насильство викликає суттєві зауваження й дискусії та потребує з'ясування його правової природи.

Заходи кримінально-правового характеру є відносно новим поняттям у теорії кримінального права. Ще не сформувалося якогось узгодженого погляду на поняття та класифікацію цих заходів. Розміщення в КК України розділу «Інші заходи кримінально-правового характеру» після розділів, що регулюють призначення покарання та судимість навело науковців на думку, що основними заходами кримінально-правового характеру є покарання та судимість, а усі інші, передбачені кримінальним законом заходи кримінального впливу є іншими заходами кримінально-правового характеру. Обмежувальні заходи, що застосовуються до осіб, які вчинили домашнє насильство, розміщено перед розділом «Інші заходи кримінально-правового характеру». Виникає питання – це різновид інших заходів кримінально-правового характеру чи це відмінні від усіх передбачених КК заходів кримінально-правового впливу і взагалі не належать до заходів кримінально-правового характеру?

Певною мірою мають рацію автори зауважень Головного юридичного управління на проект Закону України «Про внесення змін до деяких законів України у зв'язку з ратифікацією Конвенції Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу з цими явищами», що аналіз змісту наведених обмежувальних заходів свідчить, що їх не можна розглядати як заходи кримінально-правового характеру, оскільки їх застосування спрямоване не на реалізацію індивідуальної превенції, а фактично є заходами адміністративно-правового впливу, що мають на меті убезпечити жертву насильства в сім'ї від правопорушника або його впливу, тобто запобігти продовженню чи повторенню такого насильства.

М.І. Хавронюк такого роду заходи відносить до заходів безпеки, що є різновидом кримінально-правових заходів. Подібним до обмежувальних заходів за правовою природою є примусове лікування, яке теж застосовується до особи поруч із покаранням та не має мети превенції, а спрямоване убезпечити населення від зараження хворобами, що становлять небезпеку для здоров'я інших людей. Це є класичним прикладом заходів безпеки. Щодо цих заходів теж висуваються пропозиції виключення їх із кримінального закону, оскільки вони є фактично заходами адміністративно-правового впливу та підстави примусового лікування від небезпечних захворювань передбачити в одному нормативно-правовому акті. Оскільки обмежувальні заходи передбачають покладення на особу обов'язків, які за змістом не є кримінально-правовими, логічно, що такі заходи мають бути передбачені лише законом «Про запобігання та протидію домашньому насильству». Однак дискусія про те, чи відносити подібні заходи до заходів кримінально-правового впливу чи до адміністративно-правових заходів безпеки залишається відкритою.

Проте, оскільки обмежувальні заходи вже передбачені КК та застосовуються у зв'язку із вчиненням особою злочину, їх наразі не можна не визнавати заходами кримінально-правового впливу.

Використовуючи наявні в теорії кримінального права класифікації заходів кримінально-правового характеру, обмежувальні заходи можна охарактеризувати як примусові, некаральні заходи кримінально-правового характеру, які реалізуються через кримінальну відповідальність. Проводячи паралель між обмежувальними заходами та примусовим лікуванням, можна зробити висновок, що обмежувальні заходи належать до інших заходів кримінально-правового характеру. Їх розміщення в окремому розділі свідчить лише про не надто високий рівень законодавчої техніки наших парламентарів. У цьому ж аспекті слід зауважити, що проаналізовані закони розроблялися паралельно і в різних комітетах Верховної Ради Украї-

ни, тому між ними існують певні неузгодженості. Цей факт теж не на користь української законодавчої техніки. Логічно, що законодавчі норми щодо протидії домашньому насильству, в яких би галузях законодавства вони не містилися, мають повністю узгоджуватися між собою.

Омельчук Олег Миколайович,
*ректор Хмельницького університету управління та права,
доктор юридичних наук, професор,
заслужений юрист України*

МЕТА ПОКАРАННЯ У СОЦІОЛОГІЧНІЙ ШКОЛІ КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВА

Соціологічний напрям вийшов з надр антропологічної школи. Висновки соціологів призводили до тих самих практичних результатів, що й антропологів, але, як зауважує М.Д. Шаргородський, з більш вигідним для буржуазії теоретичним обґрунтуванням. Соціологи (Ф. Ліст, А. Прінс, Г. Тард, Ж. Ван Гамель, І.Я. Фойніцький та ін.) заперечували виняткове значення біологічного фактора у числі причин злочинності і ставили поряд з ним, а подеколи й на перше місце фактор соціальний. Водночас вони обґрунтовували засоби соціального захисту і застосування репресії без вини, а також відсутність відповідності між діянням і мірою покарання, що мала встановлюватись за нього поняттями суспільної небезпеки і «небезпечного стану злочинця» [5., с. 131].

У кримінальному праві розходження класичного і соціологічного напрямів у питанні щодо завдань покарання якоюсь мірою знаходило свій вияв у різних поглядах на співвідношення засобів покарання і засобів суспільної безпеки. У 50-ті роки ХХ ст. констатувалось дві тенденції:

- а) рекомендувалася дуалістична система покарань і заходів суспільної безпеки;
- б) рекомендувалася моністична система лише заходів суспільної безпеки.

Прихильники дуалістичної системи продовжували розглядати покарання як відплату, закладаючи у її основу завдання загальної превенції. Так, представники англійської науки кримінального права виходили з того, що «покарання має три основні складові своєї мети – відплату, залякування і виправлення». А. Ервін Фрей наголошував, що кримінальний закон повинен звертатися до усієї сукупності осіб, об'єднаних правом – як до потенційних правопорушників, так і до маси звичних правопорушників. Аналогічну позицію займав інший швейцарський криміналіст – К. Негелі, який стверджував, що «безумовно, кожне покарання повинне за можливістю служити для виховання і виправлення злочинця, але перш за все кримінальне право слугує загальній меті охорони правового порядку» [2, с. 111]. Так само як і А.Е. Фрей, він вказував на те, що кримінальний кодекс звертається своєю погрозою покаранням до усіх громадян й справляє превентивний вплив і самим фактом свого існування, і загрозою покарання за певні діяння. Виходячи з цього, він стверджував, що якщо число осіб, засуджених за злочини і проступки, охоплює лише незначну частину населення, то це – завдяки тому, що інші не хочуть зазнати кримінально-правового осуду і пов'язаною з цим втратою прав [5, с. 144].

Г. Вельцель, апелюючи до міри безпеки, писав про унебезпечення правового порядку життя від небезпечної людини [1]. Західнонімецький криміналіст Р. Зауер у цьому контексті стверджував, що завданням сучасного покарання є відплата за тяжке порушення права, відплата за вину, яка досягається спричиненням страждання шляхом жорстокого підвищення обов'язків і обмеження правових благ, а також охорона державної єдності від правопору-

шень, виправлення (виховання) злочинця та вплив на оточуючих (заякування)". Що ж стосується заходів суспільної безпеки, то вони мають на меті перш за все "безпеку і виправлення", однак мають перед собою і ті цілі, що стоять перед покаранням, оскільки і вони також можуть завдавати страждання, властиві покаранням [1, с. 140].

Звертаючись до теорії суспільної безпеки, нагадаємо, що Філіппо Грамматика виступав за надання пріоритету системі попереджувальних і «допоміжних» заходів. Він наполягав на тому, аби покарання замінити індивідуалізованими для кожної особи заходами безпеки [3, с. 13].

У сфері розвитку теорії кримінального права і навіть у законодавстві широкий розвиток у країнах Західної Європи отримала філософія екзистенціалізму. Засновником цієї філософії став датчанин С.О. Кьєркегор, а її найбільш відомими представниками – у Німеччині М. Хайдеггер і К.Т. Ясперс, у Франції – Ж.-П. Сартр.

Датський юрист-екзистенціаліст А. Кон виходив з того, що юриспруденція понять ніде не принесла стільки шкоди, скільки саме у сфері кримінального права, своїми твердими і незмінними поняттями. Положення цієї теорії щодо єдиного поняття злочинця і його дії як і щодо суб'єктивних елементів діяння суперечать, вважав він дійсному стану речей. Натомість увесь розвиток кримінально-правової практики останнім часом полягав у тому, що люди відмовляються від старих, буцімто незмінних каральних санкцій і положень закону і переходять до зовсім інших методів, як-от: заборона відвідувань питних закладів, ізоляція у виховних і лікувальних закладах, засоби виховання і навчання, зміна життєвих умов (обстановки), умовні і невизначені вироки і так далі. У якості прикладу кримінального законодавства, побудованого на екзистенціалістських основах А. Кон наводив датський Кримінальний кодекс для Гренландії від 5 березня 1954 р. Цей кодекс взагалі, наголошував він, не знає покарань, у ньому дається лише опис злочинних діянь, який відповідає тому, що має місце і у законодавстві інших держав. За кодексом суд не зв'язаний обов'язковим застосуванням яких би то не було заходів за діяння, вказане у законі, з іншого боку суд може застосувати певні заходи за діяння, у законі не вказані, але такі, що йому повністю відповідають. Суд не повинен вказувати терміни конкретних заходів, оскільки це суперечить закладеному у законі принципу індивідуалізації. В основі закону лежить думка щодо вільного визначення судами застосовуваної міри без регулюючої норми, що повністю відповідає екзистенціалістським поглядам з цього питання. Треба сказати, що практичні висновки цього напряму є близькими пропозицій антропологів та соціологів [4, с. 56].

Нині існує чимало міркувань стосовно того, що перехід від «виправлення засуджених» до «безпеки суспільства» нагадує сталінські часи, де поняття покарання було замінено терміном «заходи соціального захисту». У цьому розумінні погоджуємося з І. Ягуновим, який слушно стверджує, що глобалізація суттєво вплинула і на покарання, і на філософське обґрунтування основних засад організації його застосування та виконання. За останнє десятиліття з'явилося чимало факторів, які надають підстави для критичного погляду на можливість застосування таких прикладів.

Думається, що у питаннях, пов'язаних з теоретичними засадами наукових кримінально-правових шкіл, течій тощо необхідно дотримуватися не лише інтегрального праворозуміння, а й інтегральної філософсько-правової консенсусної позиції, яка, уникаючи крайнощів, схиляється до використання усіх позитивних рис (які стосуються індивідуалізації покарання, соціальних обставин, осудності, забезпечення балансу інтересів суспільства, держави й особи, посилення превентивної діяльності тощо) з одночасним обстоюванням базових засад інституту покарання та його репутації.

Список використаної літератури:

1. Байтеева М. В. Философско-правовые аспекты наказания / М.В. Байтеева // Вестник Владимирского юридического института. – № 1. – Владимир, 2006. – С. 23-27
2. Беляев Н. А. Цели наказания и средства их достижения / Николай Александрович Беляев. – Л.: Изд-во Ленинградского университета, 1963. – 185 с.
3. Бомандуар Ф. Кутюмы Бовези: Электронный ресурс / Филипп де Бомандуар. – Режим доступа: www.krotov.info/acts/13/3/beaumanoir.htm, с. 13.
4. Мокринский С. П. Наказание, его цели и предположения (извлечение) // Философия уголовного права / Сост., ред и вступ. статья Ю. В. Голика. – СПб. : Изд-во Р. Асланова "Юридический центр Пресс", 2004. – С. 205 – 222.
5. Шаргородский М. Д. Наказание, его цели и эффективность. – Л. : Изд. Ленингр. ун., 1973. – 160 с.

*Плисюк Наталія Миколаївна,
доцент кафедри кримінального права та процесу
Хмельницького університету управління та права,
кандидат юридичних наук, доцент*

ПИТАННЯ ЗАКОНОДАВЧОЇ РЕГЛАМЕНТАЦІЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА ВБИВСТВА В США

Вивчення кримінального законодавства іноземних держав, виявлення його переваг і недоліків створюють основу для кращих правових рішень у частині посилення правової захищеності особи, подальшого вдосконалення та оновлення національного законодавства, а також дозволить краще пізнати право своєї держави.

Загальне право в США спочатку визначало "людиновбивство" як "вбивство людської істоти людською істотою". Пізніше визначення, сприйняте законодавством, було сформульовано так, що виключало самогубство з цього поняття, а саме як "вбивство людської істоти іншою людською істотою". Не у всіх КК штатів міститься загальне визначення вбивства, але там, де дається, воно визначається по-різному. У КК штатів Пенсільванія (ст. 2501), Алабама (ст. 13А-6-1), Техас (ст. 19.01) і деяких інших штатів як вбивство визначається, що особа винна у вбивстві, якщо воно навмисно (з метою), свідомо (усвідомлено), по необережності чи недбалості заподіює смерть іншій людській істоті (ст. 210.1).

У КК окремих штатів, наприклад штату Кентуккі (ст. 507.010), визначення в основному зводиться до перерахування видів вбивств, за які передбачається відповідальність, так само як і в КК штату Нью-Йорк. Але в останньому міститься положення про те, що вбивство - це поведінка, якою заподіюється смерть не тільки будь-якій особі, тобто живій людині (про що йдеться у всіх цих кодексах), але і "ненародженій дитині, якою жінка була вагітна більше 24 тижнів" (ст. 125.00). Однак таке уточнення у визначенні вбивства швидше є винятком із загального правила.

В американському кримінальному праві існує запозичене з англійського загального права поділ вбивства на тяжке і просте, причому основним видом є перше.

Тяжке вбивство (murder). За загальним правом тяжке вбивство - це незаконне умертвіння іншої людської істоти злісне (зле) та навмисне (*malice aforethought*). Важко сказати, чи в багатьох законах збереглося таке визначення, але в деяких - так, наприклад, в КК штату Каліфорнія (ст. 187) і в так званому Федеральному КК, в ч. 1 розд. 18 С.3 (ст. 1111).

У. Блекстоун писав, що злісне і умисне є надзвичайно важливим критерієм, який вирізняє тяжке вбивство від інших видів вбивства [1].

Сучасні американські та англійські вчені відзначають, що злісне умисне - це штучне поняття, яке включає чотири психічних стани або форми: 1) намір вбити кого-небудь; 2) намір заподіяти тяжке тілесне ушкодження; 3) крайню необережність, виявлену в ставленні до цінності людського життя (*depraved heart*); 4) намір вчинити яку-небудь фелонію, при спробі, в ході здійснення якої або під час втечі з місця злочину гине людина. У першому випадку має місце так зване явно виражене злісне умисне, в інших - мається на увазі конструктивне.

Іноді злісне умисне визначається як невинуватене, невинуватальне і не підлягає пом'якшенню психічний стан, що ставить в небезпеку людське життя.

Що ж стосується самої форми вини, то в КК деяких штатів вказується "завідомість" (усвідомлення), тобто особа, здійснюючи діяння, знає, що шкідливий результат настане. Однак за КК більшості штатів все-таки вживається термін "намір".

У законодавстві і судовій практиці у визначенні поняття вбивства іноді вказані такі його ознаки, як "умисність" (*premeditation*) і (або) "обдуманість" (*deliberation*), які з точки зору семантики означають приблизно одне й те саме. Нічого нового для з'ясування поняття тяжкого вбивства в рамках розглянутого психічного стану вони не дають, оскільки, як зазначив суд штату Невада, в будь-якому випадку означають, що "діяч мав намір вчинити певну дію і мав намір, щоб у результаті настала смерть" потерпілого. Однак за законодавством федерального (ст. 1111) і деяких штатів, наприклад за КК штату Каліфорнія (ст. 189), "умисність" і "обдуманість", а за КК штату Мінесота (ст. 609.185) - тільки "умисність", є кваліфікуючими ознаками, що дозволяє визнати особу винною у вчиненні тяжкого вбивства I ступеня.

Друга форма злісного умисного вбивства - намір заподіяти тяжке тілесне ушкодження, в результаті якого настає смерть потерпілого, вказується в законодавствах більшості штатів. Вміщені в них пояснення тяжкого тілесного ушкодження хоча і різняться, але в основних своїх рисах збігаються. Так, за КК штату Теннессі це шкода, "якою заподіюється серйозна загроза для життя, викликається тривалий несвідомий стан, заподіюється надзвичайно сильна фізична біль, тривале або очевидне спотворення, тривала втрата або істотне погіршення функціонування будь-якого органу або розумових здібностей" (п. а (34) ст. 39-11-106). Серйозні труднощі у встановленні цієї форми злісного умисного вбивства виникають рідко.

Третя форма злісного умисного вбивства вважається однією з найскладніших і в теорії, і на практиці. Зазвичай вбивство, вчинене через необережність, вважається простим (проте якщо воно відбувається також через необережність, але при обтяжуючих обставинах, то визнається тяжким вбивством); в штатах, де воно поділяється на ступені, - як правило, тяжким вбивством II ступеня. Посилення відповідальності засноване на доктрині загального права "*depraved and malignant heart*", яка, на думку американських авторів, не містить чітких критеріїв такого посилення.

Остання, четверта, форма злісного умисного вбивства - найбільш спірна в кримінальному законодавстві країн англосаксонської системи права. Розгромна замовна стаття в Англії ще в 1535 року в рішенні по справі лорда Дакреса, вона отримала назву "доктрина *felony-murder*" (фелонія - тяжке вбивство). Вона являє собою правило, згідно з яким особа визнається винною у тяжкому вбивстві, якщо при спробі або в ході здійснення фелонії навіть випадково позбавляється життя будь-яка особа. Але якщо в Англії ця доктрина була скасована Законом про вбивство ще в 1957 р, то в США вона продовжує діяти в переважній більшості штатів і на федеральному рівні.

Незважаючи на, здавалося б, нищівну критику доктрини і побажання багатьох вчених її поховати, ознак її скасування поки не видно, перш за все через встановлення обмежень її застосування.

Одне з найбільш істотних - це вимога, щоб фелонія була небезпечною для життя. До питання про те, яка фелонія є небезпечною для життя, є два підходи, які принципово відрізняються один від одного. Відповідно до першого фелонія повинна бути небезпечна сама по собі (*malum in se*), за своєю природою (пограбування, підпал, згвалтування та ін.). При тако-

му розумінні небезпеки суд виходить з відповідного статутного положення і вирішує справу в значній мірі формально. Цей підхід знайшов відображення в законодавстві ряду штатів, наприклад в КК штату Нью-Йорк (п. 3 ст. 125.25 та п. 1 (VII) ст. 125.27).

У деяких штатах може застосовуватися будь-який з розглянутих вище варіантів - в залежності від того, за яким з них фелонія представляється суду небезпечною.

У КК, в яких отримала закріплення доктрина *felony-murder*, нерідко визначаються часові рамки, в межах яких позбавлення життя вважається тяжким вбивством: 1) в ході здійснення або спроби здійснення фелонії; 2) безпосередньо під час втечі з місця злочину (згаданих вище статей КК штатів Нью-Йорк, Техас, п. 3 ст. 13А-6-2 КК штату Алабама). У першому випадку цей час, з якого настає відповідальність за замах, - до вчинення закінченого злочину. У другому випадку час втечі з місця вчинення злочину або замаху на нього кожен раз визначається виходячи з конкретних обставин справи.

Просте вбивство (manslaughter). Просте вбивство в кримінальному праві США також включає значне число посягань проти життя. В американському законодавстві існують два підходи до визначення цього злочину. Але перш ніж розглядати їх, відзначимо, що просте вбивство може бути **умисним** (*voluntary*) і **ненавмисним** (*involuntary*).

У нереформованих кримінальних законодавствах, наприклад в КК штату Каліфорнія (ст. 192) і в СЗ (ст. 1112), а також в працях деяких учених просте вбивство зазвичай визначається як "неправомірне позбавлення життя іншої людської істоти без умислу". У більш сучасних КК штатів просте вбивство взагалі (п. А (2) ст. 13А-6-3 КК штату Алабама) або просте умисне вбивство в роботах деяких англійських і американських авторів визначається як вбивство, яке було б тяжким (тобто досконалим зі злісним умисним), якби не певні пом'якшувальні обставини. Іншими словами, ці обставини знижують тяжке вбивство до рівня простого.

Найбільш поширеною пом'якшувальною обставиною, що дозволяє кваліфікувати діяння як просте умисне вбивство, є стан сильного душевного хвилювання, спровокований чим-небудь.

У загальному праві виділяються чотири основні вимоги до цієї обставини, які в тій чи іншій мірі знайшли відображення і в багатьох КК:

- провокація повинна бути такою, щоб "розумна людина" під її впливом втратила контроль над собою;
- провокація повинна бути дійсною;
- проміжок часу між провокацією і вбивством не повинен бути достатньо великим для того, щоб "розумна людина" могла "охолонуть";
- сам обвинувачений дійсно "не охолов" протягом цього часу.

Крім простого умисного вбивства, відповідальність за яке базується на провокації, можуть бути й інші ситуації, коли воно визнається таким. Тут перш за все слід зазначити випадки, пов'язані з реалізацією права на самооборону, якщо обвинувачений: 1) "нерозумно" помилявся щодо існування небезпеки; 2) "нерозумно" помилявся щодо необхідності використання смертоносної сили або 3) був "агресором". Крім того, особа може бути визнана винною у простому вбивстві при недотриманні певних вимог, що пред'являються до захисту інших осіб, запобігання злочинам, до поведінки, що здійснюється в стані примусу або крайньої необхідності, а також в разі евтаназії.

Як показує судова практика, підставою для пом'якшення відповідальності у кримінальному законодавстві просте умисне вбивство в загальному вигляді визначається по-різному. У КК штату Каліфорнія (ст. 192) і федеральному законодавстві (ст. 1112) - як вбивство, вчинене тільки під впливом провокації. У штаті Каліфорнія таке вбивство карається позбавленням волі строком на три, шість або 11 років з утриманням у в'язниці штату (ст. 193), а на федеральному рівні - терміном до 10 років. У КК штату Огайо просте умисне вбивство визначається так: "Ніхто, перебуваючи під впливом раптово виниклої пристрасті або в пориві гні-

ву, що виникли в результаті серйозної провокації з боку потерпілого, яка є розумно достатньою, щоб спонукати особу застосувати смертельну силу, не може усвідомлено заподіяти смерть іншому" (ст. 2903.03). Винний карається позбавленням волі на строк до 25 років.

У тих КК, в яких просте вбивство поділяється на ступені, просте умисне вбивство - це, як правило, просте вбивство I ступеня, яке розуміється ширше, а іноді набагато ширше, ніж було показано вище. Так, наприклад, якщо за КК штату Кентуккі воно включає дві розглянуті вище ситуації, а саме: вбивство, відповідальність за яке засноване на другій формі злісне умисне, і вбивство, пов'язане з провокацією (ст. 507.030), то за КК штату Нью-Йорк крім цих випадків воно включає в себе ще два: коли обвинувачений робить жінці, вагітній понад 24 тижні, аборт, від якого вона вмирає, і коли обвинувачений, який досяг 18-річного віку, маючи намір заподіяти тілесну шкоду особі, яка не досягла 11 років, веде себе так необережно, що створює високий ступінь ризику заподіяння їй серйозного тілесного ушкодження, в результаті якого потерпілий гине (ст. 125.20). І за КК штату Кентуккі, і за КК штату Нью-Йорк просте вбивство I ступеня є фелонією класу *B* і карається позбавленням волі відповідно на термін до 20 і 25 років.

Що ж стосується простого необережного вбивства, то більш-менш чіткого його визначення ні в законодавстві, ні в судовій практиці, ні в доктрині неможливо виявити, перш за все тому, що відповідальність за таке вбивство часто пов'язується з позбавленням життя через недбалість. А це - одне з найбільш заплутаних понять у сфері вини і, можливо, загальної частини американського кримінального права в цілому.

Американські автори відзначають, що просте необережне вбивство відбувається тоді, коли особа не має наміру заподіяти смерть, але вона є результатом необережності чи недбалості при здійсненні правомірних дій або відбувається під час здійснення неправомірної поведінки.

Відповідальність за необережне заподіяння смерті передбачається КК таких штатів, як Нью-Йорк, Алабама і Техас. Відповідно до ст. 125.15 КК штату Нью-Йорк особа винна в простому вбивстві II ступеня, якщо "вона з необережності заподіює смерть іншій". У цій же статті передбачається відповідальність за смерть жінки, що настала в результаті абортів, що не виправдана обставинами справи, а також за умисне доведення іншого до самогубства або надання йому допомоги в цьому. У всіх цих випадках діяння вважається фелонією класу *C*, тобто карається позбавленням волі на строк до 15 років. Для порівняння: необережне вбивство за КК штату Алабама, яке також є фелонією класу *C* (ст. 13А-6-3), а за КК штату Кентуккі - фелонією класу *D* (ст. 507.050), карається відповідно позбавленням волі на строк до десяти і п'яти років.

Крім того, в КК багатьох штатів включені спеціальні норми (статті) про відповідальність за вбивство через недбалість, а в деяких - і за так зване транспортне вбивство.

Перше зазвичай визначається досить лаконічно: особа винна у вбивстві через злочинну недбалість, якщо вона заподіює смерть іншій через злочинну недбалість (ст. 125.10 КК штату Нью-Йорк, ст. 19.05 КК штату Техас, ст. 13А-6-4 КК штату Алабама). За КК штату Нью-Йорк цей злочин є фелонією класу *E*, тобто карається позбавленням волі на строк до чотирьох років, а за КК штату Алабама - фелонією класу *A*, який карається позбавленням волі на строк до одного року.

**ПОНЯТТЯ ОБ'ЄКТА ЗЛОЧИНУ, ПЕРЕДБАЧЕНОГО СТАТТЕЮ
325 КРИМІНАЛЬНОГО КОДЕКСУ УКРАЇНИ
«ПОРУШЕННЯ САНІТАРНИХ ПРАВИЛ І НОРМ ЩОДО ЗАПОБІГАННЯ
ІНФЕКЦІЙНИМ ЗАХВОРЮВАННЯМ ТА МАСОВИМ ОТРУЄННЯМ»**

У загальному вигляді об'єктом злочину виступає певна соціальна цінність, проти якої спрямоване злочинне діяння і якій воно може заподіяти або спричиняє шкоду. У ч. 1 ст. 1 КК України наводиться перелік основних об'єктів, які охороняються кримінальним правом.

Об'єкт - обов'язкова ознака будь-якого складу злочину, без посягання на який злочин є неможливим. Об'єкт злочину традиційно визначався як суспільні відносини, що охороняються кримінальним законом від злочинних посягань.

Основним безпосереднім об'єктом злочину, передбаченого ст. 325 Кримінального кодексу України є встановлений з метою захисту здоров'я населення порядок запобігання інфекційним захворюванням та отруєнням і боротьби з ними. Його додатковим обов'язковим об'єктом виступає здоров'я особи, а факультативним - життя особи або інші блага [1, с. 502].

Знання про об'єкт злочину мають ключове значення при кваліфікації для розмежування суміжних складів злочинів. За об'єктом можна відмежувати терористичний акт (ст. 258 КК України) від диверсії (ст. 113 КК України); самовільне зайняття земельної ділянки і самовільне будівництво (ст. 197-1 КК України) від самоправства (ст. 356 КК України); порушення санітарних правил і норм щодо запобігання інфекційним захворюванням та масовим отруєнням (ст. 325 КК) від умисного введення в обіг на ринку України (випуск на ринок України) небезпечної продукції (ст. 227 КК України), інші злочини. Зрозуміло, розмежування подібних складів проводиться й за іншими ознаками, але без визначення об'єкта злочину не можуть бути з'ясовані характер і ступінь суспільної небезпеки злочину, його місце в системі Особливої частини кримінального закону, буде відсутньою точна юридична оцінка вчиненого діяння.

Щодо кримінально-правової охорони санітарно-епідемічного благополуччя, кримінальна відповідальність передбачена за порушення санітарних правил і норм щодо запобігання інфекційним захворюванням та масовим отруєнням (ст. 325 Кримінального кодексу України [2]). Інтерес викликає те, що кримінальна відповідальність настає за порушення лише тих правил та норм, які встановлені з метою запобігання епідемічним та іншим інфекційним захворюванням, а також масовим неінфекційним захворюванням (отруєнням) і боротьби з ними, якщо такі дії спричинили або завідомо могли спричинити поширення цих захворювань.

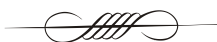
З одного боку, це видається послідовним, оскільки за менш тяжкі правопорушення, тобто порушення санітарних норм (відповідно, окрім встановлених з метою запобігання епідемічним та іншим інфекційним захворюванням, а також масовим неінфекційним захворюванням (отруєнням) і боротьби з ними, якщо такі дії спричинили або завідомо могли спричинити поширення цих захворювань) передбачена адміністративна відповідальність. З іншого боку, за порушення санітарних норм, які встановлені з іншою метою, але такі дії спричинили або завідомо могли спричинити загибель людей чи інші тяжкі наслідки, теж, за нашим переконанням, повинна бути встановлена кримінальна відповідальність. З огляду на це можна запропонувати ст. 325-1 «Порушення інших санітарних правил і норм», закріпивши у ч. 1 цієї статті санкцію за порушення санітарних правил і норм, якщо такі дії спричинили або завідомо могли спричинити небезпеку для життя чи здоров'я людей, а у ч. 2 – за порушення санітарних правил і норм, яке спричинило загибель людей чи інші тяжкі наслідки.

Вказані склади злочинів мають відповідні особливості в об'єктивних і суб'єктивних признаках. Конструкція об'єкта посягання подібних складів злочинів сформульована таким

чином, що основним безпосереднім об'єктом злочину є порушення певного встановленого порядку діяльності (виконання громадських обов'язків, певних дисциплінарних правил), чи порядку управління, а безпосереднім обов'язковим об'єктом в зазначених складах є здоров'я, власність та таке інше. Тобто фактично наявність обов'язкового додаткового у вказаних складах злочинів, трансформує дані діяння з адміністративного, дисциплінарного цивільного правопорушення.

Список використаних джерел:

1. М. І. Мельник, М. І. Хавронюк. Науково-практичний коментар кримінального кодексу України, 4-те вид., переробл. та доповн. / За ред. М. І. Мельника, М. І. Хавронюка. - К.: Юридична думка, 2010 – 1288 с.
2. Кримінальний кодекс України : Закон України від 5 квітня 2001 р. № 2341-III [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>.

Соколюк Валентин Іванович,
*аспірант кафедри кримінального права та процесу
Хмельницького університету управління та права*

ДО ВИЗНАЧЕННЯ ПОНЯТТЯ «ОБ'ЄКТ ЗЛОЧИНУ» ЗА СТАТТЕЮ 206-2 КРИМІНАЛЬНОГО КОДЕКСУ УКРАЇНИ

Стаття 206-2 Кримінального кодексу України, яка передбачає відповідальність за протиправне заволодіння майном підприємств, установ, організацій, у національному законодавстві знайшла відображення лише з прийняттям Верховною Радою України Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо вдосконалення правового регулювання діяльності юридичних осіб та фізичних осіб - підприємців» від 10.10.2013 р., який набрав чинності 29.03.2014 р. і фактично є новелою в нашій державі, хоча у низці європейських держав наявна вже давно.

З самого початку законодавець та низка теоретиків по-різному тлумачили поняття «об'єкт протиправного заволодіння майном підприємств, установ, організацій», що сприяло неоднаковому, а подекуди і помилковому тлумаченню та застосуванню даної статті. Тому остаточне з'ясування сутності об'єкта цього злочину дасть змогу сформулювати конкретні пропозиції щодо удосконалення чинного законодавства, яке встановлює відповідальність за це діяння.

Учення про об'єкт злочину є одним із найважливіших питань доктрини кримінального права, оскільки від з'ясування сутності об'єкта злочину та визначення його поняття залежить правильне вирішення багатьох проблем кримінально-правової охорони. Будучи системоутворюючим елементом складу злочину, об'єкт дозволяє розкрити його соціальну сутність [1, с. 126]. Він посідає центральне місце у структурі складу злочину, про що свідчить також те, що в Україні та багатьох зарубіжних державах систематизація злочинів здійснюється відповідно до їх об'єкта.

Більшість відомих вчених, зокрема такі як М. І. Бажанов, В. К. Грищук, М. Й. Коржанський, В. О. Навроцький, В. Я. Тацій вважають, що об'єктом злочину є суспільні відносини. В. Я. Тацій відзначає, що об'єктом усіх злочинів виступає не вся система суспільних відносин (економічних, політичних, ідеологічних тощо), а тільки ті з них, які в даний час охороняються законодавством про кримінальну відповідальність [1, с. 135].

Було б слушно зауважити, що й об'єкт злочину, передбачений ст. 206-2 КК України, можна розглядати як систему суспільних відносин. У кримінально-правовій науці найбільш

прийнятною вважається триступенева класифікація об'єктів «по вертикалі». Згідно з нею розрізняють загальний, родовий і безпосередній об'єкти.

Загальним об'єктом злочину є сукупність всіх суспільних відносин, які поставлені під охорону закону про кримінальну відповідальність. У цю сукупність входять найрізноманітніші відносини (життя і здоров'я людей, мирне існування держав, економічна та політична основа держав, власність і система господарювання тощо) [2, с. 116]. Загальний об'єкт є спільним для всіх видів злочинів, оскільки включає в себе весь спектр суспільних відносин, що охороняється кримінальним законом, у зв'язку з чим не виступає як розмежувальна ознака з іншими групами злочинів, а тому нам буде більш доцільніше зупинитися на інших об'єктах злочину.

Під **родовим об'єктом** злочину в кримінальному праві, як правило, розуміють об'єкт, яким охоплюється певне коло тотожних чи однорідних за своєю соціальною та економічною сутністю суспільних відносин, які через це повинні охоронятися єдиним комплексом взаємозалежних кримінально-правових норм [3, с. 98]. У Кримінальному кодексі України назва кожного розділу завжди вказує на родовий об'єкт злочинів, що в ньому містяться, що й можна сказати про розділ VII «Злочини у сфері господарської діяльності». Тобто, родовим об'єктом злочинів у сфері господарської діяльності можна визначити суспільні відносини, що виникають у процесі виробництва всією сукупністю галузей господарства суспільного продукту, його розподілу та обміну, виконання робіт та надання послуг вартісного характеру, а також у процесі формування та виконання бюджетів від результатів господарювання.

Безпосередній об'єкт злочину - ті конкретні суспільні відносини, які поставлені законодавцем під охорону певної статті Особливої частини КК і яким заподіюється шкода злочинцем, що підпадає під ознаки конкретного складу злочину [4, с. 106]. Проаналізувавши суб'єктів даного злочину, а ними у нас є юридичні особи, поряд з якими будуть також засновники, учасники, акціонери, члени юридичних осіб, безпосереднім об'єктом злочину можна визначити охоронювані кримінальним законом суспільні відносини у сфері реалізації юридичними особами права володіння своїм майном.

У теорії кримінального права існує класифікація безпосередніх об'єктів злочинів «по горизонталі». Сутність цієї класифікації полягає в тому, що на рівні безпосереднього об'єкта виділяються основний та додаткові об'єкти. Необхідність у такій класифікації виникає тоді, коли один і той самий злочин одночасно заподіює шкоду кільком суспільним відносинам [5, с. 107]. Зі змісту диспозицій кваліфікуючих складів злочину, передбаченого ст. 206-2 КК України, вбачається наявність додаткових безпосередніх об'єктів даного злочину. Додатковим безпосереднім об'єктом є ті суспільні відносини, яким заподіюється або стосовно яких виникає загроза заподіяння шкоди поряд з основним об'єктом. Розрізняють додатковий необхідний (обов'язковий) безпосередній об'єкт і додатковий факультативний (необов'язковий) безпосередній об'єкт.

Оскільки ч. 2 ст. 206-2 КК України встановлює, що злочинними є ті самі дії (дії, передбачені ч. 1 даної статті), вчинені повторно або за попередньою змовою групою осіб, або з погрозою вбивства чи заподіяння тяжких тілесних ушкоджень, або поєднані з насильством, що не є небезпечним для життя і здоров'я, або з пошкодженням чи знищенням майна, то можна дійти висновку, що додатковим необхідним об'єктом даного злочину є суспільні відносини у сфері охорони життя та здоров'я людини, власності. При цьому додаткових факультативних об'єктів цей злочин не містить. При цьому, ст. 206-2 КК України, відповідно до її безпосереднього об'єкта, може бути віднесена до групи злочинів проти порядку зайняття господарською діяльністю.

Загалом питання об'єкта злочину, передбаченого ст. 206-2 КК України, належним чином не досліджене в науці кримінального права і потребує подальшого детального вивчення для вирішення теоретичних і пов'язаних з практичним застосуванням проблем. Правильне встановлення об'єкта складу злочину має велике значення для правозастосовної практики, оскі-

льки помилка в ньому унеможливило здійснення правильної кримінально-правової кваліфікації суспільно-небезпечного діяння.

Список використаних джерел:

1. Тацій В. Я. Об'єкт злочину [Електронний ресурс] / В. Я. Тацій // Вісник Асоціації кримінального права України. - 2013. - № 1 (1). - Режим доступу : http://nauka.nlu.edu.ua/»р-со^еп^ир1оа38/2015/07/1_8.p3і.
2. Bazhanov, M.I., Baulyn, Yu.V, Borysov, V.Y. et al. (2003). Uholovnoe pravo Ukrainy. Obschaia chast'. Kiev: Jurinkom Inter [in Russian].
3. Bazhanov, M.I., Baulin, Yu.V, Borysov, VI. et al. (2005). Kryminalne pravo Ukrainy Zahalna chastyna. Bazhanov M.I., Stashys V.V., Tatsii VYa. (Eds.). Kyiv: Yur in kom Inter.
4. Baulin, Yu.V, Borysov, V.I., Tiutiuhin, V.I. et al. (2010). Kryminalne pravo Ukrainy Zahalna chastyna. V. V. Stashys, V. Ya. Tatsii (Eds.). Kharkiv: Pravo [in Ukrainian].
5. Кримінальне право України: Загальна частина : підручник / Ю. В. Баулін, В. І. Борисов, В. І. Тютюгін та ін. ; за ред. В. В. Сташиса, В. Я. Тація. - 4-е вид., переробл. і доп. - Харків : Право, 2010. - 456 с.

Туровець Юрій Миколайович,

*доцент кафедри кримінального права та процесу
Хмельницького університету управління та права,
кандидат юридичних наук*

ОКРЕМІ АСПЕКТИ ФОРМУВАННЯ ЕЛЕМЕНТІВ КРИМІНАЛІСТИЧНОЇ ХАРАКТЕРИСТИКИ ТЕРОРИСТИЧНОГО АКТУ

Останнім часом, на жаль, для України все більш актуальною та небезпечною постає проблема тероризму. Ще донедавна для нашої країни, а також її громадян суспільна небезпека та наслідки вчинення терористичних актів були чимось нереальним.

Підтверджуючи висловлену позицію, можна навести статистичну інформацію, яка свідчить про негативні тенденції, які сколихнули українське суспільство.

Злочини терористичного характеру були не характерні для України до 2014 року. Так, за статистичними даними Генеральної прокуратури України, у провадженні слідчих Служби безпеки України в період 2001–2013 років перебувало лише 57 кримінальних справ (проваджень) про злочини, пов'язані з тероризмом, розпочаті за різними частинами ст.ст. 258–258-5 КК України. Занепокоєння населення є цілком виправданим, адже проблема вчинення терористичних актів в Україні на сьогодні існує і це факт.

Статистика свідчить наступне, якщо впродовж 2013 року в Єдиному реєстрі досудових розслідувань зареєстровано 10 правопорушень зазначеної категорії, то вже у 2014 році тільки за ст. 258 КК України (терористичний акт) обліковано 894 кримінальних правопорушення, у 2015 – 349, у 2016 – 1658, у 2017 – 1283. За останніх 5 років лише за ст. 258³ КК України (створення терористичної групи чи терористичної організації) загалом зареєстровано 1625 кримінальних правопорушень, а кількість кримінальних правопорушень за ст. 258⁵ КК України (фінансування тероризму) становить майже три сотні випадків [1].

Сьогодні перед теорією криміналістики та практикою стоїть завдання напрацювати нові підходи для вирішення проблемних питань, які накопичилися у сфері розслідування терористичних актів.

У методиці розслідування терористичних актів, як і в методиках розслідування інших

злочинів, головним є криміналістична характеристика, яка зосереджує найбільш важливі положення, систему ознак, яка дозволяє дати цим злочинам кримінально-правову оцінку, визначити кримінологічні аспекти і виділити елементи, що становлять основу для розробки методики розслідування.

Важливо визначити ознаки терористичного акту, які відрізняють вказаний злочин від інших, зокрема, ними є: 1) вчинення загальнонебезпечних діянь або погроза вчинення таких дій, що породжує загальну небезпеку; 2) публічний характер виконання з розрахунком на широкий резонанс; 3) навмисне створення стану страху, напруженості, спрямованого на залякування населення; 4) застосування насильства стосовно одних осіб або майна з метою спонукання до певної поведінки інших осіб, від яких залежить прийняття вигідних для терористів рішень. Сукупність визначених ознак та їх взаємозв'язок, взаємообумовленість характеризує терористичний акт як злочин. Цією сукупністю ознак терористичний акт відрізняється від суміжних злочинів, які можуть містити будь-які з цих ознак, але не в їх сукупності.

Проаналізувавши структури криміналістичної характеристики злочину, що були запропоновані вченими, можна прийти до висновку, що в основному формують чотири основних елементи виділені М.В. Салтевським [2, с. 133] та підтримані рядом вчених (О.П. Дубовим [3, с. 7], П.М. Кубраком [4, с. 76], В.К. Чаюком [5, с. 8] та ін.), до них відносять: предмет безпосереднього замаху; спосіб вчинення злочину в його широкому розумінні; слідова картина в її широкій інтерпретації; особа злочинця.

Одним із перших структурних елементів криміналістичної характеристики терористичних актів є предмет безпосереднього замаху (посягання). Система особливостей предмета посягання у конкретному місці і часі дає підстави з високою ймовірністю змодельювати процес вчинення злочину. І тому має важливе значення для встановлення злочинця і вирішення інших завдань у кримінальному провадженні [6, с. 35].

Враховуючи неоднозначність та різноманітність думок з приводу виокремлення предмета терористичного акту, як елемента криміналістичної характеристики даного виду злочину, ми все ж підтримуємо думку Старушкевича А.В., який вважає, що найбільш типові предмети злочинного замаху при терористичному акті є такі: 1) людина (фізична особа) у зв'язку з її державною, громадською або іншою діяльністю або із помсти за таку діяльність; 2) люди (групи людей) у житлових будинках, кінотеатрах та інших місцях постійного або тимчасового знаходження, а також у місцях їх масового скупчення при проведенні громадських, культурних або політичних заходів; 3) гіпераварійні об'єкти промисловості, транспорту, паливно-енергетичного комплексу і комунального господарства: атомні, гідро- і теплоелектростанції, підприємства водопостачання, газо- і нафтопроводи, нафтодобувні і нафтопереробні підприємства, залізничні і автомобільні мости, автомагістралі; 4) інші об'єкти і засоби транспорту (повітряного, залізничного, автомобільного, річкового, морського); 5) адміністративні будівлі державних і суспільних закладів, банків, торгівельно-промислових корпорацій, а також будівлі правоохоронних органів і спецслужб; 6) військові об'єкти і військовослужбовці у місцях їх постійної і тимчасової дислокації [7, с. 36].

Центральним і вузловим компонентом криміналістичної характеристики злочину при його розслідуванні є спосіб вчинення суспільно небезпечного діяння у формі дії або бездіяльності. У юридичній науці спосіб скоєння злочину розглядається у вузькому і широкому розуміннях. При тлумаченні даного явища у вузькому розумінні, наявне на увазі тільки безпосереднє скоєння злочину.

Вчені, розглядаючи спосіб скоєння злочину в широкому розумінні, включають в це поняття не тільки безпосереднє здійснення, але й підготовку та приховування злочину.

Найбільш поширеним способом реалізації терористичних актів є вчинення вибухів. В останні роки збільшилося число терактів, скоєних смертниками-шахідами. Великого поширення набули дії терористів-смертників, які направляють заміновані автомобілі на різні об'єкти. Виконавцями подібних терористичних актів, найчастіше, стають фанатики, обдурені екстремістської пропагандою. Однак підготувати і знайти таких запрограмованих на само-

губство людей стає дедалі важче. У зв'язку з цим, керівництво терористичних формувань, найчастіше, застосовує автоматичний метод приведення вибухового пристрою в дію. Великі людські жертви і значний суспільний резонанс викликають терористичні акти, спрямовані на вибухи суден повітряного або водного транспорту.

Другий спосіб вчинення терористичних актів - підпал обраних терористами об'єктів. Безпосередні прийоми здійснення цього способу досить різноманітні. Найчастіше, прийоми підпалу пов'язані з використанням легкозаймистих рідин і матеріалів, застосуванням спеціальних запальних пристроїв, самозаймистих хімічних, біологічних та інших речовин. Зрозуміло, при здійсненні терактів шляхом вибуху вельми часто виникають сильні пожежі. При цьому терористи заздалегідь планують подвійну дію терористичного акту, що підсилює його негативні наслідки.

Інші способи вчинення терористичних актів залежать від конкретної кримінальної ситуації, можливостей злочинців, особливостей об'єктів посягання та інших обставин [8, с. 701].

Терористичні акти залишають значну кількість різноманітних слідів (слідова картина в її широкій інтерпретації): сліди вогнепальних, осколкових, ножових і тому подібних поранень на тілі потерпілих; сліди ушкоджень на трупі та його одязі біологічного походження — кров, клітини м'яких тканин, кісткові останки та ін. Вони містять важливу й часом точну інформацію про спосіб, місце, час, знаряддя злочину та ймовірного злочинця.

При розслідуванні терористичного акту на місці події можуть бути виявлені сліди застосування вогнепальної зброї: кулі, гільзи, залишки порохового заряду, пижі, вогнепальні пробоїни в перешкодах.

До комплексів слідів вибуху відносяться: деформовані фрагменти деталей і частин вибухових пристроїв; конденсовані (тверді) продукти вибуху; частки вибухових речовин; сліди впливу продуктів вибуху та повітряної ударної хвилі на деталі пристроїв і предмети обстановки місця події; сліди розльоту вражаючих елементів та інших фрагментів вибухового пристрою; сліди впливу вибуху на людину.

Одним із елементів криміналістичної характеристики терористичних актів є характеристика особистісних якостей злочинця. Характеристика особи злочинця повинна включати в себе відомості не про окремі її сторони, а такі, які давали б цілісне уявлення про особу [9, с. 72].

У багатьох осіб, які вчиняють терористичні акти, є певні спадково обумовлені фізіологічні дефекти: надмірна збудливість, нестриманість, що спонукає людину до проявів агресії і викликає прояви негайного задоволення своїх потреб, інші нервово-психічні захворювання.

Однак, терористами можуть бути не тільки психічно неврівноважені люди. До даної категорії слід віднести осіб, які були неодноразово засуджені, у тому числі за вчинені насильницькі злочини. Їх психіка постійно порушена через ті або інші генетичні відхилення (наприклад, спадковість батьків алкоголіків або наркоманів). Цілком можливо, що такі люди не мали належного психологічного виховання. В осіб, які вчиняють терористичні акти, в цілому спотворене уявлення про нормальне життя.

Мохончук С.М. [10, с. 187] говорить про те, що можна виділити як мінімум два яскраво виражених типи особистості терориста. Перші відрізняються високим інтелектом, упевненістю в собі, високою самооцінкою, прагненням до самоствердження, а другі - невпевнені в собі, невдахи, зі слабким Я, низькою самооцінкою.

Однак, як доцільно зазначає Гончарова Т.А. [11, с. 16], вчинення злочинів даної категорії відбувається, в абсолютній більшості випадків не однією особою-терористом, а групою осіб. Така група створюється для проведення конкретного терористичного акту або для серії актів і характеризується організованістю, згуртованістю і конспіративністю. Проте, дана група є лише структурною одиницею ще більшого злочинного формування - організованої терористичної організації.

Останнім часом спостерігається принципово нове явищем – використання жінок для здійснення терактів шляхом самогубства. Тактичними перевагами є несподіваність, нехтування з боку правоохоронців правилами обшуку жінок тощо.

Особи, які здійснюють керівництво терористичними організаціями, є авторами основних планів терористичної діяльності, вони підбирають і створюють підлеглі собі структури, підтримують зв'язки з міжнародними терористичними організаціями, отримують від них фінансову допомогу і розподіляють її, звітують перед «спонсорами» за витрачені гроші.

Таким чином, встановлення всіх елементів криміналістичної характеристики терористичного акту, дає можливість вжити заходів до запобігання та припинення здійснення терористичних актів на ранніх етапах - етапах підготовки, а також дозволить в процесі розслідування визначити типові слідчі ситуації, висунути найбільш обґрунтовані слідчі версії, скоординувати діяльність слідчого на початковому етапі розслідування та по гарячим слідам віднайти винних у вчиненні злочину.

Список використаних джерел:

1. Єдиний звіт про кримінальні правопорушення за період 2013-2018 роки. Офіційна інтернет-сторінка Генеральної прокуратури України [Електронний ресурс] - Режим доступу: https://www.gp.gov.ua/ua/stst2011.html?dir_id=113653&libid=100820&c=edit&_c=fo#
2. Салтевський М. В. Навчально-довідковий посібник з криміналістики / М. В. Салтевський, В. Г. Лукашевич, В. М. Глібко. – К. : ВПОЛ, 1994. – 180 с.
3. Дубовой А. П. Типичные следственные ситуации и криминалистическая характеристика в методике расследования краж с проникновением в жилище : автореф. дисс. на соиск. учен. степени канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 / А.П. Дубовой. - К., 1986. – 22 с.
4. Кубрак П. Н. Криминалистическая характеристика нападений организованными группами на жилища граждан с целью завладения личным имуществом и значение ее в расследовании этой разновидности разбоя : дисс. канд. юрид. наук : 12.00.09 / П. Н. Кубрак. — К., 1993. – 214 с.
5. Чаюк В. К. Исследование связей элементов криминалистической характеристики для построения методики расследования краж государственного или общественного имущества : автореф. дисс. на соиск. учен. степени канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 / В.К. Чаюк. – К., 1985. – 23 с.
6. Аверьянова Т. В. Криминалистика : [учебник для вузов] / Т. В. Аверьянова, Р. С. Белкин, Ю. Г. Корухов, Е. Р. Россинская. – М. : Норма-инфра-м, 2002. – С. 35-46.
7. Старушкевич А. В. Криміналістична характеристика злочинів : [навчальний посібник] / А. В. Старушкевич. - К. : НВТ «Правник» - НАВСУ, 1997. – 44 с.
8. Драпкін Л. Я. Криміналістика : підручник / Л. Я. Драпкін, В. Н. Карагодін. – Москва : Проспект, 2011. – 768 с.
9. Ведерников Н. Т. Личность преступника как элемент криминалистической характеристики преступления / Н. Т. Ведерников // Криминалистическая характеристика преступлений. – М., 1984. – С. 74-78.
10. Мохончук С. М. Уголовная ответственность за терроризм / дисс. канд. юрид. наук : 12.00.08 / Мохончук Сергей Михайлович. – Х., 1999. – 263 с.
11. Гончарова Т. А. Первоначальный этап расследование терроризма : автореф. дисс. на соиск. учен. степени канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 / Т. А. Гончарова. – М., 2006. – 21 с.

*Хмелевська Наталя Володимирівна,
доцент кафедри кримінального права та процесу
Хмельницького університету управління та права,
кандидат юридичних наук*

РЕФОРМУВАННЯ АДВОКАТУРИ В УКРАЇНІ

Реформування судової системи закономірно поставило завдання удосконалення адвокатури України. За історію України декілька разів інститут адвокатури зазнавав змін. Нещодавно адвокати знову почали активно обговорювати проект змін за ЗУ «Про адвокатуру та адвокатську діяльність».

На особливу увагу заслуговують, ряд подій, а саме: в березні 2017 р. Національна асоціація адвокатів України публічно звернулася до Президента з вимогою не подавати до ВР проект змін до Закону «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» (розроблений при Раді з питань судової реформи) як першочерговий. Також адвокати просили Раду з питань судової реформи повернутися до розгляду законопроекту, який розроблявся робочою групою спільно з представниками НААУ.

Адвокати були незадоволені тим, що Рада з питань судової реформи передала Президенту законопроект, зміст якого значно відрізняється від редакції закону, що розроблявся за участі представників НААУ. На думку НААУ, поданий проект не відповідає законодавству, зокрема і самої Стратегії реформування судоустрою, судочинства та суміжних правових інститутів на 2015 - 2020 роки, та не відображає позицію адвокатури. У зверненні зазначалось, що погоджений текст законопроекту повністю руйнує систему адвокатського самоврядування, створену відповідно до чинного Закону «Про адвокатуру та адвокатську діяльність», і позбавляє самоврядування скоординованості та збалансованості [1].

В подальшому, 4 жовтня 2017 року на адресу НААУ надійшов лист Заступника Голови Офісу Ради Європи в Україні з пропозицією організувати зустріч експертів та представників Ради Європи для обговорення питань, пов'язаних з оцінкою законопроекту «Про внесення змін до Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» (нова редакція) та інших пов'язаних законодавчих актів України» на відповідність стандартам та рекомендаціям Ради Європи.

Згодом, 11 жовтня 2017 року, під час зустрічі з експертами та представниками Ради Європи, керівництво адвокатури України довідалось про існування у секретний спосіб, без відома та участі професійної організації адвокатів країни (НААУ), опрацьованого законопроекту, який стосується статусу та діяльності усіх адвокатів України.

Текст цього профільного адвокатського законопроекту, який надійшов на експертизу до проекту Ради Європи «Підтримка впровадженню судової реформи в Україні», як виявилось, є настільки секретним, що без дозволу Ради судової реформи (Україна) міжнародні експерти Ради Європи пан Ритіс Йокубаускас та пан Вахе Грігорян не наважились його надати представникам Національної асоціації адвокатів України та представникам адвокатів регіонів України під час зустрічі, яка стосувалася саме обговорення цього законопроекту.

Отже, з означених причин, обговорення змісту цього законопроекту між НААУ та експертами Ради Європи «Підтримка впровадженню судової реформи в Україні» так і не відбулось [2].

Такий розвиток подій обурив адвокатуру України. Тож, 11 жовтня 2017 року Головою Ради адвокатів України Ізовітовою Л. П. було скликане позачергове засідання, на якому Раді адвокатів України стала відома інформація з приводу утаємниченого існування, без відома та участі професійної організації адвокатів країни, опрацьованого законопроекту, який стосується статусу та діяльності усіх адвокатів України, що наразі оцінюється експертами та пред-

ставниками Ради Європи, які не наважились його надати представникам Національної асоціації адвокатів України та представникам адвокатів регіонів України під час ініційованої ними зустрічі. На цьому засіданні, Рада адвокатів України засудила такий кулуарний характер проведення реформи адвокатури та закликала утриматися від проведення реформи адвокатури без консультацій з Національною асоціацією адвокатів України, а також висловила про неможливість направлення на розгляд до Верховної Ради України проекту закону щодо внесення змін до Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність», розробленого та опрацьованого у закритий спосіб.

Крім того, запит на експертну оцінку законопроекту щодо його «мінімальної» відповідності стандартам та рекомендаціям Ради Європи викликало у Раді адвокатів України занепокоєння за наявності чинного в Україні Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» 2012 року, який отримав не «мінімальну», а «повну» оцінку європейським стандартам та цінностям Європейської комісії «За демократію через право» (Венеціанська комісія) в 2011 році.

За цих умов, Рада адвокатів України була переконана у руйнівному характері нового «таємного» законопроекту, який з повноцінних стандартів та рекомендацій Ради Європи опускається до мінімальних [3].

Законопроектом передбачено, що статус адвоката може отримати фізична особа, яка має вищу юридичну освіту, володіє державною мовою, має стаж роботи в галузі права не менше ніж 2 роки після здобуття вищої юридичної освіти, склала кваліфікаційний іспит з позитивним результатом, склала присягу адвоката України. На перший погляд, вказані вимоги до осіб, які виявили намір стати адвокатом, повністю дублюють положення чинного Закону. Проте це не зовсім так. Законопроект містить тлумачення термінів вищої юридичної освіти та стажу роботи, які є ключовими елементами допуску до професії.

Так, згідно із Законом, під вищою юридичною освітою слід розуміти наявність II рівня вищої юридичної освіти (магістр), а під стажем роботи в галузі права – стаж роботи особи за спеціальністю на посаді помічника адвоката та (або) на посаді судді. Тобто особи, які свого часу отримали бакалаврський рівень вищої освіти, не зможуть стати адвокатом. При цьому будь-яких вимог до адвоката, у якого особа повинна пропрацювати 2 роки на посаді помічника, закон не встановлює, на відміну від положень чинного Закону, яким до керівника стажування висувалися вимоги щодо стажу адвокатської діяльності.

Законопроект встановлює, що кваліфікаційний іспит проводиться шляхом складання анонімного тестування, виконання практичного завдання та проходження усної співбесіди, програму і порядок складання якого повинна затвердити Рада адвокатів України. Що стосується володіння державною мовою, то положення закону не конкретизують, яким чином встановлюється зазначена характеристика.

Достатньо прогресивною нормою є введення обмеження доступу до професії певного кола осіб, які негативно проявили себе під час здійснення іншої професійної діяльності (судді, прокурори, слідчі, нотаріуси), а саме обмеження можливості доступу до професії протягом 3-х років з моменту звільнення з підстав порушення присяги, порушення вимог щодо несумісності, вчинення корупційного правопорушення або іншого дисциплінарного проступку.

У Прикінцевих положеннях пропонується передбачити, що особи, які на дату набуття чинності Законом мають однорічний стаж роботи на посаді помічника адвоката, та/або дворічний стаж роботи в галузі права, можуть стати адвокатом в порядку, передбаченому Законом України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» в редакції, що діяла до набуття чинності новим Законом.

Особи, які мають досвід представництва у судах протягом 5-ти років поспіль, можуть стати адвокатом шляхом складання письмового анонімного тестування без проходження стажування. Тому особи, які останніми роками працювали юристами на підприємствах (організаціях) та представляли їхні інтереси в судах, зможуть уникнути необхідності проход-

ження стажування. Для цього їм потрібно надати докази участі в судових засіданнях протягом останніх 5-ти років (копії судових рішень, процесуальних документів, протоколів судових засідань). Єдиним суперечливим моментом може бути питання різного тлумачення терміну «поспіль» у визначенні необхідного досвіду, а також якою необхідно буде вважати частоту представництва [4].

Крім того, законопроект містить деякі нові гарантії адвокатської діяльності, зокрема гарантію заборони проникнення у житло чи інше володіння адвоката, заборони збирання інформації в будь-якій формі та в будь-який спосіб щодо спілкування, листування, інших комунікацій (в тому числі з використанням засобів зв'язку) адвоката, помічника адвоката з клієнтом, адвоката з помічником адвоката.

Рада адвокатів України вважає, що з грудня 2016 року до січня 2018 року процес реформи адвокатури так і не був організований владою у відповідності до міжнародних стандартів регулювання адвокатської професії, принципів демократичного урядування, публічності та відкритості дій влади. Право адвокатури, яку у відносинах з органами влади представляє Національна асоціація адвокатів України, на участь у напрацюванні змін до профільного закону не було дотримано, а офіційне представництво професії було підмінено у маніпулятивний спосіб шляхом залучення окремих громадських організацій та адвокатів.

Тільки під натиском адвокатської спільноти почали враховувати пропозиції, які надходять від адвокатів. Адже без врахування думки та пропозицій адвокатів неможливо здійснити якісне реформування адвокатури України, а як наслідок належно забезпечити надання професійної правничої допомоги, право на яку гарантовано Конституцією України.

Список використаних джерел:

1. НААУ вважає, що зміни до Закону про адвокатуру зруйнують самоврядування. – Матеріали від 07 березня 2017. - [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://ligazakon.net>
2. Звернення голови Національної асоціації адвокатів України Лідії Ізвітової до голови Парламентської асамблеї Ради Європи Стелли Кіріакідес. - [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://unba.org.ua>
3. Резолюція Ради адвокатів України з приводу неприйнятного процесу розробки та опрацювання змін до Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» без участі та погодження його змісту з єдиною професійною організацією адвокатів України. Затверджено на позачерговому засіданні Ради адвокатів України рішенням від 14 жовтня 2017 року. - № 223. -[Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://unba.org.ua>
4. Ткачук О. Щодо реформування адвокатури / О. Ткачук. - [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://jur-gazeta.com/publications/practice/insh/shchodo-reformuvannya-advokaturi.html>

ПУБЛІЧНОГО УПРАВЛІННЯ ТА АДМІНСТРУВАННЯ

*Баюк Микола Іванович,
старший викладач кафедри публічного управління та адміністрування
Хмельницького університету управління та права,
магістр державного управління,
директор Хмельницького центру перепідготовки та
підвищення кваліфікації працівників органів державної
влади, органів місцевого самоврядування,
державних підприємств, установ і організацій*

УДОСКОНАЛЕННЯ МЕХАНІЗМІВ ПРОТИДІЇ ЗАГРОЗАМ ДЕРЖАВНОЇ БЕЗПЕКИ В ГУМАНІТАРНІЙ СФЕРІ УКРАЇНИ

У Стратегії національної безпеки України, затвердженої у травні 2015 р. зазначається, що головна ціль національної безпеки – “утвердження прав і свобод людини і громадянина, забезпечення нової якості економічного, соціального і гуманітарного розвитку, забезпечення інтеграції України до Європейського Союзу та формування умов для вступу в НАТО” [195]. Умовою реалізації зазначених положень має бути забезпечення поступального суспільно-політичного й соціально-економічного розвитку України, а також зміцнення гуманітарної безпеки, надважливої складової частини цього процесу.

З огляду на нинішні реалії України зростаючі виклики, загрози політиці державної безпеки в гуманітарній сфері, а саме: інформаційно-психологічна війна, нехтування українською мовою і культурою, фальшування української історії, формування російськими засобами масової комунікації альтернативної до дійсності викривленої інформаційної картини світу, недостатній рівень медіакультури українського суспільства – вимогою часу є принциповий аналіз та удосконалення механізмів державного управління протидії загрозам і викликам державної безпеки гуманітарної сфери України.

Враховуючи наукові дослідження в питанні механізмів державного управління, механізмів реалізації державної політики в гуманітарній сфері, ми вважаємо за доцільне глибше охарактеризувати механізми державного управління протидії загрозам і викликам державної безпеки гуманітарної сфери України. Крім вищезазначених традиційних механізмів державного управління для дослідження питання застосування та удосконалення механізмів державної безпеки гуманітарної сфери, акцентуємо нашу увагу на організаційних, правових та інформаційних механізмах.

Зміст удосконалення організаційного механізму державного управління протидії загрозам і викликам державної безпеки гуманітарної сфери України ми вбачаємо в наступному:

- забезпечення на всій території України належної взаємодії органів державної влади, які є суб'єктами політики державної безпеки гуманітарної сфери разом з інститутами громадянського суспільства;
- здійснення визначених заходів державної та регіональної політики безпеки розвитку гуманітарної сфери, забезпечення її комплексного, системного характеру;
- забезпечення постійного зворотнього зв'язку з громадськими організаціями, політичними партіями, волонтерськими організаціями;
- унеможливлення в галузях культури, освіти, науки, органах їх управління проявів корупційних діянь.

Основою в організаційному механізмі забезпечення державного управління при усуненні загроз в гуманітарній сфері є функції органів влади, якими вони наділені відповідно Конституції України, законів України, постанов КМУ, а також прописаних у положеннях про департаменти, управління місцевих органів виконавчої влади.

Проте результативність протидії загрозам ДБГСУ буде залежати від своєчасного, якісного правового забезпечення механізмів державного управління цими процесами. Має формуватися та функціонувати цілісна система взаємопов'язаних нормативно-правових актів, своєчасне їх коригування у разі виникнення нових загроз та чітка організація їх дотримання, виконання. Тому для удосконалення правового механізму державного управління протидії загрозам і викликам ДБГСУ ми пропонуємо:

У Законі “Про основи національної безпеки України” конкретизувати зміст поняття “державна безпека”; відокремити державну безпеку від національної безпеки; розділити соціальну та гуманітарну безпеку, окремо визначити загрози та пріоритети гуманітарної безпеки.

Зважаючи на значні прогалини в правовому забезпеченні функціонування гуманітарної сфери та її підсистем, пропонуємо прийняти: закони “Про культуру”, “Про освіту дорослих”, “Про протидію екстремізму”, “Про розвиток національної інформаційно-комунікаційної інфраструктури”; внести зміни та доповнення в Закони України “Про Раду національної безпеки і оборони України”, “Про службу безпеки України”, “Про Міністерство освіти і науки України”, “Про свободу совісті та релігійні організації”, “Про місцеві державні адміністрації”, “Про місцеве самоврядування” тощо.

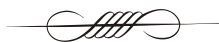
У змісті Стратегії національної безпеки відображається мета та заходи реалізації політики національної безпеки в різних сферах життєдіяльності суспільства та міжнародних відносин, і, як правило, вона розробляється на термін перебування особи на посту Президента України. Однак не зрозуміло, чому в Стратегії (2015 року) загрози в гуманітарній сфері не виділено окремим рядком, немає питання забезпечення гуманітарної безпеки серед основних напрямів державної політики національної безпеки України. Пропонуємо розробити та прийняти окрему Доктрину державної безпеки в гуманітарній сфері України.

Узагальнені, систематизовані прогалини в політиці гуманітарного розвитку України вимагають удосконалення механізмів його інформаційного забезпечення. На нашу думку, їх зміст має бути спрямований на підготовку та прийняття стратегії забезпечення інформаційної безпеки країни; координацію та взаємодію органів державної влади, місцевого самоврядування щодо проведення відповідних заходів; модернізацію чинного законодавства для активізації впровадження в країні, суспільстві інформаційних технологій, для інформаційної безпеки особистості, суспільства, держави; створення та забезпечення впровадження сучасних засобів, методів і систем захисту інформації в загальнодержавних, регіональних інформаційних та телекомунікаційних системах; активізацію діяльності засобів масової інформації, спрямовану на популяризацію в суспільстві історико-культурних та духовних цінностей, виховного патріотизму, моральності та громадянського обов'язку; активне залучення засобів масової інформації для боротьби з корупцією, зловживанням службовим становищем, іншими явищами в гуманітарній сфері, які загрожують державній безпеці України.

Досліджуючи особливості механізмів державного управління протидії загрозам і викликам державній безпеці гуманітарної сфери України, ми дійшли висновку, що серед проблем удосконалення цього процесу в умовах децентралізації системи державного управління, становлення нових органів публічного управління є впорядкованість, узгодженість повноважень, функцій, дій державних та місцевих органів влади. Гострими, важливими для вирішення є проблеми, суперечності на регіональному рівні між органами державної влади та органами місцевого самоврядування. Залишаються невирішеними внутрішні протиріччя системи місцевого самоврядування.

В умовах здійснення процесів децентралізації, передачі та реалізації нових повноважень органів самоврядування, запровадження та дотримання принципу субсидіарності надважливо забезпечити плідну взаємодію місцевих державних органів влади та системи місцевого самоврядування в питаннях протидії загрозам у гуманітарній сфері.

Гаман Тетяна Василівна,
доцент кафедри публічного управління та адміністрування
Хмельницького університету управління та права,
кандидат наук з державного управління, доцент,
заступник директора Хмельницького Центру ППК

ЦІННІСТНА СКЛАДОВА ПРОФЕСІЙНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ ПУБЛІЧНИХ СЛУЖБОВЦІВ

Для українського суспільства сьогодні є характерною криза ціннісно-світоглядних засад, яка проявляється у втраті моральних орієнтирів, зростанні девіантної поведінки, збільшенні розпорошеності і диференціації українського суспільства [1] також властива деформація цінностей, збій ціннісних орієнтацій [2]. Все це призводить до поглиблення моральної деградації, девальвації соціальних цінностей, суспільної недовіри та відчуження.

В основі життя кожного з нас лежать певні цінності. В ідеалі, найбільшою цінністю публічної служби має стати людина — публічний службовець, який в непрості часи відстоювання незалежності, морально-ідеологічної кризи має бути не просто «агентом змін», а й носієм певних цінностей, що допоможуть у досягненні мети. Від ціннісних орієнтирів, моральності, рівня культури, освіченості, професіоналізму публічних службовців залежить результат функціонування інститутів держави. Тому, на сучасному етапі державотворення, актуалізація уваги до питання формування ціннісної основи (системи цінностей) діяльності публічних службовців не викликає сумніву.

Проблематиці поєднання високого професіоналізму та високих морально-етичних якостей в управлінських процесах присвячували свої праці вчені з найдавніших часів. Вивченню цінностей присвячений цілий розділ філософії — аксіологія. В сучасній Україні з даного питання виділяються праці Т. Василевської, Н. Гончарук, С. Дубенко, О. Денищика, В. Карлової, В. Князева, Н. Костенка, А. Колодного, О. Лазора, М. Логунової, Т. Мотренка, Н. Нижник, О. Оболенського, В. Олуйка, Ю. Палехи, М. Рудакевич, А. Ручки, С. Серьогіна, С. Чукут, Л. Чупрія, Л. Філіпович та інших.

Чітко визначений євроінтеграційний курс вимагає й дотримання публічними службовцями стандартів та принципів доброго врядування як загальноєвропейських цінностей, серед яких: чесне проведення виборів, представництво та участь; дієвий зворотний зв'язок; ефективність і результативність; відкритість і прозорість; верховенство права; етична поведінка; компетентність і спроможність; інноваційність та відкритість до змін; сталий розвиток та довгострокове планування (напрацювання стратегії); раціональне управління фінансами; дотримання прав людини, культурне різноманіття та соціальна згуртованість; підзвітність [3, с. 49-50].

Не викликає сумніву, що лише етична публічна служба здатна здійснювати ефективно управління й досягти поваги, підтримки, розуміння і партнерства в досягненні визначних цілей. Демократичне суспільство має піклуватися про те, щоб дії та поведінка публічних службовців були бездоганні. Адже вступаючи на публічну службу громадянин робить свідомий вибір і погоджується на суворе обмеження як у публічній, так і у приватній діяльності.

Зрілість громадянського суспільства визначається ставленням до найвищих моральних цінностей. Цікавими є результати соціологічних досліджень проведених на базі Хмельницького центру перепідготовки та підвищення кваліфікації працівників органів державної влади, органів місцевого самоврядування, державних підприємств, установ і організацій (далі Хмельницький центр ППК). Майже за 27 років діяльності в центрі ППК підвищили кваліфікацію понад 52 тисячі осіб й було проведено 16 соціологічних досліджень і біля 40 опитувань представників управлінських кадрів регіону з актуальних пи-

тань державотворення. Під час розробки програм досліджень і опитувальників обов'язковими були питання ціннісних основ діяльності публічних службовців. Результати досліджень часом дивували й насторожували, але завжди давали поштовх до пошуку нових підходів у навчанні дорослих.

За результатами дослідження «Визначення рівня професійної культури державних службовців та посадових осіб місцевого самоврядування» — рівень професійної культури залежить, в першу чергу, від освітнього рівня людини — 48%, загальнокультурного розвитку індивіда — 27% і рівня моральності особи — 25%.

За останній період набули ще більшої актуальності питання дотримання норм інформаційної культури в кіберпросторі — якщо у 2010 році інформаційна культура посіла лише п'яту сходинку за значимістю в діяльності управлінця, то в 2013 р. — 64% погодилися з необхідністю медіа-освіти, а в 2015-2017 рр. — понад 70% опитаних просять збільшити кількість годин для розкриття теми «Робота з інформацією в мережі Інтернет».

Неоднозначними були результати соціологічного дослідження «Морально-ідеологічні аспекти сприйняття корупції державними службовцями та посадовими особами місцевого самоврядування» (2009 р., опитано 783 особи). 82% респондентів відповіли ствердно, що морально-ідеологічна криза у сфері державної служби існує, 18% — заперечили. Однак на прохання визначити сучасний рівень моральності публічних службовців отримали такі результати: дуже високий — 0,8%, високий — 4%, середній — 7%, низький — 31%, в стані руйнації — 19%. 38% респондентів не змогли визначитися щодо рівня моральності. Якщо порівняти відповіді на перше і друге питання, то, в цілому, опитані визнали, що морально-ідеологічна криза існує, а от, що кожен з них причетний до цієї кризи більше третини респондентів не змогли визнати. Респонденти визначили найоптимальніші шляхи подолання морально-ідеологічної кризи в Україні: забезпечення гідного матеріального рівня життя (58%), заміна діючої політичної та управлінської еліти — 25%, заміна ментальних установо українського народу — 13%, самовизначення народу та впровадження зорієнтованої на це політики — 8%, формування самобутньої суспільної свідомості — 6%, активна підтримка, розвиток та пропагування національного творчого здобутку — 5%. Цифри говорять самі за себе. Слід відмітити, що процеси децентралізації дещо змінюють картину і опитування сільських, селищних старост у 2017 році дали інші результати — на перші позиції вийшли морально-ідеологічні й національні чинники. «Народна єдність — шлях до процвітання!» — саме таке гасло було визнано таким, що відображає українську національну ідею.

Заслуговують на увагу і результати опитування сільських, селищних голів Хмельницької області (2015 рік) щодо визначення цінностей місцевого самоврядування. Основною цінністю була визнана людина, адже всі зміни, реформи заради людей. Розвиток громади; професіоналізм; законність; патріотизм; єдність бачення, неупередженість; прозорість діяльності, підзвітність, відкритість; пріоритетність інтересів громади; партнерство; спадкоємність; служіння — саме в такому порядку були визначені цінності місцевого самоврядування.

Неможливо досягнути високих стандартів діяльності на місцевому рівні, якщо «правильні» цінності не поділяють всі мешканці громади. Завдання керівників-лідерів — сприяти зміцненню «справжніх» та спільних цінностей серед усіх зацікавлених сторін на рівні окремої територіальної одиниці. Керівники не зможуть забезпечити ефективної участі громадян, якщо вони не будуть справді вірити в те, що громадяни можуть принести користь. Громадські організації не поспішатимуть співпрацювати з органами державної влади й місцевого самоврядування, якщо вони бачитимуть, що проголошені цінності — це лише слова.

Також під час опитування були визначені «вічні» цінності (гуманність, порядність, справедливість, знання, довіра, моральність, мудрість, патріотизм, чесність) та цінності, що стосуються: *дотримання законодавства* (чітка відповідність дій законодавству, легітимність, дотримання етичного кодексу поведінки, виконання посадової інструкції, прозорість норм та інструкцій); *життя колективу* (взаємодопомога, ввічливість, взаємопідтримка, наставництво, дружність, згуртованість, співпраця, цілісність); *безпосередньої діяльності* (акуратність,

вимогливість, відповідальність, вчасність, дисциплінованість, організованість, високий рівень професіоналізму, результативність, освіченість); *взаємовідносин з людьми* (комунікабельність, тактовність, стриманість, неконфліктність, коректність, толерантність, неупередженість); *особистості керівника* (організаторські здібності, мудрість, чесність, позитивний настрій, професійність, вміння вирішувати проблеми, доброзичливе ставлення до підлеглих).

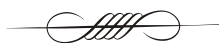
Як бачимо загальноєвропейські цінності доброго врядування на місцевому рівні й цінності, що були визначені посадовими особами місцевого самоврядування Хмельниччини багато в чому схожі і пересікаються. Однак різниця в тому, як вони реалізуються в Україні і в країнах ЄС.

Важливим є усвідомлення публічним службовцем значимості власної цінності як суб'єкта змін, розуміння ними, що «ніхто нічого за нас і для нас не зробить, якщо ми самі не усвідомимо важливість змін і нашої ролі в них».

Досягти вершин професіоналізму і сформувати нову систему цінностей неможливо без певних знань, постійного самовдосконалення й розвитку — навчання впродовж всього життя. Тому утвердження гуманістичних засад у підготовці, підвищенні кваліфікації публічних службовців, посилення значення морально-етичних, культурно-історичних настанов і формування системи національних цінностей (які разом з національними інтересами та національними цілями є структуроформуючими чинниками політики національної безпеки [1]) на основі загально цивілізаційних цінностей залишається вкрай актуальним завданням у процесі розвитку держави й інституту публічної служби.

Список використаних джерел:

1. *Гай-Нижник П., Чупрій Л.* Національні інтереси, національні цінності та національні цілі як структуроформуючі чинники політики національної безпеки // *Гілея*. 2014. Вип. 84 (№5). С. 465–471. URL: http://www.hai-nyzhnyk.in.ua/doc/2014doc_national_interesy.php. (дата звернення 08.05.2017).
2. *Гринчишин Н. І.* Проблема духовного та національного відродження українського суспільства: соціально-філософський аспект. URL: <http://eprints.cdu.edu.ua/360/1/N210p094-098.pdf>. (дата звернення 08.05.2017).
3. *Куйбіда В. С., Толкованов В. В.* Досвід впровадження стандартів доброго врядування на місцевому рівні в Україні та інших європейських країнах : збірник. Київ, ТОВ «Поліграфічний Центр «Крамар», 2010, 258 с.

Ковтун Ірина Броніславівна,
*декан факультету управління та економіки,
доцент кафедри публічного управління та адміністрування
Хмельницького університету управління та права,
кандидат наук з державного управління, доцент*

РОЛЬ ОРГАНІВ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ У РОЗВИТКУ ПІДПРИЄМНИЦТВА

Сьогодні призначенням всіх публічно-управлінських інституцій є створення таких умов життя населення, які б відповідали тим високим стандартам, що закладені в Конституції України. Для того, щоб ці стандарти стали реальністю, громадам та сформованим ними органам місцевого самоврядування потрібно навчитися підвищувати підприємницьку активність громадян. Саме це стане базисом сталого розвитку територіальних громад, а на цій основі – усієї держави. Населення, підприємницьке середовище, інфраструктура виступають

базовими складовими потенціалу сталого розвитку територіальної громади, на основі якого повинен постійно зростати добробут населення в контексті впровадження в Україні європейських стандартів життя¹.

Добробут і підвищення якості життя в громадах безпосередньо забезпечується активністю підприємницького сектору, якому створюють сприятливе (або несприятливе) середовище органи місцевого самоврядування. Останні зобов'язані чітко розуміти, що від цього виграє вся громада включно з місцевою владою, бізнесом і громадянами. Економічний достаток територіальної громади формується бізнесом (усіх форм власності) за умов дотримання соціальної справедливості – забезпечення гарантій рівності всіх суб'єктів суспільного співжиття перед законом, забезпечення рівних можливостей для досягнення матеріального, екологічного і соціального благополуччя. Створюючи найбільш сприятливе середовище для бізнесу, що включає інфраструктуру та послуги якомога вищої якості за якомога нижчу вартість для підприємств, органи місцевого самоврядування можуть забезпечити значний розвиток існуючого бізнесу, стимулювати створення нових підприємств і залучати інвестиції. Наявність більш якісних послуг та інфраструктури дозволяють підприємствам встановлювати нижчі ціни на продукцію та послуги, що сприяє зростанню обсягів продажу, створенню робочих місць та податкових надходжень. Збільшення податкових надходжень у результаті зростання бізнесу та зайнятості означає, що громади можуть зі свого боку підвищити якість послуг та інвестувати в розвиток інфраструктури, стаючи таким чином ще більш привабливими для бізнесу та далі підвищуючи якість життя своїх громадян. Це можна виразити таким чином:

$$\begin{aligned} \text{Робочі місця} &= \text{Податки} \\ \text{Податки} &= \text{Інфраструктура та послуги} \\ \text{Інфраструктура та послуги} + \text{безпечне середовище} &= \text{Якість життя громади} \end{aligned}$$

Нормативно-правовими актами, які формують підґрунтя для активного підприємництва, є Господарський кодекс України, закони України «Про місцеве самоврядування в Україні», «Про місцеві державні адміністрації», Європейська хартія для малих підприємств, Стратегія розвитку малого і середнього підприємництва в Україні на період до 2020 року тощо².

Підприємницький сектор є одним із основних джерел наповнення місцевих бюджетів, засобом реалізації регіональних та локальних програм економічного і соціального розвитку, функціонування підприємницьких структур сприяє формуванню конкурентного середовища та усуненню монополізму, сприяє раціональному використанню соціально-економічного потенціалу, насамперед людських, природних, матеріальних, фінансових ресурсів; формує комфортне життєве середовище в селах, селищах, містах; дає змогу забезпечувати зростаючі вимоги населення до споживання послуг високого рівня якості та за доступними цінами; сприяє задоволенню платоспроможного попиту населення; може залучатись до відновлення архітектурних, культурно-історичних пам'яток населених пунктів, збереження історичних та етнічних традицій тощо.

¹ Ковтун І.Б. Підприємництво як чинник формування потенціалу сталого розвитку територіальних громад / І.Б. Ковтун, Т.В. Терещенко // Фінансово-управлінські аспекти інноваційно-інвестиційного розвитку підприємництва в національній економіці: монографія / за заг. і наук. ред. д. е. н., проф. Синчака В. П. – Хмельницький : Хмельницький університет управління та права, 2017. – 374 с. – С. 133-156.

² Господарський кодекс України: Кодекс України від 16.01.2003 № 436-IV. URL: zakon.rada.gov.ua/laws/show/436-15. ; Про місцеве самоврядування в Україні: Закон України від 21.05.1997 № 280/97-ВР. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/280/97-%D0%B2%D1%80>; Про місцеві державні адміністрації: Закон України від 09.04.1999 № 586-XIV. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/586-14> ; Європейська хартія малих підприємств: Хартія, Міжнародний документ від 19.06.2000. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/994_860 ; Про схвалення Стратегії розвитку малого і середнього підприємництва в Україні на період до 2020 року: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 24.05.2017 № 504-р. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/504-2017-%D1%80#n8> 113 Господарський кодекс України: Кодекс України від 16.01.2003 № 436-IV. URL:<http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/436-15/page2>

До традиційних форм взаємодії органів місцевого самоврядування з підприємницькими структурами належать кооперація діяльності та співробітництво, соціальна взаємодія, партнерські відносини, відносини «замовник – виконавець», ділове спілкування та ін.

Згідно із Концепцією реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні, схваленою розпорядженням Кабінету Міністрів України від 1 квітня 2014 р. № 333-р/115, першим із основних повноважень органів місцевого самоврядування базового рівня назване забезпечення місцевого економічного розвитку, в тому числі за рахунок залучення інвестицій та розвитку підприємництва. Сприяння розвитку підприємницької активності населення також є одним із пріоритетних напрямів діяльності місцевих органів влади у ході реалізації державної регіональної політики. У Концепції державної регіональної політики України розвиток підприємницької діяльності віднесено до пріоритетних завдань, а підприємництво визначено як один з найвагоміших чинників забезпечення соціально-економічного розвитку держави та її регіонів, підвищення зайнятості й рівня доходів населення та наповнення місцевих бюджетів¹

Проте, стримуючими факторами щодо розвитку підприємництва зазвичай виступають: податковий тиск та недосконалість кредитно-інвестиційної політики; відсутність достатньої інформації про регуляторні акти органів місцевого самоврядування, що мають вплив на розвиток підприємництва; високі ставки за оренду комунального майна, зокрема нежитлових приміщень; складні схеми передачі в оренду або викупу об'єктів, що перебувають у комунальній власності тощо.

Ключовими важелями підтримки та розвитку підприємництва з боку органів місцевого самоврядування виступають:

- партнерство місцевої влади та бізнесу;
- прості й сприятливі для бізнесу регуляторні акти;
- популяризація підприємницької ініціативності у всіх секторах громади;
- створення і підтримка освітнього середовища для підприємців і громадян, які хотіли б відкрити свій бізнес;
- доступність кредитування для підприємств, включаючи мікро-, малі та середні підприємства;
- зручність і доступність місцевої інфраструктури (комунальні послуги, дороги, приміщення для бізнесу тощо);
- залучення суб'єктів малого підприємництва до виконання регіональних замовлень;
- сприяння розвитку самозайнятості населення, відродженню народних промислів, розвитку підприємництва у сфері зеленого туризму;
- забезпечення сприятливого інвестиційного клімату для місцевого бізнесу;
- залучення зовнішніх і внутрішніх інвестицій;
- підтримка створення і зростання кластерів;
- визначення окремих частин території як пріоритетних для забезпечення регенерації чи зростання та вжиття відповідних заходів.

У сучасних умовах розвитку об'єднаних територіальних громад наголос повинен робитися на створенні такого сприятливого для бізнесу середовища, в якому існуючі й новостворені підприємства можуть динамічно зростати і лідером якого є приватний підприємець.

Місцеві органи розробляють пропозиції з удосконалення законодавства у сфері підтримки малого підприємництва; організують розробку та реалізацію різних місцевих програм з підтримки малого підприємництва; координують діяльність спеціалізованих організацій, які здійснюють підтримку малого підприємництва.

---

¹ Про схвалення Концепції реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні: розпорядження Кабінету Міністрів України від 1 квітня 2014 р. № 333-р. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/333-2014-%D1%80#n8> 116 Про Концепцію державної регіональної політики: Указ Президента України від 25.05.2001 р. №341/2001. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/341/2001>

Ефективний розвиток малого підприємництва вимагає реалізації низки заходів й на загальнодержавному рівні, а саме: удосконалення спрощеної системи оподаткування та звітності суб'єктів малого підприємництва, упорядкування процедури перевірок суб'єктів підприємницької діяльності, визначення й реалізації засад державної політики з видачі документів дозвільного характеру відповідно до європейських принципів, покращення умов мікрокредитування малого бізнесу тощо.

Взаємодія місцевих органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування з підприємцями повинна забезпечуватися також шляхом сприяння формуванню громадських колегій і координаційних рад з питань розвитку малого підприємництва та залучення до участі у формуванні і реалізації державної політики регіональних та галузевих об'єднань підприємців. Спираючись на підприємницькі структури, за активної взаємодії з громадськими організаціями та інституціями ринкової інфраструктури, органи місцевого самоврядування можуть реалізовувати регіональні інвестиційні проекти та програми, вирішувати першочергові проблеми розвитку територіальної громади, забезпечувати їх потреби, а також створювати умови для формування сприятливого підприємницького клімату.

Позитивні зміни у сфері підприємництва залежать від практичних дій, що здійснюються в кожній конкретній місцевості та регіоні. Від цього значущість місцевої ланки підтримки підприємництва підвищується. Саме від неї залежить, активно або пасивно відбуватиметься процес становлення підприємництва на відповідній території.

*Мартьянова Руслана Анатоліївна,
аспірант кафедри публічного управління та адміністрування
Хмельницького університету управління та права*

НЕОБХІДНІСТЬ ВЗАЄМОДІЇ ОРГАНІВ ДЕРЖАВНОЇ ВЛАДИ ЩОДО ПРОТИДІЇ НЕЛЕГАЛЬНІЙ МІГРАЦІЇ НА ШЛЯХУ ДО ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ІНТЕГРАЦІЇ

Процес формування і реалізація державної політики національної безпеки сьогодні є чи не найголовнішою проблемою в Україні. Сучасні реалії існування України як незалежної держави потребують у межах реалізації політики національної безпеки врахування прагнення країни реалізовувати національні інтереси во всіх сферах життєдіяльності суспільства. Сьогодні країна зіткнулася з інтенсифікацією процесів нерегульованої (нелегальної) міграції. Перед органами державної міграційної служби (ДМС) України постала гостра необхідність більш глибокого осмислення міграції як соціально-економічного феномену та активного пошуку якісно нових підходів до формування міграційної політики та контролю за територіальними переміщеннями населення.

Ефективність цієї діяльності визначається та регламентується Стратегією державної міграційної політики України на період до 2025 року, неухильним дотриманням обраних урядом пріоритетів, наявністю надійного правового, організаційного, матеріального та інформаційного забезпечення заходів державного регулювання міграцій.

Враховуючи соціально-економічну ситуацію, міграційна привабливість України порівняно з іншими державами, які приймають мігрантів, на сьогодні невисока. Водночас загальна міграційна криза у державах Європейського Союзу, цілеспрямовані дії держав - членів Європейського Союзу щодо врегулювання міграційних потоків та вжиття заходів до встановлення обмежень в'їзду на свою територію, в тому числі через перекриття кордонів, дає підстави стверджувати, що найближчим часом Україна може опинитися перед необхідністю швидко і гнучко реагувати на зростання інтенсивності міграційних потоків.

Однією з основних реальних та потенційних загроз національній безпеці України, стабільності в суспільстві є нелегальна міграція. Загострення соціально-політичної обстановки в ряді країн Близького Сходу, Азії і Північної Африки та ескалація конфліктів призвели до суттєвого зростання нелегальних мігрантів, які переміщувалися до країн ЄС. Тільки протягом 2015 року до країн Євросоюзу прибуло понад 1,5 млн мігрантів із країн Близького Сходу і Північної Африки.

Із запровадженням країнами ЄС жорстких заходів реагування на факти незаконної міграції південні та західні регіони України, аналогічно до Угорщини, Македонії, Сербії, Італії, Хорватії та Греції, можуть стати транзитними пунктами для нелегалів на шляху до розвинених країн ЄС.

Внаслідок того, що Україна одночасно є державою походження, призначення та транзиту мігрантів, територією різнохарактерних, різноспрямованих та різномасштабних міграційних потоків, забезпечення державного регулювання у сфері міграції є складним завданням, розв'язання якого потребує комплексного, системного підходу, належного фінансування, кадрового та наукового забезпечення.

Оскільки Україна через своє географічне розташування є однією з основних країн на шляху цієї міграції до країн ЄС то і сама перетворилася на одну з найбільших країн-донорів нелегальних мігрантів в ЄС.

Формуванням та реалізацією міграційної політики в Україні займається низка органів державної влади. Проте, незважаючи на значну розгалуженість та значну кількість суб'єктів нелегальної міграції, основний тягар покладається на підрозділи Державної міграційної служби України (ДМС України).

За даними Державної міграційної служби України станом на 30.12.2016р. було виявлено 6381 нелегальних мігрантів, відносно 5969 осіб прийнято рішення про примусове повернення з території України.

Управління міграцією є комплексною галуззю державної політики, що складається із низки взаємопов'язаних компонентів, відповідальність за які покладається на різні державні органи. Сучасні підходи вимагають від органів ДМС не лише достатньої інституційної спроможності в рамках власної компетенції, але і якісної міжвідомчої взаємодії, співпраці та координації.

В офіційній термінології ООН замість терміна «нелегальна міграція» (illegal migration) переважно вживають термін «неврегульована міграція» (irregular migration), а замість терміна «нелегальний мігрант» (illegal migrant) - «неврегульований мігрант» (irregular migrant), чи «мігрант або іноземець без належних документів» (undocumented migrant or alien). Такий підхід відображає гуманістичне сприйняття явища нелегальної міграції в сучасному світі з огляду на необхідність поважати права людини та заборону дискримінації, в його основі лежить принцип особистої свободи та недоторканності, свободи переміщення, свободи вибору місця проживання тощо.

Але, на відміну від міжнародного права в національних законодавствах країн-членів ЄС у більшості випадків привалює пріоритетність безпекових та економічних інтересів держави, що вступає в безпосередній конфлікт з правом людини на свободу пересування та вибору місця проживання, маючи певною мірою дискримінаційний характер. Так, у переважній більшості юридичних документів ЄС, зокрема у «Спільній політиці з протидії нелегальної імміграції», вживається саме поняття «нелегальна імміграція» і визначається як нелегальний в'їзд та перебування осіб у країнах - членах. Відповідно до цього нормативно-правового акта нелегальна міграція має місце за фактом: перетину іноземною особою кордону однієї з країн-членів ЄС з фальшивими (підробленими) документами або ж за відсутності офіційного дозволу на перебування в країні; у разі прострочення терміну дії дозволу на перебування після санкціонованого в'їзду; у разі, коли особа працює або займається підприємницькою діяльністю, якщо це заборонено в'їзною візою або дозволом на перебування .

Розпорядженням Кабінету Міністрів України від 12 липня 2017 р. № 482-р схвалено Стратегію державної міграційної політики України на період до 2025 року, де однією із цілей визначено посилення контролю за дотриманням міграційного законодавства в середині держави. Також визначено, що інтенсивність і види втручань повинні бути пропорційними ризикам нелегальної міграції та можливим загрозам, які зумовлюють такі порушення.

За результатами проведеного дослідження було розроблено, ініційовано та запроваджено систему заходів щодо взаємодії між УДМС та Центрально-Західним міжрегіональним управлінням з питань виконання кримінальних покарань, а саме:

- здійснити аналіз наявної оперативної та іншої інформації, щодо транснаціональних злочинних формувань, лідерів та учасників стійких злочинних угруповань, які діють у регіоні. Визначити перспективні для реалізації напрямки проведення оперативних заходів;

- опрацювати наявну інформацію щодо іноземців, які порушують законодавство України, забезпечити постійне поновлення відповідних обліків. Систематизувати накопичену інформацію та облікові матеріали на іноземців та осіб без громадянства, в залежності від їх статусу та мети перебування, для оперативного обліку і реалізації відповідних заходів.

Список використаних джерел:

1. Закон України «Про правовий статус іноземців та осіб без громадянства» // Відомості Верховної Ради України, 2012, № 19-20, ст.179
2. Адміністративно-правове регулювання міграційних процесів. -Режим доступу: lawdiss.org.ua/books/213.doc.html.

Маруцин Юрій Віталійович,

*аспірант кафедри публічного управління та адміністрування
Хмельницького університету управління та права*

СПІВРОБІТНИЦТВО ТЕРИТОРІАЛЬНИХ ГРОМАД: ОСОБЛИВОСТІ, МОЖЛИВОСТІ ТА ЗАГРОЗИ

Конституція України закріпила положення, відповідно до якого територіальні громади сіл, селищ і міст можуть об'єднувати на договірних засадах об'єкти комунальної власності, а також кошти бюджетів для виконання спільних проектів або для спільного фінансування (утримання) комунальних підприємств, організацій і установ, створювати для цього відповідні органи і служби (ч. 3 ст. 142) [2].

Реформа місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні, яка стартувала після ухвалення Концепції реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні 01 квітня 2014 р., по суті почала із Закону «Про співробітництво територіальних громад» (далі – Закон). Варто зауважити, що цей проект було підготовлено ще у липні 2012 року і, незважаючи на те, що даний Закон є аполітичним та суто практичним він так і виносився на розгляд Верховної Ради. Співробітництво територіальних громад, або на європейський лад «міжмуніципальне співробітництво» – достатньо розвинута сфера взаємовідносин органів місцевого самоврядування, однак практики такого співробітництва у нашій державі так і не було. Не було її з кількох причин, серед них:

- психологічна неготовність керівників органів місцевого самоврядування до співпраці;
- органи місцевого самоврядування не мали достатнього обсягу ресурсів для ефективного розпорядження ними;
- відсутність чіткої законодавчої бази, яка би регулювала питання співробітництва.

Головна ідея проекту нормативного акту, який пізніше втілюється у Законі – поєднання зусиль суміжних громад для вирішення певного завдання в інтересах усіх учасників співробітництва. Даний Закон також став одним із перехідних етапів до створення великих об'єднаних територіальних громад. Зокрема, ті дрібні громади, які одразу не бажали об'єднуватися в ОТГ, не бачили вигод від такої форми організації влади на власній території, отримали можливість почати із співробітництва. Так, вони змогли би домовлятися та співпрацювати над вирішенням того чи іншого питання, і, у підсумку, отримавши ефективний результат – самостійно прийти до ідеї про необхідність створення ОТГ.

Підставами для організації співробітництва є юридично закріплене волевиявлення заінтересованих територіальних громад, як це визначено відповідними нормами Закону. Даний Закон створив умови для запровадження в Україні 5-ти юридичних форм співробітництва, що стало особливо актуально для громад після початку реального процесу децентралізації, коли важливі повноваження органів виконавчої влади передаються місцевому самоврядуванню за умови, що воно може реалізовувати ці повноваження.

Співробітництво територіальних громад здійснюється у формі [4]:

- 1) делегування одному із суб'єктів співробітництва іншими суб'єктами співробітництва виконання одного чи кількох завдань з передачею йому відповідних ресурсів;
- 2) реалізації спільних проєктів, що передбачає координацію діяльності суб'єктів співробітництва та акумулювання ними на визначений період ресурсів з метою спільного здійснення відповідних заходів;
- 3) спільного фінансування (утримання) суб'єктами співробітництва підприємств, установ та організацій комунальної форми власності - інфраструктурних об'єктів;
- 4) утворення суб'єктами співробітництва спільних комунальних підприємств, установ та організацій - спільних інфраструктурних об'єктів;
- 5) утворення суб'єктами співробітництва спільного органу управління для спільного виконання визначених законом повноважень.

Співробітництво, з огляду на його форму та організаційну модель в певній сфері, може мати такі очевидні економічні ефекти [3, с. 10]:

1. Скорочення інвестиційних витрат:
  - 1.1. Відсутність необхідності розширення інфраструктури;
  - 1.2. Спільне використання коштів;
2. Спільне використання таких ресурсів як автопарк, техніка:
  - 2.1. Спільне використання майна;
  - 2.2. Кращий ступінь використання дорожньої техніки;
  - 2.3. Заощадження коштів через спільні закупки та їх більший обсяг;
3. Оптимізація робочих процесів:
  - 3.1. Логістичні переваги через планування спільних транспортних маршрутів;
  - 3.2. Залучення спеціалізованих кадрів .

Станом на 27 лютого 2018 р., згідно Реєстру договорів про співробітництво територіальних громад (далі - Реєстр), укладено 140 таких договорів (рис. 1).

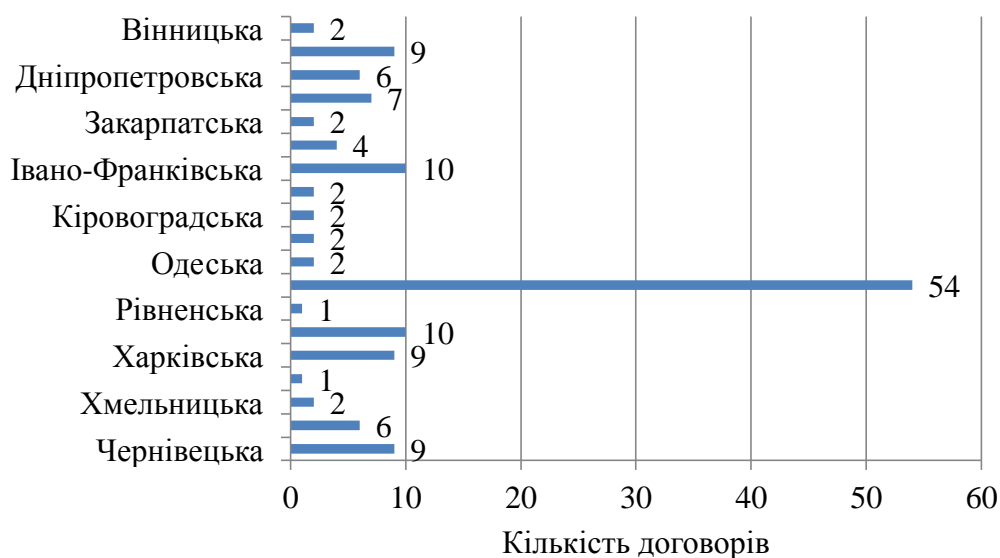

Рис. 1. Кількість договорів про співробітництво територіальних громад*

* Примітка. Побудовано автором на підставі [5]

Проте, як свідчить проведений аналіз, розподіл цих договорів за 5 основними не є однаковим (рис. 2). Найбільш розповсюдженою формою співробітництва територіальних громад є реалізація спільних проектів, що передбачає координацію діяльності суб'єктів співробітництва та акумулювання ними на визначений період ресурсів з метою спільного здійснення відповідних заходів – 106 договорів, або 76%. Разом з тим, не набула поширення така фо-

рма співробітництва як утворення суб'єктами співробітництва спільного органу управління для спільного виконання визначених законом повноважень – лише 1 договір.

Рис. 1. Форми співробітництва територіальних громад*

* Примітка. Побудовано автором на підставі [5]

Практичне втілення приписів Закону України «Про співробітництво територіальних громад» сприяє вирішенню низки наявних проблем в регіонах, наприклад, дозволяє спільне утримання полігонів твердих побутових відходів, створення спільних юридичних служб чи з питань благоустрою для сільських територіальних громад, передача повноважень від Державної архітектурно-будівельної інспекції органу місцевого самоврядування потребує створення останнім власного бюро, де має працювати сертифікований архітектор. Більшість сільських громад не спроможні створити та утримувати таке бюро (службу), але вони можуть його створити в рамках співробітництва.

Щодо перспектив затребуваності визначених законодавством форм співробітництва у найближчій перспективі, то вони не втратять своєї актуальності навіть за умов, коли усі територіальні громади добровільно об'єднуються. Це означає, що закон дозволяє організовувати співробітництво усім громадам, незалежно від того, чи є вони об'єднаними чи ні. Приміром, співробітництво може бути організовано між об'єднаними територіальними громадами і тими, які ще не об'єдналися. Першим прикладом співробітництва із таким суб'єктним складом слід вважати організоване співробітництво між Глухівською міською територіальною громадою та Березівською сільською об'єднаною територіальною громадою. Так, сторони домовилися спільно фінансувати інфраструктурний об'єкт – удосконалений полігон по складуванню твердих побутових відходів в м. Глухові Сумської області для захоронення на цьому полігоні твердих побутових відходів, що збиратимуться та вивозитимуться з території Березівської громади.

Процес добровільного об'єднання громад, який розпочався із ухвалення закону «Про добровільне об'єднання громад», дещо пригальмував процеси укладання договорів співробі-

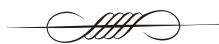
тництва між громадами, але практика свідчить, що цей процес має бути відновлено і він може бути дуже корисним для територій навколо великих міст, де утворення ОТГ суттєво відрізняється від параметрів, які фіксуються у Методичних рекомендаціях з формування спроможних територіальних громад.

Великі міста, отримавши досить серйозні фінансові ресурси в наслідок бюджетної децентралізації, не включились у процеси утворення ОТГ, натомість невеликі міста і особливо села, розміщені навколо великих міст, які отримують від такого сусідства значну економічну вигоду, почали діяти більш активно. Як наслідок, навколо деяких великих міст – Хмельницький, Тернопіль, Одеса, Дніпро почали активно формуватись сільські ОТГ, які демонструють непоганий розвиток власної бюджетної сфери та наповнення місцевих бюджетів.

Це в свою чергу викликало стурбованість у найбільших містах, містах обласних центрах, які раптом «почали розуміти», що навколо них формується кільце досить сильних гравців, з якими доведеться домовлятися щодо вирішення низки міських проблем. Особливо гостро ситуацію відчув Львів, де проблема Грибовицького сміттєзвалища, про яку знали багато десятиліть і не намагались її вирішувати, стала проблемою виживання самого Львова і проблемою усієї України.

Список використаних джерел:

1. Врублевський О.С. «Співробітництво територіальних громад» (бібліотечка місцевого самоврядування) / Олександр Врублевський. - К. : ІКЦ «Легальний статус», 2014. – 56 с.
2. Конституція України [Електронний ресурс] // Офіц. сайт Верхов. Ради України. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>.
3. Організація співробітництва територіальних громад в Україні (практичний посібник) [Електронний ресурс] // Офіц. сайт Міністерства регіонального розвитку, будівництва та житлово-комунального господарства України. – Режим доступу: <http://www.minregion.gov.ua/wp-content/uploads/2017/10/Organizatsiya-spivrobitnitstva-teritorialnih-gromad-v-Ukrayini.pdf>.
4. Про співробітництво територіальних громад: Закон України від 18 черв. 2014 р.: за станом на 01 травня 2015 р. [Електронний ресурс] // Офіц. сайт Верхов. Ради України. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1508-18>.
5. Реєстр договорів про співробітництво територіальних громад [Електронний ресурс] // Офіц. сайт Міністерства регіонального розвитку, будівництва та житлово-комунального господарства України. – Режим доступу: <http://www.minregion.gov.ua/napryamki-diyalnosti/regional-dev/rozvytok-mistsevoho-samovryaduvannya/reyestr/reyestr/>.

Пила Василь Іванович,
*професор кафедри публічного управління та адміністрування
Хмельницького університету управління та права,
доктор економічних наук, професор*

ПРО ПІДВИЩЕННЯ РОЛІ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ В УПРАВЛІННІ РЕГІОНАЛЬНИМ РОЗВИТКОМ

Місцеве самоврядування в Україні являє собою гарантоване державою право на діяльність територіальної громади жителів села чи кількох сіл, селищ, міста добровільно об'єднаних в сільську (міську) громаду самостійно або під відповідальність органів та посадових осіб місцевого самоврядування вирішувати питання місцевого значення в межах Конституції і законів України. До системи місцевого самоврядування входять територіальна

грумада, сільська, селищна, міська рада, сільський, селищний, міський голова, виконавчі органи сільської, селищної, міської ради, органи самоорганізації населення.

Сутність місцевого самоврядування полягає у гарантованому праві територіальних об'єднань громадян та їх органів не тільки вирішувати ті чи інші місцеві справи, а й управляти територією, дотримуючись діючих законів та під свою відповідальність і в інтересах місцевого населення. При цьому будь-якому органу місцевого самоврядування властива правова, організаційна та фінансова автономія щодо інших органів місцевого самоврядування і державних органів. Він володіє свободою дій у реалізації будь-яких ініціатив з питань, які мають відношення до його відання і відповідають місцевим потребам, володіючи і розпоряджаючись коштами, необхідними для здійснення тих чи інших задумів.

Органи місцевого самоврядування вирізняють певні ознаки. Правова автономія вважається найважливішою. Вона визначена конституцією і є повною і винятковою. В її межах органи місцевого самоврядування мають свободу дій для здійснення власних ініціатив при вирішенні будь-якого питання. Не змінюється це правило і тоді, коли у зв'язку з необхідністю пристосування до місцевих умов державою додатково делегуються органам місцевого самоврядування додаткові повноваження.

Організаційна автономія гарантує органам місцевого самоврядування можливість самостійно визначати свою не тільки внутрішню структуру відповідно до місцевих потреб, а й забезпечувати ефективне управління відповідно до вимог закону. Прийняті рішення не підлягають адміністративному контролю з боку будь-яких органів.

Фінансова автономія передбачає, що органи місцевого самоврядування в межах державної політики і своїх повноважень володіють правом вільно розпоряджатися власними коштами. Крім того вони мають право розраховувати на державну підтримку і отримання субсидій, що також не може впливати на обмеження їх дій.

Але найголовніше, що саме на рівні місцевого самоврядування забезпечуються умови поєднання інтересів держави (влади) та суспільства (народу). Адже саме на місцевому рівні здійснюється реалізація державної політики та власна політика територіальних громад. Місцеве самоврядування тісно пов'язане з державним устроєм, історичними, національними, географічними особливостями тієї чи іншої країни, виражаючись у специфічній формі.

На протязі декількох десятиліть зміст поняття «місцевого самоврядування» реформується, з введенням інституту представників Президента України у 1992 р. відбулось роздержавлення Рад. І лише в редакції Закону «Про місцеве самоврядування в Україні» від 21.05.1997 р. [1] закріплено законодавчо основні принципи: народовладдя, законність, гласність, колегіальність у прийнятті рішень, поєднання місцевих і державних інтересів, виборність, організаційна та матеріально-фінансова самостійність. Місцеве самоврядування включає міські Ради депутатів, сільські, селищні та їх органи; громадські комітети; ради мікрорайонів, житлових комплексів, домові, вуличні, квартальні; загальні збори громадян та інше. Провідною ланкою самоврядування вважається територіальна громада, яку складають жителі міста, міського району, села або кількох сіл, які усвідомлюють свою єдність і діють на корпоративній основі та співтоваристві при добровільному розподілі праці між членами територіальної громади.

Згаданим законом Радам надані широкі повноваження. Це затвердження програм соціально-економічного та культурного розвитку територіальних одиниць, місцевого бюджету, встановлення місцевих податків і зборів, формування позабюджетних цільових фондів, про надання пільг по місцевих податках та зборах, прийняття рішень при відчуженні комунального майна, про затвердження програм приватизації, про регулювання земельних відносин, ставок земельного податку, розмірів плати за користування природними ресурсами.

Але останнім часом склалася ситуація, коли місцеве самоврядування реалізується як правило, у межах населеного пункту, а органи місцевого самоврядування вирішують обмежене коло питань, що стосуються затвердження програм соціально-економічного і культурного розвитку, обласних і районних бюджетів, контролю за їх виконанням, тоді як інші пов-

новаження делегуються місцевим державним адміністраціям. Тим самим адміністративно-територіальний устрій України позбавляє місцеве самоврядування ключового принципу Європейської хартії місцевого самоврядування [2] – його повсюдності.

Подолання цього недоліку вимагає проведення реформ діючих методів управління на місцях шляхом територіального спрямування, передачі права приймати рішення і нести за їх відповідальність безпосереднім суб'єктам економіки – підприємствам, а частину повноважень з регулювання економічним і соціальним розвитком з державного рівня на регіональний і місцевий. Однак слід зауважити, що держава завжди залишає за собою право втручатися в економічні процеси на місцях, або здійснювати державне регулювання, метою якої є збереження загальноекономічного простору та зміцнення держави

У відповідності зі змістом Конституції України [3] органам місцевого самоврядування відведена важлива роль у формуванні і реалізації державної політики виступати одним з каналів взаємозв'язку з елементами громадського суспільства та державою. Органи місцевого самоврядування наділені повноваженнями юридичних осіб з власними повноваженнями і діють в межах їх та несуть відповідальність за свою діяльність.

Опрацювання єдиної регіональної економічної політики [4] здійснюється державою, основною метою якої є збереження загальноекономічного простору, оптимальне поєднання державних і місцевих інтересів, забезпечення підвищення рівня життя населення. Суттєве значення мають встановлені взаємовідносини органів місцевого самоврядування з Верховною Радою України, яка визначає державну політику, систему організації і напрями діяльності місцевого самоврядування, допомагає у вирішенні організаційних питань щодо реалізації законодавчих змін, які посилюють вплив і безпосередньо діяльність місцевого самоврядування.

Список використаних джерел:

1. Закон України «Про місцеве самоврядування в Україні» від 21.05.1997 р. // Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1997, № 24, ст.170
2. European Charter of Local Self-Government. Strasbourg, 15/10/1985 - Treaty open for signature by the member States of the Council of Europe. - URL: <https://www.coe.int/en/web/conventions/full-list/-/conventions/treaty/122>
3. Конституція України / Закон від 28.06.1996 № 254к/96-ВР (поточна редакція від 30.09.2016) // Відомості Верховної Ради України від 23.07.1996. - № 30. - Ст.141.
4. Державна стратегія регіонального розвитку на період до 2020 року (Затверджена постановою Кабінету Міністрів України від 6 серпня 2014 р. № 385) // Офіційний вісник України від 09.09.2014. - № 70. - Ст. 1966

Підлісна Тетяна Віталіївна,
доцент кафедри публічного управління та адміністрування
Хмельницького університету управління та права,
кандидат наук з державного управління, доцент

ПОНЯТТЯ ГРОМАДСЬКОГО ПОРЯДКУ ТА ГРОМАДСЬКОЇ БЕЗПЕКИ В ЗАГАЛЬНІЙ СИСТЕМІ ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ

Загальна політика європейських країн спрямована на забезпечення національної безпеки, зміцнення демократії, забезпечення конкурентоспроможності національних економік, високий рівень життя громадян тощо, що, як правило, закріплено в їх конституціях. У сучас-

ному неспокійному світі перед кожною державою постає питання, як забезпечити власну національну безпеку і оборону.

Правове регулювання громадського порядку полягає в цілеспрямованому організаційно-нормативному впливі на суспільні відносини в сфері охорони громадського порядку за допомогою правових засобів (юридичних норм, індивідуальних приписів, правовідносин) з метою їх упорядкування, закріплення, охорони та розвитку.

Вагомий внесок у розвиток даної теми були такі науковці як О.М.Бандуркою, М.В. Білокон, якими досліджувались загальні положення громадського порядку Ж. Веделем, М.І.Тропкіним, А.П. Ключніченко, В.П. Нагребельним, які присвятили свої роботи визначенню базових принципів забезпечення громадського порядку, М.В., Лошицький дав трактування громадського порядку в широкому та вузькому значенні, Н.Р. Нижник, Г.П. Ситник, В.Т. Білоус.

Громадський порядок забезпечується різноманітною діяльністю нормотворчих органів держави, пов'язаною з вибором і реалізацією типу, методів, форм, способів регламентації, визначенням співвідношення нормативних та індивідуальних засобів регулювання юридичного механізму охорони громадського порядку. Механізм правового регулювання здійснюється через систему всіх державно-правових (юридичних) засобів, за допомогою яких держава здійснює владно-розпорядчий вплив на сферу громадського порядку.

В системі державно-правових (юридичних) засобів впливу на забезпечення суспільних відносин у сфері охорони громадського порядку переважають адміністративно-правові форми.

Адміністративно-правові форми забезпечення громадського порядку мають державно-владний характер, що полягає у здійсненні суб'єктами охорони від імені держави в межах своєї компетенції повноважень, визначених законами та іншими нормативно-правовими актами. Адміністративне забезпечення громадського порядку носить розпорядчий характер, оскільки органи державної влади мають право віддавати розпорядження та давати вказівки, обов'язкові для виконання всіма, кого вони стосуються, а за необхідності застосовувати передбачені законом заходи примусу.

Аналіз чинного законодавства свідчить, що термін «громадський порядок» вживається у багатьох значеннях, вчені дають йому різні визначення. Поняття «громадський порядок» вживається у низці законодавчих актів держави і, зокрема, в Конституції України (статті 34, 35, 39).

Дотримання державного і громадського порядку забезпечує формування нормативних умов життєдіяльності суспільства, створює передумови для реалізації соціальних функцій держави, пов'язаних з задоволенням інтересів всіх соціальних груп і прошарків населення, зміцненням на цій основі соціальної згоди і єдності народу».

Практично всі дослідники обмежують просторові межі, в яких охороняється громадський порядок, тільки громадськими місцями. Під ними розуміються громадські місця, доступні для невизначеного кола осіб (вулиці, парки, громадський транспорт, місця масового відпочинку). Так, О. Коренєв визначає громадський порядок як соціально-правову категорію, зумовлену потребами суспільства, як систему врегульованих соціальними нормами відносин, які складаються в громадських місцях у процесі спілкування людей, з метою забезпечення спокою громадського життя. Поняття громадського порядку, на його думку, пов'язане з місцями, де складаються відносини між людьми, тобто місцями спілкування людей із метою задоволення різних життєвих потреб. До громадських місць належать вулиці, площі, парки, транспортні магістралі, вокзали, пристані, аеропорти й інші громадські місця. Громадське місце пов'язується з перебуванням у ньому людей, оскільки порушення правил поведінки в місцях спілкування людей однією особою зачіпає інтереси іншої особи, групи людей, суспільства.

А. Джангман і А. Шмід визначають громадський порядок як стан мирного співіснування членів суспільства, позначений відсутністю ворожих дій, повстань, бунтів або іншої

поведінки, здатної порушити повсякденне, нормальне громадське життя. До порушень належать носіння зброї, дії напіввійськових формувань, носіння форми певної партії або групи, заклики до повстання.

Загалом під громадським порядком можна розуміти доцільне розміщення та поведінку людей і речей у місцях, які мають громадське значення, шляхом встановлення їх правового статусу за допомогою правових норм. А. Файоль, французький вчений у галузі наукового управління, дав таке визначення громадського порядку: «Всяка річ на своєму місці, всяка особа на своєму місці». Ю.М. Козлов, російський вчений-адміністративіст, визначив громадський порядок як встановлений державою порядок і правила поведінки в громадських місцях: на площах, вокзалах, стадіонах, базарах, в магазинах, під час вуличних маніфестацій, демонстрацій тощо. Для громадських місць характерна певна концентрація людей, не пов'язаних між собою особистими, сімейними, трудовими відносинами і, як правило, не знайомих. Але такі ознаки звужують характеристику громадського порядку, вони обмежують вжиття заходів щодо його охорони. Згідно з позицією Ю.М. Козлова, якщо в суспільно значимому місці зібрались знайомі, родичі, близькі між собою за іншими ознаками люди і хтось із них порушує встановлені правила поведінки, то це не буде порушенням громадського порядку.

Визначення поняття громадського місця має як теоретичне, так і практичне значення. Від змісту поняття «громадське місце» залежить належна правова оцінка суспільних відносин, що виникають у такому місці. Практичне значення полягає в тому, що з урахуванням дислокації громадських місць організовується охорона громадського порядку, розробляються правила поведінки людей у таких місцях (в парках, кінотеатрах, музеях, на виставках, ринках, пляжах тощо), виділяються необхідні сили і засоби для контролю за дотриманням встановлених правил поведінки в громадських місцях.

У багатьох правових державах визначення громадського місця зафіксоване у законодавчих актах. Зокрема, в Акті про вогнепальну зброю, прийнятому парламентом Англії, зазначено, що громадське місце це будь-яка територія чи місце, до якого люди мають доступ або у певний час, або за певну плату, або безкоштовно. В Кримінальному кодексі Норвегії під громадським місцем розуміється місце, призначене для публічного використання або яке без обмежень може відвідуватись іншими людьми. У Македонії в законодавчому акті про правопорушення проти громадського порядку та спокою вказано, що громадським місцем є таке місце, до якого має вільний доступ невизначена кількість осіб без будь-яких умов (вулиці, площі, пляжі, пристані, торговельні заклади, кав'ярні, будівлі загального користування, землі, транспорт).

Українським законодавством визначення громадських місць не передбачено, але в підзаконних нормативно-правових актах міститься орієнтовний перелік громадських місць, а саме: вулиці, площі, парки, транспортні магістралі, вокзали, пристані, аеропорти й інші громадські місця.

Найбільш ґрунтовне визначення поняття «громадський порядок», на думку автора, дає В.П. Нагребельний. «Громадський порядок урегульована правовими та іншими соціальними нормами система суспільних відносин, що забезпечує захист прав і свобод громадян, їх життя і здоров'я, поважання честі та людської гідності, дотримання норм суспільної моралі. Сферу громадського порядку становлять переважно відносини, що виникають і розвиваються у громадських місцях, до яких належать насамперед місця спільного проживання, праці, відпочинку, а також спілкування людей з метою задоволення різноманітних життєвих потреб».

Потрібно розрізнити поняття громадського порядку у вузькому і широкому значенні цього слова. В широкому (соціально-політичному) аспекті громадський порядок розглядається як суспільний лад, весь устрій суспільства, вся система відносин, що існують у суспільстві. В більш вузькому сенсі громадський порядок розглядається як певна сукупність (система) суспільних відносин в окремих сферах життя і побуту.

Поряд з різною трактовкою громадського порядку в законодавстві та юридичній літературі його поняття вживається і в більш вузьких значеннях, передусім у практичній діяльності з охорони громадського порядку, коли розглядається не вся система суспільних відносин, а лише окремі сукупності відносин, що виникають в окремих сферах суспільного життя.

Громадський порядок у вузькому розумінні означає безпеку громадян, захист їх прав і свобод, охорону всіх форм власності, нормальні умови праці та побуту.

Поняття громадського порядку у вузькому розумінні вперше обґрунтував французький вчений Деламар (градоначальник Парижа при королі Людовіку XIV). У своєму «Трактаті поліції» він характеризував поліцейську діяльність як важливу сферу державної діяльності, спрямовану на охорону порядку в громадських місцях і припинення проявів «кулачного» права, заснованого на свавіллі.

Охорона громадського порядку досягається:

а) всебічним правовим і соціальним забезпеченням громадського спокою, нормальних умов для праці, відпочинку й побуту людей, зокрема, врегульованістю відносин громадського порядку певною сукупністю правових і соціальних норм, передусім нормами адміністративного та кримінального права;

б) забезпеченістю охорони громадського порядку ефективною діяльністю спеціальних правоохоронних органів (внутрішніх справ, служби безпеки, прокуратури, суду тощо) та громадських організацій (добровільних народних дружин, товариства сприяння діяльності органів внутрішніх справ тощо);

в) наявністю дисциплінарних, адміністративних, кримінальних та інших видів юридичної, а також моральної відповідальності за порушення громадського порядку.

Здійснюючи охорону громадського порядку, уповноважені державні органи виконують профілактичну, адміністративно-проваджувальну та кримінально-процесуальну функції.

Охорона громадського порядку здійснюється через:

а) профілактичну функцію, що передбачає:

- державний нагляд у формі контролю (перевірка, інспектування, спостереження);

- припис (правила, обов'язкові до виконання);

- попередження правопорушень адміністративно-правовими заходами;

- видача дозволів та їх припинення;

- зв'язок з населенням (роз'яснювальна робота, бесіди, лекції, залучення громадян до взаємодії);

б) оперативно-розшукову функцію, діяльність спеціальних підрозділів правоохоронних органів з охорони громадського порядку;

в) охоронну діяльність із забезпечення громадського порядку в небезпечних, екстремальних і надзвичайних умовах;

г) попереднє слідство та дізнання з виявлення обставин вчинення злочинів та виникнення кримінальних ситуацій.

Варто розрізнити поняття громадського порядку і громадської безпеки. На думку О. Коренева, під громадською безпекою необхідно розуміти врегульовану правовими нормами систему суспільних відносин, що забезпечує особисту безпеку, громадський спокій, сприятливі умови для праці та відпочинку громадян, нормальне функціонування державних органів, громадських об'єднань, підприємств, установ і організацій від загрози злочинних та інших протиправних діянь, порушення порядку користування джерелами підвищеної небезпеки, предметами і речовинами, вилученими із вільного цивільного обігу, явищ негативного техногенного і природного характеру, а також особливих обставин. До сфери громадської безпеки належать суспільні відносини, пов'язані з дотриманням правил, що забезпечують безпеку дорожнього руху та пішоходів; правил проведення будівельних і ремонтних робіт у громадських місцях, правил протипожежної безпеки; правил боротьби зі стихійними лихами, епідеміями, епізоотіями, правил користування предметами, які підпадають під ліцензійно-дозвільну систему (правил придбання, зберігання та перевезення вогнепальної зброї, вибухо-

вих матеріалів). Громадська безпека залежить від ряду інших чинників, у тому числі від стану правопорядку, благоустрою населених пунктів, устаткування об'єктів життєзабезпечення.

Громадська безпека забезпечується діяльністю державних органів, зокрема органів внутрішніх справ, спрямованою на створення і підтримку необхідного рівня захищеності об'єктів безпеки, вжиття заходів нормативно-правового, організаційного, правоохоронного й іншого характеру, що адекватні загрозам життєво важливих інтересів особи, суспільства, держави. Слід пам'ятати про взаємозв'язок громадської безпеки та громадського порядку. Зміцнення громадського порядку безпосередньо впливає на стан громадської безпеки і, навпаки, посилення громадської безпеки, неухильне дотримання правил та вимог громадської безпеки є важливою умовою забезпечення громадського порядку.

Список використаних джерел:

1. Ільницький О. М. Правове регулювання охорони громадської безпеки в Україні / О. М. Ільницький // Європейські перспективи. – 2010. – №3. – С. 31–33.
2. Радюшин Я. Н. Компетенция органов государственной власти и органов местного самоуправления в сфере обеспечения общественной безопасности: дис. ... кандидата. юрид. наук : 12.00.14 / Радюшин Яков Николаевич. – М., 2004. – 214 с.
2. Пилипишин В.П. Поняття та основні риси державного управління / В.П. Пилипишин // Юридична наука і практика. – 2011. – № 2. – С. 10–14.
3. Державне управління : [підручник] : у 2 т. / [під ред. Ю.В. Ковбасюка, К.О. Ващенко, Ю.П. Сурміна та ін.]. – К. : Дніпропетровськ : НАДУ, 2012. – Т. 1. – 2012. – 564 с.
4. Ткач М.П. Проблеми визначення поняття державного управління / М.П. Ткач // Правовий вісник Української академії банківської справи. – 2012. – № 1 (6).

Савицький Володимир Тадеушович,
*проректор з нормативного та науково-методичного забезпечення,
доцент кафедри публічного управління та адміністрування
Хмельницького університету управління та права,
кандидат наук з державного управління, доцент*

ДО ПИТАННЯ СТАТУСУ ОКРЕМИХ КЕРІВНИХ ПОСАД В ЗАКЛАДАХ ВИЩОЇ ОСВІТИ

Однією із загальноприйнятих вимог до документа, що забезпечують його юридичну повноцінність, є вимога щодо точності викладу інформації, яка б виключала можливість неоднозначного тлумачення документа в цілому чи окремих його частин. Особливо важливим є дотримання цієї вимоги у нормотворчій діяльності. Неточність або недовершеність формулювань норм законів спричиняє низку розбіжностей в законодавстві, суперечностей в підзаконних актах, що, в свою чергу, призводить до неоднозначності тлумачення, виконання чи застосування таких норм.

Подібна ситуація існує зі статусом окремих керівних посад в закладах вищої освіти (далі – ЗВО), зокрема посад керівника та заступників керівника ЗВО, керівника та заступників керівника факультету ЗВО (далі – керівні посади). В основі ситуації знаходяться питання щодо обов'язковості чи необов'язковості виконання на цих посадах фіксованого для цих посад навчального та інших видів навантаження, оплатності чи безоплатності виконання такого навантаження, виконання такого навантаження в робочий чи вільний від виконання роботи за основною посадою час.

Відповідно до статті 53 Закону України «Про вищу освіту» науково-педагогічні працівники – це особи, які за основним місцем роботи у закладах вищої освіти провадять навчальну, методичну, наукову (науково-технічну, мистецьку) та організаційну діяльність (ч.1 ст.53) [1]. Якщо вважати зазначені вище керівні посади науково-педагогічними, то особи, що обіймають ці посади, повинні, як й інші науково-педагогічні працівники (асистенти, викладачі, старші викладачі, доценти, професори, завідувачі кафедр), виконувати чотири види діяльності, у тому числі і навчальну роботу.

Далі буде логічно з'ясувати те, чи відносить Закон України «Про вищу освіту» ці керівні посади до науково-педагогічних посад. Так, відносить. Згідно з пунктами 1, 2 та 4 частини першої статті 55 Закону посади керівника (ректора), заступників керівника (проректорів) ЗВО, декана та заступників декана факультету належать до основних посад науково-педагогічних працівників. Однак в повній мірі це стосується лише керівника ЗВО та з певною долею сумніву стосується керівника факультету. Щодо заступників цих керівників в пунктах 2 і 4 є уточнення, згідно з яким до науково-педагогічних посад належать лише ті посади проректорів та заступників деканів, діяльність на яких безпосередньо пов'язана з освітнім або науковим процесом. Крім цього мовна конструкція пункту 4 побудована так, що не дає можливості однозначно визначитися, чи таке уточнення стосується лише заступників декана, чи і декана також. Що слід розуміти під безпосередньо пов'язаною з освітнім або науковим процесом діяльністю, Закон не визначає (п. 1, 2, 4 ч.1 ст. 55) [1]. Не дає відповіді на це питання і постанова Кабінету Міністрів України від 14.06.2000 № 963, якою затверджений повний перелік посад педагогічних та науково-педагогічних працівників [2].

Тому тлумачити зазначене уточнення можна по-різному: перше – уточнення не містить вказівки на обов'язок виконання на цих посадах всіх видів навантаження; друге – уточнення не лише не визначає, але й жодним чином не дає будь-яких підстав щодо прив'язки до цих посад фіксованих обсягів навантаження. Виходячи з буквального змісту зазначеного уточнення, належність керівних посад до науково-педагогічних можна визначати за включеним до назви керівної посади напрямом діяльності, наприклад: проректор з навчальної роботи, проректор з наукової роботи, заступник декана із заочної форми навчання тощо. Проте, наприклад, посаду проректора з адміністративно-господарської роботи вважати безпосередньо пов'язаною з освітнім або науковим процесом не можна. У разі застосування такого підходу виникають питання: перше – чи достатньо лиш таких формулювань назв керівних посад для їх віднесення до науково-педагогічних посад; друге – чи наявність такої назви керівної посади пов'язана чи не пов'язана з обов'язком виконання на цій посаді фіксованого обсягу навантаження; третє – чи наявність такої назви керівної посади без обов'язку виконання фіксованого обсягу навантаження дає підстави зарахування часу роботи на ній до стажу науково-педагогічної діяльності тощо.

Згідно зі статтею 42 Закону України «Про вищу освіту» однією з кваліфікаційних вимог до кандидатів на посаду керівника ЗВО є наявність вченого звання та наукового ступеня (ч. 1 ст. 42) [1]. Відповідно до статті 35 Закону України «Про вищу освіту» декан факультету повинен мати науковий ступінь та/або вчене (почесне) звання відповідно до профілю факультету (ч. ст. 35) [1]. Кваліфікаційних вимог щодо посад заступників керівника ЗВО та заступників декана факультету зазначений Закон не містить, але логічно припустити, що такі вимоги мають бути аналогічними вимогам, що передбачені до посад відповідних керівників.

Відповідно до Порядку присвоєння вчених звань науковим та науково-педагогічним працівникам, затвердженого наказом Міністерства освіти і науки України від 14 січня 2016 року № 13 та зареєстрованого в Міністерстві юстиції України за № 183/28313[3]:

одним з основних критеріїв оцінки науково-педагогічної або наукової діяльності здобувачів вченого звання професора є наявність стажу роботи не менш як 10 (15) років на посаді асистента, викладача, старшого викладача, доцента, професора, завідувача (начальника або його заступника) кафедри, у тому числі останній календарний рік на одній кафедрі (одного вищого навчального закладу) на посаді доцента, професора, завідувача (начальника або

його заступника) кафедри, зокрема за сумісництвом або за трудовим договором (контрактом) з погодинною оплатою (абз. 1 п/п 5 п. 1) [3], (абз. 1 п/п 4 п. 2) [3], (п/п 3 п. 3) [3];

одним з основних критеріїв оцінки науково-педагогічної або наукової діяльності здобувачів вченого звання доцента є наявність стажу роботи не менше ніж п'ять навчальних років на посадах асистента, викладача, старшого викладача, доцента, професора, завідувача (начальника або його заступника) кафедри, у тому числі останній календарний рік на одній кафедрі (в одному вищому навчальному закладі), зокрема за сумісництвом або за трудовим договором (контрактом) з погодинною оплатою (абз. 1 п/п 4 п. 5) [3].

Із наведених вище критеріїв видно, що: перше – робота на таких керівних посадах як ректор, проректор, декан, заступник декана не може бути підставою для розгляду питання про присвоєння вчених звань; друге – не впливає на вирішення цього питання і віднесення посад проректорів та заступників деканів до науково-педагогічних посад за ознакою виконання на них безпосередньо пов'язаної з освітнім або науковим процесом діяльності; третє – робота на посадах ректора, проректора, декана, заступника декана не передбачає обов'язку виконання в межах цих посад конкретних фіксованих обсягів навчального та інших видів навантаження; четверте – особи, які обіймають посади ректора, проректора, декана, заступника декана можуть і мають право працювати за сумісництвом або за трудовим договором (контрактом) з погодинною оплатою на науково-педагогічних посадах (асистента, викладача, старшого викладача, доцента, професора, завідувача (начальника або його заступника) кафедри); п'яте – для того щоб претендувати на присвоєння вченого звання, особи, що обіймають керівні посади ректора, проректора, декана, заступника декана і які не мають необхідного обсягу стажу науково-педагогічної діяльності, не лише мають право, але й повинні поєднувати на зазначених вище посадах роботу за керівною посадою з роботою на вказаних вище науково-педагогічних посадах, що уможливають набуття обсягу стажу науково-педагогічної діяльності, необхідного для присвоєння вчених звань.

Для з'ясування питання щодо виконання керівними працівниками ЗВО науково-педагогічного навантаження в робочий чи позаробочий за основною посадою час варто застосувати аналогію права. Відповідно до пункту 1 Положення про умови роботи за сумісництвом працівників державних підприємств, установ і організацій, затвердженого наказом Міністерства праці України, Міністерства юстиції України, Міністерства фінансів України від 28.06.1993 № 43 і зареєстрованого в Міністерства юстиції України 30.06.1993 за № 76, сумісництвом вважається виконання працівником, крім своєї основної, іншої регулярної оплачуваної роботи на умовах трудового договору у вільний від основної роботи час на тому ж або іншому підприємстві, в установі, організації або у громадянина (підприємця, приватної особи) за наймом. Згідно з пунктом 4 зазначеного Положення керівники державних підприємств, установ, організацій, їхні заступники, керівники структурних підрозділів державних підприємств, установ, організацій (цехів, відділів, лабораторій тощо) та їхні заступники не мають права працювати за сумісництвом (за винятком наукової, викладацької, медичної і творчої діяльності) (п.1) [4]. З цього випливає, що керівні працівники ЗВО мають право здійснювати викладацьку діяльність за сумісництвом в робочий час за основною посадою.

Немає заборони щодо поєднання роботи на керівних і викладацьких посадах у закладах вищої освіти і в Законі України «Про вищу освіту». Згідно з частиною тринадцятою статті 55 цього Закону особа у закладі вищої освіти не може одночасно займати лише двох та більше посад, що передбачають виконання адміністративно-управлінських, а не адміністративно-управлінських і викладацьких функцій (ч.13 ст. 55) [1]. Очевидно тому і в листі Міністерства освіти і науки України від 26.01.2015 № 1/9-32 «Щодо одночасного зайняття або суміщення посад у вищому навчальному закладі» дається роз'яснення лише стосовно того, що одна особа не може одночасно займати посади керівника (завідувача, начальника) кафедри та посади ректора, проректора, керівника факультету (декана, начальника), керівника навчально-наукового інституту (директора, начальника) тощо [5]. Правомірність виконання в робочий час за основною посадою видів науково-педагогічної роботи за викладацькою посадою

керівними працівниками ЗВО, які на викладених вище умовах мають статус науково-педагогічних працівників, підтверджується також частиною другою статті 56 Закону України «Про вищу освіту», згідно з якою робочий час науково-педагогічних працівників включає в себе час виконання ними навчальної, методичної, наукової, організаційної роботи та інших трудових обов'язків (ч. 2 ст. 56) [1].

Список використаних джерел:

1. Про вищу освіту: Закон України від 01.07.2014 № 1556-VII [Електронний ресурс] Верховна Рада України. - <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/main>
2. Про затвердження переліку посад педагогічних та науково-педагогічних працівників: Постанова Кабінету Міністрів України від 14.06.2000 № 963 [Електронний ресурс] Верховна Рада України. - <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/main>.
3. Порядок присвоєння вчених звань науковим та науково-педагогічним працівникам: Наказ Міністерства освіти і науки України від 14.01.2016 № 13, зареєстрований в Міністерстві юстиції України за № 183/28313 [Електронний ресурс] Верховна Рада України. - <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/z0183-16>.
4. Про затвердження Положення про умови роботи за сумісництвом працівників державних підприємств, установ і організацій: Наказ Міністерства праці України, Міністерства юстиції України, Міністерства фінансів України від 28.06.1993 № 43 [Електронний ресурс] Верховна Рада України. - <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/main>
5. Щодо одночасного зайняття або суміщення посад у вищому навчальному закладі: Лист Міністерства освіти і науки України від 26.01.2015 № 1/9-32 [Електронний ресурс] Міністерство освіти і науки України. - <http://mon.gov.ua/ua/about-ministry/normative/3456>.

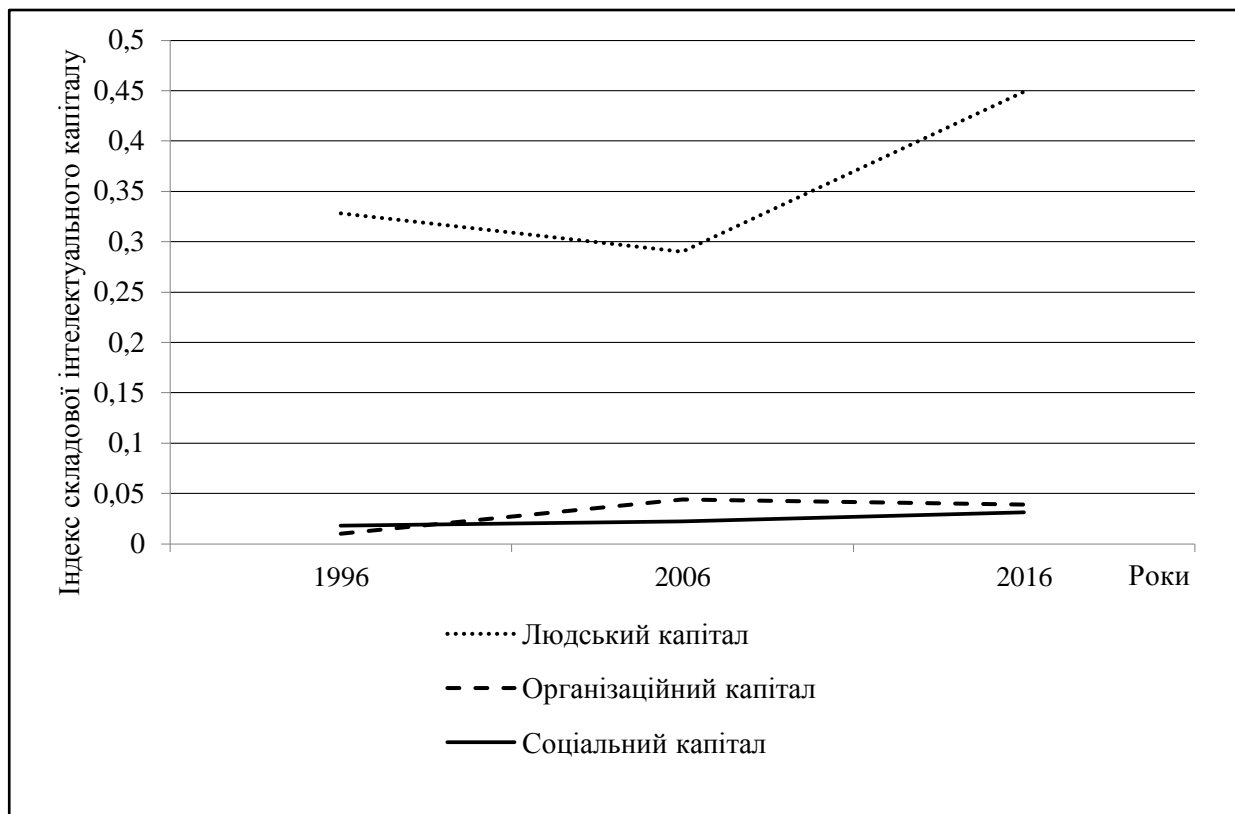
Терещенко Тетяна Василівна,
доцент кафедри публічного управління та адміністрування
Хмельницького університету управління та права,
кандидат економічних наук, доцент

НАПРЯМИ УДОСКОНАЛЕННЯ УПРАВЛІННЯ РОЗВИТКОМ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОГО КАПІТАЛУ РЕГІОНУ

На сучасному етапі розвитку суспільства економічне зростання все більшою мірою залежить від здатності одержувати та використовувати нові знання. На сьогодні економіки України характеризується такими тенденціями: по-перше, глобально-інтеграційними процесами вступу у світову економічну систему, по-друге, низьким рівнем розвитку науково-технічної бази, моральним та фізичним зносом матеріальних активів і дефіцитом фінансових ресурсів для їх модернізації.

Оскільки в умовах переходу суспільства до «економіки знань» найголовнішим чинником розвитку виступає інтелектуальний капітал, його формування, нагромадження, використання та відтворення відкриває можливості до інноваційної активності, підвищення якості життя населення та покращення соціально-економічного розвитку. Тому дослідження процесу управління розвитком інтелектуального капіталу регіону в умовах розвитку інтелектуальної економіки набуває особливої актуальності.

Дослідження теоретичних та практичних аспектів управління інтелектуальним капіталом висвітлено в наукових працях і прикладних дослідженнях багатьох іноземних та вітчизняних учених і фахівців. Проте у науковій літературі досі не сформовано єдиного підходу щодо методології впровадження системи управління розвитком інтелектуального капіталу

регіону, а також визначення її ефективності. Разом з цим, існує ціла низка актуальних проблем, пов'язаних з особливостями формування, використання, відтворення та накопичення інтелектуального капіталу регіону в сучасних умовах.

Мета дослідження полягає в опрацюванні теоретичних та практичних основ, а також розробці практичних пропозицій щодо удосконалення управління розвитком інтелектуального капіталу регіону.

Сьогодні наша країна характеризується досить високим рівнем розвитку фундаментальної науки і людського потенціалу, однак ці чинники поки не стали реальним джерелом економічного зростання. За результатами проведеного нами дослідження, майже за всі роки незалежності України спостерігається позитивна тенденція розвитку інтелектуального капіталу Хмельницької області. Зокрема, має місце покращення рівня розвитку людського капіталу, підвищення індексу організаційного капіталу та зростання соціального капіталу (рис. 1).

Попри стрімкий ріст інтегрального індексу інтелектуального капіталу Хмельницької області (рис. 2.), відмітимо, що величина цього індексу є низькою, оскільки чим ближче індекс інтелектуального капіталу тяжіє до 1, тим вищим рівнем розвитку він характеризується. Така ситуація свідчить про недостатньо ефективне управління інтелектуальним капіталом нашої області. Тому актуальною залишається потреба в дослідженні підвищення ефективності управління інтелектуальним капіталом на регіональному рівні.

Соціально-економічні напрями удосконалення управління розвитком інтелектуального капіталу регіону засновані на тому, що рівень соціально-економічного розвитку регіону є базою відтворення інтелектуального капіталу. Тому простежується пряма залежність між рівнем соціально-економічного розвитку та рівнем розвитку інтелектуального капіталу регіону. Цей зв'язок пов'язаний із впливом освіти, охорони здоров'я та інших чинників на інтелектуальний капітал, витратами на розвиток інформаційних технологій та систем, які є необхідною умовою формування інтелектуального капіталу.

Рис. 1. Динаміка індексів складових інтелектуального капіталу Хмельницької області

Примітка. Складено авторами.

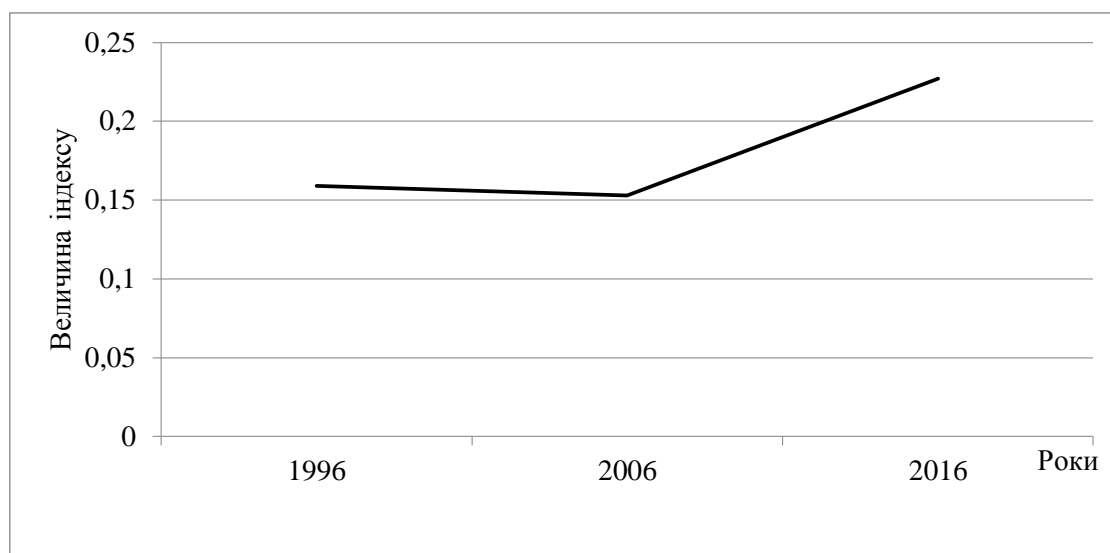

Рис. 2. Динаміка інтегрального індексу інтелектуального капіталу Хмельницької області

Примітка. Складено авторами.

Також варто зазначити, що розвиток науки та впровадження нових технологій є водночас і головними елементами політики розвитку інтелектуального капіталу, і результатом його використання.

Поряд з цим, науково-технологічні напрями стратегічного управління розвитком інтелектуального капіталу базуються на прямому впливі науки та загального технологічного рівня розвитку економіки регіону на інтелектуальний капітал. Організаційно-правові напрями удосконалення управління розвитком інтелектуального капіталу включають прийняття нових та зміну існуючих нормативно-правових актів, створення нових інституцій, впровадження нових організаційних структур тощо.

Основні пріоритети стратегічного управління розвитком інтелектуального капіталу та його складових – людського (особистісного), соціального та організаційного капіталів – повинні враховувати специфіку кожної з них і бути спрямованими на досягнення конкретних результатів (рис.3). Зокрема, мета удосконалення управління людським капіталом повинна бути спрямована на підвищення якості життя населення і всебічну реалізацію творчих здібностей особистості, що в результаті формує можливості для одержання певного рівня доходів, які забезпечують відтворення власного інтелектуального капіталу.

Зі свого боку, управління соціальним капіталом необхідно скеровувати на досягнення гармонізації соціальних взаємовідносин, що забезпечить єдність суспільства у всіх сферах: економічній, соціальній, культурній, духовній, політичній. Також удосконалення управління організаційним капіталом потрібно направити на створення організаційно-технічної основи розвитку постіндустріального (інформаційного) суспільства, у якій все більшу роль відіграють інформаційно-комунікаційні системи [1, с. 142].

Вважається, що кінцевою метою удосконалення управління інтелектуальним капіталом регіону є забезпечення ефективного його розвитку на основі інноваційного розвитку економіки та підвищення рівня і якості життя населення.

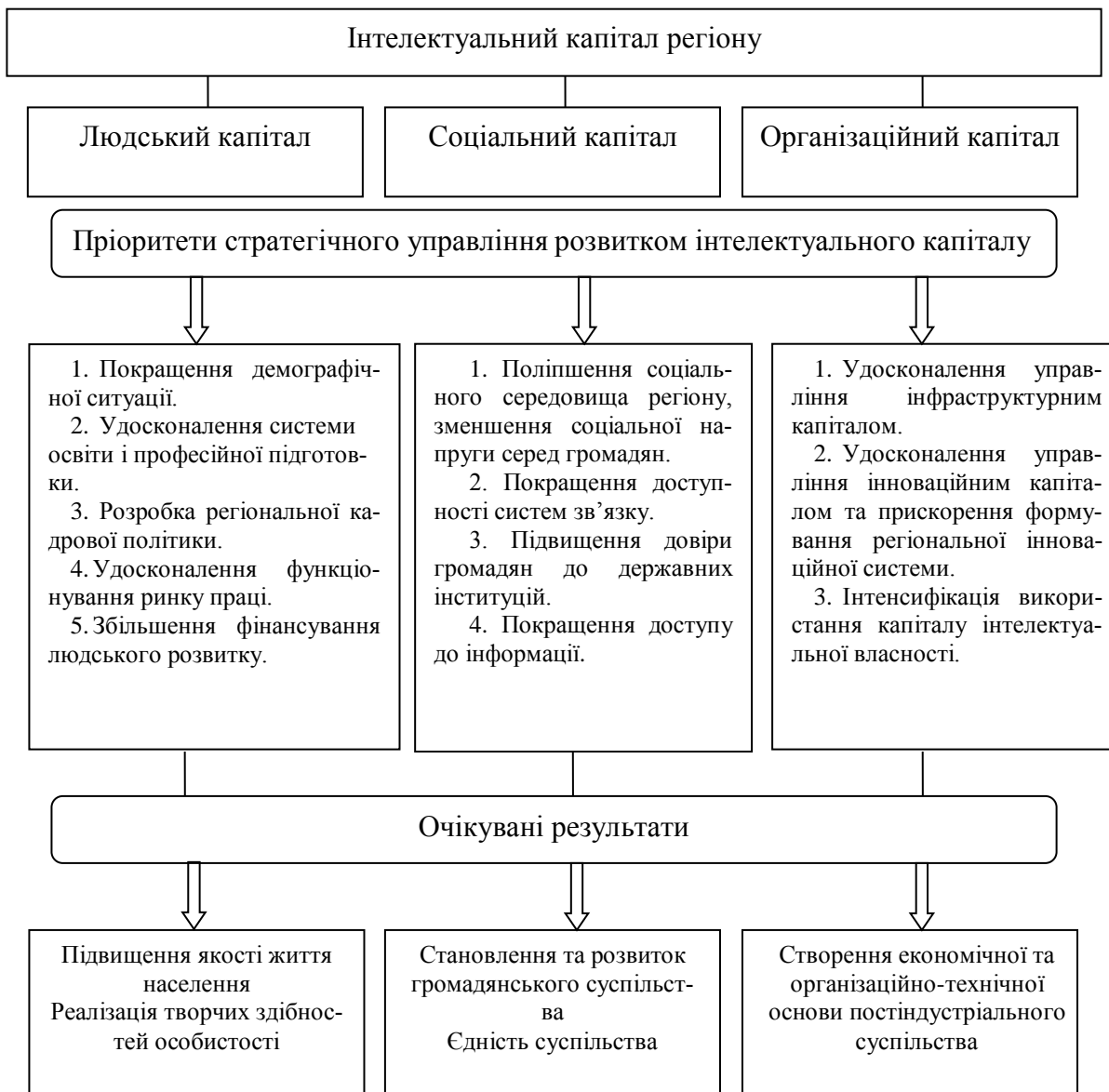

Рис. 3. Основні пріоритети стратегічного управління розвитком інтелектуального капіталу Хмельницької області

Примітка. Складено авторами.

Загалом, стратегічні напрями удосконалення управління розвитком інтелектуального капіталу пропонуємо розглядати у двох блоках: формування та використання (рис. 4).

На нашу думку, управлінський вплив на інтелектуальний капітал регіону має носити системний характер. Це означає, що, удосконалюючи структуру освіти в регіоні в напрямі підвищення її конкурентоспроможності, важливо включити в поле управління також інші складові людського капіталу, що визначають рівень життя населення: рівень здоров'я, соціального благополуччя, мобільності та ін.

Рис. 4. Стратегічні напрями удосконалення управління інтелектуальним капіталом Хмельницької області

Примітка. Складено авторами.

В іншому випадку всі позитивні ефекти від розвитку інтелектуального капіталу регіону будуть зведені нанівець в результаті скорочення тривалості життя, зростання злочинності, неефективного розподілу трудових ресурсів по території області тощо.

Список використаних джерел:

1. Янишівський В.М. Інтелектуальний капітал в системі національної економіки України [Текст]: дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата економічних наук / В.М. Янишівський – Інститут демографії та соціальних досліджень імені М.В. Птухи Національної академії наук України. Київ. – 2012. – 260 с.

Ткачова Наталія Миколаївна,
*завідувач кафедри публічного управління та адміністрування
Хмельницького університету управління та права,
доктор наук з державного управління, професор*

ОСОБЛИВОСТІ ВПРОВАДЖЕННЯ ЕФЕКТИВНОЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ МОДЕЛІ ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ В СФЕРІ ОХОРОНИ ЗДОРОВ'Я

Головною метою реформ в Україні проголошено розбудову демократичної правової держави, забезпечення її сталого і безпечного розвитку. Процес формування і реалізація державної політики національної безпеки сьогодні є чи не найголовнішою проблемою в Україні. Сучасні реалії існування України як незалежної держави потребують у межах реалізації політики національної безпеки урахування прагнення країни реалізовувати національні інтереси во всіх сферах життєдіяльності суспільства. Системна криза, яку в останні роки переживає Україна, створює серйозні перешкоди для її стратегічного розвитку та економічного зростання. Сьогодні, однією з головних передумов подолання кризи є консолідація української нації і впровадження ефективної національної моделі державного управління, яка має забезпечити підвищення ефективності функціонування суспільства та негайний розвиток як окремих сфер життєдіяльності (економіка, культура, освіта, медицина) так і удосконалення всієї системи державного управління з обов'язковим досягненням нею оптимального рівня ефективності впливу на суспільні процеси.

Стан сфери охорони здоров'я протягом останніх років вважати стабільним неможливо. Це є наслідком неправильного розуміння, наявності стереотипів щодо впровадження ринкових відносин та відсутності дієвих форм державного управління у цій сфері. Сьогодні все більше прихильників ідеї застосування моделі охорони здоров'я, яка заснована на ринковому принципі: потреба - задоволення потреби - прибуток - стимулювання потреби - потреба.

Тобто, необхідно розробити стратегії, організаційні структури, нові підходи до ціноутворення, нові методи оцінки діяльності учасників процесу надання медичної допомоги, а головне – розробити практичні заходи з об'єднання всіх учасників процесу надання медичної допомоги, а саме: держави, бізнесу, бюджетних та приватних лікувальних закладів та ін.

Державне управління діяльності у сфері охорони здоров'я має свої особливості. Відповідно до законодавства України, охорона здоров'я є одним із пріоритетних напрямів державної діяльності. Держава формує політику охорони здоров'я в Україні та забезпечує її реалізацію. Законодавство України про охорону здоров'я базується на Конституції України.

Реалії сьогодення свідчать про необхідність суттєвого оновлення поглядів стосовно державного регулювання у сфері охорони здоров'я громадян. Поряд із збереженням ставлення до медичної діяльності як однієї з соціальних функцій держави, за останній час виникли й посилюються тенденції відносно охорони здоров'я громадян як фактору забезпечення національної безпеки України. Існує велика кількість обставин, які свідчать про необхідність зміни пріоритетів стосовно основних напрямів державного регулювання у сфері охорони здоров'я.

Основними з таких обставин є:

- урізноманітнення форм власності лікувальних установ, де громадянам може надаватися медична допомога;
- віднесення певної частини послуг, що надаються державними та комунальними закладами охорони здоров'я, до адміністративних (управлінських) послуг;
- необхідність урахування прав, свобод і законних інтересів пацієнтів і доцільності для держави за пошуків нових форм і методів державного управління у сфері охорони здоров'я громадян;

- доцільність зміни акцентів у визначенні державного фінансування сфери медичної діяльності в Україні тощо.

Зараз більшість країн світу почали переосмислення здоров'я населення з точки зору його як економічної категорії, а не тільки як медичної та соціальної. До цього призвели оцінки експертів, за даними яких витрати на медичну допомогу в зв'язку з захворюваністю становлять 47,9 %, немедичні витрати (втрати доходів у зв'язку із захворюваністю та передчасною смертністю населення) становлять 52,1 % [1, с.53; 21].

Як відомо, українці живуть на 12 років менше, ніж європейці. Рівень дитячої смертності перевищує європейський показник у 2,5 раза. Вже майже 20 років Україна не може побороти епідемії ВІЛ/СНІДу і туберкульозу. В Україні всього 15-20% малюків народжуються повністю здоровими. У кожній третій дитини фіксуються відхилення у фізичному або психічному розвитку, а кількість здорових школярів становить лише 52% [2].

Система охорони здоров'я (СОЗ) є головною соціально-економічною, культурною та політичною сферою будь-якої держави і безпосередньо впливає на стан національної безпеки. Вона найбільш чутлива до всіх змін які відбуваються у країні, реагує на створення будь-яких факторів, які тягнуть за собою ризики для здоров'я: бідність, недостатнє харчування, погіршення якості води, погані сільськогосподарські умови, деградацію довкілля зі змінами клімату, недостатність йоду, заліза, збільшення артеріального тиску, безпрецедентне поширення хронічних неінфекційних хвороб, ВІЛ/СНІД, атипові пневмонії, туберкульоз, надмірне споживання солі, цукру, жирів, високий рівень холестерину, тютюнопаління, зловживання алкоголем, ожиріння [3, с. 33].

Згідно визначенню ВООЗ, система охорони здоров'я - це сукупність усіх організацій, інститутів і ресурсів, головною метою яких є поліпшення здоров'я. Концепція ВООЗ «Здоров'я-2020: основи європейської політики і стратегії для XXI сторіччя» визначає основні цілі функціонування системи охорони здоров'я, до них відносять: поліпшення здоров'я всього населення, відповідність запитам і потребам людей, забезпечення справедливості в розподілі фінансових ресурсів, доступності всіх до наявних ресурсів [4]. Умовою для цього є створення та успішна діяльність нормативно-правової бази, що включає комплекс всіх ресурсів (фінансові, кадрові, матеріально-технічні), управління та керівництво, інноваційні технології, а основними цінностями - справедливість, солідарність, участь населення, етичний підхід до розвитку систем [1, 5].

Розпорядженням кабінету Міністрів України була схвалена Концепція розвитку системи громадського здоров'я, мета якої - формування та реалізації ефективної державної політики для збереження та зміцнення здоров'я населення, збільшення тривалості та покращення якості життя, попередження захворювань, продовження активного, працездатного віку та заохочення до здорового способу життя шляхом об'єднання зусиль усього суспільства [6]. Реалізувати її передбачається протягом 2017-2020 рр.

Таким чином, система охорони здоров'я як об'єкт державного управління і складова національної безпеки потребує системних змін, до слід віднести:

- розвиток міжсекторальної співпраці та широке запровадження в медичній галузі державно-приватного партнерства;
- поліпшення стану громадського здоров'я шляхом демографічної модернізації та розвитку конкуренції за надання медичних послуг;
- трансформація державного управління власністю в медичній сфері шляхом роздержавлення та приватизації;
- удосконалення механізмів державного управління системними змінами в сфері охорони здоров'я з урахуванням основних напрямів медичної реформи та європейських стандартів охорони здоров'я.

Список використаної літератури:

1. Державне управління охороною здоров'я України: [монографія] / [Лазоришинець В.В., Слабкий Г.О., Ярош Н.П., Чепелевська Л.А., Шевченко М.В., Кутуза А.С., Ціборовський О.М., Істомин С. В., Кондратюк Н.Ю., Кучеренко Н.Т., Тяпкін Г.М.] – К., 2014. – 312 с. – С. 53
2. Державна політика у сфері охорони здоров'я : кол. моногр. : у 2 ч. / [кол. авт. ; упоряд. проф. Я. Ф. Радиш ; передм. та заг.ред. проф. М. М. Білинської, проф. Я. Ф. Радиша].– К. : НАДУ, 2013. – Ч. 1. – 396 с.
3. Думанский Ю.В. Современное состояние систем здравоохранения мира: монография / Думанский Ю.В., Шутов М.М., Лобас В.М., Вовк С.М. – Донецк: ВИК. – 2013. – 368 с. – С. 33
4. «Здоровье-2020: основы европейской политики и стратегия для XXI века» - [Електронний ресурс] - Режим доступу: http://www.euro.who.int/__data/assets/pdf_file/0017/215432/Health2020-Long-Rus.pdf?ua=1 - Назва з екрана.
5. ВООЗ - [Електронний ресурс] - Режим доступу: <http://www.who.int>
6. Концепція розвитку системи громадського здоров'я Електронний ресурс] - Режим доступу: <https://www.kmu.gov.ua/ua/npas/250214112>

Требик Людмила Петрівна,
*доцент кафедри публічного управління та адміністрування
Хмельницького університету управління та права,
кандидат наук з державного управління, доцент*

ОРГАНІЗАЦІЙНО-УПРАВЛІНСЬКІ ЗАСАДИ ПІДВИЩЕННЯ РІВНЯ ІНФОРМАЦІЙНО-ТЕХНОЛОГІЧНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ УПРАВЛІНСЬ- КИХ КАДРІВ РЕГІОНУ

На сьогодні в Україні завдання підвищення ефективності державного управління і місцевого самоврядування активно вирішується в багатьох напрямках: структурному, функціональному, фінансовому, організаційному. Особливе значення має підвищення ефективності роботи органів державного управління та місцевого самоврядування, що, зокрема, передбачає підвищення ефективності виконання своїх функцій кожним працівником. На перший план висувуються питання професіоналізму місцевих управлінських кадрів, їх спроможності ефективно здійснювати фінансову децентралізацію, вміння працювати з усіма суспільними верствами, громадськими групами. По суті, їм "необхідно оволодіти мистецтвом муніципальної політики, сучасними муніципальними технологіями і методами муніципального менеджменту" [1, с.14].

На нашу думку, сучасний етап функціонування органів державної влади і особливо органів місцевого самоврядування потребує формування в них структури управління мережевого типу. Це можливо за умови осучаснення їх моделі.

У зв'язку з цим ми вважаємо, що сучасну модель органу державної влади та органу місцевого самоврядування як адміністративно-соціальної мікросистему доцільно розробити на основі однієї з перших універсальних моделей організації – "Алмазу" Г. Лівітта [2] та з урахуванням ІКТ-складової в управлінській діяльності зокрема та в системі управління в цілому (рис. 1).

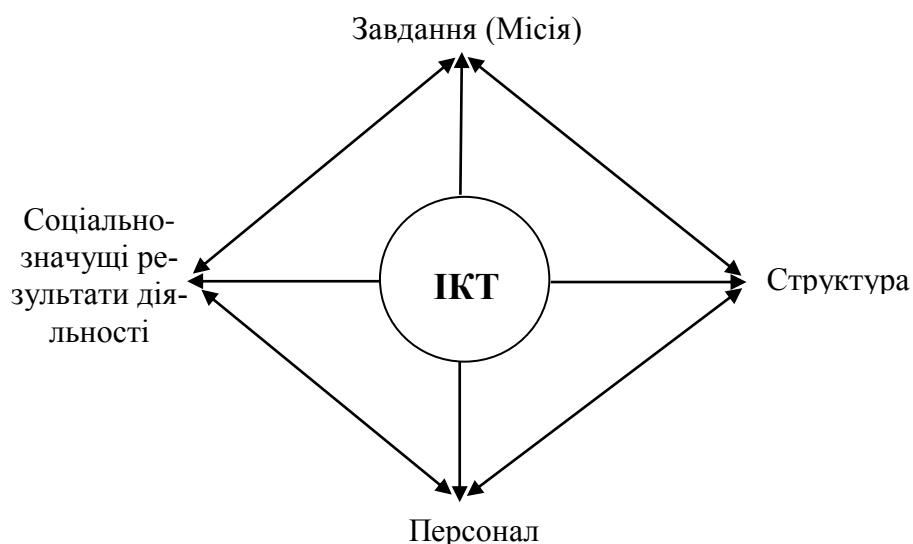

Рис. 1. Модель сучасного органу державної влади та органу місцевого самоврядування

Як свідчить рис. 1., постійним рушієм організаційної структури та системи управління мають стати інформаційно-комунікаційні технології, що використовуються в щоденній професійній діяльності як управлінськими кадрами регіону, так і підлеглими їм співробітниками. При цьому ефективність та результативність кожного суб'єкта управління й об'єкта управління та колективу й організації в цілому перебувають у прямій залежності від стану інформаційно-комунікаційних технологій та якісних характеристик їх використання в управлінській діяльності в системі державного управління та місцевого самоврядування. У такому контексті розвиток та використання інформаційно-комунікаційних технологій має стати пріоритетним завданням для сучасних управлінських кадрів регіону і зрозуміло що кожен із управлінських кадрів регіону має мати високий рівень інформаційно-технологічної компетентності.

Розуміємо поняття "інформаційно-технологічна компетентність управлінських кадрів регіону" як інтегративне утворення, що характеризує зрілу особистість управлінця-професіонала та охоплює її основні підструктури: мотивацію до активного засвоєння і творчого застосування інформаційно-комунікаційних технологій у щоденній управлінській діяльності; готовність, здатність, уміння до сприйняття, опрацювання інформації та обміну нею за допомогою сучасних технологій; знання про інформаційно-комунікаційні технології та досвід їх ефективного використання з метою успішності виконання суспільно значущих завдань.

Підвищити рівень інформаційно-технологічної компетентності управлінські кадри регіону можуть через підвищення кваліфікації з використанням інформаційно-комунікаційних технологій, як інноваційну навчальну діяльність ґрунтовану на нових знаннях та інноваційній динаміці за умови обов'язкової наявності в ній низки послідовних компонентів.

Ми вважаємо, що основними цілями інноваційного освітнього інформаційно-комунікаційного процесу в підвищення кваліфікації управлінських кадрів регіону мають стати [3, с.145]:

- розвиток якості навчання шляхом пошуку освітніх інновацій, удосконалення методичної, наукової, навчальної, організаційної системи освітнього процесу, адекватного потребам здійснення управлінської практичної діяльності як в органах державної влади, так і в органах місцевого самоврядування;

- створення самоорганізованого середовища педагогів-однодумців, здатних до генерації і впровадження освітніх інновацій в систему навчання та формування інформаційно-комунікаційного мислення управлінських кадрів регіону як активних суб'єктів навчального процесу;

- реалізація на практиці інноваційної моделі дистанційного, тобто інформаційно-комунікаційного, навчання в процесі підвищення кваліфікації управлінських кадрів регіону, яка забезпечує функціонування самоорганізованих моделей їх професійного навчання та керівництва всіма структурними підрозділами;

- удосконалення готовності і вміння управлінських кадрів регіону до управлінської інноваційної діяльності, що передбачає їхню здатність та обов'язковість бачити складні процеси соціальної динаміки, розвивати ініціативу, творчість, лідерські якості тощо;

- виявлення та закріплення в слухачів потреби до постійного самовдосконалення, саморозвитку, самооцінювання, самореалізації та самоактуалізації;

- трансформація слухачів-управлінців регіонального рівня з пасивних споживачів надаваних їм знань на активних суб'єктів навчального процесу.

Організаційно-управлінськими засадами інноваційного розвитку навчального інформаційно-комунікаційного процесу підвищення кваліфікації управлінських кадрів регіону доцільно, на нашу думку, визначати такі:

- розроблення та апробація навчальних інновацій, технологій, активних методів навчання і впровадження їх в діяльність професорсько-викладацького складу, кафедр НАДУ, центрів підвищення кваліфікації тощо;

- здійснення систематичного методичного моніторингу, спрямованого на удосконалення якісних характеристик навчального процесу, розробку ефективної та дієвої системи контролю, аналізу і прогнозування;

- створення єдиної мережі інноваційного інформаційно-комунікаційного навчання УКР в системі підвищення їх кваліфікації;

- вивчення, узагальнення й поширення зарубіжного та вітчизняного досвіду інноваційної культури навчання управлінських кадрів регіону з метою формування та розвитку в них творчих здібностей;

- прогнозування та моделювання варіантів підвищення кваліфікації управлінських кадрів регіону з інноваційним мисленням;

- проведення досліджень з метою коригування й удосконалення навчального процесу в ході підвищення кваліфікації управлінських кадрів регіону;

- активізація інноваційних здібностей УКР в процесі інформаційно-комунікаційного навчання та в їх управлінській діяльності;

- створення сучасної інноваційної навчально-матеріальної бази;

- систематичне підвищення кваліфікації викладачів за програмами інноваційного дистанційного інформаційно-комунікаційного навчання.

Пріоритетне бажання України увійти до системи європейської співдружності розвинених демократій, яким притаманні високі показники та індикатори розвитку інформаційного суспільства: індекси технологічної готовності, мережевої готовності, використання урядом інформаційно-комунікаційних технологій тощо, зумовлює необхідність підвищення рівня інформаційно-технологічної компетентності управлінців, а також удосконалення системи підвищення кваліфікації управлінських кадрів регіону.

Список використаних джерел:

1. Бабун Р.В. Становление муниципальной науки и подготовка кадров для муниципального управления [Текст] / Р.В. Бабун // Муниципальная служба. – 2001. – № 2. – С.14-20.
2. Leavitt H.J. Applied Organizational Change in industry: structural, technological and humanistic approaches. Handbook of organization [Текст]. – Chicago, 1965. – 380 p.
3. Требик Л.П. До проблеми окреслення інформаційно-комунікаційної парадигми підвищення кваліфікації управлінських кадрів регіону [Текст] / Л.П. Требик // Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України. – Київ – 2015. – № 6/2015. – С. 141-147.

Чмырь Елена Сергеевна,
*профессор кафедры публичного управления и администрирования
Хмельницкого университета управления и права,
доктор экономических наук, профессор*

ПОЛИТИКА ОТКРЫТОГО ДОСТУПА К РЕЗУЛЬТАТАМ НАУЧНЫХ ИССЛЕДОВАНИЙ И ПЕРСПЕКТИВЫ РАЗВИТИЯ ОТЕЧЕСТВЕННЫХ ВЫСШИХ УЧЕБНЫХ ЗАВЕДЕНИЙ

Правительством принято решение о создании Национального репозитория академических текстов (НРАТ) [1]. Его миссия состоит в обеспечении максимальной доступности научной и образовательной информации, - в первую очередь той, которая создана в Украине, а также нашими соотечественниками независимо от географического места написания. В перспективе предусмотрено расширение контента за национальные рамки в результате интеграции с аналогичными информационными системами других стран мира и масштабными негосударственными проектами.

В основу Национального репозитория положена идея накопления, сохранения и предоставления в открытый доступ любым заинтересованным пользователям полнотекстовых электронных версий отечественных академических текстов, а также связанной с ними библиографической информации. Речь идёт об авторских произведениях научного, научно-технического и образовательного характера в форме:

- диссертаций на соискание учёной степени и авторефератов диссертаций;
- квалификационных выпускных работ соискателей высшего образования;
- статей в рецензируемых научных изданиях (в том числе тех статей, на основании защиты которых присвоена учёная степень);
- монографий, (включая те, по результатам защиты которых присвоена учёная степень);
- научных изданий (сборников научных трудов, материалов научных конференций и т.п.);
- отчётов в сфере научной и научно-технической деятельности;
- депонированных научных работ;
- учебников, учебных пособий и других научно- и учебно-методических материалов.

Этот шаг является продолжением общей линии на обеспечение открытости информации и цифровизации всех сфер жизни, включая научную и образовательную.

Практическое применение концепции «открытой науки» и «открытого доступа» позволяет научной информации преодолевать географические и институциональные границы; быстро распространяться, не успевая утратить актуальности; стимулирует междисциплинарные исследования и создание международных исследовательских групп (коллабораций); существенно снижает финансовые барьеры для получения данных; расширяет аудиторию охвата (теперь знания становятся доступны для учёных, преподавателей, школьников, студентов, предпринимателей, инноваторов, управленцев, представителей средств массовой информации). Появляются новые площадки для проведения научных исследований, обсуждения полученных результатов, он-лайн координации различных проектов. Увеличивается «видимость» учёных и их разработок, а также расширяется круг тех, кто может оперативно с ними ознакомиться [2].

Ряд высших учебных заведений Украины уже реализует на практике свою цифровую активность, создавая и поддерживая на должном уровне собственные институциональные репозитории (табл.1). Однако прогресс в этой сфере, как видим, ещё недостаточен.

Кроме того, ВУЗы преимущественно стараются не предоставлять доступ к квалифи-

кационным работам своих студентов. Это выглядит вполне оправданным, учитывая серьезные проблемы с применением практик академической добропорядочности и отсутствие действенных инструментов противодействия плагиату.

Таблица 1.

Региональный срез ВУЗов Украины и их институциональных репозитариев

Области	Количество ВУЗов, ед.*	Количество репозитариев, ед. **	Уровень охвата, %
Украина, всего	293	62	21
Винницкая область	6	3	50
Волынская область	4	1	25
Днепропетровская область	24	3	13
Донецкая область	16	2	13
Житомирская область	4	3	75
Закарпатская область	5	1	20
Запорожская область	11	2	18
Ивано-Франковская область	5	1	20
Киевская область и г. Киев	76	8	11
Кировоградская область	4	2	50
Луганская область	5	1	20
Львовская область	20	1	5
Николаевская область	5	1	20
Одесская область	19	5	26
Полтавская область	6	2	33
Ровенская область	5	1	20
Сумская область	4	4	100
Тернопольская область	8	2	25
Харьковская область	37	13	35
Херсонская область	8	1	13
Хмельницкая область	9	2	22
Черкасская область	5	0	0
Черниговская область	4	2	50
Черновицкая область	3	1	33

Примечания:

* - институты, академии, университеты;

** - в соответствии с открытыми данными (источники - Webometrics, Институт программных систем НАН Украины, Житомирский государственный университет им. И. Франка, Национальная библиотека Украины им. В.И. Вернадского, Электронная библиотека Украины, OpenDOAR, ROAR).

Информация по состоянию на сентябрь 2017 г.

Подготовлено автором.

Тем не менее, барьеры, стоящие на пути открытости науки будут сниматься, что позволит огромному количеству заинтересованных лиц получить доступ к архивным и актуальным научным разработкам, а также данным, на основании которых эти разработки были сделаны.

Например, в соответствии с новыми правилами формирования перечня научных специализированных изданий Украины, одним из условий получения такого статуса является «... размещение ... в Национальном репозитарии академических текстов в случае открытого

доступа - электронных копий издания, а при распространении по подписке - полного библиографического описания и аннотации к статьям, которые размещаются в соответствующих номерах изданий, для формирования реестра академических текстов» [3]. Аналогичная норма о необходимости создания институциональных репозитариев, которые в части размещения квалификационных выпускных работ соискателей высшего образования обретут статус локальных репозитариев (как части НРАТ), предусмотрена соответствующим приказом МОН.

Утверждено Положение о Национальном репозитарии академических текстов, в котором изложены базовые понятия, описана структура репозитария, порядок его создания и функционирования [4].

Определена организация, которая будет выполнять функции распорядителя НРАТ [5].

На стадии окончательного согласования находится Регламент НРАТ, - документ, в котором определён порядок наполнения и работы репозитария, установлены все технические и правовые условия использования ресурсов НРАТ различными категориями пользователей, процедуры хранения и предоставления доступа к академическим текстам, подтверждена необходимость обязательного соблюдения авторских прав и т.п. [6].

Ведётся работа по информационному сопровождению проекта Национального репозитария. В частности, разъясняется его миссия, формат, структура, функциональные возможности, перспективы развития, собирается информация от будущих пользователей относительно их предпочтений в части доступа к различным видам академических текстов, обобщаются пожелания к данным, из которых будет проводиться формирование реестра, а также организации поиска информации и т.п. [7].

Научные и образовательные ресурсы, которые будут накапливаться в Национальном репозитории, станут основой для комплексной аналитической работы. Соответствующие службы репозитария смогут осуществлять системные наукометрические исследования (оценка цитируемости в разрезе отдельных публикаций, авторов, научных учреждений, высших учебных заведений и т.п.); отслеживать и анализировать информацию о внедрении научных разработок; формировать и принимать участие в составлении рейтингов, характеризующих состояние и динамику развития научной, образовательной, инновационной деятельности и соответствующей инфраструктуры; проводить анализ отечественного научного ландшафта; готовить информационно-аналитические материалы относительно наполнения репозитария академическими текстами и иными данными; всесторонне поддерживать (методически, информационно, организационно, технически) политику академической добропорядочности, в том числе путём организации проверки на наличие совпадений текстовых фрагментов и последующего проведения экспертизы на плагиат [8].

Уже существуют разработки, которые нацелены на перспективу [9]. Имеется в виду дополнение базовой коллекции академических текстов т.н. «серой литературой» (неопубликованными материалами), методическими рекомендациями, детальным описанием экспериментов, статистическими базами данных, информацией, собранной в процессе наблюдения, большими данными («big data»). Учитывая ценность сетевых взаимодействий учёных как для создания временных творческих коллективов, так и для рецензирования научных работ, репозитарий следует дополнить сегментом, функционально близким к научным социальным сетям [8, 10].

Все это открывает широчайшие перспективы как для студентов, которые смогут получить доступ к верифицированным (надёжным) и разноплановым информационным ресурсам, так и для преподавателей, располагающих возможностью оперировать мощной библиотекой научных и учебных материалов. Репозитарий также будет играть важную роль в действенном продвижении практик научной и информационной открытости, станет эффективным инструментом утверждения академической добропорядочности. Сказанное в комплексе с другими мероприятиями позволит повысить уровень отечественного высшего образования.

Список використаних джерел:

1. Распоряжение Кабинета Министров Украины «О создании Национального репозитория академических текстов» от 22.07.2016 № 504-р [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/504-2016-%D1%80/>
2. Чмырь, Е.С. Развитие инфраструктуры открытости науки (национальный сегмент) // Международные и национальные научные организации как фактор формирования глобальной научной общности (Киев, 15-17 мая 2017). /Е.С.Чмырь/. - Киев: «Наш формат», 2017. - С.448-463. - URL: <https://stepscenter.org.ua/wp-content/uploads/2017/09/sbornyк-verstka82017.pdf>
3. Приказ МОН Украины «Об утверждении Порядка формирования Перечня научных специализированных изданий Украины» от 15.01.2018 г. №32 (юстирован 06.02.2018 №148 / 31600). – К.: МОН, 2018. – 11 с.
4. Постановление Кабинета Министров Украины «Положение о Национальном репозитории академических текстов» от 19.07.2017 № 541 [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/541-2017-%D0%BF/>
5. Приказ МОН Украины «О Распорядителе национального репозитория академических текстов» от 25.10.2017 № 1421 [Электронный ресурс]. – URL: <http://old.mon.gov.ua/files/normative/2017-11-07/8240/nmo-1421.pdf>
6. МОН вынесет на общественное обсуждение Регламент Национального репозитория академических текстов [Электронный ресурс]. – URL: http://www.uinteі.kiev.ua/viewpage.php?page_id=219; <https://mon.gov.ua/ua/news/usi-novivni-novini-2017-09-20-mon-vinese-na-gromadske-obgovorennya-reglament-nacjonalnogo-repozitariyu-akademichnix-tekstiv>
7. Официальная страница Национального репозитория академических текстов от Распорядителя НРАТ [Электронный ресурс]. – URL: <https://www.facebook.com/groups/repository.ukrintei/>
8. Чмырь, Е.С. Информационно-коммуникационные системы поддержки науки и образования в цифровую эпоху /Е.С.Чмырь // Стратегічні напрями соціально-економічного розвитку держави в умовах глобалізації: збірник тез III Міжнародної науково-практичної конференції (м.Хмельницький, 22-23 вересня 2017 р.). – Хмельницький: ХУУП. – С.270-274. - URL: http://www.univer.km.ua/doc/Zbirnik_19_09.pdf
9. Національний репозитарій академічних текстів: відкритий доступ до наукової інформації: кол. моногр. [Текст] / О.С. Чмир, Т.К. Кваша, Т.О. Ярошенко та ін. – К.: УкрІНТЕІ, 2017. – 200 с.
10. Chmyr, O.S. Institutional provision of open access in Ukraine // Науковий вісник Дипломатичної академії України. – 2017. - № 24. Ч.ІІІ серія «Економічні науки». – С.126-133. - URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvdau_2017_24%283%29__18

Шевчук Інна Володимирівна,
*доцент кафедри публічного управління та адміністрування
Хмельницького університету управління та права,
кандидат наук з державного управління*

КОРУПЦІЯ ЯК КЛЮЧОВА ЗАГРОЗА НАЦІОНАЛЬНІЙ БЕЗПЕЦІ В ЕКОНОМІЧНІЙ СФЕРІ

Небезпечним соціально-політичним явищем, яке виступає як одна із ключових загроз економічній безпеці зокрема є корупція, оскільки, впливаючи на усі сфери суспільства, веде до зниження рівня розвитку країни, погіршення добробуту громадян та втрат позицій серед членів міжнародної спільноти.

Кохан Г.В. визначив корупцію є явищем, що наявне в будь-якій державі світу та підкреслив що «вона є і в Україні, і де завгодно» [1, С. 4].

Серьогін С. зауважив, що корупція бере початок із зародженням державності і відображає суперечність між недостатністю ресурсів до задоволення власних потреб і прагнення окремих посадових осіб використати власне становище з метою якнайповнішого задоволення особистих потреб та потреб найближчого оточення [3, С. 3].

В Законі України «Про запобігання корупції» від 14.10.2014 року корупцію визначено як використання особою, зазначеною у частині першій статті 3 Закону, наданих їй службових повноважень чи пов'язаних з ними можливостей з метою одержання неправомірної вигоди або прийняття такої вигоди чи прийняття обіцянки/пропозиції такої вигоди для себе чи інших осіб або відповідно обіцянка/пропозиція чи надання неправомірної вигоди особі, зазначеній у частині першій статті 3 Закону, або на її вимогу іншим фізичним чи юридичним особам з метою схилити цю особу до протиправного використання наданих їй службових повноважень чи пов'язаних з ними можливостей [2].

Серед основних причин виникнення корупції в Україні можна виділити:

- 1) формування ділових відносин посадових осіб державного апарату із представниками підприємств, установ, організацій поза межами правового поля;
- 2) надмірна бюрократизація державних структур;
- 3) недосконалий механізм ротації кадрів;
- 4) низький рівень оплати праці державних службовців;
- 5) лобіювання бізнесовими структурами прийняття чи внесення змін до окремих нормативно-правових актів;
- 6) «звикання» громадськості до існування корупції та сприяння у її поширенню;
- 7) недосконалість чинної нормативно-правової бази;
- 8) нестабільність інвестиційного клімату
- 9) відсутність сприятливих умов для ведення підприємницької діяльності, податкове навантаження на суб'єктів господарювання.

Окремо слід відзначити специфіку українського менталітету, коли українці діють за принципом індивідуального вирішення своїх проблем різними протиправними способами утверджуючи і сприяючи поширенню корупційних проявів. Цьому сприяють і надмірна складність й непрозорість контрольних та дозвільних процедур.

Корупція є загрозою національній безпеці, економічній безпеці зокрема, засадам громадянського демократичного суспільства, оскільки:

- 1) гальмує соціально-економічний розвиток держави;
- 2) перешкоджає становленню демократичного громадянського суспільства;
- 3) утискає свободу слова;
- 4) веде до неповноцінної реалізації прав і свобод людини і громадянина;

- 5) породжує нбедовіру громадян до влади;
- б) сприймається як належне і населенням і владою.

Небезпечність явища корупції спричинило формуванню цілої системи спеціально уповноважених органів у сфері протидії корупції (зокрема НАЗК, НАБУ, Спеціалізована антикорупційна прокуратура, спеціальні підрозділи по боротьбі з організованою злочинністю МВС України тощо), які в межах своєї компетенції безпосередньо здійснюють заходи щодо виявлення, припинення та розслідування корупційних правопорушень.

Тенденції щодо протидії корупції незадовільні, про що свідчить статистичні дані:

1) фактична кількість осіб, засуджених за вчинення корупційних злочинів, невинно і суттєво зменшується з року в рік (2013 рік – 1403 осіб; 2014 рік – 844 осіб; 2015 рік – 724 осіб; 2016 рік – 576 осіб). За три роки вона зменшилась майже на 60%;

2) частка засуджених осіб (відносно загальної кількості осіб, щодо яких розглядалися такі кримінальні провадження) за вчинення корупційних злочинів не збільшується: якщо у 2013 році частка засуджених осіб становила 82% від загальної кількості осіб, щодо яких розглядалися такі кримінальні провадження, то у 2014 р. цей показник зменшився до 74%, у 2015 році – до 81%, а в 2016 році – до 80%;

3) частка осіб, яких виправдано судом, збільшується (у 2013 році – 2%; у 2014 році – майже 3%; у 2015 році – 3%, а у 2016 році – 5,6%);

4) частка осіб, стосовно яких кримінальні справи закрито, практично не зменшується. Якщо порівнювати показники 2015–2016 років (15% та 14,4% відповідно) з показниками 2013 і 2014 років (17% та 23%), то спостерігається незначне зниження цих неформальних практик [4].

Окремо варто відзначити ситуацію із аналізом звітів політичних партій про майно, доходи і зобов'язання фінансового характеру. Так за результатами перевірки зазначених звітів НАЗК було складено 264 протоколи про адміністративні правопорушення. Зокрема, уповноважені особи Департаменту запобігання політичній корупції склали 170 протоколів за правопорушення, передбачене статтею 212-21 Кодексу України про адміністративні правопорушення, а саме порушення порядку подання звіту партії про майно, доходи, витрати і зобов'язання фінансового характеру та фінансового звіту про надходження і використання коштів виборчого фонду. 86 протоколів - за статтею 212-15 КУпАП, тобто порушення порядку надання або отримання внеску на підтримку політичної партії. Ще 8 протоколів складено за ненадання інформації, документів, а також порушення строків їх надання, передбачене статтею 188-46 КУпАП [5].

Вищенаведені дані свідчать, що корупцію не легко викоринити і діяльності лише спеціально уповноважених органів буде недостатньо. Боротьбу з корупцією потрібно провадити не тільки на всіх рівнях влади, а й пропагувати необхідність недопущення корупції серед населення, оскільки корупція це завжди двостороннє явище.

До основних заходів протидії та боротьби з корупцією слід віднести:

1) удосконалення нормативно-правової бази щодо посилення жорсткості та невідворотності покарання для осіб, які вчинили корупційні правопорушення;

2) політична воля керівництва держави щодо викоринення корупції на всіх рівнях влади та в усіх її проявах;

3) зростання громадської активності в питанні посилення контролю за діяльністю органів влади;

4) утвердження принципів справедливості та прозорості діяльності органів влади.

Громадськість та наукова спільнота приділяють проблемам протидії корупції значну увагу, оскільки це явище загрожує економічній безпеці країни, конституційному ладу України, демократичним засадам розвитку держави і суспільства, обмежує конституційні права і свободи людини і громадянина, руйнує моральні та суспільні цінності, підриває авторитет країни на міжнародній арені.

Список використаної літератури:

1. Кохан Г.В. Явище політичної корупції: теоретико-методологічний аналіз: моногр. – К.: НІСД, 2013. 232 с.
2. Про запобігання корупції URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1700-18>
3. Серьогін С.М. Державний службовець у відносинах між владою і суспільством: монографія. Д.: ДРІДУ НАДУ, 2003. 456 с.
4. Статистична інформація щодо застосування кримінального законодавства про протидію корупції URL: <http://pravo.org.ua/ua/news/20872087-3.4.-statistichna-informatsiya-schodo-zastosuvannya-kriminalnogo-zakonodavstva-pro-protidiyu-koruptsiyi>
5. У 2017 році НАЗК склало 264 протоколи за результатами аналізу звітів політичних партій URL: <https://nazk.gov.ua/news/u-2017-roci-nazk-sklalo-264-protokoly-za-rezultatamy-analizu-zvitiv-politychnyh-partiy>

Щепанський Едуард Валерійович,
*професор кафедри публічного управління та адміністрування
Хмельницького університету управління та права,
кандидат економічних наук, професор*

ДЕРЖАВНЕ РЕГУЛЮВАННЯ РОЗВИТКУ ТУРИСТИЧНО-РЕКРЕАЦІЙНОЇ СФЕРИ В УКРАЇНІ ЯК НАУКОВА ПРОБЛЕМА

Сучасний стан економіки України характеризується процесами стагнації та пошуком ефективних шляхів виходу із кризи, що відкриває перспективи для альтернативних видів діяльності, які сприяють економічному розвитку регіонів країни. Одним із таких перспективних напрямів є розвиток сфери туризму та рекреації. Як показує зарубіжна практика, туризм – це один із найбільших секторів світової економіки, який за даними UNWTO становить 10% ВВП, фактично кожне 15-те робоче місце, близько 6 % сукупного доходу країн світу від загального обсягу світового експорту та близько 3 % – від світового експорту послуг [1, с. 7].

Актуальність даного дослідження підкріплюється затвердженою на загальнодержавному рівні Стратегією сталого розвитку «Україна – 2020», яка одним із своїх першочергових пріоритетів передбачає розвиток туризму. Крім того, підписання Угоди про асоціацію з Європейським Союзом вимагає удосконалення не лише законодавства, але й впровадження європейських підходів до організації публічного управління, формування спільних цінностей та сприятливих умов для життя людей, що забезпечується через розвиток туристично-рекреаційної сфери.

Державне регулювання розвитку туристично-рекреаційної сфери – це дія держави на діяльність господарюючих суб'єктів і ринкову кон'юнктуру для забезпечення нормальних умов функціонування ринкового механізму, реалізації державних соціально-економічних пріоритетів і вироблення єдиної концепції розвитку цієї сфери. Це – складний процес, що включає процедуру розробки державної політики регулювання розвитку туристично-рекреаційної сфери, обґрунтування її мети, завдань, основних напрямів, вибору інструментів і методів її проведення. Специфічною особливістю регулювання розвитку туризму від інших галузей господарства є те, що в регулюванні галузі беруть участь громадські організації, представлені туристичними асоціаціями. Зміст державного регулювання розвитку туристично-рекреаційної сфери визначається завданнями, що стоять перед державними органами, а також тими інструментами, які є в розпорядженні держави при проведенні цієї політики.

Слід також відмітити, що в деяких країнах державна політика у сфері туризму не реалізується окремо, а інтегрується в політику інших секторів економіки, наприклад у виробничу політику, політику платіжного балансу, планування використання землі тощо. Проте при подібному підході неминуче втрачається цільова спрямованість регулювання розвитку туризму.

Метою державного регулювання туризмом є отримання прибутку державою за допомогою задоволення потреб, що виникають у людини, тимчасово відсутньої в місці постійного проживання, і встановлення довгострокових стосунків з перспективними клієнтами і контрагентами.

Цілі державного регулювання туризмом, з держави, мають різноманітний характер і зачіпають практично усі сторони життя суспільства: активний відпочинок громадян, участь в ділових, наукових і культурних зустрічах та заходах держави. Має спортивну, оздоровчу, виховну, релігійну, екологічну, історичну, архітектурно-містобудівну, літературно-художню, оглядову, навчальну функції.

Необхідність державного регулювання туристично-рекреаційною сферою зумовлено такими причинами:

- неможливість успішного економічного розвитку туристичної галузі без визначеності її територіального простору. Інтереси підприємців, домогосподарств, будь-яких суб'єктів економічних відносин реалізуються в остаточному підсумку через споживання. А воно прив'язано до соціального середовища, що має чітку територіальну організацію. Її визначеність гарантується й забезпечується саме державою. Без надійної вертикалі виконавчої та законодавчої влади, без єдиного економічного, інформаційного й правового простору не може бути процвітаючої економіки, а туристичний ринок, як правило, не може самостійно забезпечити цих принципів. Також вагомими є функції держави у налагодженні міжнародних зв'язків туристичного бізнесу, захисту становища його суб'єктів на світовому ринку.

- необхідність формування й підтримки морального, етичного і психологічного середовища, що є носієм корінних цілей, завдань розвитку нації, довгострокових інтересів населення в цілому. На визначення їх державою повинен впливати менталітет суспільства, його фундаментальні духовно-соціальні параметри. Воно повинне забезпечувати повагу цих цілей туристичним бізнесом, тому що придушення або ігнорування їх може привести як до окремих соціальних протестів, так і до неприйняття економічної формації в більшості населення.

- необхідність створення балансу економічних інтересів туристичної галузі у країні. Неприпустиме підпорядкування держави вузьким економіко-політичним інтересам.

- необхідність інституціонального визначення цілей економіки туристичної галузі й державного коректування негативних проявів, викликаних законами розширеного відтворення, що означає як поступальний розвиток продуктивних сил суспільства, так і виникнення циклічних диспропорцій між фазами відтворення, між попитом та пропозицією. Всі економічні реформи у світі були спрямовані на подолання накопичених диспропорцій у відтворенні та створення більш діючих механізмів по їхньому запобіганню.

- необхідність стабільності, спадкоємності, та динамічного розвитку інституціонального середовища туристичної галузі (нормативної бази, інститутів права, систем інформації, консалтингу, професійної експертизи, «не заполітизованого» і висококваліфікованого апарату управління та контролю тощо).

Отже, сукупність таких викликів визначають наявність загальної наукової проблеми – державного регулювання розвитку туристично-рекреаційної сфери в Україні. Ця проблема є комплексною і складається з таких аспектів, як теоретико-методологічний, нормативно-правовий, фінансово-економічний, інноваційно-інвестиційний, організаційно-управлінський, кадровий, стратегічний, інформаційно-аналітичний та міжнародний (рис. 1), які потребують свого наукового обґрунтування та обумовлені об'єктивною необхідністю сьогодення.

При визначенні наукової проблеми державного регулювання розвитку туристично-рекреаційної сфери слід враховувати сукупність результатів вітчизняних і зарубіжних наукових досліджень, теорій, напрямів вивчення засад розвитку туристично-рекреаційної сфери,

світові тенденції соціально-економічного розвитку та місце туристично-рекреаційної галузі в інтеграційних процесах, а також концептуальні основи державного управління. Такі передумови дозволяють всебічно враховувати всі аспекти проблемного явища.

Таким чином, державне регулювання розвитку туристично-рекреаційної сфери є актуальною науковою проблемою, розв'язання якої дозволить забезпечити належний рівень розвитку туристично-рекреаційної сфери та посилити її вплив на соціально-економічний стан регіонів України.

Список використаних джерел:

1. Розвиток туристичної індустрії як інструмент економічного розвитку та інвестиційної привабливості України: матеріали парлам. слухань у ВРУ 6.квітня 2016 р. / Верховна Рада України, Комітет з питань сім'ї, молодіжної політики, спорту та туризму. – К: Парлам. вид-во, 2016. – 160 с.

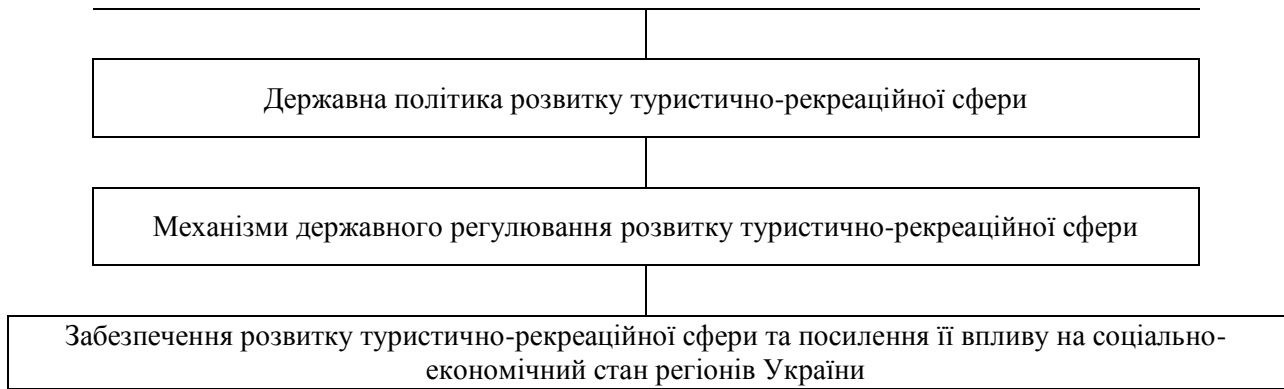
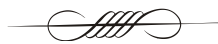

Рис. 1. Структурна схема наукової проблеми державного регулювання розвитку туристично-рекреаційної сфери в Україні

МЕНЕДЖМЕНТ, ФІНАНСИ, БАНКІВСЬКА СПРАВА ТА СТРАХУВАННЯ

*Арзянцева Дарья Андріївна,
доцент кафедри менеджменту, фінансів, банківської справи та страхування
Хмельницького університету управління та права,
кандидат економічних наук, доцент*

СУЧАСНІ ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПРАВОВІ ФОРМИ ІННОВАЦІЙНОГО ПІДПРИЄМНИЦТВА

Сучасний етап розвитку світової економіки характеризується постійним зростанням значення інновацій. Тенденції соціально-економічних процесів, в першу чергу в розвинутих країнах, підтверджують, що інноваційний тип розвитку буде для них домінуючим, а економіка, відповідно, стає все більш динамічною та інноваційною. Забезпечення сталого зростання неможливе без створення нових інноваційних суб'єктів господарювання, які сприятимуть підвищенню конкурентоспроможності вітчизняних товарів і модернізації національної економіки в цілому.

Класифікація організаційних форм інноваційного підприємництва досить різноманітна. У зарубіжній і вітчизняній практиці не існує єдиного підходу до їх визначення, що обумовлює необхідність систематизації та узагальнення.

Незважаючи на високу концентрацію НДР у найбільших фірмах, слід звернути увагу на зростання ролі малого інноваційного бізнесу в генеруванні нововведень і підвищенні ефективності інноваційного процесу [2, с.37]. Висока ефективність малих інноваційних підприємств пояснюється оперативним реагуванням на нові наукові ідеї і на рішення конкретних проблем, пов'язаних з отриманням кінцевого результату від реалізації інноваційного продукту. Великі інноваційні підприємства повільніше реагують на нові суспільні потреби та комерційно вигідне втілення нових ідей у ринковий продукт. Проте, з погляду ефективності інноваційного процесу, і великі корпорації, і малі фірми мають переваги, що забезпечує формування конкурентних відносин у цій сфері.

Залежно від завершеності науково-виробничого циклу, можна виділити такі форми інноваційного підприємництва: прості (переважно використовуються малими інноваційними підприємствами), повного науково-виробничого ланцюга та інтегровані структури, що синтезують виробничо-технологічний, інноваційний, інтелектуальний та інвестиційний компоненти різних суб'єктів.

Фрагментація виробничого процесу пов'язана з дробленням стадій інноваційного циклу і виконанням їх різними малими інноваційними фірмами. На етапі досліджень і розробок працюють фаблесс-фірми. Виключно виробництвом інноваційних товарів (контрактні виробники) займаються такі фірми, як: фаундрі-фірми, SEM, EMS, ODM. Фірмами з повним науково-виробничим ланцюгом є фаблайт-фірми, IDM, OEM, spin-off та spin-out (останні форми також можуть мати неповний науково-виробничий цикл). Цим фірмам, залежності від перебування на різних стадіях інноваційного циклу, належать різні інноваційні компетенції. Розглянемо ці форми детальніше.

Фаблесс-компанія (fablescompany, від англ. Fab (fabrication) – виробництво та англ. less – суфікс, що позначає відсутність) спеціалізується тільки на розробці та продажу продукту, але не має власних виробничих потужностей. Щоб виготовити свою продукцію, вона передає технологію і розміщує замовлення на інших фірмах [3, с.181]. Іншими словами, фірма використовує контрактне виробництво як особливий вид аутсорсингу. Відмовляючись від утримання власного виробництва, фірма-розробник отримує можливість більш ефективно

використовувати свої ресурси та сфокусувати зусилля тільки на дослідженнях і проектуванні кінцевого продукту. У свою чергу, контрактний виробник зосереджений на ефективній підтримці конкурентоспроможності виробничих потужностей.

Фірми, які не мають власних виробництв, мають переважно середній і малий розмір. Пов'язано це з відсутністю необхідності у витратах на виробничу базу і з тим, що більш серйозні та масштабні проекти виконуються великими фірмами з повним науково-виробничим ланцюгом.

Функціонування фаблесс-компаній розбиває науково-виробничий цикл на частини (проектування і розробка, виробництво компонентів, монтаж), що багаторазово знижує як бар'єр входу в галузь нових фірм, так і можливість розвитку цієї галузі в окремій країні [4, с.158]. Модель фаблесс-компанії найкращим чином підходить для виходу на ринок нових фірм, зводячи до мінімуму стартові інвестиції.

Фаундрі-компанія (foundry) – фірма, яка надає послуги з виробництва основних компонентів для інших фірм. Будучи контрактним виробником, виробляє 100% компонентів на замовлення для інших компаній, не займається створенням власних інноваційних продуктів [6, с.67].

Фаблайт-компанії (fablite) – фірми, що мають у своєму складі повний науково-виробничий ланцюг і всі стадії розробки інноваційного продукту.

ОЕМ-компанія (Original Equipment Manufacturer – виробник устаткування і замовник) – фірма, яка і самостійно виробляє інноваційний продукт, і може залучати для розробки і виробництва інших контрактних виробників (СЕМ, ЕМС, ОДМ) [3, с.181]. ОЕМ-продукцією є системні блоки або готові вироби, які не призначені для продажу кінцевому споживачу, а поставляються ОЕМ-компаніями для побудови систем вищого технологічного рівня або для продажу під торговою маркою й у фірмовій упаковці ОЕМ-компанії.

СЕМ-компанія (Contract Electronics Manufacturer – контрактний виробник) – фірма, що надає окремі виробничі послуги, такі як монтаж компонентів, виготовлення корпусів, збірка інноваційного продукту. Ці послуги можуть надаватися як для ОЕМ-компаній, так і для інших СЕМ або ЕМС-компаній.

ЕМС-компанія (Electronics Manufacturing Services – контрактний виробник) – фірма, яка надає комплексні виробничі послуги. Замовник такої послуги (ОЕМ-компанія) передає ЕМС-компанії технічну документацію, а потім отримує готовий до продажу інноваційний продукт.

ОДМ-компанія (Original Design Manufacturer – контрактний виробник) – фірма, що випускає інноваційний продукт власної розробки, але під маркою замовника. Такі фірми зберігають права власності на розробки і можуть здійснювати виробництво ідентичних продуктів під різними торговими марками для різних ОЕМ-компаній [1, с.161].

Спінофф-компанії (spin-off) – це підприємства, що відділилися від великих промислових корпорацій, вищих навчальних закладів, дослідницьких центрів. Часто такі компанії створюються для залучення інвестицій у конкретний інноваційний проект, активно субсидуються корпораціями і державою для вирішення певних інноваційних завдань [5, с.105].

Спінаут-компанії (spin-out) – також від'єднуються від материнської компанії, але зберігають із нею тісні зв'язки, на відміну від спінофф-компаній, яким надається більша свобода дій, можливість самостійно розробляти інноваційні продукти або ж організувати виробництво. Спінаут-компанії зберігають підпорядкованість підприємству (науковій організації), яке їх створило, щодо фінансових і оперативних зв'язків (фінансовий контроль, адміністративне обслуговування, підтримка керівництва, консультативна діяльність) [5]. Спін – компанії можуть створюватися як на базі корпоративних структур – підприємств, що активно займаються НДДКР і бажають вийти з результатами науково-дослідних розробок на ринок, так і на базі академічних структур – університетів, дослідних інститутів, наукових організацій, що прагнуть комерціалізувати результати своєї наукової діяльності [6, с.94]. Створення спінофф-

та спінаут-компаній – базова форма комерціалізації результатів наукових досліджень за кордоном.

Особливе місце серед форм малого інноваційного підприємництва займають *венчурні фірми*, тобто «ризикові» фірми, що представляють невеликі, але дуже гнучкі й ефективні підприємства, які створюються з метою апробації, доопрацювання і доведення до промислової реалізації «ризикових» інновацій. У деяких випадках венчурні фірми є тимчасовими організаційними структурами, які створюються під вирішення конкретної проблеми. Ці підприємства характеризуються високою активністю, яка пояснюється прямою особистою зацікавленістю працівників фірми і партнерів по венчурному бізнесу в успіху комерційної реалізації розробленої ідеї, технології, винаходу. Найбільшого поширення венчури отримали в наукомістких галузях економіки, де вони спеціалізуються на проведенні наукових досліджень і інженерних розробках. Достатньо часто венчурні підприємства функціонують не як самостійні суб'єкти господарювання, а як учасники інтегрованих інноваційних структур.

Представлені форми створення і розвитку інноваційного підприємництва одержали поширення у світовій практиці, оскільки сприяють залученню до інноваційних процесів малого бізнесу, збільшенню ефективності технологічних процесів і підвищенню конкурентоспроможності продукції. Результативність малих підприємств в інноваційній сфері пояснюється такими причинами:

– малі підприємства займаються розробками й освоєнням інновацій у тих сферах, які здаються для великих підприємств або неперспективними, або високоризиковими;

– на відміну від великих підприємств, малі підприємства охоче беруться за розробку й освоєння оригінальних нововведень;

– на великих підприємствах, як правило, розробкою, впровадженням, виробництвом і збутом нової наукомісткої продукції займаються окремі спеціалізовані підрозділи, відповідно відповідальність за кожен етап переходить від одних груп до інших, у малих же підприємствах всі ці етапи інноваційного процесу об'єднуються під керівництвом однієї особи, що прискорює отримання кінцевого результату інноваційної діяльності;

– винахідницьким групам малих підприємств досить часто доводиться працювати в сферах, у яких дослідники не є професіоналами, через обмеженість підприємства в людських ресурсах, оскільки невелике підприємство не в силах залучати фахівців у різних галузях діяльності, а це часто сприяє виникненню нових оригінальних новаторських ідей і нового підходу до вирішення проблем;

– швидко і гнучко реагують на зміну ринкового попиту завдяки звільненню від накопичених стереотипів у науковому пошуку, схильності до ризику, високій маневреності в прийнятті рішень.

До інтегрованих організаційних форм інноваційного підприємництва належать науково-технічні комплекси, інженерні центри, науково-технічні кооперативи, технополіси і науково-технологічні парки (технопарки), дослідні консорціуми й інкубатори, на кошти яких здійснюється комерціалізація інноваційного продукту. Великі форми інноваційного підприємства сприяють розвитку наукоємного виробництва, здійснення трансферу технологій для найшвидшого впровадження серед економічних агентів національної економіки.

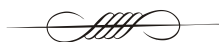
Через нестабільну політичну та соціально-економічну ситуацію в Україні спостерігається зменшення показників діяльності університетської та академічної інфраструктури, забезпеченості кваліфікованими науковими кадрами, що суттєво впливає на науково-освітній потенціал країни. У зв'язку з цим у найближчі роки в рамках курсу на модернізацію економіки та інтеграцію національного господарства в світовий економічний простір необхідно стимулювати розвиток регіональних науково-освітніх структур, які могли б сприяти створенню малих інноваційних підприємств, що генерують і впроваджують інновації у виробництво регіону. Найпростішою формою організації такої співпраці, як розглянуто вище, є створення регіональних (муніципальних) бізнес-інкубаторів.

Для функціонування бізнес-інкубатору необхідним є забезпечення інвестиційно-інноваційної діяльності малих і середніх підприємств, взаємодію бізнес-структур, науково-дослідне співробітництво між приватним і державним (комунальним) сектором. У зв'язку з цим, до складу засновників також можуть входити: фінансові установи, які готові сприяти розвитку підприємств-клієнтів бізнес-інкубатора; галузеві спілки (економістів, платників податків, промисловців і підприємців тощо); науково-дослідні та вищі навчальні заклади регіону; територіальні відділення Державної служби зайнятості; інші суб'єкти.

Таким чином, бізнес-інкубатор є дієвим інструментом розвитку регіональної інноваційної інфраструктури, що забезпечує зближення науки і виробництва, формування економічних і організаційних умов для створення нових, наукомістких виробництв, що відповідають сучасним вимогам розвитку суспільства. Цей механізм допоможе виділити і підтримати найбільш пріоритетні напрями розвитку бізнесу, які здатні вирішувати найбільш гострі проблеми місцевої громади, сприяють поліпшенню соціальної обстановки, підвищенню зайнятості населення, формування конкурентного середовища та розвитку потенціалу території.

Список використаних джерел:

1. Вавдійчик І. М. Особливості контрактного виробництва як інноваційного джерела формування товарних ресурсів / І. М. Вавдійчик // Науковий вісник Полтавського університету економіки і торгівлі. Серія : Економічні науки. - 2014. - № 3. - С. 161-164.
2. Галиця І.О. Симбіозна форма організації інноваційного бізнесу. Обґрунтування ефективності інноваційних концернів / І.О. Галиця // Вісник НАН України. – 2001. – №7–С. 36-48.
3. Можаяева Е. А. Современные формы малого инновационного предпринимательства в разрезе фрагментации научно-производственной цепи / Е. А. Можаяева // Электронное научное издание «Ученые заметки ТОГУ». – 2014. - Том 5.- № 4.- С. 179 – 184.
4. Парсяк В. Н. Типологія інжинірингового аутсорсингу в суднобудуванні / В. Н. Парсяк, О. Ю. Жукова // Актуальні проблеми економіки. - 2016. - № 12. - С. 157-166.
5. Порхун Е.Ю. Возможность применения моделей «спин-офф» и «спин-аут» при организации инновационных компаний [Электрон. ресурс] / Е.Ю. Порхун // Креативная экономика. – 2011. – № 5 (53). – С. 103–108. – Режим доступа : <http://www.creativeconomy.ru/articles/3420/>
6. Швець В.Я. Трансфер інновацій у логістичних системах : навч. посіб. / В.Я. Швець, Г.В. Баранець ; М-во освіти і науки України, Нац. гірн. ун-т. – Д. : НГУ, 2015. – 219 с.

Бучковська Яна Георгіївна,

*доцент кафедри менеджменту, фінансів, банківської справи та страхування
Хмельницького університету управління та права,
кандидат економічних наук*

ПРОБЛЕМИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ІНВЕСТИЦІЙНОЇ БЕЗПЕКИ ДЕРЖАВИ

Інвестиційна складова економічної безпеки є підґрунтям для розвитку економіки держави, забезпечення її стабільного зростання та конкурентоспроможності на світовому ринку. Деякі науковці розглядають її у складі фінансової безпеки поряд із банківською, грошово-кредитною, валютною, борговою, бюджетною та безпекою небанківського фінансового сектора.

Систематизація підходів до визначення інвестиційної безпеки дозволяє трактувати її як здатність суб'єктів (держави, окремих секторів і галузей економіки, регіонів, суб'єктів господарювання) забезпечити такий рівень інвестицій, який сприятиме економічному зростанню окремих складових вітчизняного господарського комплексу, економіки країни та реалізації позитивних соціально-економічних тенденцій загалом; такий рівень інвестування економіки, який забезпечував би її розширене відтворення, раціональну реструктуризацію та технологічне переозброєння [1].

Множина індикаторів, що характеризуватимуть рівень інвестиційної безпеки, напрацьованих українськими та зарубіжними вченими дозволяє виділити серед найбільш значущих наступні: відношення загального обсягу інвестицій до ВВП, відношення обсягу державних інвестицій до ВВП, відношення обсягу інвестицій до вартості основних фондів, співвідношення темпів приросту інвестицій до темпів приросту ВВП, обсяг прямих іноземних інвестицій (у відсотках до ВВП), частка прямих іноземних інвестицій у загальному обсязі інвестицій, ступінь зносу основних засобів, відношення обсягу інвестицій в основний капітал до ВВП. Їх аналіз у динаміці свідчить про негативні тенденції та погіршення рівня інвестиційної безпеки в Україні і дозволяє визначити ряд проблем, наявних та потенційно можливих загроз, які негативно впливають на стан інвестиційної сфери та інвестиційної безпеки України загалом, як-от:

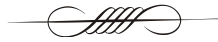
- фінансово-економічна нестабільність в країні (недосконалість фіскальної, валютної та курсової політики);
- недосконалість і нестабільність інвестиційного, бюджетно-податкового, митного та валютного законодавства;
- відсутність повноцінного фондового ринку в Україні, низька частка вітчизняних спеціалізованих інвестиційних банків і ефективних інвестиційних компаній;
- низький рівень виробничої інфраструктури;
- відсутність дієвої інвестиційної політики та слабкий інвестиційний клімат, що не стимулює залучення прямих і портфельних інвестицій;
- відсутність чіткої інвестиційної стратегії;
- слабкий інвестиційний потенціал держави, окремих секторів і галузей економіки, регіонів, суб'єктів господарювання;
- низький рівень капітальних вкладень у зв'язку з відсутністю достатньої мотивації до інвестиційної діяльності економічних агентів;
- існування високих інвестиційних ризиків (правовий ризик, політичний ризик, інформаційна обмеженість інвестиційного ринку);
- низька інвестиційна активність господарюючих суб'єктів;
- неефективність інвестиційної діяльності та відсутність дієвого інвестиційного менеджменту індивідуальних інвесторів;
- слабка інвестиційна привабливість вітчизняних підприємств.

Варто зауважити, що однією з головних причин кризового стану як підприємництва, так і виробництва є дефіцит інвестицій, оскільки він призводить, по-перше, до спаду; по-друге, до нетехнологічності, неекономічності продукції, що виробляється; по-третє, до зменшення зайнятості; по-четверте, до фізичної зупинки підприємств через катастрофічний рівень зношення основних фондів [2].

Наявність зазначених загроз впливає на фінансово-господарську діяльність та рівень фінансової безпеки суб'єктів господарювання, галузей господарського комплексу, окремих регіонів та народного господарства країни загалом, погіршує інвестиційний клімат, перешкоджає активізації внутрішніх і залученню зовнішніх інвестиційних ресурсів, підтриманню належного рівня інвестиційної безпеки та визначає необхідність пошуку напрямів її зміцнення.

Список використаних джерел:

1. Мартинюк В. Фінансова безпека: навч. посіб. / Мартинюк Володимир, Зволяк Ян, Баранецька Ольга. – Тернопіль: Вектор, 2016. – 264 с.
2. Філософія безпеки: монографія: у 2 т. / О. І. Барановський. – К.: УБС НБУ, 2014. – Т. 1: Основи економічної і фінансової безпеки економічних агентів. – 831 с.

Захаркевич Наталія Петрівна,

*доцент кафедри менеджменту, фінансів, банківської справи та страхування
Хмельницького університету управління та права,
кандидат економічних наук, доцент*

ГІПНОЗ ТА НЕЙРОЛІНГВІСТИЧНЕ ПРОГРАМУВАННЯ В РЕКЛАМІ

Реклама – найбільш дієвий спосіб модифікувати поведінку споживача, привернути його увагу до товарів чи послуг, створити позитивний образ підприємства/установи/фірми, показати їх значущість та корисність. «...Мета реклами – включити потенційних споживачів до її структури значень, спонукати їх до участі в декодуванні її лінгвістичних та візуальних знаків і отримати задоволення від цієї діяльності декодування...» [1, с. 118]. Загалом психологічно людина позитивно налаштована на сприйняття трансльованої інформації, окрім тих випадків, коли засіб масової інформації набув негативної репутації. Саме таку позитивну налаштованість і намагаються використати творці реклами, маніпулювати нашими емоціями, стереотипами, установками тощо [1, с. 118].

На думку Н. Кутузи, рекламний дискурс дедалі більше втрачає риси «чистої» інформативності, набуваючи суто сугестивних ознак, де не остання роль належить гіпнозу [2, с. 439]. В. Кандиба виділяє такі елементи гіпнозу, які частіше за все використовують у рекламі: 1) нерухомість та фіксація у певному положенні деякий час; 2) сильне емоційне піднесення; 3) страх; 4) несподіваний і різкий подразник; 5) монотонний, приємний, ритмічний подразник; 6) поза, максимально зручна для сну; 7) багаторазовість процедур; 8) фіксація погляду; 9) ритмічні похитування тощо [3, с. 30].

С. Горін, Р. Мокшанцев, В. Шейнов, В. Шуванов наголошують на тому, що в рекламі (здебільшого в телевізійній та друкованій) використовуються багато технік наведення трансюого стану: демонстрація трансюого поведінки, використання природних трансюових станів, вікова регресія, перевантаження свідомості, розрив шаблону, використання повної невизначеності, непередбачуваності, застосування штучних слів, техніка розсіювання, персеверація, аргументація авторитету та ін. [4, с. 439-449; 5, с. 125-128; 6, с. 292-304; 7, с. 151].

Ефективною технікою в рекламі є техніка розсіювання (найчастіше трапляється в друкованій рекламі) – виокремлення ключових слів у рекламному повідомленні: «Якщо у будь-який нейтральний за змістом текст вставити певні ключові слова й виділити їх якимось чином (шрифтом, кольором, паузою тощо), то несвідоме прийме їх як інструкцію до дії» [2, с. 442].

Досить дієвим способом підвищення сугестивності рекламного повідомлення дослідниками визнано персеверацію – багаторазове повторення однакових повідомлень у межах одного звернення або у декількох засобах масової інформації.

При створенні рекламної продукції, сучасні фахівці з реклами активно використовують методи нейролінгвістичного програмування – особливого виду психологічного сугестивного впливу. Маніпулюючи словами та відеорядом, вибудовуючи їх в певному порядку,

задаючи певний ритм викладення матеріалу, дозуючи інформацію в необхідних межах, творчі реклами досягають того, що мозок починає реагувати на потрібні стимули й орієнтуватися на них. Це зумовлено комунікативними моделями і техніками НЛП, які дозволяють дуже точно відбирати інформацію і провокувати швидкі зміни у мисленні клієнта, в основному на несвідомому рівні – без його свідомої участі [1, с. 119]. Існує ряд прийомів, використовуючи які рекламодавці застосовують техніки НЛП з метою моделювання поведінки та стимулювання споживачів.

1. Використання ціннісних орієнтирів. Ця техніка передбачає включення в рекламне повідомлення образів, які представляють цінність для цільової аудиторії. Такими образами можуть бути діти, сім'я, батьки, комфорт та затишок будинку. У цьому прийомі закладена база несвідомого сприйняття матеріалу без критики та недовіри. Ці прийоми найчастіше застосовується рекламодавцям внаслідок того, що за їх допомогою не потрібно з нуля створювати комунікації, досить просто відтворити теплу атмосферу, пов'язану з споживанням продукту.

2. Субмодальності. Ця техніка базується на приверненні уваги на підставі візуального, аудіального та кінетичного сприйняття ситуації. Завдяки вдало обраним ракурсам, ефектам наближення і віддалення, потенційний споживач ніби присутній в історії, яку бачить. Це один з прийомів НЛП-техніки для маніпулювання з підсвідомим. Він часто запускає апетит, спонукає до дії, дає можливість відчувати себе власником тієї чи іншої речі. Субмодальності частіше за все використовуються для реклами їжі, прикрас та машин.

3. Пресупозиції. У стратегії припущення (пресупозиції) потрібна команда подається як попередня умова для виконання дії, менш вагомої, ніж потрібна команда. Ця дія легко піддається свідомому контролю, при цьому власне команда уникає цензури свідомості. У побудові пресупозиції особливе значення має порядок складових висловлення: звернення, яке вказує на час, послідовність або умову здійснення дії, гіпнотична команда, інструкція менш вагома порівняно з командою дія, виконання якої можна проконтролювати усвідомлено. Наприклад: Перш ніж ви купите товар, зверніть увагу на його ціну!

4. Синестезія передбачає мікс інформаційних каналів. Наприклад, коли при подразненні одного елемента сприйняття виникає відчуття, ніби до нього автоматично підключається другий елемент і вони змішуються у відчуттях. Наприклад, візуальна картинка підживлюється слухом, а смакова просочується ароматами і т. П. Суть цього прийому полягає в тому щоб повідомити покупцю характеристики рекламованого продукту, а головна його перевага полягає в тому, що інформація, представлена таким чином, дуже швидко зчитується.

5. Трюїзм. Ще однією технікою гіпнозу у рекламі визнано трюїзм – узагальнене або супергенералізоване висловлення, що є гіпнотичною заміною команди, і описує її, як властивість, яка притаманна всім чи більшості. Метою трюїзму – є формування згоди. Наприклад: «Хороші господині обирають «Лоск». Дуже часто цей прийом ґрунтується на твердженнях авторитетних копаній і людей. Наприклад, «стоматологи рекомендують», «схвалено всесвітньої асоціацією ...» або «є речі, які не можна купити». Останнє твердження дуже вдало використала в своєму рекламному зверненні компанія Mastercard.

6. Ілюзія вибору. Ця техніка ґрунтується на пропозиції адресату обирати між декількома рекламованими товарами / послугами однієї фірми / марки, тобто вибір обмежується, але це обмеження не усвідомлюється реципієнтом. Повний вибір або пред'явлення усіх альтернатив полягає в тому, що в рекламному повідомленні перелічують усі можливі варіанти вибору, проте бажаний і небажаний вибір рекламіста репрезентовано як бажаний і небажаний для адресата. Наприклад: Ви можете користуватися старим пральним порошком, витрачаючи гроші, а можете спробувати новий «Тайд».

7. Мета-програми. Мета-програми – це прийняті людиною психологічні установки, що застосовуються нею до всієї інформації, яку вона споживає. Такі програми працюють за принципом фільтру – людина отримує порцію інформацію, аналізує і приймає рішення, що з нею робити. Наявність цих програм в рекламі і провокує прийняття і сприйняття інформації

за істину. Цей прийом дуже популярний, особливо якщо він використовується для стимулювання бажання. У цьому випадку він поділяється на такі види: «бажання до чогось», «бажання піти або втекти від чогось». Найчастіше цей прийом використовують для реклами фітнес-клубів, засобів по догляду за собою і для продовження молодості.

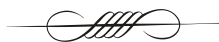
Також мета-програми класифікують споживачів на «можливості» і «дії». Споживачі можливостей орієнтуються на новизну, експерименти, варіативність. Споживачі дії схильні до порядку, чіткості дій, вони хочуть отримати безпечний продукт з однозначною інструкцією до його застосування.

8. Вірус думок. Ця техніка передбачає самовільне поширення інформації в масу людей, їхні здобутки ними ж самими. У народі цей прийом ще називають сарафанне радіо. Родзинкою цієї техніки є інтрига, загадка, таємниця і містика, завдяки якій він поширюється серед людей.

Таким чином, сьогодні гіпнотичні техніки та методи нейролінгвістичного програмування активно використовуються у створенні реклами з метою ефективного впливу на цільову аудиторію. Коректність використання вищезгаданих прийомів потребує ґрунтовних знань та залежить від рівня професіоналізму фахівця з рекламної діяльності. Перспективи подальших розвідок вбачаємо у вивченні особливостей використання маніпулятивних технологій в залежності від видів реклами.

Список використаних джерел:

1. Карпчук Н. П. Маніпулятивні технології в рекламі [Текст] / Н. П. Карпчук // Науковий вісник Волинського національного університету ім. Лесі Українки. Міжнародні відносини : наук. журн. / гол. ред. Н. Н. Коцан. – 2009. – № 11. – С. 118-121.
2. Кутуза Н. В. Гіпнотичні техніки в рекламному дискурсі [Текст] / Н. В. Кутуза // Ученые записки Таврического национального университета им. В. И. Вернадского. – Серия «Филология». – Т. 20 (59). – 2007. – № 3. – С. 439-444.
3. Кандыба В. И. Триста техник глубокого гипноза [Текст]: в 2 т. / В. И. Кандыба. – СПб.: Лань, 2001. – Т.1. – 400 с.
4. Горин С. А. НЛП: Техники рассыпью [Текст] / С. А. Горин. – М.: Издательство «КСП+», 2001. – 576 с.
5. Мокшанцев Р. И. Психология рекламы [Текст] / Р. И. Мокшанцев. – М. ИНФРА-М; Новосибирск: Сибирское соглашение, 2006. – 230 с.
6. Шейнов В. П. Психотехнология влияния [Текст] / В. П. Шейнов. – М.: АСТ; Мн.: Харвест, 2005. – 448 с.
7. Шуванов В. И. Психология рекламы [Текст] / В. И. Шуванов. – Ростов-н/Д: Феникс, 2003. – 320 с.

Корюгін Андрій Валерійович,

*доцент кафедри менеджменту, фінансів, банківської справи та страхування
Хмельницького університету управління та права,
кандидат економічних наук, доцент*

ОСОБЛИВОСТІ УПРАВЛІННЯ ВИРОБНИЧИМ ПОТЕНЦІАЛОМ ПІДПРИЄМСТВ В УМОВАХ НЕВИЗНАЧЕНОСТІ СЕРЕДОВИЩА

Реалізація виробничого потенціалу українських підприємств складає основу їх ефективного функціонування та конкурентоспроможності. Сучасне зовнішнє середовище, яке формується під впливом інтеграційних та глобалізаційних процесів підвищує ризики підпри-

емницької діяльності, посилює конкурентну боротьбу на світових та вітчизняних ринках, обумовлює підвищення вимог споживачів до продукції, що спонукає удосконалювати управління підприємствами та їх виробничим потенціалом зокрема.

У сучасних наукових дослідженнях існує велика кількість різноманітних поглядів на поняття «виробничий потенціал підприємства». На протязі останнього десятиріччя проблеми формування системи управління виробничим потенціалом підприємств та її інформаційного забезпечення знаходяться у полі зору таких вітчизняних вчених, як Братюк В.П. [1], Гончар О.І. [2], Іщук С. О. [3] та багатьох інших. Однак, значна частина теоретичних і науково-практичних питань залишається недостатньо вирішеною. Зокрема, недостатньо опрацьованим є зв'язок управління виробничим потенціалом підприємства саме із ідентифікацією та врахуванням ризиків, підходи щодо побудови механізму і оптимізації управління задля підвищення ефективності діяльності підприємств.

На думку Сарай Н., потенціал можна розглядати з трьох позицій. По-перше, він відображає минуле, тобто сукупність властивостей, накопичених системою в процесі її становлення. В цьому сенсі, поняття «потенціал» фактично набуває значення ресурсу. По-друге, потенціал характеризує рівень практичного застосування та використання наявних можливостей. Це забезпечує поділ реалізованих і нереалізованих можливостей. У цій функції поняття «потенціал» лише частково збігається з поняттям «ресурс». По-третє, він орієнтується на розвиток, на майбутнє. Будучи єдністю стійкого і нестійкого станів, потенціал містить елементи майбутнього розвитку організації в рамках пріоритетів роботи на ринку [3, С. 100]

Відповідно до вчення Гончар О., формування потенціалу є складним та динамічним процесом, орієнтованим на максимальну взаємодію із зовнішнім середовищем адаптування до них перманентно властивих підприємству можливостей [2, С. 67]

На нашу думку, виробничий потенціал є системною категорією, що складається з ресурсного забезпечення (виробничих, трудових, інформаційних та ін.) та виробничих можливостей, які взаємодіють в процесі виробництва для досягнення кінцевого результату (виробництва продукції та послуг). Виробничий потенціал є складовою загального потенціалу підприємства та реалізує його у практичному аспекті щодо задоволення потреб ринку та споживачів. Тому виробничий потенціал підприємства характеризується динамічністю, що обумовлена як внутрішніми можливостями так і змінами зовнішнього середовища. Сучасним спрямуванням виробничого потенціалу є освоєння та розширення виробництва інноваційних товарів широкого споживання, що буде сприяти забезпеченню матеріальних і духовних потреб суспільства і саму якість економічного та соціального росту.

Формування виробничого потенціалу будь-якої галузі повинно враховувати галузеві особливості специфіку технологічних процесів в рамках кожної галузі; особливості організації виробництва; особливості у кваліфікаційно-професійній структурі персоналу; відмінності у характері і структурі інформації, що забезпечує функціонування потенціалу підприємства та відмінності у характеристиках кінцевого продукту та ресурсів для його виробництва; урядове регулювання підприємництва [3, С. 100].

У сучасних умовах господарювання, що характеризується високим рівнем невизначеності і появою все нових різновидів ризиків досягнення стратегічних цілей для керівництва та забезпечення фінансової стійкості підприємства стає неможливим без створення ефективного стратегічного управління.

Для забезпечення максимальної ефективності управління виробничим потенціалом підприємства в умовах невизначеності управління повинно проводитись на основі розроблення механізму, що буде включати детальне прогнозування, планування, розподіл ризиків на елементи та їх мінімізація.

Стратегію управління виробничим потенціалом підприємства слід розглядати як орієнтований план дій, що охоплює всі рівні управління підприємством, спрямований на досягнення поставлених цілей і забезпечення мінімальної ризиковості. Розробка стратегії допомагає підприємству визначити основні фактори впливу, зони появи ризику, їх елементи, обрати

відповідні важелі та інструменти, методи нейтралізації для усунення або знешкодження негативного впливу цих ризиків.

На нашу думку, стратегічне управління виробничим потенціалом підприємства – це процес управління виробничим потенціалом і підприємством в цілому з реалізацією наявних і прихованих можливостей (в т.ч. виробничого потенціалу), що здійснюється вищим рівнем управління та забезпечує реалізацію цілей та виконання стратегічних планів, що сформовані із врахуванням певного рівня ризиковості.

Першим етапом стратегічного управління виробничим потенціалом підприємства - це визначення мети управління, адже вона є основою формуванні рішень на всіх рівнях управління та засобом виявлення проблемних місць діяльності підприємства. Саме на основі мети здійснюється вся подальша розробка стратегічного управління підприємством.

Другий етап - стратегічний аналіз, спрямований на визначення впливу політичного і економічного середовища, прогнозу ситуації, аналізу обмежень у діяльності підприємства. Цей етап спрямований на виявлення проблем та резервів на підприємстві. В результаті аналізу вся зібрана інформація формується у певні блоки за ступенем ризиковості та невизначеності.

Третій етап – стратегічне оцінювання. Керівництво визначає на основі зібраної інформації найбільш суттєві ризики, аналізує і обирає найкращі методи їх усунення.

Четвертий етап - стратегічний контроль, спрямований на виявлення причин і відхилень від першочергової мети, за необхідності її перегляд, контроль за усуненням ризиків.

Виробничий потенціал є базою формування сукупного потенціалу будь-якого підприємства. Саме тому, удосконалення механізму управління виробничим потенціалом підприємства буде сприяти позитивним зрушенням і в сукупному потенціалі підприємства, адже виробничий потенціал прямо пропорційно впливає на сукупний потенціал та можливості підприємства у майбутньому шляхом виявлення резервів, зменшення ризиковості та прорахунків у можливих результатах використання ресурсів.

Для розробки нового підходу до механізму управління виробничим потенціалом підприємства варто оцінити місце виробничого потенціалу, як центральної ланки виробничого процесу, його складові та взаємодію з фінансовими ресурсами підприємства

Виробничий потенціал для промислового підприємства необхідно представляти як центральну ланку виробничого процесу. Таким чином слід резюмувати, що фінансові ресурси підприємства неможливо виокремити від виробничого потенціалу. Так, з однієї сторони, фінансові ресурси є передумовою для формування і розвитку виробничого потенціалу, а з іншої сторони – це результат діяльності виробничого потенціалу, який виявляється у отриманні прибутку, як частини збагачення фінансової бази підприємства за рахунок отримання позитивного фінансового результату від виробничої діяльності. Таким чином, фінансовий потенціал є сукупністю можливостей, що реалізуються фінансовим механізмом за допомогою фінансових ресурсів.

Також, виробничий потенціал є системою компонент, до якої слід включати: матеріально-сировинну складову до якої належать матеріально-сировинні та природні ресурси, техніко-технологічну складову (необоротні та оборотні засоби), інформаційно-інноваційну складову та трудову складову (трудові та інтелектуальні ресурси), які при взаємодії із фінансовою складовою у процесі виробництва та за обраної технології здійснюють реалізацію кінцевого продукту, завдяки якому за правильного управління та стратегії відбувається зростання доходу та отримання прибутку.

На нашу думку, механізм управління виробничим потенціалом підприємства в умовах ризику це складною моделлю, адже вміщує в собі багатьох складових до яких можна віднести: функції, форми, методи, інструменти, важелі. Форми механізму варто розрізняти в залежності від управління складовими виробничого потенціалу підприємства. Також, механізм включає методи, інструменти (плани, прогнози, прийняття рішень і т.п.) та основні важелі впливу,

які може застосовувати підприємство при здійсненні механізму управління виробничим потенціалом в умовах ризику.

Система організаційного забезпечення механізму управління виробничого потенціалу – це взаємозалежна сукупність підрозділів підприємства, що забезпечують розробку і прийняття управлінських рішень щодо підвищення ефективності використання виробничого потенціалу та несуть відповідальність за їх результати.

Комплекс заходів стосовно усунення слабких місць та проблем при управлінні виробничим потенціалом підприємства буде залежати від того, яка саме складова виробничого потенціалу відхиляється від запланованого рівня, встановленого при формуванні мети виробничої діяльності підприємства. Для того, щоб підвищити рівень виробничого потенціалу підприємства, застосовують певний перелік шляхів його нарощування – сукупність рушійних сил і чинників, що ведуть до збільшення рівня виробничого потенціалу.

До шляхів нарощування виробничого потенціалу підприємства за рахунок підвищення ефективності використання основних фондів відносять [1]. :

а) Технічне вдосконалення засобів праці, яке передбачає: – технічне переозброєння на базі комплексної автоматизації та впровадження гнучких виробничих систем; – заміну застарілої техніки, модернізацію обладнання; – ліквідацію вузьких місць та диспропорцій у виробничих потужностях підприємства; – механізацію допоміжних та обслуговуючих виробництв; – розвиток винахідництва та раціоналізаторства

б) Збільшення тривалості роботи машин та обладнання за рахунок ліквідації недіючого обладнання (здавання його в оренду, лізинг, реалізація тощо); скорочення строків ремонту обладнання; зниження простоїв: цілозмінних та всередині змін.

в) Покращення організації та управління виробництвом, а саме: – прискорення досягнення проектної продуктивності введених в експлуатацію основних фондів; – впровадження наукової організації праці та виробництва; – покращення забезпечення матеріально-технічними ресурсами; – вдосконалення управління виробництвом на базі сучасної комп'ютерної техніки; – розвиток матеріальної зацікавленості працівників, що сприяє підвищенню ефективності виробництва.

Шляхи нарощування виробничого потенціалу за рахунок підвищення ефективності використання трудових ресурсів:

– удосконалення спеціалізації і кооперування виробництва та методів організації виробничого процесу;

– удосконалення розподілу і кооперування праці, організації та обслуговування робочих місць;

– удосконалення підбору і розстановки працівників, їх підготовки й підвищення кваліфікації;

– впровадження передових прийомів і методів праці та проведення робіт по інших напрямках удосконалення організації праці;

– удосконалення організаційної структури управління;

– удосконалення виконання функцій та використання методів управління, механізація і автоматизація управлінської праці.

До шляхів нарощування виробничого потенціалу за рахунок підвищення ефективності використання нематеріальних активів відносять:

– створення власної інформаційної бази;

– підтримка рівноваги у своїй діяльності, раціональність використанні існуючого досвіду і знань;

– підтримка інновацій та змін;

– захист сфер компетенції від конкуренції; – впровадження інформаційних систем стандарту (MRP, MRPII та ERP) та ін.

Шляхи нарощування виробничого потенціалу за рахунок підвищення ефективності використання інформаційної складової відносять:

- впровадження в систему управління підприємством системи управління інформаційними ресурсами підприємства;
- впровадження нових та модернізація застарілих інформаційних технологій управління виробничою діяльністю підприємства;
- запровадження використання стратегічних карт аналізу системи інформаційного забезпечення підприємства та ін.

Отже, процес формування стратегії управління виробничими потенціалом підприємства орієнтований план дій, що здійснюватимуться на всіх рівнях управління підприємством задля досягнення поставлених цілей (в першу чергу виробничих) і забезпечення мінімальної ризиковості. Розробка стратегії дозволить підприємству визначити основні фактори впливу, джерела появи ризику, їх елементи, обрати відповідні важелі та інструменти, методи нейтралізації для усунення або знешкодження негативного впливу. При цьому необхідно розробити механізм управління виробничим потенціалом підприємства в умовах ризику як систему функцій, форм, методів, інструментів, важелів, що забезпечують управлінський вплив на виробничий потенціал підприємства з метою досягнення поставлених цілей.

Список використаних джерел:

1. Братюк В. П. Особливості процесу управління ризиками, прийнятими на страхування / В. П. Братюк, К. Ю. Байса // Економічний аналіз. - 2014. - Т. 17 (1). - С. 112-119. - Режим доступу: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/ecan_2014_17\(1\)](http://nbuv.gov.ua/UJRN/ecan_2014_17(1)) 18.
2. Гончар О. І. Актуалізація управління потенціалом підприємства за умов євроінтеграції : монографія / О. І. Гончар. - Хмельницький : ХНУ, 2015. - 333 с.
3. Сарай Н. І. Виробничий потенціал підприємства: сутність та особливості діагностики / Н.І Сарай // Економіка та конкурентоспроможність підприємств. Інноваційна економіка. - 2012. - Вип. 12. - С. 100-103.

Крушинська Алла Вікторівна,
старший викладач кафедри менеджменту, фінансів,
банківської справи та страхування
Хмельницького університету управління та права

ІНВЕСТИЦІЙНИЙ ПОТЕНЦІАЛ ТУРИСТИЧНИХ КОМПЛЕКСІВ УКРАЇНИ

Туристична галузь України має дуже високий інвестиційний потенціал, значна частка якого, як це не парадоксально, зумовлена досить обмеженими на сьогодні стартовими позиціями. Має підставу твердження, що галузі туристичного комплексу поступово набувають статусу галузей національного порятунку та є одними з найефективніших і найперспективніших галузей народного господарства. Досвід таких розвине них країн з ринковою економікою, як Німеччина, Велика Британія, Франція, Іспанія, Греція та інших підтверджує такий висновок [1, с.136].

Туристичний потенціал України, з точки зору наявності історико-архітектурної спадщини, рекреаційних об'єктів, культурних цінностей та природньо-заповідних пам'яток є колосальним і не потребує додаткової аргументації. Разом з тим, структурний і динамічний аналіз туристичних потоків в Україну свідчить про гостру проблему з використанням туристичного потенціалу України.

Таблиця 1

Динаміка туристичного потоку в Україну за 9 місяців 2016 - 2017 років

Мета	9 місяців 2016 року		9 місяців 2017 року		Приріст
	Осіб	Частка, %	Осіб	Частка, %	
Службова	27 879	0,2686	26 608	0,2398	↓ 4,8%
Ділова	130	0,0013	4 545	0,0410	↑ 35 разів
Туризм	139 636	1,3453	37 415	0,3371	↓ 3,7 рази
Приватна	9 848 044	94,8790	10 610 710	95,6079	↑ 7,7 %
Навчання	2 054	0,0198	4 260	0,0384	↑ 2,1 рази
Релігійна	9	0,0001	2153	0,0194	↑ 239 разів
культурний та спорт. Обмін	55	0,0005	1260	0,0114	↑ 22,9 рази
Транзит	212 072	2,0432	155 601	1,4020	↓ 36,3 %
Інша	149 700	1,4423	255 597	2,3031	↑ 1,7 рази
Всього:	10 379 579	100,0	11 098 149	100,0	↑ 6,9 %

Проблемою є, що питому вагу займають приватні подорожі, на які припадає 95,6 % усіх подорожей, в то час як туристичний потік зменшився у 3,7 рази. Найбільше іноземних громадян прибули у 2017 року з Молдови, Білорусі, Росії, Польщі, Угорщини, Румунії, Словаччини, Ізраїлю, Туреччини, Німеччини. Порівняно з попереднім роком значно збільшилась кількість туристів з Білорусі (на 54,1%), Туреччини (на 41%) та Ізраїлю (на 26,1%). Водночас, зменшилась кількість туристів зі Словаччини (на 12,4%), Угорщини (6,5%), Росії (6,2%) [2]. Зважаючи на комплексну роль (економічну, соціальну, екологічну, рекреаційну, культурну тощо) туризму, а відповідно – інвестицій у цю сферу для забезпечення сталого розвитку національної економіки необхідним є визначення найбільш перспективних сфер інвестування, зокрема за рахунок іноземних джерел, оскільки національні інвестори зосереджені переважно на малому та середньому бізнесі (кав'ярні, ресторани, готелі, індустрія розваг та туристичних перевезень) з швидкою окупністю інвестованих коштів. Тобто іноземний інвестор не інвестуватиме в країну без стабільного туристичного потоку, тим більше, що він орієнтований та туристів з розвинутих європейських країн, які здатні забезпечити платоспроможний попит. При цьому аналіз туристичних потоків підтверджує тезу про недостатню інвестиційну привабливість туризму для іноземного інвестора.

Проаналізувавши динаміку та структуру фінансового забезпечення інвестиційної діяльності в сфері туризму було встановлено, що обсяги державного фінансування сфери туризму впродовж 2011-2016 рр. не зважаючи на Євро-2012 були незначними. А у 2015-2016 роках взагалі непередбачено кошти на туризм з державного бюджету. У 2017 році передбачена лише «фінансова підтримка розвитку туризму, створення умов безпеки туристів, розбудови туристичної інфраструктури міжнародних транспортних коридорів та магістралей в Україні» у сумі 30 486 тис. грн., з них 27 886 тис. грн. видатки споживання і 2 600 тис. грн. видатки розвитку. Для прикладу, в середньому європейські країни на розвиток туризму виділяють від 10 до 50 млрд. євро, щорічно, що в 200 разів більше аніж Україна (Франція -52,9 млн. євро, Польща -10,4 млн. євро)

Таблиця 2

Фінансування підприємств сфери туризму за рахунок прямих іноземних інвестицій у 2011-2016 рр., млн. дол. США

Показник	Роки					
	2011	2012	2013	2014	2015	2016
Прямі інвестиції нерезидентів в Україні (акціонерний капітал та боргові інструменти), усього	51774,5	58624,9	65787,0	67306,1	54041,9	51195,6
Прямі інвестиції у підприємства сфери туризму, в т.ч.:	1034,5	1092,2	997,5	603,5	523,3	470,5
Тимчасове розміщення й організація харчування	450,2	721,1	822,1	446,5	382,3	353,1
Мистецтво, спорт, розваги та відпочинок	584,3	371,1	175,4	157,0	141,0	117,4
Питома вага ПІІ підприємств сфери туризму у загальному обсягу, %	2,3	2,2	1,8	1,1	1,2	1,1

За даними Всесвітньої туристичної організації туристичний експорт в Україні становить 1,6 млрд. дол. США, в той час як, середній показник для Європи дорівнює 10,8 млрд. дол. США. За рівнем залучення капітальних інвестицій в туризм, Україна посідає 115 місце з 184 країн, з показником 0,2 млрд. дол. США[3].

Основними факторами розкриття інвестиційного потенціалу туризму є подолання таких кризових явищ як: незадовільний стан туристичних об'єктів, аварійний стан та зношеність основних засобів та туристичної інфраструктури, застарілі технології, низька продуктивність праці, недостатня конкурентоспроможність туристичного продукту, низький рівень політико- правової стабільності, регуляторні перешкоди та корупція, низький рівень розвитку фінансової інфраструктури та незначна інноваційна складова економіки.

Поряд з фінансовими не можливо оминати увагою і освітні інвестиції в сферу туризму, оскільки впродовж останніх років, кадровий потенціал туризму був на відносно низькому рівні. Так станом на 2017 рік кількість навчальних закладів, що готують спеціалістів сфери туризму становить 193 од., з них ВНЗ – 93 од., при цьому 121 державної форми власності, 68 приватної і 4 комунальної. У 2016 році за відповідними напрямками до ВНЗ було зараховано 13 575 осіб. Відповідно за напрямками: туризм – 6632 осіб; готельно-ресторанна справа – 6252 осіб; ресторанне обслуговування – 355 осіб; туристичне обслуговування – 146 осіб; готельне обслуговування – 112 осіб; побутове обслуговування – 45 осіб; організація обслуговування населення -33 осіб. Це в свою чергу поступово вирішує проблему недостатності кваліфікованих кадрів, що було однією із перешкод залучення інвестицій.

Отже, інвестиційний потенціал туристичної сфери, яка ще не досягла вищих позицій, але має потужні передумови розвитку, може бути суттєво збільшений за рахунок аналізу найбільш перспективних напрямів діяльності у середньостроковій та довгостроковій перспективі, а не в короткостроковій, яка наразі представлена на ринку; орієнтацію на країни з позитивною динамікою туристичного потоку; підвищенням національних інвестицій у дану галузь; подоланням перешкод іноземного інвестування та створенням належної туристичної інфраструктури.

Список використаних джерел:

1. Інвестування у туристичний комплекс України: сучасний стан і проблеми / Г. В. Довгаль // Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Сер. : Міжнародні відносини. Економіка. Країнознавство. Туризм. - 2013. - № 1086, вип. 2. - С. 135-139.
2. Інформація щодо відвідування України іноземними туристами та виїзду громадян України за кордон за 9 місяців 2016 – 2017 років // [Електронний ресурс] Режим доступу: file:///C:/Users/powerpoint/Downloads/%D0%90%D0%BD%D0%B0%D0%BB%D1%96%D0%B7_%D0%B7%D0%B0_9_%D0%BC%D1%96%D1%81..pdf
3. Доповідь О. Шуплат на тему: «Фінансове забезпечення інвестиційної діяльності підприємств сфери туризму» // [Електронний ресурс] Режим доступу: <file:///C:/Users/powerpoint/Desktop/30593.pdf>

Кудельський Віталій Едуардович,
доцент кафедри менеджменту, фінансів банківської справи та страхування
Хмельницького університету управління та права,
кандидат економічних наук

ФІНАНСОВІ МОЖЛИВОСТІ ДЕРЖАВИ У ЗАБЕЗПЕЧЕННІ СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ НАСЕЛЕННЯ

Актуальність теми. Найважливіший пріоритет соціальної держави, якою відповідно до Конституції є Україна, — забезпечення соціальних і економічних прав громадян, реалізація принципів соціальної захищеності та соціальної справедливості. Удосконалення соціального захисту як одного з базових прав громадян у соціальній державі нерозривно пов'язане з рівнем і перспективами економічного розвитку та не може здійснюватися без відповідного державного фінансового забезпечення.

Метою написання є дослідження структури видатків державного бюджету на забезпечення соціального захисту населення.

Виклад основного матеріалу. Основна функція держави з перерозподілу національного доходу полягає в тому, щоб зменшити різницю у доходах населення і забезпечити сприятливі умови життя. Ця функція реалізується через систему соціального захисту.

Фінансування державного захисту населення в умовах нестабільної економічної ситуації в країні є одним з основних напрямів використання коштів державного бюджету. [7].

Соціальний захист є складовою соціальних гарантій населенню, які повинні забезпечуватися державою за ринкових умов відповідно до засад соціальної політики. Політика соціальних виплат і гарантій має ґрунтуватися на об'єктивній економічній ситуації. На сьогодні Україна посідає перше місце у світі за кількістю категорій пільг (380), які законодавчо передбачені майже для 18 млн громадян.

Видатки бюджету на соціальний захист – це витрати, спрямовані передусім на адресну підтримку малозабезпечених громадян, встановлення певного рівня забезпечення життєвого мінімуму для різних груп населення, соціальний захист осіб, які опинилися в екстремальних умовах (біженці, безпритульні тощо) [5].

Так, видатки на соціальний захист і соціальне забезпечення у зведеному бюджеті мають стійку тенденцію до зростання (табл. 1).

Таблиця 1

Структура видатків зведеного бюджету України протягом
2012 – 2017 рр., %

Категорія видатків	2012р.	2013р.	2014р.	2015р.	2016р.	2017р.
Загальнодержавні функції	11,1	12,2	14,7	17,3	16,0	15,7
Оборона	2,9	2,9	5,2	7,7	7,1	7,1
Громадський порядок, безпека та судова влада	7,4	7,8	8,6	8,1	8,7	8,4
Економічна діяльність	12,7	10,0	8,3	8,3	7,9	9,8
Охорона навколишнього природного середовища	1,1	1,1	0,7	0,8	0,8	0,7
Житлово-комунальне господарство	4,1	1,5	3,4	2,3	2,1	2,6
Охорона здоров'я	11,9	12,2	10,9	10,4	9,0	9,7
Духовний і фізичний розвиток	2,8	2,7	2,7	2,4	2,0	2,3

Освіта	20,6	20,9	19,1	16,8	15,0	16,8
Соціальний захист та соціальне забезпечення	25,4	28,7	26,4	25,9	30,9	27,0
Усього	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Значне збільшення обсягу фінансування на соціальний захист та соціальне забезпечення зумовлено політикою уряду, що спрямована на підвищення соціальних стандартів життя громадян, а відповідно збільшення обсягу їх доходів та захисту доходів від знецінення. За рахунок підвищення соціальних стандартів, а відповідно платоспроможності громадян, очікується, що це стимулюватиме внутрішній попит, що має бути чинником економічного росту [6].

Сучасний етап розвитку вітчизняної системи соціального захисту характеризується невідповідністю ресурсних можливостей держави потребам населення в соціальному захисті. Отже, соціальні виплати повинні здійснюватися з огляду на суспільну доцільність, економічну обґрунтованість, ефективність системи соціального захисту в поєднанні із соціальною справедливістю, її орієнтацією на потреби найбільш соціально вразливих категорій громадян (табл. 2).

Таблиця 2

Державні соціальні витрати в Україні у 2012 - 2016 рр. у млрд грн

Категорії видатків	2012	2013	2014	2015	2016	2017
Соціальний захист та соціальне забезпечення	125,3	145,0	138,0	90,8	154,1	163,1
Соціальний захист на випадок непрацездатності	6,6	7,6	7,9	1,1	1,2	1,3
Соціальний захист пенсіонерів	68,2	87,2	79,8	80,8	144,8	152,4
Соціальний захист ветеранів війни та праці	5,2	4,8	4,6	1,1	1,2	1,2
Соціальний захист сім'ї, дітей та молоді	29,8	35,7	36,3	0,03	0,04	0,05
Соціальний захист безробітних	0,3	0,2	0,5	0,07	0,05	0,05
Допомога у вирішенні житлового питання	3,6	2,6	2,5	1,7	1,4	1,3
Соціальний захист інших категорій населення	10,3	5,7	5,5	5,5	4,9	4,5
Фундаментальні та прикладні дослідження і розробки у сфері соціального захисту	0,02	0,02	0,01	0,02	0,01	0,01
Інша діяльність у сфері соціального захисту	0,9	0,8	0,8	0,34	0,29	0,24

Аналізуючи витрати, які здійснює держава у соціальній сфері, можна зазначити, що вагому частку займають витрати на соціальний захист пенсіонерів. Така динаміка пояснюється поганою демографічною ситуацією в країні. В Україні нині понад 12,2 мільйона пенсіонерів, з них приблизно 9,5 мільйона отримують пенсію за віком. При цьому переважна більшість пенсіонерів отримує мізерні пенсії 1415-1600 грн., а чимало й того менше.

Держава докладає всіх зусиль для реалізації політики поступового підвищення соціальних стандартів та видатків соціального характеру, незважаючи на обмеженість державних фінансових ресурсів. Необхідно зазначити, що соціальне забезпечення, як захист від життєвих ризиків і механізм перерозподілу доходів, сприяє соціальній згуртованості, економічному розвитку, стабільності й солідарності. Крім того, воно відображає віру суспільства в цінність соціальної справедливості. Саме тому важливим є впровадження антикризових заходів у сфері соціального захисту, спрямованих на збільшення обсягів допомоги та охопити населення соціальними програмами, реалізовані в країнах із високим, середнім і низьким рівнями доходів та відрізняються дієвістю й обсягами фінансування [7].

Необхідно узагальнити антикризові заходи у такі напрямки:

- підвищення пенсійних виплат;
- розширення охоплення населення соціальною допомогою;
- приведення пенсії за віком у відповідність із мінімальною заробітною платою;

- розширене охоплення пенсійним забезпеченням і послугами системи охорони здоров'я;
- охоплення деякими видами соціального забезпечення груп населення, що раніше не були включені до відповідних програм;
- індексація пенсій на прогнозований рівень інфляції;
- збільшення допомоги по безробіттю на 50 %;
- підвищення виплат за соціальними програмами для дітей.

Сфера соціального захисту населення в Україні характеризується багатьма проблемами, серед яких недосконалість законодавчої бази, що регламентує її діяльність; високі адміністративні витрати; багато соціальних пілг, на які мають право соціально незахищені категорії громадян; низька якість та ефективності надання соціальних послуг тощо. Зрозуміло, що більшість негараздів пов'язана з фінансовим забезпеченням цієї галузі, яке у ринкових умовах має багатоканальну структуру.

Висновки. Сучасний етап розвитку України характеризується вичерпністю можливостей бюджетного фінансування вітчизняної системи соціального захисту. Незважаючи на це, наша країна продовжує тяжіти до зростання ролі держави в моделі соціального захисту населення.

Комплексне соціальне забезпечення потребує чималих бюджетних коштів, а також відповідних контролю та оцінки їх ефективності. Серед науковців і експертів триває дискусія щодо оптимальних механізмів побудови й розвитку системи соціального забезпечення, зокрема визначення обсягу фінансування цієї системи (у відсотках ВВП та на одну особу населення); секторного розподілу коштів на її фінансування. Між тим успішність організації соціального забезпечення та його фінансування великою мірою залежить і від структури ринку праці, частки легально зайнятих найманих працівників у їх загальній кількості та розміру нелегального сектору економіки.

Список використаних джерел:

1. Бюджетний щоденник на 2016 рік [Електронний ресурс] – [Режим доступу]: https://feao.org.ua/wp-content/uploads/2016/04/FEAO_Schodennyk_A5_web.pdf
2. Видатки бюджету за функціями / Ціна держави. [Електронний ресурс] – [Режим доступу]: <http://cost.ua/budget/expenditure/>
3. Про Державний бюджет України на 2017 рік: Закон України від 21 грудня 2016 року № 1801-VIII (станом на 03.08.2017) / <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1801-19/page>
4. Про Державний бюджет України на 2018 рік: Закон України від 7 грудня 2017 року № 1801-VIII (станом на 07.12.2017) / <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1801-19/page>
5. Рибак С.О. Фінансове забезпечення модернізації соціального захисту населення / Фінансово-економічне регулювання. – 2013. – С. 7-21.
6. Складний бюджет-2016. [Електронний ресурс] – [Режим доступу]: http://cost.ua/files/budget_2016.pdf
7. Яфінович О.Б. Особливості фінансування системи соціального захисту населення в Україні / Науковий вісник Херсонського державного університету // Серія Економічні науки. – Випуск 12. Частина 3. – 2015. – С. 195-200.

Рижка Тетяна Володимирівна,
доцент кафедри менеджменту, фінансів, банківської справи та страхування
Хмельницького університету управління та права,
кандидат економічних наук

РЕАЛІЇ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ФІНАНСОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ДІЯЛЬНОСТІ ВІТЧИЗНЯНИХ ВИЩИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ

Зміни, які відбуваються в українському суспільстві, зумовлюють необхідність проведення освітньої реформи, пошук можливостей та використання дієвих заходів, спрямованих на створення привабливої та конкурентоспроможної національної системи вищої освіти, інтегрованої у освітній Європейський простір.

За ВВП на душу населення Україна посідає 61 місце в світі. При цьому за рейтингами спеціалізованих структур ООН Україна посідала в 2016 році 40 місце за науковим потенціалом, 41 – за потенціалом системи вищої освіти, 56 – за рівнем інновацій [1].

Наявною є тенденція до щорічного скорочення державного фінансування вищих навчальних закладів, проте окремі експерти вказують на порівняно високий рівень фінансування українських закладів освіти у відсотковому відношенні до ВВП (до 7%), та на необхідність їх предметного розподілу, підвищення ефективності використання [2].

Таблиця 1

Фінансування галузі освіти у 2007 – 2016 роках

Роки	ВВП, млн. грн.	ВНД, млн. грн.	Загальні видатки зведеного бюджету, млн. грн.	В тому числі на освіту		
				в абсолютній величині, млн. грн.	у % до	
					загальних видатків	до ВВП
2007	720731	717406	226054,4	44333,6	19,5	6,2
2008	948056	939356	309203,7	60959,4	19,5	6,4
2009	913345	894306	307399,4	66773,6	21,5	7,3
2010	1094607	1078677	377842,8	79826,0	21,1	7,3
2011	1316600	1297840	416853,8	86253,6	20,7	6,6
2012	1408889	1396747	492394,9	101547,5	20,6	7,2
2013	1454931	1500419	505791,9	105534,1	20,9	7,3
2014	1566728	1568772	523125,7	100109,5	19,1	6,4
2015	1979458	1964269	679793,5	114188,3	16,8	5,8
2016	2383182	2358971	835590,0	129435,0	15,5	5,4
Темпи зростання 2016/2007 рр., %	330	329	370	292	-	-

Примітка: складено автором на основі [3]

Аналіз ринку вищої освіти в Україні за останні 15 років дає підстави означити основні тенденції його стану та перспективи розвитку.

Змінилася структура ВНЗ. Із 83,3% до 56,3% зменшилася питома вага навчальних закладів I-II рівнів акредитації і суттєво зросла із 16,7% до 43,7% питома вага закладів III-IV рівнів акредитації.

За вказаний період кількість вищих навчальних закладів скоротилась з 1064 навчальних закладів до 657 ВНЗ (Рис. 1) [4].

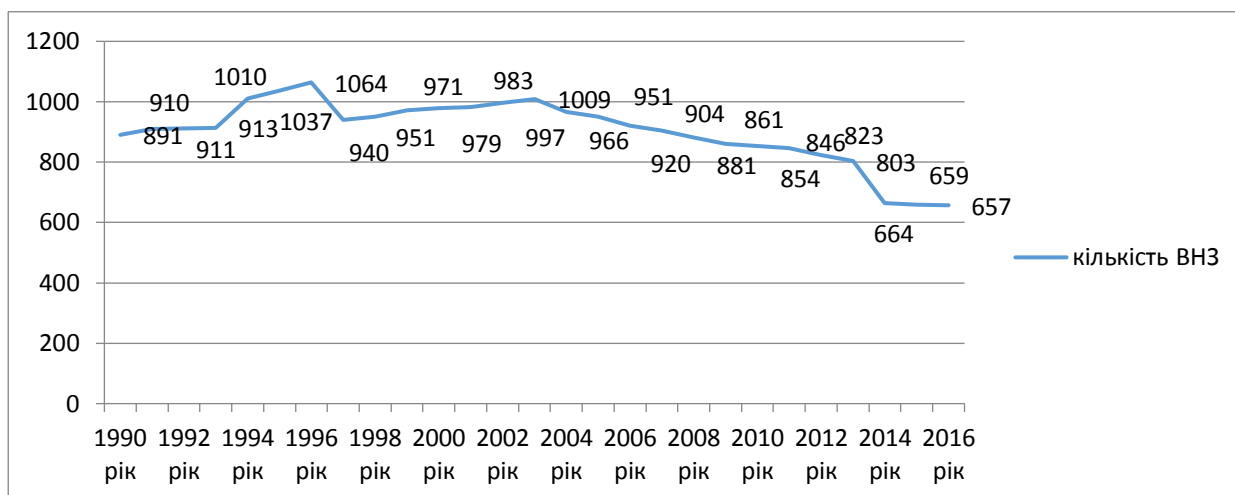

Рис.1. Кількість ВНЗ України у 1990-2016 рр., од.

Примітка: Складено автором за даними [4]

Сьогодні у ВНЗ навчається практично найменша за означений період чисельність студентів – 1586,7 тис. осіб (Рис. 2). Однією з основних причин, безумовно, є демографічна ситуація в країні.

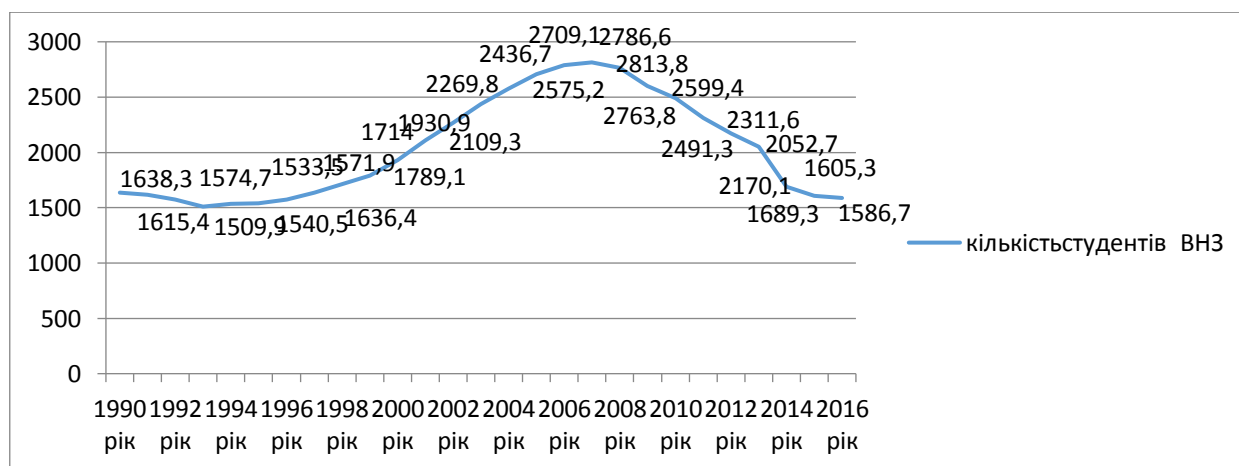

Рис. 2. Кількість студентів ВНЗ у 1990-2016 рр., тис. осіб

Примітка: Складено автором за даними [4]

Зазнала змін структура джерел фінансування у бік зменшення частки державного фінансування. Так, на початок 2016/2017 н.р. за рахунок державного бюджету навчались 46,2 % студентів ВНЗ усіх рівнів акредитації, за рахунок місцевих бюджетів – 4,6 %, за рахунок юридичних осіб – 0,6 %, фізичних осіб – 48,6 % (табл.2).

Ринкові перетворення вищої освіти змінили принципи фінансування освіти, надали закладам освіти певної автономії, сприяли підвищенню вартості підготовки спеціалістів, появи приватних вищих навчальних закладів в якості альтернативи державним.

Таблиця 2

Кількість студентів ВНЗ за джерелами фінансування їх навчання на початок 2016/17 навчального року

	Коледжі, технікуми, училища	Університети, академії, інститути	Усього
Усього студентів, осіб	217322	1369432	1586754
у тому числі навчаються за рахунок державного бюджету	80014	652935	732949
місцевих бюджетів	61293	12317	73610
органів державної влади, юридичних осіб	397	9227	9624
фізичних осіб	75618	694953	770571
Питома вага студентів (%), які навчались за рахунок державного бюджету	36,8	47,7	46,2
місцевих бюджетів	28,2	0,9	4,6
органів державної влади, юридичних осіб	0,2	0,7	0,6
фізичних осіб	34,8	50,7	48,6

Примітка: Складено автором за даними [5]

Цьому періоду характерні фактори, що негативно впливали на розвиток ВНЗ, а саме: фінансова нестабільність освітніх установ; нечітке визначення автономії навчальних закладів; невідповідність нових цілей і завдань навчальних закладів системі управління вищої освіти, інтересів суб'єктів освіти їхнім можливостям. Неналежна фінансова підтримка розвитку вищих навчальних закладів з боку держави негативно відобразилася на рівні кваліфікації науково-педагогічних кадрів та матеріально-технічному забезпеченні навчальних закладів.

Невирішеними залишаються чимало проблем: старіння матеріально-технічної бази, недостатнє забезпечення освітніх закладів навчальними площами, науково-дослідними приміщеннями, гуртожитками, підручниками і посібниками тощо. Сьогодні основну частину видатків навчальних закладів складають поточні видатки (понад 90 % від загальної суми видатків в усіх навчальних закладах незалежно від відомчого підпорядкування та джерел фінансування навчального закладів. Відповідно, спостерігається низький рівень фінансування капітальних видатків.

Незаперечним є той факт, що перспективи розвитку та ефективна діяльність сучасних вищих навчальних закладів пов'язана з необхідністю виявлення, залучення та ефективного використання реальних джерел фінансування, які визначені ст. 79 Закону України Про освіту [6]. Це кошти державного та місцевих бюджетів; плата за надання освітніх та інших послуг відповідно до укладених договорів; плата за науково-дослідні роботи (послуги) та інші роботи, виконані на замовлення підприємств, установ, організацій, інших юридичних та фізичних осіб; доходи від реалізації продукції навчально-виробничих майстерень, підприємств, цехів і господарств, від надання в оренду приміщень, споруд, обладнання; гранти вітчизняних і міжнародних організацій; дивіденди від цінних паперів, відсотки від депозитів і розміщення коштів спеціального фонду на поточних рахунках банків державного сектору; добровільні внески у вигляді коштів, матеріальних цінностей, нематеріальних активів, одержаних від підприємств, установ, організацій, фізичних осіб, інші джерела.

Нинішні реалії вимагають, щоб у процесі розвитку вищих навчальних закладів був задіяний регіональний рівень влади. В сучасних умовах світової глобалізації роль регіонів змінюється, значно посилюється спроможність територіальних громад до вирішення місцевих проблем власними силами, у організації розвитку територій визначальними стають регіональні і місцеві органи влади та управління.

Зарубіжний досвід розширення повноважень регіонального управління підкреслює позитивні здобутки у розвитку навчальних закладів.

З огляду на розширення з 2015 року повноважень органів місцевого самоврядування в I півріччі 2017 року порівняно з I півріччям 2014 року зросла частка видатків на освіту – фі-

нансування вітчизняних освітніх закладів збільшилося в 2 рази: з 37,7 млрд. грн. до 67,6 млрд. грн. [7].

Розвиток недержавних форм фінансування освіти в Україні є досить обмеженим з різних обставин. Перешкодою фінансовій допомозі освіти з боку підприємств та фінансових структур є невизначеність процедур надання коштів, їх використання та контролю як на рівні окремих навчальних закладів, так і на рівні району чи міста. Використання механізмів кредитування освіти також не є конкретними, не чітко регламентованими.

Держава надає ряд податкових пільг для освітніх закладів, зокрема, це стосується ПДВ, податку на землю. Проте, на наш погляд, для активізації використання недержавних форм фінансового забезпечення ВНЗ необхідні механізми звільнення від оподаткування частини прибутку підприємств, спрямованої на фінансування освітніх програм та наукових досліджень.

Зарубіжний досвід довів ефективність благодійницької діяльності у фінансуванні навчання студентів. Благодійні внески, як добровільні й безкорисні внески фінансової та іншої допомоги, що здійснюються юридичними і фізичними особами, можуть надаватись організаціями, які займаються благодійною діяльністю. Прикладом таких організацій в Україні є Благодійний фонд «Повір у себе» – суспільна організація, що здійснює діяльність з розвитку і покращення рівня освіти в Україні, а також побудови каналів комунікації між викладачами і вченими України та їх колегами з країн Європейського Союзу та інших держав.

Таким чином, ми пропонуємо розглядати перспективи фінансового забезпечення діяльності вищих навчальних закладів з позицій надання більших повноважень місцевим громадам для фінансування освіти та розвитку альтернативних недержавних форм фінансування. Доречно розглянути та реалізувати можливість надання пільг при оподаткуванні прибутку суб'єктів підприємницької діяльності, спрямованих на фінансування навчання та розвиток наукових досліджень ВНЗ а також популяризацію та розширення благодійницької діяльності в освітній сфері.

Список використаних джерел:

1. Гриневич Л. Попри поширену думку про занепад української науки та освіти, вони на кращих позиціях, ніж економіка [Електронний ресурс] / Л. Гриневич. – Режим доступу : <http://pedpresa.ua/189392-popry-poshyrenu-dumku-pro-zanepad-ukrayinskoyi-nauky-ta-osvityvony-na-krashhyh-pozytsiyah-nizh-ekonomika-liliya-grynevych.html>
2. Є. Стадний. Концептуальна модель державного фінансування ВНЗ за результатами діяльності [Електронний ресурс] / Стадний Є. – Режим доступу : <https://cedos.org.ua/uk/osvita/kontseptualna-model-derzhavnoho-finansuvannia-vnz-za-rezultatamy-diialnosti>
3. Показники виконання державного бюджету України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.treasury.gov.ua/main/uk/doccatalog/list?currDir=359194>
4. Вищі навчальні заклади [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua/>
5. Основні показники діяльності вищих навчальних закладів України на початок 2016/17 навчального року: Статистичний бюлетень / [відпов. за випуск О. О. Кармазіна]. – К. : Державна служба статистики України, 2017. – 208 с.
6. Про освіту : Закон України від 05 вересня 2017 р. № 2145-VIII // Відомості Верховної Ради України. – 2017. – № 38-39. – Ст. 380.
7. Аналіз видатків державного та місцевих бюджетів у I півріччі 2014–2017 рр. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : https://feao.org.ua/wp-content/uploads/2017/09/vud_gos_budg_II_kv_2014_2017.pdf

*Самарічева Тетяна Анатоліївна,
старший викладач кафедри менеджменту, фінансів,
банківської справи та страхування
Хмельницького університету управління та права*

ЗМІНА СТАВКИ ПДВ ЯК ІНСТРУМЕНТ ДЕРЖАВНОГО РЕГУЛЮВАННЯ ВІТЧИЗНЯНОГО РИНКУ МОЛОЧНОЇ ПРОДУКЦІЇ

Диференціація ставок податку на додану вартість є дієвим фіскальним інструментом регулювання економічного розвитку в більшості країн ЄС. Змінюючи ставку ПДВ на різні види товарів, слід враховувати механізм його дії, згідно з яким платниками непрямих податків є кінцеві споживачі, а відтак і податкове навантаження з цього податку розподіляється між виробником продукції та її споживачем. Рівномірність такого розподілу залежить від еластичності попиту за ціною та еластичності пропозиції за ціною на той чи інший товар, а рівень податкового навантаження в свою чергу – від рівномірності його розподілу між виробниками та споживачами. При цьому досліджуючи проблему податкового навантаження з ПДВ саме в молокопереробній галузі, поряд із справедливим розподілом, важливо забезпечити його оптимальний рівень, який зміг би забезпечити оптимальне співвідношення між купівельною спроможністю громадян, податковим тиском на молокопереробні підприємства та надходженнями до бюджету. Адже збільшення податкового навантаження вище певного рівня може стати причиною зниження податкових надходжень головним чином через підвищення тінізації економіки, а занадто низький рівень податкового навантаження не дозволяє державі повноцінно виконувати свої функції, саме тому основним завданням фіскальної політики держави є пошук оптимальної норми оподаткування.

Слід відзначити, що в більшості країн ЄС, на відміну від України, діють знижені ставки ПДВ для виробників продуктів харчування (рис. 1), в тому числі і молочної продукції. Примітним є те, що лише в чотирьох країнах ЄС не діють пільги на оподаткування продуктів харчування даним податком, а саме в Болгарії, Данії, Литві, Естонії, де до цього виду продукції застосовується стандартна ставка ПДВ. Поряд із якою до окремих видів харчових продуктів застосовуються знижені ставки, зокрема в Бельгії, Німеччині, Ірландії, Греції, Франції, Хорватії, Кіпрі, Латвії, Угорщині, Польщі, Португалії, Словаччині, Швеції. У Великобританії разом із стандартною ставкою ПДВ використовується нульова ставка. Лише нульова ставка ПДВ до аналізованої продукції застосовується на Мальті.

В той же час, окремі продукти харчування оподатковуються лише за зниженими ставками, зокрема в Австрії, Іспанії, Італії, Люксембурзі, Нідерландах, Румунії, Словенії, Фінляндії, Чехії, причому в Іспанії, Італії та Чехії діє не одна, а одночасно дві знижені ставки до різних таких продуктів. Найбільш різномірні ставки ПДВ на харчові продукти застосовуються в Ірландії, де діє нульова ставка податку, 4,8 %, 9 %, 13,5 % та стандартна – 23 %. На молочну продукцію пільгова ставка ПДВ в Угорщині складає 18 %, в Хорватії та Польщі – 5 %, у Франції – 5,5 %. Середня ж ставка ПДВ в Європейському Союзі на харчові продукти складає 12,7 %.

Ставка ПДВ, яка б забезпечила принцип справедливості оподаткування, зокрема рівномірний розподіл податку між молокопереробними підприємствами та споживачами їх продукції, а також найменші втрати сплаченого обсягу ПДВ до бюджету при найбільшому зменшенні надмірного податкового тягаря з податку, можна вважати оптимальною. Крім цього знижувати ставку податку можна в межах від 19 % до 5 %, оскільки, відповідно до Директиви Ради 2006/112/ЄС [2] про спільну систему податку на додану вартість від 28 листопада 2006 р. держави-члени можуть застосовувати знижені ставки, які встановлюються як відсоткова частка бази оподаткування, що не може бути нижчою від 5 %.

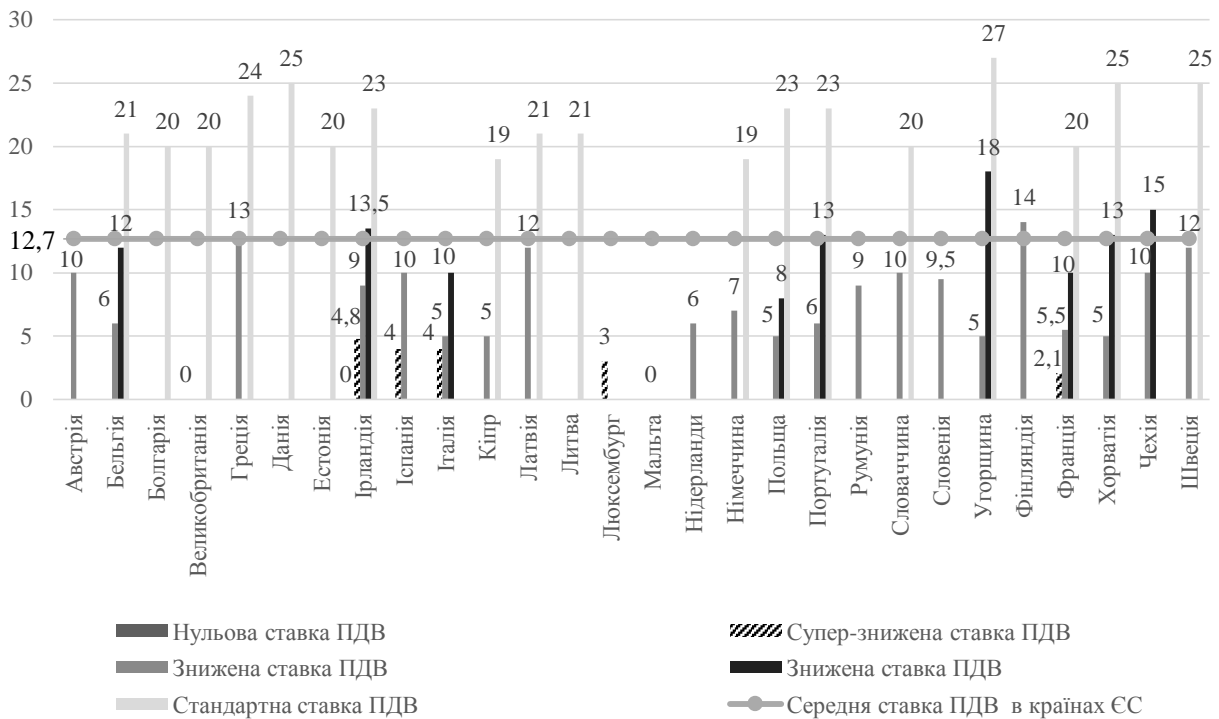

Рис. 1. Диференціація ставок ПДВ на харчові продукти в країнах ЄС станом на 1 січня 2017 р.

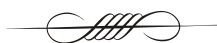
Примітка. Побудовано автором за даними [1].

Очевидно, що внаслідок зниження ставки ПДВ на молочну продукцію знижуються і податкові надходження до бюджету та обсяг надмірного податкового тягаря, при цьому виявлено, що останній показник зменшується в три рази швидше ніж перший. Тому, вважаємо, що оптимальною ставкою податку буде саме та, яка забезпечить найбільшу різницю між зменшенням надмірного тягаря та одночасним зниженням суми ПДВ. При цьому різниця між зменшенням вказаних показників за такою ставкою податку буде найбільшою.

Отже, зниження ставки ПДВ забезпечить зменшення податкового навантаження на молокопереробне підприємство та підвищить купівельну спроможність споживачів молочної продукції. Крім того, така зміна стане причиною зниження оптово-відпускних цін на молочну продукцію, які в свою чергу впливають на зростання споживання молочної продукції населенням України та зміну доходів від реалізації, а отже і обсягів ПДВ, що підлягає сплаті до бюджету молокопереробними підприємствами.

Список використаних джерел:

1. VAT rates applied in the Member States of the European Union. URL: https://ec.europa.eu/taxation_customs/sites/taxation/files/resources/documents/taxation/vat/how_vat_works/rates/vat_rates_en.xls
2. Директива Ради 2006/112/ЄС про спільну систему податку на додану вартість від 28 листопада 2006 р. // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/994_928.

Синчак Віктор Петрович,
*завідувач кафедри менеджменту, фінансів, банківської справи та страхування
Хмельницького університету управління та права,
доктор економічних наук, професор*

ЄДИНИЙ ПОДАТОК В ТЕОРІЇ ФІЗІОКРАТІВ

Один із найдавніших напрямів в історії фінансової науки складають дослідження щодо формування та розвитку ідеї єдиного податку, що з'явився ще у період античної епохи та сплачувався з усієї вартості майна чи з доходу, одержаного його власником, без поділу на групи за класифікаційними ознаками. Такий напрям досліджень актуалізується і у теперішній час, а модифікований єдиний податок має своє практичне застосування в сучасних податкових системах. Основним аргументом, що наводиться адептами теорії єдиного податку, є спрощення податкового механізму та податкових відносин, зменшення витрат на його адміністрування й облік і звітність, зручність сплати тощо.

Причому звернення до надбання французької фінансової науки XVIII – XIX ст., пов'язаної із податковою проблематикою, має історичні підстави. Адже за цей час у Франції відбулось чотири революції, декілька військових кампаній, неоднократна зміна соціально-економічного устрою [23]. Усе це певною мірою нагадує історичний розвиток незалежної України 90-х років XX – початку XXI століття, в якій здійснено перехід від економіки закритого типу до ринкової, з утворенням властивої їй податкової системи та уведенням того ж таки єдиного податку. За цей час у нашій державі відбулось дві революції, анексовано Кримський півострів, здійснюються військові заходи національної безпеки на Сході країни, що вносять свої корективи у фіскальну політику та не сприяють еволюційному розвитку останньої, на відміну від англосаксонських країн.

Повертаючись до досвіду фінансової науки Франції початку XVIII століття, зауважимо, що ідея єдиного податку розроблена та найбільш обґрунтована фізіократом Франсуа Кене (1694 – 1774) з метою раціоналізації французької податкової системи та зменшення податкового навантаження. Тож незалежно від того як ми ставимось до тієї або іншої теорії, необхідно зважати на те, що будь-яка із них має властиві їй переваги та недоліки, які можуть проявлятися якщо не відразу, то згодом, але це не означає, що ми їй повинні заперечувати загалом, бо на певному етапі розвитку суспільних відносин вона сприймалась або дискутується серед наукової спільноти й надалі.

Усе це у певній мірі співвідноситься і з теорією єдиного податку, окремі положення якої, як очевидно і дотепер, були недостатньо науково обґрунтованими, хоча такий вид платежу і застосовується на практиці. Та й чи могли ці положення аргументовано доводитись з погляду сучасного державного регулювання у тодішніх умовах лесеферизму. Адже, з одного боку, це суперечило самій ідеї фізіократів, а з іншого – представники цієї наукової школи вбачали у державному втручанні джерело «зловживань», тобто вигоду могли отримати ті, хто був найбільше наближений до регулювального процесу.

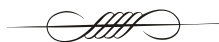
Тому, на нашу думку, є підстави вважати, що розробник теорії єдиного податку ставив собі за мету упорядкувати або оптимізувати кількість податків у французькій системі оподаткування, або якщо ще точніше, то лише в сільському господарстві.

Вважаємо, що наведений підхід є суттєвою перевагою теорії єдиного податку фізіократів, за допомогою якої можливо її обґрунтовувати та практично реалізовувати. Як свідчить історія економічної думки, останнє добре простежується під час суспільно-політичних змін, адже для їх фінансового забезпечення необхідні достатні джерела фінансових ресурсів. Як правило, такі перетворення спочатку спричиняють збільшення кількості податків у структурі податкових систем, створення цільових фондів і закріплення за ними відповідних дже-

рел надходження коштів. Однак згодом через об'єктивні обставини виникає закономірна необхідність їх оптимізації або раціоналізації, що характерно простежувалось не лише у Франції у XVIII ст., але і в Україні у 90-х роках XX ст.

Отже теорія єдиного податку фізіократів стала важливим напрямом досліджень і сприяла розвитку наукової дискусії в оподаткуванні цінності землі загалом і сільськогосподарських угідь зокрема. Адже вони досліджував сплату єдиного податку в сільському господарстві з чистого продукту або в сучасному розумінні з земельної ренти.

Ткачук Наталія Миколаївна,
*доцент кафедри менеджменту, фінансів, банківської справи та страхування
Хмельницького університету управління та права,
кандидат економічних наук, доцент*

СИНЕРГЕТИЧНИЙ ПІДХІД: ТЕОРЕТИЧНА СУТНІСТЬ І ОСОБЛИВОСТІ ВИКОРИСТАННЯ В ДОСЛІДЖЕННІ КОНСОЛІДАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ

Синергетичне світосприйняття лежить сьогодні в основі радикальних перетворень парадигми сучасного економічного знання, яке все частіше піддає критиці лінійно-статичні моделі економічного розвитку на основі оптимального розподілу обмежених ресурсів, зумовленого соціальними цілями суспільства. Сучасна економічна методологія починає пропонувати дослідникам теоретичні здобутки і надбання “нелінійної науки” - теорії криз і катастроф, еволюційної економіки, економічної синергетики.

Варто зазначити, що однією з найцікавіших сфер застосування знань про синергію є економіка. Ми вважаємо, що економічну систему можна віднести саме до такого виду систем, які є складними, відкритими і здатними до самоорганізації. А синергетичний підхід може успішно використовуватись для розробки та прийняття ефективних рішень в умовах нестабільності, відкритості та нелінійності розвитку економічної системи. Водночас, наявність нелінійної взаємодії складових економіки підштовхує до наукового пошуку шляхів застосування синергетичної методології в дослідженні трансформаційних процесів.

На нашу думку, варто детально розглянуто історичні джерела виникнення синергетики. З досвіду вивчення синергії у хімії, фізиці й біології відомо, що синергетичний ефект базується на дії законів самоорганізації та розвитку складних систем. Німецький вчений Г. Хакен, основоположник теорії синергії, стверджує, що синергетика займається вивченням систем, які складаються з дуже великої кількості компонент, частин і підсистем, які складно між собою взаємодіють, тому слово “синергетика” означає “спільна дія”, а як наука – це вчення про взаємодію різних елементів, налагодження їхньої кооперації, співпраці, нелінійного синтезу простого у складне, виникнення синергії. Дія синергетичного ефекту, перш за все, спрямована на якісні зміни всієї системи, зміни умов, структури й механізму взаємодії її елементів, у результаті яких відбувається зростання кількісних показників функціонування системи [3; 4]. Близьке за змістом визначення цього терміна подає також російська дослідниця Н. Барішнікова: “Синергія – це узгоджена, взаємно посилююча дія двох чи кількох підсистем загалом, у результаті якої єдина система дає більший ефект, ніж кожна її підсистема зокрема” [1, с. 12].

Об'єктом дослідження синергетики є кооперативний ефект, що виникає у відкритих самоорганізованих системах і супроводжується утворенням якісно нових часових, просторових та функціональних структур. Зокрема, вчені Е. Князева і С. Курдюмов ефекти виникнення кооперативної, когерентної (узгодженої в часі та просторі) поведінки елементів у системі називають синергетичним ефектом [2, с. 200]. Практичне виявлення синергетичного ефекту в результаті взаємодії елементів (підсистем) системи відбувається у формі виникнення нових

властивостей, функцій або механізмів функціонування новоствореної об'єднаної структури. Саме тому поява нових властивостей і якостей дає змогу досягти значно більшого ефекту від спільної дії підсистем, ніж просто механічна сума результатів їхньої незалежної роботи [4]. Для системи, в межах якої відбувається синергетична взаємодія підсистем, ефект виражається у зростанні ефективності функціонування та появі додаткових особливостей, які були не властивими аналогічним неінтегрованим системам.

Як видно з вищенаведеного, сутність синергетики як науки трактується сьогодні в напрямі математичного моделювання переходу складних систем з одного стійкого стану в інший. Уся сукупність знань про порядок і хаос, перехідні процеси, фрактали і нелінійність, що вміщує в собі синергетика розуміють і як теорію, і як вчення, і як науку, і як світогляд. Тому сутність синергетики, як елементи пізнання складних явищ формують такі її характеристики: нелінійність, самоорганізація, відкритість системи та інші. З огляду на це, теоретичну сутність синергетичного підходу в дослідженні консолідаційних процесів доцільно розглядати в таких аспектах:

– синергетика як парадигма – це система ідей, принципів, уявлень, з яких може сформуватися фундаментальна наукова теорія, або навіть світогляд;

– синергетика як часткова наукова теорія – це наукова теорія, що об'єднує в собі ідеї нелінійності, відкритості, нерівноважності процесів, що відбуваються в складних системах;

– як загальнонаукова теорія, яка ще формується як теорія дисипативних структур, або теорія систем, що здатні до самоорганізації, або як теорія перехідних процесів, взаємоперетворення хаосу і порядку тощо;

– синергетика як нове світоглядне бачення, що долає існуюче в науці уявлення із сталими, незмінними поняттями і формує інше мислення, що базується на перехідних, нестабільних, нестійких формах і образах [5].

Завданням синергетичного підходу як інструменту дослідження поведінки суб'єктів економічної системи є знаходження і детальне дослідження тих базових моделей, які базуються на типових властивостях окремих елементів, що формують складну систему, а також законів взаємодії між ними. Тому, на нашу думку, синергетику можна розглядати як загальну теорію самоорганізації в різних складних (нелінійних) системах. Обґрунтуванням доцільності синергетичних досліджень слід вважати той факт, що взаємодія багатьох підсистем складної системи відбувається за одними і тими ж принципами, незалежно від самої природи складної системи. Відтак, пізнання цих принципів дає можливість знайти нові підходи щодо управління складною системою.

Синергетичний підхід в дослідженні економічних систем дає можливість виявити усі ймовірні шляхи розвитку системи, дослідити реальні її коливання в зонах (точках) біфуркації, в яких вона набуває такого стану, за якого починається процес самооновлення, саморозвитку, самоструктурування з неодмінним переходом на новий рівень упорядкованості. Отже, саме економічну синергетику доцільно застосовувати як інструмент наукового пізнання розвитку сучасних економічних систем і особливо трансформаційних процесів, що відбуваються в них. Включення економічної синергетики в систему теоретичного базису дозволить реалізувати потенціал пізнання багатьох проблем розвитку сучасних економічних систем.

Список використаних джерел:

1. Ищенко С. М. Слияния и поглощения компаний: оценка эффекта синергии : монограф. / С. М. Ищенко – К. : Наук. світ, 2007. – 95 с.
2. Князева Е. Н. Основания синергетики. Синергетическое мироведение / Е. Н. Князева, С. П. Курдюмов. – М. : КомКнига, 2005. – 240 с.
3. Хакен Г. Тайны природы. Синергетика: учение о взаимодействии / Г. Хакен. – М. – Ижевск : Ин-ут компьютер. исслед., 2003. – 350 с.

4. Хачатуров А. Е. Синергетический эффект при слияниях и поглощениях компаний / А. Е. Хачатуров, П. П. Лапшин // Менеджмент в России и за рубежом. – 2005. – № 2. – С. 21–30.
5. Шевчик О. Г. Сучасні наукові дослідження синергетики в економіці / О. Г. Шевчик // Науковий Вісник УМО. - Київ: ДВНЗ «Університет менеджменту освіти», - 2016. - 344 с. - Вип. 1. Ч.1. - С. 334-344.

Юрчишина Сніжана Ігорівна,
*аспірантка кафедри менеджменту, фінансів, банківської справи та страхування
Хмельницького університету управління та права*

БАНКІВСЬКІ РИЗИКИ ПРИ КРЕДИТУВАННІ АГРАРНИХ ПІДПРИЄМСТВ

Останні роки характеризуються відродженням впливу вітчизняного аграрного сектору на розвиток реального сектору економіки. Сільське господарство відіграє ключову роль в економіці України, адже тут створюється до 12 % валової доданої вартості. За рахунок агропродовольчої продукції забезпечується понад 30 % всього експорту держави [4]. В той же час інтенсивність виробничої діяльності підприємств агропромислового комплексу значною мірою залежить від можливостей запровадження ефективних схем кредитування сільськогосподарських підприємств. Банківське кредитування аграрного бізнесу є необхідним в умовах постійної нестачі фінансових ресурсів, відсутності інвесторів та нестабільності в державі [5].

Активний розвиток аграрного сектору потребує якісних перетворень, спроможних забезпечити підвищення конкурентоспроможності сільськогосподарського виробництва на внутрішньому та зовнішньому ринках та продовольчу безпеку держави. Виконання цього завдання пов'язане із банківським кредитуванням та ризиками, що його супроводжують. Впродовж останніх років обсяг сільськогосподарського виробництва збільшився та активізувалося кредитування комерційними банками агропромислового сектора економіки країни. Однак високий ризик кредитування спонукає банкірів до пошуку ефективніших методів оцінки кредитоспроможності сільськогосподарських підприємств, маючи на меті мінімізацію потенційних втрат комерційного банку при проведенні активних операцій із сільгосптоваровиробниками [6].

Однією з ключових проблем як вітчизняних, так і зарубіжних комерційних банків, що стосуються кредитування сільськогосподарських підприємств, є труднощі у вимірюванні ризиків, пов'язаних із цією групою позичальників, а також відсутність спеціалізованого персоналу більшості банківських установ для їх моніторингу і оцінки. Адже дуже важко точно виміряти банківські ризики для кожного конкретного банку в регіоні чи навіть країні, щоб знати специфічні ризики і проблеми, що з ними пов'язані. Однак, як правило, більшість банків у різних країнах у тій чи іншій мірі потерпають від впливу цих ризиків, незважаючи на свою приналежність до державного сектору або гарантії, преференції чи пільги, надані урядом стосовно фінансово-кредитного забезпечення підприємств сільського господарства [2]. На рис. 1 подано види ризиків, які, на нашу думку, мають найбільший вплив не лише на ефективність кредитування, але й кредитоспроможність та платоспроможність позичальника.

Рис. 1. Види ризиків при кредитуванні сільськогосподарських підприємств

Джерело: систематизовано автором.

Як свідчить аналіз літературних джерел та банківська практика, ступінь невизначеності сільськогосподарської галузі, або ризики, які виникають при кредитуванні агропідприємств, – характерна риса цієї сфери, тому повністю їх уникнути неможливо. У процесі господарської діяльності їх можна знизити збором інформації (використовуючи методи аналізу, підтвердження неофіційної інформації, з'ясовуючи причини, види та наслідки невизначеності для підприємства), а також її акумуляцією та прогнозуванням можливих ситуацій (зберігання інформації та її розширення, розробка моделей, адекватних ситуаціям, що мають місце [3]).

Таку діяльність, на нашу думку, могли б проводити спеціальні аналітичні центри при банках. Через великі фінансові затрати на такі структурні перетворення спроможні не всі банки. Тому доречною була б співпраця страхових компаній та агропідприємств або навіть їхня інтеграція. Саме відсутність агрострахування для багатьох компаній та фінансових інститутів, зокрема банків, є стримуючим фактором при кредитуванні аграріїв[7].

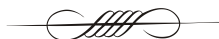
Отже, серед ключових чинників гальмування кредитування аграріїв, що пояснюються ризиковістю діяльності:

- ✓ недостатнє розуміння податкових та кредитних ризиків;
- ✓ погано визначені права сторін при оформленні застави;
- ✓ низька фахова підготовка спеціалістів з оцінки сільськогосподарського майна;
- ✓ високі процентні ставки;
- ✓ низька капіталізація кредитних спілок у сільській місцевості;
- ✓ відсутність зовнішнього або міжнародного фінансування та страхування ризиків;
- ✓ відсутність уніфікованої банківської політики;
- ✓ відсутність фінансових навичок та належного обліку в малих агропідприємствах;
- ✓ низька рентабельність та нестабільний рух готівки в сільському господарстві;
- ✓ застарілі методи керівництва;
- ✓ слабка диверсифікація виробництва;
- ✓ дефіцит ліквідних гарантій.

Враховуючи ряд розглянутих у дослідженні ризиків, пов'язаних з банківським кредитуванням сільгосптоваровиробників, далеко не кожен комерційний банк готовий запропонувати програму довгострокового фінансування підприємствам АПК.

Список використаних джерел:

1. Банки та АПК України: співпраця триває! Пропозиція. 2017. № 5. С. 154-160
2. Ващик М. С. Кредитні ризики сільськогосподарських підприємств та можливості їх мінімізації [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/inek_2013_2_75
3. Вдовенко Л. О. Доступність кредитних ресурсів для аграрного сектора економіки [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.pdaa.edu.ua/sites/default/files/nppdaa/5.2/-77.pdf>.
4. Ісаян А. М. Ризики при кредитуванні підприємств АПК та інструменти їх мінімізації / А. М. Ісаян // Вісник Університету банківської справи НБУ. — 2012. — № 2. — С. 29–33.
5. Карпінський Б. А. Інвестиційне кредитування підприємств України: формування та розвиток / Б. А. Карпінський, Г. Я. Чабан // [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://archive.nbuv.gov.ua/-portal/18_6/102-_karpinski_18_6.pdf.
6. Корнійчук Г. В. Банківський кредит як альтернативне джерело фінансування інвестиційно-інноваційних проектів агроформувань / Г. В. Корнійчук // Вісник Університету банківської справи Національного банку України. — 2011. — № 3 (12). — С. 146–149.
7. Павлова Г. Є. Особливості аграрного сектора в національній економіці [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.economy.-nauka.com.ua/?op=1&z=2729>.
8. Шанін О. В. Тенденції формування фінансово-економічної результативності аграрних формувань України / О. В. Шанін // Економічний аналіз. — 2015 рік. — Т. 20.

Яновська Наталія Василівна,

*аспірант кафедри менеджменту, фінансів, банківської справи та страхування
Хмельницького університету управління та права*

ПРИВАТНА СОНЯЧНА ЕЛЕКТРОСТАНЦІЯ – ВИГІДНА ІНВЕСТИЦІЯ ТА ШЛЯХ ДО ЕНЕРГОНЕЗАЛЕЖНОСТІ ДОМОГОСПОДАРСТВА

Одними з головних спрямувань державної політики України в електроенергетиці є забезпечення умов та реалізація заходів для розвитку енергоефективності в електроенергетиці, а також сприяння виробництву електричної енергії з альтернативних джерел енергії. **Сонячна електростанція (СЕС) – інженерна споруда, що перетворює енергію сонячного випромінювання на електричну енергію.**

Середньорічний потенціал сонячної енергії України серед країн Європи є досить високим - 1235 кВт * год/м і є набагато вищим, ніж, наприклад, у Польщі - 1080 кВт* год / м та Німеччині - 1000 кВт* год/м. Україна має хороший потенціал для ефективного використання сонячної енергії та теплоенергетичного обладнання на його основі. Це означає, що **сонячна геліоустановка або електростанція здатна працювати з віддачею 50% і більше**, а це близько 9 місяців з березня по листопад в південних областях України, і 7 місяців з квітня по жовтень - в північних областях. Взимку ефективність роботи звичайно падає, але повністю не зникає. Тобто, в нашому кліматі сонячні системи працюють весь рік з хорошими показниками ефективності.

Крім того, вже сьогодні **виробники сонячних панелей гарантують не більше 0,7% втрат потужності в рік, відтворення 90% потужності через 10 років, і 20% потужності через 25 років.**

Маленька сонячна електростанція на даху чи на приватній земельній ділянці для країн Євросоюзу стала звичною справою. В Україні також дедалі більше ми бачимо появу нового джерела енергії і чуємо про переваги таких систем. Для стимуляції популяризації домашніх СЕС покликаний «зелений» тариф. Згідно Закону про електроенергетику: зелений тариф - тариф, за яким оптовий ринок електричної енергії України зобов'язаний закуповувати електричну енергію, вироблену на об'єктах електроенергетики з альтернативних джерел енергії. Енергопостачальники зобов'язані купувати електричну енергію, у випадках, обсягах та за цінами, визначеними національною комісією регулювання електроенергетики України (НКРЕ).

Тобто, **«зелений тариф» - механізм, призначений для заохочення населення для вироблення електроенергії з альтернативних джерел енергії.** Для приватних домогосподарств, які виробляють електрику з енергії сонячного випромінювання об'єктами електроенергетики, які вмонтовані (встановлені) на дахах та / або фасадах приватних домогосподарств (будинків, будівель та споруд), величина встановленої потужності яких не перевищує 30 кВт, та які введені в експлуатацію встановлені такі тарифи: 01 січня 2017 року по 31 грудня 2019 року – 561,65 коп/кВт·год (без ПДВ), з 01 січня 2020 року по 31 грудня 2024 року – 504,81 коп/кВт·год (без ПДВ); з 01 січня 2025 року по 31 грудня 2029 року – 449,65 коп/кВт·год (без ПДВ). **Тариф гарантовано до 2029 року**, але залежно від року введення в експлуатацію СЕС, тариф зменшується. Використання приватної СЕС – це не бізнесовий проект в першу чергу, хоча на сьогодні в нашій країні він інвестиційно досить привабливий. Наприклад, порахуємо: вартість 30 кВт СЕС десь приблизно 800 000 грн., або 30 000 дол. США. Це до прикладу, вартість трикімнатної квартири. Здавши квартиру в оренду, можна забезпечити додатковий щомісячний дохід на рівні 4000-5000 грн. При цьому, ми пам'ятаємо про досить високі ризики пошкодження, втрати квартири, що присутні при здачі в оренду житла. Що ми маємо, коли реалізуємо СЕС. Уклавши договір з енергогенеруючою компанією, **фізична особа – власник сонячної електростанції зможе реалізовувати надлишок електроенергії – різницю між виробленою та спожитою електроенергією, по «зеленому» тарифу (до кінця 2019 року це 0.18 євроцентів за 1 кВт).** Сонячна станція на 30 кВт в середньому «заробляє» в місяць 10000 -13000 гривень. Термін окупності самої інвестиції до 5-7 років максимум. Квартири – 12-15 років. Відповідні розрахунки окупності СЕС можна проглянути на сайтах юридичних осіб – постачальників послуг – фірм, що готові «під ключ» реалізувати такі проекти. Крім того, такі проекти всіляко підтримуються місцевою владою, зокрема, в 2018 році **Хмельницька міська рада відшкодовує до 50 тис. грн. витрачених на будівництво домашньої СЕС.**

Домашня СЕС (потужністю до 30 кВт) дозволить зробити домогосподарство енерго-незалежним. Переобладнавши систему опалення на електрику, встановивши електричну плиту, **домогосподарство зможе взагалі відмовитись від споживання природного газу, що є дуже важливим в реалізації політики енергетичної незалежності на рівні країни.** А на початкових етапах, даний проект ще й дозволить заробляти стабільний щомісячний дохід.

На підставі проведених розрахунків та аналізу викладеного матеріалу можна зробити висновки щодо створення державою досить прийняттого інвестиційного клімату для реалізації проектів з встановлення та експлуатації домашніх СЕС в Україні.

Список використаних джерел:

1. Закон України «Про ринок електричної енергії» <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2019-19/page>.
2. Закон України «Про електроенергетику» <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/575/97-вр>.
3. Постанова КМУ №69 від 08.02.2017р. <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/69-2017-п>

Ярмоленко Юрій Юрійович,
*аспірант кафедри менеджменту, фінансів, банківської справи та страхування
Хмельницького університету управління та права*

Завжди обирайте найважчий шлях
– на ньому ви не зустрінете конкурентів.

Шарль де Голль

БЮДЖЕТНЕ ВІДШКОДУВАННЯ ПДВ В КОНТЕКСТІ СУЧАСНИХ РЕАЛІЙ ТА ПРОБЛЕМ У СІЛЬСЬКОМУ ГОСПОДАРСТВІ

Необхідність вдосконалення податкової системи та її адаптації до стандартів розвинутих країн ЄС та світу є на сьогоднішній день однією із основних завдань податкової реформи в Україні. Складовою вищезазначеної реформи залишатиметься необхідність створення дієвого механізму управління бюджетним відшкодуванням податку на додану вартість (ПДВ) виробникам сільськогосподарської продукції.

В складних сучасних реаліях ринкової економіки більшість суб'єктів господарювання агропромислового комплексу постали перед проблемою недостатнього самофінансування, що й обумовило необхідність застосування з боку держави різних механізмів надання фінансової підтримки такої пріоритетної галузі економіки як сільське господарство у вигляді бюджетного фінансування, пільгового оподаткування та кредитного забезпечення. В умовах досить вагомих успіхів на світових товарних ринках з просування вітчизняної сільськогосподарської продукції великими аграрними формуваннями проблема фінансування малих та середніх товаровиробників, фермерських господарств відійшла на другий план, що не може не насторожувати. За таких обставин необхідність дослідження існуючого порядку повернення бюджетних коштів з ПДВ, насамперед, товаровиробникам у вигляді бюджетного відшкодування як різновиду бюджетного фінансування залишатиметься актуальною й надалі.

Про значимість зазначеної проблеми у сучасних умовах свідчить також наявність публікацій науковців у фаховій літературі, які звертають увагу на окремі питання в оподаткуванні сільськогосподарських товаровиробників. Слід відмитити дослідження Л.Тулуша, О.Магопець, А. Лисенко [1], І.Волохової, Т.Пономарьової та інших авторів. Не заперечуючи щодо вагомості проведених наукових пошуків науковцями-аграрниками зазначимо про залишення поза увагою з боку авторів існуючого порядку бюджетного повернення коштів з ПДВ після скасування починаючи з 2017 року спеціального режиму оподаткування.

Проте процес анулювання спеціального порядку (режиму) справляння ПДВ на практиці виявив деякі проблеми, розв'язок яких привів до прийняття у 2017 році Закону України «Про внесення змін до Податкового кодексу України щодо захисту прав вітчизняного сільськогосподарського товаровиробника» від 23.03.2017 №1988, який набув чинності 15.04.2017 року. Мається насамперед запровадження одноразового збільшення суми реєстраційного ліміту товаровиробників, в межах якої можлива реєстрація податкових накладних в Єдиному реєстрі (ЄРПН), на суму ПДВ, що були перераховані сільгосппідприємствами у січні 2017 року з поточних на спеціальні рахунки для цільового використання. Також Законом України "Про внесення змін до Податкового кодексу України щодо покращення інвестиційного клімату в Україні" від 21.12.2016 року № 1797-VIII встановлено мораторій у 2017-2018 роках на застосування штрафних санкцій до сільськогосподарських підприємств, що застосовували спеціальний режим оподаткування ПДВ за зниження такими платниками податкового зобов'язання з ПДВ або завищення ними бюджетного відшкодування внаслідок порушення порядку розподілу податкового кредиту у 2016 році.

У сучасних умовах електронного адміністрування податку на додану вартість нами запропоновано альтернативний порядок бюджетного відшкодування та запропоновано для практичної реалізації за допомогою такого фінансового інструменту як електронний вексель [2]. Зокрема, визнано проблемним питання поповнення електронних рахунків сільгоспвиробників в системі електронного адміністрування ПДВ і неможливість одержання бюджетного відшкодування сільгоспвиробниками в умовах спеціального режиму.

Загальновідомо, що у сучасних умовах аграрний сектор економіки є одним із пріоритетних напрямів подальшого економічного розвитку нашої держави. Платоспроможність та конкурентоздатність аграрних підприємств неможливі без достатніх фінансових ресурсів, що повинні надходити у господарства через механізм відшкодування ПДВ. Тому застосований науковий підхід до визначення мети механізму відшкодування ПДВ сільськогосподарським товаровиробникам сприятиме його прозорості та підвищить ефективність останнього (рис.1).

Зазначу, що вищенаведені пропозиції з електронного відшкодування ПДВ пройшли практичну апробацію на науково-практичній конференції у жовтні 2016 року, яка відбулась у Житомирському національному агроекологічному університеті та включено у III розділ дисертаційного дослідження як «Основні напрями поліпшення чинного механізму бюджетного відшкодування ПДВ».

Рис 1. Мета ефективного механізму бюджетного відшкодування ПДВ в аграрній галузі як функціонально – структурної системи. *Власна розробка автора*

Список використаної джерел:

1. Оподаткування та державна підтримка сільськогосподарських товаровиробників: регіональні пріоритети та євроінтеграційні процеси : Монографія / Г. М. Давидов, Н. С. Шалімова, А. М. Лисенко, О. А. Магопець ; за заг. ред. д-ра екон. наук, проф. Г. М. Давидова та д-ра екон. наук, проф. Н. С. Шалімової. – Кропивницький : ФО-П Александрова М. В., 2017. – 208 с. – URL: <http://dspace.kntu.kr.ua/jspui/handle/123456789/7049>
2. Синчак В.П. Альтернативний порядок бюджетного відшкодування сільгоспвиробникам в умовах системи електронного адміністрування [Текст] / В.П. Синчак, Ю.Ю. Ярмоленко // Університетські наукові записки. – 2017. – №1(61). – С.168 – 182.

МАТЕМАТИКА, СТАТИСТИКА ТА ІНФОРМАЦІЙНІ ТЕХНОЛОГІЇ

Герцог Павло Юрійович,

*аспірант кафедри математики, статистики та інформаційних технологій
Хмельницького університету управління та права*

ТЕОРЕТИЧНІ ПОЛОЖЕННЯ СТАТИСТИЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ РИНКУ НЕРУХОМОГО МАЙНА В УКРАЇНІ

У ринковій економіці ринок нерухомого майна виконує ряд важливих функцій та задовольняє різноманітні економічні та соціальні потреби. Виконуючи ряд загальних і специфічних функцій, ринок нерухомості суттєво впливає на всі сторони життя та діяльності людей. Ринок нерухомого майна є складним правовим, організаційно-економічним та соціальним інститутом, без чіткого уявлення сутності якого, а також понять пов'язаних з ним, не можливо проводити його аналіз, ефективно і професійно працювати на ньому, здійснювати його державне регулювання. Таким чином, вивчення ринку нерухомості, в тому числі статистичне, не можливе без визначення понять і співвідношень між ними. Слід зазначити, що окремі аспекти досліджуваної проблеми досить широко розглядалися в економічній літературі і дисертаційних роботах. Так, теоретичні і практичні питання вивчення ринку нерухомості, в тому числі визначення понять і співвідношень між ними вивчалися в роботах як зарубіжних, так і вітчизняних вчених, зокрема: Г.С. Харрісон, Дж.Фрідман, Н.Ордуей, І.Т. Балабанов, С.В. Грибовський, С.В. Гриненко, Д.В. Виноградов, Г.М. Стерник, А.М. Асаул, І.А. Брижань, В.Я. Чевганова, І.М. Геллер, В.Д. Базилевич, Л.П. Чубук та ін. [8-20] Однак, у сучасному вітчизняному законодавстві та в роботах українських і зарубіжних авторів відсутнє єдине трактування поняття «ринок нерухомого майна» та його складових «нерухоме майно» та «об'єкт нерухомого майна». Вищевикладене зумовило відокремлення таких завдань статті: уточнити зміст поняття «ринок нерухомого майна» та його складових понять «нерухоме майно» (нерухомість), «об'єкт нерухомого майна»; розкрити специфічні риси нерухомості як економічного блага; обґрунтувати сутність ринку нерухомого майна та його складових понять як об'єктів статистичного дослідження, а також уточнити напрями статистичного дослідження ринку нерухомого майна та його основних складових. Статистичне дослідження ринку нерухомого майна необхідно починати з вивчення та визначення економічної природи нерухомості як особливого блага. Це дозволить, з одного боку, з'ясувати об'єктивні властивості нерухомості, які забезпечують її входження в економічні відносини, а з іншого – визначити її особливості як економічного блага, з тим щоб проаналізувати специфіку формування ринку нерухомості як складової частини ринкових відносин в цілому. У сучасному вітчизняному законодавстві відсутнє чітке визначення терміну «нерухомість». Це пов'язано, в першу чергу, з невизначеністю щодо включення землі до складу нерухомого майна. Так, вперше уявлення про нерухомість, й відповідно про ринок нерухомості, було сформовано в 1992 р. у Законі України «Про приватизацію державного житлового фонду». Згідно з цим законом об'єкти приватизації (квартири багатоквартирних будинків, одноквартирні будинки, кімнати у квартирах та одноквартирних будинках, де мешкають два і більше наймачів, які використовуються громадянами на умовах найму) та громадяни країни приймають участь у формуванні ринкових відносин [2]. Цивільний Кодекс України (стаття 181) та Закон України «Про іпотеку» дають наступне визначення об'єкта нерухомості: «до нерухомих речей (нерухоме майно, нерухомість) належать земельні ділянки, а також об'єкти, розташовані на земельній ділянці, переміщення яких є неможливим без їх знецінення та зміни їх призначення. Режим нерухокої речі може бути поширений законом на повітряні та морські судна, судна внутрішнього плавання, космічні об'єкти, а також інші речі, права на які підлягають державній реєстрації» [1; 3]. Відповідно до Закону України «Про податок з доходів фізичних осіб» неру-

хоме майно (нерухомість) – об'єкти майна, які розташовуються на землі і не можуть бути переміщені в інше місце без втрати їх якісних або функціональних характеристик (властивостей), а також земля [6]. Згідно зі статтею 2 Закону України «Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обмежень» об'єкт нерухомого майна (нерухоме майно, нерухомість) – це земельні ділянки, а також об'єкти розташовані на земельній ділянці (будівлі, споруди тощо), переміщення яких є неможливим без їх знецінення та зміни їх призначення [4]. Виходячи з цих визначень, об'єкти нерухомості можна поділити на природні об'єкти (земельні ділянки, ліси і багаторічні насадження, посіви, окремо розташовані на них водойми та ділянки надр) та штучні об'єкти/ споруди (комерційна нерухомість – офіси, бізнес центри, торгові центри, магазини, готелі, будівлі і споруди, складські приміщення, логістична нерухомість, цілісні майнові комплекси; житлова нерухомість – квартири, апартаменти, котеджі, будинки; громадські будівлі й споруди; інженерні споруди; а також кораблі і судна, відділення яких від землі не можливо без не нанесенням їм істотного збитку). Відповідно до Закону України «Про оцінку майна, майнових прав та професійну оціночну діяльність в Україні», нерухомість являє собою майно – об'єкти в матеріальній формі, будівлі та споруди (включаючи їх невід'ємні частини), машини, обладнання, транспортні засоби тощо; паї, цінні папери; нематеріальні активи, в тому числі об'єкти права інтелектуальної власності; цілісні майнові комплекси всіх форм власності [5]. Отже, згідно законодавчої бази поняття «нерухомість» узагальнене і має фізичну властивість, в той час як поняття «об'єкт нерухомості» більш конкретне, де об'єкт нерухомості існує у єдності фізичних, правових, економічних і соціальних властивостей. На сьогодні ще немає однозначного трактування поняття «нерухомість» в працях як зарубіжних, так і вітчизняних вчених. У Фінансово-економічному словнику за редакцією Загородній А.Г. та Вознюк Г.Л. нерухомість визначається як земельні та інші природні угіддя, що належать фізичній або юридичній особі, а також будь-яке майно, розміщене на землі, пов'язане з нею (будівлі, споруди тощо). Переміщення нерухомого майна без його пошкодження неможливе або обмежене [14]. Харрісон Г. ідентифікує об'єкт нерухомості із земельною ділянкою, поліпшенням та особистим майном. Загалом, в теорії та практиці оцінки в США розрізняють поняття нерухомості як фізичного об'єкта (Real Estate) та правових відносин, пов'язаних з нерухомістю (Real Property) [19]. Дж.Фрідман і Н.Ордуей стверджують, що нерухомість це земля й усе, що постійно закріплено на ній [18]. М.А. Афанасова визначає нерухомість як земельні ділянки, будівлі та споруди, які зв'язані з землею так, що не можуть бути відділені від неї без істотного збитку, а під об'єктами нерухомості слід розуміти будь-який товар, який зв'язаний з ділянкою, його переміщення неможливе без втрат його споживної вартості (корисності) [9]; Д.В. Виноградов поняття «нерухомість» отожднює з його структурою, а саме з його фізичною сутністю (рід) та юридичною сутністю (право) [12]; О.М. Іванова дає визначення нерухомості як специфічного товару, який перебуває в обігу в інвестиційній сфері та вирізняється своїми економічними та фізичними характеристиками [15]. І.М. Геллер розрізняє поняття «нерухомість», під яким розуміють земельну ділянку і всі міцно пов'язані із землею об'єкти та/або частини таких об'єктів, переміщення яких без заподіяння ним шкоди неможливе або обмежене, та «об'єкт нерухомості» – юридично відособлена частина нерухомості, що складається з однієї земельної ділянки і всіх міцно пов'язаних з нею об'єктів і/або частин таких об'єктів, яких без заподіяння ним шкоди неможливе або обмежене [13]. Враховуючи наведені вище визначення, на наш думку, нерухоме майно можна трактувати як земельну ділянку, що має юридично закріплені межі її розташування, включаючи фізичні та природні особливості об'єктів розташованих на ній та під ній, із встановленим правом власності на них та переміщення яких без втрати їх вартості та призначення обмежене або неможливе. Поняття «нерухомість» дозволяє визначитися із сутністю більш складного поняття як «ринку нерухомості». В літературі є різні підходи до визначення поняття та сутності ринку нерухомості. У фінансово-економічному словнику ринок нерухомості – система фінансово-економічних відносин, що виникають під час операцій з об'єктами нерухомості, у межах якої формується попит, пропозиція та ціни на об'єкти неру-

хомості [14]. Дж.Фрідман і Н.Ордуей визначають ринок нерухомості як певний набір механізмів, за допомогою яких передаються права на власність і пов'язані з нею інтереси, установлюються ціни і розподіляється простір між різними конкуруючими варіантами землекористування [18]. Харрісон Г. характеризує ринок нерухомості як діяльність цього ринку [19]. Отже, в цих визначеннях ринок нерухомості характеризується як процес купівлі-продажу товару та прав на нього. С.В. Грибовський також акцентує увагу на тому, що ринок нерухомості слід розглядати як систему відносин, за допомогою яких через динаміку сил попиту та пропозиції у визначеному «місці» здійснюється передача прав на власність і пов'язаних з нею інтересів від продавця до покупця безпосередньо чи через інститут посередництва, визначаються ціни і розподіляється виробництво між різними конкуруючими варіантами використання об'єктів нерухомості в межах замкнутого територіального утворення [15]. А. Мендрул, Ф. Пузир, І. Галкин, С.Скринько визначають ринок нерухомості як сферу вкладення капіталу в об'єкти нерухомості і систему економічних відносин, які виникають при операціях з нерухомістю [17]. І.Т. Балабанов вважає, що ринок нерухомості являє собою сферу вкладання капіталу в об'єкти нерухомості та систему відносин, що виникають при операціях з нерухомістю [16]. Ці визначення свідчать, що ринок нерухомості може розглядатись як складова фінансового ринку або ринку капіталу. М.А. Афанасова розглядає ринок нерухомості як сукупність потенційних та існуючих покупців нерухомості [9]. І.М. Геллер узагальнює поняття «ринку нерухомості» до взаємодії продавців і покупців об'єктів нерухомості і послуг, пов'язаних з такою взаємодією або цими об'єктами [13]. Г.М. Стерник дає визначення ринку нерухомості як сектор національної ринкової економіки, який являє собою сукупність об'єктів нерухомості, економічних суб'єктів, що оперують на ринку, процесів функціонування ринку, тобто процесів виробництва (створення), споживання (використання), обміну об'єктів нерухомості та управління ринком, і механізмів, що забезпечують функціонування ринку (інфраструктури ринку) [16]. За В.Д. Віноградим ринок нерухомості – система правових, економічних, організаційних та культурних відносин між суб'єктами ринку нерухомості з приводу створення, формування, розподілу, обміну, споживанню корисних властивостей, а також прав та зобов'язань, що впливають із володіння об'єктів нерухомості. На нашу думку, ці два визначення ринку є найбільш повним та взаємодоповнюють один одного [12]. Виходячи з визначень, запропонованих відомими вітчизняними та зарубіжними економістами, можна дати наступне визначення ринку нерухомості: ринок нерухомості – це сукупність економіко-правових взаємовідносин суб'єктів ринку щодо об'єктів нерухомості, з урахуванням основних процесів функціонування ринку. Можна також зазначити, що існує взаємозалежність між функціонуванням ринку нерухомості та іншими видами ринків, а саме: ринком фінансів, фондовим ринком, ринком страхування, ремонтно-будівельних послуг, консалтинговим та рекламним ринком, ринком товарів, землі та іншими ринками. Як і будь-який інший ринок, ринок нерухомості характеризується попитом, пропозицією, ціною, наявністю системи менеджменту та маркетингу, інфраструктурою та ринковими операціями.

Нерухомість, як предмет операцій на ринку нерухомості, має ринкову ціну, а отже, залежно від операції з нею характеризується певною вартістю. В умовах ринкової економіки ціна формується під впливом різноманітних факторів та механізмів, а отже набуває форму ринкової вартості. В оціночній діяльності під ринковою вартістю або «вартістю в обміні» розуміють вартість, за яку можливе відчуження об'єкта оцінки на ринку подібного майна на дату оцінки за угодою, укладеною між покупцем та продавцем, після проведення відповідного маркетингу за умови, що кожна із сторін діяла із знанням справи, розсудливо і без примусу [7]. Отже, ринкова вартість є об'єктивною та відображає взаємовідносини покупця та продавця в реальних економічних умовах ринку. Серед інших видів вартості об'єкта нерухомості виділяють [7; 12]: - ліквідаційну вартість – очікувана вартість об'єкта нерухомості за умови його ліквідації, знецінення в наслідок втрати своїх первісних функцій, продажу в строк менший за строк експозиції; - відновна вартість, яка визначається в поточних цінах як нового зносу відносно дати оцінки на підставі вартості заміщення; - вартість заміщення визначається

ся на дату оцінки поточної вартості витрат на створення (придбання) нового об'єкта, подібного до об'єкта оцінки, який може бути йому рівноцінною заміною; - вартість у користуванні або «споживну вартість», яка характеризує вартість об'єкта нерухомості з точки зору власника та базується на доходності, корисності та вигідності від використання нерухомості; - інвестиційну вартість, яка відображає суб'єктивний взаємозв'язок між інвестором та об'єктом інвестування (нерухомістю), виражений у очікуваній доходності та ставки капіталізації об'єкту нерухомості; - страхова вартість являє собою вартість заміщення або ринкову вартість майна, визначені відповідно до умов договору страхування; - оподаткована вартість визначається з метою розрахунку податкової бази та розраховується відповідно до положень діючих нормативно-правових актів. Фактором формування вартості об'єкту на будь-якому ринку є взаємодія попиту та пропозиції. Попит на ринку нерухомості можна визначити як кількість об'єктів нерухомості та прав на них, які покупець бажає придбати за сформованою ціною за певний проміжок часу. Відповідно під пропозицією на ринку нерухомості слід розуміти кількість об'єктів нерухомості, яку власник бажає продати за певну ціну та проміжок часу. Попит на нерухомість формується під впливом багатьох факторів, які обумовлені економічними, соціальними, політичними та адміністративними чинниками, а також природно-кліматичним середовищем та докільям, що формують попит на нерухомість. Попит на нерухомість також формується за регіонами, районами та містами та може змінюватись в залежності від їх соціально-економічного стану та коливань сезонної активності. Пропозиція на ринку нерухомості може бути сформована двома видами нерухомості – нерухомістю, що вже існує на певний час та новою нерухомістю, яка буде збудована. Залежно від співвідношення зазначених факторів відбувається зміна пропозиції в часі та географічному напрямку. Відображенням кон'юнктури на ринку нерухомості, тобто співвідношення попиту та пропозиції, є вартість на нерухоме майно, яка виражається його ціною. Так, за умов великої пропозиції, коли ринок перенасичений існуючою та новою нерухомістю і відповідно характеризується низькою ціною, попит невеликий, що характеризує ринок покупця. За такої ринкової ситуації попит має низьку еластичність за ціною, джерелом якої є відсутність взаємозамінності різних видів нерухомості. Ринок продавця має місто за умов зростання попиту на нову нерухомість й відповідно ціни, в результаті з'являється надлишок будівельних потужностей і скороченням будівельної діяльності. В даному випадку пропозиція характеризується низькою еластичністю за ціною як наслідок тривалості процесу будівництва. В результаті низької еластичності попиту та пропозиції ускладнюється процес їх взаємоприспосадування та встановлення ринкової рівноваги на ринку нерухомості. Ринок нерухомості, як специфічний сектор економіки і будь-який ринок, характеризується рядом особливостей, що пов'язані з ознаками самої нерухомості, а саме: - фізичними властивостями об'єкта нерухомості: стаціонарністю або нерухомістю; унікальністю та неповторністю; обмеженістю земельних ресурсів; тривалістю створення та довговічністю використання; - економічними властивостями об'єкта нерухомості: як економічне благо (предмет споживання; фактор виробництва; інвестиційний актив); як товар (складність структури об'єктів у поєднанні їх фізичних та юридичних властивостей; складність ринкових процесів; низька ліквідність); як фінансового активу (складність управління портфелем нерухомості, що пов'язано з неоднорідністю об'єктів; альтернативний вибір при вкладенні портфельних інвестицій, у результаті слабкої залежності доходності об'єкта нерухомості від доходності інших активів; високий рівень гарантій щодо збереження інвестицій порівняно з іншими видами фінансових активів; наявність управлінських компаній при отриманні прибутку; низька ліквідність і як наслідок менша схильність до інфляційного знецінення; високі трансакційні витрати); - юридичною сутністю об'єктів нерухомості: право власності, користування, володіння та розпорядження нерухомістю. До узагальнюючих характеристик ринку нерухомості в наслідок особливостей об'єкта можна віднести: - локальний характер ринку, оскільки його об'єкти нерухомі (пов'язані з певним місцезнаходженням) та піддаються впливу зовнішнього середовища; - неоднорідність або сегментованість ринку, оскільки кожен з учасників ринку має різні потреби та ресурси; - високий ступінь державно-

го регулювання ринку через законодавчі норми та зонування територій; - високій рівень доходності регіональних та місцевих бюджетів від первинного продажу, оренди державної та муніципальної власності; - особливість оподаткування та як наслідок наповненість бюджету від податку на нерухомість та операцій з нею; - незбалансованість попиту та пропозиції на ринку нерухомості, де регулятором виступає ціна на нерухомість; - перерозподіл інвестицій між конкуруючими видами об'єктів нерухомості та способами використання земельної ділянки; - недосконала конкуренція та низька ефективність; - недосконалість ринку, що має прояв у: невідповідності ринкової інформації щодо попиту та пропозиції на ринку та складністю в її отриманні учасниками ринку; неоднорідності товару, що має прояв у складності та різноманітності прав на нерухомість у сукупності з її фізичними властивостями; формування цін в результаті взаємодії обмеженої кількості продавців та покупців; високі транзакційні витрати порівняно з вартістю товару; - наявність ефективного та фахового обслуговування від якого залежить рівень доходності. За допомогою ринкового механізму і державного регулювання ринок нерухомості забезпечує [8]: - створення нових об'єктів нерухомості; - передачу прав на нерухомість; - установлення рівноважних цін на об'єкти нерухомості; - експлуатацію (управління) об'єкта нерухомості; - розподіл простору між конкуруючими варіантами землекористування; - інвестування в нерухомість. Слід також зауважити, що вітчизняний ринок нерухомого майна значно відрізняється від ринків нерухомого майна більшості країн з розвинутою ринковою економікою, а також має ряд специфічних особливостей, які пов'язані низкою властивостей становлення ринкових відносин, а саме: - відсутність гарантій з боку держави щодо захисту майнових прав та підтримки іпотечного кредитування; - складність та відсутність прозорості в механізмі регулювання ринкових відносин між суб'єктами ринку; - наявність слабкої та невідповідної систематизації інформації щодо даних за операціями на ринку нерухомості та операторів ринку; - участь держави в ринкових відносинах як власника нерухомого майна; - нерозвиненість легального ринку землі; - біржова торгівля житлом; - бурхливість цінової динаміки ринку нерухомості, як результату макроекономічної нестабільності, наявності процесів приватизації нерухомості та перерозподілу власності. Ринок нерухомості характеризується сукупністю окремих складових та елементів, пов'язаних між собою певним чином. Складові ринку нерухомості є – ринки об'єктів та суб'єктів, процеси функціонування ринку та його інфраструктура. Зазначені складові ринку дозволяють сформувати уявлення про всіх учасників процесу, об'єкти і оцінити вплив інфраструктури ринку на процеси функціонування як з боку державних органів, так і за рахунок змін зовнішнього економічного середовища. Слід зазначити, що виділені складові ринку можна також піддати подальшій структуризації. Таким чином кожна складова буде являти собою сукупність об'єктів купівлі-продажу, що мають певну загальну характеристику, яка вирізняє їх серед інших об'єктів. Статистичне дослідження ринку нерухомого майна має вирішувати ряд завдань соціально- економічного характеру, а саме: - організаційне забезпечення статистичного спостереження розвитку ринку нерухомості; - формування інформаційної бази для статистичного аналізу умов функціонування ринку нерухомості, стану, структури та динаміки ринку, а також контролю якості вихідної інформації як джерела для прийняття ефективних управлінських рішень; - розроблення класифікації і групувань для забезпечення порівняльного аналізу діяльності на ринку за окремими елементами системи; - визначення системи показників дослідження процесів на ринку нерухомості; - розроблення методик аналізу тенденцій розвитку і взаємозв'язків ринку, прогнозування відповідних процесів, потрібних для оцінювання якісних і кількісних змін на ринку нерухомого майна; - моделювання основних тенденцій розвитку ринку з метою розроблення ефективних управлінських рішень щодо подальшого розвитку цього сектору економіки; - оцінка можливостей впливу операцій на ринку нерухомості на соціально-економічний розвиток країни та її регіонів. Вирішення зазначених завдань повинно сприяти ефективному управлінню процесами, що відбуваються на ринку нерухомості як на рівні держави, так й на рівні його складових і проводитися за відповідною системою у декілька етапів: 1. Організаційний етап: обґрунтування мети виходячи із завдань статистич-

ного дослідження, об'єкту, одиниці спостереження, розроблення плану та виділення інструментарію статистичного дослідження. 2. Методологічний етап: включає в себе визначення ознакового простору, формування системи статистичних показників, вибір методу побудови інтегрального показника. 3. Аналітичний етап: вивчення наявної інформаційної бази, наповнення сформованої системи показників, аналіз рівня інформаційного забезпечення статистичного аналізу стану та розвитку ринку нерухомості, розроблення нових або вдосконалення існуючих методик статистичного аналізу із врахуванням специфіки ринку. 4. Прогнозний етап: багатовимірне групування регіонів за рівнем розвитку ринку нерухомості за допомогою кластерного аналізу, оцінка стану, структури та взаємозв'язку рівня регіонального розвитку ринку нерухомості та стану регіонів, планування або прогнозування обсягів регіональних ринків нерухомості на основі інтегральної оцінки розвитку ринку.

Представлення результатів дослідження: подання достовірної науково-обґрунтованої інформації про стан ринку, діяльність суб'єктів та ефективність прийняття управлінських рішень зовнішнім та внутрішнім користувачам статистичної інформації. На процес прийняття управлінських рішень впливає велика кількість факторів макросередовища та мікросередовища, що вимагає збирання та аналізу великої кількості інформації. Тому важливими питаннями є удосконалення механізму збору, обробки та інтерпретації ринкової інформації як фактора підвищення ефективності управління нерухомістю та прийняття економічних рішень. Таким чином, існування проблем термінологічного визначення основних понять в наявних літературних джерелах та законодавчих й нормативних документах, вимагає єдиного підходу до розуміння та трактування понять «ринок нерухомого майна», «нерухоме майно», «об'єкт нерухомого майна». Теоретичне обґрунтування суті ринку нерухомого майна та його основних понять як економічних категорій дозволяє вважати їх об'єктами статистичного дослідження, які являють собою складні системи, що розвиваються. В свою чергу, статистичне дослідження ринку нерухомості повинно базуватись на вирішенні ряду завдань як економічного, так й соціального характеру та являти собою систему.

Список використаної літератури:

1. Цивільний Кодекс України від 16.01.2003 № 435-IV [Електронне джерело]. – Режим доступу: <http://portal.rada.gov.ua>. – Назва с титульного екрана.
2. Закон України «Про приватизацію державного житлового фонду» від 19.06.1992 № 2482-ХІІ [Електронне джерело]. – Режим доступу: <http://portal.rada.gov.ua>. - Назва с титульного екрана.
3. Закон України «Про іпотеку» від 05.06.2003 № 898-IV – Режим доступу: <http://portal.rada.gov.ua>. [Електронне джерело]. - Назва с титульного екрана.
4. Закон України «Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обмежень» від 01.07.2004 № 1952-IV [Електронне джерело]. – Режим доступу: <http://portal.rada.gov.ua>. - Назва с титульного екрана.
5. Закон України «Про оцінку майна, майнових прав та професійну оціночну діяльність в Україні» 12.07.2001 № 2658-III [Електронне джерело]. – Режим доступу: <http://portal.rada.gov.ua>. - Назва с титульного екрана.
6. Закон України «Про податок з доходів фізичних осіб» від 22.05.2003 № 889-IV [Електронне джерело]. – Режим доступу: <http://portal.rada.gov.ua>. - Назва с титульного екрана.
7. Національний стандарт №1 «Загальні засади оцінки майна і майнових прав» від 10.09.2003 № 1440. [Електронне джерело]. – Режим доступу: <http://portal.rada.gov.ua>. - Назва с титульного екрана
8. Асаул А.М. Економіка нерухомості: Підручник / А.М. Асаул, І.А. Брижань, В.Я. Чевганова. – К.: «Лібра», 2004. – 304 с.
9. Афанасова М.А. Экономика недвижимости: Учебное пособие / М.А. Афанасова. – Томск: Томский межвузовский центр дистанционного образования, 1999. – 45 с.

10. Базилевич В.Д. Іпотечний ринок / В.Д. Базилевич, Н.П. Погорельцева. – К.: Знання, 2008. – 717 с. Балабанов И.Т.
11. Экономика недвижимости / И.Т.Балабанов // – СПб.: Питер, 2000. – 208 с.
12. Виноградов Д.В. Экономика недвижимости: Учебное пособие / Д.В. Виноградов. – Владимир: Владим. Гос. Ун-т., 2007. – 136 с.
13. Геллер І.М. Статистика ринку житла: Навч. посібник / І.М. Геллер – К., 2000. – 192 с.
14. Загородній А.Г. Фінансово-економічний словник / А.Г. Загородній, Г.Л. Вознюк – К.: Знання, 2007. – 1072 с.
15. Оценка стоимости недвижимости. / [Грибовский С.В., Иванова Е.Н., Львов Д.С., Медведева О.Е.]. – М.: ИНТЕРРЕКЛАМА, 2003. – 704 с.
16. Стерник Г.М. Системный подход к анализу рынка недвижимости [Електронне джерело]. – Режим доступу: <http://realtymarket.ru/metodi-eskie-materiali/SISTEMNII-PODHOD-K-ANALIZU-RINKA-NEDVIJIMOSTI-Sternik-G.M.html> - Назва с титульного екрана.
17. Учебное пособие для подготовки к сдаче квалификационного экзамена по экспертной оценке имущества, недвижимости, имущественных и неимущественных прав, бизнеса, техники и оборудования (категории А,В,С) / [Мендрул А., Пузий Ф., Галкин И., Скринько С. и др.] – К: Консалтинговая фирма «Эксперт-Л», 2000. — 323 с.
18. Фридман Дж. Анализ и оценка приносящей доход недвижимости. / Дж. Фридман, Н. Ордуй; [Пер. с англ.] – М.: Дело Лтд, 1997. - 462 с.
19. Харрисон Г.С. Оценка недвижимости: Учеб. пособие / Г.С. Харрисон; пер. с англ. И. Артеменков. – М.: Мособлупрполиграфиздат, 1994. – 231 с.
20. Чубук Л.П. Основні чинники формування ринку нерухомого майна / Л.П. Чубук // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. – 2002. – № 63. – С. 49-50.

Кулинич Омелян Іванович,
*професор кафедри математики, статистики та інформаційних технологій
 Хмельницького університету управління та права,
 доктор економічних наук, професор*

ПОБУДОВА ФУНКЦІОНАЛЬНИХ МОДЕЛЕЙ ЕКОНОМІЧНИХ ЯВИЩ МЕТОДОМ СТАТИСТИЧНИХ РІВНЯНЬ ЗАЛЕЖНОСТЕЙ

Побудова функціональних теоретичних моделей розвитку соціально-економічних явищ ґрунтується на основі застосування методу статистичних рівнянь залежностей дозволяє вирішити обернену задачу, тобто визначення рівня чинників та величину їх зміни при зміні результативної ознаки на одиницю чи іншу величину (планову, нормативну чи прогнозовану), а також визначати поведінку чинників при формуванні рівня соціально-економічного явища. Такий підхід, заснований на статистичному вивченні соціально-економічних явищ та відповідній методологічній основі, передбачає побудову теоретичної моделі рівнів чинників і результативного показника, а також є надійним забезпеченням прийняття відповідних управлінських рішень. Функціональна модель економічних явищ – кількісна статистична оцінка функціонального взаємозв'язку між досліджуваними явищами (чинниками і результативною ознакою) за вихідними даними, що побудовані за принципом рівної зміни значень (наприклад, 1%) кожної одиниці спостереження від середнього значення кожного з показників, відібраних для аналізу.

Основними чинниками, що формують обсяг валового регіонального продукту у розрахунку на одну особу населення (*результативна ознака*) визначимо наступні (табл.1.):

- x_1 – Обсяг прямих іноземних інвестицій на одну особу, дол. США.;
- x_2 – Обсяг інвестицій у основний капітал на одну особу, дол. США.;

- x_3 – Рівень працевлаштування незайнятого населення, зареєстрованого в державній службі зайнятості, %;
- x_4 – Абсолютний приріст середньомісячної номінальної заробітної плати одного працюючого до відповідного періоду попереднього року, грн.;
- x_5 – Обсяг виробленої промислової продукції на одну особу населення, грн.;
- x_6 – Обсяг реалізованої промислової продукції (робіт, послуг) на одну особу, грн.;
- x_7 – Роздрібний товарооборот підприємств на одну особу, грн.;
- x_8 – Обсяг реалізованих послуг у розрахунку на одну особу, грн.;
- x_9 – Експорт товарів на душу населення, дол. США.;
- x_{10} – Імпорт товарів на душу населення, дол. США.

Для обчислення параметрів одночинникових та багаточинникового рівняння теоретичної моделі скористаємося комп'ютерним забезпеченням, а саме програмою “Метод статистичних рівнянь залежностей” [4]. За результатами розрахунків у дослідженні одержано наступні аналітичні висновки.

1. Параметри одночинникової залежності в даному прикладі для кожного з чинників дорівнюють одиниці та означають, що зміна відхилень коефіцієнтів порівняння окремого чинника на одиницю зумовлює відповідний розмір зміни відхилень коефіцієнта порівняння результативної ознаки (обсягу валового регіонального продукту). Коефіцієнти стійкості зв'язку тут також однакові для всіх чинників і дорівнюють одиниці що означає, відповідно до шкали оцінки залежностей, наявність стійкого дуже високого рівня взаємозв'язку (функціональний зв'язок).

2. Враховуючи те, що між обсягом валового регіонального продукту на одну особу та десятьма чинниками соціально-економічного розвитку регіонів України, прийнятими до розрахунків, існує лінійна залежність (пряма і обернена), то для розрахунків застосовано рівняння багаточинникової комбінаційної залежності, параметри якого склали:

1. $y_{min} = 7273$ грн.

2. Сукупний параметр багаточинникової комбінаційної залежності:

$$B = \frac{\sum d_y}{\sum d_{x_{1-5}}} = \frac{3,51}{35,1} = 0,1.$$

Це означає, що зміна розміру відхилень коефіцієнтів порівняння всіх чинникових ознак $x_{i=1,n}$, включених до розрахунків, на одиницю (1%) призводить до зміни розміру відхилень теоретичних значень валового регіонального продукту в 0,1 раза. Рівняння багаточинникової прямої залежності має такий вигляд:

$$y_{x_{i=1,n}} = 7273 \left[1 + 0,1 \left(\sum d_{x_i} \right) \right]$$

3. Частка впливу кожного чинника на результативну ознаку (валовий регіональний продукт) дорівнює 0,1 або 10%, тобто взаємодія впливу чинників рівномірна. Цей розрахунок виконуємо за формулою:

$$\Delta_{x_i} = \frac{\sum d_{x_i}}{\sum d_{i_{x_i}}} \times 100,$$

де Δ_{x_i} - частка впливу окремого чинника на результативну ознаку;

$\sum d_{x_i}$ - сума відхилень коефіцієнтів порівняння окремого чинника;

$\sum d_{i_{x_i}}$ - сума відхилень коефіцієнтів порівняння всіх чинників.

4. Розв'язання прямої економіко-статистичної задачі: “Обчислення нормативного рівня валового регіонального продукту при темпі зміни кожного з чинників на однакову величину”, наприклад, на 1% має вигляд:

$$\begin{aligned}
y_{H_{x=1,n}} &= y_{\min} \left[1 + B \left(\sum d_{x_{1-10}} \right) \right] = \\
&= 7273,0 \times \left[1 + 0,1 \left\{ \left(\frac{178,47}{176,70} - 1 \right) + \left(\frac{1617,72}{1601,70} - 1 \right) + \left(\frac{34,24}{33,90} - 1 \right) + \right. \right. \\
&+ \left. \left(\frac{128,63}{127,36} - 1 \right) + \left(\frac{6268,06}{6206,00} - 1 \right) + \left(\frac{6897,90}{6829,60} - 1 \right) + \left(\frac{1438,24}{1424,00} - 1 \right) + \right. \\
&\left. \left. + \left(\frac{452,48}{448,00} - 1 \right) + \left(\frac{698,21}{691,30} - 1 \right) + \left(1 - \frac{607,55}{613,69} \right) \right\} \right] = 7345,73 \text{ грн.}
\end{aligned}$$

Отже, розрахунки свідчать про ідентичність табличного (табл. 1) та розрахованого рівнів валового регіонального продукту.

Вирішення цієї задачі для кожного з чинників проводиться аналогічно за формулою одночинникового рівняння виду:

$$y_x = y_{\min} (1 + b d_x).$$

5. Розв'язання оберненої економіко-статистичної задачі: “Як потрібно змінити рівні чинників для досягнення темпу зростання рівня валового регіонального продукту на 1%?” має наступний вигляд:

$$d_{y_n} = \frac{y_n}{y_{\min}} - 1 = \frac{7345,7}{7273,0} - 1 = 0,01.$$

Нормативні рівні чинників обчислимо за формулами:

а) пряма залежність:

$$x_n = \left(\frac{d_{y_n}}{b_x} + 1 \right) x_{\min};$$

б) обернена залежність:

$$x_n = \left(1 - \frac{d_{y_n}}{b_x} \right) x_{\max};$$

За розрахунками встановлено, що розходжень між табличними і розрахованими даними немає (наприклад, порівняння значень першого другого рядків табл. 1 за окремим чинником).

6. Для встановлення інтенсивності використання чинників, що формують досягнення середньої величини результативної ознаки (обсягу валового регіонального продукту), виконано відповідні розрахунки з урахуванням того, що середній рівень валового регіонального продукту за даними табл. 1 дорівнює 8218,5 грн., а різниця коефіцієнта порівняння від одиниці між середнім рівнем обсягу ВРП та початковим рівнем у рівнянні залежності складає:

$$d_y = \frac{y}{y_{\min}} - 1 = \frac{8218,5}{7273,0} - 1 = 0,13.$$

Оптимальні рівні чинників, що формують середній рівень обсягу валового регіонального продукту обчислено аналогічно з наведеним вище формулами для прямої та оберненої залежності. Обчислені оптимальні рівні чинників порівняємо з їх середніми значеннями (табл. 1) і встановлено, що розходжень між ними немає, тобто всі чинники формують середній рівень валового регіонального продукту з однаковою інтенсивністю.

Використовуючи формулу множинного комбінаційного рівняння для обчислення нормативного рівня валового регіонального продукту при темпі зміни всіх десяти чинників на однакову величину можна також визначити його рівень при різних темпах росту. Наприклад, у табл. 1 містяться обведені дужками значення окремих чинників, які можуть мати місце для гіпотетичного регіону. За цими даними нормативний рівень валового регіонального продукту буде дорівнювати:

Теоретична модель рівнів чинників та обсягу валового регіонального продукту регіонів (дані умовні)

Регіон	Обсяг ВРП у розрахунку на одну особу, грн.	Чинники формування обсягу валового регіонального продукту									
		1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
1	7273,0	176,7	1601,7	33,9	127,4	6206,0	6829,6	1424,0	448,0	691,3	613,7
2	7345,7	178,5	1617,7	34,2	128,6	6268,1	6897,9	1438,2	452,5	698,2	607,5
3	7418,5	180,2	1633,7	34,6	129,9	6330,1	6966,2	1452,5	457,0	705,1	601,4
4	7491,2	182,0	1649,8	34,9	131,2	6392,2	7034,5	1466,7	461,4	712,0	595,3
5	7563,9	183,8	1665,8	35,3	132,5	6454,2	7102,8	1481,0	465,9	719,0	589,1
6	7636,7	185,5	1681,8	35,6	133,7	6516,3	7171,1	1495,2	470,4	725,9	583,0
7	7709,4	187,3	1697,8	35,9	135,0	6578,4	7239,4	1509,4	474,9	732,8	576,9
8	7782,1	189,1	1713,8	36,3	136,3	6640,4	7307,7	1523,7	479,4	739,7	570,7
9	7854,8	190,8	1729,8	36,6	137,5	6702,5	7376,0	1537,9	483,8	746,6	564,6
10	7927,6	(192,6)	1745,9	37,0	138,8	6764,5	7444,3	1552,2	488,3	753,5	558,5
11	8000,3	194,4	1761,9	37,3	140,1	(6826,6)	7512,6	1566,4	492,8	760,4	552,3
12	8073,0	196,1	1777,9	(37,6)	141,4	6888,7	7580,9	1580,6	497,3	767,3	546,2
13	8145,8	197,9	1793,9	38,0	142,6	6950,7	7649,2	1594,9	501,8	774,3	540,0
14 (у середньому)	8218,5	199,7	1809,9	38,3	143,9	7012,8	7717,4	1609,1	506,2	781,2	533,9
15	8291,2	201,4	1825,9	38,6	145,2	7074,8	7785,7	1623,4	510,7	788,1	527,8
16	8364,0	203,2	(1842,0)	39,0	146,5	7136,9	(7854,0)	1637,6	515,2	795,0	521,6
17	8436,7	205,0	1858,0	39,3	147,7	7199,0	7922,3	1651,8	519,7	801,9	515,5
18	8509,4	206,7	1874,0	39,7	149,0	7261,0	7990,6	(1666,1)	(524,2)	808,8	509,4
19	8582,1	208,5	1890,0	40,0	150,3	7323,1	8058,9	1680,3	528,6	815,7	503,2
20	8654,9	210,3	1906,0	40,3	151,6	7385,1	8127,2	1694,6	533,1	822,6	497,1
21	8727,6	212,0	1922,0	40,7	152,8	7447,2	8195,5	1708,8	537,6	829,6	490,9
22	8800,3	213,8	1938,1	41,0	(154,1)	7509,3	8263,8	1723,0	542,1	(836,5)	484,8
23	8873,1	215,6	1954,1	41,4	155,4	7571,3	8332,1	1737,3	546,6	843,4	478,7
24	8945,8	217,3	1970,1	41,7	156,7	7633,4	8400,4	1751,5	551,0	850,3	(472,5)
25	9018,5	219,1	1986,1	42,0	157,9	7695,4	8468,7	1765,8	555,5	857,2	466,4
26	9091,3	220,9	2002,1	42,4	159,2	7757,5	8537,0	1780,0	560,0	864,1	460,3
27	9164,0	222,6	2018,1	42,7	160,5	7819,6	8605,3	1794,2	564,5	871,0	454,1
У середньому	8218,5	199,7	1809,9	38,3	143,9	7012,8	7717,4	1609,1	506,2	781,2	533,9

Примітка: Обведені дужками значення окремих чинників, які можуть мати місце для гіпотетичного регіону

$$\begin{aligned}
Y_{H_{x=1,n}} &= Y_{\min} \left[1 + B \left(\sum d_{x_{1-10}} \right) \right] = \\
&= 7273,0 \times \left[1 + 0,1 \left\{ \left(\frac{192,6}{176,70} - 1 \right) + \left(\frac{1841,955}{1601,70} - 1 \right) + \left(\frac{37,629}{33,90} - 1 \right) + \right. \right. \\
&+ \left. \left(\frac{154,1056}{127,36} - 1 \right) + \left(\frac{6826,6}{6206,00} - 1 \right) + \left(\frac{7854,04}{6829,60} - 1 \right) + \left(\frac{1666,08}{1424,00} - 1 \right) + \right. \\
&\left. \left. + \left(\frac{524,16}{448,00} - 1 \right) + \left(\frac{836,473}{691,30} - 1 \right) + \left(1 - \frac{472,5381}{613,69} \right) \right\} \right] = 8429,4 \text{ грн.}
\end{aligned}$$

Це означає, що за досягнутими значеннями чинників окремих регіон може очікувати на рівень валового регіонального продукту у розмірі 8429,4 грн.

Побудова функціональних теоретичних моделей соціально-економічного розвитку регіонів передбачає визначення нормативів на основі врахування дії чинників, а також оцінку потенціалу дії чинників з метою досягнення оптимуму при підготовці управлінських рішень.

Список використаних джерел:

1. Головач А. В. Статистичне забезпечення управління економікою: прикладна статистика : [навч. посіб.] / А. В. Головач, В. Б. Захожай, Н. А. Головач. – К. : КНЕУ, 2005. – 333 с.
2. Єріна А. М. Статистичне моделювання та прогнозування / А. М. Єріна. – К. : КНЕУ, 2001. – 170 с.
3. Кулинич О. І. Теорія статистики : [підруч.] / О. І. Кулинич, Р. О. Кулинич. – [4-те вид., перероб. і доп.]. – К. : Знання, 2009. – 311 с.
4. Кулинич Р. О. Статистичні методи аналізу взаємозв'язку показників соціально-економічного розвитку : [монографія] / Р. О. Кулинич. – К. : Формат, 2008. – 288 с.
5. Статистика ринків : [підруч. для вищ. навч. закл.] / ДАСОА Держкомстату України; за наук. ред. Н.О. Парфенцевої – К. : ДП “Інформаційно-аналітичне агентство”, 2007. – 863 с.

Кулинич Роман Омелянович,

*завідувач кафедри математики, статистики та інформаційних технологій
Хмельницького університету управління та права,
доктор економічних наук, професор*

КОМПЛЕКСНА ОЦІНКА ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СТАЛОГО ЛЮДСЬКОГО РОЗВИТКУ

Результати господарсько-фінансової діяльності регіонів (підприємств і організацій) за визначений період (місяць, квартал, рік) або ж на певну дату характеризуються абсолютними, відносними і середніми величинами. Ефективне господарювання вимагає своєчасної та об'єктивної їх оцінки.

Складність такої оцінки полягає у виявленні результатів взаємодії різних показників, що визначають підсумки роботи колективів.

Для вирішення цього завдання можна застосувати метод комплексних статистичних коефіцієнтів. Вихідним у використанні цього методу є врахування таких моментів:

- встановлення переліку показників господарсько-фінансової діяльності регіонів (підприємств і організацій);
- розрахунок комплексного показника для оцінки результатів господарсько-фінансової діяльності;
- визначення місця окремого регіону (підприємства чи організації) в їх сукупності.

Комплексний (зведений) показник вагомості відхилень абсолютних показників господарсько-фінансової діяльності розраховують за формулою:

$$K_B = \sum \frac{x_{\max} - x_i}{x_{\max} - x_{\min}} + \sum \frac{x_i - x_{\min}}{x_{\max} - x_{\min}},$$

де K_B - комплексний коефіцієнт вагомості відхилень;

x_i - значення показника господарсько-фінансової діяльності;

$x_{\min}, x_{\max}$ - відповідно мінімальне та максимальне значення показника.

Цей розрахунок ґрунтується на такій системі доведень:

1. Якщо $x_i = 0$, то $K_B = 1$, або

$$\frac{x_{\max} - (x_i = 0)}{x_{\max} - x_{\min}} = 1.$$

2. Якщо $x_i = x_{\max}$ то при позитивному значенні зростання показника $K_B = 0$, або

$$\frac{x_{\max} - (x_i = x_{\max})}{x_{\max} - x_{\min}} = 0,$$

а при негативному значенні зростання показника $K_B = 1$, або

$$\frac{(x_i = x_{\max}) - x_{\min}}{x_{\max} - x_{\min}} = 1.$$

3. Якщо $x_i = x_{\min}$, то при позитивному значенні зростання показника $K_B = 1$, або

$$\frac{x_{\max} - (x_i = x_{\min})}{x_{\max} - x_{\min}} = 1,$$

при негативному значенні зростання показника $K_B = 0$, або

$$\frac{x_i - (x_i = x_{\min})}{x_{\max} - x_{\min}} = 0.$$

4. Із зменшенням розміру відхилень показника по окремих регіонах (підприємствах, організаціях) від максимального рівня (при позитивному значенні зростання показника), мінімального рівня (при негативному значенні зростання показника) в сукупності регіонів (підприємств, організацій) комплексний коефіцієнт вагомості відхилень зменшується. Чим нижчий цей коефіцієнт, тим вищий рівень ефективності господарювання, що свідчить також про високе місце цього регіону (підприємства, організації) у їх сукупності.
5. При позитивному значенні зростання рівнів показника розрахунок відхилень проводиться від максимального рівня ($X_{\max}$), а при негативному – від мінімальної величини ($X_{\min}$).

Комплексна статистична оцінка рівнів абсолютних, відносних та середніх величин статистики і динаміки передбачає:

- 1) оцінку результатів господарсько-фінансової діяльності регіонів (підприємств, організацій);
- 2) оцінку стійкості курсу валют та ефективність їх обміну (купівлі/ продажу), яка ґрунтується на протиріччі інтересів банків та приватних осіб;
- 3) оцінку забезпечення сталого людського розвитку.

Методику оцінки абсолютних значень показників людського розвитку в динаміці розглянемо на прикладі даних табл. 1 та 2.

Таблиця 1

Перелік показників для комплексного оцінювання сталого людського розвитку

Блок	№	Показник	Стимулятор (с) / дес-тимулятор (д)
Відтворення населення	1.1	Сумарний коефіцієнт народжуваності	с
	1.2	Дитяча смертність (смертність дітей у віці до 5 років), ‰	д
	1.3	Середня очікувана тривалість життя при народженні, років	с
	1.4	Ймовірність чоловіків дожити від 20 до 65 років	с
	1.5	Ймовірність жінок дожити від 20 до 65 років	с
Соціальне середовище	2.1	Коефіцієнт злочинності (кількість зареєстрованих злочинів на 100 тис. населення)	д
	2.2	Кількість хворих з вперше встановленим діагнозом активного туберкульозу (на 100 тис. населення)	д
	2.3	Кількість хворих з вперше встановленим діагнозом алкоголізму і алкогольних психозів, розладу психіки та поведінки внаслідок вживання наркотиків та інших психоактивних речовин (на 100 тис. населення)	д
	2.4	Кількість дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування (на 100 тис. дітей 0-17 років)	д
	2.5	Коефіцієнт підліткової народжуваності (15-17 років)	д
	2.6	Кількість померлих від навмисного самоушкодження (на 100 тис. населення)	д
Комфортне життя	3.1	Забезпеченість житлом у містах (загальна площа у розрахунку на 1 особу), кв. м.	с
	3.2	Питома вага квартир (одноквартирних будинків), обладнаних централізованою каналізацією та водовідведенням у сільській місцевості, ‰	с
	3.3	Питома вага квартир (одноквартирних будинків), обладнаних централізованим газопостачанням або підлоговою електроплитою у сільській місцевості, ‰	с
	3.4	Інтегральний показник стану навколишнього середовища	с
	3.5	Планова ємність амбулаторно-поліклінічних закладів (на 10 тис. населення)	с
	3.6	Обсяг реалізованих населенню послуг (у розрахунку на 1 особу), грн	с
Добробут	4.1	Рівень бідності за відносним критерієм, ‰ (питома вага населення, еквівалентні сукупні витрати якого не перевищують 75 ‰ медіанного рівня)	д
	4.2	Питома вага домогосподарств які робили заощадження, або купували нерухомість (ОУЖД), ‰	с
	4.3	Кількість мінімальних продуктивних кошиків, що можна придбати на середньодушовий доход в регіоні	с
	4.4	Валовий регіональний продукт на душу населення, грн	с

	4. 5	Наявність базового набору товарів тривалого користування, (питома вага домогосподарств, у яких були наявні всі товари базового набору: телевізор, холодильник, пральна машина)	с
Гідна праця	5. 1	Рівень зайнятості населення (частка зайнятих серед населення 18-65 років),%	с
	5. 2	Рівень безробіття (частка безробітних серед населення 18-65 років),%	д
	5. 3	Частка працівників, які отримують зарплату менше 1,5 прожиткових мінімумів,%	д
	5. 4	Частка працівників, які працюють в умовах, що не відповідають санітарно-гігієнічним нормам,%	д
	5. 5	Співвідношення середньої заробітної плати до мінімальної	с
	5. 6	Рівень охоплення соціальним страхуванням (частка застрахованих осіб у зайнятому населенні),%	с
Освіта	6. 1	Чистий показник охоплення дошкільними навчальними закладами дітей 3-5 років, %	с
	6. 2	Охоплення загальною середньою освітою дітей шкільного віку (6-18 років), %	с
	6. 3	Частка осіб із вищою освітою серед населення 25 років і старше, %	с
	6. 4	Середня тривалість навчання осіб віком 25 років і старше, років	с
	6. 5	Середній бал за результатами Зовнішнього незалежного оцінювання (по всіх предметах)	с

Джерело: []

Основні відносні показники для розрахунку комплексного коефіцієнта забезпечення сталого людського розвитку та показників його формування за даними по Хмельницькій області в 2004-2015 рр.

№ показника	Роки											
	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015
1.1	1,34	1,31	1,42	1,44	1,56	1,56	1,53	1,56	1,62	1,61	1,642	1,59
1.2	11,9	12,2	14,6	12,8	10,7	13,2	9,1	8,1	10,5	8,4	10,5	9,5
1.3	69,70	69,24	68,90	68,95	69,21	70,08	71,35	71,97	71,59	71,88	71,73	71,77
1.4	0,537	0,516	0,517	0,513	0,519	0,582	0,620	0,619	0,618	0,616	0,618	0,614
1.5	0,825	0,810	0,820	0,818	0,829	0,835	0,853	0,856	0,854	0,855	0,865	0,859
2.1	777	767	701	629	611	690	818	869	671	716	774	972
2.2	56,6	64,4	68	64,4	64,3	59,4	53,3	52,6	51,8	55,6	57,5	55,9
2.3	116,9	59,4	178,4	190,5	190,5	167,3	128,5	127,60	127,61	131,03	133,6	126,8
2.4	863	887	977	793	984	938	988	982	977	964	900	868
2.5	12,86	12,10	10,94	12,97	13,59	12,94	10,86	11,90	11,50	11,25	13,09	14,19
2.6	18,4	17,1	17,9	17,4	17,4	17,1	19,3	18,4	18,4	20,2	22,1	18,7
3.1	18,5	18,5	18,4	18,4	18,7	18,7	14,6	14,6	16,0	16,4	17,7	16,7
3.2	4,2	4,4	4,4	4,9	5,3	5,6	6,3	6,8	7,6	9,1	12,1	12,4
3.3	88,3	88,5	88,7	88,8	88,7	88,4	88,6	88,1	87,9	87,5	89,4	89,3
3.4	0,554	0,556	0,547	0,539	0,550	0,574	0,528	0,523	0,523	0,5482	0,5482	0,5482
3.5	181,6	184,24	192	187,6	190,03	192,12	191,9	192,9	197,5	199,4	200,5	202,8
3.6	201	230	293	319	417	416	440	498	518	499	517	807
4.1	36,99	31,31	32,40	34,70	29,79	31,02	28,81	40,80	32,43	27,30	27,30	27,30
4.2	18,82	17,44	16,11	18,97	42,41	34,33	32,99	32,89	37,06	33,40	34,02	18,70
4.3	2,12	2,13	2,40	2,53	2,33	2,62	2,43	2,26	3,31	3,36	3,19	3,18
4.4	4549	5764	7023	9100	11932	11780	13602	14589	17260	19920	19920	24662
4.5	53,42	61,27	63,05	63,05	71,30	71,30	70,13	70,13	75,07	75,067	78,696	78,696
5.1	62,84	63,45	63,19	64,59	65,77	63,56	64,25	63,07	63,45	64,62	59,90	59,90
5.2	11,05	9,08	8,97	8,53	8,37	9,82	9,00	9,21	8,89	8,17	9,34	9,34
5.3	46,05	44,4	37,3	32,3	32,6	35,4	36,6	34,7	35,6	34,8	27,6	19,6
5.4	18,3	18,3	18,3	21,2	21,2	20,5	20,5	23,0	23	24,3	24,3	22,1
5.5	1,94	1,94	2,17	2,43	2,68	2,42	2,01	2,07	2,14	2,17	2,36	2,45
5.6	78,58	74,29	70,23	66,40	62,77	59,34	56,10	59,34	56,30	56,30	44,24	44,62
6.1	82,00	84,19	85,46	88,79	90,71	89,64	90,30	91,30	94,55	94,50	93,50	92,95
6.2	99,00	99,10	99,10	99,20	99,30	99,30	99,30	99,20	99,28	99,30	99,10	99,10
6.3	30,6	39,1	33,6	35,3	36,8	35,4	38,4	40,9	33,8	44,2	40,5	35,6
6.4	10,5	11,0	10,9	11,1	11,2	11,3	11,4	11,6	11,6	11,9	12,9	11,6
6.5	151,72	151,72	151,72	151,72	151,72	151,74	151,80	151,63	149,03	149,78	149,38	149,38

Комп'ютерне опрацювання даних табл. 2 дало такі результати щодо рейтингу років за які проведено дослідження (див. табл. 3) та відповідної системи показників оцінювання сталого людського розвитку (див. табл. 4).

Таблиця 3

Комплексний коефіцієнт забезпечення сталого людського розвитку Хмельницької області за 2004-2015 рр.

Рік	Кв	Рейтинг років
2004	22,31	12
2005	19,55	10
2006	20,03	11
2007	17,94	9
2008	14,76	7
2009	14,61	6
2010	14,35	5
2011	15,70	8
2012	13,57	4
2013	11,22	1
2014	12,15	2
2015	12,37	3

Визначений рейтинг років за значенням комплексного коефіцієнта забезпечення сталого людського розвитку Хмельницької області за 2004-2015 рр. (табл. 3) зобразимо графічно.

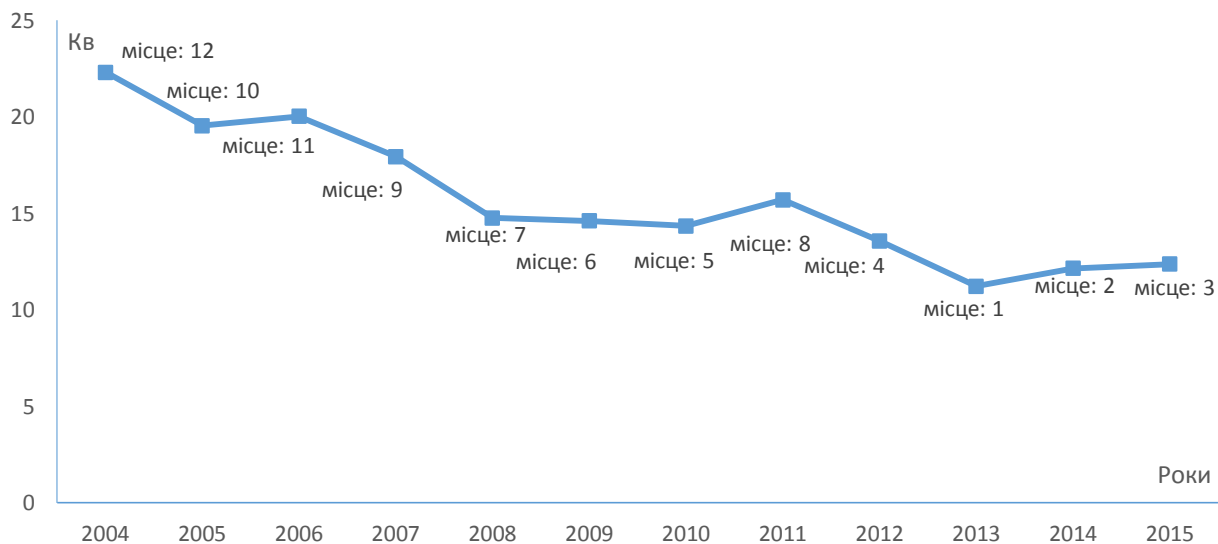

Рис. 1. Динаміка комплексного коефіцієнта забезпечення сталого людського розвитку Хмельницької області за 2004-2015 рр.

Отже, за період дослідження спостерігаємо поступовий перехід від найгірших умов сталого людського розвитку у 2004 р. до найкращих умов у 2013 р. та наступним їх погіршенням у 2014-2015 рр.

Таблиця 4

Комплексний коефіцієнт та рейтинг показників формування людського розвитку Хмельницької області за 2004-2015 рр.

Блок	Показник	Кв		Рейтинг	
		Кв	Рейтинг	Кв	Рейтинг
Відтворення	Сумарний коефіцієнт народжуваності	26,18	4,61	1	10
	Дитяча смертність (смертність дітей у віці до 5 років), ‰		5,28		14
	Середня очікувана тривалість життя при народженні, років		5,63		18

	Ймовірність чоловіків дожити від 20 до 65 років		5,16		12
	Ймовірність жінок дожити від 20 до 65 років		5,50		16
Соціальне середовище	Коефіцієнт злочинності (кількість зареєстрованих злочинів на 100 тис. населення)	34,11	4,60	4	9
	Кількість хворих з вперше встановленим діагнозом активного туберкульозу (на 100 тис. населення)		5,09		11
	Кількість хворих з вперше встановленим діагнозом алкоголізму і алкогольних психозів, розладу психіки та поведінки внаслідок вживання наркотиків та інших психоактивних речовин (на 100 тис. населення)		7,36		29
	Кількість дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування (на 100 тис. дітей 0-17 років)		8,23		33
	Коефіцієнт підліткової народжуваності (15-17 років)		5,37		15
	Кількість померлих від навмисного самоушкодження (на 100 тис. населення)		3,45		1
	Комфортне життя		Забезпеченість житлом у містах (загальна площа у розрахунку на 1 особу), кв. м.		37,83
Питома вага квартир (одноквартирних будинків), обладнаних централізованою каналізацією та водовідведенням у сільській місцевості, %		8,01	32		
Питома вага квартир (одноквартирних будинків), обладнаних централізованим газопостачанням або підлоговою електроплитою у сільській місцевості, %		5,62	17		
Інтегральний показник стану навколишнього середовища		6,82	26		
Планова ємність амбулаторно-поліклінічних закладів (на 10 тис. населення)		5,71	19		
Обсяг реалізованих населенню послуг (у розрахунку на 1 особу), грн		7,47	31		
Добробут		Рівень бідності за відносним критерієм, % (питома вага населення, еквівалентні сукупні витрати якого не перевищують 75 % медіанного рівня)	28,47	3,89	
	Питома вага домогосподарств які робили заощадження, або купували нерухомість (ОУЖД),%	6,53		23	
	Кількість мінімальних продуктових кошиків, що можна придбати на середньодушовий дохід в регіоні	6,81		25	
	Валовий регіональний продукт на душу населення, грн	6,75		24	
	Наявність базового набору товарів тривалого користування, (питома вага домогосподарств, у яких були наявні всі товари базового набору: телевізор, холодильник, пральна машина)	4,48		7	
Гідна праця	Рівень зайнятості населення (частка зайнятих серед населення 18-65 років),%	35,61	5,23	5	13
	Рівень безробіття (частка безробітних серед населення 18-65 років),%		4,07		4
	Частка працівників, які отримують зарплату менше 1,5 прожиткових мінімумів,%		6,87		27
	Частка працівників, які працюють в умовах, що не відповідають санітарно-гігієнічним нормам,%		5,90		20
	Співвідношення середньої заробітної плати до мінімальної		7,31		28
	Рівень охоплення соціальним страхуванням (частка застрахованих осіб у зайнятому населенні),%		6,25		21
О СВ	Чистий показник охоплення дошкільними навчальними закла-	26,36	4,52	2	8

дами дітей 3-5 років, %			
Охоплення загальною середньою освітою дітей шкільного віку (6-18 років), %	4,39		6
Частка осіб із вищою освітою серед населення 25 років і старше, %	6,33		22
Середня тривалість навчання осіб віком 25 років і старше, років	7,41		30
Середній бал за результатами Зовнішнього незалежного оцінювання (по всіх предметах)	3,70		2

З даних табл. 4 видно, що у рейтингу груп показників перше місце займає блок “Відтворення населення”, на другому місці тут “Освіта” і на третьому – “Добробут”, а останнє місце обіймає блок “Комфортне життя”.

Слід відзначити, що особливе місце у формуванні рейтингу показників займає блок “Соціальне середовище”, де вміщено показники-дестимулятори. У цьому блоці відмічено найбільш негативний вплив на загальний рейтинг досліджуваної системи показників таких як: “Кількість хворих з вперше встановленим діагнозом алкоголізму і алкогольних психозів, розладу психіки та поведінки внаслідок вживання наркотиків та інших психоактивних речовин (на 100 тис. населення)”, “Кількість дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування (на 100 тис. дітей 0-17 років)”.

Список використаних джерел:

1. Головач А. В. Статистичне забезпечення управління економікою: прикладна статистика : [навч. посіб.] / А. В. Головач, В. Б. Захожай, Н. А. Головач. – К. : КНЕУ, 2005. – 333 с.
2. Єріна А. М. Статистичне моделювання та прогнозування / А. М. Єріна. – К. : КНЕУ, 2001. – 170 с.
3. Кулинич О. І. Теорія статистики : [підруч.] / О. І. Кулинич, Р. О. Кулинич. – [4-те вид. , перероб. і доп.]. – К. : Знання, 2009. – 311 с.
4. Кулинич Р. О. Статистичні методи аналізу взаємозв'язку показників соціально-економічного розвитку : [монографія] / Р. О. Кулинич. – К. : Формат, 2008. – 288 с.
5. Статистика ринків : [підруч. для вищ. навч. закл.] / ДАСОА Держкомстату України; за наук. ред. Н.О. Парфенцевої – К. : ДП “Інформаційно-аналітичне агентство”, 2007. – 863 с.

Кулинич Роман Омелянович,
*завідувач кафедри математики, статистики та інформаційних технологій
Хмельницького університету управління та права,
доктор економічних наук, професор*

Лановий Андрій Олександрович,
*аспірант кафедри математики, статистики та інформаційних технологій
Хмельницького університету управління та права,
заступник сільського голови з економічних питань та діяльності
виконавчих органів Розсошанської сільської ради
Хмельницького району Хмельницької області*

СТАТИСТИЧНЕ ВИВЧЕННЯ УПРАВЛІННЯ РОЗВИТКОМ СОЦІАЛЬНОЇ ІНФРАСТРУКТУРИ ОБ'ЄДНАНИХ ТЕРИТОРІАЛЬНИХ ГРОМАД

В умовах формування державою сталого економічного зростання, що передбачає децентралізацію управління питання забезпеченості розвитку соціальної інфраструктури об'єднаних територіальних громад на сучасному етапі економічного розвитку виняткового значення. Необхідність прийняття обґрунтованих рішень щодо взаємозв'язку між розвитком соціальної інфраструктури та економіки на місцевому рівні зумовлює потребу в наукових дослідженнях статистичного вивчення управління розвитком соціальної інфраструктури об'єднаних територіальних громад.

Провідну роль в дослідженні розвитку соціальної інфраструктури об'єднаних територіальних громад мають відігравати статистичні методи, оскільки їх застосування дозволяє оцінити його рівень, динаміку та структуру, а також передбачити можливі зміни в майбутньому. Вичерпна і достовірна інформація щодо стану та тенденцій рівня розвитку соціальної інфраструктури об'єднаних територіальних громад, яку можна отримати за результатами статистичного аналізу, потрібна як суб'єктам ринку, так і органам державного управління на загальнодержавному і регіональному рівнях для обґрунтування заходів щодо поліпшення використання ресурсів та підвищення рівня життя населення.

Однією з найважливіших задач держави є забезпечення постійного економічного зростання та розвитку соціальної інфраструктури об'єднаних територіальних громад. Проведення ефективної державної економічної, соціальної та екологічної політики у відповідності до Державної стратегії регіонального розвитку України на період до 2020 р. потребує детального статистичного аналізу явищ і процесів, що характеризують динаміку та структуру рівня децентралізації в Україні та розвитку соціальної інфраструктури в державі. Для цього потрібні науково-теоретичні та інформаційно-аналітичні розробки основних результатів розвитку соціальної інфраструктури об'єднаних територіальних громад.

Аспекти розвитку соціальної інфраструктури на місцевому рівні становлять науковий інтерес багатьох вчених світу. Рівень розвитку соціальної інфраструктури, як вага компонента людського розвитку, відображає стан розвитку суспільства. Особливо гостро окреслена проблема постає в умовах динамічних процесів трансформації українського суспільства.

Питанням дослідження розвитку соціальної інфраструктури як складової соціально-економічного розвитку країни присвячені роботи багатьох зарубіжних та вітчизняних вчених, зокрема це такі дослідники: А. М. Асаул, З. П. Бараник, І. М. Геллер, А. В. Головач, В. М. Геєць, Д. В. Галаган, С. С. Герасименко, О. І. Кулинич, Е. М. Лібанової, Р. М. Моторин, І. Г. Манцуров, Н. О. Парфенцева, А. М. Єріна, Л. О. Свистун-Золоторенко, Г. М. Стерник, Н. В. Ковтун, С. О. Шибіріна та інші.

Виходячи з наведеного, актуальність теми дисертаційної роботи обумовлюється необхідністю удосконалення методології статистичного аналізу соціальної інфраструктури об'єднаних територіальних громад та пристосування її до сучасних економічних умов України.

Метою такого дослідження є теоретичне узагальнення та обґрунтування науково-методичних засад статистичного вивчення управління розвитком соціальної інфраструктури об'єднаних територіальних громад, прогнозування та моделювання пов'язаних з цим соціально-економічних явищ для створення інформаційно-аналітичної бази розроблення управлінських рішень.

Для досягнення цієї мети сформульовано наступні задачі:

- узагальнити інформаційно-аналітичне забезпечення системи управління в галузі соціальної інфраструктури в умовах децентралізації;
- визначити систему показників статистичного вивчення розвитку соціальної інфраструктурою на місцевому рівні;
- систематизувати статистичні методи аналізу статистичного забезпечення управління соціальною інфраструктурою;
- проаналізувати динаміку і структуру рівня децентралізації в Україні та розвитку соціальної інфраструктури;
- здійснити комплексне оцінювання діяльності об'єднаних територіальних громад в Україні;
- оцінити рівень розвитку соціальної інфраструктури об'єднаної територіальної громади;
- визначити та проаналізувати взаємозв'язок розвитку соціальної інфраструктури та економіки на місцевому рівні;
- розробити науково-методичне забезпечення статистичного моделювання рівня розвитку соціальної інфраструктури як основи при прийнятті відповідних управлінських рішень;
- здійснити статистичне прогнозування динаміки основних показників розвитку об'єднаної територіальної громади.

Очікуване практичне значення очікуваних наукових результатів полягає в тому, що здійснені в ньому узагальнення, висновки і пропозиції можуть бути використані Міністерством економічного розвитку і торгівлі України, Міністерством регіонального розвитку, будівництва та житлово-комунального господарства України та Державною службою статистики України при обґрунтуванні напрямів та завдань щодо економічного зростання та управління розвитком соціальної інфраструктури об'єднаних територіальних громад. Також результати дослідження можуть бути використані у навчальному процесі при підготовці до навчальних дисциплін із соціально-економічної статистики.

Список використаних джерел:

1. Кулинич О. І. Теорія статистики : [підруч.] / О. І. Кулинич, Р. О. Кулинич. – [7-ме вид. , перероб. і доп.]. – К. : Знання, 2015. – 311 с.
2. Офіційний сайт державної служби статистики України [Електронний ресурс] . – URL : [http:// www.ukrstat.gov.ua](http://www.ukrstat.gov.ua)

Приданникова Юлія Євгенівна,
аспірант кафедри математики, статистики та інформаційних технологій
Хмельницького університету управління та права
провідний економіст
Головного управління статистики Харківської області

ПОНЯТТЯ ЕКОНОМІЧНОГО ЗРОСТАННЯ ТА МАТЕРІАЛЬНОГО ДОБРОБУТУ НАСЕЛЕННЯ, ЙОГО ВИДИ ТА ЧИННИКИ

Категорію економічного зростання досліджували економісти ще в XVIII-XIX ст. (Ж.Б. Сей, І. фон Тюнен та ін.), а в кінці 30-х років XX ст. вивчення цієї проблеми виділилось в окремий напрям.

Основоположниками теорії зростання вважаються американський економіст Е. Домар і англієць Р. Харрод. Вивчають цей процес у сучасній економічній теорії за трьома основними напрямками:

1. Неокласичні теорії зростання, в основі яких лежать положення про ринкову саморегуляцію, які розробили А. Маршалл і Л. Вальрас. Провідним ідеологом цього напрямку сьогодні вважають М. Фрідмена. 2. Неокейнсіанські теорії, які поєднують декілька течій (Д. Тобін, О. Сімомура, С. Фудзіно). 3. Праці К. Маркса, Й. Шумпетера, Дж.Ст. Мілля [3].

На сьогодні не існує єдиного тлумачення категорії економічного зростання та матеріального добробуту (табл. 1).

Розрізняють зростання: 1. за ступенем стійкості – безперервне і перервне; 2. за ступенем змін – пропорційне і непропорційне; 3. за напрямом змін – позитивне і негативне зростання; 4. за кількісними змінами – зростання з високими (більше 5% приросту продукту в рік), середні (3-5% приросту в рік) і низькими темпами (менше 3% приросту продукту в рік); 5. за характером змін виділяють екстенсивне, інтенсивне та змішане зростання.

Темпи економічного зростання найчастіше є основним критерієм економічного розвитку і визначають динаміку економічних показників. Тільки безперервне економічне зростання дає можливість країні зайняти передові позиції в світі. Динаміка темпів зростання (спаду) валового регіонального продукту в Україні представлена в табл. 2:

Таблиця 1

Основні визначення категорій «економічне зростання»
та «матеріальний добробут»

<p>Під економічним зростанням розуміють збільшення кількості виготовлених товарів і послуг, що продукує національна економіка.</p> <p>Економічне зростання означає збільшення реального ВВП країни за рік порівняно з попереднім роком [2].</p>	<p>Матеріальний добробут – забезпеченість населення необхідними матеріальними і духовними благами, тобто предметами, послугами та умовами, що задовольняють конкретні людські потреби. Залежить від рівня розвитку продуктивних сил і характеру господарюючих виробничих відносин. Матеріальний добробут виражається системою показників, що характеризують рівень життя [11].</p>
<p>Реальний приріст обсягу ВВП в результаті збільшення кількості факторів виробництва чи вдосконалення техніки і технології. Збільшення реального обсягу ВВП на душу населення. Здатність країни виробити більший обсяг товарів і послуг. Збільшення потенційного обсягу виробництва через вдосконалення</p>	<p>Матеріальний добробут – ступінь (повнота) забезпеченості населення країни, окремої соціальної групи, сім'ї, особи життєво необхідними засобами, матеріальними, соціальними, культурними й духовними благами. Матеріальний добробут відображає рівень життя людей і залежить від рівня розвитку продуктивних сил економічного стану дер-</p>

його факторів [11].	жави, виробничих відносин та принципів розподілу результатів праці [5].
А. Томпсон: «Кількісне і якісне вдосконалення продукту і факторів економічного зростання»	Матеріальний добробут (welfare) – наявність необхідних ресурсів для повноцінного життя. Держава добробуту – це суспільство, в якому усі громадяни можуть розраховувати на отримання мінімального доходу і необхідних суспільних послуг [4].
П. Самуельсон: «Збільшення реального обсягу продукції на душу населення»	Нормативна теорія добробуту (normative economics) досліджує, як повинна бути організована економічна діяльність, та відрізняються від позитивної економічної теорії (positive economics), яка вивчає, як фактично функціонує економіка [4].
Сучасні теорії: збільшення виробничих можливостей суспільства; темпи зростання економічного добробуту чи національного доходу на душу населення.	
Збільшення економічної змінної, яке звичайно продовжується на протязі ряду послідовних періодів. Значення змінної величини можуть бути реальними або номінальними і вимірюватися в абсолютному виразі або у розрахунку на душу населення [4].	Критерії добробуту (welfare criterion) – метод, на основі якого приймаються рішення стосовно того, чи варто здійснювати запропоновані зміни [4].

Отже, одні вчені трактують економічне зростання як збільшення загального обсягу ВВП за певний період або як збільшення ВВП на душу населення. Інші дослідники вважають, що економічне зростання має місце тоді, коли разом із збільшенням населення відбувається аналогічне за темпами зростання національного доходу. Деякі економісти ототожнюють економічне зростання з розвитком економіки взагалі (зростання продуктивних сил, суспільного продукту, добробуту населення тощо). Однак переважає думка, що економічне зростання – це такий економічний розвиток, коли протягом певного періоду кількісно і якісно зростає суспільне виробництво. Економічне зростання – ключовий фактор підвищення рівня добробуту.

Таблиця 2

Динаміка темпів зростання (спаду) валового регіонального продукту України за 2004-2013 рр. [12]

Регіони України	Індекси фізичного обсягу валового регіонального продукту (у цінах попереднього року, відсотків)									
	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013
Україна	112,1	102,7	107,3	107,9	102,3	85,2	104,1	105,2	100,2	100,0
АРК	108,5	104,0	106,7	109,0	106,6	90,7	103,4	102,7	98,8	101,0
Вінницька	111,9	105,3	106,2	103,4	105,1	90,1	103,0	107,2	103,7	104,8
Волинська	119,0	103,7	103,5	112,1	106,1	86,0	100,2	105,3	104,8	99,3
Дніпропетровська	111,0	107,3	108,0	105,3	97,3	83,5	105,8	103,4	97,5	99,3
Донецька	110,8	97,1	108,3	104,6	97,1	81,6	111,1	111,4	97,1	94,7
Житомирська	115,6	101,1	103,6	105,1	104,2	88,9	112,8	102,7	109,4	101,9
Закарпатська	106,4	98,5	106,6	108,2	103,9	82,1	107,7	104,7	103,0	100,6
Запорізька	115,6	104,6	106,1	108,5	101,3	78,9	103,2	102,9	97,8	99,3
Івано-Франківська	107,6	105,9	102,5	100,8	97,5	89,3	100,5	106,5	103,3	97,7
Київська	109,8	107,3	108,8	105,9	104,4	89,2	105,1	111,7	101,9	93,4
Кіровоградська	118,9	102,4	105,1	97,9	113,7	85,8	105,7	109,2	100,7	109,5
Луганська	108,2	100,3	104,3	105,2	98,9	86,7	102,3	109,1	99,1	92,2
Львівська	105,2	98,1	108,3	105,8	100,7	88,3	102,3	108,7	102,0	98,8
Миколаївська	118,1	100,1	107,1	99,5	106,9	92,5	103,2	102,7	96,1	104,4

Одеська	108,1	99,6	103,5	106,3	111,9	86,8	102,4	102,1	96,8	105,7
Полтавська	116,7	99,2	108,2	105,8	94,9	86,8	109,5	101,8	97,8	94,4
Рівненська	113,1	102,1	106,9	104,5	99,5	86,5	106,8	104,6	103,3	96,9
Сумська	105,9	104,4	103,4	103,4	103,6	88,7	98,9	107,8	101,7	102,7
Тернопільська	106,4	102,5	110,3	108,3	105,1	94,5	100,4	111,3	109,0	96,6
Харківська	112,2	104,8	107,5	107,2	102,1	86,3	101,7	104,5	98,4	98,8
Херсонська	111,2	99,2	104,0	100,4	109,8	93,0	101,8	103,8	100,2	101,1
Хмельницька	112,7	103,9	104,2	104,0	99,9	90,6	100,0	108,0	109,0	96,9
Черкаська	116,9	107,0	105,6	106,5	114,9	85,5	105,9	106,4	100,9	100,7
Чернівецька	109,3	101,5	105,5	108,3	105,4	88,6	100,3	104,0	106,1	101,5
Чернігівська	110,0	100,1	103,4	106,5	102,3	89,6	100,0	107,8	104,0	95,8
м. Київ	116,8	105,8	110,7	119,7	104,4	81,7	101,4	100,7	101,9	106,4
м. Севастополь	107,0	100,9	116,3	106,6	106,9	89,6	106,4	103,1	88,4	106,0

В Україні в період 1991-1999 рр. йшло невпинне скорочення виробництва Із табл. 2 бачимо, що динаміка ВРП за 2004-2013 рр. переважно має позитивний характер, проте вплив світової фінансової кризи 2008-2010 рр. негативно позначився на економічному розвитку регіонів.

Друга половина ХХ ст. характеризувалася високими темпами економічного зростання в Японії, Німеччині, скандинавських країнах, державах Північної Америки, нових індустріальних країнах та ін. Саме високі темпи економічного зростання в післявоєнний період вивели Японію та ФРН у число передових країн світу, а країни Південно-Східної Азії (Тайвань, Сінгапур, Південна Корея та ін.) в 1970-1990-х роках стали новими індустріальними країнами[9].

Темпи світового економічного зростання за останні 100 років за показником реального ВВП становили в середньому 3,2%, що вело до подвоєння національного багатства за кожні 22 роки. Темпи зростання у розрахунку на душу населення становили 1,6%, що забезпечувало подвоєння цього показника кожні 39 років. Економічне зростання у більшості країн світу становить декілька відсотків на рік. Так, за останні п'ять років темпи приросту реального ВВП у країнах Європейського Союзу становлять в середньому трохи більше 2% [10].

Темпи і якість економічного зростання залежать від декількох груп чинників (табл. 3):

Таблиця 3

Характеристика основних джерел (факторів) зростання економіки

Фактори	Мета та сфера дії факторів	Складові фактора
Фактори пропозиції	Фізична здатність економіки до зростання	<ul style="list-style-type: none"> – кількість та якість природних ресурсів (земля, корисні копалини, енергоносії, клімат, вода); – кількість та якість трудових ресурсів (пропозиція робочої сили, кваліфікація, мотивація до праці); – обсяг капіталу країни (дороги, обладнання та устаткування, виробничі будівлі); – технологія (науково-дослідні і проектно-конструкторські розробки, менеджмент, підприємництво).
Фактори попиту	Забезпечення повного використання наявних ресурсів	<ul style="list-style-type: none"> – рівень оподаткування; – процентна ставка за кредит; – рівень завантаження виробничих потужностей; – обсяг державних видатків.

Фактори розподілу (ефективності)	Оптимальна структура національного виробництва	– економія (виробнича ефективність); – пріоритетне виробництво найцінніших ресурсів (розподільна ефективність).
Інституційні фактори	Соціально-культурна та політична атмосфера	– престиж (винахідництво, бізнес, торгівля); – позитивне ставлення до праці, дисциплінованість; – демократична організація суспільства; – громадське середовище (хабарництво, корупція, конфлікти); – особиста ініціатива; – міжнародна спеціалізація, зовнішня торгівля.

Для пояснення впливів факторів економічного зростання сформувались два підходи: 1. Маржиналістський – підхід неокласичної школи, який ґрунтується на ідеї граничної продуктивності факторів виробництва (граничний внесок L, K, B у продукт національного виробництва). Якщо, за умови незмінності інших факторів, один із них збільшити на 1%, то зміну валового продукту на певний процент буде визначати внесок саме цього змінюваного чинника; 2. Структуралістський – підхід, що обґрунтовує наявність безпосереднього взаємозв'язку між структурою економічної системи та темпами економічного зростання (зростання може бути забезпечене зміною галузевої чи технологічної структури економіки, структури споживчих витрат тощо). Зв'язок структури та зростання економіки є обопільним – якщо економічне зростання спричиняє збільшення рівня доходів, то це викликає зміну структури попиту (виробництва), пов'язану з виникненням нових високотехнологічних галузей, наслідком чого стає нове економічне зростання.

Починаючи з 2007 року в основу дослідження диференціації рівня життя домогосподарств покладені показники грошових та загальних доходів замість показників грошових та сукупних витрат, які застосовувалися у 1999-2006 рр. (табл. 4):

Таблиця 4

Динаміка розподілу загальних доходів за децильними (10%-ми) групами населення в Україні за 2001-2013 рр. [12]

Сукупні (доходи), %	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013
Перша (з найменшими доходами)	3,5	3,6	3,7	3,5	3,5	3,5	4,2	4,1	4,2	4,4	4,5	4,5	4,5
Друга	5,0	5,1	5,2	5,1	5,0	5,0	5,8	5,7	5,7	5,9	6,0	6,1	6,2
Третя	6,0	6,1	6,1	6,1	6,0	6,0	6,7	6,6	6,7	6,8	6,9	7,0	7,0
Четверта	7,0	7,0	7,1	7,0	7,0	7,0	7,6	7,5	7,4	7,6	7,6	7,7	7,7
П'ята	7,9	8,0	8,0	8,0	7,9	7,9	8,4	8,4	8,3	8,3	8,4	8,6	8,5
Шоста	9,1	9,1	9,0	9,0	9,0	9,0	9,3	9,2	9,2	9,1	9,2	9,4	9,3
Сьома	10,4	10,4	10,2	10,4	10,3	10,2	10,4	10,3	10,3	10,2	10,2	10,5	10,3
Восьма	12,2	12,1	11,9	12,1	12,0	11,9	11,8	11,8	11,8	11,6	11,6	11,8	11,6
Дев'ята	14,9	14,7	14,7	14,7	14,8	14,7	14,0	14,1	14,1	13,8	13,5	13,8	13,7
десята (з найбільшими доходами)	24,0	23,9	24,1	24,1	24,5	24,8	21,8	22,3	22,3	22,3	22,1	20,6	21,2

Коефіцієнт концентрації (індекс Джині)	0,3 0	0,2 9	0,2 9	0,2 9	0,3 0	0,3 0	0,2 5	0,2 6	0,2 6	0,2 5	0,2 4	0,2 3	0,2 4
Децильний коефіцієнт диференціації грошових доходів населення, разів	3,9	3,7	3,6	3,8	3,8	3,8	3,6	3,7	3,4	2,8	2,7	2,8	2,7
Співвідношення грошових доходів найбільш та найменш забезпечених 10% населення (децильний коефіцієнт фондів), разів	6,9	6,8	6,5	6,9	6,9	7,1	5,2	5,4	5,3	5,1	4,9	4,6	4,7

Розподіл домогосподарств за рівнем грошових доходів практично не змінився упродовж всього періоду. Доходи 10% найбагатшого населення не перевищували доходи 10% найбіднішого більш ніж у 7 разів, а коефіцієнт Джині становив 0,23-0,30. Однак, за експертними оцінками, що спираються на непрямі дані (про наявність дорогих автомобілів, дорогих екскурсійних турів, продаж дорогих меблів, предметів розкоші тощо), доходи 10% найзаможніших верств населення перевищують доходи 10% найбідніших приблизно в 12-15 разів. Бідні домогосподарства споживають продукції, що отримана з особистого підсобного господарства значно частіше [3].

Таким чином, єдиним способом подолання бідності є економічне зростання і підвищення матеріального добробуту в країні. Усе більше країн беруть на озброєння ідеологію економічного зростання, яка стає основою створення держав загального добробуту. Економічне зростання означає поступальний рух економіки, її прогрес і розвиток. Причинами економічного зростання є зв'язки між суспільним виробництвом і споживанням. Економічні потреби людини породжують виробництво і самі породжуються ним. Економічне зростання, яке забезпечує збільшення обсягу продукції в розрахунку на душу населення, є одним із чинників національної безпеки держави.

Список використаної літератури:

1. Алімов О.М., Даниленко А.І. Економічний розвиток України: інституційне та ресурсне забезпечення / О.М. Алімов, А.І. Даниленко. – К., 2005. – 540 с.
2. Аналітична економія: макроекономіка і мікроекономіка : підручник : у 2 кн. / С.М. Панчишин, П.І. Островерх, В.Б. Буняк та ін. ; за ред. С.М. Панчишина, П.І. Островерха. – Кн. 1 : Вступ до аналітичної економії. Макроекономіка. – К.: Знання, 2009. – 723 с.
3. Білоцерковець В.В., Лященко А.В. Нова економіка: сутність та генеза / В.В. Білоцерковець, А.В. Лященко. – Дніпропетровськ: Січ, 2007. – 221 с.
4. Блэк Дж. Экономика: Толковый словарь: Англо-русский. – М.: ИНФРА-М, Изд-во «Весь Мир», 2000. – 840 с.
5. Енциклопедія бізнесмена, економіста, менеджера за ред. Романа Дяківа, Київ, Міжнар. ек. фундація, 2002, 703 с.
6. Загальноакадемічний портал наукової періодики. Національна академія наук України [Електронний ресурс] / Л.Костенко, Є.Копанєва // Національна бібліотека України імені В.І. Вернадського. – Режим доступу : [http:// www.nbuv.gov.ua/](http://www.nbuv.gov.ua/)

7. Кулинич Р.О. Статистична оцінка чинників соціально-економічного розвитку / Р.О. Кулинич. – К.: Знання, 2007. – 276 с.
8. Макконнелл К.Р., Брю С.Л. Экономикс: принципы, проблемы и политика: Пер. с 13-го англ. изд. – М.: ИНФРА-М, 1999. – XXXIV, 974 с.
9. Мельник Л.Г. Социально-экономический потенциал устойчивого развития / Л.Г. Мельник. – Уч-к / Под ред. проф. Л.Г.Мельника. – Сумы: ИТД «Университетская книга», 2007. – 1120 с.
10. Національний банк України [Електронний ресурс] // Офіційний сайт Національного банку України. – Режим доступу : <http://www.bank.gov.ua/>
11. Новий економічний словник / Під ред. А.Н. Азриліяна. – М.: Інститут нової економіки, 2006. – 1088 с.
12. Статистична інформація [Електронний ресурс] / Державна служба статистики України ; за ред. О.Г.Осауленка // Офіційний сайт державної служби статистики України. – Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua/>

Кулинич Роман Омелянович,
*завідувач кафедри математики, статистики та інформаційних технологій
Хмельницького університету управління та права,
доктор економічних наук, професор*

Серебрякова Анастасія Петрівна,
*аспірант кафедри математики, статистики та інформаційних технологій
Хмельницького університету управління та права,
начальник відділу збирання даних вибіркового обстеження
населення головного управління статистики у Хмельницькій області*

СТАТИСТИЧНЕ ВИВЧЕННЯ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ НАСЕЛЕННЯ В СІЛЬСЬКІЙ МІСЦЕВОСТІ УКРАЇНИ

Досягнення Україною соціально-економічного зростання передбачає зростання потенціалу домогосподарств у галузі сільського господарства, тому дане питання набуває на сучасному етапі економічного розвитку виняткового значення. Необхідність прийняття обґрунтованих рішень щодо взаємозв'язку між діяльністю домогосподарств у галузі сільського господарства та економіки зумовлює потребу в наукових дослідженнях соціально-економічного розвитку, зокрема статистичного вивчення сільськогосподарської діяльності населення в сільській місцевості України.

Сільськогосподарська діяльність провадиться майже на всій території України. У сільській місцевості проживає третина загальної чисельності населення. У галузі зайнято 4 млн. осіб із числа сільського населення. Однак ситуація, що склалася в сільському господарстві України на даний час характеризується спадом виробництва для гарантування продовольчої безпеки; знизилась платоспроможність населення та відповідно й калорійність середньодобового раціону; заробітна плата є найнижчою серед галузей економіки; зменшився демографічно-відтворювальний і трудовий потенціал села та активізувалися міграційні процеси. Тому однією з найважливіших задач держави є забезпечення постійного економічного зростання та розвитку сільськогосподарської діяльності населення в сільській місцевості України.

Проведення ефективної державної економічної, соціальної та екологічної політики у відповідності до Державної стратегії регіонального розвитку України на період до 2020 р. потребує детального статистичного аналізу явищ і процесів (виробництво, реалізація сільськогосподарської продукції), що характеризують динаміку та структуру рівня сільськогоспо-

дарської діяльності населення в сільській місцевості України. Для цього потрібні науково-теоретичні та інформаційно-аналітичні розробки основних результатів розвитку сільськогосподарської діяльності населення в сільській місцевості України.

Аспекти розвитку діяльності домогосподарств у галузі сільського господарства становлять науковий інтерес багатьох вчених світу. Особливо гостро окреслена проблема постає в умовах динамічних процесів трансформації українського суспільства, при яких відтворення сільського населення знизилося до критичної точки (див. табл. 1), а показники трудової міграції, навпаки, нестримно зростають.

Таблиця 1

**Чисельність наявного сільського населення України
за станом на 1 січня**

	2013	2014	2015	2016	2017
Сільське населення, млн. ос.	14,2	14,1	13,2	13,2	13,1

Джерело: [2]

В Україні органами державної статистики проводиться вибіркове обстеження сільськогосподарської діяльності населення. Генеральна сукупність вищезазначеного обстеження складається з домогосподарств, що мають у своєму володінні або користуванні землю і місце проживання яких зареєстровано на території сільських населених пунктів (сільські домогосподарства).

Мета вибіркового обстеження домогосподарств у сільській місцевості полягає в зборі інформації щодо сільськогосподарської діяльності населення країни: вирощування сільськогосподарських культур, розведення сільськогосподарських тварин як для задоволення власних потреб у продовольстві, так і для продажу. Ці дані необхідні для інформування Уряду України про стан сільського господарства та основні процеси, що відбуваються в галузі, їх динаміку та кон'юнктуру виробництва для розробки планів у сільськогосподарському секторі з метою вдосконалення, виробництва, надання відповідної інформації для ведення сільськогосподарської політики. Зокрема ці дані беруться за основу при визначенні й оцінці ситуації в сільському господарстві.

Хоча програма обстеження сільськогосподарської діяльності населення є комплексною, вона охоплює різні показники, які стосуються не лише безпосередньо сільськогосподарської діяльності населення, а й даних щодо загальних характеристик домогосподарств, проте не може відобразити повну картину та процеси, які відбуваються у життєдіяльності сільських домогосподарств.

Для вирішення вищезазначених проблем наразі постає питання про удосконалення методології статистики сільськогосподарської діяльності населення в сільській місцевості України та пристосування її до сучасних економічних умов України.

Метою такого дослідження є теоретичне узагальнення та обґрунтування науково-методичних засад статистичного вивчення сільськогосподарської діяльності населення в сільській місцевості України, прогнозування та моделювання пов'язаних з цим соціально-економічних явищ для створення інформаційно-аналітичної бази розроблення управлінських рішень.

Для досягнення цієї мети сформульовано наступні задачі:

- розкрити сутність та роль сільськогосподарської діяльності населення як об'єкта статистичного дослідження;
- узагальнити статистичне забезпечення аналізу стану та розвитку сільськогосподарської діяльності населення в сільській місцевості;
- систематизувати статистичні методи аналізу сільськогосподарської діяльності населення;
- визначити систему узагальнюючих показників сільськогосподарської діяльності населення;

- дослідити співвідношення між результатами сільськогосподарської діяльності населення та підприємств;
- здійснити комплексне оцінювання рівня сільськогосподарської діяльності населення: регіональний аспект;
- оцінити взаємозв'язок між основними макроекономічними чинниками та результатами господарської діяльності населення в сільській місцевості;
- розробити науково-методичне забезпечення статистичного аналізу структури виготовленої та спожитої продукції особистими підсобними господарствами;
- здійснити статистичне моделювання та прогнозування сільськогосподарської діяльності населення.

Практичне значення очікуваних наукових результатів полягає в тому, що здійснені в ньому узагальнення, висновки і пропозиції можуть бути використані Міністерством економічного розвитку і торгівлі України, Міністерством регіонального розвитку, будівництва та житлово-комунального господарства України та Державною службою статистики України при обґрунтуванні напрямів та завдань щодо економічного зростання та вивчення сільськогосподарської діяльності населення в сільській місцевості України.

Також результати дослідження можуть бути використані у навчальному процесі при підготовці до навчальних дисциплін із соціально-економічної статистики.

Список використаних джерел:

1. Кулинич О. І. Теорія статистики : [підруч.] / О. І. Кулинич, Р. О. Кулинич. – [7-ме вид., перероб. і доп.]. – К. : Знання, 2015. – 311 с.
2. Офіційний сайт державної служби статистики України [Електронний ресурс] . – URL : [http:// www.ukrstat.gov.ua](http://www.ukrstat.gov.ua)

Фасолько Тетяна Миколаївна,
доцент кафедри математики, статистики та інформаційних технологій
Хмельницького університету управління та права,
кандидат економічних наук, доцент

МОДЕЛЬ ПОВЕДІНКИ ВАРТОСТІ БОРГОВИХ ЦІННИХ ПАПЕРІВ

Державний борг є важливим важелем внутрішньої та зовнішньої залежності країни від кредиторів. Саме тому першочерговим заходом боргоутворюючої економіки є розробка ефективних методів управління позиковими коштами. Серед них важливе місце займає створення моделі управління боргом. Припустимо, що при здійсненні запозичень на певну дату ми будемо мати певну валову суму боргу. За умови неконтрольованого збільшення його суми, витрати на обслуговування починають перевищувати суму позики. Це є обтяжливим фактором для економіки та населення країни.

Беручи за основу роботу про фінансові операції французького математика М. Башельє та модель визначення ціни опціону від часу П. Самуельсона [1, 3], нами розроблена власна модель поведінки вартості боргових цінних паперів:

$$V_{Db}(t) = V_{Db0} e^{(\tau - v^2/2)t + vP(t)}, \quad (1)$$

де $V_{Db}(t)$ – вартість боргових цінних паперів у момент часу t ; V_{Db0} – вартість боргових цінних паперів у момент часу $t=0$; e – показник Ейлера; τ – коефіцієнт тренду, який відображає середню зміну швидкості вартості боргових цінних паперів; V – коефіцієнт волатильності,

який відображає міру коливання дохідності боргових цінних паперів; $P(t)$ – стохастичний процес із нульовим математичним сподіванням.

Не зважаючи на врахування важливих боргоутворюючих параметрів і процесів у їхній взаємодії, що відповідають величині показника Ейлера, запропонована модель є більш теоретизованою. Власне складність і неточність її практичного застосування полягає у тому, що вона виведена на припущенні про відоме і постійне значення параметру P впродовж котирування короткострокових і довгострокових внутрішніх та зовнішніх фінансових зобов'язань у зв'язку з його ймовірнісним характером. Це є однією з головних проблем сучасної боргової та фінансової політики країни.

Стосовно волатильності, її визначають за масивами реальних даних. Виникає складність розв'язування різницевих рівнянь, некоректних у сенсі Адамара. Відповідно, при оцінюванні волатильності використовують низку емпіричних формул, що базуються на різних статистичних оцінках спостережуваних вибірок реальних даних.

Однією з них є волатильність як середньоквадратичне відхилення:

$$v_s(t) = \sqrt{\frac{1}{n-1} \sum_{i=1}^n (r(t_i) - \bar{r})^2}, \quad (2)$$

де $r(t)$ – індексна дохідність боргових цінних паперів (фактично це рендита):

$$r(t_i) = \ln \frac{V_{Db}(t_i)}{V_{Db}(t_{i-1})} \quad (3)$$

$i=2, \dots, n$, $\bar{r}$ – середня дохідність на $[t_1, t_n]$.

Враховуючи підходи М. Гармана та М. Класа [21], пропонуємо визначати волатильність за співвідношенням між ціною $P_o(t_i)$ емісії та ціною погашення $P(t_i)$ боргових цінних паперів з урахуванням їхньої мінімальної і максимальної вартості. де H_i, L_i – відповідно найбільша $V_{Db(max)}$ і найменша $V_{Db(min)}$ вартість позикових фінансових інструментів.

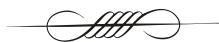
$$v_g = \sqrt{\frac{1}{n} \sum_{i=1}^n \frac{1}{2} \left(\ln \frac{V_{Db(max)}(t_i)}{V_{Db(max)}(t_i)} \right)^2 - (2 \ln 2 - 1) \left(\ln \frac{P(t_i)}{P_o(t_i)} \right)^2} \quad (4)$$

Зазначимо, що методи обчислення волатильності за експериментальними даними дають змогу практично розв'язати частину задачі моделювання боргу. Проте не взято до уваги, що під час продажу зобов'язань змінюються не лише волатильність, а й інші параметри цього стохастичного процесу, оскільки ми розглядали тільки ту частину державного боргу, яка виникла внаслідок внутрішніх і зовнішніх запозичень уряду без урахування сальдо платіжного балансу.

Список використаних джерел:

1. Bachelier L. Theorie de la speculation // Ann. Ecoll. Norm. Sup. – 1999 / – №17. – P. 21-86.
2. Garman M., Klass M. On the estimation of security price volatilities from data // Ibid. – 1980. – № 53. – P.67-78.
3. Samuelson P.A. Rational theory of warrant pricing // Industrial Management Review. – 1965. – № 6. – P.13-31.

Чайковська Інна Ігорівна,
доцент кафедри математики, статистики та інформаційних технологій
Хмельницького університету управління та права,
кандидат економічних наук

АНАЛІЗ ДАНИХ ЗА ДОПОМОГОЮ ІНСТРУМЕНТУ ІНТЕРАКТИВНИХ ОБЧИСЛЕНЬ JUPYTER NOTEBOOK

Аналіз даних та машинного навчання істотно опираються на результати математичного аналізу, лінійної алгебри, методів оптимізації, теорії ймовірностей. Без фундаментальних знань по цих науках неможливо зрозуміти, як побудовані методи аналізу даних. Розвиток сучасних інформаційних технологій дозволяє автоматизувати та полегшити сприйняття процесу аналізу даних.

Colaboratory – це дослідницький проект Google, створений для сприяння поширенню навчання і досліджень в середовищі Jupyter Notebook, яке не вимагає установки і працює повністю в хмарі. Дані зберігаються на Google Диску і ними можна ділитися так само, як з документами або таблицями Google. Colaboratory використовується безкоштовно.

Jupyter Notebook - найпопулярніша безкоштовна інтерактивна оболонка для мови програмування Python, що дозволяє об'єднати код, текст і діаграми, і поширювати їх для інших користувачів. Раніше вона називалася IPython Notebook, але назву змінили, щоб підкреслити сумісність не тільки з Python, але і іншими мовами програмування. Це зручний інструмент для проведення експериментів (як чисто математичних, так і пов'язаних з обробкою даних від приладів) і оформлення результатів у вигляді фахових наукових статей. А взагалі людство знайшло йому незліченні застосування - від дизайну електронних схем до обробки астрономічних фотографій.

Також Jupyter Notebook - це вкрай зручний інструмент для створення красивих аналітичних звітів, так як він дозволяє зберігати разом код, зображення, коментарі, формули і графіки.

Ваші notebooks доступні через google drive в .ipynb форматі і ви можете їх запускати у себе локально. Підтримується Python 2.7 і 3.6. Код виконується на сервері в docker контейнері. Можна закрити браузер, всі процеси на сервері продовжать працювати, пізніше можна підключитися до сервера знову. Docker контейнер видається вам у тимчасове користування на 12 годин. Ви маєте root привілеї, і можете встановлювати і запускати будь-які програми всередині контейнера. Colaboratory також підтримує спільну роботу над notebook, за типом google docs. Це відмінна платформа для початку вивчення deep learning, machine learning. Багато безкоштовних курсів (курс машинного навчання) використовують Jupyter notebook формат для своїх навчальних матеріалів.

Бібліотеки для мови програмування Python, які використовуються Jupyter Notebook при роботі з даними:

- NumPy, головні можливості якої підтримка багатовимірних масивів (включаючи матриці); підтримка високорівневих математичних функцій, призначених для роботи з багатовимірними масивами.
- Pandas. Робота pandas з даними будується поверх бібліотеки NumPy, що є інструментом нижчого рівня. Pandas надає спеціальні структури даних і операції для маніпулювання числовими таблицями і тимчасовими рядами. Назва бібліотеки походить від економетричного терміна «панельні дані», який використовується для опису багатовимірних структурованих наборів інформації. Зараз в pandas реалізована лише мала частина можливостей моделювання, проте робота в даному напрямку знаходиться в пріоритеті. На даний момент розробники рекомендують звернути увагу на такі пакети, як statsmodels і Scikit-learn.

- SciPy - бібліотека, яка призначена для виконання наукових і інженерних розрахунків. SciPy містить модулі для оптимізації, інтегрування, спеціальних функцій, обробки сигналів, обробки зображень, генетичних алгоритмів, розв'язування звичайних диференціальних рівнянь та інших задач, які розв'язуються в науці і при інженерній розробці. Бібліотека розробляється для тієї ж аудиторії, що і MATLAB та Scilab. Для візуалізації при використанні SciPy часто застосовують бібліотеку Matplotlib, яка є аналогом засобів виводу графіки MATLAB.

- Matplotlib – бібліотека для візуалізації даних двовимірною (2D) графікою (3D графіка також підтримується). Одержувані зображення можуть бути використані в якості ілюстрацій в публікаціях. Генеруються в різних форматах зображення можуть бути використані в інтерактивній графіці, в наукових публікаціях, графічному інтерфейсі користувача, веб-додатках, де потрібна побудова діаграм.

- TensorFlow – бібліотека для машинного навчання, розроблена компанією Google для вирішення завдань побудови і тренування нейронної мережі з метою автоматичного знаходження та класифікації образів, досягаючи якості людського сприйняття. Застосовується як для досліджень, так і для розробки власних продуктів Google.

- Statistics – бібліотека, яка використовується для розрахунку середнього, моди, медіани, дисперсії та ін.

- Itertools – це дуже різносторонній набір інструментів для створення ітераторів. Його можна використовувати для створення власних ітераторів окремо, або комбінувати вже існуючі.

- NLTK (Natural Language Toolkit) - пакет бібліотек і програм для символної і статистичної обробки природної мови, написаних на мові програмування Python. Містить графічні уявлення і приклади даних. NLTK добре підходить для студентів, які вивчають комп'ютерну лінгвістику або близькі предмети, такі як емпірична лінгвістика, когнітивістика, штучний інтелект, інформаційний пошук і машинне навчання.

Отже, Jupyter Notebook – це потужний засіб для інтерактивних обчислень, який може вдало застосовуватися для збору, нормалізації, аналізу та візуалізації даних.

МОВОЗНАВСТВО

*Голуб Світлана Миколаївна,
старший викладач кафедри мовознавства
Хмельницького університету управління та права*

ДО ПИТАННЯ ВИВЧЕННЯ ЛАТИНСЬКИХ КРИЛАТИХ ВИРАЗІВ НА ЮРИДИЧНИХ ФАКУЛЬТЕТАХ

Історичні джерела латинської мови містять у собі досить багато доречних, коротких, проте змістовних висловів, що завдяки своїй легкості, влучності та вживаності почали називатися крилатими виразами. Так, вперше зворот «крилате слово» як філологічний термін ввів німецький вчений Георг Бюхман (1822-1884). У 1864 році вийшла у світ його відома книга «Geflügelte Worte» («Крилате слово»). У книзі Бюхмана розглядається три критерії, завдяки яким слово або вираз стає крилатим: по-перше, літературне джерело або автор вислову мають бути доведеними; по-друге, слово або вислів повинні бути не лише загальновідомими – вони повинні водночас перейти в активний словник даної мови, хоча б іншою мовою; по-третє, вживання вислову має бути не тимчасовим, а доволі тривалим [1, с. 201]. Зараз крилаті латинські вирази є одним з елементів підготовки майбутніх юристів не тільки в межах дисципліни «Латинська мова», проте і серед інших дисциплін. Як ми розглянемо нижче, вони є основою знань давнини, на загальних принципах яких побудовані і сучасні норми права.

Немає сумніву, що наразі більшість юридичної лексики запозичено з часів Стародавнього Риму, зачатків сучасних правових конструкцій, а отже безпосередньо мають своє походження з латинської мови. На ґрунті римського права (а отже і латини) склалися численні поняття цивільного права, зокрема такі поняття як *арбітраж*, *делікт*, *компенсація*, *вето*, *віндикація*, *сервітут*, *реституція*, *аліменти*, *експертиза*, *конституція*, *ратифікація*, *юстиція*, тощо [3, с. 4].

Латинська юридична термінологія надає можливість розуміння сучасних процесуальних виразів (*actio intenditur* – висувається позов, *causam dicere*, – захищатися на суді, *libellus appellationis* – апеляційна скарга тощо) та принципів, за якими працювали юристи. Так, зокрема, діяльність римських юристів мала три основних напрямки:

- *respondere* – консультувати;
- *cavere* – складати й оформляти письмові документи;
- *agere* – керувати процесуальними діями сторін [2, с. 15].

В межах дисципліни «Латинська мова» майбутнім правникам надається можливість засвоїти основоположні принципи права та деякі особливі положення та правила, що застосовуватимуться ними у подальшому вивченні різноманітних галузей права та у практичній діяльності. До прикладу, на принципі «*Sulpa poena par esto*» («Нехай покарання буде рівним злочину») заснована система кримінальної відповідальності в Україні, адже відповідність покарання злочину є основою для встановлення меж покарання, а отже справедливості, що є основною засадою кримінального права.

Принцип рівності як основоположний принцип не однієї галузі сучасного українського права був також заснований у Стародавньому Римі та сформований у латинському крилатому виразі: «*Lex valet in omnes*» («*Lex omnes mortals alligat*»). - «Закон має силу для всіх» («Закон обов'язковий для усіх смертних»). Ще одне правило не тільки українського права, але і міжнародної практики, вказує, що у разі, якщо певні правовідносини не врегульовані законом, вони можуть бути вирішені на основі прийнятих звичаїв ділового обороту - це правило сформоване знову ж таки римлянами у виразі «*Mos legem regit*» («Звичай править законом»).

Не можна не зазначити основоположних принципів римського спадкового права, що безперечно у своєму оригінальному значенні перейшли в сучасний Цивільний кодекс України, зокрема це: «*Absens heres non erit*» - Відсутній не буде спадкоємцем; «*Hereditas personam defuncti sustinet*» - Спадкоємець виступає в ролі представника померлого (має виконати всі

зобов'язання померлого); «Heres, succedens in honore, succedit in onere» - Спадкоємець у благах, спадкоємець і в тягарі (в зобов'язаннях, боргах).

Все це - ніщо інше як крилаті латинські вирази. Тому їх вивчення для майбутніх юристів є деякою підтримкою, базою для вивчення інших дисциплін, екскурсом не тільки у ті чи інші основоположні правила правових наук, але і до їх історичних витоків, що поглиблює ці знання, закріплює їх. Вивчення виразів на пам'ять є не просто її тренуванням, але й покращенням сприйняття майбутніх правників, розвитку їх особистості. Переваги крилатих латинських виразів можна перераховувати досить довго, проте все ж слід зазначити, що вдумливе опанування ними - це саме той ключ до глибинного розуміння, що і встановлює базу для подальшої компетентності будь-якого юриста.

Список використаних джерел:

1. Дубчук М. Я. Крилаті вислови як об'єкт дослідження та особливості трактування концепту щастя в крилатих одиницях латинської мови // Наукові записки [Національного університету Острозька академія]. Сер.: Філологічна. – 2010. – №. 13. – С. 200–204.
2. Латинська фразеологія для майбутніх юристів [Текст] : навчальний посібник для організації практичних занять і самостійного вивчення дисципліни «Латинська мова» : Державний вищий навчальний заклад «Українська академія банківської справи Національного банку України» [уклад.: Р. В. Миленкова, А.В. Різниченко]. – Суми : ДВНЗ «УАБС НБУ», 2015. – 76 с.
3. Скорина Л.П., Чуракова Л.П. Латинська мова для юристів. – К.: Атика, 2010. – 416 с.

Горячок Інна Владиславівна,
доцент кафедри мовознавства
Хмельницького університету управління та права,
кандидат педагогічних наук, доцент

ОСОБЛИВОСТІ ВИКОРИСТАННЯ ІНФОГРАФІКИ У ПРОЦЕСІ ВИВЧЕННЯ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ ЗА ПРОФЕСІЙНИМ СПРЯМУВАННЯМ

Сучасне інформаційне суспільство характеризується постійним збільшенням кількісної інформації, що відбувається в усіх сферах людської діяльності. Активна дія інформації змушує людину пристосовуватися до ситуації, змінювати спосіб сприйняття. У зв'язку з цим актуалізується візуальний спосіб подачі інформації, який дозволяє представити значний обсяг даних в організованому вигляді, зручному для перегляду та засвоєння, допомагає організувати інформацію, спростити її сприйняття, а, отже, і знизити когнітивне перевантаження [1, с. 27].

Сьогодні одним із найпопулярніших методів візуального способу передачі інформації стає інфографіка, адже саме вона допомагає представити інформацію в привабливій, зручній та виразній формах.

Термін «інфографія» утворився на початку 80-х років від скорочення і поєднання двох слів: *information* + *graphics* (англ.), що дало *infographics*, або *infografie* (французькою). Інфографіка – це графічний спосіб подачі інформації, даних і знань. Інфографіка – конкретний продукт інфографії.

Інфографікою можна назвати будь-яке поєднання тексту і графіки, утворене з метою відтворення тієї чи іншої історії, донесення того чи іншого факту. В. Лаптев під інфографікою розуміє область комунікативного дизайну, в основі якої лежить графічне представлення інформації, зв'язків, числових даних і знань. А за визначенням М. Сміцікласа, інфографіка –

це візуалізація даних або ідей, метою якої є донесення складної інформації до аудиторії швидким і зрозумілим чином [2].

Щоб досягти доброго результату, інтелектуальний процес розробки інфографічного продукту потрібно розділити на декілька етапів: розробити ідею, створити інформативну концепцію, провести добір інформації, виготовити графічний продукт, розробити графічну концепцію. Графічна концепція вимагає доброго володіння інформацією, повинен бути вибраний правильний кут подачі, що потребує знання реципієнта, якому адресований матеріал.

Засоби інфографіки надають можливість представляти візуальні якісно-кількісні моделі процесів та явищ, які вивчаються, розуміти їхній взаємозв'язок, дослідити вплив різноманітних факторів, представляти у наглядному вигляді розвиток досліджуваних явищ та процесів.

Інфографіка може виконувати в навчальному процесі такі функції: презентаційна, інформаційна, пояснювальна, переконувальна, реконструвальна, прогнозувальна, організаційна, фасилітативна. В основі застосування інфографіки лежать принципи лаконічності, креативності, візуалізації інформації, організованості, прозорості, актуальності, простоти [3, с. 54].

На наш погляд, великі можливості надає використання інфографіки в таких напрямках:

- підвищення мотивації до навчання, занурення у тему, пояснення та закріплення навчального матеріалу;
- презентація навчального закладу, підручника, навчального курсу;
- представлення результатів досліджень в галузі тієї чи іншої науки, зокрема контент аналізу та опитування;

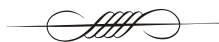
Аналіз наукових джерел, інтернет-ресурсів та власний досвід показує, що до засобів інфографіки можна віднести широке коло комп'ютерних засобів та інтернет-ресурсів, а саме: он-лайн ресурси з візуалізації даних, засоби для створення хмарини слів, програмне забезпечення візуалізації даних, засоби проектування інфографіки он-лайн, графічні редактори, програми презентацій, засоби створення карт, джерела даних та депозитарії, вільні сховища зображень, іконок, засоби побудови ментальних карт і візуалізації резюме.

Варто зазначити, що використання інфографіки в навчанні вирішує ряд різноманітних завдань від наочного представлення матеріалу до розвитку візуального мислення і підвищення візуальної грамотності.

Список використаних джерел:

1. Гончарова Ю. Медіаконвергенція та мультимедійність як специфічні особливості функціонування сучасних Інтернет-ЗМІ / Ю. Гончарова // Науковий пошук молодих дослідників. Збірник наукових праць студентів. – Луганськ. – ДЗ «ЛНУ імені Тараса Шевченка», 2012. – №5, Ч.І. – С. 133–138.
2. Инфографика. Крупный план [Електронний ресурс] // Инфографика в примерах. – Режим доступа : <http://infoanalyze.blogspot.ru/2010/06/blog-post.html>.
3. Тулупов В. Дизайн периодических изданий : [учебник] / В. Тулупов. – СПб. : Издательство В.А. Михайлова, 2006. – 224 с.

*Гуменчук Оксана Григорівна,
старший викладач кафедри мовознавства
Хмельницького університету управління та права*

ІНФОРМАЦІЙНІ ТЕХНОЛОГІЇ ЯК ЗАСІБ ФОРМУВАННЯ ІНШОМОВНОЇ КОМПЕТЕНЦІЇ СТУДЕНТІВ

З швидким розвитком сучасних технологій та їх впровадженням у всіх сферах людської діяльності, змінюється зміст освіти та постає важливе питання підготовки кваліфікованих кадрів у різних галузях. Інформатизація сьогодні розглядається як один із провідних шляхів модернізації системи вищої освіти та має забезпечити перехід до реалізації нових цілей освіти у спрямованості навчання на розвиток особистості, формування стимулу до самореалізації та самоствердження, створення такого навчального простору, який забезпечує рівні можливості для кожного. Найбільш ефективним способом підготовки майбутніх фахівців у різних галузях є розробка та використання сучасних інформаційних технологій, створення комп'ютерних навчальних програм, відповідна підготовка педагогів.

Сучасні інформаційні технології при вивченні іноземних мов дозволяють забезпечити:

- проведення аудиторних занять і самостійної роботи з розвитку навичок усного мовлення;
- поповнення активного словникового запасу за допомогою текстів та електронних словників;
- навички двостороннього перекладу; перевірку орфографії;
- аналітичну обробку повідомлень;
- перевірку знань (тестування);
- варіативність матеріалів;
- максимальну насиченість автентичними мовним та наочним матеріалом.

У своїй майбутній фахово-трудовій діяльності впускник ВНЗ має використовувати новітні засоби інформаційних технологій. Оскільки щороку такі засоби поновлюватимуться, то важливою метою навчання у ВНЗ є формування у майбутніх спеціалістів навичок самоосвіти. Найбільш ефективно ці навички формуються у процесі самостійної роботи студента у ВНЗ. Роль самостійної роботи в навчально-виховному процесі надзвичайно велика і зумовлена тим, що вона дає змогу засвоїти не тільки необхідний об'єм навчального матеріалу, оволодіти відповідними вміннями і навичками, але і вчить самостійно знаходити рішення, планувати власну освітню діяльність, тобто здобувати навички, необхідні для подальшого удосконалення знань в майбутній професійній діяльності.

Працюючи з комп'ютером кожен студент може просуватись по програмі у своєму індивідуальному ритмі, обираючи для себе оптимальний об'єм і швидкість вивченого матеріалу.

Комп'ютер забезпечує і всебічний (поточний чи підсумковий) контроль навчального процесу. Контроль, як відомо, є невід'ємною функцією навчального процесу і виконує роль зворотного зв'язку між студентом та викладачем. Традиційні форми контролю навчальної діяльності – письмова контрольна робота, усне опитування, диктант, твір, преказ та іспит – недостатньо об'єктивні, точні та оперативні. При використанні комп'ютера для перевірки якості знань студентів досягається більша об'єктивність оцінки оскільки комп'ютер неупереджено оцінює роботу студентів. Крім того, під час перевірки економиться час студентів та викладача, так як викладач одночасно проводить перевірку знань всієї групи студентів.

Наявність мультимедійних записів, в яких використовуються аудіо - візуальний формат, надає викладачам можливість планувати такі види діяльності, які вносять елемент зацікавленості у навчальний процес, елемент новизни. Вони дозволяють створити активне кому-

нікативне середовище. Компютер дозволяє моделювати умови комунікативної діяльності, реалізовувати їх у різноманітних тренувальних вправах ситуативного характеру.

Мультимедійні засоби дозволяють задіяти майже всі органи чуття студентів, поєднуючи друкований текст, графічне зображення, рухоме відео, статичні фотографії та аудіо запис, створюючи віртуальну реальність справжнього середовища.

Оскільки комп'ютер все більше входить до найближчого інтелектуального оточення студента, то вдале поєднання нових і традиційних методів навчання, набування інноваційного досвіду сприяють інтенсифікації процесу навчання у ВНЗ.

Список використаних джерел:

1. Кужель О.М. Використання персонального комп'ютера у вивченні іноземних мов / О.М. Кужель // Нові інформаційні технології навчання в навчальних закладах України: Науково-методичний збірник, Вип. 8. – Одеса: Друк, 2010. – 242 с.
2. Куниця Л.І., Шапран Л.В. Викладання іноземної мови у вищих технічних навчальних закладах засобами мультимедійних технологій / Л.І.Куниця, Л.В. Шапран // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.nbu.gov.ua/>.
3. Куріч М.А. Використання інтерактивних технологій на уроках іноземної мови / М.А. Куріч // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.nbu.gov.ua/>.

*Молотай Сергій Миколайович,
старший викладач кафедри мовознавства
Хмельницького університету управління та права*

КОМУНІКАТИВНА МЕТОДИКА ВИКЛАДАННЯ ІНОЗЕМНОЇ МОВИ

Класикою в методиці викладання іноземної мови є підручник Н.А. Бонк. Завдяки своїй простоті, зручності і мінімальній кількості ідеологічної інформації підручник мав величезний успіх і вважається еталоном традиційної методики англійської і в наш час. Однак час не стояв на місці. У навчанні іноземних мов, зокрема англійської, з'явилося нове віяння – швидкість. Люди різних професій, в тому числі і не пов'язаних з мовою, хотіли прискорити процес навчання і оволодіння іноземною мовою.

Питання швидкості навчання іноземної мови і пошук альтернативи класичній методиці викладання завжди хвилювало лінгвістів. До них можна віднести Галину Китайгородську та Ігоря Шехтера. Вони стали послідовниками Георгія Лозанова, болгарського психотерапевта який запропонував систему психологічних прийомів за допомогою якої можливо навчити англійської мови за короткий термін.

Шехтер робив наголос на відмову від граматичної складової в своїй методиці і використовував лише діалогічну складову комунікативної методики. Китайгородська робила ставку на поєднання розвитку усної розмовної англійської та англійської граматики, яку використовувала для узагальнення пройденого англійської матеріалу. Метод вивчення англійської мови Китайгородської став науково обґрунтованою методикою. Однак на відміну від Шехтера вона відводила вчителю роль не тільки контролера, але і творця креативної та творчої атмосфери на занятті, тим самим сприяючи кращому засвоєнню пройденого матеріалу і запам'ятовуванню його на більш тривалій термін.

Шехтер в радянські часи відчував труднощі з впровадженням своєї методики. А Китайгородська вже в кінці 70-х стала визнаним "світилом": Концепції Шехтера і Китайгородської являють собою різновид комунікативного методу вивчення англійської, формула якого - навчання спілкуванню мовою через саме спілкування [2].

В даний час в світі глобалізації вільне володіння іноземними мовами грає важливу

роль. Застосування класичного методу навчання, заснованого на вивченні граматичних структур і заучуванні діалогів, відійшло на другий план, звільняючи місце для комунікативної методики у вивченні іноземних мов. Вільна і невимушена мова дозволяє вирішити спірні ситуації і вийти з них з гідністю. Це сприяє поширенню комунікативної методики, починаючи з занять у школі і продовжуючи навчанням у вузах як у нашій країні, так і за кордоном. Головна відмінність її від класичної методики – відсутні складні синтаксичні конструкції, серйозна лексика. Проте помилково думати, що ця методика застосовується тільки для світської бесіди, поповнюючи свій словниковий запас із різних публікацій за своєю тематикою в іноземних виданнях. Комунікативний метод покликаний, у першу чергу, зняти страх перед спілкуванням.

Для успішного застосування даного підходу потрібна допомога висококваліфікованого викладача іноземної мови, який повинен крім базового класичного підходу володіти навичками живого розмовного спілкування. Звичайно, ідеального списку стандартних характеристик ідеального викладача не існує, але, тим не менш, існують певні ціннісні орієнтири, яких слід дотримуватися вчителям іноземної мови. Вони досить докладно описані в роботі «Складові професіоналізму вчителя іноземної мови» [1].

Сьогодні назріла гостра необхідність створювати, вивчати та застосовувати педагогічні нововведення (як теоретичні, так і практичні). Учитель повинен розробляти, вивчати, застосовувати і просувати нові педагогічні технології, теорії, концепції, які необхідно вивчати і впроваджувати [3].

Великою популярністю користується робота в парах і невеликих групах, використання рольових ігор, навіть постановка спектаклів, особливо для студентів правників. Тобто обігрується будь-яка життєва ситуація із застосуванням накопичених мовних навичок і використанням виключно лексики іноземної мови з підключенням невербальних засобів спілкування. З допомогою таких завдань викладач намагається максимально наблизити учасників занять до умов реального спілкування.

Також в процесі навчання активно використовуються дискусійні ігри. Проблематика поставленої задачі розкривається шляхом перехресного висловлювання думок студентів, навідними питаннями викладача і обміном думок не тільки між учнями, але і викладачем. Заняття такого роду сприяють зняттю психологічної напруженості і подоланню мовного бар'єру, що дозволяє висловлювати свої думки ясніше і грамотніше. Поступово тематика таких занять прогресує від простої до більш складної.

Для комунікативної методики викладання розроблені спеціальні посібники. В основному це оксфордський і кембриджський підходи у вивченні іноземної мови. Основним принципом таких підручників є застосування різних практичних навичок у вивченні іноземної мови, зокрема, складання діалогів, дискусійні ігри, читання та аналіз текстів з неадаптованих реальних джерел. Великою популярністю користується сприйняття мови на слух (аудіювання), так як посібники оснащені аудіоматеріалами. Підручники мають яскраві ілюстрації, фотографії. Найчастіше вправи на переклад повністю відсутні, при роботі з лексикою використовують вправи, а також логічні загадки, головоломки. Найбільш відомі базуються на комунікативній методиці, — це англійські *Headway*, *Blueprint*, *Market Leader* та багато інших. Підручники мають рівневу структуру, починаючи з найбільш простого (*elementary*), закінчуючи найбільш складним (*advanced*).

Отже, для комунікативної методики характерно максимальне занурення студента в мовний процес з мінімальним використанням мови-посередника, тобто рідної мови. Головним завданням даної методики є навчити учня не тільки вільно говорити на мові, але і думати нею. Посібники, розроблені на основі комунікативної методики, містять безліч ігрових ситуацій, роботи з партнером, завдань на пошук помилок, порівняння і зіставлення, підключають не тільки пам'ять, але і логіку, вміння мислити аналітично і образно. Часто в підручниках наводяться витяги з англо-англійського словника. Весь комплекс прийомів допомагає створити англomовне середовище, в якому повинні функціонувати" студенти: читати, спілкуватися, брати участь у рольових іграх, викладати свої думки, робити висновки. Оксфордські і

кембриджські курси орієнтовані на розвиток не тільки мовних знань, але також креативності і загального кругозору студента. Мова дуже тісно переплітається з культурними особливостями країни [2]. Крім того розмежування за віковими групами та багаторівневий підхід сприяють популяризації індивідуального підходу. Всі комунікативні методики націлені на розвиток чотирьох мовних навичок: читання, письма, говоріння і сприйняття тексту на слух (аудіювання).

Класичний спосіб навчання, заснований на вивченні граматики та перекладі текстів фразами книжкових кліше, орієнтований на академічне вивчення мови: він дає поглиблене розуміння граматичної структури, стійкий навик письмової мови, супроводжується більш високою грамотністю. Комунікативний метод є найбільш наближеним до реального життя. Він спрямований на активізацію усної не книжної мови, викликаючи тим самим в учнів додаткову зацікавленість і мотивацію у вивченні іноземної мови.

Список використаних джерел:

1. Антюфєєва Ю. Н., Родіонова В. В. Складові професіоналізму вчителя іноземної мови // Актуальні проблеми германістики, романістики і русистики: матеріали щорічної міжнародної конференції. Єкатеринбург, 5 лютого 2016 р. [Текст] / Урал. держ. пед. ін-т. – Єкатеринбург, 2016. – Ч. II. – С. 61–68.
2. Китайгородська Р. А., Леонтєв А. А. Зміст і межі поняття інтенсивне навчання // Методика і психологія інтенсивного навчання іноземними мовами: збірник наукових статей. – К.: Вид-во АПН, 1981. – С. 110–114.
3. Тітова О. А., Головіна В. В. Шкільна освіта: стандарти та інновації // Роль університетів і музеїв у проведенні гуманітарних наукових досліджень: матеріали VI Міжнародної науково-практичної конференції. Від. ред. О. Р. Вронський. – Тула: Вид-во ТГПУ ім. Л. Н. Толстого, 2011. – С. 225–227.

*Нагорна Ольга Олександрівна,
завідувач кафедри мовознавства
Хмельницького університету управління та права,
кандидат філологічних наук, доцент*

МАГІСТЕРСЬКА ПРОГРАМА З МІЖНАРОДНОГО КОМЕРЦІЙНОГО АРБІТРАЖУ: ДОСВІД ПЕППЕРДИНСЬКОГО УНІВЕРСИТЕТУ

Юридична школа Пеппердинського університету (Малібу) розпочала свою діяльність як юридичний коледж в Санта-Ана (Каліфорнія) у 1964 році, який вже в 1969 році увійшов до складу університету Пеппердин. В 1975 році юридична школа була визнана Асоціацією американських юристів та акредитована адвокатурою штату. Пеппердинський університет наразі займає лідируюче місце серед інших вищих навчальних закладів США щодо підготовки фахівців у сфері вирішення конфліктів та переговорництва в кризових ситуаціях [2].

Магістерська програма «Міжнародний комерційний арбітраж» в юридичній школі Пеппердинського університету була започаткована лише у 2016 році. Її основним призначенням є поєднання ґрунтовного академічного фундаменту з практичним досвідом через участь студентів в навчальних арбітражних розглядах, посередницьких процесах, переговорах.

На сьогодні магістерську програму з міжнародного комерційного арбітражу очолює професор Джек Коу, залучивши до співпраці найбільш авторитетних професіоналів у галузі, зокрема Томаса Стіпановича, Джаспера Кіма, Кетрін Роджерс, Лінду Сілберман, Джона Крука, Люсі Рід тощо.

Значною перевагою аналізованої програми є достатня кількість вибіркового курсів, що згодом дозволяє студентам скласти іспит на право займатися адвокатською практикою в США [1].

Студентам для опанування рекомендуються такі обов'язкові курси (18 кредитів), зокрема: Теоретичні аспекти міжнародного комерційного арбітражу / *International Commercial Arbitration Theory and Doctrine*; Практичні та процесуальні аспекти ведення міжнародного комерційного арбітражу / *International Commercial Arbitration Procedure and Practice*; Арбітражний навчальний судовий процес / *Capstone Mock Arbitration*; Теорія та практика ведення переговорів / *Negotiation Theory and Practice*; Теорія та практика посередництва / *Mediation Theory and Practice*; Вступ до законодавства США / *Introduction to US Law* (необов'язковий для тих студентів, які набрали більше десяти кредитів з курсів, пов'язаних з вивченням питань матеріального права, що є необхідною умовою для складання іспиту на право займатись адвокатською практикою в США); Наукове дослідження та правове письмо / *Legal Research and Writing* (обов'язковий курс лише для міжнародних студентів) [1].

Студентам також необхідно обрати два додаткових курси з таких трьох можливостей: Міжнародний комерційний арбітраж та національні суди / *International Commercial Arbitration and the National Courts*; Міжнародні інвестиційні спори / *International Investment Disputes*; Етичні міркування у міжнародному комерційному арбітражі / *Ethical Considerations in International Commercial Arbitration*.

Серед вибіркового курсів студент може обирати, ті які будуть безпосередньо стосуватися його майбутньої професійної діяльності. Для міжнародних студентів потрібно набрати 12 кредитів (включаючи такі курси як «Вступ до законодавства США» та «Наукове дослідження та правове письмо»), для місцевих студентів достатньо набрати лише 8 кредитів. Тож на вибір студентів пропонуються такі вибірково курси: Посередництво / *Advanced Mediation Seminar*; Судовий процес / *Advanced Trial Practice*; Апеляційний захист / *Appellate Advocacy*; Арбітражний закон / *Arbitration Law*; Арбітражна практика та захист / *Arbitration Practice and Advocacy*; Практикум з вирішення спорів щодо кримінального правосуддя / *Criminal Justice Dispute Resolution Practicum*; Міжкультурні конфлікти та вирішення спорів / *Cross-Cultural Conflict and Dispute Resolution*; Актуальні питання вирішення міжнародних спорів / *Current Issues in International Dispute Resolution*; Вирішення спорів у сфері освіти / *Dispute Resolution in Education*; Вирішення спорів та релігія / *Dispute Resolution and Religion*; Розлучення та сімейне посередництво / *Divorce and Family Mediation*; Вирішення спорів у сфері охорони навколишнього середовища та державної політики / *Environmental and Public Policy Dispute Resolution*; Міжконфесійна дипломатія та міжнародна миротворчість / *Faith-Based Diplomacy and International Peacemaking*; Міжнародне врегулювання комерційних спорів / *International Commercial Dispute Resolution*; Міжнародне літigation / *International Litigation*; Міжнародні судові процеси / *International Litigation*; Інтерв'ювання, консультування та планування / *Interviewing, Counseling and Planning*; Адвокатська практика / *Lawyering Process*; Відновлювальне правосуддя / *Restorative Justice*; Вибачення, прощення та примирення / *Apology, Forgiveness and Reconciliation*; Створення систем для вирішення спорів / *Dispute Resolution Systems Design*; Розв'язання спорів та технології / *Dispute Resolution and Technology*; Трудові спори / *Employment Disputes*; Спори в індустрії розваг / *Entertainment Industry Disputes*; Етичні аспекти у вирішенні спорів / *Ethical Practices in Dispute Resolution*; Розв'язання проблем у сфері охорони здоров'я / *Healthcare Dispute Resolution*; Інтелектуальна власність / *Intellectual Property*; Ведення судових справ та врегулювання конфліктів для корпорацій та організацій / *Managing Litigation and Conflict for Corporations and Organizations*; Масові позови / *Mass Torts*; Омбудсмен / *Ombuds*; Судова практика / *Trial Practice*; Підготовка до судового процесу / *Trial Preparation and Settlement* [1].

Отже, створення у 2016 році магістерської програми «Міжнародний комерційний арбітраж» в юридичній школі Пеппердинського університету доводить нагальну потребу сучасності у висококваліфікованих арбітражних юристах, які здатні врегульовувати конфлікти та спори, які виникають в процесі ведення міжнародного бізнесу. Магістерська програма є

гнучкою і дозволяє кожному студенту розробити індивідуальний курс навчання, адаптований до власних академічних і професійних інтересів.

Список використаних джерел:

1. LLM in International Commercial Arbitration [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://law.pepperdine.edu/degrees-programs/master-of-laws/international-commercial-arbitration.htm>
2. Master of Laws Programs Worldwide [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://llm-guide.com/schools/usa/california/pepperdine-university-school-of-law-straus-institute-for-dispute-resolution>

Петренко Марина Олександрівна,
старший викладач кафедри мовознавства
Хмельницького університету управління та права

Петрушко Алла Анатоліївна,
старший викладач кафедри мовознавства
Хмельницького університету управління та права

ФОРМУВАННЯ КОМУНІКАТИВНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МАЙБУТНІХ УПРАВЛІНЦІВ У ПРОЦЕСІ НАВЧАННЯ

Практика свідчить, що базовий розвиток управлінських якостей майбутніх керівників відбувається в процесі навчальних занять. Однак, цей процес, в залежності від основних видів занять, має свою специфіку. Підготовка майбутніх керівників - це поетапний процес розвитку свідомості і професійної компетентності, корекції, компенсації психологічних ресурсів для успішного формування конкретних професійних рис управлінця. Однією з важливих є комунікативна компетентність. Адже керівник – майстер комунікації, він постійно працює з людьми, веде публічні діалоги, його особистість забарвлює собою спілкування, комунікацію [3, С.18].

Комунікативна компетентність – це важлива риса особистості управлінця, яка допомагає йому встановлювати і підтримувати емоційні контакти з будь-якими учасниками спілкування, проявляти доброзичливість, ввічливість по відношенню до людей, вміти слухати. Вміти в конфліктних ситуаціях проводити адекватну стратегію комунікативної поведінки. Здатність до співробітництва, досягнення компромісів, угод, почуття гумору. Вміти знаходити спільну мову з різними людьми.

Інтенсифікація діяльності викладацького складу вищих навчальних закладів, що займаються підготовкою керівників установи, організації в сфері освіти та виробничого навчання, щодо розвитку комунікативної компетентності у студентів сприяють формуванню високого рівня управлінських якостей.

Важливими предметами в процесі підготовки є: психологія менеджменту, менеджмент, конфліктологія та ін. Саме на цих заняттях викладачі повинні створювати максимально сприятливі умови для формування управлінських вмінь та навичок у майбутніх керівників через комунікативний компонент. Це накладає на них велику відповідальність як за зміст і результати власної педагогічної діяльності, так і за поведінку та результати навчально-пізнавальної діяльності студентів. З психологічної точки зору педагогічна діяльність викладача є складною системою взаємодії суб'єкта з об'єктом, в процесі якої формується і втілюється в об'єкті психічний образ та реалізуються відносини суб'єкта.

Зазначимо, що педагог як суб'єкт навчання повинен формувати у студентів моти-

вацію навчально-пізнавальної діяльності та самовдосконалення. Викладачі працюють з майбутніми фахівцями, яким належить здійснювати управлінські функції в умовах педагогічної діяльності. Відповідно викладачі вищих навчальних закладів повинні під час навчального процесу створювати такі умови які були б наближені до реальних. Щоб в процесі навчання студенти практично проходили ситуації, які відбуваються в реальних умовах з цією метою на заняттях потрібно відтворювати зовнішню картину ймовірних дій, наприклад, конфлікт з порушниками трудової дисципліни та надавати можливість кожному студенту здійснювати керівництво підлеглими. При цьому потрібно широко застосовувати різні засоби імітації. Крім цього вважаємо, що перспективними та ефективними є комп'ютерні засоби моделювання умов роботи керівника навчального закладу.

Зважаючи на результати досліджень науковців (Доценко Е. Л., Китов А. И., Лейтес Н. С, Балл Г. О., М. В. Бастун М. В., Гордієнко В. С.) [1,2,4-5], викладачам під час моделювання потрібно дотримуватися таких правил як:

- поступовість – вносити елементи, що ускладнюють діяльність, тільки після опанування порядку дій в нормальних умовах;
- відповідність прийомів і засобів моделювання змісту заняття;
- несподіваність – моделювати елементи ситуації у випадковому порядку, несподівано для студентів;
- конкретність – намагатися моделювати такі ситуації, які найчастіше можуть виникати під час майбутньої діяльності.

Формуванню комунікативних компетентностей майбутніх управлінців може сприяти включення викладачами в опрацювання навчальних завдань елементів реальних ситуацій, де потрібно приймати рішення і обґрунтувати його перед колегами. Для цього необхідно, щоб на заняттях створювались проблемні ситуації, завдання відпрацьовувались у певних умовах, у скороченому режимі часу з певними психологічними навантаженнями. Загалом викладачі повинні пам'ятати, що специфіка діяльності управлінця навчального закладу вимагає в першу чергу, самостійності, ініціативності, рішучості та цілеспрямованості. Для формування таких якостей потрібна кропітка, системна робота викладачів на кожному занятті.

На своїх заняттях викладачам слід звертати увагу не тільки на процес засвоєння студентами навчального матеріалу, а й дотримання ними форми одягу, правил поведінки, володіння емоційно-вольовою сферою. Обов'язково потрібно розвивати компоненти звукової культури мовлення студентів. Перш за все, це стосується інтонації, що відображає сукупність звукових засобів, які фонетично організують мовлення, встановлюють смислове відношення між частинами фрази, дозволяють виражати різні почуття [3, С.118].

Загалом викладацький склад повинен сприяти самостійному формуванню у студентів навичок вільного і правильного викладання своїх думок, самоконтролю і адекватної самооцінки свого мовлення, позбавленню слів-паразитів та розширенню словникового запасу. З цією метою обов'язковим елементом семінарських та практичних занять має бути підготовка доповіді з проблемних питань та її обговорення. Для успішного виступу з доповіддю студентів слід ознайомити з критеріями та показниками, які впливають на успішність усного виступу. Дослідники вказують, що такими критеріями є: зміст усного виступу, методика викладу матеріалу, мова і стиль викладу змісту усного виступу, а також техніка мовлення.

Важливо у процесі занять з дисципліни „Конфліктологія” навчити студента проявляти якості лідера, необхідні для ефективної реалізації управлінських функцій. Враховуючи думку О. Д. Сафіна [7, С. 54], який досліджував особливості управлінського спілкування успішного керівника, до таких якостей потрібно відносити уміння:

- орієнтуватися в конфліктних ситуаціях і правильно їх розв'язувати;
- приймати рішення в невизначених ситуаціях;
- розпоряджатися своїм часом, розподіляти роботу серед підлеглих, надавати їм необхідні повноваження, оперативно приймати організаційні рішення;

- критично оцінювати ймовірні наслідки своїх рішень.

Формування перелічених умінь у студентів можливе за умови оволодіння ними навичками та прийомами правильного міжособистісного та внутрішньо-групового спілкування. Особливо це важливо для управлінця як керівника педагогічного колективу, якому у вирішенні професійних і управлінських завдань недостатньо спиратися тільки на здоровий глузд, досвід і традиції.

Майбутнім управлінцям важливо знати, що ефективність їх управлінської діяльності суттєво залежить від уміння реалізовувати оптимальні стилі професійного спілкування. Вивчаючи індивідуальний стиль професійного спілкування майбутнього керівника, дослідники [6, С. 121] виділяють такі стилі спілкування: домінантний, статусно-рольовий, агресивний, особистісно-відкритий, м'який, доброзичливий.

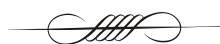
Це свідчать про те, що успіх діяльності молодого керівника, вміння його протистояти різноманітним труднощам залежить від взаємодії трьох компонентів: знань, умінь і мотивації.

У процесі підготовки майбутніх керівників потрібно навчати адекватно визначати особистісні психічні стани, свій вклад у виникнення непорозумінь в процесі міжособистісного спілкування з іншими людьми, виявляти інфантильні джерела стереотипних деструктивних тенденцій поведінки, які є непродуктивними для оптимального професійного спілкування.

Підсумовуючи сказане, можна зробити висновок, що інтенсифікація діяльності викладацького складу щодо формування комунікативних компетентностей у майбутніх керівників передбачає посилення ролі викладача як суб'єкта навчання, виховання, розвитку та самовдосконалення студентів. При цьому головна увага повинна акцентуватися на формуванні в студентів індивідуально-психологічних особливостей, які відображають їх готовність до успішного виконання ролі управлінця навчального закладу.

Список використаних джерел:

1. Доценко Е. Л. Психология манипуляции: феномены, механизмы и защита / Е. Л. Доценко. – М.: ЧеРо – 1997. – 344 с.
2. Китов А. И. Психология хозяйственного управления / А. И. Китов. – М.: Профиздат, 1984. – 247 с.
3. Корнев М. Н. Соціальна психологія : підручник. / М. Н. Корнев, А. Б. Коваленко. – К., 1995. – 304 с.
4. Лейтес Н. С. О важнейших сторонах личности / Н. С. Лейтес // Воспитание школьников. – М., 1967. – № 3. – С. 49–51.
5. Психологія праці та професійна підготовка особистості : навч. пос. / Г. О. Балл, М. В. Бастун, В. С. Гордієнко та ін. – Хмельницький: Університет, 2001. – 330 с.
6. Рубинштейн С. Л. Основы общей психологии / Сост., авт. послеслов. и коммент. А. В. Брушлинский и К. А. Абульханова-Славская. – СПб.: Питер, 2000. – 705 с.
7. Сафін О. Д. Психологія управлінської діяльності командира / О. Д. Сафін. – Хмельницький: Вид-во АПВУ, 1997. – 149 с.

Подольчук Ольга Володимирівна,
старший викладач кафедри мовознавства
Хмельницького університету управління та права,
магістр української філології

ФОНЕТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ІДІОСТИЛЮ ГНАТА ХОТКЕВИЧА

У творах Гната Хоткевича яскраво відображені фонетичні особливості, притаманні гуцульському говору. Хоча не всі мовознавці вважають за необхідне розрізняти діалектизми на фонетичному рівні, однак ми переконані в доцільності такого поділу, оскільки розрізнення діалектизмів на кожному з мовних рівнів дає можливість їх повної та всебічної диференціації. Аналіз мовлення персонажів, з точки зору фонетики, дає змогу якнайточніше відтворити особливості, характерні для гуцульського говору. Маркуючи мовлення героїв діалектними рисами, автор максимально точно відтворює повну картину гуцульського говору, дотримуючись чіткості та послідовності відбиття фонетики, лексики і граматики гуцульського говору.

Проблемі вивчення ідіостилю письменника через мову його творів присвячено праці таких мовознавців: В. Виноградов, А. Федоров, Б.Томашевський, Р. Будагов, Л. Тимофеев, А. Ревякін, А. Докусов, Г.Поспелов, Ю. Бондарев, Т. Бугайко, Є. Пасічник, С. Єрмоленко, Л.Ставицька, Н. Сологуб, Н. Волошина та ін.

Фонетичні особливості не займають чільне місце в аналізі художнього твору, однак саме вони відіграють ключову роль у визначенні індивідуального стилю письменника [1], оскільки служать засобом індивідуалізації.

Мовлення героїв у творах Г. Хоткевича яскраво відображає усі фонетичні особливості, притаманні гуцульському говору. Зокрема, проаналізувавши такі твори, як: «Матеріали про звичаї, побут гуцулів (записи, замітки, уривки творів)» [8], п'єсу «Залізничники» [4], оповідання «Життя на горі» з книги «Гірські акварелі» [8, с. 27], «Блуд», «За Юріштаном», «Чарівна палиця», «Потомок Довбушів» (уривки) [9, с. 35], фрагменти оповідань «З гір потоки», «Недобудована плебанія», «Народ», «Жель за горами» [8, с.24]; новели з гуцульського життя [7, с. 6], драми «Море» [13, с.77], «Люди, люди» [6, с.36] та «Люблю жінчину» [5, с.6]; новелу «Що бачила скеля» та уривки літературних творів, назви яких не встановлені («Самітник», «Радість», «Дід Андрій», «Торжество музики», «Все йде... все минає», «З етюдів по товпі», «Bella donna», «Остання лекція» тощо) [15], ми можемо стверджувати, що індивідуальний стиль письменника репрезентують на фонетичному рівні вокалізм та консонантизм. За матеріалами творів чітко виражений наголошений вокалізм:

а) голосний **а** у постпозиції після шиплячих і м'яких приголосних переходить в **е** (зрідка – в **і**): *Не прийшов іше чєс...* [7, с. 89]; *Так тот Микита вергси оборонєти того Гната* [7, с. 99]; – ... *знаю, шо Шипчуків зєть він був;* – *Таже я конє не маю* [7, с. 164]; – *Пинта йшов тудатя й зажідав грошей від тамтих панів* [7, с. 101]; *Богу дєкувати, шо сми діждали такого дня* [3, с. 2]; *Гедику, просіт, аби ше заколедував* [3, с.70]; *Знову рефлексивно ханпаюся я за камінь, але гуцул схоплює мене за руку зелізними кліщами* [12, с. 67]; *Єк би тот діамант узєв, то би вже ні нахти не гра ні вічі - нічво* [12, с.67]; *Коби нас було таких дєсіть у селі, йк я, то би не панував ти в Криворівні* [11, с.77]; *Високий, мов із зеліза викований. І знєв бердюч і розшпінькав. І вкег із бордюча свєченє й дав хлопцім; Узєв Готича із собов, вийшли у двір. А за те Добуш дав «пєтнаціт» чірвоних по пєдєсєкь банок у кождім. А мав на пальці у себе черівницю; Та кілько то чєсу не знаю... А то вважєєте, її так глина збаламутила. Поглєнь свої очі, паночьку, се я, Добушь* [11, с.77]; *Повєбачєйте, Юріну... Вибачєйте... Нєня взєли го однов руков за голов, а другов притулили* [9, с.47]. *Та раз приходжу д'хаті, дивитси на цвєх – нима* [10, с.47].

б) спостерігаємо перехід фонем **а** в **е** (рідше – в **і**) після **й**: *Отаке з корови кєгло, єк з баб вєсько* [7, с. 94], *Ма штири воли, корів п'єть...* [7, с.100], – *Дєлєнь урубай дєв'їть трісок*

сліпого дерева [7, с.131]. *І дослухав си блейня за ріков. А ксьондз з опуду, а ци дурненький ский був* [11, с. 77].

в) структура ненаголошеного вокалізму представлена переходом голосного **о** в **у**: – *Куждий на своїм обійстю газда...* [7, с. 164], – *З таков силов можє усіх лехів повуювати* [7, с.262], – *А що би я гувуриє?* [7, с.279], – *Ой не прубуй, молодиче* [7, с. 293];

г) характерне також «укання» перед складами з голосним високого і низького підняття ([у], [і]): *куждий, гувуриє, прубуй, повуювати*, хоча інколи трапляються такі випадки перед складом з голосним низького підняття: *Я таки, давно чував про Гелету Йвана, Фудорового* [127, с.77]. *Ті самі птиці, що бачуть істотам* [15, с.77].

г) специфіка мови персонажів твориться за допомогою фонем у сильній та слабкій позиціях, зокрема на місці **и** у цих позиціях вжито **і**: *Прошу вібачити на цим слові...* [7, с.84], – *Той шо? Сиділи по зимовниках та й мали чєс усяке відштудеровувати* [7, с.111], – *Хто вігадає ручні млинки роботи?* [118, с.111]. *Нараз передо мною бистрий зігзаг змії* [12, с.77]. *А Добушє приходит, а пан ніби та не знає, крічїт* [11]. *Йди Потєка, а ми, хлопці, йгїм на горбик, де має Готич вїходити. Тєлє вїбєри, образи божї... Узєв Готича із собов, вїйшли у двір. Бо одєн рабївник єкос вїмкнує си звїдти перебирає си у мундур* [11, с.77]. *І коли я дивлюсь в ті глибокі очі й починаю міряти їх глибину та рівняти її за змістом других дітячих очей – страшно мені стає...* [16, с.7]. *Запалюєш свїчу перед вївтарєм без бога...себе до крївавої мислі. Але ж бо, братїку, її* [14 с.22].

д) також відбуваються зміни у постфіксі **ся** (**а** – **и**, рідше – **і**): *Шо ж бїнному чоловікові зостаєси?* [7, с. 113], – *Нї, таки перевелєси опришки* [7, с.104], – *Можє, я сі помилив...* [7, с. 164]. *Не потрібуєєв нахилитєси, не потрібуєєв навіть перевертати. Стоять газди, дивлятєси на нас, а ми – на них. Дивлюєси – одєн гуцул, найважнїший... манить мене пальцєм у бїк* [12, с.77]. *Узєєси на верьх шо Дубоня си називають* [11, с. 77];

е) перехід **є** (рідше **о**) в **і**: *Камїння повалєне в бїзладдї, дерева поламанї. Не потрібуєєв нахилитєси, не потрібуєєв навіть перевертати* [12, с. 77]. *А Добуш – єє герой Гуцульщини, нїєтично оспївана особа* [11, с. 77];

є) поширенї рефлекси **[и]**, **[ы]**, **[у]** в нових закритих складах, крім типової рефлексії **[і]**, на місці етимологічного **[о]**: *Ми людє гїрївці* [124, с. 33]. *То вин си видїв* [10, с. 177]. *Алє шє бїй си – вин повернє назад. Пишли назад до Криворївнї. Зїбрав у другїм пунтї Добуш лїгїні, пишов знова. Одєн узєєв колос, изсуков, здув і зжуєєв дзерно. Добуш ужє коло брам попид землєєв идєт* [11, с.177] *Вїдбавно вжє перенасичєний мїй оргєнізм отрутою якою* [16, с. 177].

Консонантизм мовлєння персонажїв у творах Гната Хоткевича представлєний:

а) палаталїзацією шиплячих та афрікатїв, збереженнєм м'якостї [р'] у постпозиції: *Скажїт, най усї чюють...* [7, с. 88], *Вскочїли вони до ринку, зрабуєєвали йкогос Майорка* [7, с. 103], *Ми би гєт пригрозїли Польщю...* [7, с.111]). *А хто ти, браччїку, такий?* [19, с. 10];

б) переходом переднєязикових **т'**, **д'** перед **і**, **є** в **к'**, **г'**: *Можє, там госькї йкї є?* [3, с. 91], – *Отакє з корови кєгло, єк з баб восько* [2, с. 94], – *Тобї довго жити на свїкї* [7, с. 127], – *Ой давай, панє втаманє, кїкати!* [7, с.111]). *А сугїли вни тозди не тут. І вїкєєз із бордюча...свєчєнє й дав хлопцїм. Шо, є синовї в хаки? А ми хлопці, йгїм на горбик, де має Готич вїходити. Вїсїмнадцятєро гїтєй, шо єє посиротив нинї. Озми дванадцїт пригїриш червоних та вїднєси тїй одовї на торм дітям* [11, с. 36]. *Не тїтайтє вїд нєї, як вїд лютотого ворога* [7, с. 12]. *А за то-то, шо ви, Юрчїку, карали людєй – ци не будє на тїм свїкї грїха?* [16, с. 27];

в) диспалаталїзацією **ц**, **с**, **з** у постпозиції: *А панїєв, дворїєв, адї, панцїких – і не зрахувати!* [3, с. 99]; – *Юха був хлопєц!* [3, с. 101]; – *Єк вїєца тот порох перєступит, кинєси їй на їкру погашєний струєп, вїєца не даєєси доїти та й молоко пропадє* [3, с.131]; *Сє трєба знати, дє в однїй купї б'є дєв'їтє головиц* [3, с. 131]; – *Тра взєти слїпцє та й ропавку, поклаєти у горнєц та й спєчи на ватрї* [3, с. 131]; – *Можє, хто на мєнє щє такє говорити, єк цєс газда?* [3, с. 164]; – *Купив би грунтєц та й жили би ми йк людє* [3, с. 330]). *Єк хтос трї палицї заб'є* [4, с. 31]; *А був у Добуша хлопєц їдєн Павло Джємєга, лєгїнь Добушїєв. Казав – будє вам цєса дорога у пригодї. А єк си изнайшло, то рєтєнно шос зи мнов будє. Був собї дєс у Бїлїню*

за Сиготом... Та кілька то йшло **чєсу** не знаю, лиш **шос** му си не сподобало. У мене й **столец** за **топорец**, – кає Добуш [4, с.11];

г) асиміляцією сполук **дн, тн, лн, в н, нн**: – *Шо бінному чоловікові зостаєси?* [7, с. 113], – *Єк чемне говориш – падут на того кривдника, ограбуют го порєнно* [7, с. 113], – *До-ста. Се ти мені тут на два нни нарубав* [7, с. 151], – *Оннаково чоловік си родит* [7, с. 161]) *Єси було б у хакі ік у ннину* [12, с. 77]. *А єк си изнайшло то рєтенно шос зи мнов буде* [11, с.77]. *Коли вона приходила в бінних одежах, вони гнали її* [136, с.65];

г) асиміляцією передньоязикових **с – ш і шч – ш**: *Поставив на сонце шушитися...* [7, с. 162], – *...поля шош трохи, кукурудзки не сапані...* [7, с.277], – *... а ти тут довари м'єсо і побавси з хлопчішем* [7, с.342]. *Десь му відповіли, шо Добуш у Криворівні, у Змачарні* [11, с. 77]. *Такі то були гуцули колись. А тепер шо? На видпуст, проше пана юнація* [11, с. 77];

д) заміна звука [з] звуком [ж]: *Тайлися в ембріонах найріжнородних форм* [14]. *Цю ріжницю для кожного окремого життя має право робити...* [2, с.34].

Гнат Хоткевич використовує для такої передачі мовлення персонажів і таку характерну для гуцульського діалектну рису, як перехід **л у в, в у ф** перед голосним: *Він літит горами, як орев* [7, с.293], *Один тазда мірить свої віці стрівнкою,..* [7, с.135]; *Любить гуцул стрівбачку й охотно слухає мелодію пального оружжя* [7, с.149]; *Услів'я життя міняються. Самі можете си переконати, бо у Косові є витиграфія з Довбуша, у ратушу висит; Шов до церков, поніс сєчене* [11, с. 24]. Також наявна така особливість, як відсутність сонорного **л** після губних: *Добре справ'єв, бо багачів усіх знав* [7, с.99]; *... то були просто ліп'янки* [7, с.94]; *А Федя вже нетерп'єччя беретси* [7, с.102], *... я там си єв'ю із своїми легіннями...* [7, с.106].

Наскрізно відображено тяжіння до різноманітних скорочень і усічень певних фонем і складів: *То так тра мудрувати, аби тоти часи назад сі повернути та й аби гори очістити, ади* [7, с. 89]; *...Оле!.. Дайте покі!..* [7, с.90], *... а вно вже ніч* [7, с.99]; *Я му кау: брешеш, видеєв* [7, с. 100]; *Ти, хло, не пискуй дуже, а роби, що я тобі велят* [7, с.149]; *Ти, Васи, погледай* [7, с.299]; *Слава Йсу!...Кіко?* [12, с. 78]; *Пущено було в нарід гадку, шо єк прийдут анджіміри та мут питати си де твій ґрунт – абєс не казав на себе багато. А божя, прошу панцької ласки...божя ади...Шо скажете таздо? – Та нічьо. А ситіли вни тозди не тут. А ксьондз си злєк... Та я бих, кає, підголив, лиш брича не маю* [11, с. 74]; *Ручу, що бистро вимчу тебе* [16, с.54]; *Жисш свої 50 літ, а потім умираєш – от і кіпець* [17 с.54].

Характерним є переміщення наголосу на перший склад, хоча це не стала характеристикою, оскільки загалом це явище простежується несистемно, тобто для творів письменника властиве поняття рухомого наголосу.

У цьому розділі ми розглянули і визначили особливості стилю письменника крізь призму його творів, мову його персонажів. Отже, з аналізу рукописів творів Гната Хоткевича можемо зробити висновок, що його стилю притаманні всі найпоширеніші ознаки гуцульської говірки. Мовлення персонажів його творів увиразнюється експресивністю мовлення, неповторністю, автентичністю західного краю.

Список використаних джерел:

1. Маленькі образки великої справи. Буковина. 1909. № 160-161, 165, 166, 180-182
2. ЦДАМЛМ України, ф. 817, оп. 2, спр. 5, арк. 2 зв. Оригінал
3. ЦДІАЛ ф.688, опис I, № 56 Остання лекція. с121
4. ЦДІАЛ ф.688, опис I, № 56 Що бачила скеля. с121
5. ЦДІАЛ ф.688, опис I, №107 Гуцульський рік. с. 84
6. ЦДІАЛ ф.688, опис I, №114 П'єса «Залізничники». Автограф. с.56
7. ЦДІАЛ ф.688, опис I, №118 Люди,люди: драма. Автограф. с.36
8. ЦДІАЛ ф.688, опис I, №21 Исторична повість Г. Хоткевича «Довбуш». Уривки
9. ЦДІАЛ ф.688, опис I, №286 Лист Хоткевича, члена етнографічної комісії при Московському антропологічному товаристві, товариству по наданню допомоги солдатам та їх

- сім'ям з пропозицією організувати цикл пересувних етнографічних концертів з метою утворення постійного фонду згаданого товариства. арк. 8
10. ЦДІАЛ ф.688, опис I, №30 Блуд. с27
  11. ЦДІАЛ ф.688, опис I, №30 Блуд, За Юріштаном, Чарівна палиця, Потомок Добуша: Оповідання (уривки). Автограф. с.27
  12. ЦДІАЛ ф.688, опис I, №30 За Юріштаном. с27
  13. ЦДІАЛ ф.688, опис I, №40 Життя на горі: Оповідання. Гірські акварелі. Автограф. с.35
  14. ЦДІАЛ ф.688, опис I, №41 Фрагменти оповідань. Гірські акварелі. Автограф. с.24
  15. ЦДІАЛ ф.688, опис I, №56 Bella dona. с121
  16. ЦДІАЛ ф.688, опис I, №56 Jesns patipilis. с121
  17. ЦДІАЛ ф.688, опис I, №56 Навела «Що бачила скеля та літературні твори, назви яких не встановлені». Рукописи. с.121

Рембач Ольга Олександрівна,
доцент кафедри мовознавства
Хмельницького університету управління та права,
кандидат педагогічних наук, доцент

МІЖКУЛЬТУРНИЙ ПІДХІД У КОНТЕКСТІ СУЧАСНОЇ ПАРАДИГМИ ІНШОМОВНОЇ ОСВІТИ ПРАВНИКА

Інноваційні процеси, які відбуваються у суспільстві, значною мірою впливають на розвиток сучасної парадигми освіти, мовної, зокрема, визначаючи її особливості та контекст.

Поняття «парадигма» розглядається як визнані усіма наукові досягнення, які протягом певного часу дають модель постановки проблем та їх розв'язання. Ця модель постановки освітніх завдань притаманна конкретному етапу розвитку кожного суспільства і відображає особливості розвитку цивілізації. Важливою рисою сучасної парадигми мовної освіти є постановка освітніх задач у широкому культурно-історичному контексті. Такий підхід обумовив у 90-х роках минулого століття появу нової концепції, яка визначила спрямованість мовної освіти на паралельне вивчення мови і культури: культура - мета, мова – засіб приєднання до культури та її розвитку. На початку ХХІ століття зазначена концепція отримує подальший розвиток і стає об'єктом багатьох наукових досліджень. Це також пов'язано з процесами глобалізації, до яких приєднуються національні культури, а також з процесами інтернаціоналізації у сфері освіти. Такі тенденції приводять до появи інтеркультурної освіти і такого явища, як Болонський процес.

Ще однією рисою сучасної парадигми мовної освіти стає усвідомлення потреби у створенні єдиного академічного простору. Такий підхід веде до трансформації багатьох принципів освіти як системи. Наприклад, принцип «освіта на все життя» замінено принципом «освіта протягом усього життя». Зазначені тенденції впливають і на розвиток мовної освіти. Змінюється статус мови: мова (рідна та іноземна) з показника культурності, освіченості перетворюється в об'єктивну необхідність, якість конкурентоздатності спеціаліста будь-якого професійного фаху.

Безумовно, зазначені парадигмальні зміни відображаються на методиці викладання мов: запропонована нова формула оволодіння іноземною мовою – культура через мову і мова через культуру. Засвоєння культури та її розвиток повинні будуватись у процесі використання мови як засобу спілкування, який притаманний певній культурі; оволодіння іноземною мовою як засобом спілкування необхідно здійснювати у взаємозв'язку із засвоєнням фактів культури. На основі цього виникло і стало об'єктом вивчення нове явище лінгводидактики і методики навчання мові – міжкультурна комунікація, яка позначилась на змістовому аспекті всіх компонентів комунікативної компетенції, виявила проблему діалогу культур, а також

стала основою становлення лінгвокультурології як нової суміжної області наукових досліджень (мовознавства і методики викладання мов).

Ще однією рисою сучасної парадигми мовної освіти є зміна характеру соціального замовлення. Сучасне суспільство характеризується відкритістю, яка, у свою чергу, забезпечує широкий спектр можливостей для спілкування між представниками різних культур. Реалізація цих можливостей потребує відповідного рівня компетентності. Питання про рівні компетентностей, типологія компетентностей вже давно привертають увагу міжнародного світового товариства. Компетентнісний підхід покладено в основу визначення рівнів володіння іноземними мовами. Створення відомого «мовного портфелю» і його засвоєння, адаптація і втілення у практику мовної освіти у багатьох країнах Європи слугують яскравим прикладом діяльності комісії з питань освіти при Раді Європи.

Таким чином, критерієм успішного опанування іноземною мовою є саме міжкультурна компетентність. Компетентнісний підхід необхідно розглядати у тісному взаємозв'язку з культурно-історичним характером сучасної парадигми освіти у цілому. У результаті ми прийшли до висновку про наявність зростаючої ролі міжкультурного підходу в мовній освіті загалом і збільшення значення міжкультурного компонента іншомовної освіти [1, 3].

Необхідність використання міжкультурного підходу як необхідної бази у навчанні іноземним мовам обумовлена прагненням забезпечити належну якість сучасної іншомовної освіти зі збереженням її фундаментальності і відповідності актуальним, а також перспективним потребам особистості та суспільства.

Професійна мобільність, комунікабельність, толерантність – найважливіші якості конкурентоздатного спеціаліста-правника. Одним із шляхів досягнення необхідної якості освіти юриста є вдосконалення системи іншомовної освіти майбутніх фахівців. Відкритість суспільства висуває вказану проблему на новий рівень – міжнародної професійної, академічної мобільності, яка, в свою чергу, вимагає формування сучасного мислення. Розв'язання проблем на цьому рівні неможливе без урахування контексту діалогу культур. Саме тому такі поняття, як суспільство і його культура, формують основу сучасної освітньої політики будь-якої держави. Досліджуваний підхід не заперечує економічний, психологічний та інші фактори розвитку суспільства, системи освіти, але пріоритетним є аналіз культури.

Міжкультурна компетентність включає комплекс взаємопов'язаних умінь, які стають об'єктом педагогічної діяльності у межах іншомовної освіти [1, 2]. Вкажемо лише на ті, що відіграють важливу роль під час організації навчального процесу, професійної підготовки майбутніх правників:

- уміння співвідносити менталітет рідної й іншомовної культури;
- уміння гнучко використовувати стратегії іншомовної комунікативної поведінки для встановлення та підтримання контактів з представниками іншомовних країн;
- уміння виступати у ролі посередника між представниками своєї та іншомовної культури;
- уміння ефективно усувати непорозуміння, уникати і нейтралізувати конфліктні ситуації, спричинені міжкультурними відмінностями;
- уміння долати усталені стереотипи;
- уміння користуватися мовними засобами як соціокультурними маркерами, які характеризують партнера по спілкуванню і створюють його портрет;
- уміння адаптувати своє мовлення до конкретних ситуацій і здійснювати комунікативний намір.

Формування міжкультурної компетентності дозволяє уникнути низки недоліків, які спостерігаються у контексті нової освітньої парадигми. Практика мовної освіти показує, що навіть володіння мовною та комунікативними компетенціями на достатньому або високому рівнях не завжди забезпечує успіх в умовах реального міжкультурного спілкування. Недостатня широта поглядів, деяка упередженість в оцінці поведінкових реакцій, обумовлена існуючими стереотипами, необізнаність з особливостями іншомовного спілкування стають суттєвими перешкодами у спілкуванні. Міжкультурна взаємодія ускладнюється через несфо-

рмовану здатність швидко аналізувати ситуації міжкультурного спілкування, виявляти та усувати причини непорозуміння.

Міжкультурна компетентність дозволяє уникнути інтерферуючого впливу відмінностей у соціокультурному сприйнятті світу. З одного боку, підвищується рівень фонових знань, усуваються причини, які спричинюють неправильне вживання країнознавчої і соціокультурної лексики, усувається нерозуміння національно-культурної інформації. З другого боку, підвищується якість мовленнєвої поведінки комунікантів, знижується ймовірність помилок у мовленнєвому етикеті, в трансференції соціокультурних стереотипів мовленнєвої поведінки. По-третє, володіння міжкультурною компетенцією підвищує загальний рівень розвитку культури мовлення фахівця.

Список використаних джерел:

1. Бахов І. С. Готовність до міжкультурної комунікації як критерій сформованої міжкультурної компетентності студента університету / І. С. Бахов // Вісник Національної академії Державної прикордонної служби України. «Педагогічні науки». – 2012. – № 3. – С. 23–30.
2. Бориско Н.Ф. Общевропейские компетенции владения иностранным языком: изучение, обучение, оценка. Анализ некоторых аспектов // Іноземні мови. – 2009. – № 4. – С. 10–16.
3. Гончарова О.А. Формування міжкультурної компетентності студентів немовних спеціальностей в процесі навчання іноземної мови / О.А. Гончарова, А.В. Маслоva // Науковий вісник Мелітопольського державного педагогічного університету. – С. 7–14.

ПРИРОДНИЧО-ГУМАНІТАРНИХ НАУК ТА ФІЗИЧНОГО ВИХОВАННЯ

Виговська Тетяна Вікторівна,

*доцент кафедри природничо-гуманітарних наук та фізичного виховання
Хмельницький університет управління та права,
кандидат біологічних наук, доцент*

ТУРИСТИЧНО-РЕКРЕАЦІЙНА ПРИВАБЛИВІСТЬ ХМЕЛЬНИЧЧИНИ

Сьогодні особливо зростає значення регіональної туристичної політики. Регіональними стратегіями розвитку областей Західного регіону до 2015 року було визнано рекреацію і туризм як пріоритетні напрямки соціально-економічного розвитку регіону, а розвиток та популяризація туристично- рекреаційного потенціалу – одним із завдань. У 2017 році прийнято Стратегію розвитку туризму в Україні до 2026 року [1].

Отже, розвиток туризму в державі визнано одним із пріоритетних напрямків її діяльності. Особливо важливим є те, що туристично- рекреаційний потенціал виступає достатньо активним чинником розвитку відпочинку, лікування, спорту, а також спричиняє додатковий стимулюючий вплив на розвиток транспорту і зв'язку, інфраструктури, сфери послуг, будівельної індустрії та інших сфер економіки.

Хмельниччина є одним з регіонів перспективного розвитку рекреації та туризму в Україні. Це пояснюється вигідними особливостями її географічного розташування та багатством туристично- рекреаційного потенціалу. Надзвичайно актуальною є тема природно- рекреаційного потенціалу Хмельниччини, так як виявляються значні перспективи розвитку рекреаційної діяльності на цій території.

Рекреаційні ресурси поділяються на три основні групи : природні, історико-культурні та соціально-економічні[2, с.12].

Вагомого значення в рекреаційній діяльності набуває використання природних ресурсів, оскільки відомо, що повноцінно зняти фізичну втому і відновити психологічний стан людини можливо лише на лоні природи.

Хмельницька область має високий рівень концентрації природно- рекреаційного потенціалу. За інформацією Л. М Черчик за рівнем забезпечення землями рекреаційного призначення Хмельницька область займає перше місце в країні [3,с.184].

Кліматичні умови також сприятливі. Вся територія Хмельницької області знаходиться в смузі кліматичного комфорту. Загалом він помірно- континентальний з м'якою зимою та досить теплим вологим літом.

Серед геоморфологічних особливостей Хмельниччини варто відзначити Придністер'я – це своєрідна «гірська країна». Тут Подільське плато має нахил в бік Дністра і відзначається значною розчленованістю річками на окремі пасма. У південно-західній частині Придністер'я, в місцях поширення гіпсів, утворились досить великі карстові провалля та печери. Перша була відкрита біля с. Завалля і названа «Атлантидою». Все це створює можливості для організації зимових видів відпочинку, спелеопоходів, навчальних та пізнавальних екскурсій.

Ще одна печера Кармалюка з штучним водоспадом (скельний монастир) знаходиться в Дунаєвецькому районі області, с. Маліївці. При наявності такого рекреаційного ресурсу як печери, доцільно розвивати в області спелеотерапію – використання мікроклімату печер, шахт для лікування цілого ряду захворювань, один з стародавніх і широко розповсюджених у наші часи методів оздоровлення в багатьох країнах світу. Основний лікувальний чинник печер – це мікрокліматичні умови. Тривале перебування в печерах створює умови для пониження чутливості організму до алергенів, підвищує насиченість артеріальної крові киснем, нормалізує артеріальний тиск і обмінні процеси. Українські медики встановили: спелеотерапія сприяє більш швидкому загоєнню опіків, допомагає лікувати шкірні захворювання, недуги кровообігу[4].

Рівномірний нахил поверхні Придністер'я порушує Товтровий кряж, який простягається навкоси від р. Збруч. Тут в 1996 році було створено Подільський Державний національний природний парк «Подільські Товтри» для збереження, відтворення та раціонального використання природних ландшафтів Поділля. Туристично-рекреаційна діяльність та популяризація природної краси Хмельниччини є серед завдань НПП «Подільські Товтри».

Хмельницька область багата водними ресурсами. За цим показником вона займає шосте місце в Україні. Володіючи значним розмаїттям водних об'єктів в області потрібно розвивати водну рекреацію, де кожний відпочиваючий зможе обрати водно-рекреаційну діяльність в залежності від своїх інтересів і туристичної кваліфікації. Прикладом ефективного ринку послуг водної рекреації Хмельниччини є організація туристичних сплавів на плотах, байдарках, катамаранах по річці Дністер.

Хмельницьке Побужжя має значну естетичну цінність, що дає можливість залучення цієї території для потреб рекреації. В цілому, долини та заплави річок області придатні для полювання, збирання ягід, грибів та лікарських рослин, а самі річки сприятливі для розвитку водної рекреації.

Бальнеологічні ресурси нашої області також значні. Хмельниччина – одна з найбагатших в Україні за різноманітністю видів і запасами мінеральних вод: володіє світового значення перспективними запасами унікальних мінеральних лікувальних вод. Сукупність багатоконпонентних органічних та неорганічних речовин, газового складу та мікрофлори визначають їх оригінальність та надзвичайно високу бальнеологічну активність під час лікування різноманітних хвороб та виведення з організму радіонуклідів.

Мінеральні підземні води розвідані на 14 ділянках із запасами понад 3,7 тис. м³/добу, з яких експлуатується 6 ділянок. Мінеральні води використовуються для лікувальних цілей і промислового розливу; з них використовується менше 10 %. Лікувальні мінеральні води області належать до шести груп: слабомінералізовані з підвищеним вмістом органічної речовини типу «Нафтуса», хлоридні натрієві малої мінералізації без специфічних бальнеологічних компонентів типу «Миргородська», хлоридні натрієві бромні води високої мінералізації, хлоридні кальцієво-натрієві бромні слабкі розсоли, слабомінералізовані радонові, слабомінералізовані вуглекисло-радонові. Природні столові води є гідрокарбонатним різного катіонного складу [5, с. 76].

Хмельниччина має значні біотичні рекреаційні ресурси. Це ресурси живої природи, сприятливі як для лікування та оздоровлення, так і задоволення духовних потреб людини та організації окремих видів туризму.

В якості таких ресурсів можна зазначити: 1. рекреаційні ліси; 2. складові природно-заповідного фонду; 3. фауну мисливських господарств.

Інформація щодо площі рекреаційних лісів у Хмельницькій області відсутня. У межах даних лісів знаходяться цінні природні комплекси, ландшафти, об'єкти з рідкісними видами флори, водоспади, карстові печери і ін. Саме тому рекреаційно-оздоровчі ліси використовуються населенням здебільшого для туризму, оздоровлення і відпочинку [6].

Хмельниччина – одна з небагатьох областей України, терен якої був помережений старовинними парками. Нині під охороною держави знаходиться 36 пам'яток садово-паркового мистецтва, з яких 9 державного, 27 місцевого значення. З усіх старовинних парків області, які зберегли ознаки паркового мистецтва, є Малісвецький і Голозубинецький на Дунаєвщині, Виноградівський і Куявський Ярмолинецького району.

Оздоровчу і естетичну цінність мають паркові зони санаторіїв та будинків відпочинку.

Важливу пізнавальну і рекреаційну роль виконують території та об'єкти природно-заповідного фонду Хмельниччини. Мережу територій та об'єктів природно-заповідного фонду області складають два Національні природні і регіональний ландшафтний парки, заказники, парки-пам'ятки садово-паркового мистецтва загальнодержавного і місцевого значення, пам'ятки природи загальнодержавного і місцевого значення, заповідні урочища, зоопарк, ботанічний сад загальнодержавного значення – всього 522 об'єкти загальною площею 328467 га, що складає 15,17% території області. Під охорону взяті унікальні за своїми ланд-

шафтами, багатством рослинного і тваринного світу, природні комплекси. На їх територіях зростає більше 150 видів рідкісних рослин для області та таких, що потребують особливої охорони, 116 видів є червонокнижними [7 с.53-54].

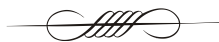
В якості рекреаційного ресурсу виступають і мисливські угіддя, особливо у світлі зростання популярності мисливських та фіш-турів. Загальна площа мисливських угідь Хмельницької області складає 1517,6 тис. га, з них лісових – 275, 7 тис. га, польових – 1192,4 тис. га, водно-болотних – 49,5 тис. гектарів [7, с. 47]. Нині в мисливських угіддях Хмельниччини є понад 1800 кабанів, 4150 козуль. А от середня щільність зайця-русака залишається низькою; зростає кількість бобрів, білок, сірих куріпок, лісових куниць. Після підняття ціни на хутро, різко зменшилася кількість ондатр. Нестабільним є стан популяції тхора чорного і куниці кам'яної. Основними напрямками ведення мисливського господарства є охорона, відтворення та раціональне використання мисливської фауни. Доведення щільності диких тварин до оптимальної – обов'язок кожного користувача мисливських угідь. Проте, найбільш екологічним було і залишається фотополювання.

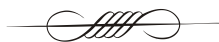
Варто зазначити, що на Хмельниччині певного розвитку набув зелений туризм. За даними Хмельницької ОДА у 2011 році налічувалось біля 100 домогосподарств, що надавали такі послуги, а на 2016 їх кількість зменшилась до 56. Надалі все ж варто розвивати цю туристичну галузь як необхідну для туристів, рекреантів та самих власників домогосподарств.

Отже, навіть якщо не розглядати потенціал історико-культурних пам'яток Хмельниччини, природні рекреаційні ресурси дають можливість розвивати туристично-рекреаційну сферу регіону, що сприятиме його економічному розвитку. Варто наголосити, що для формування позитивного сприйняття Хмельниччини як привабливого туристичного регіону потрібні значні маркетингові зусилля, які необхідно спрямувати на вдосконалення системи інформаційного забезпечення, поглиблення маркетингових досліджень в сфері туризму, стимулювання розвитку інфраструктури туризму шляхом залучення вітчизняних і іноземних інвестицій для реконструкції, будівництва туроб'єктів.

Список використаних джерел:

1. Кабмин утвердил Стратегию развития туризма и курортов до 2026 года [Електронний ресурс].-Режим доступу: <https://uteka.ua/publication/Kabmin-utverdil-Strategiyu-razvitiya-turizma-i-kurortov-do-2026-goda>.
2. Фоменко Н. В. Рекреаційні ресурси та курортологія: навч. посібник / Н. В. Фоменко. – К.: Центр навч. літ-ри, 2007. – 312 с.
3. Черчик Л. М. Оцінка сучасного стану та перспектив розвитку рекреаційного природокористування в Україні / Л. М. Черчик // Актуальні проблеми економіки. – 2008. – № 6. – С. 180-186.
4. Танасійчук О. Ю. Особливості природної складової рекреаційного комплексу Хмельниччини [Електронний ресурс].-Режим доступу: <http://qha.com.ua/ru/turizm/zavtra-mojet-bit-prinyata-strategiya-razvitiya-turizma-ukraini/171909/>
5. Минеральные лечебные столовые воды Украины. Справочник / Под ред. Бабова К. Д. – Коломия: Видавничо- поліграфічне товариство «Вік», 1998.-152с.
6. Стафійчук В. І. Проблеми використання біотичних рекреаційних ресурсів у туристичній галузі України [Електронний ресурс].- Режим доступу: http://tourlib.net/statti_ukr/stafijchuk.htm
7. Стан навколишнього природного середовища Хмельницької області у 2015 році.- Хмельницький, Департамент екології та природних ресурсів Хмельницької ОДА, 2016.- 133с.

*Лозінський Олександр Сергійович,
старший викладач кафедри природничо-гуманітарних наук та фізичного виховання
Хмельницького університету управління та права*

ОСНОВИ АТЛЕТИЗМУ

У сучасних умовах в Україні склалась критична ситуація зі станом здоров'я молоді. Основною причиною цього є стан здоров'я, слабкий фізичний розвиток, зниження імунітету до захворювань. У системі підготовки юнаків атлентична гімнастика є важливим засобом формування в них здорового способу життя, розвитку відновлення фізичних і духовних сил, реабілітації й корекції здоров'я.

Сьогодення змінює вимоги до фізичної підготовленості студентів, спонукає до визначення й усвідомлення ролі фізичної культури як складової частини загальної культури та необхідності розв'язання проблем, пов'язаних зі здоров'ям. Низький рівень фізичного здоров'я більшості населення, у тому числі й студентів, дає підстави вважати, що наявна система фізичного виховання не спроможна повною мірою вирішити питання культури здоров'я особистості, поліпшення її фізичних якостей. Спроби використати фізичну культуру як засіб оздоровлення, без вироблення необхідності фізичного самовиховання, створюють лише передумови для деякої модернізації самого процесу формування фізичного розвитку людини, але не формування фізичної культури особистості.

Розвиток атлетизму як чинника, що впливає на фізичне оздоровлення молоді, набуває в наш час великого значення як в Україні, так і в інших державах. Проблеми фізичного виховання студентів присвячено багато педагогічних праць, у яких, зокрема, доведено зниження інтересу до занять фізичною культурою юнаків. Особливості ставлення молоді до процесу фізичного виховання свідчать про необхідність доопрацювання програм із фізичної культури у напрямі їх відповідності віково-статевим потребам, мотивам та інтересам студентів.

Своїми історичними коренями атлетизм іде в 19 століття. Так у 1885 році виданий російський лікар і педагог В. Ф. Краєвський заснував у Петербурзі перший у Росії кружок аматорів силових гімнастик. В основу занять у кружку було покладене прагнення до фізичної досконалості на базі зміцнення здоров'я, загартовування організму і системи різноманітних фізичних вправ. Саме в ті роки була закладена методична основа вітчизняного атлетизму, у якій була розроблена оригінальна система «тілобудування і розвитку сили» В. Ф. Краєвського, гантель на гімнастика І. Лебедева, вольова гімнастика А. Анохіна.

У 1987 році була створена Федерація атлетизму СРСР. У 1988 році вона ввійшла в число членів Міжнародної Федерації Бодибілдинга (IFBB). Ведучі атлети країни вийшли на міжнародну арену. Першим звання Чемпіона Європи, серед спортсменів колишнього СРСР, у 1989 році завоював білоруський атлет Микола Шила. У січні 1992 року була зареєстрована «Білоруська федерація культуристів».

Краса, сила і здоров'я нашого тіла – це новий культурний критерій людської цивілізації. Фізкультурна революція відбувається не в спортивних залах, а в людських розумах. Сильне тіло – це не естетична примха, а єдиний спосіб вистояти в наш час глобальних стресів: соціальних, інформаційних, екологічних і психічних. Коли ви тренуєтеся, ви робите більш сильним не тільки мускули, але і характер. Ви привчаєте себе ставити мету і досягати її. Ви вчитеся удосконалювати себе і потім це вміння буде супроводжувати вас усе ваше життя, чим би ви не займалися.

Спорт виховує людини естетично і морально, формує моральне поведіння і відношення до людей, до себе, до навчання і праці, виховує самоконтроль і самооцінку своїх дій, емоцій, психіки.

Сьогодні з упевненістю можна говорити, що спорт вищих досягнень (професійний спорт) і масовий спорт - це дві, відносно самостійні категорії сучасного суспільства, що характеризується цілим комплексом різних областей знань, цілей задач, засобів і методів.

Атлетична гімнастика – популярний вид спорту серед студентів.

Це оздоровчий напрям культуризму, заснований на використанні комплексів силових вправ із різними обтяженнями: штанга, гантелі, гирі, тренажери. Вона являє собою систему вправ, яка розвиває силу разом із витривалістю, спритністю й деякими іншими фізичними якостями, які сприяють зміцненню здоров'я. Атлетична гімнастика має свої переваги: дає помітний ефект тренувань уже протягом декількох місяців, дає змогу ізольовано впливати на недостатньо розвинуті м'язові групи та легко дозувати навантаження. Атлетичною гімнастикою вирішують питання дозвілля молоді, відволікають від шкідливих звичок, прищеплюють самодисципліну, вона є засобом активного відпочинку й формування здорового способу життя.

Спортивна підготовка і спортивне тренування як основа фізичного розвитку.

Спортивна підготовка – це багатофакторний і тривалий процес, що охоплює безпосередньо структуру тренування і змагальної діяльності, науково-методичне і медико-біологічне забезпечення, наявність необхідної матеріально-технічної бази і відповідні суцільні (побутові, матеріальні) умови. Спортивне тренування – це складова частина спортивної підготовки, що представляє собою спеціально організований педагогічний процес, спрямований на виховання спортсмена, розвиток і удосконалення рухових якостей і функціональних можливостей, необхідних умінь і технічних навичок для досягнення максимально можливого спортивного результату в атлетичній гімнастиці.

Спортивне тренування, будучи динамічно розвивається процесом, може раціонально забезпечувати виконання поставлених задач і досягнення необхідного ефекту в тому випадку, якщо в неї закладена науково-збалансована структура.

Аналізувати тренувальну і змагальну діяльності атлета, підводити підсумки і розробляти наступні програми. Цілеспрямоване використання цих основ спортивного тренування визначає необхідність застосування об'єктивних науково-методичних принципів, закономірностей і установок, що дозволяє уникнути істотних помилок і невірних дій у роботі тренерів.

Спортивного тренування в атлетизмі та його принципи.

Резерви подальшого росту спортивних досягнень криються в основних принципах спортивного тренування. У поняття принцип закладені відправні положення, що обумовлюють результативність і якість підготовки спортсменів, за умови їх планомірного і чітко обґрунтованого застосування на всіх етапах спортивного тренування. До них відносяться загальнометодичні і загальнопедагогічні принципи. З загальнометодичних можна виділити :

- Принцип оздоровчої спрямованості – пронизує весь зміст учбово-тренувального процесу. Підвищення опірності організму до несприятливих факторів, попередження травматизму і формування стійкості проти професійних захворювань – усе це непорушні сторони даного принципу.

- Принцип всесторонності – визначає обґрунтована взаємодія виховання, навчання і функціонального удосконалювання спортсмена.

- Принцип органічного зв'язку спортивного тренування з вилами різної діяльності (навчання, роботи) спортсмена.

Значення загальної фізичної підготовки і спеціальної фізичної підготовки в спортивному тренуванні.

Визначальним фактором, що забезпечує безупинний ріст спортивної майстерності, є єдність загальної фізичної і спеціальної фізичної підготовки. Головна задача ОФП направлена на безупинний розвиток і удосконалювання ведучих фізичних якостей, і в той же час врівноважує односпрямований розвиток специфічних якостей. Засобу ОФП сприяють створенню фізичної і функціональної бази, забезпечують активний відпочинок і відновлення організму, впливають на розвиток спеціальних фізичних якостей, підвищують загальну працездат-

ність. Головна задача СФП повинна сприяти розвитку спеціальних фізичних якостей стосовно до виду спортивної діяльності.

Тренувальні навантаження

Основним фактором, що визначає ступінь впливу тренувального заняття на організм спортсмена, є величина навантаження. Чим вище навантаження, тим більше стомлення спортсмена і зрушення в стані його різних систем, що інтенсивно беруть участь у забезпеченні роботи. Величина навантаження в значній мірі відбивається й у характері відбудовних процесів. Після незначних навантажень вони протікають протягом декількох хвилин або декількох годин. У той же час велике навантаження можуть викликати тривалий період відновлення, що досягає декількох діб. Розрізняють наступні види навантажень: мала, середня, велика, надмірна.

Контроль у структурі тренування.

Найважливіша ланка в структурі тренування займає контроль. Оптимізація тренувального процесу й об'єктивна оцінка ефективності не тільки узагальненого фактору, але і його складових, припускає як обов'язків захід проведення оперативного, поточного й етапного контролю. Об'єктивний педагогічний контроль дозволяє виявити ступінь розвитку якогось фактору, а тренувальні заходи створюють ймовірну основу його удосконалювання. Тому педагогічний контроль повинний бути зв'язаний з одержанням інформації про фізичний, функціональний і психологічний стан організму спортсмена з метою перевірки ефективності тренувальних впливів для підвищення результативності тренування і змагальної діяльності. Головними задачами педагогічного контролю є:

- Оцінка ефективності тренувальних засобів і навантажень.
- Оцінка діючої системи планування тренування.
- Оцінка темпів розвитку фізичних якостей.
- Оцінка рівня загальної і спеціальної працездатності.
- Оцінка технічної підготовленості.

Висновок

Серед студентів спостерігається значний інтерес до занять атлетичною гімнастикою. Заняття з атлетизму можуть використовуватись у фізичному вихованні студентів. Атлетичну гімнастику потрібно поєднувати з використанням не тільки силових вправ, але й рухливих ігор, бігу і вправ на гнучкість.

Краса, сила і здоров'я нашого тіла – це новий культурний критерій людської цивілізації. Фізкультурна революція відбувається не в спортивних залах, а в людських розумах. Сильне тіло – це не примха, а єдиний спосіб вистояти в наш час з глобальних стресів: соціальних, інформаційних, екологічних і психічних.

Лозінський Сергій Валентинович,

*старший викладач кафедри природничо-гуманітарних наук та фізичного виховання
Хмельницького університету управління та права*

ВОЛЕЙБОЛ. БЛОКУВАННЯ

У статті автори розкривають питання методики навчання техніки блокування, типові помилки при його виконанні, які повинні знати, визначати і виправляти фахівці волейболу.

Найбільш дієвим засобом нейтралізації нападаючих гравців супротивника є блок, тому блокування стає головною зброєю захисту. Успіх може принести не будь-який блок, а лише ретельно підготовлений.

У сучасній грі успішне застосування блоку визначає ефективність гри команди. Це найважливіший технічний прийом захисту. Його тактичним завданням є забезпечення першого ешелону захисту проти атакуючих дій супротивника.

Блок можна класифікувати таким чином:

1) за кількістю фахівців, які беруть в ньому участь (% - об'єм використання прийому у гри): а) *індивідуальний* (23,5%); б) *груповий (подвійний)* (72%); *потрійний* (4,5%));

2) за місцем відштовхування: а) *на місці*; б) *після переміщення* (на 1-2 м - стрибком; на 2-3 м - приставними кроками; більше 3 м - звичайним бігом, повертаючись обличчям до сітки в точці блокування);

3) за тактичною спрямованістю: а) *зонний* - захист окремих слабких місць команди (вільного місця; гравця, який недостатньо володіє прийомом і т.п.);

4) блок, який ловить м'яч - нейтралізація нападаючих ударів супротивника і, таким чином, захист всього майданчика.

Вміння блокуючого гравця, знаходячись в правильній стійці готовності, визначати ймовірний напрямок польоту м'яча (уважно спостерігаючи за діями гравця супротивника, який виконує передачу, та напрямком руху і способом удару атакуючого гравця) та *обрати оптимальний спосіб, місце і момент для стрибка в поєднанні з правильною постановкою тулуба, рук, кістей рук та пальців складає основу техніки індивідуального блокування* [б]. *Техніка групового блокування відрізняється від індивідуального узгодженістю дій волейболістів, які виконують блок.*

Саме ці навички повинні прищеплюватись новачкам вже на початковому етапі навчання.

Узагальнення досвіду провідних фахівців волейболу, визначення характерних помилок, що допускаються при навчанні блокуванню і засобів, які сприяють усуненню цих помилок та міцному засвоєнню даного технічного прийому.

Пошук провідних фахівців волейболу та тренерів ДЮСШ, які мають багаторічний досвід, експериментальні дослідження науковців та їх рекомендації, дають можливість зробити такі узагальнення:

а) дотримуватись принципу поступовості при навчанні усіх прийомів гри і блокування зокрема;

б) фізична підготовка повинна бути цільовою, як основа для формування рухової навички;

в) необхідні знання причин виникнення помилок при навчанні даному прийому та володіння арсеналом засобів для їх виправлення;

г) володіти методикою використання підвідних *вправ*, що сприяють навчанню прийому;

д) застосовувати нестандартне обладнання та тренажери, які дають змогу дітям коректувати техніку виконання прийомів на початковому та поглибленому етапах навчання.

Викладачу, приступаючи до навчання студентів блокуванню, необхідно чітко знати вимоги до техніки виконання цього прийому, а також характерні помилки, що виникають на початковому і наступних етапах навчання.

Серед основних вимог до техніки виконання блокування слід виділити наступні:

1. Гравець розташовується максимально наближено до сітки, ноги на відстані 1-1,5 ступні від сітки, які розташовані паралельно на ширині плечей, зігнуті в колінних суглобах.

2. Руки дещо зігнуті в ліктьових суглобах, долонями вперед, перед тулубом, на рівні грудей або обличчя.

3. Переміщення здійснюється приставними або схресними кроками. Останній крок виконується як настрибуючий та стопорний (якщо при нападаючому ударі стопор приходить на п'ятку, то при блокуванні він здійснюється внутрішньою частиною стопи з наступним відштовхуванням двома ногами).

4. Руки допомагають у стрибку, як при нападаючому ударі, але із значно меншою амплітудою і більше зігнуті у ліктьових суглобах.

5. Після відштовхування руки виносяться вгору-вперед найкоротшим шляхом. Відстань між руками та сіткою мінімальна (не більша за діаметр м'яча), що перешкоджає його проходженню між передпліччям та сіткою. Жорсткість блоку забезпечується розігнутими

руками вперед-вгору (фіксуються ліктьові суглоби) та напруженням кистей і пальців.

6. В момент стрибка і при настрибуванні тулуб знаходиться у вертикальному положенні, живіт злегка втягнуто, голову тримати рівно.

7. Вибір місця відштовхування визначається характером розбігу нападаючого суперника та початком ударного руху руки атакуючого гравця (гравець, який блокує, займає позицію на уявній лінії, що продовжує розбіг нападаючого).

8. Вибір часу відштовхування залежить від висоти передачі для нападаючого удару, відстані від сітки (чим вище і даліше передача, тим пізніше відштовхування) та початком ударного руху руки атакуючого гравця.

9. Після виконання блокування руки опускаються не зразу, а деякий час утримуються вгорі. Після приземлення гравець приймає положення для виконання наступних ігрових дій.

Кожний технічний прийом представляє собою систему рухів, тобто дещо цілісне, що складається з поєднаних між собою частин, які певним чином взаємодіють один з одним. Такі частини прийнято називати фазами. В одноразових рухах, до яких відносять технічні прийоми волейболу в тому числі і блокування, виділяють вихідне положення, підготовчу, основну (робочу) та заключну фази. Разом з вихідним положенням вони визначають руховий склад кожного прийому.

Підвідні вправи, що сприяють навчанню блокуванню (кількість і тривалість виконання вправ залежить від віку гравців, їх фізичної підготовленості і темпу правильного засвоєння ними техніки виконання окремих рухових дій).

1. Засвоєння техніки індивідуального блокування на місці: (1-а, 2-а- згідно класифікації").

1.1. У вихідному положенні випрямити руки в ліктьових суглобах, зберігаючи між кистями відстань трохи меншу за діаметр м'яча.

1.2. Те ж саме, але з ударами долонями по стіні.

1.3. В стійці готовності випрямити руки в ліктьових суглобах, виконати стрибок догори, руки спрямовані догори-вперед,

1.4. Вправа виконується в парах, гравці стоять обличчям один до одного. Один гравець займає вихідне положення як у вправі 3. Партнер тисне на передпліччя (поштовх), гравець намагається втримати руки у вихідному положенні.

1.5. Виконати індивідуальне блокування у стрибку: а) біля стінки; б) біля сітки.

1.6. Блокування м'ячів (кинутих нападаючим гравцем або тренером), стоячи на підвищенні (кидок у руки): а) паралонові м'ячі; б) волейбольні м'ячі.

1.7. Блокування нападаючого удару по м'ячу, який утримує вчитель (тренер), стоячі на підвищенні (або встановлено в утримувачі),

1.8. Те ж саме, що і у вправі 7, але блокування у стрибку.

1.9. Те ж саме, що і у вправі 8, але м'яч накидують праворуч або ліворуч від блокуючого гравця. Виконати приставний крок і блокувати м'яч.

1.10. У парах через сітку - один гравець імітує нападаючий удар з розбігу, інший визначає місце та час стрибка за напрямком розбігу нападаючого гравця (стрибок навпроти нападаючого).

1.11. У парах через сітку - нападаючий гравець виконує атакуючий удар з власного підкидання, другий виконує блокування цього удару в стрибку. Необхідно закрити прогнозований напрямок польоту м'яча.

1.12. Те ж саме, що і у вправі 11, але нападаючий удар виконується із зони 4 з передачі для удару із зони 3.

1.13. Те ж саме, що і у вправі 12, але нападаючий удар з інших зон.

1.14. Те ж саме, що і у вправах 11 та 12, але нападаючий удар з різних по висоті, швидкості і траєкторії передач.

1.15. Те ж саме, що у вправах 12, 13 і 14, але напрямком удару невідомий.

2. Засвоєння техніки індивідуального блокування після переміщення: (1-а, 2-а - згідно класифікації).

2.1. Імітація блоку після переміщення вздовж сітки:
2.1.1.вліво-вправо приставним кроком (1 -2 кроки);
2.1.2.стрибком боком і з поворотом тулуба (1 стрибок);
2.1.3.переміщення на 1,5-3 м з поворотом тулубу (рух починає та нога, яка розташована ближче до місця стрибка, з наступним стопорним кроком внутрішньою частиною стопи).

2.2. Човниковий біг (2x2 м, 3x3 м, 2x3 м, 3x4 м) різними способами переміщення (приставний крок, стрибок, біг з поворотом тулуба) з імітацією блокування в кінці кожного відрізка дистанції.

2.3. Те ж саме, але з чергуванням в одній серії різних способів переміщення (наприклад, праворуч - приставним кроком, ліворуч - біг з поворотом тулуба).

2.4. Один гравець блокує, його партнер (або декілька) виконують нападаючі удари з розбігу з власного підкидання. Вихідне положення блокуючого гравця в 1 метрі (або більше) від зони нападу (переміщення праворуч-ліворуч).

2.5. Блокування нападаючих ударів. Удари виконуються із зон 2 та 4 з передачі гравця з зони.

2.6. Те ж саме, але нападаючий удар з довгої передачі із зони 2 (4) в зону 4 (2).

2.7. Блокування нападаючих ударів. Удари виконуються двома нападаючими гравцями: а) із зони 4 і 3; б) із зони 2 і 3.

2.8. Блокування нападаючих ударів. Удари виконуються із зони 4 і 2 з передачі гравця зони 2 (4).

Примітка: Головне завдання у кожній вправі - вдосконалення способу переміщення.

Дозування: тривалість однієї серії - 15-20 стрибків, відпочинок між серіями - 1-2 хв., кількість серій - 5-8.

При виконанні блокування після переміщення праворуч і ліворуч має місце *правостороння асиметрія*. Це пов'язано з тим, що більше 50% нападаючих ударів здійснюється із зони 4, що накладає відбиток і на методику тренування нападаючих і захисних дій (блокування).

Скритий період (визначення зони атаки) та час переміщення із зони 3 ліворуч складає 0,476 та 1,175 мс. відповідно, а скритий період та час переміщення праворуч (у зону 2) складає 0,442 та 1,121 мс. Незначне запізнення до місця зустрічі з нападаючим гравцем зони 2 (порівняно з переміщенням праворуч) впливає на якість блоку. Тому *в тренуваннях* при вдосконаленні блокування *необхідно розподіляти порівну час для атаки із зони 4 і 2.*

Швидке переміщення до зони блокування - одна із складових ефективного індивідуального блокування.

Друга складова блокування - своєчасна постановка рук на шляху м'яча, спрямованого з боку супротивника. Це залежить перш за все від певних якостей та здібностей (вміння передбачати ситуацію, правильно сприймати і оцінювати розташування нападаючого і м'яча відносно сітки і т.д.), які розвиваються за допомогою спеціальних вправ.

Думка, що блокування необхідно засвоювати тільки після оволодіння нападаючим ударом, помилкова. По мірі вивчення підвідних вправ для нападаючих ударів застосовуються підвідні вправи для блокування. Якщо цього не дотримуватись, то відбувається від'ємна інтерференція - навичка концентрації погляду на м'ячі при виконанні нападаючого удару переноситься надію гравця при блокуванні.

3. Засвоєння техніки групового блокування: (1-6 - згідно класифікації).

Техніка групового блокування (2-3 гравця) обумовлює, перш за все, узгодженість дій гравців. На цій основі і будується методика навчання.

3.1. В парах імітація - блоку на місці.

3.2. Те ж саме, після переміщення на один крок,

3.3. Те ж саме, але після переміщення гравця в зони 3 в зону 2 (4).

3.4. Те ж саме, але після переміщення гравця із зони 2 (4) в зону 3.

3.5. Групове блокування на місці в зоні 2 (4) нападаючих ударів виконаних гравцями з

власного підкидування із зони 4 (2) протилежного боку майданчику.

3.6. Те ж саме, але вихідне положення одного блокуючого в зоні 3.

3.7. Групове блокування на місці в зоні 2 (4) нападаючих ударів після другої передачі із зони 3.

3.8. Те ж саме, але вихідне положення одного блокуючого в зоні 3.

Для узгодження дій гравців можна умовно дати функції блокуючим гравцям - *основний і допоміжний*. Основний блокуючий визначає вид блоку - зонний або блок, який ловить м'яч. Допоміжний блокуючий, визначивши дії основного гравця, впритул приєднує свої кисті до кистей основного у кінцевій фазі стрибка.

Декілька порад, що стосуються деяких нюансів, на які слід звернути увагу гравців при оволодінні технікою блокування:

С при ударах із середньої і високої передач блокуючий гравець повинен стрибати після стрибка нападаючого гравця (стрибок у момент замаху руки нападаючого гравця), а високим гравцям одночасно з нападаючим; *при ударах з низьких і швидких передач* (волейболісти називають їх «короткими» або «прострілами») блокуючий гравець повинен стрибати па мить раніше; *в стрибку, в момент постановки блоку*, блокуючий повинен слідкувати за діями нападаючого (не закривати очі) і бачити м'яч; перенесення рук і частини передпліч через сітку доцільно робити *при нападаючих ударах з близьких до сітки передач*; *при блокуванні нападаючих ударів з далеких від сітки передач* перенесення рук через сітку недоцільне, так як можливі травми флангів пальців; *при блокуванні нападаючих ударів на краях сітки* одна долоня (права або ліва) розвертається таким чином, щоб перекрити напрямок відскоку м'яча в аут і спрямувати його в майданчик суперника; обов'язково вчити блокуючих *виконувати само страховку*; *блокуючим гравцям більш низького зросту*, по відношенню до нападаючого, слід стрибати дещо раніше за нього, *а більш високим* — пізніше, при ударах з близької відстані від сітки для блокування достатньо розташувати долоні рук навпроти м'яча, при ударах з дальньої дистанції - блокуючий зміщує руки праворуч чи ліворуч, в залежності від того, який напрямок він хоче перекрити. На заняттях з вихованцями необхідно: дотримуватись принципів систематичності і доступності тренувальних засобів та методів, їх поступового ускладнення з метою оволодіння необхідним арсеналом технічних прийомів і подальшого їх удосконалення;

використовувати засоби інших видів спорту та ігор з м'ячем для розвитку основних фізичних якостей, необхідних для якнайкращого оволодіння технічними прийомами:

використовувати різні підвідні та волейбольні ігри на зменшених майданчиках, з меншим числом гравців (2х2, 3х3, 4х4) в змагальних умовах.

Висновки

При навчанні блокуванню необхідно:

1. Використовувати у навчальному процесі найпростіші підготовчі та підвідні вправи.
2. Запобігати ситуаціям, які викликають у дітей больові відчуття, створювати такі умови виконання вправ, що відповідають їх фізичним і психологічним можливостям.
3. Вводити складні ігрові ситуації лише після досконалого оволодіння підвідними вправами.
4. При навчанні технічним прийомам тренер повинен знайти:
  - 4.1. типові помилки, які виникають в процесі навчання;
  - 4.2. причини виникнення цих помилок;
  - 4.3. основні методичні прийоми та засоби їх виправлення.

Семенюк Наталія Вікторівна,
*завідувач кафедри притродничо-гуманітарних наук та фізичного виховання
Хмельницького університету управління та права,
доктор філософських наук, доцент*

ФОРМУВАННЯ ДОСЛІДНИЦЬКОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МАЙБУТНІХ ЕКОЛОГІВ У ВИЩИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДАХ

Протягом останніх років вища освіта характеризується пошуком нових шляхів для підвищення потенціалу кваліфікованих працівників та їх попиту на ринку праці, що підкреслено в Концепції розвитку професійної освіти і навчання в Україні [5, с. 1]. Актуальність теми зумовлена необхідністю якісних змін у модернізації розвитку професійної освіти і навчання.

Поняття компетентності прийшло до нас із зарубіжних країн, де цей напрям розвивається як у теорії, так і на практиці. Фахівці Міжнародного департаменту стандартів для навчання, досягнення та освіти (IBSTPI - International Board of Standards for Training, Performance and Instruction) поняття компетентності визначають як спроможність кваліфіковано здійснювати свою діяльність, виконувати поставлені завдання [6, с. 1]. Проте в зарубіжних країнах більша увага звертається на ключові та фундаментальні компетентності. Так, у Німеччині, педагоги виділяють 6 типів фундаментальних компетентностей: інтелектуальні знання; знання, які можна застосовувати; навчальна компетентність; методологічні, інструментальні, ключові компетентності; соціальні компетентності, ціннісні орієнтації. У Бельгії розрізняють такі ключові компетентності - соціальні компетентності; позитивне ставлення; здатність діяти та думати самостійно; вміння критично мислити та думати; мотиваційні компетентності; функціональні компетентності [7, с. 255 - 260].

Вітчизняні науковці та педагоги також працюють над проблемами компетентності майбутніх випускників. Основними поняттями, якими оперують науковці різних галузей науки є “компетенція”, “компетентність”, “компетентний”, “професійна компетентність”, “компетентність майбутнього фахівця”. На думку російського дослідника Хуторського компетенція - це “готовність судента використовувати засвоєнні знання, уміння і навички, а також способи його діяльності в житті для вирішення практичних і теоретичних завдань” [8, с. 61], а поняття “компетентність” розглядає як “... володіння людиною відповідною компетенцією, яка включає її особистісне ставлення до цієї компетенції й предмету діяльності” [8, с. 60].

Згідно трактування Ягупова та В. Свистун, компетентність - це “підготовленість до здійснення певної професійної діяльності та наявність професійно- важливих якостей фахівця, які сприяють цій діяльності” [5, с. 6].

Відповідно до думки багатьох українських науковців (Г. Данилова, О. Ситник, О. Локшина, О. Пометун, Т. Смагіна та ін.), компетентність включає не лише професійні знання, навички та досвід, але й здатність ефективно використовувати їх у професійно-практичній діяльності [6].

У Галузевому стандарті вищої освіти бакалавра напряму підготовки 6.040106 «Екологія, охорона навколишнього середовища та збалансоване природокористування» загальні вимоги до властивостей і якостей випускників вищого навчального закладу як соціальних особистостей подаються у вигляді переліків компетенцій щодо вирішення певних задач соціальної і професійної діяльності та системи умінь, що забезпечує наявність цих компетенцій. У вказаному документі компетенція трактується як «знання й розуміння (теоретичне знання академічної області, здатність знати й розуміти), знання як діяти (практичне й оперативне застосування знань до конкретних ситуацій), знання як бути (цінності як невід’ємна частина способу сприйняття й життя з іншими в соціальному контексті), предметну об-

ласть, у якій індивід добре обізнаний і в якій він проявляє готовність до виконання діяльності». Стандарт містить перелік таких компетенцій: соціально-особистісті; загальнонаукові; інструментальні; загально-практичні; спеціалізовано-професійні. Володіння вказаними компетенціями, відповідно Стандарту, буде забезпечувати професійну компетентність майбутніх екологів.

До загальнонаукових компетенцій фундаментальними природничо-науковими компетенціями, відповідно Стандарту, є такі: – базові знання фундаментальних розділів фізики в обсязі, необхідному для засвоєння професійних дисциплін (КНЗ.02); – базові знання хімії та біогеохімії в обсязі, необхідному для вивчення професійних дисциплін та використання в обраній професії (КНЗ.03); – базові знання фундаментальних розділів біології в обсязі, необхідному для вивчення професійних дисциплін та використання в обраній професії (КНЗ.04); – базові знання з геології та геоморфології в обсязі, необхідному для вивчення професійних дисциплін та використання в обраній професії (КНЗ.05); – базові знання про морфологічні ознаки ґрунту, про вплив екологічних факторів на процеси ґрунтоутворення (КНЗ.06); – базові знання з гідрології для раціонального і комплексного використання водних ресурсів, вирішення екологічних проблем водокористування та ін. [1].

На даний час слід вважати, що такий перелік компетенцій варто розширити, оскільки вищезазначені компетенції відображають лише знаннєвий аспект і не повністю розкривають здатність, готовність і ставлення особистості до діяльності. В результаті аналізу науково-педагогічних досліджень, в яких висвітлюється значення загальнонаукових компетенцій у професійному становленні фахівця, і Галузевого стандарту даної спеціальності в узагальненому вигляді визначені лише загальнонаукові компетенції майбутнього еколога. Вони, безумовно, принципово важливі для майбутнього еколога, оскільки його діяльність пов'язана з розумінням процесів, що відбуваються у навколишньому середовищі, і використанням природничо-наукових закономірностей при вирішенні професійних завдань. У Стандарті наведені лише виробничі функції і типові задачі діяльності фахівця-еколога, виконання яких передбачає сформованість загальнонаукових компетенцій.

Актуальність в формуванні в студентів-екологів дослідницької компетенції полягає в тому, що від сучасної системи вищої освіти чекають конкурентоспроможних випускників, здатних бути дослідниками проблем, а не простими виконавцями. Аналіз стану даної досліджуваної проблеми, показав, що в даний час намітилося протиріччя між необхідністю і можливістю формування у особистості творчої діяльності в процесі підготовки майбутніх екологів та недостатньою її розробленістю в педагогічній теорії і практиці. Умовою подолання виявленого протиріччя стане пошук умов, необхідних для формування у майбутніх екологів проектних і дослідницьких умінь в процесі навчання.

Формування творчо-пошукових навичок в студента-еколога при навчанні у ВУЗі на даний гальмується відсутністю комплексної методики, за якої в студента виникає мотивація добувати знання, вести самостійний пошук інформації та вміти її використовувати. Адже велика частина знань підноситься в готовому вигляді і не вимагає додаткових пошукових зусиль. Тому одним з найважливіших умов підвищення ефективності навчального процесу і способом вирішення зазначеної проблеми, є організація навчальної дослідницької діяльності і розвиток її основного компонента – дослідницьких умінь, які не тільки допомагають студентам краще справлятися з вимогами програми, а й розвивають у них логічне мислення, створюють внутрішній мотив навчальної діяльності в цілому, розвивають інформаційно-комунікативні компетентності, як складові професійної компетентності.

Згідно зі статистичними даними, близько 90% навчальних занять виконуються за системою: викладач розповідає – студент уважно слухає. В таких умовах очікується, що студенти максимально повинні засвоїти зміст отриманих від викладача знань і стануть «відмінниками». Але реально таких студентів буває не більше двадцяти відсотків. Решта – не можуть сприймати нові знання в такому вигляді і приречені стати «студентами з низьким рівнем навчальних досягнень». І ці студенти будуть орієнтовані на засвоєння знань через емпіричну практичну діяльність. І тому на допомогу їм можуть прийти технології, засновані

на дослідницькій діяльності, в ході якої відбувається пошук рішень, висування та підтвердження гіпотез. Ці технології повинні реалізуватися з використанням методів наукових досліджень, адаптованих до можливостей студентів: спостережень, вимірювань, експериментів, дослідів, опитувань тощо. В таких умовах колишні «відстаючі» мають можливість оволодіти цими операціями в своєму «темпі».

Під дослідницькою діяльністю А. Леонтовичем розуміється форма організації освітньої роботи, пов'язана з рішенням учнями творчої дослідницької завдання із заздалегідь невідомим рішенням і передбачає наявність основних етапів, характерних для наукового дослідження. На його думку відмінною ознакою дослідницької діяльності є наявність таких елементів, як практична методика дослідження обраного явища, власний експериментальний матеріал, аналіз власних даних і що впливають з нього висновки [2].

Під навчально-дослідницькою діяльністю В.Н. Борздун розуміє таку форму організації освітньо-виховного процесу, яка пов'язана з вирішенням студентами творчої, дослідницької задачі з заздалегідь невідомим результатом (по крайній мірі, для студента) і передбачає наявність основних етапів, характерних для наукового дослідження: постановка проблеми, ознайомлення з літературою з даної проблеми, оволодіння методикою дослідження, збір власного матеріалу, його аналіз, узагальнення, висновки [3].

Ознайомлення з методами системного аналізу (компонентним, сутнісним, інтегративним, прогнозним) і прийомами пізнання складних систем поєднується з навчанням навичкам самостійної роботи з різними джерелами інформації (робота з науковою та спеціальною літературою, періодичною пресою, довідниками). Також аспектами даної роботи є налагодження контактів з людьми, складання анкет, опитувальників і проведення їх аналізу; організація спостережень, самостійне застосування наукових приладів і обладнання; проведення дослідів і експериментів.

Сучасний етап розвитку освіти характеризується низкою відмінних рис, пов'язаних з науково-технічним прогресом, стрімким зростанням навчальної інформації. Всі новинки технологічного процесу з особливим захопленням зустрічають саме студенти. І, звичайно, раціонально використати їх допитливість і високу пізнавальну активність для цілеспрямованого розвитку особистості.

За реального використання в навчальному закладі комп'ютерних технологій та приладів для педагогів відкрилися нові можливості, що дозволяють створити умови для розвитку пізнавального інтересу студентів до дослідницької роботи. Вони стали актуальними в аудиторному навчанні, в самостійній роботі, в роботі студентського наукового товариства, в рамках якого ведеться дослідницькі роботи, підготовці проектів і презентацій.

Застосування нових інформаційно-комунікаційних технологій в навчальному процесі дозволяє направити інтелектуальний потенціал студентів на позитивний розвиток. Саме на заняттях під керівництвом викладача студенти можуть навчитися використовувати комп'ютерні технології для всебічного розвитку свого інтелекту, набути навичок, які допоможуть продовжувати освіту протягом усього життя [4].

У своїй професійній діяльності еколог повинен бути підготовленим до ролі дослідника і митця як у психолого-педагогічній, так і в галузевій сферах. Тому необхідною умовою для успішного професійного становлення його особистості є володіння методологією наукового дослідження, яка може бути реалізована за рахунок змістового наповнення навчального процесу: або за рахунок введення додаткової дисципліни, що буде розкривати методологію здійснення дослідницької діяльності, або засобом використання у кожній із дисциплін, віднесених до циклу професійної та практичної підготовки, певного змістового модуля, націленого на формування елементів дослідницької компетентності майбутнього еколога та системному використанні інформаційно-комунікаційних технологій при формуванні дослідницьких умінь студентів-екологів, для успішної майбутньої професійної діяльності.

Список використаних джерел:

1. Галузевий стандарт вищої освіти України бакалавра напряму підготовки 6.040106 «Екологія, охорона навколишнього середовища та збалансоване природокористування». – Введ. 27.12.2011. – Одеський державний екологічний університет. – Одеса: ТЕС, 2012. – 116 с.
2. Леонтович А.В., Саввичев А.С. Исследовательская и проектная работа школьников. 5–11 классы / Под ред. А.В. Леонтовича. – М.: ВАКО, 2014. – 160 с. – (Современная школа: управление и воспитание).
3. Борздун В.Н., Борздун Л.А. Исследовательская деятельность в школе: критерии оценки // Методист. – 2003. – № 6.
4. Гуревич Р.С., Кадемія М.Ю. Інформаційно-телекомунікаційні технології в навчальному процесі та наукових дослідженнях: Навчальний посібник для студентів педагогічних ВНЗ і слухачів інститутів післядипломної педагогічної освіти. – Вінниця: ООО «Планер», 2005. – 366 с.
5. Проект Концепції розвитку професійної освіти і навчання в Україні (2010 - 2020 р.). - [Електронний курс]. - Режим доступу до проекту : http://www.mon.gov.ua/gr/obg/2009/proekt2010_2020.doc.
6. Spector J. ERIC Clearinghouse on Information and Technology Syra-cuse NY. Competencies for Online Teaching. ERIC Digest. Competence, Competencies and Certification / J. Spector, Michael-de la Teja, Peana. - N.Y., 1996. - 123 p.
7. Definition and Selection of Competencies. Country Contribution Process : Summary and Country Report. - Uri Peter Trier. - University of Neuchatel, October 2001. - 279 p.
8. Хуторської А. В. Ключевые компетенции как компонент личностно-ориентированной парадигмы образования // Народное образование. - 2003. - № 2. - С. 58 - 64.

Сірий Олександр Михайлович,

*старший викладач кафедри природничо-гуманітарних наук та фізичного виховання
Хмельницького університету управління та права*

ФОРМУВАННЯ ОСВІТНЬОГО ПРОЦЕСУ СТУДЕНТІВ ВНЗ

Сьогодні змінює вимоги до фізичної підготовленості студентів, спонукає до визначення та усвідомлення ролі фізичної культури, як складової частини загальної культури, та необхідності вирішення проблем пов'язаних із здоров'ям.

Низький рівень фізичного здоров'я більшості населення, у тому числі й студентів, дає підстави вважати, що наявна система фізичного виховання не спроможна повною мірою вирішити питання культури здоров'я особистості, поліпшення її фізичних якостей [5]. Спроби використати фізичну культуру як засіб оздоровлення, без вироблення необхідності фізичного самовиховання, створюють лише передумови для деякої модернізації самого процесу формування фізичного розвитку людини, але не формування фізичної культури особистості.

Система фізичного виховання студентів спрямована нині лише на вирішення проблем сьогодення – задачу контрольних та залікових нормативів, що не сприяє виробленню в них прагнення до самостійного вдосконалення, націлює на виховання слухняного виконавця, орієнтованого на дотримання вимог програми з фізичного виховання. За таких умов фізичну культуру особистості не можна сформуванати. Для цього необхідно змінити цільові установки сфери фізичної культури з концепції оздоровлення та фізичного виховання на формування фізичної культури особистості в межах загальної культури.

Згідно з Законом України «Про освіту» фізична освіта передбачає інтеграцію фізичного навчання та фізичного виховання, фізичного розвитку та фізичного збереження здоров'я, що забезпечує високий рівень фізичної культури особистості.

Обмежене змістом та обсягом фізичне виховання у вузі не здатне повністю вирішити комплекс завдань фізичного удосконалення, духовного й інтелектуального розвитку студентів.

Низьку ефективність реалізації програми фізичного виховання у вузі спричиняє не лише недолік часу, відведеного на обов'язкові заняття, але й недостатня розробка науково обґрунтованих методів побудови навчального процесу фізичного виховання. У зв'язку з цим зазначені недоліки в системі обов'язкових занять покликані компенсувати самодіяльні та самостійні форми організації фізичного виховання за умов дозвілля, потенційні можливості якого привертають посилену увагу сучасних теоретиків та практиків [4].

Фізичне виховання у вузі, регламентоване змістом та обсягом обов'язкових годин навчальної програми, за даними наших спостережень й численними результатами інших досліджень, не здатне повноцінно вирішувати комплекс завдань щодо фізичної підготовленості, інтелектуального й духовного розвитку студентів [2].

Засвоєння фізичної культури повинно починатися з оволодіння системою знань, які формують ціннісне відношення та здатність студентів до фізичного удосконалення й самореалізації здорового стилю життя [3].

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Удосконалення навчального процесу повинно передбачати планомірний перехід від обов'язкових форм до процесу фізичного самоудосконалення студентів. На думку Л.І. Лубишевої, такий шлях зумовлює посилення освітньої та методичної спрямованості педагогічного процесу, засвоєння студентами фізкультурних знань, які дозволяють самостійно та раціонально здійснювати фізкультурно-спортивну діяльність.

Між тим, освітня спрямованість фізичного виховання буде виправданою у разі тісного взаємозв'язку процесів теоретичного засвоєння знань та їх практичного використання в самоорганізації здорового способу життя. У зв'язку з цим стає очевидним, що освітній підхід повинен поєднуватися зі спрямованим вихованням мотивації, інтересу та ціннісного відношення до фізичної культури й стану особистого здоров'я студента.

Посилену увагу сучасних теоретиків та практиків привертають потенціальні можливості дозвілля. Адже дозвілля для молоді, особливо студентів, є пріоритетною цінністю, у сфері дозвілля реалізується багато соціокультурних потреб особистості. Дозвіллева сфера характеризується свободою особистості, що виявляється у вільному виборі форм, місця та часу проведення дозвілля. Саме на дозвіллі людина проявляє себе як вільна індивідуальність.

Дозвілля є об'єктом багатьох наук (філософія, соціологія, економіка, культурологія, географія, історія, психологія, педагогіка та ін.), для яких загальним є питання дослідження: чим займаються люди у вільний час та що для них означає обрана дозвіллева діяльність.

Одним із перших в педагогіці визначив дозвілля як діяльність Б.Г. Ананьєв: «Дозвілля орієнтоване на пошук найбільш розвиваючих форм діяльності, а найяскравіше ці орієнтації виражені у грі» [1].

Визначальним у характеристиці дозвілля Ж. Дюмазедьє вважає його безкорисливість, свободу від обов'язків... Справжнє дозвілля, на його думку, – це використання (застосування) будь-якого виду фізичної, артистичної, інтелектуальної або соціальної активності [4].

Отже, характерними «складовими» дозвілля є свобода від обов'язків, від роботи, відпочинку, розслаблення, рекреація.

Дозвілля виявляється в рекреації, звільненні від психічних та фізичних навантажень, у відновленні сил, задоволенні комунікативних потреб шляхом залучення до розважально-ігрових, видовищних, просвітніх, оздоровчих, художньо-творчих форм дозвіллевої діяльності.

Зміст і напрями культурно-дозвіллевої діяльності можуть бути різними: самоосвіта, художня самодіяльність, технічна творчість, культурний відпочинок, розваги, громадсько-корисна діяльність та фізкультурно-спортивні заняття.

Для вирішення проблеми формування фізичної культури студентської молоді в умовах дозвілля на початковому етапі ми вирішили з'ясувати, як впливає спортивне дозвілля на поліпшення освітніх, фізичних та фізіологічних якостей студентської молоді.

Метою проведеного нами дослідження була розробка та експериментальне обґрунтування оптимізації освітнього процесу щодо формування культури здоров'я та можливості більш ефективного залучення студентів вузу до засвоєння ціннісного відношення до фізичної культури за умов дозвілля.

Проведені нами опитування студентів I-II курсів виявили найбільш значущі чинники, що впливають на формування мотивації й активне відношення студентів до оздоровчої рухової активності.

Так, 58,3% опитуваних вважають, що найбільший вплив на формування інтересу до фізкультурно-спортивної діяльності має необхідність поліпшення якості фізкультурних знань. На нестачу вільного часу вказали 26,7% студентів, бажання підвищити свою фізичну підготовленість – 35,2%, підвищення фізичної працездатності й зняття розумового напруження – 15,6% респондентів.

Опитувані нами студенти рідко пов'язують заняття фізичними вправами з розвитком морально-вольових якостей, творчості, що пояснюється слабкою освітньо-виховною спрямованістю навчального процесу, домінуванням в ньому нормативного підходу, недооцінкою ними ролі фізичної культури як фактора духовного й естетичного розвитку.

Частина студентів, неправильно оцінюючи роль фізкультурних знань як важливого фактора збереження та зміцнення здоров'я, віддають перевагу пасивним формам дозвілля, оскільки володіють слабкою орієнтацією на рухову діяльність, пов'язану зі зміцненням здоров'я, та недооцінюють роль фізичної культури як чинника духовного розвитку.

На початку навчального року всі студенти склали контрольні нормативи з фізичної підготовки. У всіх було визначено показники функціональних можливостей організму.

Студенти прослухали теоретичний курс про роль та місце фізичного виховання в системі вузівської освіти; вплив фізичних вправ на організм людини.

Після здачі контрольних нормативів (наприкінці першого місяця занять) студентів було розподілено на дві підгрупи (контрольну й експериментальну).

Студенти обох груп протягом навчального року займалися фізичним вихованням за типовою програмою. Студенти експериментальної групи додатково один раз на тиждень у вільний від занять час у присутності викладача займалися руховою активністю оздоровчої спрямованості у різних формах, зокрема заняття на свіжому повітрі, різновидами фітнесу.

Порівняльний аналіз отриманих результатів показав, що всі показники фізичного розвитку студентів експериментальної групи наприкінці навчального року істотно підвищились порівняно з показниками на початку року.

Дані фізичного розвитку (витривалість, гнучкість) студентів контрольної групи залишились незмінними, а швидкість і швидкісно-силові якості навіть незначно зменшились наприкінці навчального року.

Функціональні можливості студентів контрольної групи за рік навчання у вузі не змінилися. Натомість в експериментальній групі – об'єм легенів та затримка дихання на вдиху й видиху значно поліпшились.

Отримані експериментальні дані дозволили дійти таких висновків: запропоноване нами організоване дозвілля студентів з використанням фізичної діяльності та широкого обсягу знань з фізичної культури підвищує рівень фізичної підготовки, фізіологічних показників студентів, підвищує роль фізичної культури в становленні загальної культури особистості, а також сприяє взаємозв'язку особистісного розвитку студентів з позитивними змінами соціуму.

Дозвіллева діяльність, орієнтована на створення культурно-дозвіллевого простору в соціумі з притаманним йому стійкістю й рухливістю, дозволяє поєднувати можливості особистісної автономності, свободи вибору, самовизначення з педагогічно доцільним втручанням.

Фізичне виховання з акцентом на освітню спрямованість в умовах дозвілля підвищує гуманістичні й культурологічні цінності фізичної культури студентів.

Список використаних джерел:

1. Бар-Ор О. Здоровье детей и двигательная активность : от физиологических основ до практического применения / О. Бар-Ор, Т. Роуланд ; пер. с англ. И. Андреев. – К. : Олимп. л-ра, 2009. – 528 с.
2. Виленский М.Я. Здоровый образ жизни студентов: сущность, строение, формирование / М.Я. Виленский. – М.: Советский спорт, 1996. – С. 14-21.
3. Гущина С.В. Воспитание ценностного отношения школьников к физической культуре / С.В. Гущина // IX Міжнародний науковий конгрес «Олімпійський спорт і спорт для всіх». – К., 2005. – 127 с.
4. Бочелюк В. Й. Дозвіллезнавство : навч. посібник / В. Й. Бочелюк, В. В. Бочелюк — К. : Центр навчальної літератури, 2006. – 208 с.
5. Юрчишин Ю.В. Стан та особливості мотивації студентів до рухової активності оздоровчого спрямування на сучасному етапі реалізації фізичного виховання у ВНЗ / Ю.В. Юрчишин // Педагогіка, психологія та медико-біологічні проблеми фізичного виховання і спорту : зб. наук. пр. за ред. С.С. Єрмакова. – Харків : ХДАДМ (ХХІІІ), 2012. – № 4. – С. 118–123.

Шутяк Ірина Анатоліївна,

*старший викладач кафедри природничо-гуманітарних наук та фізичного виховання
Хмельницького університету управління та права*

ДОСЛІДЖЕННЯ МОТИВІВ ФІЗКУЛЬТУРНО-ОЗДОРОВЧОЇ ДІЯЛЬНОСТІ СТУДЕНТІВ

Фізичні вправи для студентської молоді є важливою умовою здоров'я. 90% студентів мають відхилення у стані здоров'я, понад 50%- незадовільну фізичну підготовку. Це результатом негативно-індиферентного ставлення студентів до фізкультурно-оздоровчої діяльності. Така пасивність зумовлена відсутністю необхідної мотивації.

Тому продуктивним підходом у розробці цієї проблеми є дослідження внутрішніх резервів активності особистості студента як суб'єкта процесу формування позитивного й активного ставлення до занять фізичною культурою і спортом. Одним із основних джерел активності є мотивація.

Відміною рисою фізичної культури і спорту є рухова активність.

Дійовими факторами, які впливає на формування мотивації до фізкультурно-оздоровчої діяльності є фізичне виховання, спорт та фізична рекреація.

Мотиви і цілі фізичного виховання, спорту, фізичної рекреації мають суттєві відмінності, але у них є те загальне, що їх поєднує: це мотиви й цілі, які пов'язані зі здоров'ям. Тому в даній роботі вводимо поняття фізкультурно-оздоровча діяльність (ФОД).

ФОД-це свідомо активність, яка спрямована на розвиток, удосконалення і підтримку фізичної підготовленості, функціонального стану органів і систем організму на основі індивідуальних потреб і можливостей студентів.

У дослідженнях використовували певну групу мотивів, виходячи з теоретичної концепції В.Г.Асеева, які найбільше характеризують фізкультурно-оздоровчу діяльність. Визначено 17 мотивів, які умовно розподілені на чотири групи.

Перша група- мотиви, які пов'язані з руховою активністю, до другої групи, мотиви спрямовані на реалізацію фізкультурно-спортивних інтересів, до третьої- мотиви спрямовані на вдосконалення особи студента, до четвертої- мотиви соціальних установок, які відображають специфіку ФОД.

Для виявлення структури мотивації ФОД студентів нами прийнята класифікація мотивів. Склад мотивів в кількості 17 штук дає можливість охопити основні напрямки мотиваційної сфери, враховує вікові особливості, специфіку ФОД, дає можливість визначити структуру мотивації.

При вивченні мотивації прийнята кумулятивно-адитивна модель мотивації. До методів діагностики мотивації відносяться прямі опитувальники, непрямі методики-прожективні тести, психосемантичні методики, експериментальні методики, твори, самозвіти, спостереження і звіти. Для визначення мотивації ФОД нами створена модель, яка складається з 5 блоків, по методиці О.О.Касаткіна.

Перший блок – показники антропометрії, другий- показники функціонального стану серцево-судинної системи, третій – дані фізичної працездатності студентів, четвертий – результати тестування фізичної підготовленості, п'ятий – соціально-демографічні показники.

У дослідженні приймали участь студенти 1-5 курсів Кам'янець – Подільського національного університету імені Івана Огієнка, Подільського державного аграрно-технічного університету. Всього 600 чоловік.

Збір наукової інформації проводився під час планових занять за принципом добровільності.

Отримані після вимірювання дані оброблялись на ЕОМ за допомогою програм кластерного і факторного аналізів, методів математичної статистики.

В структуру теста-опитувальника було закладено принцип обліку і ситуації, в якій він може проявитися.

Для повного охоплення основних форм ФОД було використано нормативну класифікацію форм фізвиховання студентів:-навчальні заняття, самостійні заняття фізичною, фізичні вправи в режимі дня, масові спортивні заходи. Всі форми було враховано під час складання стверджень теста-опитувальника. Він складається з 51 ствердження по 3 на кожен мотив і шкали вимірювання, за допомогою якої можна визначити силу окремого мотиву, сумарну силу мотивів, а також ставлення студентів до ФОЗ. Для детальної диференціації відповідей прийнято 5 бальний варіант шкали вимірювання. Для підвищення надійності результатів ті протоколи, в яких було більше 15% нейтральних відповідей відбракувалися. Ця шкала дала можливість провести оцінку кожного мотива в межах від -6 до +6, а загальна оцінка мотивації складалася з оцінок 17 мотивів і могла бути від -102 до + 102

Для дослідження структури мотивів ФОД нами використано декілька методів: за допомогою статистичних методів визначена сила мотивів, їх розподіл на групи, виявлено мотиви статистично значимі, які не відмінні від нуля.

За допомогою факторного аналізу досліджена латентна структура мотивації, зв'язки між мотивами і зв'язок мотивів з індивідуальними показниками студентів, а також факторна структура мотивів ФОД.

На основі кластерного аналізу досліджувався розподіл піддослідних на групи і чинники, які їх поєднують у ці групи.

Висновки. Згідно з показниками студенти мають -76% незадовільну фізичну підготовку, 3%- супервідмінну, гарну – 7%, незадовільну -9% і відмінну- 5%.

У студентів з супервідмінним рівнем фізичної підготовленості у більшості мотивів відмічаються позитивні оцінки. Мотиви суперництва, обов'язку займають 9-10 місця і переходять в групу значимих мотивів, але статистично значимо від них відрізняються.

У студентів з незадовільною фізичною підготовленістю структура мотивів значно відрізняється від структури мотивів студентів з супервідмінною фізичною підготовленістю. У них лише 8 із 17 оцінюються позитивно.

Аналізуючи структуру мотивів нами було визначено, що позитивно мотивовані до ФОД студенти мають кращі показники фізичної підготовки і навпаки. Структура мотивів студентів з супервідмінним рівнем фізичної підготовленості відрізняється і кількістю і якістю від студентів з незадовільним рівнем, за виключенням домінуючого і неактуального мотивів, які зберігають свої місця в ієрархії.

На основі різнобічного аналізу сили мотивів і різних факторних моделей можна зробити висновок, що структура мотивації ФОД складається з трьох різних за силою груп мотивів в визначається позитивним і негативним ставленням студентів до ФОД.

Ця структура для різних груп і студентів зберігає свій профіль, що дає можливість говорити про стійкість мотиваційної сфери студентів у цьому виді діяльності.

Список використаних джерел:

1. Асєєв В.Г. Структура мотивації поведінки / Мотиваційна регуляція діяльності і поведінки особистості./ Під. Ред. Л.І. Анцифіревої, В.Г.Асєєва.-2008.-180с.
2. Касаткін А.А. Структура мотивації оздоровчої діяльності студентів різних вузів / Психологічне забезпечення майбутніх вчителів/. Суми, 2011.-80-82 с.
3. Ставицька А.Б., Арон Д.І. /Методика дослідження фізичного розвитку./-К. :Київ, 2012.-74с.
4. Язловецький В.С. Основи діагностики здоров'я та нетрадиційні методи оздоровлення. – Кропивницький, 2007.-63 с.
5. Хасін Л.А., Рафалович А.Б. Тест для оцінки фізичної підготовленості студентів . /Теорія і практика фізичної культури./ -2014.- №12.- 43-48с.
6. Дюран Б., Оддел П. Кластерний аналіз.- К.: Статистика, 2007.- 128 с.
7. Основи математичної статистики / під. Ред. В.С. Іванова. – К.: ФІС, 2015.-176 с.

Янков Сергій Володимирович,

*старший викладач кафедри природничо-гуманітарних наук та фізичного виховання
Хмельницького університету управління та права*

ФОРМИ І МЕТОДИ ЗАНЯТЬ ДЛЯ СТУДЕНТІВ ГРУП З ВАДАМИ ЗДОРОВ'Я

У вищих навчальних закладах освіти України навчаються сотні тисяч студентів, з яких значний відсоток має певні вади в стані здоров'я постійного чи тимчасового характеру, котрі пов'язані з недоліками фізичного розвитку і зниженими функціональними можливостями організму. В зв'язку з цим проблема збереження та зміцнення здоров'я, підвищення працездатності студентів на основі ефективних науково-обґрунтованих методик з фізичного виховання має першочергове соціально-економічне значення. Вочевидь, через ці причини протягом багатьох років у вищих навчальних закладах освіти України і за кордоном ведуться пошуки раціональних форм і методів організації занять з фізичного виховання студентів, які відносяться до спеціального навчального відділення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, обговорення результатів дослідження. Серед наукових робіт, присвячених фізичному вихованню студентів навчальних секцій фізичної реабілітації, все більше значення отримують дослідження засобів фізичного розвитку організму і методів дозування фізичних навантажень. У наукових публікаціях пропонується дозувати фізичне навантаження за фізіологічною кривою за частотою серцевих скорочень, яка

змінюється у широкому діапазоні [5; 6]. Науковці пропонують дозувати фізичне навантаження за показниками фізіологічної кривої з максимальною частотою серцевих скорочень (Мх ЧСС) 120-150 ск/хв. За даними І.Боднар на початку півріччя рекомендується виконувати вправи з ЧСС 120-130 ск/хв, поступово підвищуючи інтенсивність фізичних навантажень в основній частині заняття і ЧСС до 140 – 150 ск/хв до кінця семестру [3]. Однак, запропоновані Мх ЧСС не взаємопов'язані з іншими важливими фізіологічними параметрами, які характеризують функціональний стан організму студентів навчальних секцій фізичної реабілітації (НСФР), що не дає можливості будувати оптимальне керування фізичним навантаженням.

Немає однієї думки у співвідношенні засобів і змісту занять фізичним вихованням. Зокрема, Ю.В. Юрчишин стверджує, що програма занять студентів НСФР повинна вбирати в себе засоби лікувальної фізичної культури, яка є однією із форм фізичного виховання і має лікувально-профілактичну спрямованість [7]. Р. Антощук, В. Ільницький у своїй роботі пропонують застосовувати в заняттях виключно вправи загальної фізичної підготовки, але із зниженням вимог щодо рівня фізичного навантаження [1]. О.Д. Дубогай, В.І. Завацький, Ю.О. Короп стверджують, що доцільно використовувати засоби і методи, визначені програмою з фізичного виховання для студентів вищої школи [5]. На думку Л. Долженко, головним критерієм у виборі засобів оптимального навантаження, повинен бути не діагноз, а функціональні можливості, ступінь тренуваності та компенсаційних можливостей організму [4].

Питання про комплектування навчальних секцій фізичної реабілітації у багатьох авторів займає одне з важливих місць в організації навчально-виховної роботи студентів з відхиленнями у стані здоров'я та фізичному розвитку [2]. Ми вважаємо, що від правильності комплектування навчальних груп у великій мірі залежить ефективність фізичного виховання вказаної категорії студентів, але єдиної думки в літературних джерелах я не виявив.

А саме Г.Л. Апанасенком зі співавторами була описана методика комплектування третьої лікарської групи в медичному університеті в період перших пошуків форм та методів організації занять фізичними вправами студентів з відхиленнями у стані здоров'я та фізичного розвитку. Студенти вказаної групи були поділені на дві підгрупи "А" та "Б". В групу "А" увійшли студенти, які мали незначні відхилення у стані здоров'я та недостатню фізичну підготовленість. В підгрупу "Б" – ті, які мали більш серйозні протипоказання до занять фізичними вправами. Вони займалися у кабінеті лікувальної фізкультури [2].

І. Боднар вказує, що існує два підходи до розподілу дітей на підгрупи: в залежності від характеру захворювання (діагнозу) та залежно від важкості захворювання (функціонального стану) [3]. Осіб, стан здоров'я яких не дозволяє справитися з навантаженнями навчальної секції фізичної реабілітації, спрямовують у поліклініку, або лікарсько-фізкультурний диспансер для занять ЛФК. Таким чином, усі студенти з відхиленнями у стані здоров'я займаються фізичними вправами.

Отже, аналіз літератури показав, що одні автори пропонують комплектувати групи з врахуванням стану здоров'я, характеру захворювання, ступеня компенсації та тренуваності без врахування статі та курсу, а інші вважають за необхідне враховувати стать, характер захворюваності, функціональні можливості і стан фізичного розвитку.

Низкою науковців відмічено, що існують проблеми психологічного характеру, коли студенти, які відносяться до НСФР, не усвідомлюють усієї важливості занять фізичним вправами. Мотивацією до активного рухового режиму мають бути не лише наявність відхилень в стані здоров'я, але й низка інших чинників. У тому числі і модульний контроль за фізичною підготовленістю і функціональним станом на основі багатобальної рейтингової оцінки. Тести, які забезпечують модульний контроль, стимулюють студентів НСФР досягнути конкретного рівня показників стану організму.

В літературі я не виявив єдиної думки щодо тривалості та кількості занять з фізичного виховання на тиждень, а також спостерігаються протиріччя і відносно місць занять. Питання про організацію занять фізичними вправами студентів навчальної секції фізичної реабілітації в літературних джерелах викладене як досвід роботи кафедри фізичного виховання вузів і

тому включає в себе різні за характером, змістом і спрямованістю підходи в організації фізичного виховання.

Велика увага приділяється оздоровленню студентів навчальної секції фізичної реабілітації за допомогою самостійних занять фізичними вправами в домашніх умовах, як на основі індивідуальних завдань, так і в комплексі ранкової гігієнічної гімнастики. Такі заняття розглядають як метод профілактики захворювання.

На мій погляд, основним принципом в методиці фізичного виховання студентів НСФР є методика поетапного системного збільшення рівня фізичних навантажень і керування ними. Аналіз літературних джерел показав, що методика поетапного системного збільшення рівня фізичних навантажень для студентів НСФР на основі вивчення характеристики функціонального стану організму не знайшла відображення в опублікованих роботах. Недостатньо вивчені також питання комплектування навчальних груп, визначення статусу студента НСФР, системи модульного контролю за фізичною підготовленістю і функціональним станом організму. Не вивчені методи побудови діагностичної технології фізіологічних і педагогічних засобів моделювання рівнів фізичних навантажень і режимів їх регламентації.

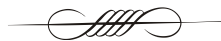
Таким чином перспектива подальшого вирішення проблеми є наступною:

- визначення критеріїв регламентації режимів фізичних навантажень шляхом керування на етапах фізичного виховання;
- вивчення впливу різних режимів занять фізичних вправ на стан здоров'я, розвиток фізичних якостей і компенсаторних механізмів систем дихання і кровообігу;
- виявлення закономірностей для планування тривалості етапів занять фізичним вихованням з врахуванням рівня фізичних навантажень та функціональних можливостей студентів НСФР;
- виявлення можливостей для розширення рухового потенціалу студентів за рахунок самостійних занять, включаючи екзаменаційні сесії і канікули;
- визначення шляху оптимального темпу вдосконалення функцій організму на основі модульного контролю.

Список використаних джерел:

1. Антощук Р., Функциональное состояние сердечно-сосудистой системы у студентов специальной медицинской группы при занятиях физическими упражнениями / В. Антощук Р., В. Ильницкий // Олімпійський спорт і спорт для всіх: IV Міжнар. наук. конгрес. – К., 2000. – 332 с.
2. Апанасенко Г.Л. Распределение студентов на медицинские группы для участия в учебных и внеучебных занятиях физическими упражнениями / Г.Л. Апанасенко, В.В. Волков, Р.Г. Науменко // Тез. докл. I Всесоюзной научной конференции “Физическое воспитание студентов медицинских и фармацевтических институтов в системе подготовки специалистов здравоохранения”. – Харьков, 1985. – 32 с.
3. Боднар І.Р. Теорія, методика і організація фізичного виховання учнів спеціальної медичної групи / І.Р. Боднар // Навч.-метод. посібн. – Львів, Українські технології. – 2005. – 48с.
4. Долженко Л. Оптимизация физического воспитания в вузе на основе учета уровня физического здоровья / Л. Долженко // Олімпійський спорт і спорт для всіх: IV Міжнар. наук. конгрес. – К., 2000.- 362 с.
5. Дубогай О.Д. Методика фізичного виховання студентів, віднесених за станом здоров'я до спеціальної медичної групи / О.Д. Дубогай, В.І. Завацький, Ю.О. Короп // Навчальний посібник. – Луцьк: Надтир'я, 1995. – 220 с.
6. Леонова В. Нові технології у фізичному вихованні: фізичні навантаження для студентів з вадами зі сторони серцево-судинної системи / В. Леонова, О. Дуржинська, Н. Ковбой // Молода спортивна наука України: Зб. наук. статей з галузі фізичної культури та спорту. – Л., 2006. – Вип.10. – Т. 1. – С. 289 – 293.

7. Юрчишин Ю.В. Самостійні заняття руховою активністю оздоровчої спрямованості для студентів навчальної секції фізичної реабілітації : Навчально-методичний посібник / Ю.В. Юрчишин. – Кам'янець-Подільський: ТОВ «Друкарня Рута», 2015. – 276 с.

ЗМІСТ

ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА. ФІЛОСОФІЯ ТА СОЦІАЛЬНО-ГУМАНІТАРНІ НАУКИ

Виговський Л. А. Релігія як світоглядно-змістовний засіб подолання суперечності дуального існування людини	3
Вовк В. М. Свобода як етична настанова сучасного цивільного права України.....	7
Гуменюк О. Г. Внутрішньоособистісний конфлікт як криза гармонізації особистості	8
Куліш Н. С. Окремі аспекти практичного виміру релігійності сучасних українців	10
Мельник Н. В. Основні види самоорганізації суспільства.....	13
Михайлиця К. В. Еволюція методологічних моделей вивчення політичного	16
Налуцишин В. В. Співвідношення соціального та правового порядку	18
Місінкевич Л. Л. Національні аспекти репресій 1930 рр. на Хмельниччині	20
Олійник І. В. Гендерна диференціація праці в селянських господарствах Подільської губернії наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст.	24
Олійник У. М. Правове забезпечення гарантій реалізації права на свободу думки, совісті та релігії.....	27
Стеньгач Н. О. Формування концепції «Руського миру» у середовищі українського православного духовенства в першій половині ХVІІ ст.	30
Тополь Ю. О. Питання моралі в політичній теорії Н. Макіавеллі.....	33

КОНСТИТУЦІЙНЕ, АДМІНІСТРАТИВНЕ ТА ФІНАНСОВЕ ПРАВО

Берцюх М. З. Правове регулювання оскарження дій та бездіяльності старости об'єднаної територіальної громади	36
Брожик Ю. П. Проблемні аспекти нормативно-правової регламентації адміністративно-правового механізму доступу до публічної інформації в органах прокуратури	40
Буханевич О. М. Президент України в системі органів державної влади	45
Василенко К. О. Правові проблеми посвідчення заповітів та довіреностей посадовими особами закладу охорони здоров'я як складова конституційного права кожного на охорону здоров'я	49
Галус О. О. Місцеві референдуми в Україні: проблеми правового регулювання	54
Дука В. В. Правові та організаційні засади усних звернень громадян за допомогою телефонного зв'язку до Держприкордонслужби України	58
Івановська А. М. Реформування адміністративно-територіального устрою: європейський досвід	62
Кувіла О. І. Нормативно-правовий аспект доступу осіб з обмеженими можливостями до правосуддя	66
Литвиненко І. Л. Реалізація конституційної свободи пересування та вільного вибору місця проживання в сучасних умовах	70

Панчук М. В. Проведення судових засідань у режимі відеоконференції: проблемні аспекти реалізації	72
Рижук І. В. Проблеми правового регулювання конституційно-правового статусу коаліції депутатських фракцій	76
Самсін І. Л. Вимоги принципу верховенства права до змісту законів	79
Стеценко С. Г. Правова соматологія в контексті забезпечення розвитку України як європейської держави	82
Сторожук І. П. Аналіз інформаційного наповнення грошових знаків	85
Токар А. М. Повноваження старости у провадженні в справах про адміністративні правопорушення	88

ЦИВІЛЬНЕ ПРАВО ТА ПРОЦЕС

Анікіна Г. В. Участь старости в договірних відносинах територіальної громади	92
Бондаренко-Зелінська Н. Л. Врегулювання спору за участю судді в цивільному процесі України	95
Бориславська М. В. Значення наміру наречених, подружжя, одного із них для визнання шлюбу фіктивним	98
Ватрас В. А. Участь старости в житлових правовідносинах	101
Гарієвська М. Б. Загальні правила вчинення нотаріальних дій старостою ОТГ	103
Гринько С. Д. Проблемні питання відшкодування шкоди, завданої старостою органу місцевого самоврядування	106
Сердечна І. Л. До питання про участь старости у сімейних правовідносинах	109
Трач О. М. Окремі аспекти розгляду судом справ про визнання спадщини відумерлою	111
Чорна Ж. Л. Окремі аспекти договорів щодо розпорядження майновими правами інтелектуальної власності	114
Якимчук С. О. Повноваження старости щодо комунального майна	117

МІЖНАРОДНЕ ТА ЄВРОПЕЙСЬКЕ ПРАВО

Димінська О. Ю. «М'яке право» як ефективний механізм європеїзації контрактного права ЄС	121
Іванова Р. Ю. Місце міжнародних організацій у системі суб'єктів фінансових правовідносин	123
Лозінська С. В. Окремі аспекти соціальної політики Августа в Стародавньому Римі	124
Нагнибіда В. І. Правові підстави оспорення здатності сторін до укладення арбітражної угоди	127
Романюк В. А. Сутність та види позовної давності в договірному праві ЄС	128

**ЕКОЛОГІЧНЕ, ЗЕМЕЛЬНЕ ТА АГРАРНЕ ПРАВО. ТРУДОВЕ
ПРАВО ТА ПРАВО СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ.
ГОСПОДАРСЬКО-ПРАВОВІ НАУКИ**

Андрушко А. В. Окремі аспекти правового регулювання праці старост ОТГ	132
Бляхарський Я. С. Договори у сфері організації будівництва: проблеми застосування чинного законодавства	135
Грушкевич Т. В. Проблеми термінологічної визначеності назви права на екологічну безпеку	139
Костяшкін І. О. Правові засади реформування відносин власності на землю в об'єднаних територіальних громадах	141
Куц І. О. Правові засади набувальної давності в умовах земельної реформи в Україні	144
Михайлова І. Ю. Умови участі в накопичувальній системі загальнообов'язкового державного пенсійного страхування	146
Місінкевич А. Л. Фінансово-правове регулювання проведення рекультивації на пошкоджених, деградованих та забруднених землях в Україні та в США	149
Ратушна С. І. Теоретико-правові аспекти спільної власності на землю в Україні	151
Чудик-Білоусова Н. І. Правові засади надання соціального обслуговування за договором окремим категоріям	153

КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО ТА ПРОЦЕС

Берестовська Л. В. Соціальна зумовленість кримінальної відповідальності за незаконне виготовлення, зберігання, збут або транспортування з метою збуту підкацизних товарів	157
Виговський Д. Л. До питання доцільності існування окремих положень ЗУ «Про запобігання та протидію домашньому насильству»	158
Волкотруб С. Г. Підстави та умови затримання в кримінальному процесі України .	159
Голдзіцький К. А. Щодо питання кримінальної відповідальності за незаконне поводження зі зброєю, бойовими припасами або вибуховими речовинами	161
Гома О. П. Зарубіжний досвід компенсації моральної шкоди в межах кримінального провадження	162
Захарчук В. М. Соціальна зумовленість кримінальної відповідальності за зайняття гральним бізнесом	164
Каліновська М. О. Форми участі слідчого у процесі застосування запобіжних заходів на стадії досудового розслідування	167
Карнаух С. К. Актуальні питання допустимості доказів, зібраних при провадженні невідкладних слідчих дій	169
Ковальов С. І. Кримінально-правова характеристика розкрадань електроенергії	171
Копанчук В. О. Проблема визначення правоохоронної діяльності як елементу державного управління в контексті розвитку України як європейської держави	173
Кравчук О. В. Щодо питання призначення судових експертиз слідчими суддями, суддями в контексті змін до Кримінального процесуального кодексу України	177

Крушинський С. А. Порядок залучення експерта для проведення експертизи в контексті реалізації засади змагальності у кримінальному провадженні	180
Лежанська Г. В. Процесуальна фіксація результатів проведення допиту	182
Налуцишин В. В. Предмет невиконання судового рішення за законодавством України та держав Європейського Союзу	185
Нікіфорова Т. І. Обмежувальні заходи, що застосовуються до осіб, які вчинили домашнє насильство: поняття та правова природа	188
Омельчук О. М. Мета покарання в соціологічній школі кримінального права	191
Плисюк Н. М. Питання законодавчої регламентації відповідальності за вбивства в США	193
Скиба О. В. Поняття об'єкта злочину, передбаченого статтею 325 Кримінального кодексу України «Порушення санітарних правил і норм щодо запобігання інфекційним захворюванням та масовим отруєнням»	197
Соколюк В. І. До визначення поняття «Об'єкт злочину» за статтею 206-2 Кримінального кодексу України	198
Туровець Ю. М. Окремі аспекти формування елементів криміналістичної характеристики терористичного акту	200
Хмелевська Н. В. Реформування адвокатури в Україні	204

ПУБЛІЧНОГО УПРАВЛІННЯ ТА АДМІНСТРУВАННЯ

Баяк М. І. Удосконалення механізмів протидії загрозам державної безпеки в гуманітарній сфері.....	207
Гаман Т. В. Підвищення рівня професійної компетентності публічних службовців: ціннісний аспект	209
Ковтун І. Б. Роль органів місцевого самоврядування У розвитку підприємництва.....	211
Март'янова Р. А. Необхідність взаємодії органів державної влади щодо протидії нелегальної міграції на шляху до європейської інтеграції	214
Марущин Ю. В. Співробітництво територіальних громад: особливості, можливості та загрози	216
Пиля В. І. Про підвищення ролі місцевого самоврядування в управлінні регіональним розвитком	219
Підлісна Т. В. Поняття громадського порядку та громадської безпеки в загальній системі державного управління	221
Савицький В. Т. До питання статусу окремих керівних посад в закладах вищої освіти	225
Терещенко Т. В. Напрями вдосконалення управління розвитком інтелектуального капіталу Хмельницької області	228
Ткачова Н. М. Особливості впровадження ефективної національної моделі державного управління в сфері охорони здоров'я	233
Требик Л. П. Організаційно-управлінські засади підвищення рівня інформаційно-технологічної компетентності управлінських кадрів регіону	235
Чмир О. С. Політика відкритого доступу до результатів наукових досліджень і перспективи розвитку вітчизняних ВНЗ	238

Шевчук І. В. Корупція – як ключова загроза національній безпеці в економічній сфері	242
Щепанський Е. В. Державне регулювання розвитку туристично-рекреаційної сфери в Україні як наукова проблема	244

МЕНЕДЖМЕНТ, ФІНАНСИ, БАНКІВСЬКА СПРАВА ТА СТРАХУВАННЯ

Арзянцева Д. А. Сучасні організаційно-правові форми інноваційного підприємництва	248
Бучковська Я. Г. Проблеми забезпечення інвестиційної безпеки держави	251
Захаркевич Н. П. Використання гіпнозу та нейролінгвістичного програмування в рекламі	253
Корюгін А. В. Особливості управління виробничим потенціалом підприємств в умовах невизначеності середовища	255
Крушинська А. В. Інвестиційний потенціал туристичних комплексів України	259
Кудельський В. Е. Фінансові можливості держави в забезпеченні соціального захисту населення	262
Рижа Т. В. Реалії та перспективи фінансового забезпечення діяльності вітчизняних вищих навчальних закладів	265
Самарічева Т. А. Зміна ставки ПДВ як інструмент державного регулювання вітчизняного ринку молочної продукції	269
Синчак В. П. Єдиний податок в теорії фізіократів	271
Ткачук Н. М. Синергетичний підхід: теоретична сутність і особливості використання в дослідженні консолідаційних процесів	272
Юрчишина С. І. Банківські ризики при кредитуванні аграрних підприємств	274
Яновська Н. В. Приватна сонячна електростанція — вигідна інвестиція та шлях до енергонезалежності домогосподарства	276
Ярмоленко Ю. Ю. Бюджетне відшкодування ПДВ у контексті сучасних реалій та проблем у сільському господарстві	278

МАТЕМАТИКА, СТАТИСТИКА ТА ІНФОРМАЦІЙНІ ТЕХНОЛОГІЇ

Герцог П. Ю. Статистичне забезпечення аналізу стану та розвитку будівництва житла.....	281
Кулинич О. І. Побудова функціональних моделей економічних явищ методом статистичних рівнянь залежностей	287
Кулинич Р. О. Комплексна оцінка забезпечення сталого людського розвитку	291
Лановий А. О. Інформаційно-аналітичне забезпечення системи управління в галузі соціальної інфраструктури в умовах децентралізації	299
Приданникова Ю. Є. Поняття економічного зростання та матеріального добробуту населення, його види та чинники	301

Серебрякова А. П. Сутність сільськогосподарської діяльності населення як об'єкта статистичного дослідження	306
Фасолько Т. М. Моделювання взаємозв'язку чинників попиту та пропозиції	308
Чайковська І. І. Ігрові моделі як засіб формування команди проекту за умов невизначеності в системі управління знаннями підприємства	310

МОВОЗНАВСТВО

Голуб С. М. До питання вивчення латинських крилатих виразів на юридичних факультетах	312
Горячок І. В. Особливості використання інфографіки у процесі вивчення української мови за професійним спрямуванням	313
Гуменчук О. Є. Інформаційні технології як засіб формування іншомовної компетенції студентів	315
Молотай С. М. Комуникативна методика викладання іноземної мови	316
Нагорна О. О. Магістерська програма з міжнародного комерційного арбітражу: досвід Пеппердинського університету	318
Петренко М. О., Петрушко А. А. Формування комуникативної компетентності майбутніх управлінців у процесі навчання	320
Подоляничук О. В. Фонетичні особливості ідіостилю Г. Хоткевича	323
Рембач О. О. Міжкультурний підхід у контексті сучасної парадигми іншомовної освіти правника	326

ПРИРОДНИЧО-ГУМАНІТАРНИХ НАУК ТА ФІЗИЧНОГО ВИХОВАННЯ

Виговська Т. В. Туристично-рекреаційна привабливість Хмельниччини	329
Лозінський О. С. Основи атлетизму	332
Лозінський С. В. Волейбол. Блокування	334
Семенюк Н. В. Формування дослідницької компетентності майбутніх екологів у вищих навчальних закладах	339
Сірий О. М. Формування освітнього процесу студентів ВНЗ	342
Шутяк І. А. Дослідження мотивів фізкультурно-оздоровчої діяльності.....	345
Янков С. В. Форми і методи занять для студентів груп з вадами з вадами здоров'я...	347

НАУКОВЕ ВИДАННЯ

**УПРАВЛІНСЬКІ ТА ПРАВОВІ ЗАСАДИ
ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ РОЗВИТКУ УКРАЇНИ ЯК
ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ДЕРЖАВИ**

збірник тез

*XXII щорічної звітної наукової конференції науково-педагогічних
працівників, докторантів та аспірантів*

(м. Хмельницький, 24 березня 2018 року)

Відповідальний редактор – *Місінкевич Л. Л.*

Верстка – *Красюк А. В.*